

ARCHEION

CZASOPISMO NAUKOWE POŚWIĘCONE
SPRAWOM ARCHIWALNYM

ORGAN NACZELNEJ DYREKCJI
ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

XLV

WARSZAWA 1966

KOMITET REDAKCYJNY

Przewodniczący

Leon Chajn

Redaktor

Piotr Bańkowski

Członkowie Komitetu

*Henryk Altman, Maria Bielińska, Ireneusz Ihnatowicz, Jadwiga Jankowska, Zygmunt
Kolankowski, Wanda Maciejewska, Czesław Madajczyk, Michał Wąsowicz*

Sekretarz redakcji

Eugenia Brańska

Adres redakcji

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych

Warszawa, ul. Miodowa 10

tel. 26-00-61, wewn. 644

~~Wina 22/9/35~~

Printed in Poland

12763

Państwowe Wydawnictwo Naukowe

Oddział w Łodzi 1966

Wydanie I. Nakład 650+90 egz. Ark. wyd. 26,25, ark. druk.
17,50+2¹⁰/₁₆ bibliografia archiwalna. Papier rotograwiura
kl. III, 80 g, 70X110. Podpisano do druku 3 listopada 1966 r.
Druk ukończono w listopadzie 1966 r. E-12. Cena zł 53.—

Zakł. Graf. PZWS, Łódź, Zgierska 96/93

SPIS TREŚCI

Ankieta dotycząca „Archeionu”	5
Problemy archiwistyki	
Stanisława Pańków — Przewodniki archiwalne	15
Janina Michalska — Problemy opieki nad narastającym zasobem archiwalnym w świetle doświadczeń Archiwum Wrocławskiego	29
Czesław Stodolny — Ocena akt o wartości trwałej związków zawodowych na terenie województwa gdańskiego	39
Archiwoznawstwo	
Aniela Stojanowska — Księgi gospodarki rolnej i hodowlanej z XVII—XIX w. księstwa Żmigrodzkiego, późniejszej własności Hatzfeldtów	49
Jadwiga Semkowiczowa — Polskie Archiwum Wojenne	63
Wanda Turoniowa — Archiwa techniczne w województwie wrocławskim	75
Olimpia Staroń — Archiwalne opracowywanie dokumentacji projektowo-kosztorysowej omawiane w czasopismach archiwalnych w ZSRR, CSRS i NRD	85
Jan Cichoń i Stefan Czech — Akta starostw powiatowych Opolszczyzny z lat 1945—1950	97
Leszek Lewandowicz i Bolesław Woszczyński — Przebieg prac nad pomocami archiwalnymi w Centralnym Archiwum Wojskowym w latach 1960—1964	109
Ustrój władz i organizacja kancelarii	
Czesława Ohryzko-Włodarska — Łódzkie sądy niemieckich władz wojskowych w latach 1914—1918 i ich pozostałość aktowa	119
Archiwa za granicą	
Bogdan Jagiello — Organizacja i działalność Centralnej Pracowni Mikrofilmowej Głównego Zarządu Archiwów ZSRR	139
Władysław Żywień — Mikrofilmowanie akt w archiwach Niemieckiej Republiki Demokratycznej	141
Helena Karczowa — Muzeum Słowa i Fonoteka Narodowa w Paryżu	151
Bibliografia archiwalna	
Andrzej Tomczak — W sprawie polskiej bibliografii archiwalnej	161
Kronika archiwalna	
Sprawozdanie z działalności Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i podległych jej placówek w roku 1965 (W. Lipińska, D. Olszewska, M. Pestkowska, s. 175); Konferencja dyrektorów archiwów państwowych (W. Lipińska, s. 200); Powołanie na okres I półrocza 1966 r. zespołów roboczych przy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (E. Brańska, s. 201); Kierowniczy Aktyw Doradczy przy Naczelnym Dyrektorsze Archiwów Państwowych (W. Lipińska, s. 202); Posiedzenia Centralnej Komisji Me-	

todycznej (A. Ptaśnikowa, s. 203); Posiedzenia Komitetu Redakcyjnego „Archeionu” (E. Brańska, s. 204); Konferencja na temat materiałów kartograficznych i technicznych do odbudowy i rozbudowy Warszawy (O. Staroń, s. 205); Wystawa pt. „70 lat ruchu ludowego na Warmii i Mazurach” (T. Grygier, s. 207); Konferencja Polsko-Czechosłowackiej Komisji Historycznej (M. Antonów, s. 208); Wymienne podróże naukowe archiwistów polskich za granicę (R. A., s. 208); Z działalności Stowarzyszenia Archiwistów Polskich (C. Z., s. 211); Wykaz archiwistów, którzy w latach 1965—1966 zostali powołani na stanowiska samodzielnych pracowników naukowo-badawczych (s. 213).

Recenzje, sprawozdania z książek, notaty bibliograficzne

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik, Warszawa 1964 (St. Pańków, s. 215); Korespondencyjny kurs archiwalny. Praca zbiorowa pod red. Cz. Skopowskiego, Poznań 1966 (J. Jaros, s. 220); Fr. Pabich — Dzieje najstarszej papierni w Prusach Królewskich, „Przegl. Pap.” XXI, nr 12 (Wl. Budka, s. 221); Opis materiałów i dokumentów II Międzynarodówki 1839—1914, Warszawa 1962, maszynopis (L. Dubacki, s. 222); Istorichni dżerela ta ich wikoristannia, Kijów 1964 (P. Bańkowski, s. 224); Informationsdienst der Staatlichen Archivverwaltung für wissenschaftliche Übersetzung, nr 2, Poczdam 1965 (D. Kubiak, s. 226); Liste der Bestände des Staatsarchivs Marburg mit Angabe ihres Umfanges, oprac. J. Papritz, W. Göttig, H. Seibel i W. Thomas, Marburg 1963 (St. Nawrocki, s. 228); A Csáky család levéltára, zest. F. Maksay, Budapeszt 1964 (K. Móravski, s. 229); Verslagen omtrent s rijks oude archiven 1962, S. Gravenhage 1963 (Cz. Biernat, s. 231).

Przegląd zagranicznych czasopism archiwalnych

„Woprosy Archiwowiedienja”, Moskwa 1965 nry 3—4 (L. Kosiński, s. 235); „Archiwy Ukrainy”, Kijów 1965, nr 4 (A. Kamiński, s. 238); „Archiv-mitteilungen”, Berlin 1965, z. 3—6 (W. Zyśko, s. 241); „Archivní Časopis”, Praga 1965, z. 3—4 (J. Serczyk, s. 246); „Levéltári Szemle”, Budapeszt 1965, z. 3 (K. Móravski, s. 250); „The American Archivist”, Waszyngton 1965, nr 4 (A. Piber, s. 252); „Der Archivar” Siegsburg 1965, z. 5 (T. Grygier, s. 253); „Archives”, Londyn 1965, wol. VII nr 34 (St. Nawrocki, s. 256); „La Gazette des Archives”, Paryż 1965, nr 51 (S. K. Kuczyński, s. 257); „Journal of the Society of Archivists”, Londyn 1965, III nr 2 (S.K. Kuczyński, s. 260); „Nordisk Arkivnyt”, Kopenhaga 1965, nry 3—4 (St. Nawrocki, s. 262); „Woprosy Istorii”, Moskwa 1965, nr 9 (R. A., s. 263).

Kronika pośmiertna

Czesław Milewski, 1896—1966 (M. Wąsowicz)	265
Przekłady streszczeń na jęz. rosyjski	267
Przekłady streszczeń na jęz. angielski	271
Wydawnictwa Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych	275

Wkładka

Regina Piechota, Bibliografia archiwalna za lata 1961—1965.

ANKIETA DOTYCZĄCA „ARCHEIONU”

WYKAZ ARCHIWÓW, Z KTÓRYCH NADEŚLANO ODPOWIEDZI NA ANKIETĘ,
I NAZWISKA ARCHIWISTÓW, KTÓRZY WZIEŁI W NIEJ UDZIAŁ:

1) Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie — M. Chojnacki, K. Konarski, D. Kosacka, St. K. Kuczyński, J. Płocha, Ir. Sułkowska-Kurasiowa, M. Wąsowicz.

2) Archiwum Akt Nowych w Warszawie — B. Dobrowolska, M. Motas.

3) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku — cztery odpowiedzi bez podpisu.

4) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy — J. Augustyn.

5) Oddział Terenowy w Toruniu — Ir. Janosz-Biskupowa, K. Ciesielska.

6) Oddział Terenowy w Inowrocławiu — T. Kaliski.

7) Powiatowe Archiwum Państwowe w Chojnicach — W. Look.

8) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku — Cz. Biernat, W. Klesińska, R. Morcinek, Cz. Stodolny, L. Zabrocki.

9) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Katowicach — Odpowiedź zbiorowa (7? osób).

10) Oddział Terenowy w Cieszynie — K. Bałon.

11) Powiatowe Archiwum Państwowe w Tarnowskich Górach — H. Bogdanow.

12) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Kielcach — St. Marcinkowski, E. Wirska.

13) Oddział Terenowy w Radomiu — H. Kisielówna.

14) Powiatowe Archiwum Państwowe w Starachowicach — T. Kręgiel.

15) Archiwum Państwowe M. Krakowa i Województwa Krakowskiego — H. Dobrowolski, M. Friedberg, A. Kamiński, H. Zającowa, Zb. Wojas oraz odpowiedź zbiorowa Oddziału III (5? osób).

16) Powiatowe Archiwum Państwowe w Nowym Targu — J. Grzybek.

17) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie — St. Paulowa, W. Zyśko.

18) Powiatowe Archiwum Państwowe w Kraśniku — J. Stelmaszczyk.

19) Archiwum Państwowe M. Łodzi i Województwa Łódzkiego — odpowiedź zbiorowa (15? osób).

- 20) Oddział Terenowy w Piotrkowie Trybunalskim — M. Karbowska.
- 21) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie — T. Grygier, J. Krzemieniuk, J. Adamska, A. Żołądkowski.
- 22) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Opolu — odpowiedź zbiorowa (7? osób).
- 23) Archiwum Państwowe M. Poznania i Województwa Poznańskiego — J. Bielecka, K. Bielecki, K. Chojnacka, K. Górską-Gołaska, Cz. Hruszka, J. Majewski, St. Nawrocki, Ir. Radtke, Cz. Skopowski, Wł. Żywień.
- 24) Oddział Terenowy w Kaliszu — R. Szczepaniak.
- 25) Powiatowe Archiwum Państwowe w Gnieźnie — K. Pawlak.
- 26) Powiatowe Archiwum Państwowe w Lesznie — A. Piwoń.
- 27) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Rzeszowie (Przemyśl) — A. Dziedziuk, W. Kaput, A. Myćka.
- 28) Oddział Terenowy w Rzeszowie — L. Włodek.
- 29) Oddział Terenowy w Jasle — Kr. Madaj, M. Mendys.
- 30) Powiatowe Archiwum Państwowe w Przeworsku — L. Orzech.
- 31) Powiatowe Archiwum Państwowe w Sanoku — E. Zajac.
- 32) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie — B. Frankiewicz, H. Lesiński, L. Turek-Kwiatkowska.
- 33) Archiwum Państwowe M. Wrocławia i Województwa Wrocławskiego — J. Burchard, A. Dereń oraz jedna odpowiedź bez podpisu.
- 34) Archiwum Państwowe M. St. Warszawy i Województwa Warszawskiego — J. Kazimierski, L. Kosiński.
- 35) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Zielonej Górze — W. Darsz, P. Proniewski.
- 36) Województwo Gdańskie (?) — jedna odpowiedź bez podpisu.
- 37) dodatkowo z Archiwum Państwowego M. Poznania i Województwa Poznańskiego — referat J. Bieleckiej.

ANALIZA ANKIETY DOTYCZĄCEJ „ARCHEIONU”

UWAGI WSTĘPNE

Omówiona niżej ankieta powstała z inicjatywy redakcji *Archeionu* i została rozesłana dnia 31 grudnia 1965 r. do następujących ośrodków archiwalnych:

- 1) do 3 archiwów centralnych — 9 egzemplarzy kwestionariusza,
- 2) do 3 archiwów wojewódzkich (w Krakowie, Poznaniu i Wrocławiu) — 9 egz.,
- 3) do pozostałych 14 archiwów wojewódzkich — 28 egz.,
- 4) do 23 oddziałów terenowych — 23 egz.,
- 5) do 17 archiwów powiatowych (1 archiwum z terenu województwa) — 17 egz.,

- 6) do Prezydium Rady Archiwalnej — 1 egz.,
- 7) do Komitetu Redakcyjnego — 10 egz.,
- 8) do Zarządu Stowarzyszenia Archiwistów Polskich — 1 egz.,
- 9) do Rady Redakcyjnej — 19 egz.,
- 10) do Zarządu Sekcji Archiwalnej przy Zarządzie Głównym Związku Zawodowego Pracowników Kultury — 1 egz.

Liczba kart kwestionariuszowych w powyższym rozdzielniku w zasadzie odpowiadała liczbie ewentualnych delegatów, przewidzianych w projektowanym początkowo w styczniu 1966 r. spotkaniu redakcji *Archeionu* z jego czytelnikami. Co się tyczy kwestionariuszy dla Zarządu Sekcji Archiwalnej i Zarządu Stowarzyszenia Archiwistów, to wysłano do tych placówek po jednym egzemplarzu ankiety, co bynajmniej nie ograniczało liczby ewentualnych jej uczestników. Krótki tekst kwestionariusza umożliwiał jego powielenie w zainteresowanych środowiskach w dowolnej liczbie. Tak też postąpiły z własnej inicjatywy niektóre archiwa państwowe, jak np. w Białymstoku, Krakowie, Poznaniu, Olsztynie, które nadesłały znacznie więcej wypowiedzi, niż otrzymały egzemplarzy kwestionariusza ankietowego.

Do tego należy jeszcze dodać, że redakcja *Archeionu* mniej była zainteresowana udziałem w ankiecie członków Stowarzyszenia Archiwistów i członków Sekcji Archiwalnej, ponieważ: 1° członkami obu tych organizacji są w przeważającej liczbie ci sami archiwiści archiwów państwowych, którym rozesłano ankietę, 2° pozostali zaś członkowie Stowarzyszenia i Sekcji składają się w znacznym stopniu z kierowników składnic (archiwów zakładowych), którzy w przeważającej liczbie posiadają prymitywne przygotowanie archiwalne. Toteż opinie tych ostatnich byłyby niemiarodajne dla redakcji *Archeionu*. Dla potrzeb redakcji wystarczyłaby zbiorowa wypowiedź każdego z Zarządów obu tych instytucji.

W wyniku rozesłanych 118 ankiet wpłynęło do redakcji do dnia 8 marca (głównie w styczniu i na początku lutego) 1966 r. 110 odpowiedzi i jeden specjalny, dodatkowy do ankiety, referat ankietowy (dra J. Bieleckiej). Odpowiedzi te pochodzą z 35 archiwów państwowych, a mianowicie: a) z 2 archiwów centralnych — 9 odpowiedzi; b) z 16 archiwów wojewódzkich — 82 odpowiedzi; c) z 8 oddziałów terenowych — 10 odpowiedzi, d) z 9 archiwów powiatowych — 9 odpowiedzi. Jak z tego widać, archiwa państwowe nadesłały o 28 odpowiedzi więcej, niż się od nich spodziewano, natomiast inne ośrodki i organizacje archiwalne nie odpowiedziały na apel redakcji.

Tak znaczna liczba wypełnionych ankiet, obejmująca wszystkie typy archiwów państwowych, na pewno przekroczyłaby co najmniej parokrot-

nie liczbę ewentualnych wypowiedzi, jakie zostałyby ogłoszone na projektowanym w styczniu spotkaniu czytelników *Archeionu* z jego redakcją. Z tego też powodu decyzja przesunięcia pierwotnego terminu tego spotkania na czas późniejszy była całkowicie uzasadniona. Uznano, że bardziej stosowny będzie może termin po ukazaniu się będącego jeszcze w druku XLIII i XLIV numeru *Archeionu*.

SZCZEGÓŁOWA ANALIZA ANKIETY

Pytanie 1. Czy *Archeion* jako organ Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i państwowej służby archiwalnej spełnia swoje zadanie?

Na pytanie to tylko 4 odpowiedzi wysunęły mniej lub więcej uzasadnione zastrzeżenia. Jedna z nich, z Poznania, zaznaczyła, że „Z punktu widzenia technicznych działów służby archiwalnej — absolutnie nie”. Druga, stwierdziła, że „*Archeion* nie spełnia swoich zadań w stopniu, w jakim wymaga tego praca w archiwach państwowych powiatowych”. Trzecia, z Poznania, zawyrokowała, że „W pewnym stopniu *Archeion* na pewno spełnia swoje zadanie, tzn. lepiej, że jest taki, jaki jest, niż gdyby go wcale nie było”. Archiwum Łódzkie, w zbiorowej odpowiedzi (zdaje się, że 15 osób) zaznaczyło, że „jako organ NDAP niewątpliwie tak, natomiast jako organ państwowej służby archiwalnej — niezupełnie, gdyż grono współpracowników *Archeionu* jest stosunkowo szczupłe i od szeregu lat niemal niezmiennie. Z możliwości publikacji na łamach *Archeionu* korzysta stosunkowo niewielu archiwistów”.

Około 30 osób wypowiedziało się pozytywnie, ale również z pewnymi obiekcjami, choć w mniej kategorycznej formie, natomiast nieraz z obszerniejszym uzasadnieniem. W większości przypadków te komentarzowe obiekcje wkraczają na teren pytania 2. Jedni z wypowiadających się dodają, że „*Archeion* nie obejmuje swym zasięgiem pracowników archiwów zakładowych” i że „powinien rozszerzyć kręgi odbiorców (na historyków) przez uwzględnienie tematyki ich interesującej” (AAN); drudzy, że „na tle czasopism zagranicznych wyróżnia się pozytywnie, ale naszych aspiracji, wymagań i ambicji całkowicie nie zaspokaja” (Poznań); jeszcze inni, że „*Archeion* nie zawsze spełnia swe zadanie, zbyt dużo w nim artykułów i rozpraw źródłoznawczych interesujących historyków” (Poznań).

Ponad 20 osób odpowiedziało krótko, jednym lub paru słowami: „tak”, (spełnia), „na ogół tak”, „tak, nie ma wątpliwości”, „oczywiście, jak najbardziej pozytywnie”.

Ponad 30 osób wypowiedziało się bezwzględnie pozytywnie, często z obszernym uzasadnieniem, wskazującym na pożyteczną i poważną rolę, jaką *Archeion* odgrywa w życiu intelektualnym i zawodowym archiw-

stów. Tak np. archiwista z Poznania pisze, że „dla archiwisty spełnia on rolę podręcznika, a jednocześnie jest informatorem dla badaczy o materiałach archiwalnych, o ich stanie uporządkowania”. Głos z AGAD zaznacza, że „w dużej mierze — tak, zwłaszcza wyjście *Archeionu* poza granice Polski i uzyskanie pochlebnych opinii w obcych środowiskach archiwalnych”. Pracownik krakowski podkreśla, że „wydawnictwo to niewątpliwie spełnia swoje zadanie. Jego szeroko rozbudowana problematyka zastępuje w dziale obejmującym zagadnienia archiwistyki brak podręcznika i pomaga, zwłaszcza młodym archiwistom, w rozwiązywaniu trudności metodycznych. Nadto *Archeion* jest jedynym informatorem o organizacji i działalności archiwów w innych krajach”. Uczestnik ankiety z Poznania pisze: „*Archeion* jest jedynym wydawnictwem NDAP informującym o całokształcie zagadnień interesujących pracowników państwowej służby archiwalnej. Uważam, że wydawnictwo to w pełni zasługuje na poparcie i uznanie”. Inny głos z Poznania stwierdza: „*Archeion* spełnia trzy podstawowe funkcje: 1) jest niezbędnym i jedynym czasopismem naukowym, stanowiącym nieodzowną pomoc w pracy zawodowej archiwisty, 2) jest środkiem informacji dla historyków o ciekawych i mało znanych materiałach źródłowych, 3) stanowi bogate źródło dla historii polskiej archiwistyki i archiwoznawstwa. Określone wyżej zadania *Archeion* spełnia dobrze; na pozytywną ocenę zasługuje także jego staranna forma redakcyjna”. Pracownik Archiwum z Przemysła pisze: „Każdy numer *Archeionu* nie tylko czytam, ale i studiuję, a do niektórych artykułów wracam później niejednokrotnie. Uważam, że *Archeion* jest bardzo pożytecznym podręcznikiem nie tylko dla młodych archiwistów (choć dla tych powinien być obowiązkową lekturą), ale też dla pracowników z długoletnim stażem archiwalnym. Różnorodność problemów poruszanych na łamach wydawnictwa, a także szczegółowa kronika *Archeionu* pozwalają archiwistom zatrudnionemu w terenie, z dala od władz centralnych, może z niewielkim opóźnieniem śledzić i orientować się na bieżąco w całokształcie życia i problemach polskiej służby archiwalnej. Przygotowane starannie (artykuły) i na wysokim poziomie mogą uczyć metod badawczych i zasad pisarskich archiwistów, nie mających jeszcze w tej dziedzinie dostatecznej umiejętności, a także zachęcać do próby podejmowania podobnych opracowań...”. Głosy z Kielc: „*Archeion*... poprzez swe działy... w poważnym stopniu przyczynia się do podniesienia kwalifikacji zawodowych, a zatem spełnia swoje zadania... Dla mnie, jako młodego stażem archiwisty, *Archeion* spełnia doniosłą rolę. Nie wyobrażam sobie pracy w państwowej służbie archiwalnej bez studiowania artykułów w nim zamieszczonych”. Jedna z opinii (AGAD): „Tak. *Archeion* porusza w zasadzie niemal wszystkie aktualnie nurtujące polskie środowisko archiwalne problemy naukowe. Uważam, że *Archeion*

należy do grupy lepiej redagowanych czasopism archiwalnych w Europie”.

Wśród wypowiedzi w ramach pytania 1. zwraca na siebie uwagę kilka głosów będących wyrazem opinii o *Archeionie* ze strony wyróżniającego się i czołowego grona naszej inteligencji archiwalnej. Są to przede wszystkim wypowiedzi z terenu szczecińskiego, poznańskiego, krakowskiego, wrocławskiego i osobno archiwistów Oddziału III Archiwum Krakowskiego. Szczecin zapewnia, że „w sumie należy uznać, że *Archeion* należy do najlepiej redagowanych czasopism naukowych w kraju i swoje zadanie spełnia prawie całkowicie”. Poznań pisze: „Niezawodnie — tak. Chodzi tylko o to, czy spełnia to zadanie dobrze, bardzo dobrze czy tylko dostatecznie. W każdym razie z *Archeionu* jesteśmy dumni. Na tle czasopism zagranicznych wyróżnia się pozytywnie, ale naszych aspiracji, wymagań i ambicji całkowicie nie zaspokaja”. Kraków jest zdania, że „*Archeion* jest ... redagowany doskonale, należy do najlepiej redagowanych polskich czasopism historycznych, równocześnie dotrzymuje kroku wyborowemu zagranicznemu periodykom archiwalnym, ustępując niektórym tylko pod względem szaty graficznej”. Wrocław uważa, że „*Archeion* jest znakomicie redagowany, dobiera właściwą i interesującą tematykę”. W głosach III Oddziału Archiwum Krakowskiego i w paru innych wypowiedziach zawarte są słowa uznania dla redakcji.

Ogólnie biorąc, można chyba dojść do konkluzji, że całokształt wypowiedzi w ramach pytania 1. składa się na dodatnią ocenę *Archeionu*. Opinie negatywne — stosunkowo nieliczne — w żadnym przypadku nie odnoszą się do *Archeionu* jako całości.

Pytanie 2. Jeżeli *Archeion* wymaga jakichś zmian i usprawnień, to w jakim kierunku?

Najobszerniej w wypowiedziach ankiety rozbudowany jest punkt 2. Tylko nieliczni archiwiści, konstatując, że *Archeion* spełnia swoje zadanie, nie widzą potrzeby jakichkolwiek w nim zmian, ulepszeń i usprawnień (głosy z Wrocławia, Cieszyna, Przeworska, Zielonej Góry). Przytłaczająca większość, nie wyłączając i tych, co uważają, że *Archeion* prowadzony jest wzorowo, dodaje różne marginesowe spostrzeżenia, wysuwa pewne rady, poddaje pewne sugestie, formułuje okazyjne uwagi i propozycje, zgłasza pomysły. Wiele z nich, z różnych względów, jest nie-realnych, niemniej jednak szereg zaleceń i propozycji jest trafnych, pożytecznych i zasługujących na pilną uwagę.

Liczba poruszonych w tym punkcie spraw dochodzi co najmniej do 200, ale trzeba od razu dodać, że znaczna ich część powtarza się, i to nie tylko w wypowiedziach różnych uczestników, ale i w ramach tego samego arkusza ankietowego. Wśród dezyderatów nie brak i takich, które

opierają się na niedokładnej znajomości treści *Archeionu*, jak np. dezyderat, aby *Archeion* zamieszczał, „in extenso cenniejsze referaty, wygląsane na zebraniach naukowych w archiwach” (teren AGAD). Są dość liczne postulaty usprawnień, z których redakcja dobrze zdaje sobie sprawę, ale przeważnie bezskutecznie i od dawna dąży do ich wprowadzenia. Trafiają się wreszcie postulaty, wysuwane przez różnych archiwistów, ale wzajemnie się wykluczające, jak np. żądanie z jednej strony rozszerzenia działu przeglądu archiwalnych czasopism zagranicznych, a z drugiej — jego zwężenia, albo konieczność podniesienia poziomu naukowego artykułów i „potrzeba” stosowania w tej dziedzinie „ulgowej taryfy”.

Znaczna liczba poruszonych w punkcie 2. spraw da się ująć w szereg grup, dotyczących tego czy innego zagadnienia. Na ich czoło można by wysunąć sprawę nieregularnego wychodzenia *Archeionu* i różne projekty związane ze sprawą częstotliwości jego ukazywania się. Kwestię tę porusza około 60 archiwistów. Spośród nich 15 osób widzi wyjście w przekształceniu *Archeionu* w kwartalnik. 13 osób i cały zespół pracowników łódzkich (15 osób) pragnie utrzymać *Archeion* w dotychczasowym charakterze półrocznika. Dwie osoby pragnęłyby przekształcić go w rocznik. Kilkanaście osób wypowiada się za rocznym, dwukrotnym, trzykrotnym lub czterokrotnym wydawaniem w ciągu roku, w zależności od możliwości, jakimi redakcja rozporządza. Kilkanaście osób skarży się po prostu, że *Archeion* zbyt rzadko wychodzi. W sprawie częstotliwości wychodzenia około 30 osób nie wypowiada się wcale.

Druga grupa zagadnień, reprezentowanych przez dość liczne głosy, dotyczy propozycji wprowadzenia nowych działów w *Archeionie*. Uderza tu znaczna pomysłowość, ale i niejednokrotnie nierealność wysuwanych postulatów. Oto najbardziej charakterystyczne działy, jakie niektórzy archiwiści pragnęliby widzieć w *Archeionie* dodatkowo obok działów już istniejących:

- 1) Dział krytyki i oceny opracowywanych inwentarzy zespołów,
- 2) Dział nowych osiągnięć w archiwistyce światowej,
- 3) Dział pt. „Technika archiwalna”,
- 4) Dział pt. „Archiwa i archiwiści”,
- 5) Dział dla artykułów o naukach pomocniczych historii dla autorów-historyków,
- 6) Dział — Polonica w archiwach zagranicznych,
- 7) Dział pt. „Wymiana doświadczeń między archiwami”,
- 8) Podział dotychczasowej Kroniki na 2 działy,
- 9) Dział poradnictwa zawodowego i odpowiedzi na pytania,
- 10) Dział zarządzeń i instrukcji metodycznych, uzupełnionych odpowiednimi artykułami komentarzowymi,

11) „Kącik” poświęcony sprawom działalności kulturalnej związków zawodowych,

12) Dział zagadnień pracy w archiwach zakładowych,

13) Dział personalny,

14) Dział dyskusji i polemiki,

15) Dodatek powielany dla archiwów powiatowych,

16) Zwiększenie liczby współpracowników-autorów.

Wprowadzenie tych wszystkich nowych dodatkowych działów wymagałoby zwiększenia rozmiarów *Archeionu* i byłoby, mówiąc nawiasem, trudne do pogodzenia z przekształceniem go w skromny rozmiarami kwartalnik.

O wiele realniejszy charakter ma grupa dezyderatów dotycząca rozszerzenia istniejących już działów. W szczególności różni archiwiści wysuwają następujące życzenia:

1) rozbudować dział „Problemów archiwistyki”, przede wszystkim w zakresie akt najnowszych. Domaga się tego ponad 40 osób,

2) rozbudować dział „Ustrój władz i organizacja kancelarii” (kilka osób),

3) rozbudować dział recenzji (kilkanaście osób),

4) rozszerzyć przegląd zagranicznych czasopism archiwalnych (kilka osób),

5) zwiększyć liczbę ilustracji i fotografii dokumentów staropolskich (1 osoba),

6) rozszerzyć dział bibliografii polskiej i zagranicznej (kilka osób),

7) rozszerzyć dział „Archiwa za granicą” (kilka osób),

8) wprowadzić do Kroniki sprawozdania z posiedzeń wojewódzkich komisji metodycznych (parę osób),

9) ogłaszać konkursy na prace metodyczne (2 osoby).

Wszystkie te dezyderaty i sugestie są, zdaniem redakcji, słuszne. Świadczą one m. in. o tym, że liczni czytelnicy *Archeionu* szczególnie się interesują powyższymi działami.

Niektórzy archiwiści zdają sobie sprawę z tego, że wprowadzenie nowych działów, względnie rozszerzenie starych, wymaga zwiększenia rozmiarów dzisiejszego *Archeionu*. Rozumiejąc, że jest to w dzisiejszych warunkach trudne do zrealizowania, projektują oni m. in. ograniczenie rozmiarów niektórych dotychczasowych działów. W szczególności wysuwane są następujące pomysły:

1) zmniejszenie liczby artykułów w dziale archiwoznawstwa,

2) zmniejszenie liczby artykułów w dziale recenzji,

3) zmniejszenie liczby artykułów w dziale czasopism zagranicznych,

4) usunięcie z Kroniki ze sprawozdań rocznych wykazów prac własnych archiwistów,

5) odrzucenie wysuwanego przez niektórych archiwistów pomysłu publikowania w *Archeionie* materiałów źródłowych.

Niektóre dezyderaty, jak już zaznaczono, występują kontrowersyjnie i wzajemnie się wykluczają. Np., obok wymienionych wyżej punktów 2 i 3, pewne głosy zalecają, aby wciągnąć do *Archeionu* historyków jako autorów w zakresie nauk pomocniczych historii. Inni zaś uczestnicy ankiety są zdania, że *Archeion* jest organem archiwistów i archiwów i że powinien przede wszystkim korzystać z artykułów archiwistów, dbać o należyte uwzględnienie problemów archiwistyki i odzwierciedlać jak najwszechstronniej życie archiwalne. Dla niektórych archiwistów dział *Kroniki* jest za mało przejrzysty, inni zaś pragnęliby drukować go petitem.

Kilka osób poruszyło sprawę planu wydawniczego *Archeionu*. Ich zdaniem redakcja powinna posiadać plan długofalowy i podawać go do wiadomości archiwów.

Nie wchodząc w dalszą analizę materiału zawartego w odpowiedziach na punkt 2, redakcja zaznacza, że materiał ten jest bardzo obfity i w szeregu przypadków może być przez *Archeion* z pożytkiem wykorzystany.

Pytanie 3. Czy ewentualne propozycje usprawnień są możliwe do zrealizowania w obecnych warunkach wydawniczych?

Wprowadzając do ankiety powyższe pytanie, redakcja miała na względzie dwojaki cel:

1) zabezpieczenie się choć w pewnym zakresie przed nadmiarem tak częstych w podobnego rodzaju ankietach efektywnych i mniej lub więcej nierealnych pomysłów, projektów, rad, zaleceń i dezyderatów;

2) zorientowanie się, w jakim stopniu uczestnicy ankiety zdają sobie sprawę z warunków, w jakich pracuje redakcja *Archeionu*.

Jak się okazuje z nadesłanych odpowiedzi, obydwie cele zostały w znacznej mierze osiągnięte. Nadesłane głosy rzucają interesujące światło na stopień orientowania się archiwistów we wspomnianych warunkach i dają odpowiedź, w jakim stopniu w oczach uczestników ankiety redakcja wykazuje w swej pracy inicjatywę i zaradność.

Nie wchodząc i w tym punkcie w szczegóły i drobiazgi, można na podstawie szeregu odpowiedzi stwierdzić, co następuje:

1) kilkunastu archiwistów przyznaje, że nie są im znane warunki pracy redakcji,

2) kilkunastu zapewnia, że warunki te znają i że wysuwane przez nich dezyderaty są możliwe do zrealizowania,

3) niektórzy archiwiści uzależniają możliwość realizacji ich postulatów od rozbudowy składu osobowego redakcji,

4) pewna grupa archiwistów uważa jako warunek usprawnienia pra-

cy redakcji zmniejszenie liczby artykułów archiwoznawczych w każdym numerze,

5) kilku archiwistów jest zdania, że pracę redakcji usprawni i zwiększy poczytność *Archeionu* dodanie do każdego numeru specjalnych powielanych informatorów archiwalnych lub cenniejszych artykułów,

6) liczne wypowiedzi na ten punkt są sprowadzone do punktu 2. i z nim połączone,

7) niektórzy archiwiści pozostawiają ten punkt bez odpowiedzi.

*

Reasumując wyniki analizy wszystkich trzech punktów ankiety, należy dojść do wniosku, że ankieta ta była celowa, pożyteczna i przyniosła bardzo wielostronny informacyjny i instruktywny materiał. Wykorzystanie go będzie należeć do pilnych zadań zespołu redakcyjnego.

Redakcja

STANISŁAWA PAŃKÓW

Archiwum Państwowe M. Krakowa i Woj. Krakowskiego

PRZEWODNIKI ARCHIWALNE

Archiwa polskie wkraczają obecnie może nie na całkiem nową, ale na pewno mało dotychczas uczęszczaną drogę opracowania informacji o zasobie, zapoczątkowując akcję wydawania przewodników archiwalnych. Na znaczenie tej drogi, a przede wszystkim na cel, do którego ona prowadzi, wskazał J. Siemieński we wstępie do swojego *Przewodnika*, dając równocześnie swego rodzaju prototyp przewodnika archiwalnego pojętego jako „inwentarz powszechny” zespołów pozostałych po działalności różnorodnych czynników „spełniających jakąś określoną funkcję w danym ustroju”¹. Ten pierwszy polski, a zapewne i jeden z pierwszych w skali światowej, przewodnik archiwalny informuje tylko o aktach Polski przedrozbiorowej. Dla akt w. XIX i XX zamierzano również opracować podobne wydawnictwo. Niestety, prace nie wykroczyły poza przygotowanie projektu² oraz zachowanych do dziś w niektórych archiwach kart ewidencyjnych.

Druga wojna światowa na długie lata położyła kres zakreślonym w projekcie planom badawczym, jakkolwiek sama myśl nie została zarzucona. Rolę przewodników po archiwach polskich miały spełnić i na pewno spełniły *Archiwalne Biuletyny Informacyjne* wydawane w dwu seriach. Pierwsza — to informacje o zasobach poszczególnych archiwów wojewódzkich oraz podległych im archiwów powiatowych, wydawane od r. 1953³, druga — to informacje o zespołach z wybranych okresów chronologicznych, znajdujących się zarówno w archiwach państwowych, jak

¹ J. Siemieński, *Przewodnik po archiwach polskich. I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1933, s. 8.

² *Projekt przewodnika po polskich archiwach państwowych doby porozbiorowej 1772—1918* („Archeion” XII, s. 227—239).

³ W latach 1953—1957 ukazało się 18 numerów *Biuletynu*, a każdy kolejny zeszyt zawierał charakterystykę zasobu jednego z archiwów wojewódzkich. W r. 1958 ukazał się zeszyt uzupełniający, wspólny dla wszystkich archiwów.

i w innych instytucjach. Do serii tej należą *Materiały archiwalne z okresu II wojny światowej*⁴ oraz *Materiały archiwalne dotyczące okresu 1944—1949*⁵. Najbliżej spokrewniony z tą serią *Biuletynu* jest *Inwentarz materiałów archiwalnych do dziejów rewolucji 1905—1907 na ziemiach polskich*⁶. Do tej grupy wypadnie też zaliczyć wydaną w r. 1957 *Informację o materiałach archiwalnych do historii medycyny w Polsce*.

Do rodziny przewodników w polskiej literaturze naukowej można też chyba zaliczyć: *Przewodnik po zbiorze rękopisów wilanowskich*⁷, a w większym jeszcze stopniu monografię archiwoznawczą P. Bańkowskiego *Archiwum Stanisława Augusta*⁸, gdzie obok dziejów tegoż archiwum zamieszczony został inwentarz (odtworzenie inwentarza Albertrandiego) nie istniejącego dziś zespołu, który rozproszony jest po różnych zbiorach. Odtworzenie inwentarza i wskazanie badaczowi gdzie, w jakich zbiorach i pod jaką sygnaturą zachowały się fragmenty archiwum ostatniego króla polskiego, kwalifikuje na pewno tę pracę do grupy przewodników, jakkolwiek można ją również wymienić jako przykład inwentarza idealnego.

Wreszcie na uwagę zasługuje praca zbiorowa wydana w r. 1961 przez Muzeum Historyczne M. Stoł. Warszawy *Polskie zabytki cechowe — Archiwalia*, która zestawia archiwalia cechowe przechowywane poza archiwami państwowymi. Rolę przewodnika zarówno dla archiwisty, jak dla badacza może również odegrać niewielka rozmiarami książeczka H. Wyczawskiego wydana w r. 1956 *Wprowadzenie do studiów w archiwach kościelnych*, informująca o rodzajach akt występujących w tych archiwach. Użyteczność obu ostatnio wymienionych prac jest niewątpliwa, a może tym większa, że w jakimś stopniu udostępniają one dla badań materiały dotychczas mało dostępne lub wręcz nieznane⁹.

Zaszeregowanie dotychczas wymienionych prac, wydanych po drugiej wojnie światowej, do rodziny przewodników nie uwalnia jednak od stwierdzenia, że przewodników archiwalnych w ścisłym tego słowa znaczeniu posiadamy dotychczas niewiele. W r. 1958 ukazał się I-szy tom

⁴ Warszawa 1956.

⁵ Warszawa 1957.

⁶ Tom I wydany w r. 1956, t. II cz. 1 i 2 — w latach 1957—1961, t. III — w r. 1962.

⁷ Opracowanie W. Semkowicza i P. Bańkowskiego, Warszawa 1961.

⁸ Warszawa 1958.

⁹ Listę przewodników polskich należy uzupełnić dwiema pozycjami wydanymi w okresie międzywojennym: E. Chwalewik, *Zbiory polskie*, I—II, Warszawa—Kraków 1926—1927; K. Buczek, *Archiwa polskie* („Nauka polska” XII, 1930). Za specjalny rodzaj przewodnika, bo dotyczący materiałów, które w większości dopiero w przyszłości znajdą się w magazynach archiwalnych, można uznać nowy tom *Archiwalnego Biuletynu Informacyjnego*, noszącego tytuł *Materiały archiwalne do historii XX-lecia Polski Ludowej*, Warszawa 1965.

przewodnika po zespołach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie¹⁰, a w r. 1964 wydany został przewodnik po zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie¹¹. Wypadnie też zanotować wydany niedawno *Przewodnik po zespołach i zbiorach Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, uwzględniający zasób zarówno Archiwum Warszawskiego, jak Oddziałów w Krakowie i Poznaniu.

Mimo skromnego w tej dziedzinie dorobku własnego, całkowicie usprawiedliwionego stanem archiwów polskich po drugiej wojnie światowej i skoncentrowaniem prac nad uporządkowaniem zasobu, archiwiści polscy wykazywali stałe zainteresowanie dla publikowanych przewodników po archiwach obcych. Na łamach „Archeionu” od wielu już lat ukazują się szczegółowe omówienia tych wydawnictw, które z jednej strony dowodzą świadomości własnego niedostatku, a z drugiej — są bardzo rozsądną formą gromadzenia doświadczeń niezbędnych w chwili, gdy przyjdzie czas definitywnego zapelnienia tej dotkliwej luki w polskiej literaturze archiwalnej i opracowania przewodników po zasobach archiwów polskich.

Warto może chwilę uwagi poświęcić tym recenzjom, by zdać sobie sprawę z rodzajów przewodników, z zasad ich opracowania i z wymagań, jakie stawiane są tego rodzaju publikacjom. Przykładów dostępnych poprzez omówienia w „Archeionie” jest kilkanaście, a co najmniej drugie tyle czeka na ciekawych czytelników w bibliotece Naczelnej Dyrekcji Archiwów. Wśród recenzowanych ilościowo prym wiodą przewodniki niemieckie¹². Niespożytymi autorami przewodników są też Czesi. W „Archeionie” omówiono dotychczas sześć przewodników czeskich, zarówno po

¹⁰ *Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. I. Archiwa Dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1958 (Recenzja T. Mencla „Archeion” XXXII, s. 155—163).

¹¹ *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik*, Warszawa 1964.

¹² *Das Bundesarchiv und seine Bestände*, Boppard am Rhein 1961 (Rec. I. Janosz-Biskupowej, „Archeion” XL, s. 333—334); *Übersicht über die Bestände des sächsischen Landeshauptarchivs*, Lipsk 1955 (Rec. K. Konarskiego, „Archeion” XXVI, s. 268—276); *Übersicht über die Bestände des Landesarchivs Gotha*, Weimar 1960 (Rec. K. Konarskiego, „Archeion” XXXVI, s. 239—240); *Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg*, Göttingen 1955 (Rec. F. Paprockiego, „Archeion” XXVII, s. 366—371); *Übersicht über die Bestände des Landesarchivs Lübben/NL*, Weimar 1958 (Rec. J. Stojanowskiego, „Archeion” XXIX, s. 337); *Das Staatsarchiv Marburg/Lahn*, 1956 (Rec. F. Paprockiego, „Archeion” XXX, s. 211—212); *Übersicht über die Bestände des Landesarchivs Meiningen*, Weimar 1960 (Rec. K. Konarskiego, „Archeion” XXXVI, s. 240—242); *Übersicht über die Bestände des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs in Schleswig*, Schleswig 1953 (Rec. F. Paprockiego, „Archeion” XXIX, s. 342—343); *Übersicht über die Bestände des Thüringischen Landeshauptarchivs Weimar*, Weimar 1959 (Rec. K. Konarskiego, „Archeion” XXXV, s. 180—182).

archiwach państwowych, jak miejskich¹³. Z przewodników rosyjskich, również bardzo licznych, trzy tylko zostały przedstawione na łamach „Archeionu”¹⁴. Nie doczekał się dotychczas recenzji bardzo interesujący przewodnik po archiwach radzieckich, wskazujący materiały do historii literatury¹⁵. Przewodniki innych krajów europejskich raczej rzadko reprezentowane są w „Archeionie”. Do wyjątków należy przewodnik po Głównym Archiwum Królestwa w Brukseli¹⁶, przewodnik po angielskich zbiorach sfragistycznych¹⁷, przewodnik po archiwach szwajcarskich¹⁸, oraz, mający już charakter międzynarodowy, przewodnik po europejskich archiwach dyplomatycznych, który obejmuje zarówno archiwa poszczególnych krajów, jak i instytucji o zasięgu światowym, a więc Ligi Narodów, ONZ i UNESCO¹⁹. Wreszcie na uwagę zasługuje przewodnik po zbiorach mikrofilmów w Stanach Zjednoczonych i w Kanadzie²⁰ oraz dwa inwentarze poloniców w archiwach zagranicznych²¹.

Blizsze zapoznanie się z tak rozlicznie reprezentowanymi przewodnikami pozwala na wyróżnienie wśród nich dwu zasadniczych rodzajów w zależności od punktu wyjścia, jaki obierają autorzy. Jedni bowiem wychodzą od akt, charakteryzując poszczególne zespoły lub zasoby, wskazu-

¹³ *Archiv mesta Bratislavy*, Praha 1955 (Rec. B. Turonia, „Archeion” XXIX, s. 333—335); *Průvodce po Statním Archivu v Brně*, Brno 1954 (Rec. J. Senkowskiego, „Archeion” XXVI, s. 286—290); *Archiv mesta Košic*, Praha 1957 (Rec. B. Ratusińskiego, „Archeion” XXX, s. 203—204); *Statni Archiv v Opave*, Praha 1961 (Rec. A. Kucnera, „Archeion” XXXVIII, s. 335—336); *Archiv hlavního města Prahy*, Praha 1955 (Rec. B. Ratusińskiego, „Archeion” XXVIII, s. 278—283); *Okresni Archiv v Taborce*, Tabor 1958 (Rec. H. Kapiszewskiego, „Archeion” XXXVI, s. 226—229).

¹⁴ *Centralnyj Gosudarstwiennyj Archiv w Leningradie*, Leningrad 1956 (Rec. P. Bańkowskiego, „Archeion” XXIX, s. 323—328); *Archiv Akademii Nauk SSSR*, Moskwa—Leningrad 1959 (Rec. Z. Kolankowskiego, „Archeion” XXXIII, s. 214—219); *Putiwnyk po Derżawnomu Archiwu Stanisławskoj Oblasti*, Stanisławow 1960 (Rec. M. Wąsowicza, „Archeion” XXXVI, s. 229—232).

¹⁵ *Centralnyj Gosudarstwiennyj Litieraturnyj Archiv SSSR. Putiewoditel*. Moskwa 1951.

¹⁶ *Les Archives Générales du Royaume. Aperçu des fonds et des inventaires*, Bruxelles 1955 (Rec. St. Pańków, „Archeion” XXVIII, s. 286—289).

¹⁷ *Guide to Seals in the Public Record Office*, London 1954 (Rec. B. Frankiewicz, „Archeion” XXXVII, s. 317—319).

¹⁸ *Archive, Bibliotheken und Dokumentationsstellen der Schweiz*, Bern 1958 (Rec. K. Arlamowskiego, „Archeion” XXXV, s. 188—191).

¹⁹ *Guide to the Diplomatic Archives of Western Europe*, Philadelphia 1959 (Rec. H. A., „Archeion” XXXV, s. 197).

²⁰ *Guide to photocopied historical materials in the United States and Canada*, New York 1961 (Rec. St. Nawrockiego, „Archeion” XL, s. 335).

²¹ *Comte Emeric Czapski, Documents polonais aux Archives de la Famille Este à Modene*, Rome 1959 (Rec. P. Bańkowskiego, „Archeion” XXXIV, s. 222—224); *Repertorium rerum Polonicarum ex Archivio Orsini in Archivio Capitolino Romae*, Romae 1961 (Rec. E. Brańskie, „Archeion” XXXVII, s. 314—317).

jąc badaczom ich zawartość treściową, a więc niejako podsuwając tematy, drudzy natomiast wybierają temat, czy raczej grupę tematów ze sobą spokrewnionych, by wskazać badaczowi, gdzie, w których archiwach lub w których zespołach należy szukać materiałów do danego zagadnienia²².

Rozważania na temat, czy i jaką przewagę ma jeden z wymienionych rodzajów opracowań nad drugim, nie wydają się celowe, i to tym bardziej, że w zasadzie w obu przypadkach autorzy odsyłają badacza do odpowiednich inwentarzy, jako podstawowego narzędzia pracy. Nie wnikać więc w ocenę jakościową, trzeba jednak stwierdzić, że przewodniki po zasobach archiwalnych są znacznie liczniejsze. Należy przypuszczać, że w pierwszym rzędzie na tego rodzaju przewodniki jest większe zapotrzebowanie ze strony użytkowników archiwów. Nie bez znaczenia jest zapewne również zainteresowanie ze strony społeczeństwa, które rade byłoby wiedzieć, co kryją magazyny archiwalne, a tym samym, jaki jest cel istnienia archiwów. Wreszcie o liczebności tych przewodników decyduje chyba także i fakt, że są one dużo łatwiejsze do opracowania. Łatwość ta nie płynie jednak wyłącznie z dosyć prostego schematu, jakim posługują się przewodniki po zasobach. Dużo większe znaczenie ma stan opracowania zasobu opisywanego w przewodniku. O ile przewodnik tematyczny wymaga niemal idealnego opracowania całego zasobu (podstawą opracowania są wyłącznie inwentarze), to przewodnik po zasobie jest możliwy do przygotowania nawet wówczas, gdy zasób danego archiwum posiada część zespołów opracowanych wstępnie, prowizorycznie, a nawet gdy istnieją w nim zespoły w ogóle nieuporządkowane. Te ostatnie w przewodnikach są zwykle tylko sygnalizowane lub też ich charakterystyka jest mniej wnikliwa, ale ich obecność wśród innych zespołów jest konieczna, choćby dlatego, że przewodnik, który nie daje możliwie pełnego obrazu zasobu, bardzo szybko się deaktualizuje.

Nie znaczy to, oczywiście, że wszystkie przewodniki muszą mieć aż tak szeroki zakres i dawać charakterystykę wszystkich zespołów. Zasięg opracowania bywa różny. Wspomniany wyżej przewodnik szwajcarski daje przegląd wszystkich bez wyjątku archiwów krajowych, nie krępując się nawet tym, że niektóre z nich tylko z nazwy zaliczają się do tego rodzaju instytucji²³. Obok tak szeroko zakreślonych znane są też prze-

²² W przygotowaniu przewodników tematycznych specjalizują się Francuzi i Archiwum Narodowe w Paryżu wydało całą serię takich opracowań: H. Rambaud, *Les sources de l'histoire de l'art aux Archives Nationales*, Paris 1955; J. Meurgey de Tupigny, *Guide des recherches généalogiques aux Archives nationales*, Paris 1956; B. Gille, *Etat sommaire des archives d'entreprises conservées aux Archives Nationales*, Paris 1957.

²³ Omówione w przewodniku Szwajcarskie Archiwum Zamkowe jest w istocie kolekcją materiałów ikonograficznych do historii zamków.

wodniki obejmujące tylko jeden wybrany dział (oddział) jakiegoś archiwum, a wiadomo, że w planach polskiej służby archiwalnej jest opracowanie przewodników nawet dla poszczególnych zespołów. Zasięg opracowania może więc być bardzo różny, ale praktyka wykazuje, że najbardziej powszechnym rodzajem jest przewodnik dający przegląd zasobu poszczególnych archiwów i tym właśnie rodzajem w pierwszym rzędzie wypadnie się zająć.

Na plan pierwszy wysuwa się sprawa rozplanowania poszczególnych części przewodnika. Autorzy przewodników zdają się być zgodni co do wyodrębnienia trzech zasadniczych członów, to znaczy: wstępu, charakterystyki akt i aparatu uzupełniającego (indeksy). Różnice zarysowują się dopiero przy realizacji tych założeń redakcyjnych.

W rozdziałach wstępnych autorzy informują przede wszystkim o zasadach opracowania danego przewodnika, a tym samym mniej lub bardziej szczegółowo podają sposób, w jaki należy z niego korzystać. Następne karty wypełnia zwykle historia archiwum, niekiedy nawet bardzo obszerna, zawierająca obok dziejów instytucji i dziejów narastania zasobu — również biogramy wybitniejszych pracowników oraz dzieje budynku, w którym mieści się archiwum. W niektórych przewodnikach znaleźć też można opracowania historii regionu z uwzględnieniem warunków geofizycznych i gospodarczo-społecznych. Większość przewodników zawiera opracowania ustrojowe, a więc dzieje kształtowania się władzy i historii administracji na danym obszarze. Wreszcie uzupełnieniem części wstępnej przewodnika są zwykle informacje o warunkach korzystania z archiwum i jego pracowni.

Nieodparcie nasuwa się pytanie, czy istotnie wszystkie z wymienionych elementów winny się znaleźć w przewodniku, czy wszystkie na równi mają znaczenie dla badacza i czytelnika, czy ich obecność posiada dostateczne uzasadnienie naukowe.

Bezsporne, gdy chodzi o interes badacza, jest zamieszczenie adresu archiwum, względnie jego oddziałów (pracowni specjalistycznych) ulokowanych poza głównym pomieszczeniem. Równie konieczne wydaje się poinformowanie czytelnika i przyszłego użytkownika archiwum o sposobie korzystania z przewodnika, o ogólnych zasadach korzystania z archiwum, o rodzajach usług i wysokości pobieranych opłat, wreszcie o najważniejszych przepisach obowiązujących w pracowniach archiwalnych.

Dzieje instytucji, jakkolwiek temat to bardzo kuszący dla autorów przewodnika, dla użytkowników archiwum mają znaczenie tylko o tyle, o ile na ich tle, lekko naszkicowanym, przedstawiony jest proces narastania zasobu. Informacje na ten temat są dla badaczy wyjątkowo cenne, o czym świadczą jakże częste z ich strony pytania dotyczące pochodzenia

zespołu i drogi, jaką dostał się on do archiwum. Szersze i bardziej szczegółowe opracowanie dziejów instytucji powinno być raczej przedmiotem osobnych wydawnictw i w polskiej literaturze historycznej serię taką zapoczątkowało chlubnie Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego²⁴.

Gdy chodzi o dzieje regionu, to w przewodniku w zasadzie nie ma dla nich miejsca, chyba że one z kolei posłużą za tło do przedstawienia zmian administracyjnych, a przede wszystkim ustrojowych na tym terenie.

Istotnie cenną dla badacza częścią przewodnika jest opracowanie ustroju, tworzy ono bowiem najbardziej naturalną podstawę dla zasobu archiwum, niejako uzasadnia w sposób naukowy istnienie zawartych w nim zespołów, jest więc jak gdyby kanwą, w której oczkach rozmieszczone zostaną poszczególne zespoły przynależne do zasobu i scharakteryzowane w drugiej części przewodnika, bez względu nawet na to, czy rzeczywiście znajdują się one w zasobie, czy też pozostają poza magazynami danego archiwum. Nie wypełnione w ten sposób oczka kanwy ustrojowej ujawnią luki w zasobie w postaci zespołów nie istniejących i straconych dla badań naukowych.

Nie trzeba chyba dodawać, że zwięzłe i jasne opracowanie dziejów ustroju, zwłaszcza wobec stosunkowo skromnej literatury z tego zakresu, jest najbardziej żmudnym i odpowiedzialnym zadaniem autorów przewodnika. Z tego też zapewne powodu nie wszystkie przewodniki opracowania takie posiadają i często się zdarza, że autorzy poprzestają na przedstawieniu tylko najbardziej zasadniczych cech ustroju i zmian następujących w ciągu dziejów, a wysilek swój koncentrują na szerszym przedstawieniu ustroju, funkcji i uprawnień instytucji, które pozostawiły po sobie akta w postaci istniejących w archiwum zespołów.

Wynikiem tego dwojakiego rozwiązania sprawy informacji ustrojowych jest różnorodny sposób ich zamieszczania w przewodnikach. Jedni autorzy dają całościowe opracowania ustrojowe w jednym z rozdziałów wstępnych, inni informacjami tymi poprzedzają charakterystykę poszczególnych zespołów lub grup zespołów, a więc przenoszą je do drugiej części przewodnika.

Część ta, stanowiąca trzon całego opracowania, ma zaprezentować zasób archiwum i jego wartość badawczą. Sposób tej prezentacji, a więc kryteria uszeregowania zespołów, będą przedmiotem rozważań dalszej części niniejszego artykułu. Obecnie chwilę uwagi należy poświęcić elementom składającym się na charakterystykę zespołu. Odchylenia co do ilości i rodzaju tych elementów są tu stosunkowo niewielkie. Na formularz opisu jednego zespołu składają się zwykle: nazwa zespołu,

²⁴ *Historia Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Praca zbiorowa pod redakcją Henryka Barycza, Kraków 1965.

daty, informacja o zakresie uprawnień archiwotwórcy, charakterystyka zawartości zespołu, pomoce archiwalne, bibliografia.

Nazwa zespołu pokrywa się z zasady z nazwą instytucji, która akta wytworzyła, chyba że dla jakiejś grupy zespołów niewielkich lub wręcz szczątkowych, a jednorodnych, utworzono nazwę specjalną. Wydaje się jednak, że takiego zróżnicowania nazw należałoby, jeśli to tylko możliwe, unikać i zdążyć do ujawnienia w tytule zespołu imienia jego twórcy.

Nazwę zespołu poprzedza zwykle jakiś znak cyfrowy. Najczęściej jest to po prostu numer, oznaczający miejsce danego zespołu wśród zespołów przedstawionych w przewodniku. Numer ten bywa też użyteczny przy opracowywaniu indeksów, zwłaszcza wówczas, gdy na jednej stronie przewodnika mieszczą się opisy kilku zespołów. W niektórych przewodnikach, zwłaszcza rosyjskich, znak cyfrowy posiada specjalne znaczenie, oznacza bowiem stały numer zespołu w obrębie danego archiwum, jest więc niemal równoznaczny z nazwą zespołu. Wobec możliwości dwuznacznego znaczenia znaku cyfrowego w przewodniku, znaki te, podobnie jak i inne skróty, wymagają specjalnego wyjaśnienia wśród informacji o sposobie korzystania z przewodnika.

Nazwę zespołu uzupełniają daty, przy czym jedni autorzy zamieszczają daty krańcowe akt, inni natomiast informują w ten sposób o początku i likwidacji instytucji, z której akta pochodzą. Wydaje się, że najsluszniej postępują ci, którzy w tytule zaznaczają rozpiętość chronologiczną zespołu, a w następnym członie opisu, to znaczy w informacjach o zakresie działalności instytucji, podają odpowiednie granice chronologiczne, wyjaśniając równocześnie ewentualne sprzeczności. Może się bowiem zdarzyć, że akta zachowały się z okresu krótszego od okresu działania instytucji i wówczas badacz będzie wdzięczny za wskazówkę na temat, czy i gdzie istnieją akta wypełniające luki. Może też zajść sytuacja odwrotna — że akta znacznie wyprzedzają datę powstania instytucji — a wówczas autorzy przeważnie wyjaśniają sprawę sukcesji akt.

Informacje o dziejach instytucji, z której pochodzi opisywany zespół, nie są elementem stałym, występującym we wszystkich przewodnikach. Brak ich mianowicie w tych, których autorzy pokusili się o szersze opracowanie ustrojowe w jednym z rozdziałów wstępnych lub poprzedzili nim charakterystykę zespołów ustrojowo pokrewnych. W tych przewodnikach, w których uwagi ustrojowe stanowią część składową opisu, uwagi te są z reguły bardzo zwięzłe i ograniczają się do podania funkcji i kompetencji instytucji oraz dat stanowiących granice jej działalności.

Następny element opisu to zawartość zespołu, czyli bliższa charakterystyka akt w nim zawartych. Sposób opracowania tego punktu

formularza jest bardzo zróżnicowany. Jedni autorzy ograniczają się do uwag o podziale wewnętrznym zespołu, jego rozmiarach, formie i języku, w jakim akta zostały spisane, uważając, że treść akt wynika w sposób logiczny z nakreślonych powyżej funkcji instytucji i co najwyżej zaznaczają istniejące w tym zakresie odstępstwa, a więc podkreślają braki lub ujawniają elementy „obce” zachowane w zespole. W opracowaniach innych autorów główny akcent pada na treść akt i wówczas powstaje cały elaborat, niekiedy bardzo obszerny, informujący szczegółowo o tematyce zawartej w aktach. Wydaje się, że zamieszczanie tego rodzaju opracowań tematycznych, niezależnie od tego, że są one ogromnie pracochłonne, jest bardzo niebezpieczne, a kto wie, czy nie mija się z istotnym celem przewodnika. Celem tym, wyrażonym zresztą w nazwie, jest najbardziej ceniona usługa, bo wskazanie drogi. Szczegółowe opracowanie treści akt wykracza poza te granice i wskazuje nie tylko drogę, ale zwraca uwagę na wszystko to, co zdaniem autora, na tej drodze można spotkać i co ma zainteresować. I w tym właśnie tkwi pewne niebezpieczeństwo, gdyż autor przewodnika, przy największej nawet skrupulatności i sumienności, może podać tylko treść zasadniczą, nie jest zaś w stanie wyczerpać całej tematyki zawartej w aktach, jak również nie jest w stanie przewidzieć, jakie jeszcze pytania pod adresem akt gotów jest postawić badacz. Pytań tych zaś jest ilość nieprzebrana i stale rosnąca, skutkiem czego autor przewodnika z miejsca naraża się na zarzut, że danej kwestii nie wynotował i badacza na nią nie naprowadził. Dla przykładu można tu podać uwagi powtarzające się w kilku recenzjach z przewodników. Recenzenci przewodników po archiwach zagranicznych z reguły szukają informacji o polonicach zawartych w tych archiwach i zdarza się że skarżą się, iż przy pomocy przewodnika materiałów takich się nie doszukali, mimo że, jak skądinąd wiadomo, istnieją one w danym zasobie. Jakkolwiek zainteresowanie recenzentów trzeba uznać za jak najbardziej uzasadnione i zrozumiałe, nie wydaje się, by autor przewodnika mógł je zawsze zaspokoić, zwłaszcza gdy akta dotyczące Polski nie występują w zasobie w jakichś grupach większych i bardziej zwartych.

Sformułowanie kryteriów, które by w sposób jednoznaczny rozwiązywały sprawę szczegółowości informacji o zawartości zasobu, nie wydaje się możliwe, a w każdym razie jest bardzo trudne. Niemniej trzeba powiedzieć, że podstawowym instrumentem dotarcia do akt jest inwentarz i wszelkie jego uzupełnienia w postaci indeksów, sumariuszy i repertoriów. Przewodnik natomiast ma wskazać na istnienie akt i drogę do nich prowadzącą, sygnalizując tylko celowość obrania tej drogi, a więc wartość badawczą akt.

Cennym uzupełnieniem informacji o aktach są zamieszczone w niektórych przewodnikach uwagi o miejscu przechowania rozproszonych frag-

mentów zespołu oraz o istnieniu materiałów zastępczych dla akt brakujących.

Kolejna część opisu zespołu to pomoce archiwalne, a więc inwentarz, indeksy i repertoria, dzięki którym badacz uzyskuje bezpośredni kontakt z aktami. Również i w wypełnieniu tego punktu panuje wielka różnorodność. Wymieniony poprzednio przewodnik belgijski podaje nie tylko dokładny opis bibliograficzny inwentarzy (autor, tytuł, miejsce wydania, ilość stron i ilość pozycji inwentarzowych), ale podobne informacje zamieszcza również w odniesieniu do indeksów i repertoriów, nawet rękopiśmiennych, a ponadto zwraca uwagę czytelnika na stopień użyteczności tych opracowań. Często więc można napotkać uwagi tego rodzaju, że dane repertorium jest bardzo szczegółowe i dokładne lub że inne jest pobieżne, że dany indeks uwzględnia zarówno imiona osób, jak nazwy miejscowości lub że podaje tylko imiona stron pozwanych (w aktach procesowych), pomija natomiast osoby pozywające, wreszcie że indeks odsyła do dawnych sygnatur albo do dawnej paginacji i należy dodatkowo posłużyć się konkordancjami. Skrajnie przeciwne stanowisko zajmują ci autorzy przewodników, którzy miejsce na informacje o pomocach archiwalnych wypełniają lakonicznym stwierdzeniem, że dany zespół inwentarz posiada.

Wybór między tymi dwoma sposobami rozwiązania sprawy pomocy archiwalnych jest chyba dosyć prosty, jeżeli zważy się cel, dla którego opracowuje się przewodniki.

Ostatnim punktem opisu zespołu jest zwykle bibliografia z tym zespołem związana, a więc publikacje źródłowe, opracowania ustrojowe itp. Do wyjątków należą przewodniki, które ten punkt pomijają zupełnym milczeniem. Większość spełnia ten obowiązek wobec czytelnika, niemniej wydaje się, że zakres informacji bibliograficznych winien być ściśle określony i ograniczać się do podania prac istotnie podstawowych, rezygnując z podania pełnej bibliografii, która obciąży przewodnik zbyt dużym balastem.

Na opracowaniu informacji bibliograficznych kończą się zwykle opisy zespołów. Zdarza się tylko niekiedy uwaga, że dany zespół nie jest w całości udostępniany lub podane są specjalne warunki, które badacz musi dopełnić chcąc korzystać z akt. Informacje te są bardzo cenne dla przyszłych użytkowników archiwum, podobnie jak cenne są — napotymane, niestety, bardzo rzadko — uwagi na temat stanu zmikrofilmowania poszczególnych zespołów. A już do zupełnych wyjątków należą autorzy, którzy zdobyli się na gest jakże piękny w stosunku do czytelnika, informując go, w jaki sposób należy cytować dany zespół w pracach naukowych i podali odpowiednie skróty.

Do omówienia pozostaje trzecia część przewodnika, w której zamieszczany bywa zwykle cały aparat uzupełniający, a więc przede wszystkim indeksy. Obok indeksów znajdują tu swe miejsce wykresy, tabele i mapy, jakkolwiek elementy te stosunkowo rzadko pojawiają się w przewodnikach. Mimo że zbyt oczywiste wydać się może twierdzenie, że od opracowania indeksów w dużym stopniu, jeżeli nie całkowicie, zależy powodzenie przewodnika i spełnienie jego właściwej roli w rękach czytelnika, to i w tej dziedzinie istnieją pewne rozbieżności. Pomijając wyjątkowe wypadki, że przewodnik w ogóle indeksu nie posiada, trzeba stwierdzić, że nad opracowaniem trzech odrębnych indeksów: osób, miejscowości i rzeczy, góruje zdecydowanie opatrzenie przewodnika w jeden wspólny indeks, uwzględniający wszystkie rodzaje haseł. Taki indeks jest nie tylko najłatwiejszy do opracowania, ale ponadto, co ważniejsze, jest najprostszy w korzystaniu. Jak każdy indeks, również i indeks w przewodniku wymaga uzupełnień w postaci odsyłaczy i odpowiedniego skrzyżowania haseł.

Na zakończenie omawiania sprawy sposobu opracowania przewodnika i jego poszczególnych części chwilę uwagi należy jeszcze poświęcić jego formie zewnętrznej. Niektóre archiwa bardzo wielką wagę przywiązują do tego, by przewodniki ich były bardzo przejrzyste w układzie, niektóre idą tak daleko, że opis każdego zespołu zaczyna się od nowej kolumny, a pozostające ewentualnie miejsce u dołu strony pozostaje puste — w przewidywaniu, że czytelnik zechce zamieścić tam swoje notatki. Bardziej może jednak istotne dla przejrzystości przewodnika od sposobu łamania kolumn wydaje się możliwie największe zróżnicowanie rodzajów czcionki, tak żeby jeden rzut oka wystarczył czytelnikowi dla odszukania informacji potrzebnej mu w danej chwili. Uwaga ta dotyczy zarówno graficznego opracowania indeksu, jak i samego tekstu przewodnika. Wynikające stąd ewentualne podwyższenie kosztów wydawnictwa nie wydaje się być argumentem ani dość przekonującym, ani nie do przewyciężenia.

Zakończywszy w ten sposób uwagi na temat rozplanowania układu przewodnika i elementów zawartych w charakterystyce poszczególnych zespołów, wypadnie jeszcze zastanowić się nad samym uszeregowaniem zespołów. Jakkolwiek sprawa jest pozornie zupełnie prosta, bo chodzi o to, by dać możliwie pełny obraz zasobu archiwum, a więc scharakteryzować kolejno wszystkie zespoły, to jednak wybór kryteriów tak prosty nie jest. Siemieński zajął w tej sprawie stanowisko bardzo jasne i opracowany przez niego przewodnik szereguje zespoły ustrojowo, to znaczy zgodnie z hierarchią władz, od najwyższych poczynając. Powsta-

ją w ten sposób pionowy organizacyjny, typowy dla poszczególnych ustrojów i jako kryterium decydujące o uszeregowaniu zespołów wysuwa się czynnik archiwotwórczy. Że taki sposób jest najbardziej logiczny, wynika to z uwag rzuconych poprzednio na temat opracowania wstępów ustrojowych w przewodnikach. Niemniej nie jest to sposób najłatwiejszy, zwłaszcza że archiwa często posiadają zbiory powstałe wyłącznie w wyniku potrzeb technicznych samego przechowywania akt (dokumenty pergaminowe, kartografia) i zbiory te wymagałyby dodatkowego opracowania i rozbicia, choćby tylko w sposób idealny, na odrębne proveniencyjne zespoły. Dlatego wielu autorów poprzestaje na chronologicznym uszeregowaniu wszystkich składowych części zasobu (zespoły i kolekcje), a jeszcze inni odtwarzają po prostu strukturę wewnętrzną archiwum, z podziałem na oddziały, serie, grupy i podgrupy. Ten ostatni system wymaga bardzo starannego przygotowania zasobu prezentowanego w przewodniku i usunięcia możliwie wszystkich niekonsekwencji istniejących w jego podziale. Ponadto trzeba dodać, że nadmiar informacji o wewnętrznej organizacji archiwum jest dla czytelnika nużący i łatwo może wprowadzić pewien zamęt w jego poszukiwaniach, a dla samej użyteczności przewodnika również nie ma większego znaczenia.

Do omówienia pozostaje ostatnie zagadnienie: *miejsce przewodników wśród pomocy archiwalnych*. Autorzy wielu przewodników, uprzedzając niejako zarzuty na temat niedociągnięć w opracowaniu, informują czytelnika o stanie opracowania zasobu danego archiwum i często skarżą się, że niedostateczny stan tego opracowania był dodatkową przeszkodą w ich pracy. Wynikałby stąd logiczny wniosek, że do opracowania przewodnika można przystąpić dopiero wówczas, gdy cały zasób archiwum jest wyposażony co najmniej w inwentarze, nie mówiąc już o innych pomocach. Że byłby to stan idealny i że przewodnik opracowany w tych warunkach byłby syntezą prac nad zasobem, na to trzeba się zgodzić. Ponieważ jednak w dążeniu do ideałów nie można raczej zapominać o potrzebach bieżących, więc i w opracowaniu przewodników po zasobach trzeba trochę wyprzedzić czas i wziąć pod uwagę istniejące zapotrzebowanie. Płyne ono przede wszystkim ze strony wszelkiego rodzaju użytkowników archiwum, nawet takich, którzy są stałymi bywalcami czytelni archiwalnych. Poprzednio wspomniano, że przewodniki mogą też odegrać pewną rolę w popularyzacji wiedzy historycznej wśród tej części społeczeństwa, która z archiwów nie korzysta, ale która chciałaby coś wiedzieć o roli i znaczeniu tych instytucji. Wreszcie trzeba stwierdzić, że przewodniki są potrzebne i samym archiwom, zwłaszcza jeżeli się ma na uwadze całość zasobu państwowego. Przewodniki stają się wówczas doskonałą podstawą do przeprowadzenia prac scaleniowych

i opracowania inwentarzy idealnych dla zespołów rozproszonych po różnych archiwach.

Te ostatnie uwagi łącznie z uwagami poprzednio wyrażonymi wyczerpują, jak się wydaje, odpowiedź na pytanie, jaki jest cel opracowywania przewodnika. Osiągnięcie tego celu jest możliwe wówczas, gdy autor konsekwentnie w ciągu całej swej pracy wystąpi w podwójnej roli: archiwisty posiadającego gruntowną znajomość zasobu i badacza szukającego drogi.

JANINA MICHALSKA

Archiwum Państwowe M. Wrocławia i Woj. Wrocławskiego

PROBLEMY OPIEKI NAD NARASTAJĄCYM ZASOBEM ARCHIWALNYM W ŚWIELE DOŚWIADCZEŃ ARCHIWUM WROCŁAWSKIEGO

(Uwagi dyskusyjne do artykułu Cz. Biernata i St. Nawrockiego w XL numerze „Archeionu” oraz ostatnich wytycznych Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych)

WSTĘP

Konieczność zajmowania się problemami opieki nad narastającym zasobem archiwalnym stanęła przed polską archiwistyką z chwilą powierzenia archiwom państwowym nadzoru nad archiwami zakładowymi oraz nadania uprawnień wydawania ostatecznych decyzji w zakresie brakowania akt¹. Kilkunastoletni okres czasu, który minął od tego momentu, charakteryzowały dość liczne zmiany w poglądach na rolę i zadania archiwów w kształtowaniu narastającego zasobu. Zmiany te zachodzić musiały w miarę osiąganych doświadczeń. Zebrane doświadczenia znajdowały swój wyraz w dyskusjach, artykułach, a wreszcie w instrukcjach metodycznych i zarządzeniach.

Najważniejsze etapy kształtowania się stanowiska polskiej archiwistyki wobec problemu opieki nad narastającym zasobem oraz własne spostrzeżenia i propozycje na przyszłość przedstawił w swoim artykule w XL numerze „Archeionu” Cz. Biernat². Pewnego podsumowania osiągnięć praktycznych w zakresie brakowania akt dokonał w tym samym numerze „Archeionu” St. Nawrocki³.

Obydwa artykuły stawiają sobie za cel zainicjowanie dyskusji o nowych formach nadzoru nad archiwami zakładowymi. Specjalny nacisk na

¹ Dekret o Archiwach Państwowych (Dz. U. Nr 19, poz. 149 z 1951 r.).

² Cz. Biernat, *Nowe metody nadzoru i opieki nad archiwami urzędów, przedsiębiorstw i instytucji*, „Archeion” XL (1964), s. 81—93.

³ St. Nawrocki, *Praktyka brakowania akt w urzędach, przedsiębiorstwach i instytucjach*, „Archeion” XL (1964), s. 95—104.

konieczność wprowadzenia nowych metod kładzie autor pierwszego artykułu.

Nie wypowiadając się na razie co do istotnej wartości propozycji przedstawionych w tych dwu artykułach, pragnę zaznaczyć, że redakcja „Archeionu” w przypisie do tytułu artykułu pierwszego podkreśliła specjalną wagę obydwu omawianych artykułów, mających ożywić dyskusję twórczą nad tym niewątpliwie ważnym i istotnym dla nas zagadnieniem, które coraz bardziej wysuwa się na czoło problemów, nurtujących obecnie nie tylko polską archiwistykę.

Postawienie problemu nowych metod nadzoru nad archiwami zakładowymi było niewątpliwie bardzo potrzebne. Prace te pochłaniają coraz więcej czasu i wymagają pewnego ujednolicenia w związku z ich nowym etapem. Jak wiadomo, archiwa państwowe stanęły przed zadaniem masowego przejmowania akt kat. A z zakładów pozostających pod specjalną opieką. Wybieranie odpowiednich materiałów i trudności z tym związane pozwalają na wyciągnięcie wniosków w stosunku do dotychczasowych metod postępowania. Zebrane doświadczenia przy ocenie konkretnego materiału aktowego pozwalają również bardziej wnikliwie ocenić dotychczasowe wykazy akt ogłoszone przez szereg resortów, a także coraz liczniejsze przedsiębiorstwa. Doświadczenia te wreszcie pomogą ustosunkować się do ostatnio opracowanych wytycznych Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w sprawie ustalenia zakładów pozostających pod specjalną opieką archiwów państwowych. Co prawda, to ostatnie zagadnienie o tyle nie nadaje się już do dyskusji, że wykaz tych zakładów został wprowadzony zarządzeniem Naczelnego Dyrektora, ale sądzę, że głosy z terenu powinny jednak być brane pod uwagę.

PROBLEM SELEKCJI ZAKŁADÓW WYTWARZAJĄCYCH AKTA O WARTOŚCI HISTORYCZNEJ

Autor artykułu *Nowe metody nadzoru...* rozpoczął omawianie zagadnienia selekcji zakładów od przedstawienia tego problemu w rozwoju historycznym. Na wstępie rozdziału zatytułowanego „Rodzaje wizytowanych zakładów” stwierdza, że w początkowym okresie sprawowania opieki nad archiwami zakładowymi (lata 1951—1954) przeważała w polskiej archiwistyce tendencja gromadzenia akt ze wszystkich zakładów w kraju. Praktyka wykazała jednak, że nie będzie to możliwe ani potrzebne. W związku z tym rozpoczęto opracowywanie zasad eliminacji zakładów nie posiadających większego znaczenia dla gospodarki narodowej. Po omówieniu faktów dokonanych autor przechodzi do rozważań nad problemem właściwego podziału zakładów na grupy według wartości produkowanych przez nie akt. Ponieważ artykuł pisany był prawdopodobnie

nie w r. 1963, tj. w okresie, kiedy zasady selekcji nie były jeszcze opracowane przez NDAP, autor domaga się zerwania z podziałem zakładów na trzy grupy i proponuje wyeliminowanie grupy drugiej, tj. zakładów, które „sporadycznie tworzą akta kat. A”. Żąda on jednakowego traktowania wszystkich zakładów uznanych za wytwarzające akta o znaczeniu historycznym. Jako zasadę przeprowadzenia selekcji proponuje znaczne ograniczenie ilości zakładów, z których będą przejmowane akta, a rozszerzenie natomiast problematyki przejmowanych akt.

Problem ten, jak wiadomo, został rozwiązany przez NDAP poprzez wydanie pod koniec 1964 r. wytycznych w sprawie ustalenia zakładów pozostających pod specjalną opieką. Podkreślając z całym naciskiem wagę tych wytycznych, nie można jednak nie wskazać i na nasuwające się w stosunku do nich zastrzeżenia. Przede wszystkim niesłusznie postawiona została, jak mi się wydaje, sprawa zaliczenia wszystkich prezydiów gromadzkich rad narodowych do urzędów wytwarzających akta o wartości historycznej. Dotychczasowa zasada reprezentacji (1—3 prezydiów z powiatu) była na pewno słuszniejsza i lepiej mogła spełnić zadanie dostarczenia pełnego obrazu działalności tych najniższych organów władzy terenowej, ponieważ wychodziło się z założenia, że przejmować się będzie znacznie szerszy zasób akt, niż to określiło zarządzenie Naczelnego Dyrektora z dnia 7 marca 1960 roku. Zaliczenie olbrzymiej ilości ponad 5000 prezydiów GRN do zakładów pozostających pod specjalną opieką przy zastosowaniu tak ostrej selekcji aktowej stworzyło możliwość przypuszczenia, jakoby państwowa służba archiwalna roztaczała opiekę nad tysiącami zakładów, gdy w efekcie stan faktyczny trzeba będzie podzielić przynajmniej przez 2. Trudno bowiem uznać za opiekę jedną wizytację na cztery lata, i to dotyczącą 20 jednostek aktowych (wspomniane zarządzenie z 7 marca 1960 roku zalicza do akt. A w prezydiach GRN 5 jednostek rocznie).

Daleka jestem od niedoceniań ważnej roli w naszym ustroju najniższych organów władzy ludowej i właśnie dlatego trudno mi się pogodzić z takim postawieniem sprawy. Wydaje mi się, że pozostawienie zasady reprezentacji (przy zachowaniu jak najszerszego wyboru akt) oraz zaliczenie do kat. A planów, sprawozdań i protokołów prezydiów GRN w wykazach akt prezydiów PRN znacznie uprościłoby sprawę z pożytkiem zarówno dla badaczy, jak i dla archiwów państwowych. Za metodą reprezentacji przemawiają zdecydowanie nasze doświadczenia przy porządkowaniu akt gminnych rad narodowych. Tutaj właśnie okazało się konieczne zachowanie 1 zespołu z powiatu jak najbogatszego, pozostawienie bowiem wszędzie tylko akt typowych nie pozwala badaczowi regionu ani na właściwą ocenę gospodarki gminy, ani na przedstawienie stosunków gospodarczych, społecznych i politycznych na terenie gminy.

Druga sprawa to problem ustalenia kryteriów przy ocenie ważności przedsiębiorstw. Przede wszystkim wydaje się niewłaściwy podział przedsiębiorstw na pięć grup. Ścisłe przestrzeganie zaliczenia poszczególnych zakładów do każdej z nich nie tylko wprowadziłoby wiele kłopotu i trudności, ale wyeliminowałoby szereg zakładów (często nawet z grupy największej), ponieważ nie spełniają one jednego z żądanych pięciu warunków. Żeby nie być gołosłowną, przedstawię krótko, jak wygląda w praktyce realizacja podziału przedsiębiorstw na grupy.

Jeśli chodzi o przedsiębiorstwa wiodące i patronackie (X_1), na pierwszy rzut oka wydaje się, że nie powinno tu być żadnych zastrzeżeń — na pewno należy je zaliczyć do zakładów pozostających pod specjalną opieką. W rzeczywistości jednak sprawa przedstawia się w ten sposób, że ustalenie, jakie przedsiębiorstwa na terenie województwa są wiodącymi czy patronackimi, jest prawie niewykonalne. Po pierwsze — żadna władza na szczeblu wojewódzkim nie prowadzi ewidencji przedsiębiorstw uwzględniającej tego rodzaju informacje (Główny Urząd Statystyczny, Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego, Wydział Przemysłu Terenowego), a po wtóre — zebranie takich informacji bezpośrednio od przedsiębiorstw przekracza możliwości czasowe poszczególnych archiwów. W efekcie prawie wszystkie przedsiębiorstwa zasługujące na specjalną opiekę zostały umieszczone pod punktem X_4 . Naczelna Dyrekcja w swoich uwagach podała w wątpliwość, czy wszystkie przedsiębiorstwa zaliczone do tej grupy spełniają postawione kryteria. Trzeba sobie szczerze powiedzieć, że nie. Po pierwsze, według zasięgniętych informacji — żadne z przedsiębiorstw nie posiada prawa prowadzenia bezpośrednio handlu z zagranicą (sprawy te, jak wiadomo, załatwiane są przez centrale eksportowe), po drugie — nie wszystkie laboratoria w zakładach można nazwać badawczymi, po trzecie wreszcie — tylko bardzo nieliczne przedsiębiorstwa posiadają własne biura projektowe. Pozostawienie jednak innych przedsiębiorstw, zatrudniających niekiedy po kilka tysięcy robotników i spełniających olbrzymią rolę w naszej gospodarce narodowej, poza specjalną opieką byłoby szkodliwe. Moim zdaniem, nie tylko należy je zaliczyć do zakładów pozostających pod specjalną opieką, ale i rozszerzyć zakres przejmowanych akt (w porównaniu z kwalifikacją w resortowych, jednolitych wykazach akt), zwracając szczególną uwagę na sprawy bytowe klasy robotniczej⁴ oraz wszelkie przejawy organizacji życia społecznego i politycznego na terenie zakładu. W całej pełni zgadzam się w tej mierze z postulatem Biernata, który w swoim artykule⁵ żąda właśnie rozszerzenia zakresu przejmowania akt.

⁴ Przez sprawy bytowe rozumiem nie tylko płace, ale i większość spraw społecznych, zaliczanych w wykazach akt do kategorii B-3.

⁵ Cz. Biernat, *Nowe metody nadzoru...*, s. 84.

Wracając do omawianych wytycznych NDAP sędzę również, że dyskusyjne jest zaliczanie wojewódzkich przedsiębiorstw obrotu towarowego do zakładów pozostających pod specjalną opieką. Ile było mebli, obuwia czy artykułów spożywczych na terenie województwa, łatwo można się dowiedzieć z akt GUS czy WKPG. Jeśli natomiast jakiś badacz zainteresuje się stroną organizacyjną tego rodzaju przedsiębiorstw, to i tak musi sięgnąć do materiałów central, które regulują te sprawy dla podległych placówek w całym kraju.

Niesłuszne jest, wydaje mi się, przynajmniej w warunkach ziem zachodnich, pominięcie rejonowych inspektoratów PGR, które nie tylko same wytwarzają akta o dużej wartości dla badaczy rolnictwa w danym rejonie, ale gromadzą również akta gospodarstw PGR nie posiadające żadnego odbicia w aktach zjednoczenia. Natomiast należałoby wyłączyć spod specjalnej opieki obwodowe urzędy miar i wag, które nie produkują akt kat. A.

Wskazując na tego rodzaju usterki „wytycznych”, nie można nie doceniać olbrzymiego znaczenia ustalenia na szczepku centralnym pełnego wykazu zakładów mających pozostawać w zakresie opieki państwowej służby archiwalnej. Posiadać ono będzie na pewno przełomowe znaczenie w historii archiwistyki polskiej i z pewnością znajdzie swoje odbicie i za granicą.

ZADANIA KONTROLI ARCHIWÓW ZAKŁADOWYCH

Na temat celów i zadań wizytacji archiwów zakładowych wiele się mówiło i pisało w ciągu minionego 15-lecia. Cz. Biernat w swoim artykule również szczegółowo omawia ten problem, dając znowu na wstępie szczegółowy przegląd dotychczasowych metod i ustaleń⁶. Dość dużo miejsca poświęca autor również w tym rozdziale omówieniu wzrastającej, jego zdaniem — w stopniu niepokojącym, ingerencji archiwistów w biurowość zakładu poprzez opracowywanie dla zakładów obowiązujących wykazów akt. Podkreśla z naciskiem jako zły objaw, że archiwa państwowe zastąpiły właściwie zadania zakładów w tym względzie oraz instytucji naukowo-badawczych, powołanych specjalnie do opracowywania nowoczesnych metod organizacji biurowości.

Z dużą łatwością wypadnie mi się zgodzić ze zdaniem autora w tej sprawie, tym bardziej że dotychczasowa praktyka Archiwum Wrocławskiego daleka była od tego rodzaju ingerencji. Wydaje mi się, że zachowaliśmy tutaj złoty środek, tzn. nie pracowaliśmy za zakłady, ale w miarę możliwości instruowaliśmy przedstawicieli zakładów, jakie są metody

⁶ Jak wyżej, s. 85—88.

opracowywania wykazów akt, wskazywaliśmy na dobre przykłady i poprawialiśmy możliwie wnikliwie błędy wykazów przedstawionych do za-twierdzenia. Propagowanie właściwych metod organizacji biurowości od-bywało się u nas poza tym poprzez umieszczanie w programach szkolenia przedstawicieli zakładów — tematów poświęconych instrukcjom kancela-ryjnym i wykazów akt. Zdobyte doświadczenia wskazują jednak, że żad-ne postulaty archiwów państwowych w tej mierze nie są wykonywane, jeśli nie zostaną poparte zarządzeniem właściwego ministerstwa czy zjed-noczenia. Dlatego najśluszniesze wydają się podejmowane coraz częściej przez NDAP kroki w kierunku opracowywania instrukcji kancelaryjnych i wykazów akt dla jednostek centralnych, które z kolei polecają wprowa-dzenie ich placówkom podległym. Pewne zastrzeżenia może budzić jedy-nie pomijanie w wykazach pewnych grup akt posiadających istotne zna-czenie (np. z działów technologicznych i organizacyjnych) oraz zaliczanie wszystkich spraw socjalnych do kat. B. Często również zdarzają się przy-padki, że wykaz taki pozbawiony jest zupełnie jakichkolwiek wyjaśnień, tak że podległe jednostki nie wiedzą, o co chodzi. Na szczęście klauzula końcowa polecająca uzgodnienie wykazu z właściwym archiwum pań-stwowym skierowuje niezorientowanych do naszego Archiwum, gdzie dużo czasu musi się poświęcać na udzielanie wyjaśnień.

Wróćmy jednak do omawianego artykułu Biernata. Rozprawiwszy się z niezdrowymi jego zdaniem tendencjami ingerencji archiwów państwo-wych w wewnętrzną organizację zakładów (trzeba przyznać, że występo-wały one mocno 2—3 lata temu, tzn. w chwili powstawania artykułu), autor przystępuje do meritum sprawy, czyli do omówienia zasadnicze-go celu przeprowadzanych wizytacji. Jako główną tezę swoich wywodów wysuwa twierdzenie, że archiwa państwowe opiekowały się dotychczas makulaturą. Uzasadnieniem tego twierdzenia ma być jakoby następująca sytuacja: akta kat. A przechowywane są w registraturach i biurkach refe-rentów. W archiwach zakładowych przechowywane są tylko akta kat. B. Te akta są więc „przedmiotem szczególnej troski ze strony archiwów”⁷. Archiwiści przeprowadzający wizytacje żądają uporządkowania akt i spo-rządzenia spisów akt proponowanych na makulaturę. W dalszych wywo-dach autor stwierdza, że archiwiści muszą żądać sporządzenia spisów wszystkich akt przechowywanych w archiwum zakładowym, ponieważ po pierwsze obawiają się, że mogą tam znajdować się akta kat. A, a po drugie, dotychczas obowiązujące przepisy ustalają, że wszystkie akta muszą być ułożone zgodnie ze strukturą organizacyjną zakładu, i to ra-zem akta kat. A z aktami kat. B. To ostatnie — zgodne z prawdą — stwier-dzenie jest dla autora podstawą wyjściową do wysunięcia żądania odręb-

⁷ Jak wyżej, s. 88.

nego przechowywania akt kat. A. Asekurując się z góry przed ewentualnymi zarzutami, że wyłączenie akt kat. A jest niezgodne z zasadą przynależności zespołowej, wskazuje jako obronę, że Müller, Feith i Fruin nie zajmowali się zespołem u jego twórcy, ale już w archiwum państwowym. Na marginesie tej ostatniej wypowiedzi autora artykułu trzeba zauważyć, że chyba nie zawsze jest wskazane niewolnicze trzymanie się obcych ustaleń sprzed pół wieku. Czyż naprawdę tak bogate doświadczenia naszej archiwistyki nie upoważniają nas do stworzenia własnych teorii dostosowanych do obecnej sytuacji?

Ale wracajmy do meritum sprawy. Wyłączenie akt kat. A i odrębne ich przechowywanie ma jakoby być tą rewolucyjną przemianą, która rozwiąże wszystkie trudności opieki nad narastającym zasobem. Realizację tego projektu autor wyobraża sobie w ten sposób, że w pierwszym kwartale każdego roku zakład będzie sporządzał spisy akt kat. A (nie wiadomo tylko, kto konkretnie: referenci czy archiwista), a ich kopie będzie przysyłał do właściwego archiwum państwowego. Spisy te mają służyć do oceny, czy cały zasób aktowy danego zakładu został w sposób prawidłowy zaliczony do kat. A. Ponieważ autor zdaje sobie sprawę, że ta kontrola na odległość nie bardzo jest możliwa, proponuje sprawdzenie prawidłowości zaliczenia akt do kat. A na miejscu w zakładzie. Domaga się w związku z tym uzyskania prawa wglądu archiwisty państwowego i archiwisty zakładowego do registratur wydziałowych. Autor ma nadzieję, że tego rodzaju kontrola nie napotka sprzeciwów ze strony zakładów pracy.

Jak wynika z powyższego, prosta zdawałoby się teoria oddzielnego przechowywania akt kat. A poważnie się skomplikowała. Wszyscy, którzy tkwią praktycznie w zagadnieniach wizytacji archiwów zakładowych, wiedzą, że nie jest to sprawa jasna i prosta. W efekcie wszystko sprowadza się do tego, że sami musimy wybrać te akta, które mają wartość historyczną. Żądanie wydzielania akt kat. A i odrębnego ich przechowywania byłoby na pewno słuszne i celowe, gdyby zakłady sporządzały wykazy akt. Bez spełnienia tego warunku — tego rodzaju praktyka nie da, jak sądzę, pozytywnych rezultatów. Jak sam autor zaznacza, zakłady nie cenią akt kat. A, które z małymi wyjątkami (bilanse, a w jednostkach nadzorujących jeszcze plany i statystyka) tracą dla nich wartość prawie natychmiast po ich sporządzeniu. Ważne są natomiast akta finansowe i czasem techniczne, ponieważ do nich się często sięga i za ich zniszczenie odpowiadają konkretne osoby. Nie trzeba też zapominać, że niezmiernie rzadko spotkać można w zakładach osoby, które by orientowały się, co to są akta kat. A i jaką przedstawiają wartość. Trudno sądzić, żeby postulat wydzielania akt kat. A i odrębnego ich przechowywania dał pożądane efekty.

Wszystko to jednak są tylko rozważania teoretyczne. Czy praktyka odrębnego przechowywania akt kat. A daje pomyślne rezultaty, mogłoby się wypowiedzieć archiwiści z Katowic i Poznania, którzy od wielu już lat wprowadzają ten postulat w życie.

I jeszcze jedna sprawa, co do której trudno zgodzić się z autorem. Chodzi o stwierdzenie, że archiwa państwowe zajmowały się dotychczas tylko aktami kat. B. Wszystkim powszechnie wiadomo od kilku co najmniej lat, że głównym celem przeprowadzania wizytacji jest zabezpieczenie akt kat. A. Wyraźny profil w tym kierunku nadano wizytacjom na początku lat 60-tych, kiedy przed państwową służbą archiwalną stanął problem przejmowania akt z lat 1945—1950, a następnie z lat 1950—1955. W związku z tym (np. na terenie województwa wrocławskiego) wizytacje ostatnich lat poświęcone były przede wszystkim sprawie wyboru, właściwego przygotowania i przekazywania akt kat. A. Jak sądzę, sytuacja taká istnieje w całym kraju i dlatego trochę może dziwnie brzmi alarm podejmowany przez dra Biernata. Okres wstępnego oglądania całego zasobu aktowego w archiwach zakładowych dawno już minął i głos ten jest spóźniony chyba co najmniej o pięć lat.

Dla zilustrowania wyżej wymienionego stwierdzenia postaram się krótko przedstawić zasady wizytacji przeprowadzanych przez nasze Archiwum. Wizytacja rozpoczyna się najczęściej od kontroli ewidencji archiwum zakładowego. Przy przeglądaniu spisów akt zwraca się uwagę nie tylko na to, czy i ile jest akt kat. A, ale również czy właściwa jest kwalifikacja na kategorie. Niejednokrotnie wizytujący wprowadza poprawki do spisów lub po prostu zakreśla te pozycje, które jego zdaniem zasługują na przekazanie akt do archiwum państwowego. W przypadku braku akt kat. A, wizytujący udaje się do działów, które wytwarzają najwięcej akt kat. A, i tam zasięga informacji o posiadanych materiałach. Informacje te wpisywane są do protokołu, a w zaleceniach powizytacyjnych poleca się albo przekazanie tych akt do archiwum zakładowego, albo sporządzenie ich spisu i dostarczenie archiwście z adnotacją, że zatrzymane są na razie z takich to a takich powodów w dziale. Jeśli natomiast są to akta sprzed r. 1955, wizytujący najczęściej sam je wydziela z poleceniem przekazania do archiwum zakładowego w celu uporządkowania, a następnie przekazania do archiwum państwowego.

Podobnie przedstawia się sprawa w przypadku, gdy zasób aktowy porządkowany jest przez ekipę spółdzielni świadczącej usługi archiwalne. Ponieważ ta forma usług od wielu lat na naszym terenie jest masowo stosowana, Archiwum nasze opracowało jeszcze w r. 1961 wytyczne, na czym ma polegać końcowa wizytacja, traktowana jako odbiór robót. W wytycznych tych również główna uwaga zwrócona jest na akta kat. A. Nie tylko sprawdza się, czy akta zostały właściwie zakwalifikowane oraz

czy akta kat. A zostały właściwie uporządkowane w obrębie jednostek, ale do obowiązków archiwisty z ekipy spółdzielczej należy zebranie wszystkich akt kat. A z komórek organizacyjnych lub jeśli to jest niemożliwe — uzyskanie od działów spisów posiadanych akt. Akta wyszczególnione w spisach wpisuje się do ewidencji archiwum zakładowego z zaznaczeniem w odpowiedniej rubryce, kto je przechowuje. Taka metoda pozwala na właściwe uchwycenie całego zasobu akt kat. A w zakładzie, a o to przecież chodzi każdemu archiwistcie. Stosowanie takich metod wydaje się prostsze niż proponowane przez autora coroczne przesyłanie spisów akt kat. A do archiwów państwowych, bo po pierwsze eliminuje niesłychanie trudne egzekwowanie tych spisów, a po drugie oszczędza czas archiwisty, zużyty na podwójną ich kontrolę (w archiwum i w zakładzie pracy). Niebłaha jest również ta korzyść, że archiwista wizytujący całe archiwum zakładowe i udzielający przy tej okazji istotnych dla zakładu porad dotyczących akt kat. B (np. w sprawie brakowania, co jest dla większości zakładów niesłychanie ważne ze względu na ciasnotę lokalową) otaczany jest większą troskliwością i życzliwością. W wyniku takiej atmosfery prowadzony jest bez żadnych przeszkód i pytań o uprawnienia do działów, które przechowują akta kat. A u siebie. Takie sukcesy trzeba cenić, bowiem uzyskanie oficjalnego prawa wglądu w bieżącą registraturę wydaje się bardzo problematyczne.

DZIAŁALNOŚĆ WOJEWÓDZKICH KOMISJI BRAKOWANIA MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH

Do spraw związanych z opieką nad narastającym zasobem zaliczyć należy również działalność Wojewódzkich Komisji Brakowania Materiałów Archiwalnych, które w toku swej pracy czuwają nad tym, by wraz z aktami przekazywanymi na makulaturę nie zniszczono akt o wartości historycznej.

Problemami pracy WKBMA zajął się również w odrębnym rozdziale swego artykułu Cz. Biernat. Postuluje on mianowicie, aby przedmiotem działalności tej komisji były nie, jak dotąd, przedstawiane przez zakłady spisy akt kat. B, ale owe spisy akt kat. A omawiane poprzednio. W przypadku stwierdzenia, że nadesłany wykaz jest niepełny, członkowie Komisji badaliby sprawę na miejscu. Nie sędzę, aby dokładne omawianie tej nierealnej na razie propozycji było obecnie celowe. Wydaje mi się, że będzie na to czas za jakieś pięć lat, kiedy zakłady pozostające pod specjalną opieką wprowadzą wykazy akt i będą je konsekwentnie przez kilka lat stosować. Na pewno zajdzie wtedy potrzeba zasadniczej zmiany pracy WKBMA, a może raczej całkowite jej zniesienie.

Drugi z kolei artykuł, St. Nawrockiego⁸, w całości poświęcony jest omówieniu zagadnienia dotychczasowej pracy WKBMA. Niedociągnięcia, trudności, kłopoty — charakterystyczne na ogół dla całego kraju — może tylko trochę wyolbrzymione. Niekorzystne dla autora jest to, że szereg postulatów (między innymi o wydanie ogólnych przepisów)⁹ jest już nieaktualne. Prawdopodobnie artykuł pisany był w r. 1962 lub na początku r. 1963. Poza tym trochę dziwne wydaje się twierdzenie autora, że w województwie poznańskim brakowanie akt odbywa się od przypadku do przypadku. Czyżby na tamtejszym terenie nie działały spółdzielnie wykonujące usługi archiwalne? Na naszym terenie na palcach można policzyć zakłady, które by co rok lub dwa nie brakowały swoich akt. Trudno się również zgodzić z twierdzeniem autora, że za mało przeprowadza się ekspertyz akt w zakładach nie pozostających pod specjalną opieką. Moim zdaniem, ekspertyz takich w ogóle nie należy przeprowadzać. Na opinii autora zaciążył prawdopodobnie fakt wybrania przez Archiwum Państwowe w Poznaniu niewielkiej ilości zakładów pod specjalną opieką. Stąd troska o inne „większe zakłady pracy”¹⁰.

U nas to zjawisko nigdy nie występowało, ponieważ od początku traktowaliśmy zagadnienie zakładów pozostających pod specjalną opieką tak, jak to zostało postawione przez NDAP w ostatnich wytycznych. W poprzednich latach mieliśmy nawet więcej przedsiębiorstw przemysłowych pod specjalną opieką. Autor nie wysuwa żadnych propozycji w kierunku ewentualnych zmian lub usprawnień w metodach pracy WKBMA czy też w zakresie ich działania. Wydaje się, że na obecnym etapie, gdy jeszcze nie ma warunków do całkowitej zmiany stylu pracy, można i trzeba mówić o pewnych usprawnieniach mających na celu ekonomikę czasu. Taka wymiana doświadczeń między archiwami na pewno przyniosłaby pozytywne rezultaty.

⁸ Zob. przyp. 3.

⁹ 4. V. 1963 r. ogłoszony został w Monitorze Polskim Nr 37 przykładowy wykaz akt.

¹⁰ St. Nawrocki, *Praktyka brakowania akt...*, s. 103.

CZESŁAW STODOLNY

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku

OCENA AKT O WARTOŚCI TRWAŁEJ ZWIAZKÓW ZAWODOWYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA GDAŃSKIEGO

I. DZIEJE AKT ZWIĄZKOWYCH

Wytworzone na Wybrzeżu¹ po roku 1945 akta związków zawodowych przechodziły koleje trudne już dzisiaj do uchwycenia i sprecyzowania. Wpłynął na to szereg przyczyn, wśród których zasadniczą rolę odegrały: specyfika Wybrzeża oraz burzliwe dzieje związków zawodowych w pierwszym okresie władzy ludowej². Niepośledni wreszcie wpływ wywarły na stan i charakter akt trudności powojenne, brak kwalifikowanej kadry biurowej, a także swoisty styl pracy związkowej. Jak informują pierwsi działacze ruchu związkowego³, w roku 1945 związki zawodowe wytwarzały minimalne ilości materiałów aktowych. Pracownicy związkowi otrzymywali najczęściej zlecenia ustne lub telefoniczne i na tej podstawie obsługiwali wiece lub zebrania. O nieliczny materiał aktowy nie troszczył się nikt. Ponadto płynność kadr, niezliczone fuzje różnych związków i ich podziały stwarzały sytuacje tak zawikłane, że gdyby nawet do akt przywiązywano większą wagę, trudno byłoby archiwalia podzielić. Najczęściej przy reorganizacjach i zmianach zaczynało „od nowa”, nie troszcząc się o dawne akta, które systematycznie niszczały. To, co pozostało, należy zawdzięczać jedynie przypadkowi. Brak zainteresowania aktami na szczeblu okręgu (także na szczeblach niższych) ma również swoje źródło w daleko posuniętej centralizacji ruchu zawodowego i dużej

¹ W artykule niniejszym teren Wybrzeża utożsamia się z obszarem województwa gdańskiego.

² Por. R. Wapiński, *Działalność związków zawodowych na terenie województwa gdańskiego w latach 1945—1948* (maszynopis znajdujący się w Wojewódzkiej Komisji Związków Zawodowych w Gdańsku).

³ Franciszek Albekier, Antoni Krzyżanowski, Stefan Leitgeber. Wyżej wymienieni działacze wchodził obecnie w skład Komisji Historycznej działającej przy Wojewódzkiej Komisji Związków Zawodowych w Gdańsku.

elastyczności (płynności) działania, zwłaszcza w zakresie spraw gospodarczo-ekonomicznych. W wielu przypadkach akta wydawały się niepotrzebnym obciążeniem i celowo były niszczone. Rezultat jest dziś taki, że ruch związkowy na szczeblu okręgu z lat 1945—1955 jest reprezentowany przez materiały fragmentaryczne, żeby nie powiedzieć — szczątkowe.

Zachowane w szczątkowym stanie archiwa zarządów okręgowych mogą na szczęście być częściowo uzupełnione materiałami pochodzącymi z komisji porozumiewawczych, do których poszczególne związki nadsyłały materiały informacyjne⁴. Dnia 27 lutego 1956 r. w związku z likwidacją WRZZ w Gdańsku przekazano do WAP w Gdańsku 73 j. a. byłych wojewódzkich komisji porozumiewawczych oraz 13 zarządów okręgowych. Były to materiały przeważnie z lat 1953—1955.

W roku 1964 znaleziono w piwnicach gmachu związków zawodowych w Gdańsku około 10 m³ akt, których nie uporządkowali i nie przekazali do archiwum państwowego likwidatorzy WRZZ⁵. Z inicjatywy WAP w Gdańsku odnalezione materiały zostały posegregowane przez studentów z uniwersytetu toruńskiego, odbywających praktykę w gdańskim archiwum. Wszystkie akta godne trwałego zachowania przekazano 27 listopada 1964 r. do WAP w Gdańsku w ilości 450 j.a. Pozostały materiał, przeważnie rozsyp, przekazano na przemiał. Znajdujące się w WAP akta związków zawodowych uporządkowano i zinwentaryzowano w roku 1965, formując z nich 245 jednostek inwentarzowych.

Równocześnie z uporządkowaniem i zinwentaryzowaniem akt związkowych w WAP zaprowadzono ewidencję wszystkich akt kat. A, wytwarzanych przez jednostki związkowe na szczeblu okręgu. Ta ostatnia praca została wykonana przez Okręgowe Archiwum Związkowe, działające przy WKZZ w Gdańsku od 1 lutego 1965 r.⁶

Dokonany przegląd treści akt związkowych podczas ich porządkowania w WAP oraz pełna ewidencja akt (wytworzonych przez WKZZ i poszczególne zarządy okręgowe związków) uważanych przez organa związkowe za kat. A, pozwalają na podjęcie próby ustalenia wartości archiwaliów związkowych.

⁴ W Gdańsku działały kolejno: a) OKZZ — Okręgowa Komisja Związków Zawodowych, b) ORZZ — Okręgowa Rada Związków Zawodowych, c) WRZZ — Wojewódzka Rada Związków Zawodowych, d) WKZZ — Wojewódzka Komisja Związków Zawodowych (działa obecnie).

⁵ Znalezione w piwnicach akta były w 80% zniszczone przez pleśń. Na szczęście większość tych akt stanowiło kat. B.

⁶ Okręgowe Archiwum Związkowe przy WKZZ w Gdańsku gromadzi, porządkuje i inwentaryzuje tylko akta kat. A. W skład zasobu tego Archiwum wchodzi akta WKZZ w Gdańsku oraz akta wszystkich zarządów okręgowych. Natomiast akta kat. B do Archiwum przy WKZZ nie są przyjmowane. Tymi ostatnimi administrują poszczególne zarządy okręgowe według własnego stylu i potrzeb.

II. OCENA WARTOŚCI ARCHIWALIÓW ZWIĄZKOWYCH

W artykule niniejszym przeprowadzono ocenę archiwaliów związkowych na podstawie trzech zasadniczych elementów:

1. na podstawie analizy wartości akt wytworzonych dotychczas przez organa związkowe,
2. na podstawie funkcji i zakresu działania zarządów okręgowych związków zawodowych,
3. na podstawie klasyfikatora akt, wydanego w roku 1958 przez Centralną Radę Związków Zawodowych.

Do oceny akt związkowych wielce przydatne są przede wszystkim materiały wytworzone w toku dotychczasowej 20-letniej działalności związków. Analiza treści tych akt pozwala ustalić, jakie materiały godne są trwałego zachowania. Podstawowym i decydującym kryterium przy ustalaniu wartości akt związkowych jest ich przydatność praktyczna⁷. Zgodnie z tendencjami archiwistyki współczesnej godne zachowania są tylko te akta, które przy minimum objętości zawierają maksimum treści, ta ostatnia zaś winna w sobie łączyć znamiona opisu i ujęcia syntetycznego. Akta obrazujące wydarzenia jednostkowe mogą być zachowane tylko w wyjątkowych przypadkach (np. w aktach WKZZ opis pożaru na M/S Konopnicka). Historiografia współczesna, mająca do dyspozycji niezliczoną mnogość faktów jednostkowych, nie może cytować ich w zbyt dużych ilościach. Praca historyka musi z konieczności kłaść większy nacisk na konstrukcje myślowe i formułowanie sądów ogólnych. Toteż archiwistyka, której zasadniczym celem jest działalność praktyczna, powinna dostarczyć badaczom takich materiałów, które są potrzebne i możliwe do wykorzystania. Pod tym właśnie kątem widzenia uporządkowano archiwalia związkowe znajdujące się w gdańskim WAP. Rzecz oczywista, że w ocenie akt związkowych absolutny priorytet przyznano takim materiałom, jak: referaty, memoriały, sprawozdania opisowe i statystyczne, różne analizy, oceny i informacje. Dążność do zbierania i zachowania materiałów obrazujących dzieje związków zawodowych w sposób syntetyczny jest szczególnie potrzebna i uzasadniona. Mnogość faktów — same w sobie mogą mieć małe znaczenie — i niekompletność akt powodują,

⁷ Przydatność praktyczna rozumiana jest tutaj w dwojakim tego słowa znaczeniu: a) jako techniczna możliwość korzystania z akt, b) jako takie ukształtowanie i dobór materiału pod względem rzeczowym, na który istnieć będzie zapotrzebowanie badaczy. Por. także Fr. Zimmermann, *Wesen und Ermittlung des Archivwertes. Zur Theorie einer archivalischen Wertlehre*, „Archivalische Zeitschrift” 54 (1958).

że bez ujęć ogólnych badacz nie byłby w stanie skonstruować właściwego odbicia dziejów ruchu zawodowego⁸.

W WAP w Gdańsku ruch zawodowy w latach 1945—1962 jest zobrazowany przez 245 tomów akt związkowych. Zespół składa się z akt działających kolejno komisji porozumiewawczych (164 tomy) oraz z akt 34 zarządów okręgowych (81 tomów)⁹. Rzeczowo natomiast cytowane powyżej akta można usystematyzować według następujących grup: akta plenum i prezydium, organizacyjne, ekonomiczne, kulturalno-oświatowe, socjalno-bytowe, ochrony pracy i finansowo-administracyjne.

Najpełniej oddają ruch zawodowy akta komisji porozumiewawczych, lecz dopiero po roku 1950, bowiem z lat 1945—1950 zachowało się tylko 11 tomów. Są to: okólniki Okręgowej Komisji Związków Zawodowych w Gdańsku, protokoły z posiedzeń prezydium OKZZ oraz sprawozdania Wydziału Kulturalno-Oświatowego OKZZ. Znacznie pełniejsze i bogatsze w treść są materiały wytworzone po roku 1950. Są tu więc protokoły z posiedzeń plenum i prezydium, materiały z konferencji wojewódzkich, a przede wszystkim różnego rodzaju sprawozdania z działalności poszczególnych ogniw związkowych, analizy pracy związkowej, materiały statystyczne, różne informacje i oceny. Te ostatnie akta, sporządzane *ad hoc*, na pewno fragmentaryczne i niepełne, są jednak nader reprezentatywnym źródłem do dziejów ruchu zawodowego na Wybrzeżu. W dość pełnym i dobrym stanie zachowały się materiały dotyczące działalności rad i samorządów robotniczych, głównie z lat 1957—1959. Dość dobrze rysuje się także działalność związków w zakresie spraw kulturalno-oświatowych i socjalno-bytowych. Fragmentarycznie natomiast zarysowują się problemy bezpieczeństwa i higieny pracy, jak również sprawy ekonomiczne.

Jeśli idzie o działalność zarządów okręgowych, to każdy z nich jest reprezentowany przez kilka zaledwie teczek (protokoły, sprawozdania, oceny, informacje). Akta te stanowiąc będą ewentualne uzupełnienie zespołów akt zarządów okręgowych, gdy te ostatnie nadejdą do tutejszego WAP.

Pozostaje jeszcze do omówienia klasyfikator akt wydany przez Centralną Radę Związków Zawodowych w Warszawie w roku 1958¹⁰. Zada-

⁸ Tzw. specjalia zachowały się bardzo niekompletne. Niekiedy brak ich nawet z okresu kilku lat. Natomiast różne memoriały, referaty, oceny i informacje podają syntetyczny obraz działalności związków przez dłuższy okres czasu.

⁹ Treściową zawartość akt związkowych, znajdujących się w Okręgowym Archiwum Związkowym przy WKZZ w Gdańsku, przedstawia referat mgr Jana Łyczkowskiego, archiwisty związkowego, wygłoszony dnia 17. XII. 1965 r. na zebraniu Komisji Historycznej WKZZ (maszynopis).

¹⁰ Używam tu terminu „klasyfikator”, ponieważ „Instrukcja CRZZ w sprawie zabezpieczenia, przechowywania i przekazywania do archiwów państwowych ma-

niem niniejszego referatu jest dokonanie analizy poszczególnych pozycji cytowanego klasyfikatora i podanie równocześnie argumentów, przemawiających za słusnością lub niesłusnością kwalifikacji wymienionych tam rodzajów akt (na szczeblu okręgu).

Już Jerzy Jaros i Karol Weyman zauważyli, że opracowany i wydany przez Centralną Radę Związków Zawodowych klasyfikator... „niesłusznie zalicza do kat. A zbyt dużą ilość akt...”¹¹. Do tego słusznego stwierdzenia należy dodać, że omawiany klasyfikator grzeszy niewyrazistością i schematycznością sformułowań poszczególnych pozycji. Zdarza się, że zakres pojęcia, zawarty w tytule teczeki, jest wręcz niejasny, jak np. przy pozycji 4 — „Plany pracy i sprawozdania z działalności”. Użytkownik klasyfikatora nie wie, czy do kat. A ma zaliczyć jedynie plany pracy i sprawozdania z działalności zarządu okręgu, czy też w ogóle wszystkie plany i sprawozdania, które znajdują się w komórce okręgowej.

A oto przegląd poszczególnych pozycji klasyfikatora, wydanego przez CRZZ.

1. *Schematy organizacyjne*. Schematem organizacyjnym jest statut związku. Ten zaś nie jest opracowywany na szczeblu okręgu, i okręg nie ma wpływu na jego treść i charakter. Okręg opiera swą działalność na statucie i poza nim nie posiada w zasadzie innych schematów organizacyjnych. Zamieszczenie w klasyfikatorze CRZZ omawianej pozycji jest typowym przykładem schematycznego przejęcia sformułowania z innych wykazów akt, bez uwzględnienia konkretnej sytuacji istniejącej w związkach zawodowych.

2. *Regulaminy, instrukcje i wytyczne zarządu okręgu (oddziału)*. Podobnie jak ze statutem, rzecz ma się z wszelkiego rodzaju regulaminami i instrukcjami. Okręg nie opracowuje we własnym zakresie regulaminów. Dyspozycje ogólne, dotyczące zasadniczych kierunków i tendencji pracy związkowej, leżą w zasadzie w gestii instancji nadrzędnych. Jeżeli nawet zarząd okręgu używa sformułowania „regulamin”, to jest to raczej zarządzenie czy instrukcja o charakterze wykonawczym, transmitującym w dół wytyczne odgórne. Poza tym wszelkiego rodzaju instrukcje zarząd okręgu wydaje *ad hoc*, nie

teriałów archiwalnych” nie zawiera wykazu akt w ścisłym tego słowa znaczeniu. Sformułowanie, że „do akt kategorii A zalicza się w szczególności” ...materiały wymienione w instrukcji, wskazuje wyraźnie, że podział akt na kat. A i B został dokonany w sposób mało precyzyjny i niepełny.

¹¹ *Zbiór przepisów i informacji o kwalifikacji i terminach przechowywania akt oraz o prowadzeniu składnic akt (archiwów zakładowych)*, oprac. J. Jaros i K. Weyman, Warszawa 1961, s. 75.

mają więc one charakteru wytycznych obowiązujących przez dłuższy okres czasu, lecz dotyczą przeważnie akcji jednorazowych, doraźnych (np. jakiegoś konkursu). Kwalifikowanie więc tej pozycji na szczeblu okręgu do kat. A jest co najmniej problematyczne. Zgodnie bowiem z kategorycznym postulatem, obowiązującym przy aktach najnowszych, w zakresie tworzenia zespołów elitarnych, takie materiały, jak regulaminy i instrukcje mogą być zachowane tylko z tych ośrodków, które posiadają faktyczną władzę dyspozycyjną.

3. Ewidencja akt (spisy zdawczo-odbiorcze akt przekazanych do archiwum państwowego oraz spisy akt kat. B przekazywanych na zniszczenie). Tytuł ten jest mało precyzyjny i o zwięzonym zakresie pojęciowym. W archiwum związkowym znajdują się przecież nie tylko spisy akt przekazanych do archiwum państwowego i na makulaturę, lecz są ponadto spisy akt kat. A i B, znajdujących się aktualnie w tymże archiwum. Mogą ponadto być — i są na pewno — jeszcze inne spisy. Wszystkie dotychczasowe wykazy akt uważają ewidencję akt w archiwum zakładowym za kat. A. Sądzę jednak, iż należałoby się zastanowić, czy jest sens kwalifikowania do kat. A spisów makulatury. Po co przechowywać same spisy, skoro nie ma już akt? Spisy makulatury mogą być zakwalifikowane do kat. B, tym bardziej że praktycznie nigdy nie są wiernym odbiciem niszczonego materiału aktowego. Wieloletnia praktyka brakowania akt uczy, że dokładność spisów makulatury (nie mówiąc o pewnej precyzji) przedstawia wiele do życzenia. Sądzę, że praktyka archiwalna mogłaby pójść, bez szkody dla akt o wartości trwałej, w kierunku całkowitej rezygnacji ze sporządzania spisów makulatury.

4. Plany pracy i sprawozdania z działalności. W punkcie tym nie powiedziano, czy należy zachować na stałe tylko plany i sprawozdania zarządu okręgu, czy w ogóle wszystkie materiały tego typu nadsyłane przez jednostki podległe. Mówiąc o planach pracy, nie podobna nie stwierdzić, że nie zawsze są one realizowane. Plany pracy są jedynie ilustracją pewnych zamierzeń, i to ilustracją nie zawsze w pełni realną. Ponadto praktyczna przydatność planów pracy jest prawie żadna. Plan pracy ma zresztą swe odbicie w sprawozdaniu. I choć tradycyjnie plany pracy zalicza się do kat. A, to w danym przypadku zupełnie wystarczy, jeśli jako materiały godne trwałego zachowania potraktujemy tylko roczne sprawozdania z działalności związku w skali całego okręgu.

5. Statystyczne sprawozdania zbiorcze i własne opracowania statystyczne. Są to akta kat. A.

6. Analizy i oceny działalności organizacji związkowej. Są to akta kat. A.

7. Materiały z konferencji okręgowych (referaty, wnioski, uchwały, rezolucje, protokoły i sprawozdania). Wyżej wymienione materiały należą niewątpliwie do najcenniejszych. Trzeba tylko stwierdzić, że sformułowania: „protokół” i „sprawozdanie” nie mają uzasadnienia. W praktyce bowiem zarządy okręgów te same materiały raz nazywają „protokołami”, innym zaś razem „sprawozdaniami”. W danym przypadku słowo: „protokoły” można by opuścić, gdyż materiały obrazujące przebieg konferencji lepiej nazywać „sprawozdaniami”.

8. Materiały z posiedzeń plenarnych zarządu. W przeciwieństwie do pozycji nr 7, tutaj nie sprecyzowano bliżej, jakie materiały należy zaliczyć do kat. A. Zapewne nie wszystkie. W podtytule należałoby dodać: wnioski i uchwały, sprawozdania z posiedzeń.

9. Materiały z posiedzeń prezydium, narad, zespołów i komisji społecznych. Na początku oceny akt tego punktu trzeba stwierdzić, że organem związku, posiadającym pełnię władzy, jest posiedzenie plenarne. Wszystkie sprawy, które mają być przez związek realizowane, muszą przejść przez plenum i uzyskać jego akceptację. Posiedzenia niższego rzędu, jak: prezydium, narady i posiedzenia zespołów, a także komisji społecznych, mają charakter roboczy. W świetle tego stwierdzenia, teoretycznie rzecz biorąc, wszystkie akta wyszczególnione w punkcie 9 kwalifikowałyby się do kat. B. Jednakże analiza sprawozdań z posiedzeń plenarnych i z posiedzeń prezydium wykazuje, że nie wszystkie sprawy załatwiane przez prezydium trafiają na posiedzenia plenarne. Dlatego sprawozdania z posiedzeń prezydium proponuję potraktować jako materiały kwalifikujące się do kat. A. W żadnym jednak przypadku do tejże kategorii nie można zaliczyć materiałów z narad i materiałów z posiedzeń komisji. Mają one, jak już zaznaczono, charakter roboczy i problemy rozważane na naradach i w komisjach znajdują swe odbicie w ogniwach związkowych wyższego rzędu. Zresztą materiały te są mało wartościowe, a ponadto bardzo liczne, choć nader często z posiedzeń komisji w ogóle nie sporządza się żadnych pisemnych sprawozdań¹².

10. Materiały z konferencji i narad specjalnych. Punkt ten może być w ogóle opuszczony, ponieważ materiały te są też-

¹² Informacja o niesporządzaniu protokołów czy sprawozdań z posiedzeń komisji pochodzi z Zarządu Okręgu Zw. Zaw. Metalowców w Gdańsku.

same z aktami dotyczącymi posiedzeń plenarnych. W praktyce związkowej wszystkie narady specjalne odbywają się właśnie na plenum lub na nim znajdują swe odbicie.

11. Zakładowe umowy zbiorowe. Są to akta kat. A (choć w wielu zarządach okręgowych materiałów tych nie ma).

12. Regulaminy pracy. Są to niemal jednolite schematyczne teksty. Okręg nie wnosi do nich nic nowego. Toteż na szczelbu okręgu tego typu materiał można by zaliczyć do kat. B.

13. Materiały z zakresu współzawodnictwa pracy i wynalazczości pracowniczej (ważniejsze materiały o rozwoju ruchu współzawodnictwa i wynalazczości, jak: nowe formy, zobowiązania, oceny wyników, wyróżnienia). Sprawy te znajdują pełne odbicie w aktach podstawowej działalności zakładów pracy. Ponadto istotne usprawnienia i wynalazki są opatentowane. Jeżeli zaś nie zasługują na wyróżnienie przez urząd patentowy, nie mają *ipso facto* z technicznego punktu widzenia żadnej wartości. Akta tego typu zawierają wprawdzie określoną treść społeczną, nie są jednak, moim zdaniem, na tyle wartościowe, aby można je było zakwalifikować do kat. A. Ponadto sformułowanie: „ważniejsze materiały” daje pracownikom związkowym zbyt dużą subiektywną swobodę decydowania o tym, jakie materiały są godne trwałego zachowania. Kwalifikować akta można jedynie w oparciu o określone kryteria, których w tym przypadku instrukcja CRZZ zupełnie nie respektuje.

14. Opracowania analityczne dotyczące wypadków i chorób zawodowych. Są to akta kat. A. Materiały tego typu kwalifikują się do zachowania, wszelako ich wartość nie jest tak wielka, jak należałoby się tego spodziewać. Przeglądane przeze mnie na terenie gdańskim tak zwane „analityczne opracowania” są nader ubogie w treść, mało wnikliwe, pobieżne i niekompletne.

15. Protokoły z dochodzeń powypadkowych. W roku 1964 Centralna Rada Związków Zawodowych uznała materiały te za kat. B. Sądzę, że niesłusznie. Ponieważ analityczne opracowania wypadków i chorób zawodowych nie są wyczerpujące, należałoby pozostawić pewną ilość protokołów z dochodzeń powypadkowych, określając równocześnie typy różnych wypadków.

16. Programy i plany pracy kulturalno-oświatowej. Działalność związków zawodowych w tej dziedzinie jest dość oży-

wiona. Na szczeblu okręgu sporządza się plany kwartalne. Plany te, jak informują działacze związkowi, są często zmieniane lub korygowane. Istnieją więc duże rozbieżności między planami a rzeczywiście wykonaną pracą. Ponieważ w poprzednich punktach zakwestionowano już wartość planów, tym bardziej plany prac kulturalno-oświatowych wydają się być kat. B. Działalność kulturalno-oświatowa związków znajduje swe odbicie w sprawozdaniach, ponadto w różnych tak zwanych ocenach i informacjach.

17. Ewidencja placówek kulturalno-oświatowych. Domy kultury, kluby, świetlice itp. (wszystkie) są zewidencjonowane w wydziałach kultury rad narodowych i ich działalność tam właśnie znajduje odbicie. W związkach zawodowych tego rodzaju ewidencja może mieć praktyczne znaczenie jako materiał roboczy. Nie powinno się tych akt kwalifikować do kat. A.

18. Albumy i zbiory ilustracji. Jest to cenne źródło historyczne. Wizualna strona tego rodzaju dokumentu może być wielce przydatna do różnych wystaw i pokazów. Niestety, wszystkie albumy, jakie zaprezentowano mi w szeregu gdańskich zarządów okręgowych, nie posiadały opisu. Bez niego każdy album, zwłaszcza po upływie dłuższego czasu, staje się bezużyteczny i jego wartość jako źródła historycznego jest niemal żadna.

19. Budżety roczne z załącznikami. Podobnie jak plany pracy, również budżety zwykło się kwalifikować do kat. A, choć w gruncie rzeczy nie zasługują one na przechowanie wieczyste. Dane budżetu znajdują zresztą swe powtórzenie w sprawozdaniu finansowym. Kwalifikowanie tych materiałów do kat. A jest niepotrzebnym dublowaniem tych samych danych cyfrowych, a tym samym niepotrzebnym powiększaniem zasobu aktowego.

20. Bilanse netto z załącznikami. Są to akta* kat. A (ze szczebla okręgu).

21. Bilanse roczne i rejestry pracowniczych kas zapomogowo-pożyczkowych. Są to akta kat. A.

22. Normatywne przepisy finansowe i księgowe. Zakwalifikowanie tych materiałów do kat. A jest nieporozumieniem. Są to bezsprzecznie akta kat. B.

23. Dokumentacja prawna i techniczna nieruchomości i urzędzeń trwałych. Również te materiały mają znaczenie czysto praktyczne i czas ich przechowywania w archiwum związkowym powinien być tak długi, jak długo istnieć będą nieruchomości i urządzenia, których dotyczą. Jednym słowem — są to akta kat. B.

Co się tyczy akt w zakładowych organizacjach związkowych, to w zasadzie nie powinny one w ogóle być zaliczone do kat. A, a to z następujących powodów:

a) w skład państwowego zasobu archiwalnego wejdą w przyszłości akta tylko wybranych jednostek. Nie miałyby więc uzasadnienia przemawianie z jakiegoś zakładu pracy akt związkowych, skoro akta tego właśnie zakładu uznane zostały za niegodne trwałego zachowania;

b) w radach zakładowych w przeważającej mierze aktywiści związkowi pełnią swe funkcje społecznie. Brak czasu, a co za tym idzie, marginalne traktowanie spraw związkowych, odbijają się wybitnie niekorzystnie na wytwarzanych przez nich aktach. Oglądając szereg „registratur” rad zakładowych, raczej trudno byłoby mi podjąć decyzję o zachowaniu na stałe tych materiałów.

c) zaliczenie do kat. A licznych akt organizacji związkowych w zakładach pracy byłoby sprzeczne z podstawowymi wymaganiami archiwistyki współczesnej, dążącej do ostrej selekcji archiwaliów i do zachowania jedynie kondensatu pisemnej spuścizny. Akta związkowe ze szczebla okręgu są dostateczną podstawą do śledzenia dziejów ruchu zawodowego na danym terenie.

Całkowicie natomiast słuszna jest decyzja CRZZ o przekazywaniu akt rad zakładowych do archiwów zakładowych. Łączne przechowywanie akt umożliwi archiwście konfrontację i porównanie akt związkowych z aktami zakładu pracy i nie jest wykluczone, że z dużych przedsiębiorstw (np. ze Stoczni Gdańskiej) część akt rad zakładowych trafi do archiwum państwowego jako materiał kat. A. Będą to wszakże rzadkie wyjątki.

Referat niniejszy zakwestionował celowość kwalifikowania do kat. A tak dużej ilości akt, jak to czyni klasyfikator Centralnej Rady Związków Zawodowych z roku 1958. Powyższe wywody stanowią też mogą podstawę do analogicznej analizy i oceny akt związkowych w zarządach głównych, co w efekcie da możliwość opracowania prawdziwego wykazu akt dla związków zawodowych. Dotychczasowa instrukcja CRZZ z roku 1958 i zawarty w niej klasyfikator nie są wystarczające do gruntownej i prawidłowej kwalifikacji akt.

ANIELA STOJANOWSKA

Archiwum Państwowe M. Wrocławia i Woj. Wrocławskiego

KSIEGI GOSPODARKI ROLNEJ I HODOWLANEJ Z XVII—XIX W. KSIĘSTWA ŻMIGRODZKIEGO, PÓŹNIEJSZEJ WŁASNOŚCI HATZFELDTÓW

Zespół, do którego należą księgi będące przedmiotem niniejszego artykułu, nosi nazwę: Fürstentum Trachenberg, akta księstwa Żmigrodzkiego, stanowiącego własność Hatzfeldtów. Zespół liczy 1318 dokumentów z lat 1408—1884 oraz 6376 poszytów z lat 1476—1944.

ADMINISTRACJA DÓBR KSIĘSTWA ŻMIGRODZKIEGO

Żmigród leży w powiecie milickim. Niemiecka nazwa Trachenberg, która odnosi się do miasta i siedziby majątku, tłumaczona jest od Zuni-grod (Żmigrod). Pod nazwą tą występuje w dokumencie z r. 1155 dzisiejszy Żmigródek (niem. Schmigrode), folwark najbliższy zamku w Żmigrodzie. Obok niemieckiej nazwy znana jest również polska — Straburek¹.

W w. XIII Żmigród i należące do niego posiadłości przeszły na własność księcia wrocławskiego Henryka III. Na początku w. XIV wchodził w skład księstwa Głogowskiego, zaś po r. 1326 aż do r. 1492 posiadali go książęta oleśnicy z przerwą w latach 1471—1490, kiedy to bezpośrednio podlegał koronie czeskiej.

Po wygaśnięciu piastowskiej linii książąt oleśnickich, której ostatnim przedstawicielem był Konrad Biały zmarły w r. 1492, król Czech Władysław nadaje Żmigród i Prusice swemu podkomorzemu Zygmuntowi, baronowi von Kurzbach. Dobra żmigrodzkie stały się pierwszym na Śląsku państwem stanowym (Standesherrschaft). W rękach rodziny Kurzbachów pozostało ono do r. 1592. Od nich nabył je Adam Schaffgotsch z linii cieplickiej, a po jego bezpotomnej śmierci Żmigród odziedziczył

¹ M. J. Mindusky, *Schloss Trachenberg und seine Standesherrn im Wandel der Jahrhunderte* (rękopis z lat 1925—1928, nlb., przechowywany w omawianym zespole pod numerem 3074); M. J. Mindusky, *Die Methoden heimatgeschichtlicher Forschung...* maszynopis, Breslau 1930, s. 44 (przechowywany w omawianym zespole pod numerem 3073).

jego bratanek Hans Ulryk Schaffgotsch, łącząc te dobra ze wszystkimi swoimi, leżącymi na terenie powiatu jeleniogórskiego i lwóweckiego, w jeden fideikomis. Ród Schaffgotschów niedługo władał ziemiami żmigrodzkimi. W r. 1635 Hans Ulryk został ścięty w Regensburgu za przejście na stronę Wallensteina. Cesarz Ferdynand II skonfiskował posiadłości żmigrodzkie, a w r. 1641 nadał je Melchiorowi von Hatzfeldt-Gleichen, który pochodził ze starej górnoheskiej szlachty. W czasie wojny 30-letniej zaciągnął się on pod sztandary cesarza Ferdynanda II, a w nagrodę za wierną służbę został mianowany marszałkiem (Feldmarschall). Po bezpotomnej śmierci Melchiora Hatzfeldta (1658), po długich sporach rodzinnych wynikłych na tle dziedziczenia, majątek przeszedł na potomków jego brata. W linii tej pozostał do r. 1794, po czym przejęli go członkowie linii Hatzfeldt-Schönstein, dzierżąc go do r. 1945. Od r. 1662 żmigrodzkie państwo stanowe było na prawach fideikomisu. Do rangi księstwa zostało ono podniesione w r. 1741 przez Fryderyka Wielkiego.

Najstarsze akta państwa stanowego, a potem księstwa Żmigrodzkiego, stanowiące materiał do badań nad zagadnieniami administracyjno-gospodarczymi, pochodzą z pierwszego ćwierćwiecza XVII w. W posiadłościach tych już w w. XVII prowadzona była gospodarka folwarczna. Zapewne taka sama gospodarka była znana na tych terenach w poprzednim stuleciu, wiadomo bowiem, że w w. XVI nastąpił wielki rozrost folwarków na Śląsku². Podobnie jak na innych terenach polskich, folwark był tu podstawową jednostką gospodarczą w majątku feudalnym. W połowie XVII w. w żmigrodzkim państwie stanowym było 17 folwarków³. Na początku XIX w. utworzono z nich klucze, zwane administracją folwarków. Pod koniec tego wieku dawne folwarki nazwano dobrami rycerskimi. Posiadały one w tym czasie obszar liczący 18 317 ha, z czego na rolę uprawną przypadała 5 340 ha, na lasy 8 515 ha, na łąki 1 560 ha, na pastwiska 422 ha, na wody 1 995 ha, reszta na zabudowania i podwórza. Administracja tymi ziemiami zmieniała się w ciągu wieków.

W w. XVII—XVIII majątek nosił nazwę dóbr kameralnych (Cammer, Cameral-Güter), w skład których wchodziły folwarki kameralne⁴. Nie

² R. Heck, *Uwagi o gospodarce folwarcznej na Śląsku w okresie Odrodzenia*, „Sobótka” 1956, s. 210.

³ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Księstwo Żmigrodzkie Nr 4470. W dalszych przypisach użyto skrótu: AP Wr. Księstwo Żm.

⁴ S. Inglot, *Z dziejów organizacji administracji folwarku na Dolnym Śląsku na podstawie instruktarza ekonomicznego z pocz. XVIII w.*, „Sobótka” 1956, s. 232. W przypisie nr 5 autor powołuje się na wypowiedź S. Moszczeńskiego o kamerze. Początkowo kamera (Camera-sklepienie) kryła skarby, pieniądze, klejnoty, a w późniejszym i szerszym znaczeniu kamera oznaczała majątek albo zarząd książęcy, a dobra pod zarządem kamery to dobra kameralne. Por. A. Kielbicka, *Kameralne Urzędy Gospodarcze w Zachodniej Galicji*, „Archeion” XXIX (1958), s. 226.

zachowały się, niestety, poza małymi wyjątkami instrukcje dla urzędników tych dóbr ani wiele danych o organizacji administracji. Skład osób zatrudnionych w administracji można ustalić tylko na podstawie budżetów wynagrodzeń w pieniądzu i naturaliach oraz rachunków wykazujących te wynagrodzenia.

W w. XVII całością dóbr zarządzał generalny zarządca dóbr⁵, którego można by tu również nazwać naczelnym administratorem (Landeshauptmann). Siedziba jego mieściła się w zamku w Żmigrodzie. Do pomocy był mu dany burgrabia, który w późniejszych latach tego wieku występuje sam na stanowisku generalnego zarządcy. Obok nich w administracji centralnej występuje kanclerz, kierujący kancelarią dworską, sekretarz, kanceliści, rentmistrz (Rentmeister) stojący na czele Urzędu Rentowego, pisarz prowentowy (Kornschreiber)⁶, koniuszy (Stallmeister) oraz urzędnicy sądowi.

Z zamkiem i jego gospodarką związana była liczna służba i rzemieślnicy.

W poszczególnych folwarkach sprawami gospodarki kierowali zarządcy lub wójtowie (ekonomowie) mający do pomocy służbę folwarczną. W administracji leśnej zatrudnieni byli nadleśniczowie, leśniczowie oraz służba pomocnicza. W gospodarce rybnej występują stróże stawów, stróże zimochowu (Hälterwächter) oraz pisarze holderni (stawów przystosowanych do przezimowania narybku i przechowania odłowionych ryb). W przemyśle rolnym spotykamy: w propinacji — piwowara, słodownika (Braumeister, Bräuer, Mälzer) i pomocników, w młynach — młynarzy. W pozostałych gałęziach przemysłu, a to w tartakach, pracę wykonują trzecie, w cegielniach — cegielnicy. Z małymi zmianami utrzymują się te same stanowiska w administracji i w wieku XVIII. Z początkiem tego wieku jest już zorganizowany Urząd Kameralny (Kameralamt). W gru-

⁵ Instrukcje gospodarcze dla dóbr pszczyńskich od połowy XVII w. do pocz. XIX w. do druku przygotował S. Inglot i L. Wiatrowski, 1963, s. 4. Landeshauptmanna nazwano generalnym zarządcą.

⁶ Klawiter w *Geschichte der Herrschaft Falkenberg O/S* (wyd. Praschma, Falkenberg 1939, s. 82) wśród niższych urzędników wymienia „Kornschreiber”. Omawia bardzo krótko określenie jego funkcji zaznaczając, że sam tytuł jego określa czynności wykonywane przez niego. Dosłowne tłumaczenie na język polski nie byłoby zbyt szczęśliwe, dlatego za S. Inglotem i L. Wiatrowskim (*Instrukcje...*, s. 31) przyjmuję nazwę — pisarz prowentowy. Zakres czynności „Kornschreiber” odpowiada w dużym stopniu czynnościom pisarza prowentowego, zatrudnionego w majątkach na innych terenach Polski. Por. Z. Szkułatowski, *Organizacja administracji i pracy w dobrach wielkiej własności feudalnej w Polsce w XVII—XVIII w.*, w *Światle instruktarzy ekonomicznych*, „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego” seria A, Nr 8, 1957, s. 154—155 oraz B. Smoleńska, *Administracja gospodarcza dóbr wilanowskich i ich kancelaria rachunkowo-kontrolna XIX—XX w.*, „Archeion” XXVII (1957), s. 224.

pie kameralnych urzędników gospodarczych widzimy zarządcę Urzędu Kameralnego i Urzędu Gospodarczego.

Początek w. XIX przynosi zmiany w administracji, idące w kierunku jej usprawnienia. Nastąpiła reorganizacja samego Urzędu Kameralnego. Za całokształt gospodarki odpowiadał dyrektor Urzędu Kameralnego, który był pełnomocnikiem właściciela dóbr. Władzę swą sprawował kolegialnie razem z trzema radcami, z których każdy odpowiadał za powierzoną mu gałąź gospodarki.

Kluczem, w skład którego wchodziły 3—4 folwarki, kieruje zarządca (Amtmann, Oberamtman, Inspektor) z pomocą pisarza gospodarczego (Wirtschaftsschreiber), wójta i służby folwarcznej. Sprawy finansowe prowadzi kasjer, jeden dla kilku kluczy. Jednostką administracyjną dla klucza był Urząd Gospodarczy (Wirtschaftsamt).

Na zakończenie tych wiadomości o organizacji administracji należy dodać, że w połowie XIX w. pracę w archiwum księstwa Żmigrodzkiego powierzono stałemu pracownikowi.

KSIĘGI I AKTA RACHUNKOWE W DOBRACH HATZFELDTÓW ⁷

Rachunkowość rolna w XVII—XIX w. w dobrach Hatzfeldtów nie była zbyt skomplikowana. Nie odbiegała ona jednak od rachunkowości tego typu prowadzonej w innych folwarkach w epoce feudalnej⁸. S. Inglot zwie tę rachunkowość kameralną⁹. Jej cechą charakterystyczną było prowadzenie zapisów ilościowych. Opłacalność nie była tu brana w rachubę. Jeszcze dokładniej charakteryzuje ten typ rachunkowości S. Moszczeński¹⁰. Jego zdaniem najważniejszą cechą kameralnej rachun-

⁷ W artykule wzięto pod uwagę księgi obrazujące stan gospodarki rolnej i hodowlanej, będącej podstawą gospodarki folwarcznej w majątkach feudalnych. Obok niej duże również znaczenie miała gospodarka rybna, której też poświęcono część niniejszego szkicu. Ksiąg gospodarki leśnej i przemysłowej nie brano pod uwagę, gdyż wymagają one osobnego omówienia ze względu na odmienny sposób ich prowadzenia. Przy omawianiu materiału objętego artykułem nie potraktowano tematu formalnie, uwzględniono bowiem nie tylko jednostki oprawne w sztywne okładki, a więc księgi w pojęciu ogólnym, lecz również akta szyte. Decydowała tu zawartość jednostki (rejestry, zestawienia, wykazy produkcji roślinnej i zwierzęcej).

⁸ Por. B. Smoleńska, *Administracja gospodarcza* ..., s. 224. Tu autorka określa Prowent jako komórkę handlową, gdzie centralizowały się wyniki w naturaliach gospodarki hodowlanej i rolnej, powstałe po zaspokojeniu potrzeb własnych każdego folwarku. U Hatzfeldtów w Prowencie (Kornamt) prowadzono również sprzedaż i zakup zboża.

⁹ S. Inglot, *Z dziejów organizacji* ..., s. 232.

¹⁰ S. Moszczeński, *Rachunkowość gospodarstw wiejskich*, „Biblioteka Puławska” nr 98, Warszawa 1947, s. 21.

kowości była ocena rachunku pod kątem kontroli. Przy wycenie pod uwagę brane były tylko zapisy ilościowe, przy czym obroty towarami notowane były według miary czy wagi, a obroty pieniężne w pieniądzech.

Podstawą obrachunków w dobrach żmigrodzkich był rok gospodarczy liczony w w. XVII i XVIII od św. Jana Chrzciciela poprzedniego roku do tego samego dnia roku następnego. W w. XIX rok gospodarczy liczył się od 1 lipca do 30 czerwca następnego roku. Cały odpowiedni materiał archiwalny, przechowywany obecnie w Archiwum Wrocławskim, dałoby się podzielić na cztery grupy:

I — Księgi od pierwszego ćwierćwiecza XVII stulecia do połowy XVIII w. (ksiąg 111), obejmujące rejestry, wykazy, zestawienia, rachunki gospodarki rolnej i hodowlanej. Forma prowadzenia tych rejestrów i zestawień była różna, są one prawie wszystkie szyte, okładki miękkie.

II — Księgi z początku XVIII w. do jego połowy (ksiąg 77), stanowiące rozliczenia przychodów i rozchodów zbóż w urzędzie prowentowym czy Prowencie (Kornamt). Są to księgi oprawne, koloru czerwonego, grzbieity i narożniki ze skóry. Układ wewnętrzny tych ksiąg jest ujednolicony.

III — Oprawne księgi z w. XIX (od początku do lat 70-tych) (ksiąg 504). Ich system prowadzenia jest udoskonalony, z zastosowaniem układu według działów z góry ustalonych.

IV — Księgi gospodarki rybnej z XVII—XIX w. (ksiąg 30).

W pierwszej grupie ksiąg kilka jednostek ma charakter ogólnogospodarczych rachunków. Na pierwszym miejscu wymienić tu należy codzienne zapisy wydatków — „diariusz” (Wirtschafts Diarium) — karmalnych folwarków z lat 1645—1657¹¹. Zapisy te obejmują tak naturalia, jak i wydatki pieniężne. Podobna do „diarium” jest księga gospodarcza (Wirtschaftsbuch) żmigrodzkiego państwa stanowego z lat 1710—1716¹². W rubryce z lewej strony wyszczególniono rok zapisu przychodu lub rozchodu, pośrodku rodzaj wykonanej pracy, za którą uiszczano zapłatę lub zakupione czy sprzedane produkty rolne itp. Cena uwidoczniona została w rubryce z prawej strony.

Charakter sprawozdawczy z gospodarki rolnej i hodowlanej posiadają trzy jednostki z lat 1638—1668, 1641—1642, 1672—1673¹³. Znajdujemy w nich zestawienia zbiorów zbóż, wykazujące ilość każdego rodzaju zboża podaną w kopach, mendlach lub snopach dla każdego folwarku, zestawienia zasiewów przedstawiono w ten sam sposób (miary nasypne —

¹¹ AP Wr. Księstwo Żm., nr 4464.

¹² Tamże, nr 4465.

¹³ Tamże, nry 4461, 4463, 4470.

małdrat, korzec, ćwiertnia, miara). Dalej następują zestawienia ryb z poszczególnych stawów (miarą były kopy, mendle, sztuki) oraz zestawienie całego inwentarza żywego w folwarkach.

Pewne sumaryczne ujęcia przychodów i rozchodów wszystkich naturalistów za 6 lat znajduje się w jednostkach z lat 1708—1712, 1765—1771¹⁴. W pozostałych jednostkach tej grupy zgromadzony jest materiał jednolity, oddzielnie obrazujący gospodarkę hodowlaną, oddzielnie gospodarkę rolną.

Ilościowy stan owiec podany jest z lat 1638—1744¹⁵. Rozliczenia w owczarniach prowadzone były przeważnie na dzień św. Marcina lub św. Michała. Ponieważ owce oddawane były najczęściej w dzierżawę, co roku dokonywano rozliczeń z dzierżawcami. Na wstępie do rozliczeń z dzierżawcami podawano stan owiec z końca poprzedniego roku. W dalszym zestawieniu wyszczególniano przychód i rozchód w każdej owczarni poszczególnych sztuk owiec. Przy sprzedaży owiec podawana jest cena jednostkowa i suma ogólna. Z hodowlą owiec związane były dochody ze sprzedaży wełny. Wykazy sprzedaży zachowały się z lat 1624—1746¹⁶ ze wszystkich folwarków, w których prowadzona była hodowla owiec. Wykazy te sporządzano według różnych schematów, z których podaje się dwa. W jednym, po zamieszczeniu daty i stanu wełny na dzień poprzedniego obliczenia, podano nazwę owczarni, pod nią odbiorców (np. sukiennik z Prusic), a z prawej strony uwidoczniło wagę, wyrażoną w kamieniach i funtach, obok tego podano tarę. Po podsumowaniu wyszczególniono jednostkową wartość pieniężną za 1 kamień.

W w. XVIII dane te ujęto w tabele według kilku rubryk: 1) nazwa owczarni, 2) ilość worków, 3) ilość kamieni wraz z tarą, 4) sama tara, 5) waga czystej wełny, 6) otrzymana kwota, 7) obliczona dziesiąta część tej kwoty należna owczarzowi, 8) kwota pozostała do przekazania panu, którą wpłacano do Urzędu Rentowego. W tytule tabeli wyszczególniono datę transakcji, z kim została zawarta oraz na jaką wełnę (ze strzyżenia letniego czy zimowego).

Wykazy te sporządzano w Zarządzie Gospodarczym w Żmigrodzie, podpisywał je zarządca lub pisarz gospodarczy czy prowentowy, podobnie jak i inne wykazy dotyczące inwentarza żywego.

Zestawienia inwentarza żywego pochodzą z lat 1636—1756¹⁷. W taki sam sposób jak w poprzednich wykazach, wyszczególniono i tu każdy folwark, podając w nim liczbę koni, dalej liczbę bydła rogatego, liczbę

¹⁴ Tamże, nr 4466.

¹⁵ Tamże, nry 4474—4480, 4483.

¹⁶ Tamże, nry 4481—4482.

¹⁷ Tamże, nr 4484.

owiec i nierogaczyny. Prowent rozliczał się również z wydanego obroku dla koni, notując, ile wydał, komu i kiedy ¹⁸.

Prowadzono także dokładny rejestr zebranego siana i potrawu ¹⁹. Roczne zestawienia wykazane są z lat 1663—1744. Prowadził je pisarz prowentowy. Rejestrowano początkowo w każdym folwarku przychody siana i potrawu (miarą była fura), wymieniając, z jakiej łąki je zebrano, potem po stronie rozchodu wykazano w poszczególnych pozycjach, jak je rozchodowano (deputat, sprzedaż, pasza dla bydła). Na zakończenie sporządzono bilans przychodu i rozchodu.

Pozostałe księgi z pierwszej grupy obejmują rejestry zasiewów, zbiorów, omlotów, zakupu i sprzedaży zboża oraz rozliczenia z posiadanego zboża. Sposób prowadzenia tych rejestrów jest nieco do siebie podobny.

W tabelach zasiewów z lat 1636—1745 ²⁰ wykazano w rubryce po stronie lewej — folwark, po prawej — rodzaj i ilość zboża ozimego czy jarego lub wymieniono rodzaj zboża i ilość, pod tym folwarki, w których je zasiano. Po każdym rodzaju zboża dokonano podsumowania. W podobny sposób sporządzano tabele zbiorów z lat 1624—1700 ²¹. W jednostkach dalszych pod tym samym tytułem (Ernte Tabellen) z lat 1701—1749 wykazy obejmują nie tylko ilość zebranego zboża, ale także ilość zboża uzyskanego z omlotów. Pierwsza rubryka od strony lewej wykazuje ilość zebranego zboża w kopach, mendlach lub snopach, druga — rodzaj zboża, pod tym wymieniono wszystkie folwarki, następna rubryka — ile otrzymano ziarna z tych kóp, dalej ile z tego odciągnięto dla zagrodników i służby, wreszcie w rubryce ostatniej wykazano, ile pozostało właścicielowi. Po każdym rodzaju zboża zsumowano ilość zwiezionego zboża z pola, wymłóconego, wydanego służbie i pozostawionego czystego dochodu właścicielowi. Pod koniec roku przygotowywano sumaryczny wyciąg (Extrakt) według tych samych rubryk. Rejestry i wyciągi sporządzał pisarz prowentowy w Żmigrodzie, umieszczając na końcu datę roczną, dzienną i miesięczną ich sporządzenia. Zamykając księgę słowami „Salvo errore calculi”, zapewniał, że w obliczeniach nie popełnił błędu.

Schematów rejestrów omlotów z lat 1675—1750 ²² jest kilka i trudno je wszystkie przedstawić. Najczęściej stosowany był taki, jaki podano przy opisie ostatnich jednostek. Z początkiem XVIII w. do jego połowy istniał prowent w Żmigrodzie i Powidzku. Dla folwarków należących do danego prowentu sporządzono oddzielne rejestry i wyciągi. W sposób nie

¹⁸ Tamże, nr 4489.

¹⁹ Tamże, nr 4495.

²⁰ Tamże, nry 4496—4499.

²¹ Tamże, nry 4500—4504.

²² Tamże, nry 4505—4509.

odbiegający wiele od przedstawionych rejestrów zbiorów czy omlotów zestawiono rachunki zboża, z którego wyliczali się wójtowie z poszczególnych folwarków, przewidywane zbiory w poszczególnych folwarkach oraz ekstrakty ilustrujące stan wszystkich zbóż (przychody i rozchody z lat 1637—1745)²³. Co pewien czas przeprowadzano inwentaryzację zbóż znajdujących się jeszcze w snopach w stodołach oraz inwentaryzację ziarna. Sporządzano tabele według schematu: folwark, rodzaj zboża z wyszczególnieniem ilości kóp i miar ziarna (1632—1702)²⁴.

W posiadłościach Hatzfeldtów prowadzono rejestry zakupu i sprzedaży zboża. Rejestry zakupu mamy z lat 1653—1744²⁵, sprzedaży z lat 1622—1687²⁶. Sposób prowadzenia był również prosty. W rubrykach z lewej strony wykazano miary nasypne, w środku — rodzaj zakupionego lub sprzedanego zboża, z wyszczególnieniem daty dokonania transakcji, ilości, od kogo lub komu, wreszcie w rubrykach z prawej strony — cena. Miary zboża i ceny podsumowywano po każdym rodzaju zbóż. Na końcu roku, jak i w poprzednio podanych księgach, zamykano obliczenia sumarycznym ekstraktem wszystkich zbóż.

W czterech jednostkach z lat 1645—1703²⁷ połączono rejestry zakupu i sprzedaży. Ich system prowadzenia nie odbiega od poprzednich.

Oprócz zboża wyprodukowanego we własnych folwarkach, do magazynów pańskich napływało zboże z należnych panu czynszów. Rejestry ich zachowały się z lat 1642—1692²⁸, w których wyszczególniono każdego roku, od kogo, za co oraz ile miar zboża otrzymano.

Wszystkie rejestry, tabele, rachunki, rozliczenia ze stanu zbóż i pasz prowadził w Prowencie pisarz prowentowy. Jemu również powierzono prowadzenie ksiąg w Prowencie według ujednoliconego systemu, ujmującego całokształt gospodarki zbożem.

Druga grupa ksiąg. Rachunki wpływów zbóż w prowencie zachowały się z lat 1707—1749²⁹, z tym że w tytule rozgraniczono księgi z okresu, gdy majątek Hatzfeldtów był państwem stanowym, od ksiąg pochodzących z czasów podniesienia tego państwa do rangi księstwa. Na księgach uwidoczniło to od r. 1743. Jedna księga przeznaczona była na jeden rok gospodarczy.

Schemat, według którego księgi prowadzono, nie był wyszukany. Ce-

²³ Tamże, nry 4522, 4526—4546, 4548—4591.

²⁴ Tamże, nry 4517—4518.

²⁵ Tamże, nr 4510.

²⁶ Tamże, nry 4511—4512.

²⁷ Tamże, nry 4513—4516.

²⁸ Tamże, nry 4519—4521.

²⁹ Tamże, nry 4593—4627.

chowała go rzucająca się w oczy przejrzystość. Podstawową jednostką układu był rodzaj zboża. Na pierwszym miejscu wymieniano pszenicę. Prawy brzeg strony pozostawiano na podawanie miar nasypnych. W pierwszej pozycji przychodu wpisywano pozostałości z poprzedniego roku, w dalszej — przychód z zalegających powinności. Rejestrację przychodu prowadzono określonymi działami. Szły tu przychody ze zbiorów, podare w kopach i w ziarnie w poszczególnych folwarkach, przychody czynszów z dokładnym wyliczeniem, kto ile winien płacić, ile zapłacił w danym roku i ile zalega, po tym — przychód powstały z kupna, wreszcie grupa „różne”.

W sposób identyczny wyprowadzano przychody dla każdego rodzaju zbóż.

Po każdym rodzaju zboża podsumowano jego przychód. Na zakończenie każdego roku sumaryczny ekstrakt uwidaczniał, jakie były przychody z każdego zboża oraz summa summarum wszystkich zbóż. Po tym następowała data, miejsce prowadzenia księgi przychodu i znów zapewnienia pisarza prowentowego, że obliczenia prowadził bezbłędnie (*Salvo errore calculi*) i jego podpis.

Co roku sporządzano w Urzędzie Prowentowym księgę rozchodu zboża według tego samego schematu co księga przychodu. Księgi rozchodu pochodzą z tych samych lat co księgi przychodu zboża³⁰. Po stronie rozchodu zboża kilkanaście pozycji zależnych od rodzaju zboża, a to — na zasiew we wszystkich folwarkach, na mąkę dla dworu, do browaru, na deputat dla personelu administracyjnego i służby, na dziesięcinę kościelną, dla biednych, dla chorych w szpitalu, na wynagrodzenie rzemieślnikom za wykonaną pracę, klucznicy na pokarm dla ptactwa domowego, na pokarm dla bażantów, kuropatw, gołębi, na pokarm dla trzody chlewnej, na obrok dla koni, na sprzedaż itp., na końcu — „różne”, nie przewidziane w rozchodach.

Przy każdej pozycji rozchodu notowano numer dowodu (*L. prob. sub Nr —, Laut Probationes sub Nr. albo Laut Hochgräftl. Dekret.* Wiadomo bowiem, że żaden wydatek w naturaliach czy pieniądzach nie mógł być dokonany bez polecenia lub aprobaty pana).

Na zakończenie dokonano podsumowania wszystkich rozchodów oraz rozliczenia za cały rok według wzoru: 1) rodzaj zboża, 2) przychód, 3) rozchód, 4) pozostałość.

Od lat 1749—1758³¹ rejestrację przychodów i rozchodów prowadzono w jednej księdze z zachowaniem rubryk stosowanych dawniej w księgach oddzielnych.

³⁰ Tamże, nry 4628—4661.

³¹ Tamże, nry 4662—4669.

Godny podkreślenia jest fakt, że księgi te prowadzone były przez 50 lat według tych samych schematów. Były one kontrolowane przez kontrolera Urzędu Kameralnego. Pod tytułem każdej księgi zaznaczona była data przeprowadzonej kontroli i adnotacja: „Revisa” lub „Revisum” i podpis kontrolującego. Do końca XVIII w. nie było żadnych innych ksiąg gospodarczych rejestrujących przychody i rozchody produkcji roślinnej i zwierzęcej.

Trzecia grupa ksiąg. W XIX w. występują księgi gospodarcze (niekompletne) prowadzone w administracjach kluczowych. Były to dwa rodzaje ksiąg: 1) rozliczenia wszelkich naturaliiów, zbóż i inwentarza żywego (rodzaj księgi magazynowej), 2) rachunki kasy gospodarczej Zarządu Gospodarczego.

Na przykładzie rozliczeń w administracji Kliszkowice z lat 1842—1852 podaje się niżej schemat, według którego prowadzono księgi rozliczeń naturaliiów³².

Każda księga obejmowała jeden rok gospodarczy. Pierwszą grupą stanowiącą przedmiot zapisów były zboża, a początek dawała znów pszenica. W rubrykach od lewej strony wyszczególniono ilość kóp zboża, dalej przychód pszenicy, podając w tej rubryce źródła przychodu (stan na końcu poprzedniego roku, przychód ze zbiorów, z omłotów, z zakupu). Ostatnie rubryki przeznaczone były na podanie miar czy wag.

Po wyliczeniu wszystkich pozycji przychodu dokonywano podsumowania, przy tym w pierwszej części rubryk znajdowały odbicie sumy dla poszczególnych pozycji (Speziall Summa), w dalszej — sumy ogólne, (Summa totalis) wynikłe z podsumowania wszystkich pozycji. Po przychodzie notowano rozchód według tych samych rubryk. Z różnicy powstałej pomiędzy sumą przychodu i rozchodu obliczano bilans.

W taki sposób prowadzono kolejno rozliczenia dla wszystkich rodzajów zbóż, inwentarza żywego i naturaliiów. Szły one w następującej kolejności: pszenica, żyto, jęczmień, owies, groch, wyka, gryka, nasiona rzepaku, koniczyzny, ziemniaki, śruta, otręby, makuchy, oliwa, sól kuchenna, sól kamienna dla bydła, smoła i ter, siano, słoma, płótno lniane, worki, narzędzia gospodarskie, mleko, śmietana, masło, skóry ze zwierząt, wszystkie rodzaje inwentarza żywego, na końcu drzewo. W zależności od rodzaju zboża rozchodowano je na deputaty dla urzędników i służby, na konsumpcję dla dworu, pomoc dla biednych, na dziesięcinę dla duchownych, pokarm dla inwentarza żywego, wreszcie wszystkie rodzaje szły na zasiew, a w razie nadmiaru na sprzedaż. Nabiał przede wszystkim dawany był na deputaty i dla dworu. Inwentarz żywy przeznaczono-

³² Tamże, nry 4795—4804.

ny był na sprzedaż, przerzuty do innych folwarków, wybrakowane sztuki przeznaczano na mięso. Te same rodzaje ksiąg zachowały się dla pozostałych administracji, a mianowicie: Tarchalin z lat 1851—1855 ³³, Kaszyce z lat 1842—1856 ³⁴, Korzeńsko z lat 1846—1856 ³⁵, Niezgodą z lat 1831—1864 ³⁶, Osiek z lat 1842—1851 ³⁷, Ligotka z lat 1834—1835 ³⁸, Powidzko z lat 1830—1856 ³⁹, Żmigródek z lat 1841—1855 ⁴⁰.

Rachunki i wszelkie rozliczenia były kontrolowane raz do roku przez urzędników Urzędu Kameralnego. W celu lepszej orientacji, jak prowadzona była gospodarka, sporządzano w Zarządach Gospodarczych miesięczne wyciągi — ekstrakty z wyżej wymienionych ksiąg. Przedkładano je na miesięcznych sesjach w Urzędzie Kameralnym.

Wszystkie dane zamieszczano w następujących rubrykach: 1) miesiąc i rok, 2) ilość od początku roku gospodarczego do końca miesiąca poprzedzającego miesiąc sprawozdawczy, 3) ilość w miesiącu sprawozdawczym, 4) suma ogólna wynikła z podsumowania drugiej i trzeciej rubryki. Układ poszczególnych grup był taki sam jak w księgach. Wyciągi te mogły być zawsze podstawą do obliczenia stanu zapasów w ciągu roku przed zamknięciem ksiąg rachunkowych. Do ksiąg tych dołączano spis inwentarza gospodarczego.

Tak księgi, jak i wyciągi podpisywane były przez zarządcę i pisarza gospodarczego. Nie wszystkie ekstrakty przechowały się do dnia dzisiejszego, bowiem są tylko z lat 1838—1865 ⁴¹. Były to nieoprawne cienkie posyty z każdego miesiąca, z których wiele zostało zniszczonych w czasie ostatniej wojny. Uwaga ta odnosi się również do innych akt, a więc i omawianych ksiąg z w. XIX. Większa część bowiem akt z XIX w. i registratura XX w. przechowywane były w pałacyku myśliwskim w Żmigrodzie, a w czasie ostatniej wojny spłonęły tam wszystkie akta. Pozostały tylko te z nowszych akt, które były przechowywane w archiwum mieszczącym się w wieży.

Licząc się z brakami, jakie powstały wśród ksiąg gospodarczych, przy opracowywaniu zespołu w Archiwum Wrocławskim pozostawiono do w o d y do tych ksiąg.

Nie był to zresztą jedyny powód, który zadecydował o zachowaniu tych dowodów. Zawierają one wiele wartościowego materiału, którego nie

³³ Tamże, nry 4853—4856.

³⁴ Tamże, nry 4901—4910.

³⁵ Tamże, nry 4950—4959.

³⁶ Tamże, nry 5017—5047.

³⁷ Tamże, nry 5080—5084.

³⁸ Tamże, nr 5156.

³⁹ Tamże, nry 5181—5201.

⁴⁰ Tamże, nry 5266—5279.

⁴¹ Tamże, nry 4805, 4847, 4868, 4911, 4960, 5948, 5085, 5202, 5280.

można znaleźć w rachunkach. W tych ostatnich bowiem podane są krótkie tytuły rachunku i ogólna miara lub cena. W dowodach wyszczególniano cenę jednostkową. Przy pozycji rozchodu np. zboża na zasiew podano „zgodnie z tabelą” i numer dowodu. Tu dopiero znajdujemy szczegółowe rozliczenia, ile i jakie wysiano zboże w poszczególnym folwaraku danego klucza na określonej powierzchni. W każdym roku podane są w dowodach budżety, zwane etatami przewidzianych wydatków w naturaliach (przy dowodach do ksiąg rozliczeń pieniężnych — w pieniądzech), na wynagrodzenie całej administracji klucza z dokładnym określeniem pełnionej funkcji przez każdego pracownika. Często jest to jedyny materiał służący do opracowania organizacji administracji oraz spraw bytowych personelu urzędniczego i służby.

Do ksiąg rozliczeń w naturaliach są w zespole dowody z lat 1803—1876 ⁴².

Drugim rodzajem ksiąg prowadzonych w Zarządach Gospodarczych były rachunki kasy gospodarczej. Obrazowały one wszelkiego rodzaju przychody i rozchody finansowe, związane z gospodarką administracji klucza.

Dla administracji kluczy: Korzeńsko, Kliszkwice, Górkowice, Kaszyce, Niezgoda, Powidzko, Żmigródek, Osiek sporządzone były te rachunki w jednym tomie za jeden rok gospodarczy. Każda administracja następowała po sobie w układzie alfabetycznym. Dochowały się one z lat 1834—1854 ⁴³.

Podany dalej schemat stosowany był z małymi odchyleniami we wszystkich księgach podanych wyżej administracji i w księgach, o których mowa później.

Pierwsza część poświęcona była na przychody. Podzielone one były na 16 kategorii zwanych tytułami (Titel), oznaczone cyfrą rzymską. Tytuły dzieliły się na „Caput”. Po lewej stronie wpisywano sumy zgodnie z „etatem”-budżetem, druga rubryka przeznaczona była na numer dowodu, trzecia — na oznaczenie przychodu, ostatnia — na sumę specjalną. Tytuły były następujące: I — Stan na dzień zamknięcia rachunku poprzedniego roku, II — Otrzymane pieniądze „an Defekten” — z pokrycia braków, III — Wpłacane zaległości, IV — Kaucje wpłacane przez urzędników i dzierżawców, V — Przychody ustalone (an fixirten Gefällen); tu wpisywano wszelkie czynsze, VI — Przychody niestałe, VII — Ze sprzedaży zboża (wymienione wszystkie rodzaje zbóż, nasion, pasz), VIII — Ze sprzedaży ziemniaków i jarzyn (Grünzeug), IX — Przychody z ogrodów, X — Z chowu koni, XI — Z chowu bydła, XII — Z chowu

⁴² Tamże, nry 4763—4772, 4806—4814, 4869—4875, 4912—4921, 4961—4982, 5049—5057, 5086—5101, 5145—5154, 5203—5223, 5281—5305.

⁴³ Tamże, nry 4671—4675.

nierogaczny, XIII — Z chowu ptactwa domowego, XIV — Z chowu owiec, XV — Zaliczka z kasy głównej, XVI — „Extraordinaria” — nie przewidywane planem nadzwyczajne przychody. Po każdym „caput” następuje zsumowanie, a po tytule zsumowanie wszystkich „caput”. Po wyliczeniu wszystkich przychodów następuje „generalna rekapitulacja” według tytułów, po czym — podsumowanie wszystkich przychodów.

Część drugą stanowią rozchody. Tu kategorii było aż 25—26. Wydatki-rozchody kształtowały się w następujący sposób: I — Na zaliczki, II — Na „defekty”, III — Zwrot kaucji, IV — Ustalone rozchody, (podatki, kolekty, ażjo), V — Pieniądze odprowadzone do kasy rentownej, VI — Wynagrodzenia urzędników i służby, VII—VIII — Dziesięcina dla duchownych i personelu szkolnego, IX—XI — Ubezpieczenia, XII — Sumy dla biednych, XIII — Zakup zboża, XIV — Opłaty za prace rzemieślników, XV — Na zakup sprzętu gospodarczego, soli, płótna, drzewa, węgla dla kuźni, itp. XVI — Wydatki na budownictwo i remonty, XVII — Wynagrodzenia dla lekarza i weterynarza, zakup lekarstw, XVIII — Zakup inwentarza żywego (ze szczególnym rozbiem na każdy rodzaj zwierząt domowych), XIX — Wynagrodzenie robotników za wykonaną pracę, XX — Wydatki na utrzymanie owczarni, XXI — Koszty podróży i transportu, XXII — Umorzone reszty, XXIII — Zakup materiałów kancelaryjnych, XXIV — Na nadzwyczajne podatki, XXV — Wydatki nadzwyczajne — „extraordinaria”.

Na zakończenie tej części następuje rekapitulacja wszystkich rozchodów według podanych wyżej tytułów, księgę zamyka bilans. Rachunki gospodarcze sporządzał i podpisywał kasjer, w niektórych administracjach — zarządca i pisarz gospodarczy. Księgi rachunków kasy gospodarczej prócz wyżej podanych zachowały się dla administracji Gołaszyn z lat 1854—1862 ⁴⁴, dla Gościejowic z lat 1843—1873 ⁴⁵ i Tarchalina z lat 1851—1855 ⁴⁶.

Identycznie, jak przy księgach rozliczeń z naturalistów, sporządzano i tu miesięczne wyciągi według tych samych tytułów najpierw dla przychodów, potem dla rozchodów pieniężnych. Wyciągi są z lat 1848—1867 ⁴⁷.

Z tych samych przyczyn, o których wspomniano wyżej, zachowano dowody kasowe i do tej grupy ksiąg. Obejmują one lata 1806—1872 ⁴⁸. Wszystkie księgi z w. XIX były prowadzone starannie, pismo czytelne, wyraźne.

⁴⁴ Tamże, nry 4755—4760.

⁴⁵ Tamże, nry 4830—4844.

⁴⁶ Tamże, nry 4849—4852.

⁴⁷ Tamże, nry 4773, 4845, 4876, 4924, 4925, 4983, 5058, 5232.

⁴⁸ Tamże, nry 4677—4680, 4774—4794, 4857—4867, 4877—4900, 4926—4949, 4984—5016, 5059—5079, 5135—5144, 5158—5180, 5224—5231, 5233—5265.

Ostatnia czwarta grupa — to księgi ilustrujące gospodarkę rybną. Przez wiek XVII—XIX różne były schematy tych ksiąg. Były to rejestry połowów, sprzedaży, zarybienia stawów. Rejestry obejmujące całokształt gospodarki rybnej sporządzane były w Urzędzie Gospodarczym w Żmigrodzie, naturalnie na podstawie danych dostarczonych z poszczególnych stawów, oraz rejestry holderni sporządzane przez pisarza holderni. Kontrolę rachunków przeprowadzał Urząd Kameralny.

We wszystkich schematach rejestrów połowów występują zawsze te same elementy bez względu na sposób ich układu: miary (kopy, mendle, sztuki, drobne ryby mierzono na cebry), wyszczególnienie stawów, w których dokonano połowu, i gatunek ryb.

W rozchodach między innymi pozycjami podano: wydano dla dworu w Żmigrodzie i we Wrocławiu, na deputaty, dla różnych fundacji, dla biednych, na sprzedaż, na zarybienie. Rejestry dotyczące zarybienia wykazywały zestawienia zakupionego dwurocznego lub trzyrocznego narybku, wymieniające przy tym miejscowość, sprzedawcę, dzień załadunku, ilość zakupionych ryb oraz kwotę za nie wpłacone. Często w jednym zestawieniu znajdujemy dane ze stawu połowów, sprzedaży i zarybienia.

Ustalonego schematu nie było. Dochody przynosiły nie tylko ryby hodowane w stawach. Do gospodarki rybnej wliczano również dochody z połowów ryb w jeziorach i rzece Baryczy. Było to tzw. dzikie rybołówstwo (wilde Fischerei).

Księgi gospodarki rybnej zachowały się z następujących lat: 1622—1741⁴⁹, 1753—1757⁵⁰, 1782—1827⁵¹, 1810—1828⁵².

Omówione w artykule księgi nie stanowią kompletu, są wśród nich duże braki, ale mimo to zawierają one wartościowy materiał do badań nad gospodarką folwarczną na Dolnym Śląsku.

⁴⁹ Tamże, nry 3799—3808.

⁵⁰ Tamże, nry 3821—3822.

⁵¹ Tamże, nry 3818—3823.

⁵² Tamże, nry 3809—3817, 3824—3826.

JADWIGA SEMKOWICZOWA

Kraków

POLSKIE ARCHIWUM WOJENNE

(Dzieje instytucji)

W skromnym lokalu Domu Polskiego w Wiedniu przy Boerhavegasse nr 25 odbyło się dnia 17 stycznia 1915 z inicjatywy docenta Uniwersytetu Lwowskiego Władysława Semkowicza, pełniącego tam wtedy na wychodźstwie funkcję nauczyciela w polskim gimnazjum, a pod przewodnictwem rektora Uniwersytetu Lwowskiego prof. Kazimierza Twardowskiego, zebranie złożone z kilkudziesięciu Polaków. Uczestnicy zebrania uchwalili powołać do życia Komitet celem gromadzenia materiałów historycznych, dotyczących sprawy polskiej w toczącej się wojnie światowej i udziału Polaków w tej wojnie. Na następnych posiedzeniach w dniach 21 i 23 stycznia myśl rzucona na pierwszym zebraniu skryształizowała się w tym kształcie, że postanowiono stworzyć instytucję naukową ogólnopolską pod nazwą Polskie Archiwum Wojenne, mającą objąć swą akcją w przyszłości całość ziem polskich oraz te ogniska życia politycznego za granicą, gdzie ono żywszym biło tętnem. W samym założeniu miało to być nie tyle statutowe Towarzystwo, ile zespół pracowników organizujących zbieranie i konserwację materiałów archiwalnych.

Na czele PAW jako prezydium honorowe stanęły następujące osoby: dr Oswald Balzer, prof. uniwersytetu, prezes Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie; ks. dr Władysław Bandurski, biskup-sufragan lwowski; dr Kazimierz Chłędowski, b. minister; dr Kazimierz Kostanecki, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie; dr Kazimierz Twardowski, rektor Uniwersytetu Lwowskiego; dr Bolesław Ulanowski, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego, sekretarz gen. Akademii Umiejętności w Krakowie. Później: dr Ludwik Finkel, prof. uniwersytetu i prezes Towarzystwa Historycznego we Lwowie oraz dr Józef Kallenbach, prof. uniwersytetu i prezes Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza, również we Lwowie.

Kierownictwo sprawami PAW, w szczególności jego organizacja, rozpoczęła w rękach Zarządu Komitetu, w skład którego weszli: dr Władysław

Semkowicz, przewodniczący Zarządu; dr Stefan Vrtel (Wierczyński), zastępca przewodniczącego i kustosz zbiorów muzealnych; dr Jan Stanisław Bystron, sekretarz; Stefan Mękowski, zastępca sekretarza; dr Marian Janelli, skarbnik; Bronisław Kryczyński, zastępca skarbnika; dr Franciszek Smolka, bibliotekarz; dr Bronisław Pawłowski, archiwariusz.

Trzej pierwsi tu wymienieni, jako właściwi założyciele tej instytucji, stanowili poza tym stałe prezydium Zarządu.

Zyskawszy aprobatę władz austriackich, Zarząd ogłosił drukiem w polskich i niemieckich czasopismach Odezwę wyjaśniającą cele i zadania Polskiego Archiwum Wojennego oraz określającą zakres zbiorów, mających obejmować: I. Druki, II. Rękopisy, III. Muzealia¹.

O dalszych losach tego przedsięwzięcia napisze wkrótce jeden z jego działaczy prof. Witwicki w krakowskim Ilustrowanym Tygodniku Polskim, co następuje²:

„Wąska, zaciszna uliczka śródmieścia wiedeńskiego, zamknięta gotycką sylwetą kościelnej absydy. Stary, pamiątkowy dom o szerokiej, sklepionej bramie. Wśród szeregu komitetów wychodźczych, jakie się w nim cisną, znalazło przytułek i Polskie Archiwum Wojenne. Strone, ciemne, kręte schodki kamienne wiodą na drugie piętro, gdzie w jednym pokoju mieszczą się dotychczasowe zbiory i pracuje Komitet Archiwum.

Pół roku temu zeszło się we Wiedniu grono wychodźców z inicjatywy dra Władysława Semkowicza i rozpoczęło organizować instytucję, pracującą dziś z pomocą sieci komitetów miejscowych we wszystkich większych centrach w kraju i za granicą nad stworzeniem polskiego muzeum wojennego, zbioru dokumentów, okazów, źródeł autentycznych i wiarygodnych dla przyszłego historyka, polityka i artysty, który się zechce z chwilą obecną zapoznać, zrozumieć i ocenić jej znaczenie dla naszego narodu. Dokumenty te i pamiątki powinny dać wierny obraz udziału Polaków w obecnej wojnie, powinien się w nich odbić stan sprawy naszej w Europie czasu wojny i skutki, jakie zawierucha wojenna wywarła na społeczeństwie i na naszej ziemi.

Zadanie to, ściśle naukowe i ogólnonarodowe, a wolne od zabarwienia partyjno-politycznego, starają się spełniać ekspozytury i delegatury Archiwum w kraju i za granicą, zostające w łączności z Komitetem głównym. O łączność stałą ze wszy-

¹ Artykuły o Polskim Archiwum Wojennym zob. w „Szkole Polskiej”, Wiedeń 1915 nry 1, 4, 5, 6 oraz pod różnymi tytułami o Komitee des polnischen Kriegsarchivs w „Polen” (Wochenschrift für polnische Interessen), Wien, r. 1915 nry 9, 14, 22, 37, 38, 52; r. 1916 nry 55, 58, 95; r. 1917 nr 142. Ponadto artykuły: *Polskie Archiwum Wojenne*, „Ilustrowany Tygodnik Polski”, Wiedeń-Kraków-Poznań, 27. III. 1915 nr 1; *Zjazd profesorski w Wiedniu* (z apelem Semkowicza o popieranie działalności PAW), tamże 27. VI. 1915 nr 10; „Nowości Ilustrowane”, Kraków XII nr 39 z 25. IX. 1915, s. 6 (z fotografią Zarządu PAW).

² Wł. Witwicki, *Polskie Archiwum Wojenne*, „Ilustrowany Tygodnik Polski”. Kraków Nr 6 z 5. IX. 1915 i nr 7 z 12. IX. 1915 (fotografia ściślejszego Wydziału Komitetu PAW z Wł. Semkowiczem na czele).

stkimi w dzisiejszych czasach niełatwo, toteż niektóre filie pracują na razie niezależnie od głównej instytucji.

Po nastaniu stosunków pokojowych zbiory złożone zostaną w naszej przyszłej, oby nie tylko duchowej stolicy, i tam też osiadzie jej zarząd. Tam będzie można rozpocząć opracowywanie nagromadzonego materiału, który się dziś tylko porządkuje, zaciąga do katalogów, numeruje i dba o jego całość i bezpieczeństwo.

W lokalu Archiwum ruszyć się trudno. Woń czernidła drukarskiego zalatuje już w sieniach: stopy gazet swoich i obcych leżą w szafach i na szafach, powiązane sznurkami, podzielone w grupy. Archiwum otrzymuje około 80 pism polskich z tej strony frontu wojennego, a oprócz tego szereg dzienników niemieckich, czeskich, ruskich i słoweńskich. Dzięki osobnemu abonamentowi otrzymuje Archiwum od jednego z biur wycinki z gazet obcych, dotyczące w jakimkolwiek sposobie sprawy polskiej...

Wszystkich, którzy by darem, depozytem lub datkiem przyczynić się zamierzali do wzbogacenia zbiorów Polskiego Archiwum Wojennego, interesować będzie adres jego: Wien I, Steindelsasse 6/II".

Lokal ten, uzyskany od Centralnego Komitetu Opieki nad Wychodźcami, kierowanego przez ministra dra Juliusza Twardowskiego, zamieniono następnie w lipcu 1915 r. również za jego pośrednictwem na wygodne pomieszczenie w tej samej dzielnicy przy Wallnerstr. 1-a, mezz.

Praca podjęta na obczyźnie natrafiała na poważne przeszkody. Wobec tego, że przeważna część ziem polskich znajdowała się po przeciwnej stronie frontu bojowego, trzeba było oprzeć się na pojedynczych współpracownikach, którzy na razie zbierali materiały w miejscu swego pobytu. W ten sposób powstały ekspozytury w państwach centralnych, a więc w Bernie Morawskim, Switawie, Przybramie, Morawskiej Ostrawie, Pradze, Węgierskim Hradyszczu, Budapeszcie, Grazu, Salzburgu, Berlinie, Sofii, Konstantynopolu, oraz w państwach neutralnych: w Fryburgu szwajcarskim (najważniejsza), Sztokholmie, Kopenhadze, Bukareszcie i w Hadze, później nawet w Stanach Zjednoczonych, Paryżu, Kijowie itd. Naturalnie, liczniejsze były delegatury w Polsce. Nie brakło ich w żadnym większym mieście.

Komitet zorganizował się w następujące sekcje: skarbowo-gospodarcza (przewodniczący Stanisław Bal, zastępca dr Marian Janelli), wojskowo-polityczna (przewodniczący dr Bronisław Pawłowski, zastępca dr Oskar Halecki), muzealna (przewodniczący dr Bronisław Gubrynowicz), ekonomiczno-kulturalna (przewodniczący dr Zdzisław Słuszkiewicz, zastępca dr Jan Rutkowski), prasowo-literacka (przewodniczący L. Skoczylas, zastępca Al. Medyński), oświatowa (przewodniczący dr Teodor Necker, zastępca dr Wiktor Osiecki) i pamiątkarska (przewodniczący dr Władysław Witwicki, zastępca dr Mieczysław Szerer).

PAW prowadziło też propagandę w formie odezw i krótkich komunikatów prasowych. W tysiącach egzemplarzy zostały rozesłane następujące odezwy:

w kwietniu 1915 — Instrukcja dla piszących wspomnienia, zachęcająca i objaśniająca, jak je należy ujmować, aby miały istotną wartość źródła historycznego;

w grudniu 1915 — Odezwa do społeczeństwa, określająca cele i zadania PAW;

w styczniu 1916 — Artykuł „O wojenną twórczość ludową”, wzywający do zbierania pieśni wojennych, podań i opowieści;

w lipcu 1916 — Komunikat przypominający społeczeństwu istnienie Polskiego Archiwum Wojennego, przedstawiający rozwój akcji i zawierający gorący apel do zbierania pamiątek;

w grudniu 1916 — Wezwanie „Do Kobiet polskich” o nadsyłanie materiałów obrazujących działalność kobiety polskiej w czasie wojny (przesłane do wszystkich stowarzyszeń kobiecych).

Odezwy te były jednak mniej skuteczne niż oddziaływanie przez osobiste stosunki.

Oprócz wymienionych odezw ukazywały się często w gazetach apele do różnych sfer społeczeństwa o wspomaganie akcji zbierania pamiątek, a więc do prezesów rad powiatowych i burmistrzów, inżynierów i obywateli ziemskich, autorów i wydawców, władz szkolnych i wojskowych, wreszcie do komitetów kresowych i pokrewnych organizacji narodowych³. W papierach prof. Semkowicza zachował się formularz z r. 1915 wysyłany do władz, zawierający m. in. następujące wyjaśnienie:

„Doniosłość naszych zadań oceniły takie instytucje polskie, jak Naczelny Komitet Narodowy, Samarytanin Polski, Koło Polskie, Wydział Krajowy i in., które przyrzekły swe materiały z okresu wojny złożyć Polskiemu Archiwum i Muzeum Wojennemu ... Bylibyśmy też bardzo wdzięczni, gdyby ... zechciał powziąć w tej mierze uchwałę i przesłać nam ją na piśmie, podobnie jak to uczyniły wyżej wymienione instytucje polskie”...

Zasadniczą troską Zarządu było zdobywanie funduszków, których źródła stanowiły:

1) dotacje różnych urzędów, z których najpoważniejsza była stała pomoc wymienionego już wyżej ministra Twardowskiego,

2) składki miesięczne członków Komitetów w Wiedniu i we Lwowie (w Wiedniu było ich 85, we Lwowie 80), dobrowolne i w dowolnej wysokości, oraz składki w różnych gronach, np. szkolnych,

3) dochody z organizowanych odczytów wybitnych prelegentów,

4) datki groszowe na bloczki PAW,

5) rozsprzedaż kart pocztowych z winiętą pomysłu prof. Witwickiego,

³ Zob. np. „Głos Narodu”: r. 1915 nry 86, 149, 235(107), 364(178), 401, 517, 534; r. 1916 nry 43, 56, 72, 297, 369, 412, 491, 537; r. 1917 nry 7, 38, 120, 142, 206; r. 1918 nry 143 (wyd. por.), 235; r. 1919 nr 160; r. 1921 nr 129 itd.

przedstawiającą na tle noszącego ślady wojny krajobrazu legionistę, który przystanąwszy na drodze kreśli coś w swym notatniku. Pod winietą krótki tekst wyjaśnia cele PAW i wskazuje rodzaje materiałów przez nie gromadzonych (według załączonej fotografii),

Polskie Archiwum i Muzeum wojenne powstało w tym celu, aby zbierać i przechowywać dla potomności wszelkie pamiątki udziału Polaków w wojnie światowej. Należy się spodziewać, że do pomnożenia jego zbiorów przyczynią się przedewszystkiem ci, co osobiście uczestniczą w wielkich zmaganiach się ludów. Między innymi gromadzi Polskie Archiwum i Muzeum wojenne ilustracje życia żołnierskiego i zniszczonych wojną okolic (fotografie i rysunki, także karykaturalne), anekdoty i pieśni wojenne (teksty i melodie), napisy nagrobkowe, zapiski i wspomnienia żołnierskie (na żądanie wysyła się instrukcję, objaśniającą, jak je pisać należy), pisma okopowe i inne tego rodzaju dokumenty i pamiątki.

Propagandowa pocztówka Polskiego Archiwum Wojennego z r. 1915

6) należytości za odznaki PAW, projektowane również przez prof. Witwickiego, wzorowane na srebrnych groszach polskich z epoki jagiellońskiej, wyobrażające pośrodku orła polskiego z napisem w otoku: *Polskie Archiwum Wojenne*.

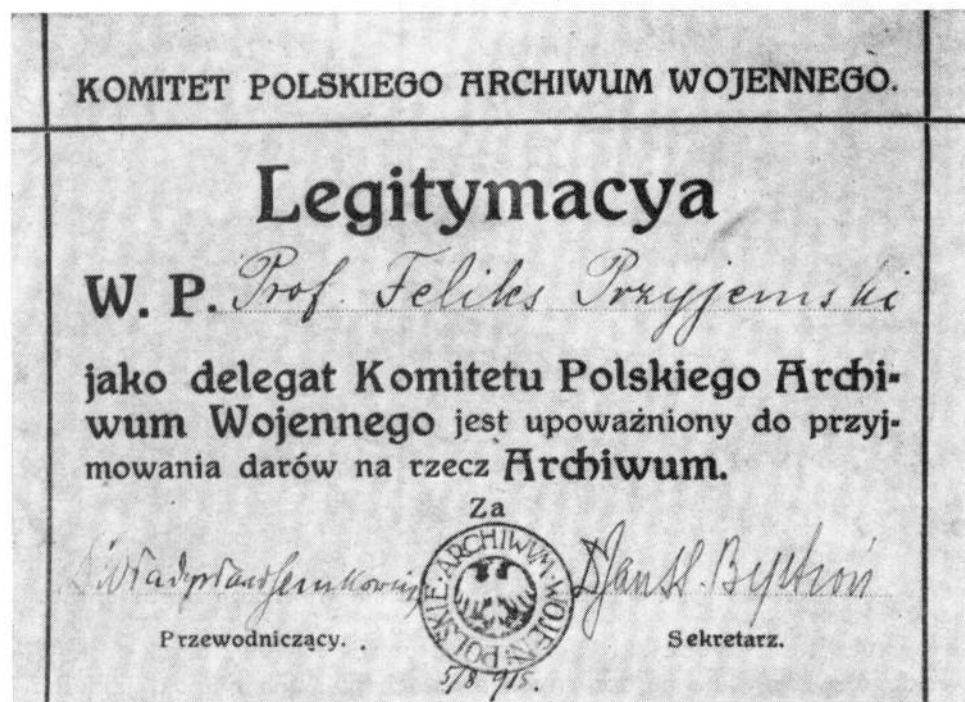
Urzędowa pieczęć PAW wzorowana była na powyższej odznace. Do zbierania darów na rzecz Archiwum upoważnieni byli jego delegaci zaopatrzeni w legitymacje (według załączonej fotografii)⁴.

Drukowane sprawozdania, jakie ukazały się za lata 1916—1917 oraz 1917—1918⁵, przedstawiają działalność PAW, a mianowicie: Cele i zadania instytucji (wydane również jako osobna broszurka); Działalność

⁴ Legitymację tę ofiarował piszącej te słowa p. Feliks Przyjemski, prof. gimn. w Przemyśle, ostatnio kurator szkolny w Krakowie (wraz z odezwą delegatów przemyskiego Komitetu PAW z 29. V. 1919, zwołującą wszystkich obywateli na zebranie organizacyjne tegoż).

⁵ *Sprawozdanie Zarządu Polskiego Archiwum Wojennego*: a) za lata 1915—1916, Kraków 1917, ss. 56 i odb. pt. *Cele i zadania Polskiego Archiwum Wojennego*, b) za lata 1917—1918, Kraków [1919], ss. 16. Nakład PAW.

Zarządu PAW i jego Komitetów; Organizacje lokalne PAW; Poczet członków wiedeńskiego i lwowskiego Komitetu PAW oraz członków ekspozytur zagranicznych i delegatur krajowych; Wykaz ofiarodawców; Sprawozdanie kasowe Zarządu PAW oraz Komitetów lwowskiego, wiedeńskiego i szwajcarskiego; Spis zebranych czasopism i innych zbiorów PAW; Instrukcje i odezwy.

Legitymacja dla Delegata Polskiego Archiwum Wojennego

Z „Kwartalnika Historycznego”⁶ dowiadujemy się, że na pierwszym posiedzeniu Wydziału Towarzystwa Historycznego po inwazji rosyjskiej, odbytym w dniu 7 sierpnia 1915 r. we Lwowie, omawiano sprawę „Archiwum Wojennego”, m. in. odezwę w tym kierunku wydaną i akcję prowadzoną tam przez dra St. Sochaniewicza. Kwestię utworzenia Komitetu dla Galicji Wschodniej postanowiono jednak wówczas odroczyć z powodu braku funduszy, jak również z powodu oczekiwanego już powrotu z Wiednia Wł. Semkowicza. Gdy to nastąpiło, z końcem września 1915 przeniósł się do Lwowa Zarząd PAW. W Wiedniu pozostał Komitet miejsowy, zreorganizowany pod kierunkiem nowego prezydium z radcą

⁶ „Kwartalnik Historyczny” XXIX (1915), s. 480.

dworu drem Karolem Łozińskim na czele. Semkowicz zaraz w październiku na zebraniu, zwołanym w celu zorganizowania Komitetu lwowskiego do gimnazjum im. Franciszka Józefa, zdaje sprawozdanie z poprzedniej działalności, apelując o pomoc do nauczycielstwa, które było założycielem tej instytucji. Następnie skierowuje szereg podań do różnych władz o jednorazowe poparcie materialne lub stałe subwencje oraz organizuje szereg odczytów.

Zarząd Polskiego Archiwum Wojennego według fotografii umieszczonej w krakowskich „Nowościach Ilustrowanych” z 25. IX. 1915, R. XII nr 39 s. 6.

W I rzędzie siedzą (od strony lewej do prawej): Ida Wieniewska, dr Stefan Vrtel, dr Władysław Semkowicz, dr Jan St. Bystrzeń, Aniela Wolańska, dr Teodor Necker i Stefan Mękarski; w II rzędzie stoją: dr Leopold Wołowicz, dr Marian Jnelli, dr Antoni Cieszyński, dr Władysław Witwicki, dr Jan Rutkowski, dr Mieczysław Kwiatkowski.

Wyniki są od razu widoczne. Np. Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie udzieliło w r. 1915 Polskiemu Archiwum Wojennemu jednorazową subwencję 500 K (w następnych latach dalsze kwoty), „pragnąc w ten sposób przyjąć z materialną pomocą tej ważnej instytucji, znajdującej się pod sprężystym i umiejętnym kierownictwem”⁷, Rada m. Lwowa z kwotą 300 K, Galicyjski Bank Hipoteczny 100 K itd.

⁷ Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej, Lwów 1916, s. 27.

Ze stycznia roku 1916 zachowała się wiadomość, że są już skompletowane dzienniki lwowskie i odezwy z minionego okresu wojennego, dużo ciekawych książek i broszur. Komitety powstały w Lublinie, Kielcach i wielu miastach galicyjskich. W Warszawie zbierają prywatnie dla PAW, ponieważ oficjalna akcja jeszcze jest niemożliwa⁸.

We Lwowie mieściło się PAW najpierw w lokalu udzielonym mu przez Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych przy ul. Małeckiego 5, następnie zaś, po ukonstytuowaniu się przy nim osobnego Komitetu, przeniosło się do wynajętego lokalu przy ul. Lelewela⁵.

Ale już po roku Zarząd PAW zmienia swą siedzibę z powodu powołania prezesa Wł. Semkowicza na katedrę historii średniowiecznej UJ w Krakowie, gdzie znajdując wraz ze zbiorami tymczasowe pomieszczenie przy ul. Sławkowskiej 17 w budynku Akademii Umiejętności, do której władz prof. Semkowicz należy. Tutaj dogląda on codziennie pracy w PAW, załatwia jego korespondencję i wydaje wszystkie dyspozycje. Cały Zarząd zbiera się w komplecie raz na 2—3 miesiące. Zbiory porządkują jako wolontariusze słuchacze UJ⁹. Płatna, choć skromnie, jest w tej organizacji jedynie posada sekretarki, którą przez dłuższy okres czasu zajmuje szczerze oddana sprawie p. Helena Galkówna.

Kilka prelekcji informacyjnych ma pobudzić wzmoczenie akcji na tym terenie. M. in. 11 sierpnia 1916 r. mówi o PAW na zebraniu Towarzystwa Numizmatycznego Jan St. Bystroń¹⁰. Dnia 20 października Semkowicz przedstawia tamże kilkadziesiąt ciekawych i rzadkich okazów ze zbiorów PAW. W dyskusji mówcy wyrazili zapatrywanie, że Archiwum to, posiadające tyle żywotności i aktualności, powinno na stałe pozostać w Krakowie¹¹. W dniu 10 listopada O. Halecki swoje wystąpienie na temat PAW z inicjatywy Koła Historyków UJ (kurator prof. Semkowicz) kończy apelem do młodzieży o dostarczanie materiału charakteryzującego wpływ wojny na młodzież akademicką¹².

W styczniu 1918 r. na posiedzeniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu załatwia Semkowicz z drem Celichowskim sprawę tamtejszego Komitetu PAW, poruszane już niejednokrotnie korespondencyjnie. W r. 1919 omawia osobiście w Paryżu stan zbiorów z tamtejszym delega-

⁸ Z listu z 6. I. 1916 r. do ojca, Aleksandra Semkowicza, dyrektora lwowskiej Biblioteki Uniwersyteckiej, przebywającego jeszcze w Wiedniu.

⁹ Uprzejma informacja p. Heleny z Galków Lipskiej, em. kustosa i kierownika Działu II Opracowania Druków w krakowskim PAN-ie, która według słów prof. Semkowicza oddała PAW nieocenione usługi.

¹⁰ „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” VII (1916—1917), s. 104.

¹¹ Tamże, s. 157.

¹² *Wspomnienia z życia i działalności Koła Historyków U. U.J. w latach 1892—1927*, Kraków 1928, s. 29—30.

tem Józefem Rufferem, pracownikiem Biblioteki Polskiej przy Stacji PAU. Należy dodać, że w tym czasie stawia w stolicy pierwsze kroki polska archiwistyka, obejmująca nie tylko organizację polskiej służby archiwalnej, ale i rewindykację naszych zabytków od państw zabórzych. Władysław Semkowicz, będący od samych początków członkiem powstałej wówczas Rady Archiwalnej¹³, pisze te słowa:

„Komitet PAW zdawał sobie sprawę z tego, że z chwilą tworzenia się i ustalania władz polskich, cywilnych i wojskowych, zaczęły one tworzyć swoje własne archiwa, dlatego starał się ratować tylko archiwa instytucyj nieustalonych, efemerycznych, zagrożonych w swym istnieniu, dlatego też w stosunku do władz polskich spełniał niekiedy rolę posilkową w charakterze depozytariusza ... Gdy w roku 1917 powstał związek rządu polskiego w Warszawie, Komitet starał się zainteresować go sprawą Polskiego Archiwum Wojennego. Dzięki tym zabiegom został na-przód utworzony przy Radzie Stanu referat PAW, który objął prof. Vrtel (Wierczyński), starając się równocześnie zorganizować pracę zbierania i kompletowania materiałów archiwalnych na terenie b. Królestwa, a zwłaszcza Warszawy. Później zajął się sprawą PAW Wydział Archiwów Państwowych, który mianował dla niej specjalnego referenta w osobie dra Wincentego Łopacińskiego”¹⁴.

Polskim Archiwum Wojennym zainteresowane zostały najpierw warszawskie koła naukowe i jeszcze w r. 1916 dowiadujemy się, że:

„W obradach Wydziału Polskiego Archiwum Wojennego przy Towarzystwie Miłośników Historii w sprawie centralnego Archiwum Wojennego w charakterze przedstawiciela Towarzystwa Naukowego brał udział J. Siemieński”¹⁵.

Na łamach „Nauki Polskiej” czytamy w latach 1919¹⁶ i 1923¹⁷ odezwę propagandową Zarządu PAW, zaś w r. 1932 list prof. Semkowicza do jej Redakcji *W sprawie gromadzenia materiałów z wojny światowej*¹⁸. W Poznańskim ukazał się w r. 1928 artykuł St. Vrtela (Wierczyńskiego) pt. *Kto ma jakie pamiątki z czasu wojny światowej*¹⁹.

Z dniem 1 stycznia 1921 zamknęło Polskie Archiwum Wojenne dalsze gromadzenie bieżącego materiału, rozwijając swą działalność nadal w dwóch kierunkach: 1) likwidacji komitetów miejscowych z równoczesnym ściąganiem nagromadzonych przez nie materiałów do zbiorów

¹³ Zob. fotografie: Zebranie archiwalne 26 i 27. III. 1928 r. w Warszawie. *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej, Księga Pamiątkowa 1918—1928*. Wyd. IKC Kraków-Warszawa 1928.

¹⁴ Wł. Semkowicz, *Polskie Archiwum Wojenne*, Tygodnik literacko-społeczny „Pion”, Warszawa 1935 R. III Nr 23, s. 12.

¹⁵ „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” IX (1916), Warszawa 1917, s. 62.

¹⁶ „Nauka Polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój”, t. II, Warszawa 1919, s. 584—5.

¹⁷ Tamże, t. IV, Warszawa 1923, s. 408.

¹⁸ Tamże, t. XVI, Warszawa 1932, s. 90.

¹⁹ „Kurier Poznański” z 14. IV. 1928 r. Nr 173.

centralnych w Krakowie i Warszawie, 2) kompletowania i uzupełniania zbiorów.

Na podstawie uchwały Rady Archiwalnej oraz specjalnej umowy zawartej z Komitetem PAW w dniu 16 kwietnia 1922 r. zbiory te przekazane zostały w charakterze wieczystego depozytu Centralnej Biblioteki Wojskowej w Warszawie i oddane pod nadzór historykowi ppłk. drowi Marianowi Łodyńskiemu z zastrzeżeniem, że będą w niej tworzyć osobny dział pod nazwą: „Polskie Archiwum Wojenne”. Systematyczne porządkowanie i opracowywanie, a także wydawanie katalogów zbiorów, rozpoczęła Centralna Biblioteka Wojskowa jesienią r. 1927 po uzyskaniu subsydiów ze strony Ministerstwa Spraw Wojskowych i Funduszu Kultury Narodowej oraz po uzyskaniu odpowiedniego lokalu.

Muzealia, na które składały się: znaczki pocztowe, bony wojenne, noty bankowe, pieczętki, odznaki okolicznościowe, medale pamiątkowe, monety, rzeźby, pierścionki itp., zostały oddane równocześnie do Muzeum Wojska Polskiego.

W owym czasie ukazuje się w „Kwartalniku Historycznym” następująca notatka dotycząca m. in. dziejów PAW²⁰:

„Centralna Biblioteka Wojskowa święciła 29. XI. 1927 potrójną uroczystość: otwarcia nowego lokalu przy Alejach Ujazdowskich 1 (gmach b. Szkoły Podchorążych), zamknięcia pierwszego dziesięciolecia istnienia Centralnej Biblioteki Wojskowej oraz udostępnienia zbiorów raperswilekich, które nadeszły do Warszawy 15 października. W uroczystości wzięło udział około 150 osób. Pułkownik Łodyński wygłosił odczyt o »Pierwszym dziesięcioleciu Centralnej Biblioteki Wojskowej«, kustosz dr Lewak o »Archiwalnych i bibliotecznych zbiorach raperswilekich«, a prof. Semkowicz o sprawie tzw. »Polskiego Archiwum Wojennego«, przekazanego Centralnej Biblioteki Wojskowej w charakterze wiecznego depozytu”.

Wymienione tu trzy odrębne trzony stanowiły teraz całość Centralnej Biblioteki Wojskowej, ale traktowane były — jak wynika nie tylko z powyższego, ale i ze Sprawozdań CBW — oddzielnie.

Po tej uroczystości apeluje Centralna Biblioteka Wojskowa o poparcie Polskiego Archiwum Wojennego w kompletowaniu jego zbiorów²¹, sporządza sprawozdania, instrukcje dla porządkowania druków ulotnych i inwentarz rękopisów²², jako też w specjalnej 12-stronicowej broszurze,

²⁰ „Kwart. Hist.” XLII (1928), s. 472; zob. też *Wydawnictwa Centralnej Biblioteki Wojskowej* Nr 4, t. VII (1927) — 10 i 11—12 Komunikat bibliograficzny, Kronika.

²¹ „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, organ Wojskowego Biura Historycznego, Warszawa 1929, z. 1, s. 186.

²² *Wydawnictwa Centralnej Biblioteki Wojskowej*: Nr 16 — *Sprawozdanie z działalności CBW t. I—VIII (1925—1932)*; Nr 21 — *Instrukcja dla porządkowania druków ulotnych Polskiego Archiwum Wojennego*, Warszawa 1930, Nr 23 — *Inwentarz rękopisów Centralnej Biblioteki Wojskowej i Polskiego Archiwum Wojennego*, Warszawa 1931 (rękopis).

zawierającej dokładny wykaz posiadanych pism ulotnych, skierowuje szereg pytań do obecnych i byłych wojskowych w celu uzupełnienia żołnierskiej prasy, wydawanej w czasie wojny dla potrzeb chwili. Z broszury tej możemy się dowiedzieć, że zbiory PAW zostały teraz podzielone na 6 wielkich działów: 1) Rękopisy, 2) Czasopisma i wycinki z czasopism, 3) Afisze, odezwy i rozporządzenia władz, 4) Prasa okopowa, jednodniówki i prasa ulotna, 5) Broszury, 6) Klisze, pocztówki, mapy itd.²³

Same zbiory biblioteczno-archiwalne (bez uwzględnienia zbiorów muzealnych) liczyły 350 pak. Był to materiał różnorodny.

„Znalazły się tam obok oryginalnych dokumentów pierwszorzędnej doniosłości historycznej liczne drobne, choć miłe pamiątki: od dziennika rozkazów i odpraw Komendy Legionów z r. 1914, odebranego z rąk dziecka w Poroninie, do skromnych pamiętników żołnierzy polskich pisanych w okopach i do wspomnień nauczycielki z dni grozy na linii ognia bojowego; od autografu *Księgi Ubogich* Kasprowicza do wesołego śpiewnika leguńskiego; od kompletów najpoważniejszych pism i dzienników z całego niemal świata do potarganych i splamionych egzemplarzy pisemek żołnierskich, powielanych na hektografie w rowach strzeleckich lub w obozach jeńców; od pełnych grozy i surowości odezw i wyroków śmierci władz wojennych do malutkich ulotek rozrzucanych z samolotów lub puszcanych z wiatrem z okopu do okopu. Największy jednak nacisk kładł Komitet na kompletowanie prasy polskiej i zagranicznej, dzięki czemu pochwalić się mógł kompletami pism, jakich nie posiadała żadna inna biblioteka w Polsce. Lecz nie tylko wojna i polityka budziły zainteresowanie Komitetu — starano się nie mniej silnie zbierać wszystko, co było świadectwem ówczesnego życia politycznego, stosunków gospodarczych, oświaty i szkolnictwa, nauki i literatury, aby przyszłemu historykowi dać możliwie pełny i wszechstronny obraz skutków i przejawów wojny na ziemiach polskich, tak głęboko nią dotkniętych i przeoranych”²⁴.

Spółeczeństwo śledzi i wspomaga tę akcję nie tylko przez dostarczanie eksponatów i ofiarną pomoc w ich zbieraniu. Jest ona inspiratorką także i innych poczynań. Dowodem tego może być list prezesa Towarzystwa Naukowego Płockiego dra Aleksandra Macieszy z dnia 6 marca 1933 L. 143/33 do prof. Semkowicza, przy którym Maciesza przesyła mu tenże jako kierownikowi PAW książkę pt. *Mazowsze Płockie w czasach wojny*, powstałą dzięki wezwaniu rzuconemu przez tę instytucję. Licząc się z tym, że przy ogromie pracy, jaka czeka historyków polskich, nieprędko przyszlaby kolej na opracowanie dokumentów dotyczących tamtych regionów kraju, nie poprzestano na zbieraniu ich na użytek PAW, ale i znaleziono chętnych do ich wydania²⁵.

²³ W sprawie Polskiego Archiwum Wojennego, „Bellona” 10(1928) t. 30, z. 3; to samo: Wydawnictwa Centralnej Biblioteki Wojskowej Nr 4: t. VIII (1928), 5 i 6 Komunikat bibliograficzny.

²⁴ Wł. Semkowicz, *Polskie Archiwum Wojenne...*

²⁵ T. Świecki i Fr. Wybult, *Mazowsze w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego*, Toruń 1932 [1933], s. XII, 599.

W r. 1934 święci Polskie Archiwum Wojenne 20-tą rocznicę założenia, z racji czego odnajdujemy w „Ilustrowanym Kurierze Codziennym” artykuł pt. *Pomnażajmy zbiory Polskiego Archiwum Wojennego*²⁶, w którym Komitet PAW w Warszawie zwraca się do wszystkich prywatnych posiadaczy pamiątek i dokumentów z czasów wojny światowej i walk o zabezpieczenie kresów Polski z apelem, aby w poczuciu obowiązku względem wskrzeszonej Ojczyzny zechcieli je składać w zbiorach PAW przy Centralnej Bibliotece Wojskowej w Warszawie. Gdy dotychczas podpisywali za Komitet profesorowie: Semkowicz jako przewodniczący albo Vrtel (Wierczyński) jako zastępca przewodniczącego i Bystron jako sekretarz, teraz występuje obok Komitetu za Dyрекcję Centralnej Biblioteki Wojskowej jej nowy dyrektor mjr dr Jan Niezgoda. Osobno działa Dyrekcja CBW. Dawny Komitet pozostał jednak nadal, uproszony do pełnienia swych czynności w dalszym ciągu po przejęciu zbiorów przez Państwo i do kontynuowania akcji pomnażania zbiorów. W tym też charakterze przewodniczącego Komitetu pisze Semkowicz w „Pionie” na 20-lecie założenia Polskiego Archiwum Wojennego artykuł cytowany wyżej w wyjątkach. Jednak oficjalnym kierownikiem Polskiego Archiwum Wojennego był on według własnych jego słów od r. 1915 do r. 1925, ale interesował się nim do samego końca, tj. do wybuchu drugiej wojny światowej, która położyła kres istnieniu tej instytucji.

Całe to bogate, wzorowo urządzone i wciąż jeszcze uzupełniane Archiwum, obejmujące zbiory ze wszystkich dziedzin życia polskiego z czasów pierwszej wojny światowej, stało się, niestety, wraz z całym gmachem Biblioteki całkowicie ofiarą pożaru i bomb nieprzyjacielskich, jakie padły zaraz w początkach września r. 1939 na Warszawę.

²⁶ „Ilustrowany Kurier Codzienny”, Kraków, Nr 216 z 6. VIII. 1934.

WANDA TURONIOWA

Archiwum Państwowe M. Wrocławia i Woj. Wrocławskiego

ARCHIWA TECHNICZNE W WOJEWÓDZTWIE WROCŁAWSKIM

Zagadnienie stale wzrastającej dokumentacji technicznej, związanej z postępem technicznym we wszystkich dziedzinach gospodarki narodowej, stanowi poważny problem nie tylko w biurach projektowych i instytucjach związanych z różnymi gałęziami gospodarki narodowej, lecz także w archiwach państwowych powołanych do przejmowania i zabezpieczania materiałów o znaczeniu historycznym — w ich rzędzie również dokumentacji technicznej¹. Z racji konieczności zabezpieczania i przejmowania dla archiwów państwowych dokumentacji technicznej o wartości nieprzemijającej, archiwa państwowe sprawują nadzór nad archiwami technicznymi biur konstrukcyjnych i projektowych oraz pracowni specjalistycznych wytwarzających dokumentację na obszarze całego kraju. Na terenie województwa wrocławskiego znajdują się 53 biura projektowe i konstrukcyjne, z których 45 znajduje się w mieście Wrocławiu, pozostałe 8 są rozlokowane w kilku miastach powiatowych, a mianowicie w Wałbrzychu, Dzierżoniowie, Legnicy i Cieplicach Zdroju. Protokoły z wizytacji tych 53 archiwów, przeprowadzonych przez pracowników Archiwum Państwowego we Wrocławiu w latach 1957—1965, dają obraz archiwów technicznych na terenie województwa wrocławskiego i pozwalają na pewne podsumowanie i wyciągnięcie wniosków i dezyderatów. Spośród różnych zagadnień, jakie wizytacje powyższe nasuwają, w artykule niniejszym zostaną omówione następujące kwestie: 1) charakterystyka materiałów zgromadzonych w archiwach technicznych na terenie województwa wrocławskiego, 2) sposoby porządkowania i ewidencjonowania zasobu archiwów technicznych, 3) warunki lokalowe archiwów technicznych, 4) personel w archiwach technicznych, 5) wnioski i dezyderaty.

¹) Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 lutego 1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego (Dz. U. Nr 12 poz. 66) ze zmianami wprowadzonymi rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 30 grudnia 1958 r. (Dz. U. Nr 2 z 1959 r. poz. 12 — wyciąg).

1. CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁÓW ZGROMADZONYCH W ARCHIWACH TECHNICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA WROCŁAWSKIEGO

Znajdującą się w różnych archiwach zakładowych dokumentację można podzielić, biorąc pod uwagę kryterium rzeczowe, na cztery zasadnicze grupy. Pierwszą z nich stanowi dokumentacja projektowo-konstrukcyjna i technologiczna dotycząca budowy maszyn i urządzeń technicznych, drugą — dokumentacja wodno-melioracyjna i projekty związane z gospodarką wodną, trzecią — dokumentacja geologiczna, geodezyjna i kartograficzna, czwartą — dokumentacja projektowo-kosztorysowa związana z budownictwem.

Całość tej dokumentacji wiąże się z najróżnorodniejszymi gałęziami gospodarki narodowej i wyłonienie z niej najistotniejszej dla przyszłych badań naukowych części stanowi problem stojący przed archiwami polskimi.

Najogólniej rzecz biorąc, w pierwszej z wymienionych grup dokumentacji znajduje się dokumentacja dotycząca aparatury elektronicznej i elektronowej, narzędzi pneumatycznych i podnośników hydraulicznych, dokumentacja przemysłowych instalacji elektrycznych, rysunki konstrukcyjne maszyn budowlanych, rysunki maszyn elektrycznych i maszyn papierniczych oraz wagonów osobowych (rysunki detali i technologia produkcji). Ciekawe materiały stanowi w omawianej grupie dokumentacja urządzeń górniczych, dotycząca wydobywania i sortowania węgla kamiennego, projekty odnoszące się do kopalni węgla, związane z budową kopalń odkrywkowych węgla brunatnego, mechanicznej przeróbki węgla brunatnego i kamiennego oraz eksploatacji siarki i innych surowców mineralnych, dokumentacja urządzeń wgłębnych i nawierzchniowych kopalń, jak również dokumentacja kompletnego wyposażenia kopalń rud miedzi. W końcu wśród omawianej dokumentacji projektowo-konstrukcyjnej i technologicznej dotyczącej budowy maszyn i urządzeń technicznych znaleźć można również rysunki dotyczące urządzeń i mechanizacji rzeźni, dokumentację odnoszącą się do urządzeń przemysłu włókienniczego i urządzeń chłodniczych, projekty inwestycyjne i dokumentację techniczną dla resortu budownictwa i przemysłu materiałów budowlanych służące do mechanizacji budownictwa, dokumentację maszyn i urządzeń leśnych do uprawy i eksploataowania drzewa, dokumentację urządzeń tartacznych, maszyn meblowych, transporterów i dźwigów związanych z przemysłem drzewnym oraz dokumentację technologiczną i narzędziową wytwarzanych radioodbiorników.

W drugiej grupie, obejmującej dokumentację wodno-melioracyjną i projekty związane z gospodarką wodną, znajduje się dokumentacja techniczna robót wodno-melioracyjnych prowadzonych na terenie wo-

jewództwa wrocławskiego i sąsiednich województw, tj. operaty geodezyjne, założenia projektowe, ekspertyzy, projekty melioracyjne, drenaże i projekty zagospodarowania. Ważne miejsce w tej grupie zajmują projekty związane z gospodarką wodną obejmujące elektrownie wodne, zapory, śluzy, elementy portów, dźwigi nadbrzeża, regulację rzek i budowę kanałów. W końcu w grupie tej znajdują się projekty dla taboru rzeczno-żeglarskiego i projekty statków dla żeglugi śródlądowej.

Trzecią kolejną wyodrębnioną grupę stanowi dokumentacja geologiczna, geodezyjna i kartograficzna. Najogólniej rzecz biorąc, zaliczyć można do niej dokumentację mierniczo-geologiczną, którą stanowią dokumenty pomiarowe, obliczeniowe, górniczo-geologiczne oraz mapy górnicze. Następnie znajduje się dokumentacja geologiczna i geodezyjna, dotycząca budowanych obiektów na terenie województwa wrocławskiego i opolskiego, projekty i opisy geotechniczne, karty rejestracyjne, dokumentacja hydrogeologiczna, dokumentacja pokładów i ilów, raporty z wierceń geologicznych, profile geologiczne, mapy topograficzne i geologiczne. Ponadto znaleźć tu można dokumentację stanowisk wiertniczych (raporty wiertnicze, plany wierceń i profile, zestawienie otworów wiertniczych). W końcu dużą zwartą całość stanowią materiały katastralne i pomiary nowego stanu, regulacje gruntów, sztabówki i szkice polowe, osnovy pomiarowe i wysokościowe, wykazy współrzędnych i obliczenie punktów poligonowych i sytuacyjnych.

Kolejna czwarta i ostatnia z omawianych grup obejmuje dokumentację projektowo-kosztorysową z dziedziny budownictwa. Na terenie województwa wrocławskiego istnieje szereg biur projektowych związanych z budownictwem. Przeważająca ich większość mieści się na terenie miasta Wrocławia. Zakres tej dokumentacji jest bardzo szeroki: dotyczy budownictwa miejskiego, wiejskiego i przemysłowego oraz kolejnictwa, łączności, transportu drogowego i lotniczego. W szczególności znajduje się w archiwach tych biur dokumentacja planowania przestrzennego i zabudowy miast, osiedli i wsi, dokumentacja projektowo-kosztorysowa dla budownictwa mieszkaniowego, użyteczności publicznej i budownictwa przemysłowego, dokumentacja pełnego planu gospodarczego urządzenia PGR-ów i ośrodków mleczarskich, dokumentacja projektowo-kosztorysowa dla budownictwa wiejskiego, dokumentacja obiektów zabytkowych, projekty urządzeń kin, sklepów, świetlic, projekty dotyczące kolejnictwa (np. mostów, wiaduktów, dźwigów, linii kolejowych), dokumentacja dotycząca budowy linii telefonicznych, instalacji centrali telefonicznych oraz budownictwa związanego z łącznością, projekty kamieniołomów drogowych, zaplecza samochodowego, bazy materiałowo-sprzętowej, projekty mostów, projekty dla przemysłu chemicznego i projekty związane z gazownictwem. Część biur budowlanych wykonuje dokumentację dla mia-

sta Wrocławia i województwa wrocławskiego, część dotyczy budownictwa na terenie całego kraju.

Dokumentację konstrukcyjną dotyczącą np. budowy maszyn, kolei, statków i radioodbiorników cechuje między innymi to, że nie jest ona powiązana z żadnym terytorium, w odróżnieniu od całej pozostałej dokumentacji, która ściśle wiąże się z terenem. Biorąc pod uwagę przynależność terytorialną znajdującą się na obszarze województwa wrocławskiego dokumentacji technicznej, trzeba stwierdzić, że większa część omawianej dokumentacji dotyczy miasta Wrocławia i województwa wrocławskiego. Istnieje jednak pokaźna ilość dokumentacji wyprodukowanej w biurach znajdujących się na terenie województwa wrocławskiego odnoszącej się do innych dzielnic Polski oraz wyprodukowanej dla zagranicy. I odwrotnie, we wrocławskich biurach projektowych oprócz dokumentacji własnej, wykonanej we własnych biurach projektowych, znaleźć można dokumentację obcą, sporządzoną w biurach innych, specjalistycznych lub podzleceniowych, nie zawsze mieszczących się w województwie wrocławskim. Niektóre biura przechowują również dokumentację wykonaną za granicą oraz dokumentację poniemiecką. W archiwach technicznych z zasady wszędzie przechowuje się matryce, w większości biur również jedną odbitkę stanowiącą egzemplarz archiwalny. W rzadkich przypadkach dla ważniejszej dokumentacji sporządza się mikrofilmy.

Dokumentacja znajdująca się w archiwach technicznych biur istniejących na terenie województwa wrocławskiego datuje się od r. 1945, ponemiecka pochodzi z XIX i XX w. Zważywszy, że oprócz egzemplarzy archiwalnych w archiwach przechowuje się również kalki, ilość znajdującej się w archiwach technicznych dokumentacji jest bardzo znaczna. W niektórych archiwach mieści się po kilkaset tysięcy samych rysunków i tyleż matryc, w innych od kilkuset do kilku tysięcy matryc i odbitek archiwalnych. Kiedy weźmie się pod uwagę, że projekty wykonuje się zazwyczaj w kilku egzemplarzach, które z kolei przechowywane są również w kilku biurach i instytucjach, a brakuje się tego rodzaju materiały stosunkowo rzadko, można uświadomić sobie, jakie ogromne ilości dokumentacji zajmują pomieszczenia archiwalne, w których powszechnie obserwuje się wielką ciasnotę i w których z trudem można pomieścić stale napływającą nową dokumentację. Oryginały wykonywane są na kalce technicznej złej jakości, skutkiem czego przez częste korzystanie z nich oraz pod wpływem warunków atmosferycznych kalka ta kruszeje i wcześniej ulega zniszczeniu. Ponieważ w niektórych biurach nie sporządza się odbitek archiwalnych i w takich przypadkach do archiwów państwowych przejmowane są matryce, jakość tego materiału nie jest dla nas sprawą obojętną. Podobnie rzecz przedstawia się w odniesieniu do

odbitek archiwalnych. Sporządza się je na złym papierze, który również nie rokuje możliwości przechowywania go przez okres dłuższego czasu. Wydaje się rzeczą konieczną (jeśli chcemy, aby wartościowa dokumentacja zachowana została jako dokument dla przyszłych badaczy naukowych), aby wpłynąć na odpowiednie czynniki, by sporządzano ją na lepszym jakościowo materiale, przynajmniej w tej części, którą kwalifikować się będzie jako dokumentację kat. A.

Pobieżna charakterystyka materiałów pozwoliła zorientować się w różnorodności dokumentacji technicznej, znajdującej się w archiwach biur projektowych na terenie województwa wrocławskiego, oraz częściowo zapoznać się ze stanem ilościowym przechowywanej w tych archiwach dokumentacji. Ta różnorodność i specyfika materiału utrudnia pracownikom archiwów, w większości wypadków posiadającym wykształcenie humanistyczne, gruntowne opanowanie problemów związanych z dokumentacją techniczną i, co za tym idzie, należyte selekcionowanie wartościowej i nieodzownej dla przyszłych badań naukowych dokumentacji technicznej, złożonej w chwili obecnej w ogromnej masie materiałów znajdujących się w poszczególnych archiwach biur projektowych. Podkreślono również, że stan jakościowy, biorąc pod uwagę materiał, na którym dokumentacja ta jest wykonywana, budzi poważne zastrzeżenia i grozi szybkim jej zniszczeniem.

2. SPOSOBY PORZĄDKOWANIA I EWIDENCJONOWANIA ZASOBU ARCHIWÓW TECHNICZNYCH

Potrzeba ciągłego korzystania z dokumentacji do prac bieżących sprawia, że we wszystkich biurach projektowych prowadzi się ewidencję materiałów przechowywanych w archiwach technicznych. W archiwach tych z reguły zachowuje się matryce, a w tych biurach, w których sporządza się odbitki, zatrzymuje się również egzemplarz archiwalny. Z racji odmiennego formatu oraz materiału kalek i egzemplarzy archiwalnych układa się je oddzielnie. Matryce składa się zazwyczaj w szafach, często według formatu, lub na regałach. Przeważnie złożone są one w postaci wyprostowanej, jedna na drugiej, rzadziej w rulonach. Jeden i drugi sposób układania ma swoje ujemne strony. Ułożone w pozycji poziomej kaliki łatwo ulegają przedarcia przy konieczności częstego korzystania z nich, natomiast zrolowane matryce przy rozwijaniu ich ulegają również zniszczeniu. Egzemplarze archiwalne zazwyczaj układane są na regałach, rzadziej w szafach, w pozycji stojącej jedna jednostka obok drugiej. Systematyzacja dokumentacji technicznej w różnych biurach przedstawia się różnie. Spotyka się układ według symboli danej aparatury, np. według kopalń, złoż, rodzajów dokumentacji odpowiadającej istniejącym

w danym biurze pracowniem specjalistycznym oraz według formatu. Częstym sposobem przechowywania dokumentacji jest układ według numerów zleceń lub kolejności napływu. Symbolika jako podstawa układu odnosi się w szczególności do rysunków konstrukcyjnych, natomiast układanie dokumentacji w oparciu o numery zleceń i kolejność napływu dotyczy przede wszystkim dokumentacji projektowo-kosztorysowej. Niejednokrotnie w tym samym biurze według odmiennych kryteriów układa się kalki i egzemplarze archiwalne. Ewidencja stosowana w poszczególnych biurach jest również bardzo różnorodna. Spisy sporządzane są w księgach inwentarzowych lub na kartach. Powszechnie sporządza się odrębne spisy dla kalek i odrębne dla egzemplarzy archiwalnych. Jeśli w archiwum znajduje się obok dokumentacji własnej, wyprodukowanej we własnym biurze projektowym, również dokumentacja obca, pochodząca z innego biura projektowego, wówczas dla każdej z nich prowadzi się odrębne spisy. Zdarzają się przypadki, że w niektórych archiwach technicznych nie stosuje się jednolitego sposobu ewidencjonowania przechowywanej dokumentacji od początku istnienia danego biura. Np. w pewnym biurze spisywano dokumentację do r. 1956 według kolejności napływu z numeracją ciągłą poprzez wszystkie lata. Następnie zaprowadzono dla każdego roku oddzielne księgi inwentarzowe, w których wpisy rozpoczynają się corocznie od pozycji pierwszej. W innym znów biurze do roku 1957 spisywano dokumentację kolejno według napływu, następnie w latach 1958—1961 według numerów zleceń, w końcu od r. 1962 zaczęto znów prowadzić ewidencję według napływu. Brak jednolitej ewidencji dla całego zasobu niektórych archiwów technicznych ma nieraz źródło w częstych reorganizacjach biur projektowych. Przy podziale biur podziałowi również ulega dokumentacja i w archiwum prawnego sukcesora niejednokrotnie dokumentacja ta ma odmienną od stosowanej w danym biurze ewidencję. Jak już wspomniałam, spisów dokumentacji dokonuje się w księgach inwentarzowych lub na kartkach, czasem jednak stosuje się oba sposoby łącznie. Dokumentację inwentaryzuje się według symboli, szczególnie w biurach konstrukcyjnych, następnie w oparciu o kryteria rzeczowe, w końcu — według napływu i numerów zleceń. W jednych biurach stosuje się ewidencję książkową, w innych spisuje się materiały wyłącznie na kartach, czasami archiwum prowadzi inwentarz książkowy i kartotekę dokumentacji. W pewnej części biur wykonuje się również różnego rodzaju skorowidze. Nie zawsze w archiwach nadaje się materiałom sygnaturę archiwalną. Stanowi ją często na przykład numer zlecenia. Należy zaznaczyć, że oprócz ksiąg inwentarzowych, kartotek i skorowidzów prowadzi się we wszystkich archiwach technicznych ewidencję wypożyczeń dokumentacji albo poprzez wprowadzenie rewersów, albo wpisów do ksiąg wypożyczeń. Pomoce ewidencyjne, jakie stosuje się

w niektórych biurach, nie zawsze pozwalają łatwo dotrzeć do poszukiwanej dokumentacji. Odnosi się to szczególnie do biur, w których nie prowadzi się jednolitej ewidencji dla całości przechowywanych w archiwum materiałów oraz do tych archiwów, w których brak spisów o układzie rzeczowym. Jeśli chodzi o brakowanie, można stwierdzić, że dotychczas na terenie województwa wrocławskiego stosunkowo mało brakowano dokumentacji technicznej w biurach projektowych. Ogólnie powiedzieć można, że prawie we wszystkich biurach projektowych i konstrukcyjnych na terenie województwa nie przeprowadzono dotąd kwalifikacji dokumentacji na kategorie A i B. Wyjątek stanowią biura budowlane, w których przystępuje się obecnie do segregacji materiałów pod tym kątem. Przyczyną tego stanu rzeczy jest brak wykazów kwalifikujących dokumentację na kategorie A i B oraz określających okres jej przechowywania. Jak najprędze przystąpienie do opracowania wspomnianych wykazów jest sprawą nie cierpiącą zwłoki dla archiwów polskich z tego powodu, że dopiero w oparciu o nie będzie można przystąpić do selekcjonowania w poszczególnych biurach dokumentacji o znaczeniu naukowym, którą przejmą archiwa państwowe na wieczyste przechowanie, i dopiero na ich podstawie będzie można właściwie i systematycznie przeprowadzać brakowanie dokumentacji w samych biurach projektowych. Archiwiści nie mogą wykonać tej pracy sami, gdyż brak im fachowego przygotowania, dlatego trzeba dołożyć usilnych starań, by spowodować opracowanie tych wykazów przez fachowców poszczególnych branż technicznych.

3. WARUNKI LOKALOWE ARCHIWÓW TECHNICZNYCH

Pomieszczenia archiwów technicznych są na ogół suche i widne, przeważnie mają centralne ogrzewanie i z reguły oświetlenie elektryczne. Tylko w kilku przypadkach lokale archiwum mieszczą się w wilgotnej piwnicy i stanu tego nie można zmienić z powodu braku innego pomieszczenia. Wyposażenie stanowią regały, szafy i stoły. Czasami dokumentacja złożona jest w pokoju biurowym lub na korytarzu albo w lokalu, w którym również mieści się magazyn materiałów biurowych. Ogólnie biorąc, w archiwach technicznych daje się zauważyć wielką ciasnotę, pomieszczenia są zbyt małe, nie mogą pomieścić ogromnej masy dokumentacji wzrastającej z roku na rok. Dokumentację, dla której zabrakło miejsca na regałach lub w szafach, niejednokrotnie układa się w stosach na podłodze. Ważnym warunkiem należytego zachowania dokumentacji jest zabezpieczenie archiwum przed włamaniem i pożarem. Na podstawie stwierdzonego stanu rzeczy można powiedzieć, że z reguły w samych archiwach lub w ich pobliżu znajduje się sprzęt przeciwpożarowy, nato-

miast zdarza się, że w niektórych przypadkach nie zachowuje się środków ostrożności pod względem zabezpieczenia przed włamaniem. Spotyka się np. nie okratowane okna w archiwach znajdujących się w suterrenach lub na strychach albo nie zabezpieczone drzwi.

4. PERSONEL ARCHIWÓW TECHNICZNYCH

Obsada personalna w archiwach technicznych jest przeważnie jednoosobowa, w większych biurach projektowych i konstrukcyjnych zatrudnia się od 2 do 5 osób, w mniejszych — często archiwum prowadzone jest dorywczo przez pracownika pełniącego jeszcze jakąś inną funkcję w danym biurze. Istnieją biura, w których pracownicy prowadzą archiwa bez przerwy już od szeregu lat, ale są i takie, w których obserwuje się płynność kadr. W większości jednak przypadków personel archiwów nie zmienia się często, a szczególnie w większych biurach projektowych. Część pracowników prowadzących archiwa techniczne ma wykształcenie wyższe lub średnie, a niektóre osoby zatrudnione w archiwach przykładowych mają wykształcenie archiwalne.

5. WNIOSKI I DEZYDERATY

Reasumując, można stwierdzić, że:

1) Na terenie województwa wrocławskiego znajduje się cały szereg archiwów technicznych gromadzących dokumentację dotyczącą różnych dziedzin naszej gospodarki narodowej, dokumentację mającą znaczenie lokalne i ogólnopolskie. Część tej dokumentacji związana jest terytorialnie z województwem wrocławskim, część również z innymi terenami Polski. Odnosi się to w szczególności do dokumentacji projektowo-kosztorysowej z dziedziny całego budownictwa inwestycyjnego i do dokumentacji wodno-melioracyjnej, geologicznej, geodezyjnej i kartograficznej. Cechą tej dokumentacji między innymi jest przywiązanie do określonego terytorium. Pozostałą część stanowi dokumentacja projektowo-konstrukcyjna, dotycząca budowy maszyn i urządzeń technicznych, nie związana z żadnym określonym miejscem terytorialnym.

2) W archiwach przechowuje się z zasady matryce, często również egzemplarze archiwalne, a w sporadycznych przypadkach także mikrofilmy. Projekty wykonywane są na materiale złej jakości, nie nadającym się do przechowywania w ciągu dłuższego czasu. Dokumentacja techniczna biur projektowych i konstrukcyjnych jest prawie w całości uporządkowana i zewidencjonowana. W zakresie układania i spisywania dokumentacji technicznej zauważa się znaczną różnorodność i niejedno-

krotnie w tym samym biurze przez cały czas jego istnienia nie stosuje się jednolitego sposobu inwentaryzacji. Dokumentacja projektowo-konstrukcyjna jest przeważnie układana rzeczowo, a rysunki spisywane są w oparciu o symbolikę stosowaną w danym biurze konstrukcyjnym. Dokumentacja projektowo-kosztorysowa na ogół układana i spisywana jest według kolejności napływu lub według numerów zleceń. Materiały geodezyjne i kartograficzne porządkuje się i ewidencjonuje w oparciu o instrukcję Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii.

3) Z wyjątkiem niektórych biur, powszechnie obserwuje się brak podziału dokumentacji na kategorie A i B oraz brak wykazów kwalifikujących dokumentację i określających czasokres jej przechowywania.

4) W zakresie warunków lokalowych przeważnie daje się zauważyć wielką ciasnotę pomieszczeń w stosunku do ogromnej ilości złożonych w archiwach materiałów. Ma to związek z brakiem rozeznania w wartości dokumentacji, a w związku z tym stosunkowo rzadkim brakowaniem tych materiałów.

5) Personel archiwów technicznych, ogólnie biorąc, nie budzi poważniejszych zastrzeżeń.

Na zakończenie pragnę przytoczyć nasuwające się dezyderaty.

1) Palącą potrzebą jest jak najprędze sporządzenie wykazów kwalifikacyjnych dokumentacji technicznej przez poszczególne resorty w porozumieniu ze służbą archiwalną.

2) Należy poczynić starania zmierzające do tego, by dokumentacja techniczna o znaczeniu historycznym wykonywana była na lepszym pod względem jakości papierze.

3) Archiwa państwowe winny dążyć do ujednolicenia sposobów przechowywania i ewidencjonowania dokumentacji technicznej w archiwach technicznych biur projektowych.

4) Pożądane byłoby jak najwcześniejsze wydanie instrukcji w sprawie przejmowania przez archiwa państwowe dokumentacji technicznej z biur projektowych i jej opracowania w archiwach.

5) Wskazane byłoby fachowe przeszkolenie pracowników archiwów państwowych zajmujących się dokumentacją techniczną.

6) Wydaje się, iż pożyteczne byłoby organizowanie zebrań archiwistów z różnych ośrodków — zebrań mających na celu wymianę doświadczeń w zakresie prac związanych z dokumentacją techniczną.

OLIMPIA STAROŃ

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

ARCHIWALNE OPRACOWYWANIE DOKUMENTACJI PROJEKTOWO-KOSZTORYSOWEJ OMAWIANE W CZASOPISMACH ARCHIWALNYCH W ZSRR, CSRS I NRD

Problem archiwalnego opracowywania dokumentacji projektowo-kosztorysowej staje się dla archiwistów wielu krajów coraz bardziej palący. Gwałtowne uprzemysłowienie, nieustanny postęp techniczny wyrażający się w coraz śmielszych i efektywniejszych rozwiązaniach konstrukcyjnych i technologicznych sprawia, że w pracowniach biur projektowych i konstrukcyjnych narastają lawinowo z roku na rok większe ilości rysunków, obliczeń i opisów technicznych.

Część tych materiałów ma dużą wartość historyczną, obrazuje bowiem rozwój sił wytwórczych i będzie w przyszłości stanowić podstawową lub uzupełniającą bazę źródłową dla wielu dziedzin badań naukowych. Wydobycie z ogromnych mas materiałów tych, które te wartości reprezentują, i należyte ich zabezpieczenie jest podstawowym zadaniem archiwów. Podstawowym, ale nie jedynym. W odróżnieniu od zwykłych akt administracyjnych, dokumentacja projektowo-kosztorysowa długo zachowuje swoje znaczenie praktyczne. Ta właściwość stwarza dodatkowe trudności, gdyż nie pozwala na szybkie niszczenie tych materiałów. Oba te wymogi: potrzeby badania naukowego i zadania praktyczne muszą być na równi uwzględniane.

Archiwiści zajmujący się tymi materiałami, dostrzegli ten problem i czynią ogromne wysiłki, aby go należycie rozwiązać.

Artykuł niniejszy stawia sobie zadanie zapoznania czytelnika polskiego z rozwiązaniami względnie próbami rozwiązań tych trudności, podjętymi przez kolegów-archiwistów czeskich, niemieckich (NRD) i radzieckich. Wybór krajów nie był przypadkowy. Pomijając fakt bliskiego sąsiedztwa, decydujące były dwa momenty: 1) we wszystkich tych krajach istnieje zbliżony model gospodarczo-społeczny i 2) wszystkie te kraje usilnie pracują nad tą tematyką i posiadają już pewien dorobek w tym zakresie.

W niniejszym opracowaniu wykorzystano najciekawsze artykuły publikowane w dostępnych w Polsce czasopismach archiwalnych w latach 1961—1965. Oczywiście, jasne jest, że artykuły te nie obejmują wszystkich prób i wszystkich prac i ich wyników. Szary, codzienny trud jest ciągle i obejmuje liczne problemy, artykuł pisze się rzadko i stawia się w nim zagadnienia wybrane. Niemniej jednak artykuł w prasie jest albo ukoronowaniem jakiegoś codziennego wysiłku, albo w każdym razie sygnałem trudności, które się dostrzega w pracy codziennej i stawia się pod dyskusję publiczną, licząc się z tym, że padną w niej wypowiedzi, które przyczynią się do ich rozwiązania. Na specjalne podkreślenie zasługuje fakt, że udział w tej pisanej dyskusji biorą również archiwiści z archiwów zakładowych.

Redakcje czasopism archiwalnych udzielają im swoich łamów, wychodząc chyba ze słusznego poglądu, że uporządkowanie problemów związanych z prawidłowym prowadzeniem archiwów zakładowych jest pierwszym i najważniejszym krokiem na drodze właściwego rozwiązania archiwizowania wszystkich akt, a zwłaszcza technicznych.

Rzecz oczywista, w ramach tak krótkiego artykułu jak ten nie można było wyczerpać wszystkich zagadnień. Wysunięto tylko najciekawsze, mając na uwadze, że po bliższe i bardziej szczegółowe wiadomości zainteresowany czytelnik sięgnie do opracowań oryginalnych.

Nie jest sprawą łatwą omawianie w ramach krótkiego przeglądu tak wielu artykułów. Najtrudniejszą w takich przypadkach kwestią jest usystematyzowanie problemów. Z różnych możliwych, wybrano układ według miejsc gromadzenia dokumentacji, uważając, że jest najbardziej przejrzysty.

Przegląd został oparty o tłumaczenia omawianych artykułów dokonane przez doc. dra Zygmunta Kolankowskiego, któremu za udostępnienie tych tłumaczeń wyrażam najserdeczniejsze podziękowanie.

*

Archiwa biur projektowych. W ciągu ostatnich pięciu lat opublikowano w czasopiśmie niemieckim „Archivmitteilungen” dwa artykuły zajmujące się problemami pracy archiwów technicznych w biurach projektowych. Autorem ich jest Fritz Höher, pracownik Biura Projektów Budownictwa Przemysłowego¹. W pierwszym z nich autor oma-

¹ Fr. Höher, *Rationelle Ablage von Zeichnungen im Archiv* (Racjonalne przechowywanie rysunków w archiwum), „Archivmitteilungen” nr 3 (1961), s. 82—85; tenże, *Die Nutzbarmachung von technischen Zeichnungen für die sozialistische Praxis* (Wykorzystywanie rysunków technicznych dla praktyki socjalistycznej), tamże nr 6 (1963), s. 232—233.

wia sposoby ewidencji dokumentacji i jej przechowywania stosowane w archiwum jego biura. System ewidencji projektów oparty jest o numer zlecenia, nadawany przez dział planowania. Rysunki w obrębie jednego obiektu numerowane są kolejno, zgodnie z planem numerów, ustalonym dla każdego oddziału. Po zakończeniu pracy nad projektem rysunki przekazywane są do składnicy planów, będącej „przedsionkiem archiwum technicznego”, na podstawie spisu rysunków i protokołu zdawczo-odbiorczego. Rysunki otrzymują stempel składnicy z numerem projektu i obiektu. Spisy rysunków spina się w segregatorach w kolejności numerów projektów i obiektów, protokoły według numerów bieżących. Rysunki oryginalne odkłada się do kartonowych tek (opatrzonych również numerami) po 25 sztuk. Teki układa się w kolejności numerów projektów i obiektów do szaf.

Przed ułożeniem w tekach rysunki są poddawane konserwacji, a materiały pomocnicze i odbitki nie posiadające wrysowanych danych o istotnym znaczeniu są przekazywane na przemiał.

Przy przejmowaniu do archiwum rysunek otrzymuje stempel archiwum, obok niego, niebieskim ołówkiem, bieżący numer teczki w obrębie szuflady, oznaczonej cyframi rzymskimi. W prawym rogu rysunku wpisuje się zielonym ołówkiem jego numer bieżący w obrębie teczki, cyframi arabskimi.

Wewnątrz jednej teczki kartonowej rysunki leżą w porządku zgodnym ze spisem rysunków.

Po zakończeniu tych prac porządkowych i ewidencyjnych spis rysunków przekształca się w archiwalny spis rysunków i zostaje wpięty do segregatora zgodnie z numeracją projektu i obiektu. Zbiór tych archiwalnych spisów tworzy inwentarz archiwalny.

Oprócz tego rysunki zostają opisane w kartotekach: 1) chronologicznej (kartoteka numerów), 2) inwestorów i 3) rzeczowej (z dalszym szczegółowym podziałem budowli). Karty wszystkich kartotek wypełnione są identycznie, podkreśla się tylko te elementy, które decydują o jej układzie.

W dalszym ciągu artykułu autor opisuje różne systemy przechowywania rysunków: leżące (w szufladach specjalnych szaf), zrolowane (w tubach) oraz wiszące (również w specjalnych szafach). Na zakończenie daje analizę kosztów (szaf) i miejsca (powierzchni i przestrzeni), potrzebnego dla archiwum.

W drugim z artykułów F. Höher zajmuje się sprawą praktycznej użyteczności projektów i potrzeby ich wykorzystania przy remontach i awariach. Autor zastanawia się również nad najwłaściwszym miejscem przechowywania rysunków oryginalnych (matryc — *przyp. autora*). Uwa-

za, że inwestorzy nie są zainteresowani sprawą należytego zabezpieczenia i przechowywania tych materiałów. Jedyńm miejscem, w którym mogą i powinny być one gromadzone, jest archiwum techniczne biura projektowego, które nie powinno się tłumaczyć brakiem miejsca, a raczej myśleć o jak najbardziej racjonalnym umeblowaniu archiwów, pozwalającym w sposób oszczędzający przestrzeń na przechowanie pokaźnych ilości dokumentacji. Höher zwraca też uwagę na niewłaściwość podchodzenia do oceny dokumentacji tylko od strony jej wartości jako źródła historycznego z pominięciem aspektu jej przydatności dla celów praktycznych.

Kontynuację tematyki podjętej przez archiwistę niemieckiego prowadzi archiwista radziecki. W trzech artykułach w „Woprosach Archiwowiedienja” z lat 1964—1965 dzieli się z czytelnikami swoimi doświadczeniami, nabytymi w toku pracy w archiwach technicznych biur projektów różnych specjalności².

Choć temat jest wspólny — podejście jednak różne. W głosach archiwistów radzieckich przebija wyraźnie ubolewanie nad brakiem ujednolicenia metod ewidencji w archiwach technicznych. Przedstawiając przyjęte w nich systemy pracy, autorzy wyraźnie wykazują, że są one możliwe do przyjęcia i w innych archiwach. S. S. Dediajewa uważa, że mylą się ci, którzy sądzą, że ujednolicenie jest niemożliwe, że różnorodność systemów wypływa wprost z samej techniki projektowania. Zwraca ona uwagę, że bez względu na to, jaki system opracowania dokumentacji przyjmą archiwa państwowe, ta różnorodność ewidencyjna materiałów, które do nich wpłyną, bardzo utrudni pracę archiwom państwowym.

Analizując niektóre systemy używane w archiwach biur projektowych, autorka wykazuje ich niewątpliwe zalety, ale i poważne wady, uniemożliwiające ich powszechne zastosowanie. Uważa ona jednak, że system wprowadzony w roku 1963 we wszystkich biurach resortu budownictwa nadaje się do powszechnego zastosowania przy wprowadzeniu niewielkich zmian, wynikających ze specyfiki poszczególnych specjalności. System ten z powodzeniem zastosowano w filii Biura Projektowania Przedsiębiorstw Mas Plastycznych i Półproduktów „Giproplast”, którego jest pracownikiem.

Wszystkie przedstawione przez Dediajewą systemy ewidencjonowania znane są i u nas i nie ma potrzeby ich omawiania. Kilka słów nato-

² D. S. Feldman, *Projektanty ekonomiat wremia i gosudarstwiennyye sredstva* (Projektanci oszczędzają czas i pieniądze), „Woprosy Archiwowiedienja”, nr 4 (1965), s. 63—65; A. W. Głazkow, I. S. Nudga, *Na służbie technicznego progressa* (W służbie postępu technicznego), tamże, nr 1 (1965), s. 37—40; S. S. Dediajewa, *Uczot i oformlenie technicznej dokumentacji w archiwie* (Ewidencja i opracowywanie dokumentacji technicznej w archiwum), tamże, nr 1 (1965), s. 56—60.

miast warto poświęcić systemowi wprowadzonemu w resorcie budownictwa, ponieważ, jak widać, zaczyna się on przyjmować i w innych resortach. Istota tego systemu polega na nadaniu stałych symboli częściom branżowym projektów (ros. „marki”). We wszystkich biurach projektowych branżowe części projektów będą otrzymywały te same symbole literowe. Sygnowanie dokumentacji tym systemem wygląda następująco: „305-1-WK-5”, przy czym cyfrą 305 oznaczony jest cały zakład, cyfra 1 to obiekt w obrębie zakładu, WK to właśnie symbol branży (wod.-kan.), a 5 — to piąty arkusz danej części projektu. Inaczej mówiąc, sygnatura taka rzeczywiście od razu, na pierwszy rzut oka, wskazuje, że będzie to piąty rysunek projektu wodociągowo-kanalizacyjnego, obiektu nr 1, w zakładzie 305. Trzeba dodać, że numery zakładów i obiektów zaczerpnięte są z planu generalnego zakładu.

Na tym systemie oparło obecnie swoją ewidencję „Giproplast” w Rostowie n/Donem. Ewidencja i układ dokumentacji w magazynie następuje zgodnie z tą sygnaturą. Sygnaturę tę nadaje projektant. Archiwum sprawdza tylko jej prawidłowość i nadaje numer archiwalny, który jest numerem inwentarzowym, służącym do uchwycenia liczby rysunków przechowywanych w archiwum.

Następny przykład dotyczy niektórych biur budownictwa wiejskiego. D. S. Feldman informuje, że w filiach obwodowych Uzbeckiego Republikańskiego Instytutu Projektowania Budownictwa Wiejskiego przez całe lata panowała wielka różnorodność w zakresie archiwalnego opracowania dokumentacji projektowo-kosztorysowej. W roku 1964 Oddział Andizański tegoż Instytutu wprowadził własny wariant stosowanego szeroko w Związku Radzieckim systemu archiwalnego opracowywania dokumentacji projektowo-kosztorysowej według obiektów i branż.

Przy przyjmowaniu projektów do archiwum technicznego wpisuje się na nich sygnaturę w postaci ułamka, który w liczniku składa się z czterech cyfr, w mianowniku — z jednej. Pierwsza liczba w liczniku oznacza obwód, druga — rejon (powiat), który stanowi równocześnie zarząd państwowych i spółdzielczych gospodarstw rolnych, trzecia — zleceniodawcę (spółdzielnia, PGR), czwarta — symbol obiektu. W mianowniku wpisuje się porządkowy numer teczek w obrębie danego kompleksu dokumentacji. Dokumentacja jest układana w magazynach zgodnie z systemem ewidencyjnym.

Bardzo ciekawym i zasługującym na obszerniejsze potraktowanie jest artykuł opracowany przez dwóch autorów: A. W. Głaskowa, kierownika archiwum technicznego, i I. S. Nudgę, kierownika biblioteki tego samego biura. Wychodzą oni z założenia, że jednym z najciekawszych, a równocześnie najmniej do tej pory opracowanych problemów pracy archiwów

technicznych, jest sprawa ewidencji. Dzielią się oni z czytelnikami wiadomościami o pracy archiwum technicznego Państwowego Ogólnozwiązkowego Instytutu Projektowania Przedsiębiorstw Przemysłu Koksochemicznego w Charkowie. „Giprokoks” jest instytutem wiodącym dla tej gałęzi przemysłu. Napływają do jego archiwum materiały nie tylko opracowane w Instytucie, ale i z przedsiębiorstw koksochemicznych i innych pokrewnych instytucji. Dopływy roczne kształtują się w granicach 25—30 tys. jednostek. Stan archiwum w r. 1965 wynosił około 1 miliona jednostek magazynowych. Udostępnia się 700—800 jednostek dziennie. Archiwum zatrudnia osiem osób. Na poszukiwanie odpowiedniego materiału według katalogów projektanci zużywają 5—7 minut. Ażeby przygotować zamówiony materiał do wydania z magazynu, pracownikowi archiwum potrzeba 1—2 minut. Możliwe to jest tylko dzięki doskonale rozbudowanemu systemowi ewidencji. Jej podstawą są księgi inwentarzowe, do których kolejno wpisuje się wpływające materiały. Numer księgi inwentarzowej zostaje wpisany na materiały. Prowadzone są 3 księgi: 1) dla materiałów opracowanych we własnym Instytucie, 2) dla materiałów otrzymanych od kontrahentów, przedsiębiorstw koksochemicznych oraz 3) księga, w której ewidencjonuje się prace naukowo-badawcze, sprawozdania z delegacji zagranicznych i szereg innych materiałów specjalnych. Oprócz tego prowadzi się rozbudowany system skróconych, katalogów i klasyfikatorów. Archiwum prowadzi np. katalog rysunków, obliczeń, urządzeń, projektów typowych, kosztorysów, opisów technicznych, prac naukowo-badawczych. Karty katalogowe wypełnia projektant i dostarcza je do archiwum razem z projektem; archiwum systematyzuje je alfabetycznie według nazw zakładów, następnie według oddziałów zakładów w kolejności narastających numerów. Każdy oddział, warsztat lub proces produkcyjny otrzymuje ustalony symbol. W obrębie symbolu kartki układa się w kolejności numerów inwentarza. Katalog urządzeń ułożony jest alfabetycznie według nazwy urządzenia.

Materiały archiwum usystematyzowane są według klasyfikatora, opracowanego przez archiwum wspólnie z głównymi specjalistami Instytutu. Całość podzielona jest na 9 grup, każda grupa na 9 podgrup.

Stosuje się katalogi krzyżowe, tzn. na jedno opracowanie wypełnia się 2 lub więcej kart i układa w stosownych katalogach.

Wszystko to ma na celu przyjsię z pomocą przy udostępnianiu i stwarza możliwość łatwego i szybkiego wyszukania odpowiednich pozycji. Przyczynia się to do maksymalnego wykorzystania wiedzy zawartej w starych opracowaniach i zapobiega dublowaniu prac.

Dla niektórych opracowań, jak projekty typowe, opracowania naukowo-badawcze, sprawozdania z delegacji służbowych zagranicznych,

istnieje zamiar wprowadzenia klasyfikatora uniwersalnego (opartego o system uniwersalnej klasyfikacji dziesiętnej), ponieważ daje on możliwość jednolitego opisu i systematyzacji materiałów technicznych w całym kraju i umożliwia wprowadzenie do pracy archiwów zmechanizowanego poszukiwania potrzebnej dokumentacji.

Drugim ważnym problemem jest sprawa brakowania. Zarządzeniem dyrektora Instytutu została powołana stale działająca Komisja, złożona z wysoko kwalifikowanych specjalistów Instytutu różnych branż, przewodniczy jej kierownik działu technicznego. Komisja pod koniec każdego roku przegląda materiały i rozstrzyga problem ich dalszego przechowania pod kątem ich przydatności naukowej i praktycznej. Z reguły dokumentacja Instytutu uważana jest za trwałą, są jednak jej rodzaje nie warte zachowania, jak: dublety, kopie, bruliony, materiały odbite lub wchłonięte. W roku 1964 wybrakowano 30 tys. takich jednostek.

Archiwum prowadzi na szeroką skalę akcję informacyjną o swoich materiałach. Robi się spisy w 115 egzemplarzach i wysyła kierownikom oddziałów. Poza tym informuje się o nowych nabytkach na tablicach informacyjnych.

Pracownicy Instytutu nazywają archiwum „trustem mózgów”.

Archiwa techniczne przedsiębiorstw. Jest rzeczą charakterystyczną, że wszystkie artykuły omawiające pracę archiwów technicznych przedsiębiorstw opracowane zostały przez archiwistów czeskich³. Dwa z nich dotyczą zakładów budowy maszyn, omawiają zatem postępowanie z dokumentacją konstrukcyjną, trzeci — budowlaną.

Autorzy zwracają uwagę na trudności z terminologią, na brak ujednolicenia niektórych pojęć, na używanie różnorodnych określeń na te same pojęcia. Tak np. „archiwum techniczne” nazywane jest również „archiwum rysunków” lub „kancelarią techniczną”; nie ma ściśle określonej terminologii w zakresie takich pojęć, jak oryginał, kopia, dublet, kopia robocza, kopia kontrolna, kopia archiwalna itd.

Następnym ważnym problemem jest sprawa ujednolicenia ewidencji dokumentacji w archiwach przedsiębiorstw. Wszyscy przedstawiają systemy stosowane w ich zakładach z nadzieją, że zostaną one poddane pod

³ B. Kut, *K některým otázkám archivování technických podkladů u nas* (W sprawie niektórych zagadnień archiwizacji dokumentacji technicznej u nas), „Archivní Časopis” nr 1 (1962), s. 26—29; Fr. Čupr, *Spisovenská a archivní manipulace technickou dokumentací ve strojírenském podniku* (Opracowanie kancelaryjne i archiwalne dokumentacji technicznej w zakładzie budowy maszyn), tamże, nr 4 (1963), s. 224—230; L. Bajger, *Zpracování stavební technické dokumentace v podnikovém archivu investora stavby* (Opracowanie budowlanej dokumentacji technicznej w archiwum zakładowym inwestora budowy), tamże, nr 1 (1964), s. 32—38.

dyskusję, doprowadzającą do tego celu. Zwracają oni uwagę na to, że wiele usterek i niedomagań w pracy archiwów ma podłoże w niedostatecznej, a często wręcz znikomej trosce kierownictwa zakładów o losy tych materiałów.

Bardzo istotną sprawę podniósł w swym artykule Franciszek Čupr. Wymienia on różne rodzaje materiałów wchodzących w skład pojęcia „dokumentacja techniczna” (rysunki techniczne, projekty wyrobów, fotografie, opisy techniczne, obliczenia i dane o materiałach, protokoły doświadczeń, wykresy kontroli technicznej, opisy technologiczne, warunki odbioru, instrukcje obsługi, instrukcje montażowe, rozruchu itd.), stwierdza, że niektóre z tych materiałów nie trafiają do archiwum technicznego, bo wygodniej jest opracowywać je łącznie z aktami ogólnymi i włączać do wykazów akt. Wynikiem tego jest fakt zawężania pojęcia dokumentacji technicznej do rysunków magazynowanych w archiwum technicznym.

Dalej autor zajmuje się zagadnieniem oceny i brakowania dokumentacji. W zakładach, które reprezentuje (Zakłady im. J. Dymitrowa CKD Beansko), znajduje się duży zasób dokumentacji. Z dokumentacji tej na trwałe przechowanie przedsiębiorstwo pragnie przeznaczyć tylko tę, która reprezentuje „program produkcyjny zakładów”.

W roku 1963 opracowany został ogólnozakładowy klasyfikator, obejmujący całość produkcji, według którego będą sygnowane rysunki i który decydować będzie o ewidencji i układzie dokumentacji.

Klasyfikator dzieli całość dokumentacji rysunkowej na trzy działy, wewnątrz których istnieje 9 grup:

1. części powszechne, grupa 1—4 (grupa 5 wolna),
2. części branżowe, grupa 6—8,
3. rysunki montażowe i nieprodukcyjne, grupa 9.

Każda grupa jest dalej podzielona na klasy. Klasa dzieli się na zespoły. (Ze względu na różne znaczenia terminu „zespół” używanego zarówno w archiwistyce, jak i w technice, w dalszym ciągu artykułu używa się określeń „zespół archiwalny” i „zespół techniczny”). W ten sposób każdy rysunek, a zatem i produkt, jest dokładnie określony pod względem konstrukcyjnym i technologicznym. Wielkość produktu i rodzaj materiału określają dalsze cyfry.

Panuje przekonanie, że klasyfikator ułatwi również i brakowanie, gdyż będzie można stosunkowo łatwo ustalić punkty wyjściowe oceny. Uważa się, że najłatwiej będzie zdecydować o brakowaniu rysunków części powszechnie używanych (grupa 1—4). Rysunki te nie specyfikują produkcji ich zakładu, można je znaleźć i w innych. Przypuszcza się, że może wystarczyć zachowanie tylko norm zakładowych.

Trudniejsza sprawa natomiast z częściami branżowymi. Trzeba będzie zachować nie tylko przykład na każdą grupę i każdy zespół techniczny, ale z każdego takiego zespołu zachować kilka wariantów. Te same trudności odnoszą się i do rysunków montażowych.

Opracowany system sygnowania i przyjęte kryteria oceny mogą umożliwić taką selekcję materiału, że pozostawiony zespół archiwalny dokumentacji technicznej przedstawiać będzie nie tylko przykłady produkcji, ale obejmować będzie ogólny program produkcyjny zakładu w danym okresie.

Archiwa państwowe. W dyskusji nad problemem archiwalnego opracowywania dokumentacji projektowo-kosztorysowej zabierają głos również i pracownicy archiwów państwowych. W omawianym okresie ukazało się kilka artykułów⁴ napisanych przez kolegów radzieckich oraz jeden niemiecki. W sumie daje to bardzo poważny wachlarz zagadnień, choć przeważa tematyka związana z oceną tych materiałów.

Karlheinz Blaschke we wstępie do swego artykułu przypomina, że chociaż uregulowano już wiele spraw związanych z narastającym zasobem archiwalnym, to dokumentacja techniczna nie doczekała się jeszcze rozwiązania, mimo że ogromne masy rysunków, zalegające archiwa zakładowe, zmuszają do poważnego zajęcia się tą sprawą. Stwierdza on m. in., że archiwiści polscy również przystąpili do tych prac. Autor krytycznie odnosi się do wytycznych ewidencjonowania, kwalifikowania i gromadzenia dokumentacji technicznej, wydanych przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych. Główny zarzut — to przeświadczenie, że zbyt dużo materiałów przeznaczają się u nas do kat. A oraz że zbyt swobodnie pomieszano różne kryteria oceny wartości tych materiałów.

Ciekawą część artykułu stanowi informacja o poczynaniach archiwistów niemieckich, zmierzających do ustalenia zasad oceny dokumentacji

⁴ K. Blaschke, *Die Ausarbeitung von Grundsätzen über Aufbewahrung und Kassation von technischen Zeichnungsgut* (Opracowanie wytycznych przechowania i brakowania rysunków technicznych), „Archivmitteilungen” nr 2/3 (1962), s. 96—99; O. W. Prussak, *O kompletowaniu obłastnogo archiwa tiechniczieskimi dokumientami* (O gromadzeniu materiałów technicznych w archiwum obwodowym), „Woprosy Archiwowiedienja” nr 1 (1963), s. 63—68; O. N. Tiagunow, *Niekotoryje woprosy centralizacji chranienja i ispolzowanja nauczno-tiechniczieskoj dokumentacii* (Niektóre zagadnienia scentralizowanego gromadzenia i wykorzystywania dokumentacji naukowo-technicznej), tamże, nr 4 (1963), s. 22—31; S. K. Miszczenko, *O chranienji i ispolzowanji nauczno-tiechniczieskoj dokumentacii* (O przechowywaniu i wykorzystywaniu dokumentacji naukowo-technicznej), tamże, nr 3 (1964), s. 48—51; E. I. Nikiforow, *Otbor na chranienje matierialow brizow* (Kwalifikowanie na trwale przechowanie materiałów komórek wynalazczości i racjonalizacji), tamże, nr 4 (1965), s. 60—64.

projektowo-kosztorysowej. Na naradach, organizowanych przez Zarząd Archiwów Państwowych wspólnie z przedstawicielami gospodarki uspołecznionej oraz historykami techniki, dyskutowano nad tym problemem. Wychodząc od strony formalno-genetycznej ustalono, że do archiwów państwowych powinny napływać w zasadzie projekty techniczne. Jeśli chodzi o szkice koncepcyjne, to zdecydowano się skupić zainteresowanie tylko na takich, „które są wyrazem twórczego ducha wynalazczego i dotyczą przedmiotów mających poważne znaczenie dla postępu technicznego”. Jako następną zasadę — przyjęto kryterium „treściowe”. Podzielono dokumentację na rysunki dóbr produkcyjnych, środków produkcji i miejsca produkcji, wychodząc z założenia, że np. maszyna przędzalnicza w fabryce maszyn włókienniczych należy do dóbr produkcji, a w zakładzie włókienniczym do środków produkcji. Odpowiedni więc rysunek w każdej z tych fabryk ma inne znaczenie, co może mieć swój wpływ na jego zakwalifikowanie na zniszczenie lub trwale przechowanie.

Następnym krokiem było skonfrontowanie tej opinii w zakładach w praktyce. Na jaw wyszła przy tym ogromna różnorodność terminologiczna i biegunowo różne podejście do tych spraw w różnych pionach gospodarki, w różnych branżach przemysłowych. Po tych próbach stało się jasne, że niemożliwą rzeczą jest opracowanie jednego katalogu obejmującego całość dokumentacji, a jedyną drogą jest opracowanie ramowych wytycznych, ujętych tak elastycznie, aby mogły się w nich zmieścić wszystkie zjawiska.

W dalszym ciągu artykułu autor zastanawia się, czy w ogóle możliwą i potrzebną jest rzeczą przy dzisiejszym gwałtownym postępie technicznym, masach dokumentacji rysunkowej, zachowywanie tych rysunków i wykorzystywanie ich dla badań naukowych, czy może wystarcza bardzo liczna przecież dokumentacja wtórna. Ale ponieważ są to tylko rozważania, na które chyba nikt w tej chwili nie umiałby dać decydującej odpowiedzi, autor kończy artykuł trzema tezami: 1) że można opracować postulowane zasady przekazywania i brakowania rysunków technicznych tylko oddzielnie dla poszczególnych pionów gospodarczych z uwzględnieniem ich specyfiki, 2) zasady w pierwszym rzędzie muszą uwzględniać praktyczne potrzeby, a dla badań naukowych należy zachować tylko projekty zawierające zdecydowanie nowe rozwiązania techniczne oraz zabezpieczyć stare zasoby (do r. 1918), 3) zasady mają przedstawiać żądanie minimalne, a każdy zakład ma wolną rękę w trwałym przechowaniu również innych materiałów.

W artykułach napisanych przez archiwistów radzieckich na czoło zagadnień związanych z archiwalnym opracowywaniem dokumentacji tech-

nicznej wysuwają się: ocena i kwalifikowanie, mikrofilmowanie oraz centralizacja gromadzenia.

Sugestie zgłoszone w tych sprawach przez C. M. Tiagunowa znane są polskiemu czytelnikowi⁵, warto natomiast zapoznać się z wypowiedziami innych autorów.

Wszyscy podkreślają trudności związane z oceną i kwalifikowaniem dokumentacji technicznej, przy czym niektóre wypowiedzi dotyczą zagadnień szerszych, inne bardziej szczegółowych. O. W. Prussak uważa, że archiwa państwowe powinny się interesować dokumentacją techniczną tylko w tych instytucjach, które ją wytwarzają. Dokumentacja ta winna być przekazywana razem z aktami technicznymi i kancelaryjnymi, gdyż tylko wtedy badacz otrzyma pełny obraz historii i działalności twórcy zespołu. Pierwsza selekcja, jego zdaniem, powinna dotyczyć gałęzi przemysłu i uwzględniać jej przydatność dla gospodarki narodowej. K. S. Miszczenko, jakby uzupełniając tę myśl, postuluje, aby dla różnych gałęzi przemysłu przyjmować różne terminy przechowania ze względu na niejednolicie długą wartość praktyczną tych materiałów.

Bardziej szczegółowe sugestie odnoszą się do dwóch grup dokumentacji: technologicznej i racjonalizatorskiej. Dokumentacja technologiczna, tak jak każda inna, oprócz znaczenia praktycznego, może mieć również znaczenie naukowe, historyczne i winna być przejmowana do archiwów państwowych. Chodzi jednak o to, aby przejmować jakieś całości, a nie fragmenty, ponadto należałoby wiązać ją, tak jak normy i cenniki, z projektami, ponieważ w oderwaniu od nich nie będzie posiadać pełnej wartości badawczej.

Co do oceny dokumentacji racjonalizatorskiej i wynalazczej, archiwiści radzieccy (O. W. Prussak i E. J. Nikiforow) zgłaszają kilka postulatów. Wychodzą oni z założenia, że do archiwów państwowych powinny być przejmowane przede wszystkim te, które mają istotne znaczenie dla historii nauki i techniki, a pominąć należy takie, które wprowadziły niewielkie udoskonalenia do produkcji, nie przyczyniając się poza tym do zmiany założeń podstawowych urządzenia czy maszyny.

Autorzy uważają, że podstawowe znaczenie dla tych zagadnień mają akta naukowo-techniczne w technicznych instytutach naukowo-badawczych i te akta zakładowych komórek racjonalizacji i wynalazczości, których oddziaływanie wykracza poza zainteresowanie jednej gałęzi produkcji i obejmuje kilka. Poza tymi podstawowymi materiałami za ważne i ciekawe dla przyszłych badaczy uważać należy wnioski racjonalizatorskie, dzienniki rejestracji wniosków racjonalizatorskich oraz sprawozda-

⁵ C. M. Tiagunow, *Niektóre zagadnienia scentralizowanego gromadzenia i wykorzystania dokumentacji naukowo-technicznej*, tłum. H. Altman, NDAP, 1964.

nia komisji racjonalizatorskich. Wszystkie inne materiały — jak protokoły z narad komisji przyjmujących wnioski, zarządzenia, instrukcje, korespondencję — można zniszczyć.

Na temat wniosków racjonalizatorskich odrzuconych istnieje sugestia, aby niszczyć tylko te, które zostały zdyskwalifikowane jako nie wnoszące nic nowego. Odrzucone z innych względów — należy zatrzymać.

Zagadnienie mikrofilmowania dokumentacji technicznej zaprzęta, jak wiadomo, umysły nie tylko samych techników, ale i pracowników archiwów państwowych. Widok zatłoczonych magazynów archiwów zakładowych i perspektywa takiego samego stanu rzeczy w archiwach państwowych zmusza do szukania dróg wyjścia. Archiwiści radzieccy również stawiają ten problem, uważają jednak, że rzecz będzie dopóty nierealna, dopóki mikrofilm nie będzie uważany od strony prawnej za dokument równorzędny z oryginałem pisanym lub rysowanym. Uważają także, że, jeśli chodzi o najważniejszą dokumentację, obok mikrofilmu trzeba zostawić także opracowania oryginalne.

*

Przedstawione w tym pobieżnym przeglądzie zagadnienia związane z archiwizowaniem dokumentacji technicznej są zagadnieniami bardzo żywymi i istotnymi również i dla archiwistów polskich. Nie ma ani jednego wśród nich, nad którego rozwiązaniem my się również nie biedzimy. Można nawet zaryzykować twierdzenie, że jesteśmy na dobrej drodze do rozwiązania niektórych. Szkoda tylko, że mało na te tematy piszemy.

AKTA STAROSTW POWIATOWYCH OPOLSZCZYZNY Z LAT 1945—1950

Materiały zebrane do niniejszego artykułu dotyczą 13 zespołów akt starostw powiatowych z terenu dzisiejszego województwa opolskiego, a mianowicie: brzeskiego, głubczyckiego, grodkowskiego, kluczborskiego, kozielskiego, namysłowskiego, niemodlińskiego, nyskiego, oleskiego, opolskiego, prudnickiego, raciborskiego i strzeleckiego. Dotychczas nie przejęto do archiwów państwowych akt starostw powiatowych brzeskiego i głubczyckiego, natomiast akta starostwa grodkowskiego znajdują się już w magazynach Oddziału Terenowego w Brzegu, nie są jednak uporządkowane i nie posiadają inwentarza. Wymienione trzy ostatnie zespoły akt starostw powiatowych przejrano jednak w składnicach akt prezydiów powiatowych rad narodowych (Brzeg i Głubczyce) oraz w Archiwum Państwowym w Brzegu (Starostwo Powiatowe Grodkowskie).

Na wstępie kilka informacji ogólnych. Zespoły akt starostw powiatowych obejmują okres chronologiczny lat 1945—1950, tzn. od czasu utworzenia starostw powiatowych po wyzwoleniu Opolszczyzny¹ do czasu ich likwidacji². Jeśli chodzi o rok 1950, to tylko nieliczne jednostki aktowe

¹ Nazwa „Opolszczyzna” użyta została na określenie regionu, z jakiego pochodzą zespoły omawianych w tekście akt. W tym przypadku region ten potraktowano jako równoznaczny z obecnymi granicami województwa opolskiego. Należy bowiem nadmienić, że w latach 1945—1950 Opolszczyzna nie stanowiła odrębnego województwa, a wszystkie jej obecne powiaty z wyjątkiem brzeskiego i namysłowskiego wchodziły administracyjnie w skład województwa śląskiego z siedzibą w Katowicach. Natomiast brzeski i namysłowski należały administracyjnie w tym okresie do województwa wrocławskiego. Obecne województwo opolskie utworzone zostało w czerwcu 1950 r. na podstawie ustawy z dnia 28 czerwca 1950 r. o zmianach podziału administracyjnego Państwa. W ustawie tej między innymi czytamy: „Art. 5. 1. Tworzy się województwo opolskie z siedzibą wojewódzkiej rady narodowej w Opolu” (Dz. U. R. P. Nr 28 poz. 255 z dnia 6. VII. 1950 r.).

² Zarządzenie Nr 7 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 14. IV. 1961 r. w sprawie postępowania z aktami władz administracji państwowej I i II instancji oraz aktami organów samorządu terytorialnego. (Zbiór przepisów archi-

pozostały w omawianych zespołach. Odnosi się to do tych teczek, które zostały definitywnie zamknięte w pierwszym półroczu 1950 r. Jakkolwiek ustawa o radach narodowych jako jednolitych organach władzy terenowej ukazała się już 20 marca 1950 r., zorganizowanie się powiatowych rad narodowych na tutejszym terenie w większości miało miejsce dopiero w czerwcu tegoż roku. Te więcteczki, które były prowadzone tylko do tego czasu i pisma ich opatrzone są pieczętkami starostwa powiatowego, pozostawione są w omawianych zespołach. Trzeba tu jednak zaraz dodać, że zdecydowana większość teczek, pomimo zmiany w r. 1950 starostwa na prezydium powiatowej rady narodowej, prowadzona była niezmiennie przez cały ten rok i teczki te jako zakończone w radzie narodowej pozostały w zespole akt powiatowej rady narodowej.

Stan ilościowy akt pochodzących ze starostw powiatowych obecnie przedstawia się następująco: akta Starostwa Powiatowego w Brzegu — zachował się jedynie fragment w postaci kilkunastu teczek; w Głubczycach — około 170 teczek; w Grodkowie — około 210 teczek; w Kluczborku — 1208 jednostek inwentarzowych (dalej skrót j. inw.); w Koźlu — 673 j. inw.; w Namysłowie — 1577 j. inw.; w Niemodlinie — 262 j. inw.; w Nysie — 182 j. inw.; w Oleśnie — 1164 j. inw.; w Opolu — 592 j. inw.; w Prudniku — 349 j. inw.; w Raciborzu — 340 j. inw. i w Strzelcach Opolskich — 288 j. inw. Należy zaznaczyć, że ilości te dla większości starostw nie są ostateczne. Część z akt jest jeszcze w trakcie porządkowania, a niektóre materiały będą brakowane. Ponadto przy obecnym porządkowaniu akt wewnątrz teczek pewną ilość z nich wypadnie nieraz łączyć, inne znowu, ze względu choćby na objętość, dzielić na tomy. Wizytacje składnic akt (archiwów zakładowych) obecnych prezydiów powiatowych rad narodowych wykazują również, że jeszcze niektóre akta starostw powiatowych znajdują się w tychże składnicach i w najbliższej przyszłości zostaną przejęte i dołączone do zespołów macierzystych w archiwach państwowych³.

Ostateczne ustalenie faktycznego stanu zachowania akt w starostwach powiatowych z wyżej wymienionych względów jest obecnie utrudnione. Powiększa te trudności brak konsekwentnego stosowania w tych urzędach wykazu akt. W trakcie pracy nad porządkowaniem omawianych zespołów oraz po zbadaniu treści ukazujących się w latach 1945—1950 urzędowych dzienników wojewódzkich stwierdzono, że ukazały się w tym

walnych. Stan na dzień 30 czerwca 1961 r., Warszawa 1962, s. 104). W zarządzeniu tym w § 3 czytamy: „Akta urzędów wojewódzkich, starostw powiatowych i urzędów niezespolonych z okresu 1944/45—1950 należy uznać za ostatecznie zamknięte w 1950 r. i traktować jako odrębne, samodzielne zespoły”.

³ Wszystkie wymienione w tekście zespoły akt starostw powiatowych z wyjątkiem głubczyckiego, brzeskiego i grodkowskiego posiadają inwentarze kartkowe.

czasie dla starostw powiatowych byłego województwa śląskiego⁴ dwa przekrojowe strukturalno-rzeczowe wykazy akt. Pierwszy z nich pod nazwą „Wykaz akt (teczek) w starostwach górnośląskiej części województwa śląskiego” otrzymały tutejsze powiaty w r. 1945, drugi pod nazwą „Rzeczowy podział akt (wykaz teczek) w starostwach powiatowych województwa śląskiego” ukazał się w Nr 2 Śląskiego Dziennika Wojewódzkiego z dnia 15 stycznia 1950 r.

Wykaz pierwszy wymieniał w starostwach powiatowych 15 referatów, a mianowicie: 1) ogólny, 2) bezpieczeństwa, 3) administracyjny, 4) gospodarczy, 5) wojskowy, 6) karno-administracyjny, 7) opieki społecznej, 8) sanitarny, 9) weterynaryjny, 10) ubezpieczeń, 11) spraw inwalidów wojennych, 12) ochrony lasów, 13) szkód wojennych, 14) kultury i sztuki, 15) pośrednictwa pracy.

W drugim wykazie podanych jest 17 następujących referatów: 1) ogólnoadministracyjny, 2) rachunkowo-gospodarczy, 3) społeczno-polityczny, 4) administracyjno-prawny, 5) karno-administracyjny, 6) wojskowy, 7) ochrony przed pożarami, 8) osiedleńczy, 9) przemysłu, 10) handlu, 11) zdrowia, 12) opieki społecznej, 13) spraw inwalidzkich, 14) ruchu drogowego, 15) kultury i sztuki, 16) budownictwa, 17) pomiarów. Ponadto w skład starostwa wchodził oddział rolnictwa i reform rolnych z 5 referatami, a mianowicie: 1) planowania i inwestycji w rolnictwie, 2) rolnictwa, 3) urządzeń rolnych, 4) oświaty rolniczej, 5) weterynarii.

W stosunku do podanych wyżej wykazów nasuwają się następujące

⁴ Województwo śląskie istniało w latach 1945—1950. Jego nazwa w tym czasie ulegała kilkakrotnym zmianom. Po wyzwoleniu Katowic w dniu 27. I. 1945 r. i przybyciu tu w dniu następnym grupy operacyjnej pierwszych pracowników administracji polskiej z Pełnomocnikiem Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej na czele obejmowana jednostka terytorialna określona jest jako województwo śląskie. Uchwałą Rady Ministrów z dnia 26. II. 1945 r. zostały wyłączone z obszaru województwa kieleckiego i włączone do województwa śląskiego powiaty: będziński, sosnowiecki oraz zawierciański. Powiększone w ten sposób województwo śląskie otrzymało nazwę: Województwo Zagłębiowsko-Śląskie. W marcu 1945 r. aktem Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej włączono do obszaru omawianego województwa ziemie Śląska Opolskiego. Województwo obejmujące ziemie Śląska Górnego, Śląska Opolskiego i Zagłębia Dąbrowskiego otrzymało nazwę: Województwo Śląsko-Dąbrowskie. Uroczysty akt zjednoczenia ziem śląskich odbył się w dniu 18 marca 1945 r. w Katowicach (patrz: Gazeta Urzędowa Województwa Śląskiego Nr 3 z 14. III. 1945 r. i Nr 5 z 31. III. 1945 r.). Od czerwca 1949 r. powrócono ponownie do nazwy Województwo Śląskie, jakkolwiek urzędowego ogłoszenia tej zmiany w Śląskim Dzienniku Wojewódzkim nie podano. Wreszcie ustawą z dnia 28. VI. 1950 r. o zmianach podziału administracyjnego Państwa zmieniono nazwę Województwa Śląskiego na Województwo Katowickie, odłączając równocześnie od niego powiaty obecnej Opolszczyzny z wyjątkiem powiatu brzeskiego i namysłowskiego (patrz: Dz. U. R. P. Nr 28 poz. 255 z 6. VII. 1950 r.).

uwagi. Pierwszy z nich z r. 1945 uległ wkrótce znacznym zmianom. Część referatów zmieniła nazwę i zakres kompetencji, jak np. bezpieczeństwa, gospodarczy i sanitarny. Część została z czasem zlikwidowana, m. in. referat szkód wojennych. Kompetencje niektórych, jak ochrony lasów, pośrednictwa pracy, przyjęły tzw. urzędy niezespolone. Powstawały natomiast nowe referaty, nie uwzględnione w wymienionym wykazie, jak referat osiedleńczy, ruchu drogowego i referat rolnictwa i reform rolnych — ten ostatni utworzony z połączenia powiatowego urzędu ziemskiego i powiatowego biura rolnego. Referaty przemysłu i handlu w pewnym okresie istniały samodzielnie, a w innym złączone jako jeden referat przemysłowo-handlowy. Wykaz pierwszy, ze względu na ciągłe zmiany, stwarza w praktyce znaczne trudności w ustalaniu, czy akta kat. A zachowane są w komplecie. Musimy bowiem jeszcze dodać, że w ramach poszczególnych referatów, oprócz przewidzianych wykazem teczek, tworzone szereg pochodnych czy nowych haseł wykazowych. Było to z jednej strony wynikiem zwiększającej się kompetencji tych komórek organizacyjnych, z drugiej — rezultatem braku właściwego łączenia pokrewnych spraw w poszczególne jednostki. Dużą dowolność, a często i chaos, obserwujemy w jednostkach aktowych szczególnie referatów społeczno-politycznych.

Jeśli chodzi o późniejszy wykaz akt z początku r. 1950, który częściowo wprowadzany był już w życie w roku poprzednim, jego pełne praktyczne zastosowanie przypada prawie na sam koniec istnienia starostw powiatowych. Stąd tylko niewielka liczba zachowanych teczek posiada znaki kancelaryjne tego wykazu, wobec czego nadanie według niego układu teczkom wewnątrz referatów dla całych zespołów starostw powiatowych jest praktycznie nie do przeprowadzenia. Jedno, co z tego wykazu przyjęto, przynajmniej w odniesieniu do starostw powiatowych, znajdujących się już w WAP w Opolu, to utrzymanie kolejności referatów wewnątrz omawianych zespołów. W tej przeto kolejności spróbujemy omówić stan zachowanych materiałów z poszczególnych komórek organizacyjnych starostw powiatowych Opolszczyzny. Wszystkich grup aktowych wymienić tu jednak nie będziemy, a tylko te, które, naszym zdaniem, zawierają materiały przedstawiające szersze znaczenie dla potrzeb badaczy naukowych.

1. Referat ogólny, czy też później oznaczany jako ogólnooorganizacyjny (znak O). Znajdują się tu akta dotyczące wyborów do ciał samorządowych, do podziału administracyjnego powiatu, zjazdów i konferencji starostów, wójtów, protokoły z kontroli i zarządzania polustracyjne, akta organizacji wewnętrznej starostwa i nadzoru nad urzędowaniem podległych urzędów. Kolejno występują zarządzenia we-

wewnętrzne i okólniki starostwa. Najcenniejszą grupą materiałową w tym referacie są sprawozdania sytuacyjne oraz wykazy statystyczne. Niestety, nie zachowały się w komplecie. I tak w starostwie opolskim sprawozdania sytuacyjne zachowały się tylko z lat 1945—1948, w starostwie kozielskim — z r. 1945 i 1948, w starostwie strzeleckim — z r. 1945, 1948 i fragmenty z r. 1949. W Raciborzu są z lat 1945—1947, w Prudniku — z okresu 1945—1949, w Niemodlinie — z lat 1945, 1946 i 1948. Natomiast prawie pełny ich komplet można znaleźć w zespole akt Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, dokąd wysyłane były przez starostów.

Podobna sytuacja jest z wykazami statystycznymi zawierającymi dane liczbowe dotyczące stanu ludności, rolnictwa, przemysłu i handlu. Stosunkowo dobrze zachowane są np. dla powiatu opolskiego, ale już w powiecie kozielskim są tylko dla spraw rolnych, a dla brzeskiego nie zachowały się w ogóle. W Niemodlinie mamy je z r. 1949, w Prudniku z r. 1946 i 1947.

To samo można powiedzieć o wszystkich innych omawianych w tym referacie grupach aktowych.

2. Referat rachunkowo-gospodarczy (znak R. G.). Przeważająca liczba akt tego referatu ze wszystkich powiatów nie zawierała materiałów kwalifikujących się do trwałego przechowywania, a zwłaszcza sprawy takie, jak sprawy pomieszczeń, inwentarzy biurowych, opłat pocztowych, materiałów pisarskich, środków lokomocji itp. Akta te z reguły zostały już wybrakowane w składnicach akt. Kilka zachowanych jednostek tego referatu w starostwie kluczborskim, oleskim, kozielskim i strzeleckim — to preliminarze budżetowe i nieliczne sprawozdania z zakresu finansowego.

3. Referat społeczno-polityczny (znak S. P.). Akta tego referatu stanowią najliczniejszą grupę jednostek inwentarzowych w starostwach o przewadze ludności autochtonicznej. I tak dla przykładu w starostwie kozielskim na 673 jednostki inwentarzowe całości zespołu, 245 pochodzi ze wspomnianego tu referatu. Również trzecia część teczek należy do referatów społeczno-politycznych w starostwach — strzeleckim i opolskim. Wszędzie tam przeważają zdecydowanie sprawy związane z weryfikacją miejscowej ludności. Są to indywidualne wnioski weryfikowanych osób, opinie wydawane o tych osobach przez ówczesne rady narodowe czy milicję obywatelską, zarządzenia normatywne, deklaracje wierności, protokoły z posiedzeń komisji weryfikacyjnych. Drugą pokrewną grupę akt stanowią sprawy repatriacji Niemców z omawianych powiatów, a także repatriacji ludności miejscowej z terenów Niemiec i innych. Znajdziemy tu dane do stowarzyszeń, ich rejestracji i likwidacji oraz nieliczne wykazy małżeństw mieszanych. Dalej występują spra-

wy związane ze strefą nadgraniczną, rejestracją cudzoziemców, sprawy wyznaniowe, ewidencji i ruchu ludności. Również w powiatach o przewadze ludności autochtonicznej występuje dosyć znaczna ilość materiałów dotyczących zmiany imion i nazwisk. Do referatów tych należały również w początkowych latach sprawy kontroli prasy i widowisk, co znajduje odbicie w zachowanych aktach. Odnotujemy tutaj, że ostatnie z wymienionych spraw, a mianowicie ewidencji i ruchu ludności, urzędów stanu cywilnego, zmiany imion i nazwisk oraz nadzór nad widowiskami znajdują się już w nowym wykazie z 1950 r. w kompetencji referatów administracyjno-prawnych.

Na ogół niewielkie odbicie w referatach społeczno-politycznych znalazło referendum z 30 czerwca 1946 r. i pierwsze wybory do sejmiku z dnia 19 stycznia 1947 r. Są np. w aktach niektórych starostw zachowane materiały do strony technicznej wyborów, jak sprawa ustalania obwodów głosowania, urządzania lokali wyborczych itp. W Raciborzu zachowały się tylko listy uprawnionych do głosowania ze wszystkich gmin powiatu. Najbardziej wartościowe materiały w tym względzie zachowały się w zespole akt ze Strzelca Opolskich. Są tu odezwy, zarządzenia, raporty poszczególnych gmin, sprawozdania i bardzo wnikliwie opracowane przez starostę tzw. pokłosie referendum ludowego. Do cenniejszych grup materiałowych tego referatu należą sprawozdania i statystyka, nazywane też sprawozdaniami sytuacyjnymi z działalności referatu społeczno-politycznego. Omawiane są tu ruchy polityczne, społeczne, kwestie niemieckie, procesy repolonizacyjne, weryfikacja, zmiany imion i nazwisk i inne pokrewne zagadnienia. Przykładowo w powiecie kozielskim zachowały się one z lat 1945—1949, w opolskim z lat 1946—1949, w oleskim z 1946—1948, kluczborskim z 1945—1947, niemodlińskim z 1949, strzeleckim z lat 1946—1947 i z 1949 r.

4. Referat administracyjno-prawny (znak A), o bardzo zróżnicowanej ilościowo zachowanej dokumentacji aktowej. Są to głównie wzmiankowane już wyżej sprawy przejęte z referatów społeczno-politycznych, a mianowicie zmiany imion i nazwisk, urzędów stanu cywilnego, ewidencji i kontroli ruchu ludności. Do referatu tego włączone zostały również sprawy szkód wojennych. Te ostatnie najliczniejsze odbicie mają w aktach starostwa powiatowego kozielskiego — 43 jednostki inwentarzowe. Dość znaczna ilość kwestionariuszy dotyczących szkód wojennych znajduje się w starostwach powiatowych raciborskim i prudnickim.

5. Referat karno-administracyjny (znak K). Zachowana ilość aktowa tych referatów nie przekracza kilku jednostek w każdym z omawianych starostw. Są to przeważnie rejestry karne i nieliczne sprawozdawczość referatu.

6. Referat wojskowy (znak W). Akta tego referatu mają niewielkie odbicie w aktach starostw. Wprawdzie w starostwach znajdujących się w PAP w Kluczborku jest po 30 i więcej jednostek z omawianych referatów, pokażna jednak z nich liczba dotyczy spraw poborowych, rejestracji roczników, zasiłków, które to materiały winny być wybrakowane. Kwalifikujące się do przechowywania takie materiały, jak sprawozdawczość referatu, rozminowanie terenów, rejestracja osadników wojskowych, organizacja wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, z reguły nie przekraczają kilkunastu jednostek i to nie we wszystkich starostwach.

7. Referat ochrony przed pożarami (znak Poż.) W przeglądanych aktach starostw powiatowych nie zachowały się żadne materiały.

8. Referat osiedleńczy (znak Osiedl.) Przykładowy stan ich zachowania: w starostwie prudnickim 9 j. inw., strzeleckim 4 j. inw., kozielskim 17 j. inw., opolskim 37 j. inw. Najcenniejsze materiały znajdują się w teczkach sprawozdań i statystyki oraz z osadnictwa. Znaczna liczba jednostek odnosi się do akcji uwłaszczeniowej, zarówno rolniczej jak i nierolniczej. Są to zwykle podania, często z różnymi załącznikami, o przydział gospodarstwa, jego części czy też inwentarza martwego. Tylko pojedynczo występują w omawianym referacie jednostki odnoszące się do wykazów obiektów rolniczych i nierolniczych, inwentarza żywego, ewidencji nadwyżek repatriantów i przesiedleńców oraz zwrotu gospodarstw ludności autochtonicznej.

9. Referat przemysłu (znak P.) Referat przemysłu został utworzony w roku 1945 i na skutek zmian zakresu kompetencji resortowych w r. 1947 zmienił nazwę na referat przemysłu i handlu, a w zakres jego kompetencji weszły sprawy przemysłu i handlu. Połączenie tych agend w kompetencjach jednego referatu stwarza dziś trudności w rozgraniczeniu tych spraw w aktach. Dotyczy to zwłaszcza różnego rodzaju sprawozdań i zestawień statystycznych, które z reguły wkładano do wspólnych teczek, natomiast sprawy merytoryczne z uwagi na specyfikę zagadnień zostały w znacznym stopniu wydzielone w odrębnych teczkach.

Najwcześniejsze sprawozdania tego referatu z r. 1945 posiadają starostwa w Niemodlinie, Oleśnie i Kluczborku, z r. 1946 w Namysłowie, Raciborzu i Strzelcach Opolskich, a z r. 1947 w Koźlu. Późniejsze sprawozdania posiadają pozostałe starostwa z wyjątkiem Brzegu — z tym zastrzeżeniem, że niektóre z nich nie posiadają ich z lat 1949—1950. Podobnie — z niewielkimi odchyleniami — przedstawia się sytuacja ze sprawozdaniami statystycznymi, przy czym niektóre z nich łączone są ze sprawozdaniami opisowymi.

Stosunkowo niewiele zachowało się akt, które dotyczą zakładów rze-

mieślniczych i przemysłowych. Poza spisami tych zakładów — względnie niewielkimi wzmiankami w aktach starostw w Głubczycach, Grodkowie, Koźlu, Nysie i Oleśnie — w pozostałych starostwach nie ma żadnych danych. Również znikome dane o ustanowieniu nadzoru państwowego lub o przejęciu zakładów na własność państwa znajdują się w aktach starostw powiatowych w Nysie, Opolu i Koźlu. Podobnie przedstawia się sprawa tzw. reprivatyzacji przedsiębiorstw, do których znajdują się wzmianki w starostwach powiatowych w Koźlu, Nysie, Niemodlinie i Oleśnie.

Stosunkowo duża liczba akt dotyczących udzielania koncesji na prowadzenie warsztatów rzemieślniczych w latach 1945—1947 zachowała się we wszystkich starostwach z wyjątkiem powiatów brzeskiego, kluczborskiego i nyskiego.

Materiały dotyczące cechów lub organizacji rzemieślniczych oraz pewne dane dotyczące zatrudnienia w rzemiośle, znajdują się jedynie w starostwach powiatowych w Nysie i Oleśnie.

W r. 1949 nastąpił rozdział kompetencji tego referatu na referat przemysłu i referat handlu.

10. *Referat handlu* (znak H). Referat handlu w początkowym okresie swego istnienia nosi nazwę „Referat Aprowizacji i Handlu”. W pierwszej połowie 1947 r., po przekształceniu resortu Aproprowizacji i Handlu w resort Aproprowizacji, sprawy dotyczące handlu przeszły do kompetencji referatów przemysłu i handlu, a po likwidacji Ministerstwa Aproprowizacji w r. 1948 również uprawnienia tego referatu przejął referat przemysłu i handlu.

Te zmiany organizacyjne spowodowały, że referaty handlu, podobnie jak referaty przemysłu, z tego okresu mają wspólne sprawozdania i zestawienia statystyczne. Odrębne sprawozdania posiadają tylko zespoły starostwa powiatowego w Niemodlinie, Opolu i Raciborzu, dlatego przy poszukiwaniach materiałów do spraw handlu należy zaglądać do odpowiednich teczek ze sprawozdaniami w referatach przemysłu.

Stosunkowo duża liczba akt dotyczy zezwoleń na prowadzenie placówek handlowych, udzielonych koncesji i kontroli placówek handlowych. Akt takich nie posiadają starostwa w powiatach: Brzeg, Nysa i Racibórz.

W aktach referatów handlu znajdują się akta Powiatowych Komisji Cennikowych z lat 1948—1950 oraz akta Komisji Notowania Cen. Z tego okresu pochodzą także akta tzw. Komisji Usprawnienia Zaopatrzenia. Posiadają je zespoły akt starostw w Opolu, Nysie, Namysłowie i Oleśnie.

11. *Referat zdrowia* (znak Z). Zakres kompetencji referatu zdrowia w praktyce był dosyć szeroki, jednakże znaczna część jego działalności skupiała się w wyspecjalizowanych jednostkach, jak szpitale, przy-

chodnie, ambulatoria itp. Ten podział kompetencji sprawił, że wachlarz spraw załatwianych bezpośrednio przez referat był dosyć wąski, stąd też liczba akt pozostawionych przez referaty zdrowia jest niewielka.

Sprawozdania referatów zdrowia są bardzo szczupłe i zdekompletowane. Posiadają je starostwa w powiatach: opolskim z lat 1945—1946, kozielskim z r. 1946, namysłowskim z lat 1948—1950, nyskim z lat 1946—1947 i raciborskim z lat 1945—1950. Stosunkowo lepiej przedstawia się stan zachowania sprawozdań statystycznych. Posiadają je wszystkie starostwa z wyjątkiem powiatu brzeskiego, głubczyckiego, prudnickiego i strzeleckiego. Dotyczy to zwłaszcza sprawozdań i meldunków o chorobach epidemicznych i zakaźnych, jednakże są one poważnie zdekompletowane. W teczkach sprawozdań referatów zdrowia jako załączniki znajdują się często sprawozdania poszczególnych szpitali, przychodni i ośrodków zdrowia w powiatach, dlatego też istnieją trudności w ustaleniu stanu zachowania sprawozdań jednostek podległych referatom zdrowia.

12. Referat opieki społecznej (znak O.S.). W okresie swej działalności przechodził spod kompetencji starostwa w r. 1946 do wydziału powiatowego, by w r. 1948 ponownie powrócić do starostwa, dlatego jego akta zachowały się w formie szczątkowej. Posiadają je jedynie starostwa grodkowskie, kluczborskie, kozielskie, namysłowskie i oleskie. Są to przeważnie cząstkowe sprawozdania z opieki nad dziećmi, młodzieżą i rodzinami niezamożnymi, pozbawionymi żywicieli.

W pewnym sensie uzupełnieniem referatu opieki społecznej są akta powiatowego komitetu opieki społecznej, który prowadził swą działalność w latach 1945—1949. W aktach powiatowych komitetów opieki społecznej obok sprawozdań z działalności tych komitetów znajdują się sprawozdania domów starców, domów dziecka w różnym stanie zachowania do r. 1949, tj. do czasu likwidacji powiatowych komitetów opieki społecznej i przejęcia ich agend przez referaty opieki społecznej. Protokoły likwidacji powiatowych komitetów opieki społecznej posiadają starostwa powiatowe namysłowskie, oleskie i strzeleckie.

13. Referat spraw inwalidzkich (znak Inw.) został utworzony zarządzeniem Wojewody Śląsko-Dąbrowskiego z dniem 1 września 1948 r., jednakże dla powiatów opolskiej części województwa śląsko-dąbrowskiego sprawy inwalidzkie załatwiał urząd Starosty Powiatowego w Gliwicach, dlatego w pozostałych starostwach nie ma akt tego referatu.

14. Referat ruchu drogowego (znak R.D.) powstał dopiero w r. 1949, dlatego jego akta nie uległy jeszcze archiwizacji i zostały przejęte przez prezydium rad narodowych po likwidacji starostw powiatowych.

15. Referat kultury i sztuki (znak Kult.). Akta tego re-

feratu są stosunkowo źle zachowane we wszystkich zespołach starostw powiatowych. Stosunkowo najlepiej zachowane akta mają powiaty: kozielski z lat 1945—1947, namysłowski z lat 1946—1950 oraz kluczborski i opolski z r. 1946.

Nie posiadają akt referatów kultury i sztuki starostwa brzeskie, głubczyckie, nyskie, oleskie i raciborskie, pozostałe zaś starostwa posiadają najwyżej po kilka teczek akt i to stosunkowo niezbyt cennych.

16. **Referat budownictwa** (znak Bud.). Referat budownictwa do r. 1949 nosił nazwę referatu odbudowy i w początkowym okresie zbierał dane o zniszczeniach wojennych nieruchomości, stąd też znaczna liczba akt dotyczy rejestracji zniszczeń oraz stopnia zniszczenia rejestrowanych obiektów.

Właściwa odbudowa zaczęła się dopiero w r. 1946 i dotyczyła budynków państwowych oraz użyteczności publicznej i szkół.

Sprawozdania z odbudowy i budowy z lat 1945—1947 zachowały się w starostwach powiatowych kozielskim, kluczborskim, namysłowskim i oleskim. W pozostałych starostwach zachowały się tylko szczątki tych sprawozdań. Z okresu późniejszego zachowało się ich więcej, jednakże dotyczą one raczej wykonania planów inwestycyjnych z odbudowy miast i wsi.

Stosunkowo duża liczba akt z odbudowy i remontu szkół zachowało się we wszystkich starostwach, jednakże w niektórych powiatach, jak np. w nyskim, kluczborskim i raciborskim są one bardzo zdekompletowane, a powiaty brzeski i głubczycki nie posiadają ich wcale.

17. **Referat pomiarów** (znak Pom.) większość swych prac wykonywał dla referatu rolnictwa i reform rolnych oraz dla osób prywatnych, które w większości przypadków są aktualne do dziś, dlatego nie zostały przekazane do archiwum państwowego. Kilka teczek, i to niezbyt cennych, posiada tylko Starostwo Powiatowe w Koźlu.

18. **Oddział rolnictwa i reform rolnych** został utworzony z dniem 1 stycznia 1950 r. z podziałem na pięć referatów:

1. Referat planowania i inwestycji w rolnictwie (znak Rol. Pl.),
2. Referat rolnictwa (znak Rol.),
3. Referat urządzeń rolnych (znak Rol. U.),
4. Referat oświaty rolniczej (znak Rol. Ośw.),
5. Referat weterynarii (znak Rol. Wet.).

Podział taki podyktowany został koniecznością usprawnienia prac przy dość szerokim zakresie spraw, jakie załatwiał oddział rolnictwa i reform rolnych. Zastosowanie tego podziału w aktach starostwa jest jednak niemożliwe, ponieważ zarządzenie Wojewody Śląskiego wprowadzające nowy rzeczowy wykaz akt starostw powiatowych ukazało się w po-

łowie stycznia 1950 r., a wkrótce potem starostwa powiatowe zostały zlikwidowane. Stosowanie nowego rzeczowego wykazu akt było więc bardzo krótkie, dlatego bardziej celowe wydaje się pozostawienie dawnego podziału na referaty.

1. Referat rolnictwa i reform rolnych (znak Rol.). Początkowy zasób aktowy tego referatu tworzą akta dwóch niezależnych od starostwa instytucji: Powiatowego Urzędu Ziemskiego i Powiatowego Biura Rolnego, które działały w latach 1945—1946. Likwidacja tych instytucji nastąpiła w pierwszej połowie 1947 r., a na ich miejsce utworzono odrębne, podporządkowane administracyjnie starostwom referaty rolnictwa i reform rolnych.

Wobec niejednolitego, a najczęściej dziennikowego — w wąskim zakresie pojętego — systemu kancelaryjnego powiatowych urzędów ziemskich i powiatowych biur rolnictwa, trudno tu wydzielić jakieś bardziej zdecydowane grupy spraw. Podstawową grupę akt, w której mieszczą się także sprawozdania z działalności tych urzędów, stanowią teczki zawierające okólniki, zarządzenia i korespondencję w sprawach rolnych. Z małymi odchyleniami znajdują się one we wszystkich starostwach z wyjątkiem powiatu brzeskiego.

Od r. 1947 następuje zmiana w organizacji kancelarii dwu wymienionych urzędów, ujednoliconej z kancelarią starostwa, i od tego czasu w referatach rolnictwa spotyka się sprawozdania prowadzone na wzór starostwa, które noszą nazwę: Sprawozdania z przebudowy ustroju rolnego.

Następna grupa spraw, tzw. urządzeń rolnych, dotyczy gospodarstw poniemieckich i opuszczonych oraz związanych z tym zmian własnościowych itp. Stanowią one największą ilościowo grupę akt dotyczących rolnictwa we wszystkich starostwach powiatowych.

Również pokaźna liczba akt dotyczy majątków ziemskich i ich parcelacji. W niektórych starostwach, jak np. w powiecie opolskim i kozielskim, znajdują się szczątkowe akta byłych powiatowych pełnomocników Rządu do spraw reformy rolnej, którzy działali na terenach powiatów do czerwca 1945 r.

W starostwach powiatowych głubczyckim, kozielskim, namysłowskim i opolskim znajdują się także szczątkowe akta Komisji Osadnictwa.

Odrębną grupę spraw stanowią akta zniszczeń wojennych wsi, sporządzone w latach 1945—1946, jednakże w żadnym ze starostw nie zachowały się komplety tych akt. Z okresu późniejszego pochodzą różne sprawozdania i zestawienia z odbudowy wsi, są one jednak niekompletne.

2. Referat weterynaryjny (znak Wet.). Akt z tego referatu zachowało się stosunkowo niewiele. Są to akta dotyczące organizacji

lecznictwa weterynaryjnego i posiadają je starostwa powiatowe: kluczborskie, kozielskie i oleskie. Natomiast w zespołach pozostałych powiatów istnieją tylko szczątkowe akta tych referatów. Nie posiadają zupełnie tych akt starostwa brzeskie i głubczyckie.

3. Referat oświaty rolniczej (znak Ośw. Roln.). Akta tego referatu stanowią dość liczną grupę we wszystkich starostwach z wyjątkiem powiatów brzeskiego, głubczyckiego, niemodlińskiego i nyskiego. Wśród tych akt znajdują się teczki kilku szkół rolniczych oraz kursów oświaty rolniczej.

Przedstawiona wyżej charakterystyka akt byłych starostw powiatowych z terenu województwa opolskiego zawiera tylko ogólny przegląd akt dotyczących tego okresu. Dokonany przekrój tematyczny poprzez poszczególne komórki organizacyjne starostw powiatowych z konieczności informuje celowo bardzo pobieżnie o treści ich akt, bowiem szczegółowe omówienie zawartości tych zespołów wymagałoby znacznego rozszerzenia ram tego artykułu.

Jak już nadmieniono na wstępie, akta starostw powiatowych Opolszczyzny nie zachowały się w komplecie, przy czym stopień zachowania poszczególnych zespołów jest mocno zróżnicowany. Stosunkowo najlepiej zachowały się akta starostw powiatowych: namysłowskiego, kluczborskiego, oleskiego, opolskiego i kozielskiego. Najgorzej powiatów: brzeskiego, głubczyckiego i grodkowskiego. Przytoczone wyżej braki, które w pewnym sensie ograniczają wartość naukową omawianych zespołów, nie mogą jednak przesłonić faktu, że materiały te stanowią obecnie główne źródło do badań pierwszych lat działalności władzy ludowej na Opolszczyźnie. Materiały te muszą być, oczywiście, uzupełnione innymi źródłami, jak np. aktami byłych urzędów wojewódzkich w Katowicach i Wrocławiu, aktami komitetów partyjnych, prasy itp. Niemniej wszelkie badania dotyczące dziejów Opolszczyzny w latach 1945—1950 nie mogą być przeprowadzone bez uwzględnienia omawianych zespołów.

PRZEBIEG PRAC NAD POMOCAMI ARCHIWALNYMI W CENTRALNYM ARCHIWUM WOJSKOWYM W LATACH 1960—1964

Wojskowe materiały archiwalne, które są obecnie zabezpieczone przez Centralne Archiwum Wojskowe, stanowią część państwowego zasobu archiwalnego i składają się z akt powstałych w wyniku działalności resortu Ministerstwa Obrony Narodowej oraz podległych mu jednostek wojskowych od r. 1943, polskich jednostek i organizacji wojskowych działających na terytorium Polski i poza jej granicami w okresie pierwszej wojny światowej, Ministerstwa Spraw Wojskowych i wszystkich podległych mu jednostek wojskowych w latach 1918—1939 oraz różnych organizacji wojskowych działających w okresie okupacji¹.

Jeżeli chodzi o akta wytworzone w okresie międzywojennym, to nie zachowały się one w pełni. Okupant dokonał poważnych zniszczeń, a w czasie działań wojennych wiele materiału uległo całkowitej zagładzie. Ogólnie cały zasób aktowy CAW obecnie wynosi około 10 000 mb akt, z czego 50% stanowią akta ludowego Wojska Polskiego.

1. POMOCE ARCHIWALNE DO AKT OKRESU MIĘDZYWOJENNEGO

Jeszcze przed drugą wojną światową w Archiwum Wojskowym zapoczątkowane zostały prace nad porządkowaniem akt poszczególnych jednostek. Opracowano wówczas inwentarze do akt Legionów Polskich, Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu, Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego, Polskiej Siły Zbrojnej, Polskiego Korpusu Posiłkowego, formacji wschodnich, armii generała Hallera²

¹ Szczegółowe omówienie zasobu archiwalnego CAW patrz: L. Lewandowicz, *Zasób aktowy Centralnego Archiwum Wojskowego*, „Biuletyn Wojskowy Akademii Politycznej (WAP)” nr 1/14 Warszawa 1959, s. 58—63.

² Dnia 4. VI. 1917 r. ukazał się dekret prezydenta Francji, w oparciu o który przystąpiono do formowania na ziemi francuskiej oddziałów wojskowych złożonych z Polaków przebywających na obczyźnie. W połowie r. 1918 do Francji przybył

i powstań śląskich³. Przy innych zespołach w zasadzie prace nie były podejmowane. Jedynie zapoczątkowane zostało porządkowanie akt wybranych jednostek z okresu 1919—1920⁴.

Sporządzone w okresie międzywojennym pomoce archiwalne nie spełniają wystarczająco wymagań stawianych dziś tego rodzaju opracowaniom. Poważnym ich mankamentem jest brak pełnego określenia tytułu teczki. Określenia takie, jak „korespondencja ogólna”, „korespondencja różna” lub „akta od numeru do numeru”, często powtarzają się w inwentarzach przedwojennych. Oprócz tego stwierdzono, że duża ilość akt pewnych zespołów w ogóle nie została ujęta w inwentarzach. Obecnie w czasie prac porządkowych niedociągnięcia te są likwidowane. Przede wszystkim chodzi o ujęcie dużej ilości akt i to natury politycznej, których poprzednio nie wpisano do inwentarza. I tak w latach 1963—1964 częściowo uaktualniono inwentarz akt Legionów Polskich, Polskiego Korpusu Posiłkowego i Polskiej Siły Zbrojnej. W sumie zespoły te zawierają 180 mb akt. Rozpoczęto również uzupełnianie inwentarza ciągłego do — bardzo interesującego pod względem zawartości — zespołu akt armii generała Hallera. Ogółem zespół ten obejmuje 27 mb akt.

Na uwagę badacza zasługuje sporządzony nowy inwentarz ciągły zespołu akt Oddziału IV Sztabu Generalnego, a następnie Głównego, z lat 1921—1939. Wśród ciekawych materiałów archiwalnych szczególną wartość posiadają te, które wytworzono w okresie 1929—1939, a przede wszystkim: akta omawiające możliwości mobilizacyjne poszczególnych okręgów kraju, ochrony i bezpieczeństwa, organizacji i zaopatrzenia wojennego służb oraz różne instrukcje, regulaminy kwatermistrzowskie i sprawozdania z ćwiczeń doświadczalnych. Ogółem zespół ten obejmuje 115 jedn. archiw.

Obecnie w CAW dobiegają końca prace przy sporządzaniu pomocy archiwalnych dla akt ważnej instytucji wojskowej okresu międzywojen-

gen. Haller, któremu Komitet Narodowy Polski w Paryżu powierzył dowództwo. Należyce uzbrojona i wyposażona armia — w składzie 5 dywizji strzelców, dywizji instrukcyjnej, 7 eskadr lotniczych, pułku czołgów i jednostek pomocniczych — w kwietniu 1919 r. przybyła do kraju. Szczegółowe omówienie patrz: W. Lipiński, *Bajończycy i armia polska we Francji*, odbitka z „Bellony”, Warszawa 1929; E. Ligocki, *Dzieje armii generała Hallera na obczyźnie*, Warszawa 1926; *Encyklopedia Wojskowa*, t. I, Warszawa 1931, s. 125—128.

³ Ogółem CAW przechowuje 52 mb tych akt, wśród których większą część stanowią materiały wytworzone przez władze i oddziały uczestniczące w III powstaniu śląskim.

⁴ Ułożono akta władz naczelnych oraz dowództw armii z lat 1919—1920. Już w CAW uporządkowano ostatecznie i sporządzono inwentarze do akt Oddziału I i III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (ND WP), obejmujące w sumie 271 jedn. archiw.

nego — Korpusu Kontrolerów. Działalność tej komórki organizacyjnej Ministerstwa Spraw Wojskowych zapoczątkowana została po przejściu siły zbrojnej na stopę pokojową w r. 1921. W zespole tym zachowały się rozkazy wewnętrzne, zarządzenia władz centralnych i przepisy służbowe, plany pracy i sprawozdania z ich realizacji. Jednak największą grupę akt w tym zespole stanowią: sprawozdania roczne z kontroli administracyjno-wojskowej, uwagi do materiałów pokontrolnych i ewidencja przeprowadzonej kontroli w jednostkach poszczególnych rodzajów broni i służb. Ogółem uporządkowano i zinwentaryzowano już około 18 mb akt — 1200 jedn. archiw.

Dobiega też końca porządkowanie wytworu kancelaryjnego dowództw trzydziestu dywizji piechoty, stanowiącego ponad 21 mb akt. Obecnie już zinwentaryzowano około 950 jedn. archiw. Po ostatecznym opracowaniu materiału tych zespołów, informujący nie tylko o szkoleniu i wyposażeniu wojska, ale i o sytuacji polityczno-społecznej na terenie dyslokacji dywizji, zainteresuje szeroki krąg badaczy naukowych.

W r. 1964 pomoc archiwalną, w postaci inwentarza kartkowego, otrzymały zachowane w CAW fragmenty materiału archiwalnego, wytwórcą którego były: wojskowa służba sprawiedliwości i prokuratury. Opracowany inwentarz kartkowy obejmuje 232 jedn. archiw.

Wytwór kancelaryjny służby sprawiedliwości okresu międzywojennego został poważnie przerzedzony w wyniku działań wojennych. Zachowały się fragmenty akt Najwyższego Sądu Wojskowego (organizacja służby sprawiedliwości na stopie pokojowej, regulaminy dla władz sądowych, dekrety, rozporządzenia i przepisy w sprawie ustroju sądów i dyscypliny wojskowej); Wojskowych Sądów Okręgowych — I, II, IV, V, VII, VIII i X (księgi rozkazów, protokoły z posiedzeń zespołów sędziowskich) i Wojskowych Sądów Rejonowych — Bydgoszcz, Grodno, Kalisz, Kielce, Łódź, Poznań, Skierniewice, Toruń, Warszawa. Wśród tych ostatnich na uwagę badacza zasługują akta sądu Grodno, gdzie znajdują się z r. 1920 spisy aresztowanych przez władze wojskowe pod zarzutem dezereji i działalności komunistycznej oraz raport policji państwowej o rozruchach antypaństwowych⁵. Zachowały się też fragmenty akt Prokuratury przy Najwyższym Sądzie Wojskowym⁶, prokuratur okręgowych I, II, IV, V, VII, VIII⁷, wojskowych więzień śledczych I, II, IV, VII, VIII i wojskowych więzień karnych — Stanisławów⁸ i Wiśnicz.

⁵ CAW: Wojskowy Sąd Rejonowy Grodno, t. 2.

⁶ Wśród nich sprawozdanie prezesa prokuratury generalnej RP za rok 1937. CAW: Prokuratura przy Najwyższym Sądzie Wojskowym, t. 7.

⁷ Siedzibą Prokuratury Okręgowej VIII było miasto Grudziądz, a nie — jak Dowództwa Okręgu Korpusu VIII — Toruń.

⁸ Są tam zarządzenia w sprawie akcji antykomunistycznej z lat 1924, 1926 i 1927.

Opracowano też inwentarz kartkowy dla akt Związku Strzeleckiego. Znajduje się tam wytwór kancelaryjny Rady Naczelnej, Zarządu Głównego, Komendy Głównej oraz komend okręgów, podokręgów i powiatów. Wśród materiałów archiwalnych wytworzonych przez władze centralne, okręgowe i powiatowe Związku Strzeleckiego na uwagę zasługują protokoły z posiedzeń Zarządu Głównego i zjazdów walnych Związku, rozkazy i dzienniki zarządzeń, sprawozdania z działalności⁹, materiały szkoleniowe, instrukcje organizacyjne, wytyczne do pracy kulturalno-oświatowej i komunikaty prasowe z lat 1930—1939. W sumie ta ciekawa pod względem zawartości grupa zespołów zawiera 1200 jedn. archiw.

W r. 1963 udostępniono badaczom bogaty dział relacji, wspomnień i opracowań. Sporządzony jeszcze przed wojną inwentarz był beużyteczny, ponieważ materiały te po drugiej wojnie światowej włączono do Wojskowego Biura Historycznego¹⁰. Po odnalezieniu pomocy archiwalnych odtworzono dawny układ tych akt. W wyniku prac porządkowych zgodnie z czterotomowym inwentarzem ułożono ponad 6100 relacji. Rozpoczęto też prace przy sporządzeniu kolejnego tomu (piątego) relacji i wspomnień, które nie zostały ujęte w inwentarzach opracowanych przed wojną. Dział ten należy zaliczyć do ciekawych zbiorów z okresu 1918—1939. Relacje, opracowania i wspomnienia swoją treścią informują o powstaniu i organizacji Legionów Polskich, formacji wschodnich, Polskiej Organizacji Wojskowej, pułków różnych rodzajów broni i służb, władz wojskowych, o poszczególnych fazach wojny 1919—1920 oraz formowaniu się różnych organizacji paramilitarnych. Ciekawy jest ten dział i dlatego, że dość często obok spraw czysto wojskowych autorzy wspomnień poruszali też problemy natury politycznej pierwszych lat drugiej Rzeczypospolitej.

W fazie końcowej znajduje się opracowanie pomocy archiwalnych dla akt szkolnictwa wojskowego okresu międzywojennego. Różne szkoły wojskowe, szkoły oficerskie i podoficerskie, Wojskowa Szkoła Inżynierii wraz z Wyższą Szkołą Inżynierii i Szkołą Podchorążych Saperów — zawierają bogaty materiał informacyjny o szkoleniu i sprawach personalnych tego okresu. Najbogatszy w swej treści materiał aktowy znaj-

⁹ Zachowało się też jedno sprawozdanie z pracy Związku Strzeleckiego na terenie Francji i Belgii.

¹⁰ W grudniu 1918 r. powołano Instytut Historyczno-Wojskowy, podległy Sztabowi Generalnemu (Dz. Rozk. Wojsk. nr 12, poz. 351 — 1918 r.). Od 1 stycznia 1923 r. obowiązywała nazwa „Biuro Historyczne Sztabu Generalnego” (dodatek tajny nr 27, poz. 135, do Dz. Rozk. nr 45 — 1922 r.). Po reorganizacji naczelnych władz wojskowych, w r. 1926 zmieniono nazwę na „Wojskowe Biuro Historyczne”, którego szef podlegał generalnemu inspektorowi sił zbrojnych (Dz. Rozk. MSWojsk nr 19, poz. 226 — 1927 r.).

duże się w porządkowanej Wyższej Szkole Wojennej. Obok rozkazów dziennych i gospodarczych, które zachowały się niemal w komplecie do września 1939 roku, znajdują się spisy obsady personalnej wykładowców, spisy absolwentów poszczególnych promocji, programy szkolenia, założenia i wypracowania z różnych podróży taktycznych, skrypty wykładów i opinie o słuchaczach. W obecnej chwili zinwentaryzowano już ponad 3000 jedn. archiw. akt 69 szkół wojskowych z okresu 1918—1939. Archiwalia te są w pełni dostępne.

Z zespołów obecnie porządkowanych na uwagę zasługują akta Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych¹¹. Instytucja ta, powołana w r. 1926, spełniała w zasadzie najważniejszą rolę w zakresie przygotowania wojska do działań wojennych. Tam właśnie pod kierunkiem Piłsudskiego, a następnie Rydza-Śmigłego powstawały plany operacyjne. Zdając sobie całkowicie sprawę z roli, jaką odgrywał GISZ w okresie międzywojennym, i uwzględniając potrzeby historyków wojskowości, postanowiono przystąpić do opracowania właściwych pomocy archiwalnych dla tych akt. Praca przy tym zespole, zawierającym dużą ilość komunikatów informacyjnych o armiach obcych, wiele sprawozdań z inspekcji jednostek wojskowych, różnych studiów i opracowań generałów, informacji o sytuacji politycznej, narodowościowej, personalnej obliczona jest na dłuższy okres czasu. Brak właściwego układu kancelaryjnego i duże wymieszanie tych akt w czasie wojny — wszystko to utrudnia szybkie wykonanie prac porządkowych. Do chwili obecnej uporządkowano i sporządzono inwentarz kartkowy dla 3000 jedn. archiw., co w sumie daje 50 mb akt.

*

W styczniu 1964 roku w ramach rewindykacji CAW otrzymało materiały archiwalne ze Związku Radzieckiego. Akta te poważnie wzbogaciły stan jakościowy takich zespołów, jak: Gabinet Ministra, Kierownictwo Marynarki Wojennej, Biuro Personalne, poszczególne departamenty Ministerstwa Spraw Wojskowych, oddziały Sztabu Głównego, dowództwa okręgów korpusów, kilku dywizji piechoty oraz pułków piechoty i artylerii. Dzięki rewindykacji powiększyła się również ilość posiadanych zespołów okresu międzywojennego¹².

Jednak najbardziej interesująca grupa materiałów otrzymanych ze Związku Radzieckiego to akta GISZ i akta związane z kampanią wrześniową.

¹¹ Bliższe dane informacyjne o GISZ patrz: „Archeion” nr XLII (1965), s. 220.

¹² O wojskowych aktach rewindykowanych ze Związku Radzieckiego patrz: „Archeion” XLII (1965), s. 217—227.

Akta GISZ, których otrzymano 43 mb, a więc prawie drugą część tego, co posiadało archiwum, pod każdym względem uzupełniają zawartość stanu dotychczasowego, w którym występowały poważne luki. Obecnie przystąpiono do porządkowania i opracowania pomocy archiwalnych dla tych akt. Bogaty materiał źródłowy po ostatecznym uporządkowaniu i sporządzeniu inwentarza ciągłego zostanie udostępniony badaczom, tak jak i inne akta rewindykowane, po podłączeniu do odpowiednich zespołów. Potrwa to jednak jeszcze jakiś czas.

Jak wspomniano, drugą interesującą grupą materiału rewindykowanego są akta do kampanii wrześniowej. Dotychczas posiadaliśmy fragmenty materiału kancelaryjnego wytworzonego przez armię „Warszawa”, „Łódź”, „Kraków” i 21 pułk piechoty. Z powodu bardzo złego stanu fizycznego zrobiono odpisy tych dokumentów i w takiej postaci udostępniono badaczom. W sumie CAW, po wszystkich uzupełnieniach do inwentarza ciągłego, przeprowadzonych w latach 1962—1963, zabezpieczyło poprzednio 1500 różnych dokumentów zgromadzonych w 60 jedn. archiw. Wśród tych materiałów znalazły się również akta poprzedzające bezpośrednio dni kampanii wrześniowej¹³.

W ramach rewindykacji otrzymaliśmy ponad 3000 dokumentów, a więc zbiór większy od dotychczas zabezpieczonego w CAW. Wartość ich jest bardzo duża. Wśród tego materiału znajdują się oryginalne rozkazy naczelnych władz wojskowych z pierwszych dni września 1939 r., zachowały się niemal w komplecie akta dowództwa obrony Warszawy z rozkazami, meldunkami i różnymi zarządzeniami.

Akta te dopiero po całkowitym opracowaniu, sporządzeniu odpowiednich pomocy archiwalnych i zabezpieczeniu pod względem introligatorskim zostaną udostępnione badaczom naukowemu.

Z innych pożytecznych pomocy archiwalnych, opracowanych w omawianym okresie, należy wymienić jeszcze: 1) spis kolekcji rozkazów dziennych, dzienników rozkazów, dodatków tajnych oraz rozkazów personalnych Ministerstwa Spraw Wojskowych i dowództw okręgów generalnych, a następnie korpusów, 2) spis kolekcji rozkazów Kierownictwa Marynarki Wojennej i 3) spis b. oddziałów Wojska Polskiego obejmujący jednostki sanitarne z lat 1918—1921.

2. POMOCE ARCHIWALNE DO AKT LUDOWEGO WOJSKA POLSKIEGO

Każde archiwum dąży do tego, aby swój dorobek — w postaci zinwentaryzowanych zespołów akt — udostępnić szerokiemu gronu badaczy. Sporządzony w postaci maszynowej inwentarz roli tej nie może spełniać

¹³ Szczegółowe omówienie akt do kampanii wrześniowej przechowywanych w CAW, „Archeion” XLII (1965), s. 225—227.

w całej rozciągłości. Dlatego też przystąpiono do dalszej pracy przy aktach ludowego Wojska Polskiego. W wyniku działalności i ostatecznego opracowania wielu zespołów akt, w r. 1961 CAW wydało drukiem pierwsze dwie części inwentarza akt ludowego Wojska Polskiego, który obejmuje jednostki bojowe z lat 1943—1945¹⁴. Wydanie drukiem tego inwentarza zakończyło ostatecznie prace nad porządkowaniem i opracowaniem tych akt.

Pionierski charakter publikowanego inwentarza i brak odpowiednich wzorów w polskiej historiografii wojskowej przysporzyły pracownikom poważnych trudności natury wydawniczej. Toteż w toku pracy nie uniknięto pewnych niedociągnięć, które przy opracowywaniu dalszych kolejnych części inwentarza drukowanego będą usunięte.

Opublikowany inwentarz zawiera wyczerpujące informacje o stanie materiałów archiwalnych ludowego Wojska Polskiego. Ogółem zawiera on 330 opracowanych zespołów, stanowiących jedenaście tysięcy jedn. archiw. Inwentarz drukowany został poprzedzony obszernym wstępem podającym zarys organizacji i szlak bojowy ludowego Wojska Polskiego, dzieje akt wytworzonych przez jednostki wojskowe, charakterystykę archiwalną zespołów akt, zawartość poszczególnych zespołów akt i omówienie metod porządkowania.

W inwentarzu tym, spisany na 668 stronach druku, znalazły odzwierciedlenie akta bojowe z okresu 1943—1945 wytworzone m. in. przez: Sztab Główny WP, Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy WP, dowództwa 1, 2 i 3 armii WP, dowództwo 1 Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR, 1 korpus pancerny, przez dywizje piechoty, kawalerii, artylerii, dywizje lotnicze, brygady artylerii, pancerne i saperów, pułki piechoty, kawalerii, artylerii, czołgów, lotnicze i łączności, bataliony szkolne, saperów, łączności, chemiczne, samochodowe i sanitarne, dywizjony artylerii, kompanie zwiadowcze, łączności, chemiczne, samochodowe i sanitarne, piekarnie polowe, ambulanse weterynaryjne, stacje poczty polowej, kasy polowe i warsztaty.

Zawartość aktowa wymienionych zespołów jest bardzo interesująca. Zrozumiałe, że przede wszystkim akta Sztabu Głównego oraz dowództwa wyższych szczebli, jak 1 Korpus Polskich Sił Zbrojnych, 1 i 2 armii WP, dywizji i brygad — zawierają bardzo bogate informacje, dotyczące nie tylko dziejów samego wojska, ale i zakresu historii politycznej, gospodarczej i kulturalnej tego okresu. Przy pomocy pozostałych akt często można uzupełnić luki występujące w materiale aktowym głównych zespołów.

¹⁴ *Inwentarz akt ludowego Wojska Polskiego z lat 1943—1945, seria I, jednostki bojowe — część I i II*, Warszawa 1961.

A oto, jak — w wielkim skrócie — przedstawia się zawartość aktowa niektórych zespołów.

W aktach Sztabu Głównego znajdujemy poważną ilość materiału informacyjnego o działalności bojowej jednostek 1 i 2 armii WP. Do ciekawych można zaliczyć meldunki dotyczące postępu prac przy rozminowaniu kraju. Pod względem ilościowym przeważają w zespole materiały informujące o sprawach organizacyjnych wojska. Zawierają one dane o sile zbrojnej, jej stanie liczebnym i osobowym oraz plany perspektywiczne rozwoju wojska. Wartościową grupę materiałów stanowią etaty formowanych jednostek ludowego Wojska Polskiego.

Ciekawą grupę stanowią akta Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego. Zachowały się tam rozkazy Naczelnego Dowództwa WP i własne w sprawach organizacyjnych czy personalnych oraz rozkazy Sztabu Głównego o walkach z bandami. Wiele akt to: instrukcje i zarządzenia dla jednostek podległych normujące pracę polityczno-wychowawczą w wojsku, sprawozdania, meldunki i raporty o stanie moralnym w wojsku oraz pomocy wojska w realizacji reformy rolnej. Znajduje się tam też materiał z inspekcji oficerów polityczno-wychowawczych w jednostkach, o przebiegu demobilizacji i o wypadkach nadzwyczajnych. Zachowały się wykazy personalne aparatu polityczno-wychowawczego, rozkazy nominacyjne i odznaczeniowe.

Dużą wartość historyczną posiadają materiały dowództwa 1 Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR. Tu właśnie zachowały się i zostały opracowane rozkazy o sformowaniu, organizacji oraz rozformowaniu poszczególnych jednostek wojskowych wchodzących w skład korpusu. Zachował się historyczny rozkaz nr 1 z dnia 10 sierpnia 1943 r. o utworzeniu korpusu. W aktach znajdują się informacje o składzie korpusu oficerskiego i wykazy imienne oficerów radzieckich skierowanych do korpusu w charakterze instruktorów. Zachowały się też akta o charakterze mobilizacyjnym, wykaz i podania ochotników o przyjęcie do wojska.

Zespoły akt dowództw armii WP zawierają już charakterystyczny materiał ze szlaku walk jednostek bojowych. Z wyjątkiem dowództwa 3 armii ¹⁵ zachowała się dość pokaźna ilość akt. Są to przede wszystkim materiały o charakterze organizacyjnym, rozkazy i zarządzenia operacyjne, komunikaty, sprawozdania i meldunki podległych jednostek, jak też dzienniki i opisy działań bojowych. Akta te związane są, jak np. w dowództwie 1 armii WP, z działaniami bojowymi nad Bugiem, w rejonie Dębłina i Puław, na przyczółkach wareckim, czerniakowskim i żolibor-

¹⁵ Dowództwo 3 armii WP nie zdążyło przystąpić do działalności bojowej, gdyż jego formowanie rozpoczęto 6 października, a już 15 listopada 1944 r., zgodnie z odpowiednim rozkazem, rozformowano. Tamże, s. 130.

skim, z operacją warszawską, forsowaniem tzw. „Wału pomorskiego” i Odry oraz operacją berlińską.

Stan zachowania akt jednostek piechoty, kawalerii, artylerii czy pancernych jest różny. Różnice te występują zarówno co do stanu ilościowego, jak i jakościowego. Związane to było przede wszystkim z nasileniem działań bojowych. I tak np. jednostki 1 armii poniosły stosunkowo niewielkie straty. Natomiast wytwór kancelaryjny jednostek piechoty 2 armii w czasie walk kwietniowych w 1945 r. został poważnie zniszczony. W jednostkach artylerii i pancernych zachowały się rozkazy organizacyjne i operacyjne, meldunki sytuacyjne, informacje o szkoleniu i sprawozdania o działaniach bojowych. Akta operacyjne jednostek artyleryjskich ogólnie zachowały się w dobrym stanie.

Wspomnieć jeszcze należy o aktach jednostek lotniczych. Najpełniej zachował się materiał kancelaryjny Dowództwa Wojsk Lotniczych. Znajdują się tu rozkazy bojowe, sprawozdania i meldunki zwiadowcze jednostek podległych. Cenną wartość stanowią dzienniki działań bojowych, plany, programy i meldunki informujące o szkoleniu bojowym. Jednak bojowe formacje lotnictwa są dość skromnie reprezentowane. Z niektórych zachowały się tylko dzienniki lotów, rozkazy bojowe i dokumenty personalne.

Wiele materiału operacyjnego, informującego o działaniach bojowych, znajdziemy też w zespołach akt jednostek inżynieryjno-saperskich, łączności i chemicznych.

Obok tych materiałów o charakterze wybitnie operacyjnym w opracowanych zespołach znajdziemy też akta w pełni odzwierciedlające udział wojska w życiu politycznym i gospodarczym rodzącego się państwa. Wśród wytworu kancelarii wyższych dowództw znajdują się zarządzenia w sprawie udzielenia wszelkiej pomocy ludności cywilnej przez wojsko. Znajdują się też dokumenty związane z pomocą wojska w przeprowadzaniu reformy rolnej, z osadnictwem na Ziemiach Odzyskanych i z rozwijaniem tam życia społecznego oraz kulturalnego.

*

Do zespołów akt wytworzonych przez jednostki wojskowe w okresie 1943—1945 należy jeszcze dodać chociaż niewielką, ale interesującą ilość zinwentaryzowanej prasy. Znajdujące się w aktach różnych jednostek pojedyncze egzemplarze prasy wojskowej zostały połączone w jedną całość, tworząc kolekcję. W r. 1962 został sporządzony spis prasy z okresu 1943—1945. Są to egzemplarze o takich tytułach, jak: „Zwycięzcy” — gazeta 1 Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR, a następnie 1 armii WP i wreszcie ogólnowojskowa; „Nowe Widnokregi” — dwuty-

godnik, którego początkowo redaktorem była Wanda Wasilewska; „Wolna Polska” z 1944 roku — tygodnik, organ Związku Patriotów Polskich; „Orzeł Biały” — wydawany przez Zarząd Polityczno-Wychowawczy w r. 1944; gazeta dywizji imienia Jana Kilińskiego „Do boju”; gazeta Korpusu Pancernego „Pancerni” z 1944—1945 roku; dwutygodnik 2 Oficerskiej Szkoły Artylerii „Głos Podchorążego”; gazeta frontowa 7 dywizji piechoty „W boju”; gazeta Armii Polskiej „Głos Żołnierza” i „Żołnierz Wolności” z r. 1943 — gazeta 1 dywizji piechoty im. Tadeusza Kościuszki.

Przykładowo podano tu tylko kilka tytułów prasy wojskowej z lat walki. Jest ich o wiele więcej; ogółem w archiwum uporządkowano 62 jedn. archiw. czasopism z okresu 1943—1945. Wspomnieć należy o tych drukach dlatego, że dotychczas jeszcze niedostatecznie są one wykorzystywane. A przecież ciekawy to materiał, chociażby dlatego, że nie zawsze zachowały się materiały źródłowe, a ich przedruki znajdziemy właśnie w tej prasie.

*

Grupa pracowników CAW w r. 1963 sporządziła pomoc archiwalną do luźnych map i szkiców związanych z działaniami bojowymi ludowego Wojska Polskiego. Jest to bardzo ciekawy i dość duży ilościowo dział zasobu archiwalnego. Sporządzony spis zawiera szczegółowe omówienie 124 map 1 armii i 20 — 2 armii WP, map informujących o sytuacji własnej i nieprzyjaciela, rejonach dyslokacji poszczególnych ugrupowań bojowych czy liniach frontu. Na kilku mapach utrwalone są szyki armii w rejonie Warszawy przed i po wyzwoleniu oraz w czasie natarcia w kierunku „Wału pomorskiego” i samej operacji na tym terenie. Do ciekawych należy zaliczyć też mapy, zawierające zaznaczone linie umocnień niemieckich na „Wale pomorskim” oraz natarcia w kierunku na Berlin z ostatnich dni kwietnia i pierwszych dni maja 1945 r.

*

Na zakończenie trzeba zaznaczyć, że w szkicu powyższym omówiono tylko kilka pomocy archiwalnych sporządzonych w latach 1960—1964 dla większych zespołów ostatecznie opracowanych, przy czym akta niektórych instytucji wojskowych otrzymały już inwentarz ciągły pisany na maszynie, a nawet — jak w wypadku jednostek ludowego Wojska Polskiego — posiadają inwentarz drukowany. Inne zespoły po uporządkowaniu akt otrzymały tylko inwentarze kartkowe, z których dopiero w najbliższej przyszłości zostanie sporządzony inwentarz ciągły. Wszystkie omówione pomoce archiwalne, niezależnie od ich postaci, są w pełni dostępne dla badaczy naukowych.

USTRÓJ WŁADZ I ORGANIZACJA KANCELARII

CZESŁAWA OHRYZKO-WŁODARSKA

Archiwum Państwowe M. Łodzi i Woj. Łódzkiego

ŁÓDZKIE SĄDY NIEMIECKICH WŁADZ WOJSKOWYCH W LATACH 1914—1918 I ICH POZOSTAŁOŚĆ AKTOWA

W Archiwum Państwowym M. Łodzi i Województwa Łódzkiego grupę zespołów zasługujących na uwagę stanowią akta cesarsko-niemieckich wojskowych sądów działających na terenie Łodzi i jej najbliższych okolic w okresie pierwszej wojny światowej. Podkreślić należy, że są to j e d y n e akta, które zachowały się po tego typu sądach istniejących na obszarze Królestwa Polskiego, okupowanym przez II Rzeszę Niemiecką¹. Akta sądowe z innych terenów uległy zniszczeniu lub zaginęły. Dlatego też wydaje się celowym omówienie ich organizacji i pozostałości aktowej w oparciu o zachowany zasób aktowy cesarsko-niemieckich sądów władz wojskowych w Łodzi².

Zasady organizacji niemieckiego sądownictwa wojskowego podczas wojny na zajętych terenach nieprzyjacielskich określały m.in. dwa zarządzenia cesarza Wilhelma II z 28 grudnia 1899 r. Przewidywały one

¹ Archiwa państwowe w Warszawie, Białymstoku, Lublinie, w Płocku i Kaliszu nie posiadają akt okupacyjnych sądów wojskowych z lat 1914—1918. W oparciu o centralną kartotekę zespołów stwierdzono, że w WAP w Lublinie zachowały się tylko akta Gubernatorstwa Wojskowego w Łukowie oraz niewielki zespół ces.-niem. Komendy Obozu w Dęblinie. Akta Sądu Gubernatorstwa Wojskowego w Warszawie zostały wywiezione w r. 1944 przez Niemców i zaginęły (J. Stojanowski, *Archiwum Akt Nowych w Warszawie* [W:] *Straty bibliotek i archiwów warszawskich*, t. II, Warszawa 1956, s. 349 poz. 81, 82).

² J. Stojanowski (*Archiwum Akt Nowych...*, s. 262—263 oraz *Registratury b. władz okupacyjnych*, „Przegl. Hist.”, 1928, s. 264—308) omawia głównie organizację urzędu General-Gubernatora Warszawskiego i Szefa Administracji Cywilnej. Również J. Tuszyńska (*Organizacja General-Gubernatorstwa Warszawskiego w latach 1914—1918 i Organizacja niemiecka na terenie tzw. etapów w latach wielkiej wojny*, „Drogi Polski” rocz. 2, s. 251—261 i rocz. 3, s. 78—95) nie porusza sprawy sądownictwa wojskowego. G. Łowczowski (*Organizacja etapów wojska niemieckiego i administracja terenami okupowanymi na froncie wschodnim podczas wojny 1914—1918*, „Bellona” 41, 1933, s. 300—339) ujmuje je w kilku zaledwie zdaniach.

istnienie sądów wojennych, którym miały podlegać zarówno sprawy przeciwko osobom służącym w wojsku niemieckim, jak również przeciwko jeńcom i ludności cywilnej okupowanego kraju³.

Przygotowując się do pierwszej wojny światowej, władze niemieckie opracowały szczegółowo organizację tzw. służby etapowej. Zasady te zostały wyłożone w „Instrukcji o etapach” (Kriegs-Etappen-Ordnung) wydanej dnia 12 marca 1914 r. W myśl tej instrukcji obszary etapowe wyznaczał poszczególnym armiom generalny kwatermistrz. Na czele etapów każdej armii stał inspektor etapów, który podlegał bezpośrednio dowódcy armii. Najważniejszym zadaniem inspektora etapów był wybór dróg etapowych, regulowanie na nich transportów i zapewnienie im bezpieczeństwa. Do jego obowiązków należało także rozmieszczenie w terenie podległych mu komend etapowych (Etappenkommando). Komenda etapowa zajmowała się zaopatrywaniem armii, zapewnieniem bezpieczeństwa na tyłach, wyzyskiwaniem zasobów znajdujących się na wydzielonym sobie odcinku itp. Każdy komendant etapu był jednocześnie komendantem garnizonu w miejscu postoju, a także zwierzchnikiem sądu wojennego (wojskowego) funkcjonującego przy jego boku. W kilku przypadkach komendy etapów w dużych miastach usamodzielniono, dając nazwę „gubernatorstw” (np. w Łodzi). Nie podlegały one wówczas inspektorowi etapów, lecz bezpośrednio dowódcy armii. Na niektórych etapach utworzono komendy placu (Ortskommandanturen), które później rozszerzyły swe agendy na otaczający teren. Przy nich istniały również sądy wojenne.

Po wybuchu wojny na zachodnim brzegu Wisły walczyły dwie armie niemieckie — 9 Armia i grupa operacyjna Woysrscha. Oddziałami etapowymi były w większości bataliony pospolitego ruszenia (Landsturm); 9 Armia miała ich osiemnaście, grupa Woysrscha — osiem⁴.

Po długotrwałej bitwie o Łódź miasto zostało w dniu 6 grudnia 1914 r. opanowane przez wojska niemieckie. Komendantem miasta został w pierwszych dniach grudnia gen. Fersen, jako komendant etapu, wkrótce zaś po nim stanowisko to objął gen. Gerecke⁵. Dnia 19 grudnia 1914 r. komenda etapowa w Łodzi została usamodzielniona i otrzymała nazwę Gubernatorstwa Łódzkiego (Gouvernement Lodz), a gen. Gerecke pełnił odtąd funkcje gubernatora, podlegając bezpośrednio dowódcy 9 Armii.

³ Rozkaz cesarza Wilhelma II z 28 grudnia 1899 r. nr 1 określał osoby wojskowe, którym przysługiwało prawo jurysdykcji wyższego i niższego stopnia na podległym terenie, a także omawiał szczegółowo ich kompetencje. Rozkaz nr 2 z tej samej daty ustalał skład sądu wojennego i tok przewodu sądowego.

⁴ G. Łowczowski, *Organizacja etapów ...*, s. 301—304, 303, 313.

⁵ Archiwum Państwowe M. Łodzi i Województwa Łódzkiego: Sąd Wojenny C. N. Gubernatorstwa w Łodzi (cyt. dalej: Sąd Gub.) 59 k. 4, 9, 11, 30, 31, 39, 72.

Od tej daty Sąd Komendantury (Kommandanturgericht) zaczął występować jako Sąd Wojenny Gubernatorstwa w Łodzi, którego zwierzchnikiem był gen. Gerecke reprezentujący władzę sądową i wojskową na tym terenie. Gubernatorstwo Łódzkie oprócz Łodzi i jej przedmieść obejmowało miejscowości: Aleksandrów, Andrespol, Lutomiersk, Łagiewniki, Nowosolną, Pabianice, Rzgów i Zgierz⁶.

Po zlikwidowaniu gubernatorstwa, od 1 marca 1915 r.⁷ władzę wojskową i sądową na terenie Łodzi sprawowały tymczasowo Ruchoma Komenda Etapu nr 5 Korpusu Rezerwowego Gwardii oraz sąd przy niej istniejący (Königlich-preussisches Gericht der Mobilen Etappen-Kommandantur Nr 5 des Garde-Reserve-Korps zur Zeit als Ortskommandantur in Lodz)⁸. Kompetencje Sądu Komendy Tymczasowej ustaliły z chwilą przeniesienia tu Ruchomej Komendy Etapu nr 10 z Pabianic, tj. z dniem 17 kwietnia 1915 r.

Ruchoma Komenda Etapu nr 10 V Korpusu 9 Armii (10 Mobile Etappen-kommandantur V Armeekorps 9 Armee) utworzona została w r. 1914 w oparciu o instrukcję o służbie etapowej i oczekiwała na swe zadanie w Poznaniu, a potem w Gliwicach, stojąc do dyspozycji 9 Inspekcji Etapu. Wyruszywszy w pole w październiku 1914 r., znalazła się ona w Bzini, gdzie przez 3 tygodnie pełniła funkcje komendy etapu i komendy placu. Przy cofaniu się wojsk niemieckich przejściowo stacjonowała w Jędrzejowie, Wolbromiu, Sosnowcu i Gnieźnie. W połowie listopada 1914 r. została skierowana do Sompolna i Uniejowa. Pod koniec grudnia znalazła się w Pabianicach i tu przetrwała do dnia 17 kwietnia 1915 r. Do tego też czasu występowała pod wspomnianą wyżej nazwą. Następnie przeniesiono ją do Łodzi i przekształcono w Komendę Placu (Ortskommandantur Lodz)⁹, zaś w Pabianicach jej miejsce zajęła Komenda Etapu nr 11/IV¹⁰.

⁶ Archiwum Państwowe M. Łodzi i Województwa Łódzkiego: Sąd Komendy Placu w Łodzi (cyt. dalej: Sąd Kom. Pl.) 136 k. 92; Sąd Gub. 59 k. 24, 44—47; M. Hertz, *Łódź w czasie wielkiej wojny*, Łódź 1933, s. 117.

⁷ M. Hertz (*Łódź w czasie...*, s. 65, 117) podaje, że po utworzeniu w Łodzi Prezydium Policji gen. Gerecke ustąpił. Tymczasem akta wykazują, że pełnił on funkcje gubernatora łódzkiego do końca lutego, przekazując 4. II. 1915 r. nowo utworzonemu Prezydium Policji tylko administrację cywilną na podległym mu terenie. Por. Sąd Kom. Pl. 23 k. 8; Sąd Gub. 28 k. 2—3, 29 k. 19.

⁸ Sąd Kom. Pl. 21 k. 17 — pismo z 12. III. 1915, 136 k. 60 — pismo Komendy Placu do sekretarza Langego i jego odpowiedź z 1 i 3. VII. 1915 r. Por. tamże sygn. 22, 23, 30, 31, 33.

⁹ Tamże, 136 k. 22, 54—55. Przemiany te uwidocznił także na niektórych pomocach kancelaryjnych np. sygn. 143 — Tagebuch des Kriegsgerichts der Mobilen Etappenkommando 10 des 5 Armeekorps seit 18. IV. 1915 Gericht der Ortskommandantur Lodz. Ponadto w tymże dzienniku pod poz. 660 i datą 18. IV umieszczono adnotację: „fortgesetzt als Gericht der Ortskommandantur in Lodz”.

¹⁰ Tamże. 136 k. 18, 22.

Istniejące przy komendach etapowych sądy wojenne zmieniały miejsca pobytu i teren działania zależnie od poruszeń komend. Sąd Komendy Etapu 10^v urzędował więc w wyżej wymienionych miastach w miarę przesuwania się frontu, a następnie, przekształcony z dniem 18 kwietnia 1915 r. w Sąd Komendy Placu w Łodzi, funkcjonował tu tylko do października 1915 r., mimo że sama Komenda Placu przetrwała do 13 lipca 1916 ¹¹. Przenosząc się z Pabianic do Łodzi, sąd ten zabrał ze sobą wyprodukowane akta i pomoce kancelaryjne, które kontynuowano w Łodzi.

Dalsze zmiany w sądownictwie wojskowym nastąpiły w drugiej połowie 1915 r. Na podstawie rozkazu Wilhelma II z 24 sierpnia 1915 r. do administrowania terenem Królestwa Polskiego, okupowanym przez wojska niemieckie, powołano Generalne Gubernatorstwo Warszawskie. General-gubernatorem został generał von Beseler, który podlegał bezpośrednio cesarzowi. Sprawował on na terenie Generalnego Gubernatorstwa najwyższą władzę cywilną i wojskową.

Generalne Gubernatorstwo Warszawskie podzielono na 11 gubernatorstw wojskowych ¹². Na ich czele stali gubernatorzy wojskowi, a do ich głównych zadań należało utrzymanie spokoju, porządku i bezpieczeństwa na podległym terenie.

Przy gubernatorstwach wojskowych powołano do życia również sądy wojskowe (Gericht der Militärgouvernement), które rozpoczęły swą działalność w październiku 1915 r. i objęły nią teren gubernatorstwa. Zwierzchnikiem sądu został z urzędu gubernator wojskowy.

Sąd Gubernatorstwa Wojskowego w Łodzi rozciągnął swą jurysdykcję na powiaty: brzeziński, łaski, łódzki, łęczycki i miasto Łódź ¹³. Przejął on nie tylko funkcje istniejącego dotychczas Sądu Komendy Placu, ale także pracowników tegoż sądu oraz wszystkie bieżące i załatwione sprawy. W ten sposób w kancelarii Sądu Gubernatorstwa Wojskowego znalazły się akta sądów wojskowych działających poprzednio na terenie Łodzi i jej okolic ¹⁴.

Kompetencje sądów etapowych, Sądu Komendy Placu i sądów gubernatorstw wojskowych jako sądów wojskowych oraz ich skład, tok urzędowania, sposób ferowania i zatwierdzania wyroków itp. były określone przez rozporządzenia cesarskie nr 1 i 2 z 28 grudnia 1899 r. Powtórzono je w ogólnych zasadach w rozporządzeniu dotyczącym ustroju

¹¹ Tamże, 20 k. 33—34.

¹² Były to gubernatorstwa: w Częstochowie, Grodzisku, Kaliszu, Łodzi, Łomży, Łukowie, Mławie, Płocku, Siedlcach, Warszawie i Włocławku.

¹³ Archiwum Państwowe M. Łodzi i Województwa Łódzkiego: Sąd Cesarsko-Niemieckiego Gubernatorstwa Wojskowego w Łodzi (cyt. dalej: Sąd Gub. Wojsk.) 1 k. 35—38 — podział czynności w sądzie.

¹⁴ Sąd Kom. Pl. 20 k. 33—34, 136 k. 60.

sądownictwa dla obszarów „Polski rosyjskiej”, podlegających niemieckiej administracji. W świetle powyższych rozporządzeń i przepisów do sądów polowych względnie wojennych sądów polowych należały następujące sprawy:

1) wszelkie wykroczenia osób służących w wojsku niemieckim oraz urzędników wojskowych i innych osób pozostających w stosunku służbowym w armii niemieckiej przeciwko wojskowemu prawu karnemu obowiązującemu od października 1872 r.¹⁵;

2) zdrady wojenne;

3) ograbienie ludzi pozostałych na polu walki, należących do wojsk niemieckich i sprzymierzonych oraz zabieranie lub wymuszanie rzeczy od chorych, rannych lub jeńców wojennych;

4) wszelkie czyny karygodne, skierowane przeciwko wojskom niemieckim oraz przeciwko władzom ustanowionym z rozporządzenia cesarza;

5) wszelkie wykroczenia przeciwko rozporządzeniom niemieckich władz wojskowych lub rozkazom komendantów miejscowości czy okręgu¹⁶.

Jak wynika z powyższego, sądy wojskowe (wojenne) rozpatrywały sprawy zarówno przeciwko osobom wojskowym, jak cywilnym. Zakres ich kompetencji stale się rozszerzał, gdyż w miarę upływu miesięcy okupacji niemieckiej zwiększyły się możliwości popełniania „czynów karygodnych” przez osoby cywilne. Bowiem naczelny wódz na wschodzie von Hindenburg, a później generał-gubernator warszawski von Beseler wydawali liczne zarządzenia i obwieszczenia ograniczające swobodę poruszania się mieszkańców okupowanego terenu (przepisy w sprawach paszportowych, meldunkowych, ruchu granicznego). Do dnia 19 maja 1917 r. takich zarządzeń ukazało się 50¹⁷. Nic więc dziwnego, że późniejsze sądy gubernatorstw wojskowych miały wiele pracy i dla spełnienia swych funkcji musiały być rozbudowane.

W myśl rozporządzeń cesarskich z 28 grudnia 1899 r. interesujący nas komendanci miejsc etapowych i komendanci lub gubernatorzy zarządzający zajęтыми terenami Polski mieli prawo wykonywania tu władzy sądowej wyższego rzędu (byli to tzw. Gerichtsherrn der höheren Gerichtsbarkeit). Istniejące przy ich boku sądy (wojskowe) składały się z pięciu sędziów, prokuratora i protokolanta. Sędzią przewodniczącym musiał być oficer sztabowy, a w razie jego braku kapitan lub rotmistrz. Pozostali sędziowie winni byli posiadać stopnie rotmistrza lub oficerów im podle-

¹⁵ Wojskowy Kodeks Karny § 14 do 157; Sąd Gub. Wojsk. 1903, s. 66—108.

¹⁶ Tamże, s. 14—166 oraz Dziennik rozporządzeń władz cesarsko-niemieckich w Polsce z 1. IV. 1915 r. Zob. także Sąd Gub. Wojsk. 1a k. 285.

¹⁷ Sąd Gub. Wojsk. 2 k. 1—2 — wyliczenie rozporządzeń władz okupacyjnych w Polsce, których naruszenie rozpatrywały sądy gubernatorstw.

głych. Od oskarżyciela wymagano wykształcenia prawniczego, niemniej mógł go zastąpić także oficer¹⁸. Wyroki sądów zatwierdzał komendant etapu lub gubernator jako zwierzchnik sądu.

Sąd Wojenny Cesarsko-Niemieckiego Gubernatorstwa w Łodzi (tzw. starego) składał się z prokuratora, pięciu sędziów i protokolanta. W Sądzie Komendy Placu występowało również pięciu sędziów, lecz dwóch prokuratorów, przy czym do jednego z nich należały sprawy karne przeciwko osobom cywilnym i nadzór nad więzieniami, do drugiego — sprawy przeciwko osobom wojskowym. Natomiast Sąd Cesarsko-Niemieckiego Gubernatorstwa Wojskowego w Łodzi zatrudniał 30 osób i w r. 1916 dzielił się na 5 wydziałów. W każdym wydziale zatrudnieni byli: radca sądu wojennego, sekretarz sądu wojennego, kilku pisarzy i 1—2 siły pomocnicze¹⁹.

Jak wynika z powyższego przedstawienia, władzę sądową na terenie Łodzi i okolic w sprawach związanych z okupacją niemiecką sprawowały kolejno: Sąd (Kriegsgericht) Cesarsko-Niemieckiego Gubernatorstwa w Łodzi (tzw. Starego Gubernatorstwa), Sąd Komendy Etapu nr 5 (tymczasowo), następnie Sąd Komendy Placu w Łodzi i od października 1915 r. do końca wojny Sąd Cesarsko-Niemieckiego Gubernatorstwa Wojskowego w Łodzi.

Akta pozostałe po działalności wyżej wymienionych sądów były przechowywane razem, gdyż poszczególne sądy dziedziczyły akta po swych poprzednikach. Po zakończeniu pierwszej wojny światowej wszystkie akta przejął polski Sąd Okręgowy w Łodzi. Znaczną część akt dotyczących spraw związanych z ukrywaniem towarów, podlegających rekwizycji w drobnych i większych przedsiębiorstwach, wyłączono wówczas i spisano w osobnym alfabetycznym wykazie. W dniu 6 grudnia 1918 r. przekazano je Wydziałowi Surowców Wojennych²⁰, gdzie stanowiły one prawdopodobnie materiał pomocniczy przy ustalaniu odszkodowań wojennych. Akta te przekazano później z powrotem do zespołu²¹.

W r. 1929 niewielka część powyższych akt znalazła się w Archiwum

¹⁸ Zob. Sąd Kom. Pl. 136 k. 55, 65; Sąd Gub. 19 k. 26, 20 k. 13v, 22 k. 20v.

¹⁹ Sąd Gub. Wojsk. 1 k. 35—38 — podział czynności w sądzie. Szersze omówienie organizacji Sądu Gubernatorstwa Wojskowego w Łodzi znajduje się we wstępie do inwentarza tegoż zespołu.

²⁰ Sąd Gub. Wojsk. 1907. Wydzielenie tego typu akt przeprowadzono także w Sądzie Gubernatorstwa Wojskowego w Warszawie i przekazano je 6.XII.1918 r. Wydziałowi Surowców Wojennych. J. Stojanowski, *Archiwum Akt Nowych...*, s. 349 poz. 82.

²¹ Spis ten zachował się w zespole Sądu Gubernatorstwa Wojskowego 1907, akta zaś, liczące wówczas 5116 j. inw., zostały w znacznej części wybrakowane i w obecnym inwentarzu zajmują pozycje od 523 do 1136.

Wojskowym w Warszawie i stąd została wywieziona w czasie drugiej wojny światowej do Niemiec, gdzie zaginęła. Pozostałe akta przekazano w r. 1937 do Archiwum Państwowego w Piotrkowie wraz z aktami cywilnych sądów okupacyjnych²². W r. 1950 przewieziono je do nowo utworzonego Archiwum Państwowego w Łodzi, gdzie zostały uporządkowane i zinwentaryzowane. Znaczną część akt, nie posiadających wartości historycznej, wybrakowano.

Obecnie akta sądów wojskowych stanowią trzy odrębne zespoły:

1) Sąd Wojenny Cesarsko-Niemieckiego Gubernatorstwa w Łodzi (Kriegsgericht vel Feldkriegsgericht der Kaiserlich-Deutschen Gouvernements Lodz), który obejmuje akta od dnia 19 grudnia 1914 r. do 17 kwietnia 1915 r. (64 j. inw.). Wprawdzie w końcu lutego sąd ten przestał istnieć, a wyroki od 1 marca do 17 kwietnia 1915 r. zapadały przed Sądem Tymczasowej Komendy Placu w Łodzi, niemniej sprawy rozpatrzone w tym czasie późniejsze władze sądowe zaliczyły do akt Sądu Wojennego Gubernatorstwa. Aktom Sądu Tymczasowej Komendy Placu w Łodzi nadano sygnaturę dalszą, następującą po aktach Sądu Gubernatorstwa, i wpisano do jednego wykazu. Również dziennik podawczy Sądu Wojennego Cesarsko-Niemieckiego Gubernatorstwa (starego) prowadzono do 17 kwietnia 1915 r.

2) Sąd Komendy Placu w Łodzi (Gericht der Ortskommandantur Lodz) zawiera akta od 13 października 1914 r. do października 1915 r. (164 j. inw.), tj. od początku istnienia tego sądu aż do jego zlikwidowania. Są to akta wyprodukowane przez ten sąd w czasie, gdy występował on pod nazwą Sądu Komendy Etapu 10^v i urzędował w różnych miejscowościach etapowych, w tym najdłużej w Pabianicach, a następnie — akta właściwego Sądu Komendy Placu w Łodzi. Dlatego też pierwsza grupa akt dotyczy głównie terytorium Pabianic, druga zaś Łodzi i jej najbliższych okolic.

3) Akta Sądu Cesarsko-Niemieckiego Gubernatorstwa Wojskowego w Łodzi (Gericht der Kaiserlich-Deutschen Militärgouvernement Lodz) obejmują okres od października 1915 r. do końca okupacji niemieckiej, tj. do 11 listopada 1918 r. (1907 j. inw.). Spotyka tu się ponadto pisma nieco wcześniejsze, głównie w sprawach zaczętych przez Sąd Komendy Placu w Łodzi, a także pisma wydawane już przez sądy polskie. Te ostatnie dotyczą zwykle dalszych losów aresztantów.

W pierwszych dwóch zespołach aktom przywrócono układ kancelaryjny, stąd też sprawy dotyczące osób wojskowych i cywilnych przeplatają się ze sobą nawzajem. Natomiast w zespole Sądu Cesarsko-Niemiec-

²² J. Stojanowski, *Archiwum Akt Nowych* ..., s. 276, 347, 349; „Archeion” XV (1937), s. 162 i XVI (1938—1939), s. 171, 183.

kiego Gubernatorstwa Wojskowego w Łodzi przy porządkowaniu akta podzielono na cztery zasadnicze grupy:

- 1) akta dotyczące dochodzeń przeciwko osobom służącym w wojsku niemieckim, ułożone alfabetycznie (sygn. 1—522);
- 2) akta tzw. surowców wojennych (sygn. 523—1136);
- 3) sprawy przeciwko osobom cywilnym o różne przekroczenia, ułożone również w porządku alfabetycznym według nazwisk aresztowanych (sygn. 1137—1804);
- 4) sprawy różne (sygn. 1805—1907).

Sposób prowadzenia kancelarii w omawianych sądach był podobny. Napływające pisma rejestrowano w dzienniku podawczym, a następnie zakładano teczki dla spraw i związanych z nimi osób. W teczkach tych gromadzono korespondencję, zeznania świadków, protokoły z posiedzeń sądu i wyroki dotyczące jednej osoby czy też grupy osób oskarżonych o to samo przestępstwo. Akta spraw umorzonych oraz dochodzenia w zakresie drobnych przekroczeń, zarządzenia, okólniki, pisma o charakterze ogólnym itp. łączono w osobne grubsze woluminy, zszywano i nadano tytuły „Sammelakten”, tj. akta zbiorcze. Ponadto w Sądzie Cesarsko-Niemieckiego Gubernatorstwa Wojskowego w Łodzi występowała ogromna ilość kilkukartkowych poszytów nie posiadających obwolut. Były to mandaty karne (Strafverfügung), które oprócz samego dokumentu wymierzającego drobne kary zawierały zwykle tylko kwity za ich uiszczenie.

Sprawy występujące w trzech wymienionych zespołach są zbliżone do siebie i dlatego omówiono je razem. Najciekawsze materiały znajdują się w najliczniejszym zespole Sądu Cesarsko-Niemieckiego Gubernatorstwa Wojskowego w Łodzi. Ze względu na rodzaj spraw można podzielić je na dwie zasadnicze grupy: 1) akta dochodzeń przeciwko osobom służącym w wojsku niemieckim oraz 2) przeciwko osobom cywilnym.

Sprawy przeciwko żołnierzom i oficerom niemieckim w Sądzie Wojennym tzw. Starego Gubernatorstwa i w Sądzie Komendy Placu są mieszanane z aktami dotyczącymi osób cywilnych. Natomiast w Sądzie Cesarsko-Niemieckiego Gubernatorstwa Wojskowego są one wyodrębnione i ułożone alfabetycznie według nazwisk oskarżonych. Akta te dotyczą głównie dezercji, opuszczania posterunków, oddalania się od oddziału, niesubordynacji wobec zwierzchników, kradzieży, brania łapówek, oszustw, szmuglu listów i towarów, a także uwalniania jeńców, fałszowania dokumentów itp. Kary za te wykroczenia z wyjątkiem zdrady i dezercji były niewielkie. Za dezercję wymierzano od 6 miesięcy do 10 lat więzienia lub domu karnego, odkładając często wykonanie kary do zakończenia wojny. Wysokość kar za poszczególne przekroczenia określał wojskowy kodeks karny, obowiązujący od 1872 r.

W tej grupie akt na uwagę zasługują skargi ludności cywilnej Łodzi

i okolic na zachowanie się żołnierzy i oficerów niemieckich, zwłaszcza w pierwszych miesiącach okupacji. Rekwirowali oni prowiant, furaz, konie i wozy bez zezwolenia władz wojskowych, nie wystawiając za nie pokwitowań lub pozostawiając sfałszowane, płądrowali mieszkania prywatne, dokonywali oszustw i kradzieży. I tak np. K. Kreis z Radogoszcza wniosła skargę w styczniu 1915 r., że dwóch żołnierzy wzięło jej krowę „unter Drohung von Prügelei” i zostawiło fałszywe pokwitowanie. Mieszkańcowi Łodzi, który w grudniu 1914 r. udał się na wieś, by kupić kartofle, napotkany żołnierz niemiecki zabrał je wraz ze srebrnym zegarkiem²³. Z raportu leśniczego miejskiego dowiadujemy się, że podoficerowi niemieckiemu czterokrotnie wydawano drzewo z lasu miejskiego, które za każdym razem przewożono do prywatnej fabryki W. Lüttkego w Łodzi, zaś Łódzka Milicja Obywatelska w styczniu 1915 r. zawiadamiała, że jeden z żołnierzy dwukrotnie zarekwirował w tartaku w Jordanowie deski i belki na budowę mostu w Ujeździe, które następnie sprzedał kupcowi z Łodzi wraz z zabranymi końmi²⁴. Do Sądu napływały także skargi na płądrowanie mieszkań prywatnych przez żołnierzy oraz na celowe niszczenie mebli i urządzeń w domach zajętych na kwatery wojskowe²⁵. Wszystkie te wykroczenia osób wojskowych, dokonywane ze szkodą ludności cywilnej, były zwykle przez sądy umarzane ze względu na rzekomy brak sprawców lub dowodów winy.

Znacznie bardziej interesujące dla badacza okresu okupacji są akta spraw przeciwko osobom cywilnym. Nie tworzą one zwartych grup rzeczowych, lecz są ze sobą przemieszane na skutek zastosowania układu kancelaryjnego i alfabetycznego. Można jednak wyróżnić wśród nich kilka zasadniczych grup spraw, a mianowicie:

1) Akta dochodzeń o nielegalne posiadanie broni, amunicji, części umundurowania wojsk niemieckich i rosyjskich, o hodowlę gołębi itp. Jeżeli oskarżony udowodnił, że broni nie używał, zakopał ją lub posiadał przypadkowo, wymierzano karę od 6 tygodni aresztu do 10 lat domu karnego²⁶. Natomiast jeżeli podejrzewano lub udowodniono używanie broni, handel bronią, noszenie jej przy sobie, udział w napadach, wówczas wydawano wyroki śmierci²⁷. W tym ostatnim przypadku do akt załączone są afisze ogłaszające wykonanie wyroków, które rozlepiano na ulicach. Ob-

²³ Sąd Gub. 61 k. 41, 59 k. 10. Por. podobne skargi tamże 59 (k. 8, 13, 41, 55), 61 (k. 42, 63, 104).

²⁴ Sąd Gub. 61 k. 74, 122.

²⁵ Sąd Gub. 60 (k. 178, 237), 61 (k. 285); Sąd Kom. Pl. 16; Sąd Gub. Wojsk. 36, 115, 116.

²⁶ Sąd Kom. Pl. 28, 31, 44, 50, 51, 53, 59, 76, 96. Zarządzenia z 5.IV.1915 r. i 25.XI.1916 r. przewidywały kary od 3 mies. więzienia do kary śmierci.

²⁷ Sąd Kom. Pl. 17, 41, 44, 55, 136; Sąd Gub. 15, 51, 61 k. 139; Sąd Gub. Wojsk. 1189, 1198, 1216, 1235, 1263, 1327, 1329 i inne.

wieszczenia te motywowały też wyroki śmierci. Podkreślić należy, że niekiedy pod miano bandytów podciągano także przestępców politycznych.

Hodowla gołębi została zabroniona na mocy rozporządzenia z 4 kwietnia 1916 r. ze względu na możliwość przekazywania tą drogą niedozwolonych wiadomości. W razie wykrycia żywych gołębi zabijano je, a na właściciela nakładano grzywny od 10 do 35 marek lub 2 do 7 dni aresztu²⁸.

2) Akta spraw o zdradę i szpiegostwo. Wysokie kary wymierzano za zdradę wojenną (Kriegsverrat) i szpiegostwo (Spionage). W razie udowodnienia winy zapadały zwykle wyroki skazujące na 10 lat domu karnego, rzadziej na karę śmierci²⁹. Podkreślić należy, że oskarżeń o szpiegostwo napływało do sądów wojennych bardzo wiele, zwłaszcza w pierwszych miesiącach okupacji. Znaczną ich część umarzano z braku dowodów winy³⁰. Niekiedy podejrzanych zamykano w domu pracy w Modlinie lub wysyłano do Niemiec.

3) Wiele miejsca w omawianych zespołach zajmują sprawy dotyczące handlu i przemytu. Znaczną część ludności cywilnej okupowanego terenu stanowili robotnicy, którzy na skutek przymusowej nieczynności fabryk pozostali bez pracy. Pozbawieni środków do życia, nie mając pieniędzy na zakup stale drożejącej żywności, opuszczali miasto, udawali się na wieś, by zawieźć tam przeschuglowany towar, a przywieźć stamtąd trochę żywności. Toteż w sądach wojennych występowały licznie sprawy tego typu, a zatrzymanych karano grzywnami lub więzieniem. Obok spraw o szmugiel, wytaczano oskarżenia o przekupstwo. Bywały też przypadki, że urzędnicy sami domagali się łapówek³¹. Z niektórych akt dowiadujemy się, że pewne sprawy o przejście granicy, zwłaszcza w późniejszym okresie, kończyły się tragicznie, gdyż do ludzi uciekających z nielegalnie przewożonymi towarami niekiedy strzelano. W rezultacie były wypadki postrzelenia i śmierci³².

4) Z aktami powyższymi wiąże się znaczna ilość poszytów wyodręb-

²⁸ Sąd Kom. Pl. 56, 60, 74; Sąd Gub. Wojsk. 1245, 1316, 1518, 1558 i inne.

²⁹ Sąd Kom. Pl. 43, 45, 49 i 52; Sąd Gub. 5, 14, 52.

³⁰ Sąd Gub. 59, 60; Sąd Kom. Pl. 137, 138; Sąd Gub. Wojsk. 1483, 1612, 1836—1857, 1861—1874.

³¹ Zob. poszyty zawierające sprawy o łapownictwo (Bestechung, Erpressung). Warto zaznaczyć, że w wyroku z 26. X. 1917 r. fakty łapownictwa stwierdza sam sąd: „tatsächlich in einigen Fällen sich Polizisten der Stadt Lodz der Bestechung zugänglich gezeigt haben”. Tamże 1702, k. 12.

³² Sąd Gub. Wojsk. 1 k. 60. Z poszytu nr 1242a dowiadujemy się, że kobieta lat 65, przechodząc w czerwcu 1918 r. z 5 funtami maki przez granicę, została postrzelona i zmarła z upływu krwi. Jak zaznaczono w wyjaśnieniu, mąkę tę niosła „dla wyżywienia swej rodziny, gdyż z dniem 1 maja przestano jej wydawać karty mączno-chlebowe”. Por. Sąd Gub. Wojsk. 266.

nionych w zespole Sądu Cesarsko-Niemieckiego Gubernatorstwa Wojskowego pod nazwą „akta surowców wojennych” (sygn. 523—1136). Są to sprawy przeciwko właścicielom zakładów przemysłowych, hurtowni, składów, drobnych sklepów, oskarżonym o ukrywanie, handel lub przemyt towarów przez nich wyprodukowanych, zakupionych lub posiadanych w składach i sklepach. W myśl coraz to nowych zarządzeń władz okupacyjnych mieli oni obowiązek zgłaszania towarów i surowców do Urzędu Surowców Wojennych (Kriegsrohstoffstelle). Właściciele fabryk i sklepów we własnym interesie nie stosowali się w części lub całości do tych zarządzeń. Bardzo często do aktu oskarżenia dołączone są spisy towarów zarekwirowanych i zabranych poszczególnym kupcom i przedsiębiorcom. Tytuł akt uwzględnia tylko nazwę firmy czy przedsiębiorstwa, rzadziej paragraf i zarządzenie, o którego naruszenie został oskarżony właściciel. Na terenie Łodzi dotyczyły one z reguły niestosowania się do zarządzenia o rek wizycji tkanin wełnianych i bawełnianych.

5) Na uwagę zasługują także akta kradzieży, spośród których zachowano tylko sprawy ciekawsze i niewielką grupę akt dotyczących drobnych kradzieży artykułów pierwszej potrzeby (tzw. Mauddiebstähle). Te ostatnie sprawy napływały do sądów w dużej ilości i zawierały prawie identyczne przekroczenia. Były to głównie drobne kradzieże węgla, drzewa, kartofli, mąki, pieczywa i tłuszczu. Akta te m.in. ilustrują położenie ludności polskiej w Łodzi. Bezrobocie, brak żywności i opału zmusiły część ludzi do pójścia po tej drodze. W zeznaniach aresztowanych przewijają się często tłumaczenia, że do kradzieży popchnęły ich nędza i głód. Na przykład dwie robotnice pracujące w urzędzie zaopatrzenia, które ukradły stamtąd 5 funtów kartofli i 7 funtów marchwi, zeznały, że „sie hätten aus Not gehandelt, da sie nichts zu essen gehabt hätten und hätten deswegen die geringen Nahrungsmittel an sich genommen”³³.

Istnienie znacznej ilości tego rodzaju wykroczeń stwierdzali niejednokrotnie sędziowie na rozprawach³⁴. Wymierzane kary obejmowały początkowo 1—7 dni aresztu, gdyż sąd uważał, że były to przedmioty pierwszej potrzeby kradzione w małych ilościach (Gegenstände des hauswirtschaftlichen Verbrauchen in geringer Menge zum alsbaldigen Verbrauch). Okoliczność łagodzącą stanowiły niekiedy zeznania aresztowanych, że kradli z biedy. Wiele też zależało od składu osobowego sądu. W latach późniejszych (1917—1918) w wyrokach często występuje motywacja, że ze względu na częstotliwość tego rodzaju przestępstw, kary

³³ Sąd Gub. Wojsk. 1779 k. 14. Por. tamże 1774, 1775; Sąd Gub. 61 (k. 16, 17, 258); Sąd Kom. Pl. 137 (k. 42, 131), 138 (k. 200).

³⁴ „Auf den Bahnhöfen werden in der letzten Zeit sehr häufig von Landeseinwohnern Diebstähle und zwar besonders an Kohlen verübt. Sąd Gub. Wojsk. 1748 k. 10, wyrok z 20. VI. 1917 r.

należy zaostrzyć (nawet do 3 miesięcy więzienia)³⁵. Np. w wyroku w sprawie robotników Górczaka i Sujeckiego czytamy: „Mit Rücksicht darauf, dass diese im einzelnen zwar nicht bedeutsamen bei ihrer Häufigkeit aber eine Gefahr darstellenden Diebstähle nur durch strengere Strafen eingeschränkt werden können, erschien eine Gefängnisstrafe von einer Woche gegen jedem der Angeklagter angemessen”³⁶.

Dla wyjaśnienia należy dodać, że sprawy wyżej omówione występują w tzw. aktach zbiorczych Cesarsko-Niemieckiego Sądu Gubernatorstwa i Sądu Komendy Placu w Łodzi, natomiast w Sądzie Cesarsko-Niemieckiego Gubernatorstwa Wojskowego są wyodrębnione (sygn. 1748—1781) i stanowią fragment akt dawniej istniejących.

Nie tylko akta drobnych kradzieży, zachowane w omawianych sądach, obrazują położenie społeczeństwa polskiego pod okupacją. O ciężkich warunkach bytowania mówią niekiedy listy skonfiskowane u osób zatrzymanych przez policję i dołączone do akt³⁷. Nędzę i głód panujące na terenie Łodzi i okolic w jaskrawych barwach maluje osobna grupa dokumentów — ulotki wydawane przez SDKPiL, PPS i inne organizacje polityczne, a także prasa nielegalna. Na jej łamach protestowano przeciwko ogałacaniu kraju ze środków żywnościowych, wywożeniu towarów i surowców, przeciwko zamknięciu fabryk i bezrobociu itp.³⁸

6) Obok nędzy i głodu robotnik łódzki był nękany wywózkami w głąb Niemiec lub zamykaniem w domach pracy. Jak wiadomo, niewielka część robotników łódzkich w ciągu 1915 r. dobrowolnie wyjechała na roboty do Niemiec. Od października 1915 r. zastosowano przymus pracy, w wyniku którego do końca 1916 r. znalazło się w Niemczech około 75 tys. robotników łódzkich³⁹. Zachowane akta wskazują, że dochodziło do czę-

³⁵ Sąd Gub. Wojsk. 1749 k. 8 — wyrok z 27 V. 1918 r.

³⁶ Tamże, 1753 k. 7 — wyrok z 10. V. 1917 r. Por. wyroki z 15. III. 1917 r. (sygn. 1774) i z 16. IX. 1918 r. (sygn. 1773 k. 6) — po 6 tyg. więzienia, z 20. VI. 1917 r. (sygn. 1748 k. 10) — 3 mies., z 27. VIII. 1917 r. (sygn. 1781 k. 7) — 2 tyg. więzienia, z 4. IV. 1916 r. — 3 dni i z 9. X. 1917 r. — 3 mies. więzienia (sygn. 1771 k. 42, 92).

³⁷ Sąd Gub. 59 k. 82 — list W. Mikołajczewskiego z września 1914 r.: „Wszystkie fabryki u nas stoją, nikt nie może zarobić nawet kopiejki. Od 7 tygodni, jak wojna wybuchła, nie przywieziono nam węgla i drzewa...”; Sąd Gub. Wojsk. 1839 k. 305 — tłumaczenie listu W. Przechodzińskiej z marca 1916 r.: „Die Teuerung in Iodiz ist furchtbar. Speck ist überhaupt nicht zu haben. Mehl auf Karte 1 Pfund auf die Woche, Brot 1/2 Pfd täglich, Zucker 1/2 Pfd wöchentlich, Kartoffel 2 1/2 Rubel das Viertel. Beim Komite kann man bekommen zu 105 k., aber man muss eine Woche stehen, ehe man sie bekommt...”. Por. list „nieszczęśliwych Polaków” do prezesa ministrów angielskich (tamże, 1463 k. 47), listy do legionistów od ich rodzin z czerwca 1916 r. (tamże, 1842 k. 487, zał. 19 i 21).

³⁸ Sąd Gub. Wojsk. 1268, 1280, 1463 (k. 4, 8, 56), 1546, 1635, 1659.

³⁹ W. L. Karwacki, *Łódzka organizacja Polskiej Partii Socjalistycznej-Lewicy 1906—1918*, Łódź 1964, s. 231, 232.

stych ucieczek stamtąd. Aresztowanych zbiegów karano 1–2 miesiącami więzienia za przekroczenie granicy i odsyłano z powrotem w myśl zarządzenia z 15 listopada 1916 r.⁴⁰ Jak liczne były ucieczki, świadczą pojedyncze sprawy występujące w aktach Sądu Gubernatorstwa Wojskowego⁴¹, a także fragment listy robotników zbiegłych z miejsc pracy w Rzeszy, poszukiwanych przez Prezydium Policji. Tylko ten jeden fragment obejmuje 211 nazwisk osób, pochodzących prawie wyłącznie z Łodzi⁴².

Akta wskazują również, że w Łodzi istniał obóz, w którym trzymano robotników łódzkich, a także ludzi z całego okupowanego terenu, przeznaczonych do wysyłki na roboty do Niemiec (Zivilarbeiter-Sammellager)⁴³.

W związku ze stosowaniem przymusu pracy pozostaje rozporządzenie generał-gubernatora warszawskiego z 20 marca 1916 r., które informuje o utworzeniu domów pracy w Ossowcu i Modlinie dla umieszczenia w nich ludzi przejawiających tzw. „wstręt do pracy” (arbeitsscheues Gesindel)⁴⁴. Akta spraw zaopatrzone w wyroki kierujące podsądnych do Modlina wykazują, że władzom niemieckim chodziło o zamknięcie w domach pracy i usunięcie w ten sposób z terenów okupowanych nie tylko elementu bezrobotnego, ale także ludzi podejrzanych o szpiegostwo, o wrogie nastawienie do państwa niemieckiego, o włóczęgostwo itp.⁴⁵

Z wyroków skazujących i z akt dotyczących ucieczek dowiadujemy się ponadto, że obok domów pracy istniały na terenie ówczesnych Niemiec obozy jenieckie (Gefangenenlager) i obozy internowanych (Internierungslager), gdzie umieszczano osoby podejrzane o działalność polityczną, o dezercję z wojska rosyjskiego, a także jeńców wojennych⁴⁶.

O sformowaniu w Łodzi batalionu pracy brak wiadomości⁴⁷. Mate-

⁴⁰ Sąd Gub. Wojsk. 1a k. 310.

⁴¹ Zob. meldunki o ucieczkach robotników i ich zeznania: Sąd Gub. Wojsk. 1842 (k. 324, 333, 334, 346a, 359, 363), 1844 (k. 1–15, 168–181), 1849 (k. 472–481), 1851 (k. 5, 464–469), 1852 (k. 296–316, 412 i inne).

⁴² Tamże, 1 k. 40–43 — lista nr 3 z 1. III. 1918. r.

⁴³ Tamże, 359.

⁴⁴ Tamże, 1a k. 8.

⁴⁵ Zob. tamże 1219, 1473, 1481, 1686, 1709, 1842 (k. 406), 1849 (k. 505). W aktach powyższych wyroki zawierają zwykle motywację tej treści: „Im Interesse der Sicherheit und Ordnung im besetzten Gebiete und damit auch im Interesse der Sicherheit der deutschen Truppen ist aber auch bei geringen Tatverdacht die Festhaltung und Abschiebung notwendig”. Tamże 1852 k. 406.

⁴⁶ Tamże 1240, 1280, 1451, 1550, 1675, 1839 (k. 317), 1842 (k. 406), 1849 (k. 494); Sąd Kom. Pl. 139 k. 118 i inne.

⁴⁷ Są tylko nieliczne wzmianki o jego istnieniu, zob. Sąd Gub. Wojsk. 389, 1943 (k. 118).

riały obrazujące warunki życia Polaków w Niemczech w obozach pracy i w obozach jeńców występują tylko sporadycznie⁴⁸.

7) Duży procent akt występujących prawie wyłącznie w Sądzie Gubernatorstwa Wojskowego (1/3 zespołu) stanowiły sprawy o wykroczenia paszportowe. Były to głównie mandaty karne za poruszanie się bez przepustek i paszportów, za co wymierzano zwykle 10 marek grzywny, za nielegalne przekroczenie granicy (kara 20 marek), podróżowanie bez odpowiednich dokumentów, fałszowanie paszportów, ich niewyrobienie w odpowiednim terminie itp. Akta te wybrakowano w 99%, pozostawiając kilkadziesiąt jednostek dla przykładu (sygn. 1782—1809).

8) Z innych spraw karnych, będących wynikiem warunków wojennych, należy wymienić sprawy o fałszowanie kartek żywnościowych i handel nimi, sprawy o tajny wypiek chleba, fałszowanie pieniędzy i dokumentów, różne oszustwa itp. Sprawy te nie występują w zwartej grupie, lecz są rozproszone we wszystkich trzech omawianych zespołach. Wyjątek stanowią sprawy o fałszowanie pieniędzy, które prócz akt pojedynczych zgromadzono w Sądzie Gubernatorstwa Wojskowego w kilku grubych poszytach na końcu zespołu (syg. 1858—1860^b).

9) Dość liczną grupę stanowią akta o stawianie oporu przez polską ludność cywilną wobec niemieckich władz policyjnych i żandarmerii (Widerstand gegen Staatsgewalt und Körperverletzung). Do incydentów kończących się pobiciem żandarma czy policjanta dochodziło zwykle przy okazji zatrzymywania osób cywilnych bez paszportów, a zwłaszcza przy rekwirowaniu szmuglowanych towarów czy produktów żywnościowych. Obawa przed aresztowaniem, przed utratą z trudem zdobytej mąki, chleba, tłuszczu itp. powodowały niejednokrotnie szamotanie się zatrzymawanego z policjantem, czy żandarmem, wrywanie rekwirowanych towarów, a nawet bójkę.

Z innych spraw tego typu należy wymienić akta dochodzeń o obrazę urzędników niemieckich. Podobnie jak przy sprawach o pobicie i stawianie oporu, wyrazy obelżywe w stosunku do konkretnych osób czy też do narodu niemieckiego wrywały się ludziom przy okazji ich rewidowania, zatrzymania lub rekwirowania żywności. Np. Adam Wierziński

⁴⁸ Wspomnieć tu należy o artykule napisanym w oparciu o relacje uciekinierów z obozów pracy zamieszczonym w „Pochodni”, który przedstawia straszne warunki, w jakich znajdowali się robotnicy polscy w obozach pracy w Niemczech — Sąd Gub. Wojsk. 1268. Z zeznań K. Wiktorowskiego, który zbiegł wraz z kolegą z obozu jeńców w Pile dowiadujemy się, że uciekł stamtąd ze względu na obarczanie go zbyt ciężką pracą, a także ze strachu przed posterunkowym, który bił jeńców: „Der Posten heisst Lubke. Er hat mich, kurz ehe ich floh, noch bedroht. Er würde mich mit dem Kolben schlagen, oder mit dem Bajonnet stechen” — Sąd Gub. Wojsk. 1839 k. 317, 319. Zob. także ulotkę wydaną przez „Polaka” opisującą sposób przeprowadzania werbunku na roboty — Sąd Gub. Wojsk. 1463 k. 100—102.

z Łodzi, oskarżony o obrazę policjanta, został skazany tylko na 3 marki grzywny lub na 1 dzień więzienia. Jako okoliczność łagodzącą Sąd wziął pod uwagę fakt, że Wierziński działał pod wpływem zdenerwowania, gdyż policjant zarekwirował jego żonie chleb wieziony z Ozorkowa do Łodzi, a „die Familie sei schon einige Tage ohne Brot gewesen und das alles habe auf ihn erbitternd gewirkt”⁴⁹.

10) Do działalności partii i ugrupowań politycznych zachowało się stosunkowo niewiele materiałów. Są to głównie nielegalne wydawnictwa i ulotki znalezione przy osobach aresztowanych oraz dochodzenia za ich drukowanie, kolportaż, rozklejanie na ulicach itp., a także nieliczne dochodzenia przeciwko osobom podejrzanym politycznie, oskarżonym o udział w manifestacjach, strajkach, o propagandę rewolucyjną. Można tu wyróżnić kilka grup materiałów:

- A. Ulotki i inne druki różnych partii i ugrupowań politycznych,
- B. Akta spraw przeciwko działaczom robotniczym, legionowym, osobom oskarżonym o wrogie nastawienie do rządu niemieckiego itp.,
- C. Strajki,
- D. Demonstracje.

A) Druki ulotne, broszury, gazety nie tworzą zwartej grupy materiałów, lecz stanowią załączniki do spraw. Spośród nich warto wymienić następujące: 1) Odezwę 1-majową wydaną przez Międzypartyjną Radę Robotniczą w r. 1915, podpisaną przez: Łódzką Radę Międzypartyjną, Radę Międzypartyjną Zagłębia Dąbrowskiego, Częstochowską Radę Międzypartyjną, Włocławski Komitet PPS, Włocławską Grupę „Bundu”. Z r. 1917 pochodzą 3 ulotki 1-majowe SDKPiL, PPS-Lewicy i PPS-FR, załączone do akt⁵⁰. 2) Ulotki łódzkich organizacji SDKPiL, PPS-Lewicy, PPS-FR, Bundu, NZR głównie z października 1916 r., protestujące przeciwko ogładzaniu ludności polskiej i przymusowej rekrutacji na roboty do Niemiec⁵¹. 3) Ulotki obrazujące stosunek SDKPiL i PPS do manifestu z 5 listopada 1916 r. i do Tymczasowej Rady Stanu⁵². 4) W związku z wyborami do rady miejskiej w Łodzi zachowały się odezwy przedwyborcze, programy wyborcze, listy kandydatów na radnych SDKPiL, PPS-Lewicy, PPS-FR, Bundu i Chrześcijańskiej Demokracji wydane w grudniu 1916 i styczniu 1917 r. Są to druki legalne⁵³. 5) Odezwy łódz-

⁴⁹ Tamże, 1702 k. 12. Por. sygn. 1469 — za obrazę urzędnika 20 marek grzywny, 1555 — za obrazę siostry niemieckiej 50 marek grzywny, 1644 — za obrazę rządu niemieckiego 1 tydzień więzienia, 1693 — za obelżywe wyrażanie się o cesarzu i narodzie niemieckim — 1 rok więzienia itp.

⁵⁰ Sąd Kom. Pl. 140; Sąd Gub. Wojsk. 1280 (zał. 3, 22, 24, 26).

⁵¹ Sąd Gub. Wojsk. 1280 (zał. 21), 1463 (k. 13, 47, 77, 91, 100—102), 1546 (k. 41), 1635.

⁵² Tamże, 1280 (zał. 25, 36, 37), 1635.

⁵³ Tamże, 1635, 1695.

kich i warszawskich organizacji z marca i kwietnia 1917 r., solidaryzujące ze strajkiem tramwajarzy w Łodzi⁵⁴. 6) Ulotki wyrażające stosunek partii robotniczych do rewolucji rosyjskiej. Z odezw całkowicie poświęconych temu problemowi zachowały się: w oryginale komunikat PPS-FR „Do socjalistów rosyjskich” wyd. przez CKR w dniu 5 kwietnia 1917 r. i w tłumaczeniu niemieckim ulotka SDKPiL „Mit dem revolutionären Russland”. Wyrazy sympatii i poparcia dla walczącego proletariatu rosyjskiego, a także zdecydowany opór przeciwko użyciu proletariatu polskiego do walki z rewolucją rosyjską, przebijają prawie z każdej późniejszej odezwy PPS-Lewicy i SDKPiL⁵⁵. 7) Ulotki i inne druki ugrupowań i stronnictw aktywistycznych (np. Komitetu Okręgowego Zjednoczenia Stronnictw Niepodległościowych w Łodzi, Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego Okręgu Łódzkiego, Komisji Werbunkowej Legionów Polskich itd.), zajmujące się propagowaniem idei legionowej i werbunkiem, regulaminy i statuty (Ligi Kobiet, Polskiego Skarbu Wojskowego), gazety i broszurki (np. „Rząd i wojsko”, „Zjednoczenie”, „Boje Legionów Polskich”, „Kobieta-Polka”, „Przysięga”) oraz ulotki PPS-Lewicy i PPS-FR obrazujące ich stosunek do sprawy tworzenia wojska polskiego, do idei niepodległości itp. Druki te pochodzą z lat 1915—1917⁵⁶. 8) Odezwy lutowe Zarządu Głównego i Komitetu Łódzkiego SDKPiL, ŁOKR PPS-Lewicy wraz z KŁ „Bundu” protestujące przeciwko traktatowi brzeskiemu i krwawym wypadkom w Łodzi w dniu 13 lutego 1918 r. Ulotki Warszawskiego Komitetu PPS-FR, Tomaszowskiego Komitetu Robotniczego PPS oraz NZR wyrażające oburzenie z powodu oddania Ukrainie Chełmszczyzny i Podlasia, zawierały także wezwanie do walki i do strajku powszechnego w dniu 18 lutego 1918 r.⁵⁷ 9) Ulotki, broszurki, czasopisma różne, jak np. „Tekka” nr 4—10 z lipca—sierpnia 1917 — organ Centrum Narodowego, „Muchy i pająki” — broszurka wydana przez SDKPiL w 1917 r., odezwa Związku Zawodowego Robotników Przemysłu Metalowego w Dąbrowie pt. „Obchód kościuszkowski a proletariat”, „List otwarty Wacława Sieroszewskiego do Władysława Sikorskiego”, odezwa nauczycielstwa szkół początkowych łódzkich z 15 sierpnia 1915 r., odezwa sekcji spolszczania miasta Komitetu Narodowego m. Łodzi i wiele innych. Wspomnieć jeszcze należy o pliku wierszy satyrycznych pióra dziennikarza łódzkiego E. Kokorzyckiego, załączonych do akt w rękopisie⁵⁸.

⁵⁴ Tamże, 1280 (zał. 23, 28, 30, 31, 33), 1567 (k. 47—51, 62—64, 83, 84).

⁵⁵ Tamże, 1280 (zał. 18), 1023 (k. 12), 1635, 1659.

⁵⁶ Tamże, 1263, 1280, 1546, 1604, 1635, 1695, 1836 (k. 219), 1841; Sąd Kom. Pl. 102.

⁵⁷ Wezwanie do strajku powszechnego zamieszczone było także we wspomnianej ulotce Komitetu Łódzkiego SDKPiL — Sąd Gub. Wojsk. 1041, 1659 (1 k. 29, 30, 33) (tłum. niem.).

⁵⁸ Sąd Kom. Pl. 102, Sąd Gub. Wojsk. 1280 (zał. 5—11, 17, 32), 1546, 1848 (k. 316).

Wspomniane wyżej ulotki, broszury, gazety są to tylko fragmenty prasy tajnej z lat 1915—1918.

B) Teczek dotyczących osób aresztowanych za działalność polityczną w omawianych zespołach jest stosunkowo niewiele. Wspomnieć tu należy przede wszystkim o aktach Ignacego Gralaka, przywódcy łódzkiej PPS-Lewicy. Przy rewizji przeprowadzonej u niego w listopadzie 1917 r. znaleziono znaczną ilość nielegalnych druków, które załączono do akt. W kopii załączono tu dwa dokumenty dotyczące aresztowania Gralaka w 1915 r., tj. zarządzenie Komendy Placu z 14 marca 1915 o wysłaniu w tymże dniu Gralaka, Kapoŧy, Strzeleckiego, Maćkowiaka i Szwaremana, czołowych działaczy PPS-Lewicy, do obozu w Havelbergu oraz wiadomość o ich zwolnieniu z dniem 1 czerwca 1916 r.⁵⁹

Agitator łódzkiej socjaldemokracji B. Stanecki aresztowany został w 1917 r. za udział w manifestacji 1-majowej. Ponieważ przy rewizji znaleziono kilkanaście odezwo SDKPiL i PPS, Staneckiego zesłano na ciężkie roboty do domu pracy w Modlinie jako niebezpieczny element⁶⁰.

Z innych akt dotyczących kolportażu można wymienić sprawy przeciwko: J. Schustrowi, M. Miazkowi z 1916 r., M. Głowackiemu z 1917 r., Fr. Turskiemu z Tomaszowa⁶¹. Za sprowadzanie wydawnictw POW z Warszawy do Łodzi i ich dalsze przekazywanie do Zgierza, Pabianic, Ozorkowa, Łęczycy i innych miasteczek oskarżono kierownika łódzkiego biura POW i jego kilku współpracowników. E. Malbrockiego zatrzymano również za rozpowszechnianie wydawnictw POW. Aresztowany w 1918 r. pod tym samym zarzutem został zamknięty do końca wojny w obozie internowanych w Modlinie⁶².

Wspomnieć również należy o aktach dotyczących aresztowania właścicieli dwóch drukarni w Łodzi i ich pomocników, a mianowicie Weissbrota, drukującego odezwy ŁK SDKPiL, oraz Wolnego, wydającego „Łodzianina” i ulotki stronnictw aktywistycznych⁶³. Dziennikarz łódzki E. Kokorzycki, współpracujący do r. 1914 głównie z „Rozwojem”, został oskarżony o szerzenie antyniemieckiej propagandy. Przy rewizji znaleziono jego własne utwory satyryczne. Jako element politycznie niebezpieczny został skazany na umieszczenie w obozie w Havelbergu do końca wojny⁶⁴. Na uwagę zasługujeteczka nr 1 Sądu Gubernatorstwa

⁵⁹ Sąd Gub. Wojsk. 1280.

⁶⁰ Tamże, 1635. Należy tu zwrócić uwagę, że Stanecki jako więzień polityczny został zamknięty w Modlinie wbrew zarządzeniu z 20 marca 1916 r. (Politisch Verdächtige können in die Arbeitshäuser nicht aufgenommen werden).

⁶¹ Tamże, 1463 (k. 1—2, 20, 90, 124), 1268, 1659, 1041.

⁶² Tamże, 1451, 1546.

⁶³ Sąd Kom. Pl. 102 (k. 21); Sąd Gub. Wojsk. 1695 (k. 18).

⁶⁴ Sąd Gub. Wojsk. 1848 (k. 316).

Wojskowego, w której znajduje się wykaz związków zawodowych zorganizowanych przez PPS-Lewicę i „Bund” oraz osób nimi kierujących, a także spis czołowych działaczy tych partii na terenie Łodzi.

Trudno tu wymienić wszystkie sprawy o charakterze politycznym, występujące w zespołach okupacyjnych sądów wojskowych, niemniej starano się uwzględnić najważniejsze. Jak wynika z wyroków wydawanych w powyższych sprawach, tam gdzie trudno było udowodnić winę oskarżonych, a zachodziło podejrzenie ich politycznej działalności, sądy niemieckie starały się pozbyć niebezpiecznego elementu na drodze wysyłki do domów pracy w Modlinie lub do obozów w głąb Niemiec (stosowanie tzw. Abschiebung w myśl zarządzenia cesarskiego nr 2 z 28 grudnia 1899 r.).

C) Z powyższą grupą akt wiążą się nieliczne teczki dotyczące osób aresztowanych za udział w manifestacjach, jakie odbyły się w Łodzi w latach 1917 i 1918. I tak ze sprawy przeciwko E. Wawrzyńskiemu, A. Warzyńskiemu (działacze SDKPiL) oraz Wiktorii Bielenkowej dowiadujemy się o manifestacyjnym pogrzebie Józefa Orlanda, członka zarządu socjal-demokratycznej spółdzielni „Robotnik”.

Relacje z przebiegu pochodu, jaki sformował się na ul. Sienkiewicza w dniu 1 maja 1917 r., zawierateczka dochodzeń w sprawie 6 osób aresztowanych za udział w pochodzie. Byli to: robotnik A. Bożyk, tkacz Z. Drobik, szewc Fr. Królik, tkacz S. Domański, bezrobotna S. Zastawna i robotnica T. Kołodziejczyk⁶⁵.

Pod zarzutem udziału w demonstracji, która odbyła się w Łodzi w dniu 17 lutego 1918 r. i zorganizowana została przez PPS-Lewicę i „Bund” aresztowano 19 osób. Osobną sprawę wytoczono Sz. Milmanowi, członkowi zarządu „Bundu” i stowarzyszenia „Harfa”, który za aktywny udział w tej demonstracji otrzymał 2 lata więzienia⁶⁶.

Przy likwidowaniu demonstracji w dniu 18 lutego 1918 r. agenci policji aresztowali 36 osób, z których większość w dniach od 20 lutego do 5 marca 1918 r. uwolniono z aresztu. Przeciwko 6 osobom przeprowadzono szczegółowe śledztwo. Jedynie ucznia Gimnazjum Filologicznego w Łodzi J. Sudję, u którego znaleziono nielegalne czasopisma i ulotki, skazano na 1 rok, zaś rzeźnika Sz. Grabowskiego na 2 lata więzienia. M. Chruścielewski, sądzony osobno, otrzymał 6 miesięcy więzienia⁶⁷.

Podkreślić należy, że w omawianych aktach obok zeznań aresztowanych i świadków oraz wyroków występują dość szczegółowe opisy mani-

⁶⁵ Tamże, 1226. A. Rzewski w swoich wspomnieniach (*Szlakami walki i buntu*, Łódź 1936, s. 173) pisze o aresztowaniu 2 osób, tj. Zastawnej i Kazimierczaków-
ny i ich skazaniu na pół roku więzienia. Por. nr 1635.

⁶⁶ Tamże, 1475, 1559.

⁶⁷ Tamże, 1467 (k. 168 i k. 202) — wyrok sądu z 4. III. 1918 r.

festacji. Opisy te są jedynymi relacjami tych wydarzeń od strony władz niemieckich.

D) W r. 1917 doszło w Łodzi do licznych strajków. Niestety, w aktach Sądu Gubernatorstwa Wojskowego zachowały się tylko teczki dotyczące osób aresztowanych w związku ze strajkiem tramwajarzy i metalowców zatrudnionych w fabryce Johna w Łodzi.

Z materiałów tych wynika, że strajk tramwajarzy wybuchł 2 marca 1917 r. na tle zatargów z administracją i zarządem wojskowym tramwajów o płacę i nieludzkie obchodzenie się z pracownikami. Aresztowano wówczas 15 tramwajarzy, których zeznania występują w aktach. Obok tych zeznań spotykamy tu ogłoszenia gubernatora v. Schmitta z 10 marca 1917 r. skierowane do pracowników Elektrowni Łódzkiej, Gazowni, Kolej Miejskich i Dojazdowych, zabraniające porzucania pracy pod karą do 1 roku więzienia. Za agitację strajkową zagrożono śmiercią. Z tego samego dnia pochodzi lista 29 pracowników kolei elektrycznych wyznaczonych do aresztowania, podpisana przez gubernatora. Warto także zwrócić uwagę na korespondencję mjra Ribentroppa, stojącego na czele ochrony wojskowej elektrowni i tramwajów, który domagał się surowych kar dla strajkujących. O przyczynach strajku i jego przebiegu mówią także odpisy raportów gubernatora, wysyłanych do Warszawy, oraz liczne ulotki partii politycznych solidaryzujących ze strajkującymi⁶⁸.

W aktach zachowała się też wiadomość, że w początkach kwietnia 1917 r. zastrajkowali pracownicy warsztatów kolejowych w Koluszkach. Dnia 3 kwietnia wystosowano do nich rozkaz, by z dniem 5 kwietnia przystąpili do pracy, w przeciwnym bowiem razie zostaną ukarani więzieniem do 1 roku.

Obawa przed strajkami mogącymi sparaliżować pracę w zakładach wojskowych i na kolei, czego namacalny dowód dały strajki tramwajarzy w Łodzi i kolejarzy w Koluszkach, spowodowała, że obok rozkazów łódzkiego gubernatora pojawiły się dalsze. W aktach spotykamy ogłoszenie z 3 kwietnia 1917 r. zabraniające robotnikom zatrudnionym na kolei w obrębie gubernatorstwa łódzkiego porzucania pracy, rozpowszechniania druków podburzających, a także agitacji strajkowej pod karą śmierci lub w cięższych wypadkach 2-letniego więzienia. O zastosowaniu takich kar za porzucenie pracy mówił rozkaz z 6 kwietnia tegoż roku skierowany do Polaków zatrudnionych w charakterze robotników i rzemieślników w warsztacie wojskowym reperacji samochodów i w parku maszynowym w Łodzi. Z dnia 20 kwietnia pochodzi rozporządzenie gen. gubernatora warszawskiego von Beselera o ochronie interesów wojskowych w zakładach przemysłowych, które groziło karami do 5 lat więzienia i 10 tys.

⁶⁸ Tamże, 1280 (ulotki), 1567 (teczka w sprawie strajku).

marek grzywny za wszelkie usiłowania przerwania pracy. W dodatku do tego ogłoszenia gubernator von Schmitt wymieniał 17 takich zakładów na terenie Łodzi. Ostryymi sankcjami wobec strajkujących na kolei groziło ostrzeżenie von Schmitta z 17 lutego 1918 r., które głosiło m. in.: „porzucenie pracy bez przepisanego wypowiedzenia, usiłowania sabotażu, bunt i opór ścigane będą surowymi karami więziennymi, w ciężkich wypadkach może być zastosowana kara śmierci”⁶⁹.

Mimo tych ostrzeżeń mamy w aktach wiadomość o strajku w fabryce J. Johna w Łodzi w kwietniu 1917 r., który wybuchł na polecenie związku metalowców. Wówczas zarząd fabryki sprowadził kilku majstrów z Warszawy, ale i tych związek zmusił do porzucenia pracy. Ostatecznie warunki robotników przyjęto prawie we wszystkich punktach. W czerwcu tegoż roku strajk wybuchł ponownie. Władze niemieckie aresztowały wówczas 37 robotników i zmusiły ich w ten sposób do podjęcia pracy⁷⁰.

11) Uwagę badacza należy jeszcze zwrócić na grupę akt różnych w Sądzie Gubernatorstwa Wojskowego. Zgromadzono tu tzw. akta zbiorcze, zawierające w grubych poszytach wiele drobnych spraw przeciwko osobom cywilnym i wojskowym, akta zbiorcze dotyczące wprowadzania w obieg fałszywych monet i banknotów (często jako załączniki występują fałszywe egzemplarze tychże) oraz akta zbiorcze poszczególnych wydziałów. Powtarzają się tu te same wykroczenia, co w woluminach obejmujących jedną sprawę. Osobną grupę stanowią przekroczenia tzw. linii kordonowej (Sperrlinie), którą utworzono w styczniu 1916 r. przez przedłużenie kordonu na Niemnie, aż do granicy austriackiej. Zadaniem kordonu było kontrolowanie ruchu między frontem i strzeżoną granicą Rzeszy Niemieckiej w celu zwalczania szpiegostwa, dezercji i przemytu. Kary za przekroczenie tej linii zawierają teczki nry 1875—1890. Na końcu zespołu umieszczono wykazy spraw procesowych orientujących badacza w całokształcie zagadnień przewijających się przez Sąd Gubernatorstwa Wojskowego, gdyż zawierają nie tylko nazwisko oskarżonego, ale rodzaj i bieg sprawy, czasem wysokość kary.

Kończąc przegląd materiałów występujących w omawianych aktach, podkreślić należy, że wszystkie one zasługują na pilną uwagę badacza, bowiem w znacznym stopniu rozszerza inne podstawy źródłowe, zachowane do historii okupacji niemieckiej w latach 1914—1918 na ziemiach polskich.

⁶⁹ Tamże, 1842 (k. 354, 356, 376). 1 (k. 19a, 20).

⁷⁰ Tamże, 1127, 1128.

BOGDAN JAGIEŁŁO

Naczelnia Dyrekcja Archiwów Państwowych

ORGANIZACJA I DZIAŁALNOŚĆ CENTRALNEJ PRACOWNI
MIKROFILMOWEJ GŁÓWNEGO ZARZĄDU ARCHIWÓW ZSRR

Podczas 2-tygodniowego pobytu służbowego w Moskwie (w końcu 1965 roku) najwięcej czasu poświęciłem na poznanie działalności Centralnej Pracowni Mikrofilmowej Głównego Zarządu Archiwów przy Radzie Ministrów ZSRR (Mikrofotolaboratoria GAU pri Sowietie Ministrow SSSR). Jest to olbrzymia pracownia o zdolności produkcyjnej 6 milionów klatek mikrofilmów rocznie, zatrudniająca ponad 40 osób. Jej wyposażenie stanowi 20 kamer mikrofilmowych różnego typu — głównie aparaty produkcji radzieckiej — oraz „Dokumatory” typu DAIV, DAV i jeden „Recordak”, przeznaczony do mikrofilmowania grubych ksiąg. Przy mikrofilmowaniu operator albo rozkłada kolejne strony poszytu, albo podkłada poszczególne karty — jeśli akta są luźne. W przypadku gdy akta są źle zeszyte i uniemożliwia to pełne zmikrofilmowanie tekstu, archiwum przy składaniu zamówienia na wykonanie mikrofilmu wyraża zgodę na ich rozbroszowanie (dotyczy to tylko akt nowszych). Samo prucie akt następuje dopiero w pracowni, a po ukończeniu mikrofilmowania akta te natychmiast przekazywane są do pracowni konserwatorsko-introligatorskiej i szyte. Pracownia taka znajduje się w tym samym budynku. Warunek natychmiastowego zeszywania akt prutych przed mikrofilmowaniem jest przewidziany w radzieckich przepisach o mikrofilmowaniu. Dział obróbki laboratoryjnej wyposażony jest w wywoływaczkę automatyczną typu 35VA produkcji ČSR, która pracuje ze stałą wydajnością 650 mb taśmy na godzinę i obsługiwana jest przez czterech pracowników. Zastosowanie mechanicznej obróbki taśmy mikrofilmowej pozwala osiągnąć odpowiednią jakość mikrofilmów.

Do kopiowania pozytywów używana jest kopiarka typu filmowego o wydajności około 1000 mb taśmy na godzinę, przystosowana również do taśmy mikrofilmowej nieperforowanej.

Kontrola techniczna mikrofilmów przeprowadzana jest na stołach montażowych. Sprawdzania kompletności mikrofilmu z oryginalnym materiałem aktowym przy pomocy czytnika nie stosuje się. Gotowe mikrofilmy łączy się w szpule o długości 300 mb, mikrofilmy-pozytywy

tnie się na odcinki 5 mb. Dla każdego negatywu będącego egzemplarzem zabezpieczającym sporządza się zaraz kopię pozytywową i cały komplet przekazuje się do odpowiedniego archiwum.

Odrębną część pracowni stanowi dział reprodukcji i powiększeń (tzw. „Foto-gruppa”), wyposażony w różnego typu aparaty do reprodukcji oraz powiększalniki z automatycznym powiększalnikiem typu „Dokumator” włącznie.

Do masowej reprodukcji map i materiałów dużego formatu używany jest aparat firmy Debie na taśmę o szerokości 7 cm, której obróbka laboratoryjna odbywa się w dużych koreksach.

W Centralnym Państwowym Archiwum Akt Dawnych (CGADA) i Centralnym Państwowym Archiwum Rewolucji Październikowej (CGAOR) zapoznano się z pracą działów ewidencji i przechowywania mikrofilmów. W CGADA do obowiązków tego działu należy m. in. prowadzenie ksiąg ewidencji mikrofilmów negatywów i pozytywów, sprawdzanie kompletności przekazywanych przez pracownię mikrofilmową pozytywów, prowadzenie kartoteki z mikrofilmowanych jednostek archiwalnych z każdego zespołu, przygotowywanie do wykonania zleceń składanych przez badaczy. Z zasobu CGAOR do mikrofilmowania przygotowuje się rocznie akta odpowiadające 2,5 mln klatek mikrofilmu. Przygotowaniem ich zajmuje się 4 pracowników technicznych pod kierunkiem pracowników naukowych. Masowość akt, które należy zmikrofilmować, spowodowała, iż zrezygnowano z mikrofilmowania całych zespołów, pomijając mniej istotne akta, co jest słusznym rozwiązaniem.

Na uwagę zasługują opracowane przez Główny Zarząd Archiwów w r. 1964 „Zasady techniczne” dla mikrofilmów o szerokości 35 mm. Mikrofilmy w zależności od swego przeznaczenia zostały podzielone na zabezpieczające, robocze (użytkowe) oraz przeznaczone do wykonywania dalszych kopii. Maksymalna redukcja w stosunku do wielkości oryginału została ustalona na 18 razy. Optyczna gęstość negatywu, sporządzonego z normalnego tekstu, winna być zawarta w przedziale 1,0 — 1,5; dla słabych tekstów w przedziale 0,8 — 1,0. Pozostałości tiosiarczanu sodu ($\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_3$) w mikrofilmach przeznaczonych do przechowywania archiwalnego nie powinny przewyższać $0,0008 \text{ mg/cm}^2$, a dla mikrofilmów przeznaczonych do bieżącego użytku norma ta wynosi $0,003 \text{ mg/cm}^2$. Badanie zawartości tiosiarczanu sodu przeprowadza się przy pomocy roztworu sublimatu i bromku potasu. Mikrofilmy wykonane z oryginału powinny posiadać rozdzielczość nie mniejszą niż 75 linii/mm w centrum i 60 linii/mm w narożnikach klatki mikrofilmowej. Rozdzielczość kopii mikrofilmowych powinna wynosić 75% rozdzielczości mikrofilmu, z którego zostały sporządzone. Prace nad udoskonaleniem metod kontroli jakości wykonywanych mikrofilmów są nadal prowadzone.

WŁADYSŁAW ŻYWIEN

Archiwum Państwowe M. Poznania i Woj. Poznańskiego

MIKROFILMOWANIE AKT W ARCHIWACH NIEMIECKIEJ REPUBLIKI DEMOKRATYCZNEJ

WSTĘP

Mikrofilmowanie materiałów archiwalnych w NRD prowadzone jest w oparciu o akt normatywny, jakim są „Wytyczne organizacji i konserwacji mikrofilmowej oraz sporządzania, porządkowania i inwentaryzowania pozytywów i negatywów mikrofilmowych”¹. Jest to dokument wydany przez Państwowy Zarząd Archiwów NRD w początkach 1965 r. Obejmuje on całokształt zagadnień związanych z mikrofilmowaniem akt i ustala cały tok prac organizacyjnych, począwszy od określenia celów i zamierzeń poprzez dobór i przygotowanie zespołów aż po sposób ewidencjonowania i przechowywania gotowych mikrofilmów. Cała akcja mikrofilmowania prowadzona jest na bardzo szeroka skalę, a dzięki zaangażowaniu poważnych środków finansowych, materiałowych i siły roboczej nadano jej rangę jednej z zasadniczych prac nad opracowaniem i zabezpieczeniem państwowego zasobu archiwalnego.

Prowadzone w szerokim zakresie prace mikrofilmowe zyskały wielu entuzjastów wśród poważnych archiwistów NRD, jak też i wielu przeciwników. W tej chwili trwa ożywiona polemika nad celowością prowadzenia tak szeroko zakrojonych prac mikrofilmowych w ogóle, jak też nad właściwością zastosowanych metod (centralizacja). Uzyskiwane wyniki, momenty ekonomiczne, szybkość opracowywania zespołów itp. przemawiają raczej na korzyść zwolenników obecnego systemu mikrofilmowania. Silna opozycja poważnych pracowników archiwalnych pobudza i dopinguje zwolenników i entuzjastów mikrofilmu do ciągłego doskonalenia form i metod pracy i uzyskiwania coraz to lepszych wskaźników ekonomicznych i rezultatów w pracy.

¹ Tytuł oryginalny: „Richtlinien für die Organisierung und Durchführung der Sicherungsverfilmung sowie die Herstellung, Ordnung und Verzeichnung von Positiv- und Negativfilmkopien”.

Jest rzeczą charakterystyczną, że w mikrofilmowaniu akt poszukuje się ciągle nowych, zaskakujących nieraz koncepcji. Dla przykładu zaznaczę, że w końcu 1964 r. wysunięto projekt zniszczenia wszystkich akt kategorii B oraz ksiąg wieczystych po uprzednim ich zmikrofilmowaniu. Celem tego przedsięwzięcia miało być zwolnienie powierzchni magazynowej, obniżenie kosztów przechowywania akt, odciążenie funduszy inwestycyjnych przez zażenie budowy nowych magazynów. Cały projekt poddano szczegółowej analizie ekonomicznej, która potwierdziła celowość jego założeń. Jednak na drodze do realizacji stanęła przeszkoda natury zasadniczej. W NRD, tak jak i w wielu innych krajach, mikrofilm, względnie fotokopia, nie ma mocy prawnej. Państwowy Zarząd Archiwów wystąpił poprzez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych do Ministerstwa Sprawiedliwości NRD o nadanie mikrofilmowi archiwalnemu mocy dokumentu (dowodu). Jeszcze w tym roku Rada Ministrów NRD ma powziąć odpowiednie decyzje.

Zanim rozważy się poszczególne elementy składające się na organizację mikrofilmowania akt w NRD, warto podkreślić, że charakteryzuje je:

1) przemysłana i ujęta w ściśle określone ramy organizacja prac mikrofilmowych, co szczególnie uwidaczniają przytoczone na wstępie wytyczne;

2) niezwykle szeroki rozmach prac mikrofilmowych (we wrześniu 1965 r. czynnych było 27 dokumatorów, wykonujących miesięcznie około 1250 tys. zdjęć);

3) zaangażowanie poważnych środków finansowych, materiałowych i siły roboczej;

4) duże zaopatrzenie istniejących pracowni w sprzęt techniczny;

5) dobra organizacja pracy ze sprawnie działającymi bodźcami ekonomicznymi (Leistungssystem);

6) daleko posunięta centralizacja prac mikrofilmowych przy jednoczesnym zachowaniu wszystkich uprawnień archiwów terenowych.

ORGANIZACJA MIKROFILMOWANIA

Mikrofilmowaniem akt archiwalnych w NRD kieruje Państwowy Zarząd Archiwów poprzez dwuosobowy Wydział Techniki Archiwalnej. Zadaniem Wydziału na odcinku mikrofilmowania jest:

1) Planowanie prac mikrofilmowych (opracowywanie perspektywicznych i rocznych planów mikrofilmowania na podstawie zamówień poszczególnych archiwów i aktualnych potrzeb Państwowego Zarządu Archiwów).

2) Analiza i zatwierdzanie rocznych planów poszczególnych pracowni mikrofilmowych oraz kontrola ich wykonania.

3) Zaopatrzenie w sprzęt i surowiec podległych pracowni i kontrola racjonalnego ich użytkowania.

4) Studiowanie światowej literatury technicznej z dziedziny mikrofilmowania akt, prowadzenie kartoteki publikacji i informowanie podległych pracowni o postępie technicznym w tej dziedzinie.

5) Utrzymywanie ścisłego kontaktu z wytwórniami sprzętu do mikrofilmowania, ekspertyza i opiniowanie nowych modeli tego sprzętu pod kątem jego użyteczności.

6) Ekspertyza i opiniowanie nowych rodzajów materiałów fotochemicznych.

7) Wprowadzanie do produkcji wszelkich nowości z dziedziny technicznej — do wprowadzania udoskonaleń i przerabiania we własnym zakresie posiadanego już sprzętu.

8) Kierowanie pracami grupy roboczej do spraw reprografii. Zadaniem tej grupy jest zbieranie materiałów i doświadczeń w dziedzinie mikrofilmowania, studiowanie ich i przedstawianie Zarządowi Archiwów konkretnych wniosków i propozycji w celu dalszego usprawniania pracy. W skład grupy wchodzi fachowcy od mikrofilmu (kierownicy przodujących pracowni) oraz archiwisci. Grupa ta ma też zadanie utrzymania kontaktu pomiędzy producentami sprzętu i surowców a ich użytkownikami.

9) Dobór i szkolenie kadr.

10) Prowadzenie wykładów w szkole archiwalnej, opracowywanie tematów do końcowych prac absolwentów oraz ich ocena.

Wydział Techniki Archiwalnej kieruje wszystkimi pracowniami mikrofilmowymi w archiwach centralnych i krajowych oraz centralną pracownią reprograficzną w Kossenblatt. Każde archiwum krajowe posiada własną, dobrze wyposażoną pracownię mikrofilmową o 4—5-osobowej obsadzie etatowej.

W celu opracowywania, magazynowania i udostępniania materiałów mikrofilmowych oraz kierowania pracami przygotowawczymi do mikrofilmowania poszczególnych zespołów aktowych, w archiwach krajowych w chwili obecnej tworzone są dwuosobowe samodzielne „filmowe referaty”. Składać się one będą z jednego fachowca-mikrofilmowca i jednego archiwisty.

Wykonawcami planów mikrofilmowania tzn. bezpośrednimi producentami mikrofilmów są:

a) pracownie mikrofilmowe przy archiwach centralnych i krajowych,

b) Centralna Pracownia Reprograficzna w Kossenblatt (Zentralstelle für Reprographie in Kossenblatt, Kreis Beeskov).

Pracownie mikrofilmowe przy archiwach wyposażone są przeważnie w 2—3 aparaty do mikrofilmowania, 1—2 wywoływaczki typu „Correx” na 25 mb taśmy, kilka powiększalników oraz kopiarke do pozytywów. Zadaniem pracowni jest wykonywanie zamówień na mikrofilmy od osób prywatnych i instytucji oraz mikrofilmowanie zachowawcze według planu Państwowego Zarządu Archiwów. Mikrofilmy wykonywane na zamówienia obce są wywoływane na miejscu, natomiast wykonane w ramach mikrofilmowania zachowawczego wysyła się do Centralnej Pracowni Reprograficznej, gdzie są wywoływane, opracowywane i kopiowane.

W dążeniu do uzyskania lepszych wskaźników ekonomicznych, a tym samym bardziej efektywnego wykorzystania środków finansowych przeznaczonych na mikrofilmowanie akt, utworzona została wspomniana wyżej Centralna Pracownia Reprograficzna w Kossenblatt (zob. schemat organizacyjny — załącznik).

CENTRALNA PRACOWNIA REPROGRAFICZNA

Dla realizacji szerokiego programu mikrofilmowania zachowawczego w roku ubiegłym utworzono Centralną Pracownię Reprograficzną, podległą bezpośrednio Państwowemu Zarządowi Archiwów.

Po ustaleniu składu kierownictwa pracowni oddano mu do dyspozycji duży, lecz zaniedbany i zdewastowany obiekt (pałac) we wsi Kossenblatt oraz poważne środki finansowe. Po okresie organizacyjnym, pracach remontowych i adaptacyjnych, doborze i przeszkoleniu personelu, Centralna Pracownia Reprograficzna osiągnęła w roku 1965 moc produkcyjną około 500 tys. mb negatywu, 1500 tys. mb pozytywu i 600—700 tys. fotokopii rocznie. Dotychczas nie przeprowadzono szczegółowej analizy ekonomicznej, ale według prowizorycznych obliczeń koszt (bez transportu) jednej klatki negatywu wynosi ca 4,2 feniga, a 1 mb kopii pozytywowej lub kontrnegatywu — 30,8 feniga, tzn. o ponad 50% niższy od kosztów dotychczasowych. Według zdania kolegów niemieckich, koszty te mogą być jeszcze bardziej obniżone, a wyższość wielkich, dobrze wyposażonych i centralnie kierowanych pracowni polega głównie na możliwości:

- 1) użycia dużych, wysokowydajnych agregatów do obróbki laboratoryjnej;

- 2) zastosowania „manewru sprzętem i siłą roboczą” w celu najbardziej racjonalnego ich wykorzystania w zależności od aktualnych potrzeb i zadań pracowni;

- 3) poważnego zmniejszenia kosztów eksploatacji sprzętu i jego konserwacji;

- 4) obniżenia kosztów administracyjnych i zaopatrzenia.

Niezależnie od efektów ekonomicznych, duża i wysokowydajna pracownia ma możliwość szybkiego mikrofilmowania nawet znacznych pod względem objętości zespołów, prowadzenia najbardziej dostosowanej do własnych potrzeb polityki kadrowej, szkolenia personelu itd. oraz prowadzenia różnego rodzaju prac doświadczalnych i eksperymentalnych. To ostatnie ma nieraz duże znaczenie, i to z różnych względów.

Oto przykład. W NRD do niedawna istniały trudności z nabyciem taśmy mikrofilmowej „Orwo Negativ-Dokumentenfilm”. Dążąc do zdobycia jak największej ilości dewiz niezbędnych dla dalszego rozwoju gospodarki narodowej, poważny procent produkcji zakładów „Orwo” przeznaczono na eksport. Rozpoczęto więc prace eksperymentalne i doświadczalne nad dostosowaniem filmu pozytywowego „Deko” jako materiału negatywowego. Na marginesie należy dodać, że film pozytywowo w NRD jest o około 60% tańszy od negatywowego i osiągalny bez trudu w każdej ilości. Po przeprowadzeniu całego szeregu prób uzyskano zadowalające wyniki z doczulaniem filmu pozytywowego i w tej chwili jest on powszechnie używany w NRD jako materiał negatywowo. Dla informacji warto dodać, że ekspozycja wynosi 1,4 sek., tzn. mniej więcej tyle, ile na filmie negatywowym. Samo doczulanie filmu pozytywowego jest zaskakujące w swej prostocie. Autorzy pomysłu wyszli z założenia, że mało czuły film, zamiast w kamerze podczas ekspozycji, może jeszcze przed użyciem go, tzn. przed włożeniem do kasety dokumatora, otrzymać pewną ściśle określoną dawkę światła. O tę właśnie ilość światła w przyszłości podczas ekspozycji zostanie skrócony jej czas. Przepuszcza się więc mikrofilm pozytywowo przez kopiarke do pozytywów i naświetla taką ilością światła, która w rezultacie wywoływania w energicznie działającym wywoływaczu nie powoduje żadnych zmian w emulsji w sensie zaszarzenia. Czynność tę nazwano „Vorblichtung” czyli „naświetlenie przygotowawcze”. Pomimo swej prostoty, metoda ta daje dobre rezultaty, a szczegółowe oględziny uzyskanych w ten sposób mikronegatywów nie ujawniły żadnych ujemnych zjawisk. Jest on w pełni przydatny do kopiowania kontaktowego na taśmie, jak też do wykonywania powiększeń na papierze dokumentowym. Odznacza się mniej stromą krzywą charakterystyczną, inaczej mówiąc jest mniej kontrastowy od negatywu uzyskanego na dotychczas stosowanym „Orwo Dokumentenfilm”, posiada mniejszą gęstość optyczną, lecz uzyskane przy zastosowaniu tej metody efekty ekonomiczne (około 60% niższa cena) przy pełnej przydatności mikrofilmu dla celów archiwalnych i wystarczających walorach użytkowych umożliwiły wprowadzenie taśmy pozytywowej jako materiału negatywowego do wszystkich pracowni mikrofilmowych NRD. Gdy zachodzi konieczność, przeprowadza się doczulanie taśmy na barwoczułość, jednak proces ten jest bardziej skomplikowany i wykonuje to chemik z zakładów foto-

chemicznych, według jemu tylko znanej recepty. Po upływie czterech tygodni w ten sposób uczulona na barwy, czyli panchromatyczna emulsja wraca do stanu poprzedniego.

Idąc w kierunku dalszego usprawnienia procesu technologicznego, a głównym problemem jest uzyskanie najkrótszej ekspozycji, stosuje się w dokumatorach silniejsze źródła światła (250-watowe żarówki zamiast 100-watowych), używa się sześciu reflektorów zamiast czterech oraz prowadzi się doświadczenia z różnego rodzaju żarówkami, głównie dającymi światło bogate w promienie zbliżone do górnej granicy spektrum, czyli do ultrafioletu.

Zanim będzie mowa o całym toku postępowania z zespołem aktowym przeznaczonym do mikrofilmowania, warto trochę bliżej zapoznać się z normami wydajności obowiązującymi w pracowniach mikrofilmowych NRD. Tabela norm oraz wyjaśnienia w sprawie ich stosowania zawarte są w „Wytycznych”. Dokładna ich analiza oraz rozmowy przeprowadzone z kierownictwem, jak też z bezpośrednimi wykonawcami mikrofilmu, wykazały, że obie strony są zadowolone z ich wprowadzenia i stosowania. Szczegółowo opracowane normy z jednej strony bardzo poważnie wpłynęły na wydajność pracy i jakość produkcji, z drugiej — dały możliwość personelowi zatrudnionemu w pracowniach mikrofilmowych uzyskania dodatkowego, godziwego zarobku. Obiektywnie trzeba stwierdzić, że normy mikrofilmowania są w NRD bardzo wysokie (90—350 zdjęć na godzinę), jednak stosowany system bodźców ekonomicznych powoduje ich przekraczanie. Na przykład średnia premia miesięczna za produkcję ponadplanową wynosi 40—60 MDN na jednego pracownika, a wysoko kwalifikowane siły otrzymują nawet 100 marek premii miesięcznie. Trzeba podkreślić, że podnoszenie wydajności pracy — to właściwie pojęta gospodarka czasem roboczym, jak najbardziej celowe i efektywne jego wykorzystanie. Nie można natomiast wykonywać produkcji ponadplanowej w czasie pozasłużbowym lub w dniach wolnych od pracy. Nie dotyczy to pracowników pragnących w ten sposób wykonać normę produkcyjną, której z tej czy innej przyczyny nie potrafili osiągnąć w normalnym czasie pracy.

Personel administracyjny również jest zainteresowany w jak najwyższej produkcji ponadplanowej, gdyż jego premia uzależniona jest od globalnej sumy premii wypłaconych personelowi produkcyjnemu. Na przykład, kierownik pracowni otrzymuje 15% sumy premii miesięcznej powierzonej mu pracowni. Nie trzeba chyba dodawać, że system ten znakomicie wpływa na ciągle podnoszenie wydajności pracy, ujawnianie istniejących rezerw produkcyjnych, stosowanie usprawnień i ulepszeń procesów technologicznych. W sprawach organizacji pracy kierownik ma dużą swobodę. Po dokładnej analizie tygodnia pracy wysunięto pro-

jekt dwudniowego wypoczynku. Początkowo, w ramach eksperymentu, wprowadzono system pięciodniowego tygodnia pracy (4 dni po 10 godzin + piątek — 6 godzin). Porównanie wyników zachęciło kierownictwo do wprowadzenia tego systemu na stałe.

Z kolei należy omówić pokrótce cały tok postępowania z zespołem aktowym przeznaczonym do mikrofilmowania w Centralnej Pracowni Reprograficznej (szczegółowy zakres czynności oraz odpowiedzialności poszczególnych osób znaleźć można w „Wytycznych”).

Przewidziany w rocznym planie mikrofilmowania zachowawczego zespół akt przygotowywany jest w archiwum macierzystym. Wszystkie prace przygotowawcze prowadzone są przez — lub pod kierownictwem — odpowiedzialnego za dany zespół archiwisty. Odpowiada on też za dotrzymanie ustalonych terminów. Przygotowanie zespołu polega na:

- 1) uzupełnieniu lub sporządzeniu nowych kart tytułowych na poszczególnych jednostkach archiwalnych; w przypadku istnienia inwentarza kartkowego, na początku każdej jednostki archiwalnej mikrofilmuje się odpowiednią kartę inwentarzową;

- 2) w teczках z luźnymi aktami sprawdza się i koryguje kolejność układu zawartości;

- 3) akta uszkodzone poddaje się zabiegom konserwatorskim;

- 4) z tekstów mało czytelnych (wyblakłych, uszkodzonych przez pleśń, owady itp.) sporządza się maszynopisy i dołącza do oryginału, które są mikrofilmowane równorzędnie.

Po zakończeniu prac przygotowawczych (na podkreślenie zasługuje to, że jednostka nie musi być paginowana lub foliowana) zespół przekazuje się protokolarnie, za pokwitowaniem, Pracowni Reprograficznej. Transport odbywa się środkami archiwum lub pracowni. Do zespołu dołącza się wszystkie należące doń pomoce archiwalne, jak inwentarze książkowe, kartkowe, spisy zdawczo-odbiorcze itp., które mikrofilmuje się w pierwszej kolejności.

Po przekazaniu akt do pracowni kierownik zespołu dokumentatorów (der Reprograph) zapoznaje się ze wszystkimi uwagami i wskazówkami przygotowującego akta archiwisty, aby mógł udzielić instrukcji podległemu personelowi w czasie pracy nad zespołem.

Przed rozpoczęciem mikrofilmowania nowego zespołu aktowego odbywa się odprawa (narada robocza), na której oprócz kierownika pracowni, reprografa i operatorów obecny jest archiwista odpowiedzialny za dany zespół. Omawia on szczegółowo wszystkie zalecenia odnośnie do mikrofilmowania zespołu, jakie winny być uwzględnione w toku prac. Należy też zasięgnąć jego opinii w przypadku wątpliwości lub niejasności wynikłych w trakcie mikrofilmowania. Oczywiście, mowa tu o sprawach archiwalnych, a nie technologicznych lub organizacyjnych. Po zmagazy-

nowaniu zespołu w magazynach pracowni, zakwalifikowaniu do określonego stopnia trudności trafia on na dokumatory. Przy każdym aparacie znajduje się książka zleceń, w której codziennie dokonuje się odpowiednich zapisów. Bezpośrednio po naświetleniu każdej rolki filmu osoba wykonująca zdjęcia umieszcza ją w blaszanej puszcze, opatrując nalepką ze wszystkimi danymi o zawartości, po czym przekazuje do wywołania. Po wywołaniu filmu następuje kontrola techniczna. Jest ona prowadzona wrywkowo i raczej symboliczna, gdyż zadaniem jej jest wykrycie tylko wad technicznych filmu. Przy zautomatyzowanym ustawieniu ostrości dokumatorów oraz całego procesu obróbki chemicznej — zadrapania, nieostrość itp. wady nie mogą wystąpić. Drugą kontrolę, z punktu widzenia archiwalnego, przeprowadza archiwista. Z całej partii wywołanego filmu wybiera kilka rolek i przegląda je na czytniku. Jeśli braki i błędy nie przekraczają 0,5%, film uznaje się za pełnowartościowy. Stwierdzone usterki poprawia się jedynie wtedy, gdy kontrolujący archiwista uzna to za niezbędne. Po przeprowadzeniu kontroli filmy idą na stół montażowy, gdzie się je montuje w 300-metrowe role, które po skopiowaniu przekazuje się do centralnej filmoteki. Z każdego negatywu sporządza się jedną kopię pozytywową i jeden kontrnegatyw. Wracają one wraz z aktami do archiwum macierzystego. Pozytyw udostępnia się zamiast akt, natomiast kontrnegatyw służy do sporządzania fotokopii lub dodatkowych mikropozytywów. System ten ma niewątpliwie zalety, gdyż nie zachodzi potrzeba powracania do zmagazynowanego negatywu-matki.

Jeszcze słów kilka o magazynowaniu mikronegatywów. W centralnej filmotece (w Kossenblatt) zmontowane 300-metrowe role negatywu pakowane są do blaszanych pudeł po filmie, które na specjalnej nalepce posiadają wszystkie dane informacyjne o zawartości. Te z kolei układa się do kaset z niepalnego tworzywa sztucznego. W jednej kasecie mieści się 6 takich pudeł, czyli 1800 mb taśmy. Kasety są zaopatrzone w skórzanе uchwyty. Według wyjaśnień kolegów niemieckich system ten ma ułatwić szybką i sprawną ewakuację zawartości filmoteki w przypadku klęski żywiołowej.

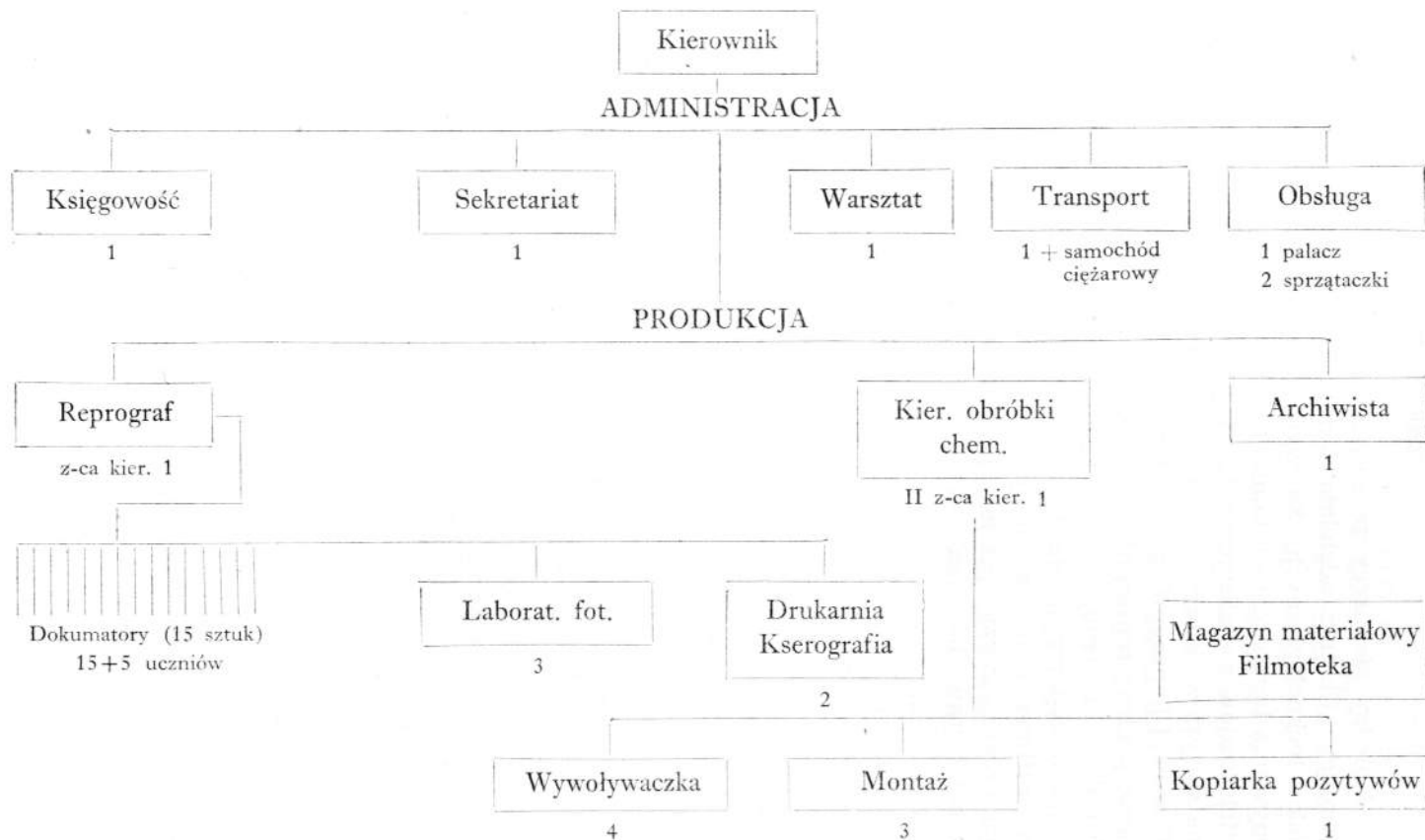
W archiwach krajowych mikrofilmy przechowywane są w filmotekach w 30—50-metrowych odcinkach. Składa się je do pustych puszek blaszanych po mikrofilmie. W filmotece powinna panować temperatura 14—20°C i wilgotność 50—70%.

Zasób mikrofilmu przechowywany w filmotekach podlega okresowej kontroli. Pierwsza odbywa się w dwa lata po jego wyprodukowaniu, a następne — co pięć lat.

ZAKOŃCZENIE

Koledzy niemieccy ze swych niewątpliwych osiągnięć nie robią tajemnicy. Chętnie udzielają wszelkich informacji, tak organizacyjnych, jak i technologicznych. Są zwolennikami wymiany doświadczeń, utrzymywania bezpośrednich kontaktów z pracownikami mikrofilmowymi bratnich krajów socjalistycznych. Na pytanie, czy zgodziliby się na wymianę stażystów, którzy by odbyli 6—8-tygodniową praktykę w Centralnej Pracowni Reprograficznej w Kossenblatt, odpowiedzieli twierdząco. Takie same poglądy reprezentuje naczelny dyrektor archiwów NRD. Są wszystkie dane ku temu, by wymiana laborantów zatrudnionych bezpośrednio w produkcji przyniosła duże korzyści, w pierwszej kolejności polskiemu mikrofilmowi archiwalnemu. Oczywiście, musieliby oni wyjechać nie jako obserwatorzy, lecz jako pracownicy, i pracować w produkcji według zasad i praw obowiązujących w danej pracowni.

SCHEMAT ORGANIZACYJNY „ZENTRALSTELLE FÜR REPROGRAPHIE IN KOSSENBLATT” (KREIS BEESKOV)”

HELENA KARCZOWA

Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie

MUZEUM SŁOWA I FONOTEKA NARODOWA W PARYŻU

(Historia, zbiory i zakres działania)

Muzeum Słowa (Musée de la Parole), zwane pierwotnie Archives de la Parole, powstało w Paryżu dnia 3 czerwca 1911 r. na wniosek Rady Uniwersytetu Paryskiego (Conseil de l'Université) — jako instytucja podległa Instytutowi Fonetyki. Uroczyste posiedzenie, zorganizowane na otwarcie, rozpoczęto odtworzoną na patefonie „Marsylianką”. Po raz pierwszy zostały utrwalone na aparacie zapisującym dźwięki wygłoszonego przy tej okazji przemówienia przedstawicieli Rządu i Sorbony.

Muzeum Słowa rozpoczęło swą działalność pod dyrekcją Ferdynanda Brunot, zajmując w gmachu uniwersytetu jedną niewielką salę. Umieszczono w niej tak zwane wówczas „laboratorium badań dźwiękowych” oraz „bibliotekę dźwiękową”. Firma „Emil Pathé” wyposażyla laboratorium w aparaturę nagrywająco-odtwarzającą oraz ofiarowała kolekcję cylindrów i płyt na szafir¹, na których znajdowało się około 1000 fonogramów. Już w r. 1912 Muzeum zorganizowało pierwszą ekspedycję w Ardeny francuskie i belgijskie. Wynikiem tej ekspedycji było zgromadzenie 166 nagrań pieśni i dialektów. Dalsze ekspedycje wzbogaciły zbiory nagrań zapisami dialektów normandzkich, anglo-normandzkich, bretońskich i innych, a następnie objęły swym zasięgiem również inne kraje europejskie i pozaeuropejskie.

Zbiory Muzeum powiększały się stale, i to nie tylko o materiały językoznawcze i etnograficzne, ale również o innego rodzaju fonografica wpływające do Muzeum w wyniku współpracy z innymi instytucjami lub z darów, zgodnie z ustawowymi założeniami, które czyniły zeń instytucję przeznaczoną do przejmowania różnych materiałów fonograficznych o wartości dokumentalnej.

W r. 1927 Muzeum Słowa przenosi się do większego pomieszczenia przy ulicy Bernardins 19, w którym do dziś pozostaje.

¹ Cylindry i płyty na szafir to jedne z najstarszych nośników dźwięku.

W r. 1935 Muzeum prowadzi następujące działy: 1. fonotekę, 2. muzeum fonograficzne, 3. pracownię zapisu dźwięku.

Fonoteka, dawniej zwana biblioteką dźwiękową, dzieliła swe zbiory na:

1) najstarsze materiały, woskowe cylindry, tzw. „inkunabuły dźwięku”, na których nagrano śpiewy, deklamacje, muzykę i narzecza różnych ludów z różnych części świata,

2) płyty na szafir, zbiór najcenniejszy zawierający zapisy głosów sławnych osobistości, jak np. Emila Verhaerena, Maurice Barresa, Rudyarda Kiplinga, Alfreda Dreyfusa, Guillaume Apollinaire'a, nagrania sławnych śpiewaków i aktorów, nagrania dialektów i folkloru francuskiego i innych krajów europejskich i pozaeuropejskich,

3) płyty na igły z podziałem na: a) głosy sławnych Francuzów oraz osób innych narodowości, zdobyte w drodze wymiany z innymi państwami, b) dialekty, c) folklor francuski, d) muzykologię, e) fonetykę. Płyty na igły posiadają w większości metalowe matryce i mogą być w dowolnej ilości powielane.

Muzeum fonograficzne zgromadziło różnego rodzaju aparaty służące do nagrywania i odtwarzania dźwięku od najstarszych, powstałych z końcem XIX w. Prawie wszystkie pochodzą z darów firmy E. Pathé. Zbiory te posiadają dużą wartość dla historii rozwoju techniki zapisu dźwięku.

Pracownia zapisu dźwięku, dawniejsze laboratorium badań dźwiękowych, było wyposażone w najnowsze aparaty. Przyczyniła się do tego i tym razem firma E. Pathé.

Do dyspozycji Muzeum oraz badaczy były zarówno aparaty stacyjne, jak i małe aparaty przenośne, którymi posługiwały się ekspedycje naukowe zbierające materiały dla fonoteki Muzeum w kraju i za granicą. Muzeum Słowa współpracowało bardzo żywo z innymi instytucjami krajowymi i zagranicznymi. Kolejni dyrektorzy: Ferdynand Brunot, Hubert Pernot, Roger Dévigne, starali się popularyzować zbiory oraz cele i zadania Muzeum zarówno wśród badaczy naukowych, jak i wśród szerszego grona osób zainteresowanych.

Tę żywą działalność Muzeum przerwała druga wojna światowa. Wznowiono ją dopiero po wyzwoleniu Francji, przy wydatnej pomocy Fonoteki Narodowej w Paryżu. Uruchomiono i odnowiono pracownię zapisu dźwięku, a fonotekę Muzeum wzbogacano cennymi materiałami z okresu drugiej wojny światowej. Niestety, już w r. 1953, po przejściu ówczesnego dyrektora Rogera Dévigne na emeryturę, Instytut Fonetyki zawiesił dalszą działalność Muzeum Słowa. Po 10-letniej przerwie, dzięki inicjatywie rektora Sorbony J. Sarrailha i dyrektora Bibliotek Francuskich Jul. Caina, działalność Muzeum została wznowiona.

Zarządzeniem rektora z dnia 21 marca 1963 r. oddano Muzeum Słowa w zarząd Fonoteki Narodowej. Podjęła ona natychmiast prace inwentaryzacyjne i konserwacyjne, mające na celu jak najszybsze udostępnienie zbiorów osobom zainteresowanym. Zbiory Muzeum Słowa wyrażały się w r. 1963 liczbą 19 831 jednostek.

Historia Fonoteki Narodowej zaczyna się w r. 1925, kiedy to prawodawstwo francuskie zabezpieczyło dla zbiorów państwowych obowiązkowy egzemplarz każdego wydawanego w kraju zapisu dźwięku. Miał on stać się, jako tzw. „depôt légal”, podstawą zbiorów przyszłej fonoteki państwowej.

W maju 1929 r. odbyło się w Bibliotece Narodowej w Paryżu pierwsze zebranie specjalnej komisji, która miała opracować projekt statutu dla zbiorów egzemplarzy obowiązkowych nagrań dźwiękowych. Po dokonaniu tego, na wniosek Biblioteki Narodowej władze państwowe przyznały w budżecie r. 1931—1932 sumę 10 000 franków na cele zabezpieczenia materiałów fonograficznych z „depôt légal”. Jednocześnie w r. 1931 zawiązało się we Francji Towarzystwo Przyjaciół Fonoteki Narodowej, które miało pomagać jej twórcom w pracach przygotowawczych i do czasu utworzenia Fonoteki opiekować się zbiorami.

Oficjalny dekret powołujący do życia Fonotekę Narodową, wydany przez Ministra Edukacji Narodowej (Ministre de l'Education Nationale), ukazał się 8 kwietnia 1938 r. Zgodnie z tym dekretem, w Fonotece Narodowej mają być przechowywane różnego rodzaju dokumenty fonograficzne przeznaczone do trwałego przechowania (les documents phonographiques de toutes categories destinés a être conservés). Fonotekę umiejscowiono przejściowo w lokalu Muzeum Słowa przy ulicy Bernardins 19. Pierwsze egzemplarze obowiązkowe wpłynęły do Fonoteki Narodowej dopiero w r. 1940. Trzeba było zatem 15 lat starań i pokonywania rozmaitego rodzaju trudności, aby ostatecznie powstała instytucja, której potrzeby istnienia nikt nie zaprzeczał.

Wybuch drugiej wojny światowej wstrzymał dalszy rozwój Fonoteki. Dyrektor jej na polecenie rektora Sorbony opuścił Paryż i do r. 1945 Fonoteka Narodowa wegetowała pod zarządem Instytutu Fonetyki. Wpływ płyt z „depôt légal” wynosił w latach 1940—1944 zaledwie 2 854 jednostki. Dopiero koniec wojny był sygnałem dla Fonoteki do rozpoczęcia dalszej działalności.

Od r. 1945 wzrost przypływu płyt z „depôt légal” był tak wielki, że już w r. 1950 okazało się, iż 70 m² powierzchni odstąpione przez Muzeum Słowa jest niewystarczające. Rozpoczęto starania o zwiększenie powierzchni, ale ówczesne trudności lokalowe we Francji nie pozwoliły na rychłe załatwienie tej sprawy. Zbiory płyt rosły w żywiołowym tempie. Fono-

teka tonęła w powodzi nadsyłanych materiałów. Było to między innymi wynikiem wzrostu ilości firm edytorskich płyt.

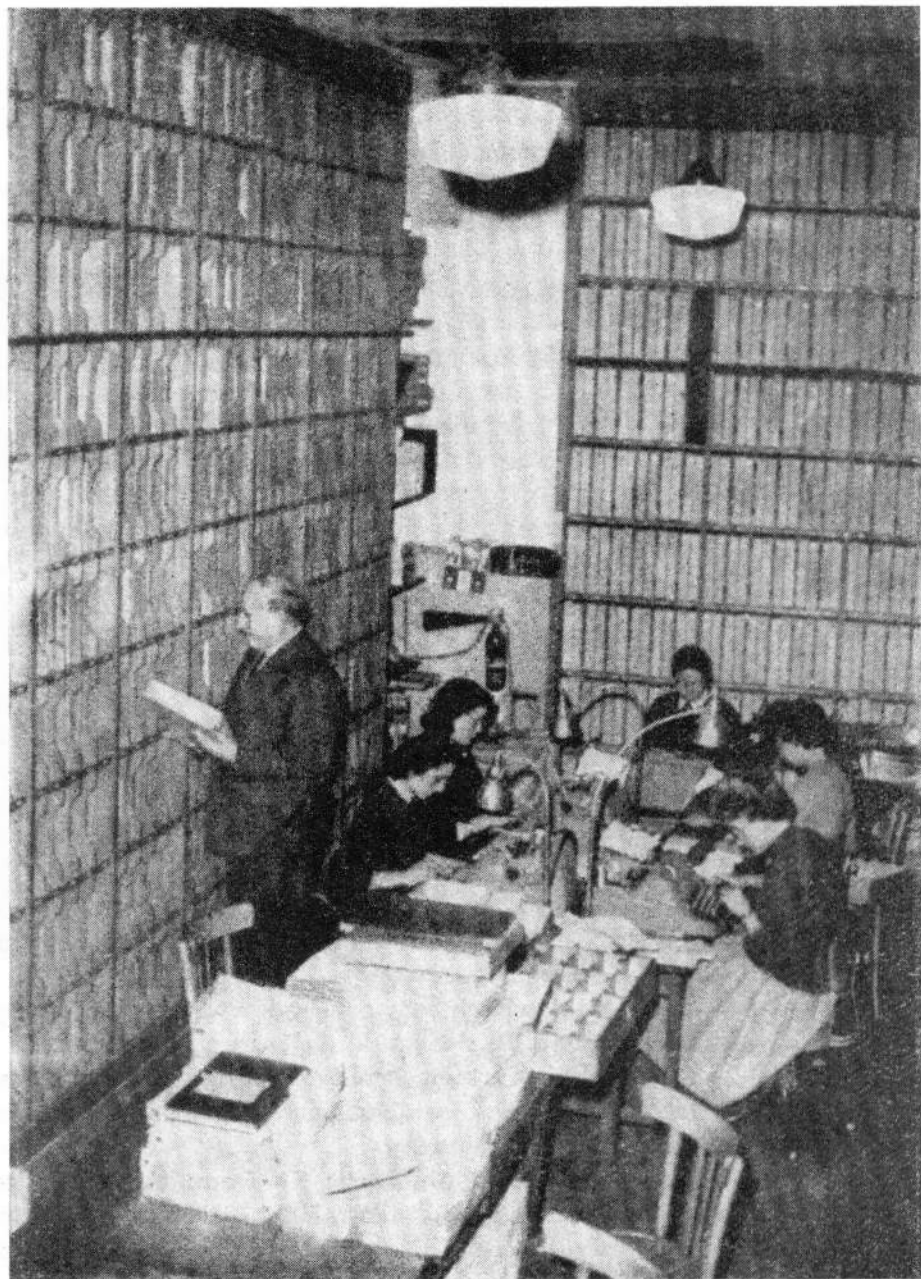
W r. 1954 dyrektorem Fonoteki zostaje Roger Décollogne, piastujący to stanowisko do dziś. Stan pomieszczeń i zbiorów Fonoteki w owym czasie przedstawia on jako prawdziwą „wizję piekła”. Stale wzrastający napływ nagrań zostaje w pewnym stopniu zahamowany przez wprowadzenie do produkcji od r. 1951 płyt mikrorowkowych (długogrających). Zmniejsza to przyrost płyt w stosunku 1:5, co nie rozwiązuje jednak sprawy, i sytuacja lokalowa Fonoteki jest nadal tragiczna. Dlatego Décollogne stawia sobie jako pierwszoplanowe zadanie znalezienie jakiegoś odpowiedniego pomieszczenia dla zbiorów. Po długich poszukiwaniach i pertraktacjach Fonoteka Narodowa przejmuje cały budynek przy ulicy Bernardins 17 obok Muzeum Słowa, przystosowuje go do własnych potrzeb i w r. 1959 przenosi się do nowego pomieszczenia.

Fonoteka Narodowa zaczyna przeżywać okres odrodzenia. Przede wszystkim zajęto się ustawieniem wszystkich zbiorów na regałach. Przyjęto dla płyt pozycję prostopadłą do półki, wprowadzono w użycie kartonowe pudła grubości 4,5 cm, w których umieszcza się taką ilość płyt, aby nie przekraczała ciężaru 3,5 kg. Zaczęto również uzupełniać systematycznie ewidencje zbiorów. Do r. 1956 istniał w Fonotece Narodowej tylko jeden inwentarz dla płyt o różnej średnicy. W latach 1957—1959 wykonano dla całości zbiorów tyle inwentarzy, ile było rodzajów formatów, a więc dla płyt o średnicy 17, 21, 25 i 30 cm, a ponadto w tych ramach przeprowadzono podział na inwentarze dla albumów, wydawnictw periodycznych, starych płyt na szafir, taśm Tefi oraz walców woskowych.

Informacji o zawartości zbiorów Fonoteki udzielają zainteresowanym następujące kartoteki: 1. autorów, 2. wykonawców, 3. tytułów w układzie rzeczowym.

Istnieje również dla użytku wewnętrznego pracowników Fonoteki kartoteka tzw. znaków firmowych (fichier de marques) w układzie według kolejności numerów edytorskich płyt, dla kontroli wpływu egzemplarzy obowiązkowych od poszczególnych wydawców. Kartoteki zbiorów nie są, niestety, prowadzone na bieżąco. Stale wzrastający napływ materiałów przy nie zwiększającej się w tym samym tempie liczbie pracowników uniemożliwia rytmiczne opracowywanie zbiorów. Dyrektor Décollogne widzi możliwość uregulowania tej sprawy tylko przez zastosowanie maszyn elektronowych, co w obecnej sytuacji Fonoteki jest jeszcze muzyką przyszłości.

Jakiego rodzaju materiały stanowią zbiory Fonoteki Narodowej? Najwięcej nagrań to egzemplarze obowiązkowe „depôt légal”, którego wzrost w ostatnich latach wyraża się następująco:

Fonoteka Narodowa w Paryżu, 1939—1958

w latach 1940—1943	2808 płyt,
w latach 1944—1947	2088 płyt,
w latach 1957—1959	18 260 płyt długogrających,
w latach 1961—1963	18 537 płyt długogrających.

W 1959 r. zbiór płyt z „depôt légal” wynosił 46 822 jednostki, w 1963 r. — 71 651 jednostek. Od 1959 r. zaczęły napływać płyty stereofoniczne. Zbiór ich liczył w 1959 r. — 186 jednostek, w 1963 r. — 2620 jednostek.

Poza „depôt légal” zbiory Fonoteki Narodowej zwiększały się dzięki subwencjom rządowym udzielanym na zakup nagrań o wartości dokumentalnej oraz dzięki darom składanym Fonotece przez prywatnych kolekcjonerów, Radio i Telewizję Francuską, a także inne instytucje kulturalne i naukowe wykonujące nagrania dla własnych celów. Ponadto Fonoteka Narodowa wykonuje we własnym studio nagrania przemówień wybitnych osobistości francuskich i zagranicznych, polityków, literatów, adwokatów, artystów i innych oraz prowadzi wymianę nagrań z innymi państwami europejskimi i pozaeuropejskimi. Specjalna komisja naukowa pracuje obecnie nad uregulowaniem warunków międzynarodowej wymiany dokumentów dźwiękowych. Przyływ nagrań z wyżej podanych źródeł wynosił w latach 1961—1963 — 16 473 jednostki.

Zbiory Fonoteki Narodowej dzielą się na 10 grup:

1. nagrania głosów znakomitych poetów, prozaików, dramaturgów recytujących utwory własne, jak np. G. Apollinaire’a, L. Argona, Alb. Camusa, J. Cocteau, Eug. Ionesco, Lwa Tołstoja, W. Tennessee’go, B. Pasternaka,

2. nagrania utworów wielkich kompozytorów w ich własnym wykonaniu, m. in. Claude Debussy’ego, Edwarda Griega, Ruggiero Leoncavalla,

3. nagrania głosów mistrzów myśli (*maîtres de la pensée*), m. in. Maurice Barrésa, Julien Benda, Alberta Einsteina, Camille Flammariona, Mahatmy Gandhiego, Aldousa Huxleya,

4. nagrania przemówień sławnych mówców sądowych, sędziów, prokuratorów, adwokatów, m. in. J. P. Boncoura, H. Torrèsa,

5. nagrania przemówień wielkich polityków, m. in. Arystydesa Brianda, Marcela Cachina, Neville Chamberlaina, Winstona Churchilla, Włodzimierza I. Lenina, Józefa Stalina,

6. nagrania głosów malarzy, m. in. Picarta Le Doux, André Lothe,

7. nagrania wielkich wykonawców: a) teatralnych, jak np. Sara Bernhardt, Louis Jouvet, Gerard Philippe, b) operowych, jak np. Enrico Caruso, Fiodor Szalapin, Nelly Melba, Adelina Patti,

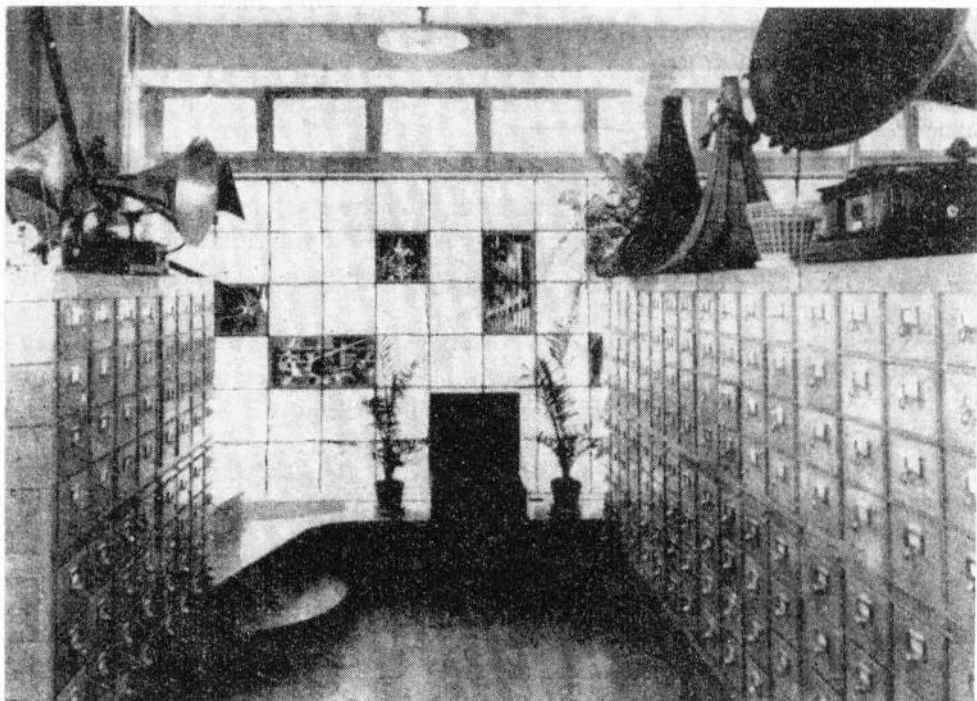
8. nagrania głosów sławnych lotników, m. in. Ant. Saint Exupery, Ferd. Zeppelina,

9. nagrania uzyskane w wyniku prac różnych ekspedycji, nagrania języków i narzeczy z różnych stron świata, folklor,

10. dokumenty różne, m. in. stare pieśni rosyjskie, duńskie, węgierskie.

Przy opracowywaniu tych zbiorów pracuje sześciu stałych pracowników i czterech zatrudnionych w niepełnym wymiarze godzin.

Fonoteka Narodowa udostępnia swoje zbiory poprzez wspomniane wyżej katalogi kartotekowe. W r. 1963 udostępniono zbiory Fonoteki 1156 osobom narodowości francuskiej oraz 116 osobom narodowości obcej,

Fragment sali katalogów Fonoteki Narodowej

w tym jednym Polakowi. Osoby korzystające ze zbiorów muszą wykazać się dowodem osobistym oraz podać cel, do którego materiały mają być wykorzystane. Wśród użytkowników Fonoteki najliczniejsze grupy stanowią profesorowie szkół wyższych i średnich, aktorzy, muzycy, producenci radiowi i telewizyjni, studenci szkół wyższych i konserwatoriów. Wiele także osób odwiedza Fonotekę Narodową z prostej ciekawości lub dla posłuchania interesującego ich autora lub wykonawcy nagrania.

Do przesłuchiwania nagrań służą dwie kabiny dźwiękoszczelne, dobrze wentylowane i wygodne, mogące pomieścić dwóch słuchaczy w pozycji siedzącej. Kabiny są dobrze oświetlone i posiadają wszelkie warunki do robienia notatek przez słuchającego.

Osoby odwiedzające Fonotekę mogą również korzystać z biblioteki,

w której znajdują się encyklopedie ogólne i specjalistyczne, czasopisma dysograficzne i muzyczne krajowe i zagraniczne, katalogi płyt różnych firm wydawniczych, drukowane teksty niektórych nagrań oraz inne materiały ułatwiające korzystanie z nagrań i ich identyfikację.

W ramach popularyzacji zbiorów Fonoteka Narodowa w każdy czwartek po południu otwiera swoje podwoje dla zwiedzających. Organizuje się wtedy wystawy i wykłady popularyzujące wiedzę o zapisach dźwiękowych. Zwiedzający mogą w ciągu godziny poznać historię mechanicznego i elektrycznego odtwarzania dźwięku, śledzić cały cykl produkcyjny wyrobu płyt, obejrzeć w muzeum Fonoteki różnego rodzaju nośniki dźwięku oraz aparaturę nagrywającą - odtwarzającą, od najstarszej z r. 1897 począwszy.

Fonoteka Narodowa, jak już wyżej wspomniano, posiada własne studio. Tu zaprasza się rozmaite osobistości, aby zarejestrować na taśmie ich wypowiedzi, opinie, wspomnienia dotyczące różnych historycznych wydarzeń, w których uczestniczyli lub których byli świadkami, i przechować je dla potomności.

Ponadto Fonoteka posiada własne laboratorium, w którym można wykonywać reprodukcje na płytach lub taśmach i przesłuchiwać różnego rodzaju zapisy dźwięku, od historycznych woskowych walców począwszy, a na płytach stereofonicznych skończywszy.

W jaki sposób Fonoteka Narodowa konserwuje swoje zbiory? „Depôt légal” wpływa do Fonoteki w dwóch egzemplarzach; jeden z nich jest przechowywany jako egzemplarz archiwalny, drugi przeznaczony jest do udostępniania. Część zbiorów płyt posiada matryce metalowe lub kopie na taśmach. Kurz uważany jest za jednego z największych wrogów płyt i dlatego chroni się je przed nim bardzo starannie, używając do przechowywania szczelnie zamkniętych pudeł kartonowych, o których wyżej wspomniano.

Stale rozszerzający się zakres działania Fonoteki Narodowej spowodował, że dekret wydany 16 października 1953 r. uczynił z niej nie tylko instytucję centralną, mającą gromadzić i przechowywać fonogramy o charakterze narodowym i międzynarodowym, realizowane przez inne fonoteki francuskie, ale mającą też stworzyć centralną dokumentację i wspólną kartotekę. W tym celu została utworzona przy Fonotece Narodowej Centralna Komisja Koordynacyjna Fonotek, której zadaniem było nawiązanie łączności między wszystkimi instytucjami przechowującymi tego rodzaju zbiory we Francji i za granicą. Komisja weszła w porozumienie z Międzynarodową Komisją Fonotek, która podjęła się uregulowania sprawy międzynarodowych przepisów odnośnie do porządkowania, katalogowania i konserwacji zbiorów fonograficznych, sprawy autorstwa przy reprodukcjach dźwiękowych oraz międzynarodowej wymiany.

Dyskusja nad tymi problemami toczyła się na międzynarodowej konferencji w Londynie w r. 1956. Międzynarodowa Komisja Fonotek zleciła w r. 1957 grupie francuskiej zredagowanie międzynarodowych przepisów dla opracowywania tego rodzaju zbiorów. Dla wykonania tego zadania został powołany odrębny zespół złożony z przedstawicieli wszystkich fonotek francuskich. W r. 1958 Międzynarodowa Komisja Fonotek zatwierdziła przepisy dotyczące zbiorów muzycznych, a komisja francuska podjęła dalsze prace nad opracowaniem przepisów dla zbiorów słownych.

W r. 1961 przedłożono na konferencji w Lozannie projekt instrukcji i katalogu dla nagrań słownych do dyskusji. Projekt ten został przetłumaczony przez autorkę niniejszego szkicu i wykorzystany jako materiał pomocniczy do opracowania projektu instrukcji i katalogu dla zbiorów nagrań naszego Archiwum Dokumentacji Mechanicznej. Dotychczas nie wiadomo, czy za granicą ukazał się już obowiązujący tekst przepisów. Wiadomo natomiast, że w zeszycie 1/2 czasopisma „Fontes Artis Musicae” z r. 1963, wydawanego przez Międzynarodowe Stowarzyszenie Bibliotek Muzycznych w Kassel, ukazał się już tekst statutu Międzynarodowego Stowarzyszenia Fonotek (Fédération Internationale des Phonothèques). Zadaniem tego stowarzyszenia ma być koordynacja działalności wszystkich fonotek i ujednolicenie form gromadzenia i przechowywania materiałów fonograficznych. Prezesem Stowarzyszenia został dyrektor Fonoteki Narodowej i Muzeum Słowa w Paryżu, Décollogne.

Dyrektor Décollogne jest poza tym członkiem — korespondentem „L'Academie du Disque Français”. Instytucja ta ufundowała w r. 1959 „Nagrodę Fonoteki Narodowej” dla autora zapisu dźwięku muzycznego lub słownego, który będzie uznany za dokument o dużym znaczeniu kulturalnym lub historycznym.

Co do sprawy autorstwa zapisów dźwięku, Fonoteka Narodowa nawiązała współpracę ze Stowarzyszeniem do Administrowania Prawem do Reprodukacji Mechanicznej (La Société pour l'Administration du Droit de Reproduction Mecanique) i zapewniła prawa autorskie twórcom, których dzieła są reprodukowane w laboratorium.

Ponadto Fonoteka Narodowa, chcąc w całości pełnić realizować swe obowiązki centralnej instytucji koordynującej zadania wszystkich fonotek francuskich, dąży do tego, aby cały „depôt légal” przechowywany w Fonotece miał swe matryce metalowe. Ze względu jednak na wielkie koszty z tym związane sprawa ta, jak dotychczas, nie znalazła swego rozwiązania. Kierownictwo Fonoteki stara się przekonać wydawców płyt, aby deponowali w Fonotece matryce własne, z tym, że byłyby one zawsze do ich dyspozycji. Nie spotkało się to jednak jeszcze z należyтым zrozumieniem i sprawa jest nadal w stadium pertraktacji.

Wprawdzie Fonoteka Narodowa nie posiada w swoich zbiorach najstarszych zapisów dźwięku, realizowanych w początkach powstawania tego rodzaju dokumentów, jednak Francja może sobie pogratulować, że była pierwszym państwem, które powołało do życia instytucję o charakterze ogólnopaństwowym, na wzór Biblioteki Narodowej, której zadaniem jest przechowywanie dla przyszłych pokoleń dokumentów dźwiękowych o różnej treści i w różnej formie. Sprawom tym nadano odpowiednio wysoką rangę, doceniając ich znaczenie dla nauki i upowszechnienia kultury. Bardzo ogólna konfrontacja stanu tych spraw w Polsce wykazuje, że pozostajemy pod tym względem za Francją daleko w tyle.

LITERATURA:

1. Karin Beskov Tainsh, *Lautarchive*, „Der Archivar” 1962, z. 3, s. 219—244.
2. Roger Décollogne, *La Phonothèque Nationale — vingt ans d'évolution, 1940—1960*, Paris 1961, s. 32.
3. Roger Décollogne, *La Phonothèque Nationale — monde sonore — histoire vivante, 1960—1963: l'essor*, Paris 1964, s. 39 Supplément.
4. Roger Dévigne, *Le Musée de la Parole et du Geste*, Paris 1935, s. 14.

ANDRZEJ TOMCZAK

Toruń, Uniwersytet

W SPRAWIE POLSKIEJ BIBLIOGRAFII ARCHIWALNEJ

Ostatnie pół wieku przyniosło na znacznych połaciach kuli ziemskiej wzrost liczby archiwów, organizację nowych służb archiwalnych, a w następstwie i powstanie nowej nauki — archiwistyki¹. Rozwój każdej nauki wymaga istnienia jej zaplecza warsztatowego, a nieodzownym elementem warsztatu jest bibliografia. Stąd można od pewnego czasu, zwłaszcza od momentu zakończenia drugiej wojny światowej, obserwować próby opracowywania bibliografii rejestrujących dorobek archiwistyki w ramach jednego lub wielu krajów².

W skali prawdziwie międzynarodowej prób takich mieliśmy dotychczas dwie. Jedna z nich wiąże się z powstaniem pod auspicjami UNESCO i Międzynarodowej Rady Archiwalnej czasopisma „Archivum”. Już drugi numer tego czasopisma przyniósł *Bibliographie analytique internationale des publications relatives à l'archivistique et aux archives* za lata 1947—

¹ Używam tu terminu „archiwistyka” w jego szerokim znaczeniu dla określenia nauki nazywanej w Polsce również „nauką o archiwach”. Termin „archiwistyka” posiada u nas jeszcze drugie, węższe znaczenie: określa się nim niekiedy teorię archiwalną. Por. P. Bańkowski, *Postulaty badawcze polskiej nauki o archiwach*, „Archeion” XXXVII (1962), s. 49.

² Opracowane po 1945 r. bibliografie archiwalne są zarejestrowane w *Bibliographie analytique internationale des publications relatives à l'archivistique et aux archives* drukowanej w czasopiśmie „Archivum” oraz w *Mezinárodní archivní bibliografie 1955—1962* opublikowanej w „Sborník archivních prací” w 1964 r. O obu tych bibliografiach zob. dalej w tekście niniejszego artykułu. Zestawienie polskich prac typu bibliograficznego z zakresu archiwistyki podaje W. Hahn, *Bibliografia bibliografii polskiej*, wyd. 2, Wrocław 1956, w dziale „IV. Historia, 4. Nauki pomocnicze, D. Archiwistyka”. W niniejszym artykule zajmuję się archiwalnymi bibliografiami międzynarodowymi oraz bibliografiami polskimi, natomiast pomijam z braku miejsca bibliografie innych krajów, obejmujące w zasadzie tylko druki jednego państwa, a więc tego rodzaju dzieła, jak: V. N. Avtokratov, S. V. Nefedova, *Bibliografija arhivovedčeskoj literatury za 1957—1958 gg.*, „Istoričeskij Archiv”, 1959, lub S. V. Nefedova, *Bibliografija izdanij po arhivnomu delu, sostavu i soderżaniju Gosudarstwiennogo archivnogo fonda SSSR (1945—1956 gg.)*, „Inf. bjull. GAU” SSSR, 1957.

1951³. W numerach dalszych otrzymaliśmy bibliografię obejmującą produkcję naukową imponującej liczby krajów z lat następnych⁴. Ostatnio bibliografię zaczęto umieszczać w osobnym dodatku do czasopisma⁵. Ta ogólnościowa archiwalna bibliografia bieżąca, początkowo niepełna i niedbale redagowana, o poprawiającym się jednak z tomu na tom poziomie, stała się dziś pozycją nieodzowną w warsztacie naukowym każdego archiwisty. Pozytcje grupuje w dwóch działach: „I Generalités, II Publications relatives aux dépôts d'archives”. W dziale drugim znajdują się również razem zgrupowane prace polskie. Ten poddział polski bibliografii we wcześniejszych numerach „Archivum” wypadł dosyć skromnie, roi się od błędów, uwzględnia nieraz pozycje nie mające wiele wspólnego z archiwami i archiwistyką⁶.

Bibliografia wydawana w „Archivum” niczym nie umniejsza znaczenia drugiej dużej bibliografii międzynarodowej, opracowanej niedawno w Czechosłowacji⁷. Ta *Mezinárodní archivní bibliografie* za lata 1955—1962 wychodzi swym zakresem poza archiwistykę, obejmując również niektóre nauki pomocnicze historii, edytorstwo i źródłoznawstwo. W dwunastu działach tej bibliografii rejestrowane są dość skrupulatnie prace polskie.

Innego typu bibliografie międzynarodowe zamieszczane bywają jako dodatki do podręczników. Są to zazwyczaj bibliografie retrospektywne i selekcyjne. Przykładem może tu być W. Leescha *Internationale Bibliographie zu der bisher archivwissenschaftlichen Literatur* dodana do znanego podręcznika A. Brenneke⁸.

³ *Bibliographie analytique internationale des publications relatives a l'archivistique et aux archives*, (oprac.) R. H. Bautier, „Archivum” II (1952), s. 105—226. W tytule nie zaznaczono czasookresu, jaki bibliografia obejmuje.

⁴ ...*Année 1952*, (oprac.) R. H. Bautier, „Archivum” III (1953), s. 109—188; ...*Publications parues en 1953*, (oprac.) R. H. Bautier, IV (1954), s. 217—289; ...*Publications parues en 1954, 1955 et 1956*, (oprac.) R. H. Bautier, A. Vallée et Ch. Kecskeméti, VI (1956), s. 177—286; VII (1967), s. 61—288; ...*Publications parues en 1957*, (oprac.) R. H. Bautier et Ch. Kecskeméti, VIII (1958), s. 133—197; IX (1959), s. 125—279.

⁵ ...*Publications parues en 1958 et 1959 et complément aux bibliographies publiées dans les volumes précédents d'Archivum*, „Archivum”, Fascicule bibliographique No 1, Paris 1964.

⁶ Mam tu na myśli m.in. *Inwentarz dóbr stołowych biskupstwa wrocławskiego z 1598 r.* wyd. przez L. Żytkowicza. Jak jednak wynika z dalszych partii bibliografii publikowanych w następnych tomach „Archivum” — wydawnictwa źródłowe programowo umieszczane są w bibliografii.

⁷ *Mezinárodní archivní bibliografie 1955—1962*, pod red. G. Čechová i J. Hanžalová przy pomocy B. Bernáskové, J. Charouse i K. Jiskry, „Sborník archivních prací” XIV (1964), s. 3—302. Zob. też recenzję tego dzieła, którą napisał J. Kubiček w „Archivní Časopis” (1965), z. 1, s. 52.

⁸ A. Brenneke, *Archivkunde*, Leipzig 1953, s. 437—503.

Oprócz wymienionych istnieją również bibliografie w zasadzie międzynarodowe, rejestrujące jednak publikacje tylko ograniczonej liczby krajów. Nie sięgają one na ogół wstecz poza rok 1945 i posiadają najczęściej charakter bibliografii bieżących. Miejszem ich publikacji bywają fachowe czasopisma archiwalne.

Na czoło wysuwa się tu *Bibliographie zum Archivwesen* w zachodnioniemieckim „Der Archivar”⁹. Rejestruje wybór prac wychodzących co roku w Austrii, Belgii, Danii, Holandii, Niemczech, Polsce (od 1959 r.), Szwajcarii, Szwecji i Luksemburgu.

W „The American Archivist” w dziale „Writings on Archives, Current Records, and Historical Manuscripts” znaleźć można wybór prac publikowanych na kontynencie amerykańskim lub nawet poza nim, głównie jednak z kręgu anglosaskiego¹⁰.

Charakter jednorazowej publikacji posiada *Select Bibliography of Archive Administration* za lata 1924—1959 wydana w londyńskim „Journal of the Society of Archivists”¹¹. O węższym zakresie rzeczowym, niż bibliografie poprzednio wymienione, rejestruje też tylko prace wydane w języku angielskim.

Do pewnego stopnia bibliografią jest też przegląd literatury archiwalnej austriackiej i ważniejszej europejskiej (głównie w języku niemieckim) zamieszczany w odstępach kilkuletnich przez W. Goldingera w „Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs”¹². Założeniem tego przeglądu jest informowanie archiwistów europejskich o dorobku naukowym archiwistów austriackich i odwrotnie.

Swojego rodzaju selekcyjną bibliografią bieżącą stał się też dział *Neuerscheinungen* prowadzony od wielu lat przez E. Kunerta w monachijskim „Archivalische Zeitschrift”¹³. Każdy numer tego czasopisma przynosi zestawienie nowości wydawniczych z terenu obu państw niemieckich, Austrii, Szwajcarii, Czechosłowacji, Polski i niektórych zachodnich sąsiadów Niemiec¹⁴. Poza działami poświęconymi określonym kra-

⁹ Wychodzi w zasadzie w każdym roczniku tego czasopisma, nie w każdym jednak jego zeszycie. Autorami bibliografii byli kolejno: G. Vollmer (1945—1956), H. Lahrkamp (1957—1958), H. Boberach (od 1959).

¹⁰ Opracowują bibliografię L. W. Smith (1954—1957) i G. Quimby (od 1957); ukazuje się z nielicznymi wyjątkami w każdym tomie czasopisma.

¹¹ II z. 2 (1960), s. 67—73.

¹² W. Goldinger, *Archivwissenschaftliche Literatur der Jahre 1938 bis 1947*, „Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs” 1 (1948); ...*der Jahre 1951—1954*, 8 (1955).

¹³ Dział ten umieszczany jest na końcu prawie każdego rocznika tego czasopisma (brak go w tomie za 1959 r.).

¹⁴ W bardzo charakterystycznym układzie: „Bundesrepublik Deutschland, Deutsche Demokratische Republik, Ostgebiete, Österreich, Schweiz, Böhmen, Mähren

jom jest tam również dział „Allgemeines” z trzema poddziałami: „Archivwesen, Archivare, Quellen und Quellenkunde”.

Nie ma dotychczas osobnej bibliografii zawartości czasopism archiwalnych¹⁵. Zastępują ją do pewnego stopnia prowadzone na bieżąco w wielu czasopismach przeglądy zawartości organów archiwalnych nieraz znacznej ilości krajów. Przoduje tu dopiero co wspomniany „Archivalische Zeitschrift”, który w swoim *Zeitschriftenbericht* podaje przegląd artykułów czasopism Anglii, Austrii, Belgii, Czechosłowacji, Danii, Francji, Hiszpanii, Holandii, Irlandii, Izraela, Niemiec, Polski, Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, Szwajcarii, Szwecji, Węgier i Włoch¹⁶.

W Polsce przez wiele lat archiwistom musiała wystarczać bibliografia archiwalna w tym zakresie, w jakim uwzględniały ją specjalistyczne bibliografie historii Polski¹⁷. Bibliografie te umieszczały literaturę dotyczącą archiwów w osobnych działach lub łączyły ją z literaturą poświęconą bibliotekom, niekiedy i muzeom.

Już L. Finkel wyróżnił w części pierwszej swej retrospektywnej *Bibliografii historii polskiej* wydanej w 1891 r. dział „Archiwa i biblioteki” dzieląc go na dwie części: „Na obszarze Polski” i „Zagraniczne”. Cały ten dział liczył zaledwie 145 pozycji, jednak w wydany w kilka lat później *Dodatk 1* (uzupełnienia po koniec 1900 r.) liczba ta wzrosła o 122, a w *Dodatk 2* (lata 1901—1910) opublikowanym w 1914 r. — o 271¹⁸.

Dzieło Finkla obejmuje literaturę tyczącą dziejów Polski od czasów najdawniejszych do 1815 r.¹⁹, mianowicie osobne druki, rozprawy i artykuły, które ukazały się do 1910 r. Znajdziemy jednak w *Bibliografii* rów-

und Schlesien, Grenzgebiete”. Pozycji dotyczących archiwów polskich na ziemiach zachodnich należy szukać oczywiście w dziale: „Ostgebiete”.

¹⁵ Pomijam tu problem scalonych spisów zawartości czasopism. Jeżeli chodzi o czasopisma polskie (w tym również „Archeion”), wykaz takich spisów opracował Cz. Gutry, *Bibliografia scalonych spisów zawartości czasopism*, Wrocław 1953.

¹⁶ W dwóch działach: „Deutschland” i „Ausland”. Przegląd opracowywany jest przez kilka osób; najczęściej powtarzają się nazwiska E. Weis i B. Zittel.

¹⁷ O bibliografiach historii Polski zob. J. Korpała, *Zarys dziejów bibliografii w Polsce*, Wrocław 1953; J. Baumgart, *Polska bibliografia historyczna*, „Przegląd Historyczny” 38 (1948), s. 237; M. Tyrowicz, *Uwagi o aktualnych zasadach bibliografii historycznych w Polsce*, „Nauka i Sztuka” 8 (1948), s. 181; wykaz bibliografii historycznych podaje W. Hahn, *op. cit.*, w dziale „Historia” oraz poszczególne bibliografie historyczne wymienione dalej w tekście niniejszego artykułu.

¹⁸ L. Finkel, *Bibliografia historii polskiej*, wspólnie z H. Sawczyńskim i członkami Kółka Historycznego uczniów Uniwersytetu Lwowskiego, Cz. 1. Lwów 1891, s. 1—8; *Dodatek 1*, Kraków 1904, s. 1417—1422; *Dodatek 2* z. 1, zebrał i ułożył wspólnie z H. Sawczyńskim i E. T. Modelskim oraz członkami Seminarium Historycznego Uniwersytetu Lwowskiego, Kraków 1914, s. 3—13.

¹⁹ J. Korpała, *op. cit.*, s. 140, mylnie informuje, że *Dodatek 2* obejmuje prace dotyczące historii Polski po 1815 r.

nież prace odnoszące się do archiwów po 1815 r., autor bowiem traktował archiwa dziewiętnastowieczne nie jako element procesu historycznego tego stulecia, ale jako składy materiałów źródłowych do wcześniejszych dziejów Polski.

Prace dotyczące archiwów w XIX w. i na początku XX w., a wydane w zasadzie do 1939 r., rejestruje tom wstępny *Bibliografii historii Polski 1815—1914* przygotowany przez H. Bachulską²⁰. Część VIII tej bibliografii: „Archiwa. Biblioteki. Muzea” zawiera dział ogólny, a w nim poddział „B. Archiwa” oraz dział, w którym wymieniono prace o archiwach, bibliotekach i muzeach w układzie alfabetycznym ich siedzib. Według oświadczenia autorki jest to „literatura dotycząca większych archiwów, bibliotek i muzeów”, omawiana bibliografia jest więc w gruncie rzeczy w tym zakresie tylko bibliografią selekcyjną.

Typowo selekcyjną jest wydana w 1965 r. pod redakcją H. Madurowicz-Urbańskiej „Bibliografia historii Polski”²¹. Obejmuje również wybór prac dotyczących archiwów, mianowicie tych, które ukazały się drukiem do 1960 r. Dział „E. Archiwoznawstwo, bibliotekoznawstwo” składa się z dwóch poddziałów, a poddział poświęcony archiwom z trzech części: „1. Teoria i organizacja pracy w archiwach polskich”, „2. Polskie zbiory archiwalne”, „3. Polonica archiwalne”. W sumie zawiera 319 pozycji.

Bieżącą bibliografię historii Polski zaczęto prowadzić w „Kwartalniku Historycznym”, czołowym organie historyków polskich, od 1902 r.²² W okresie międzywojennym, poczynając od 1929 r. bibliografia ta wychodziła, jako osobny dodatek do Kwartalnika. Wyszły lata 1928, 1929, 1930—1931, 1932 i 1933—1934²³. W zasadzie w pracy tej przejęto sposób rejestrowania druków i układ od Finkla. Rozdzielono jednak literaturę ty-

²⁰ H. Bachulska, *Bibliografia historii Polski 1815—1914*. Tom wstępny. Oprac. przy współudziale W. Konarskiej, B. Konarskiej, I. Łapinowej. Warszawa 1954, s. 140—203.

²¹ *Bibliografia historii Polski*, T. I do roku 1795, cz. 1 do roku 1454 pod red. H. Madurowicz-Urbańskiej oprac. W. Bieńkowski, A. Przyboś, A. Szklarska-Lohmannowa, R. Żelewski, Warszawa 1965. Tom ten obejmuje również „Dział ogólny”, do którego nie odnoszą się ograniczenia chronologiczne zaznaczone w tytule tomu.

²² Opracowywali bibliografię E. Barwiński, „Kwartalnik Historyczny”, R. 16—28, 30—32; H. Polackówna, T. E. Modelski, R. 29; J. Frenklówna, R. 33; M. Mendys, K. Tyszkowski, R. 34; K. Tyszkowski, R. 35, 36, 38, 40; Z. Stroński, Z. Wojciechowski, R. 37; M. Mazankówna [Friedbergowa], K. Tyszkowski, R. 41, 42.

²³ M. Mazankówna [Friedbergowa], K. Tyszkowski: *Bibliografia historii polskiej za r. 1928*, dodatek do „Kwartalnika Historycznego”, Lwów 1929; M. Friedbergowa-Mazankówna: *za r. 1929*, dodatek..., Lwów 1930; M. Friedbergowa, M. Friedberg: *za r. 1930 i 1931*, dodatek..., Lwów 1932, *za r. 1932*, dodatek..., Lwów 1933; M. Friedbergowa: *za r. 1933 i 1934*, dodatek..., Lwów 1936.

czącą archiwów i bibliotek, tworząc oddzielny dział „Archiwa”, umieszczany w części poświęconej naukom pomocniczym historii.

Po drugiej wojnie światowej bieżąca bibliografia historii Polski, przygotowywana najpierw pod opieką Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego, następnie w ramach Zakładu Dokumentacji Instytutu Historii PAN, wychodzi w osobnych pozycjach książkowych, z których każda obejmuje druki jednego roku, wyjątkowo tylko dwóch albo trzech lat. Dotychczas w tej serii ukazało się 13 pozycji rejestrujących prace z lat 1944—1963, opracowanych przez J. Baumgarta z udziałem (niektóre tomy) S. Głuszka i A. Malcówny²⁴. Publikacje dotyczące archiwów autorzy umieszczali w części „Nauki pomocnicze historii” w dziale zatytułowanym w latach 1944—1949 „Archiwa”, 1950—1955 — „Archiwa i archiwoznawstwo”, od 1956 r. znów — „Archiwa”. Dział ten składa się z dwóch poddziałów (z wyjątkiem tomów za lata 1948 i 1949) „a) ogólne”, „b) poszczególne archiwa”. Od 1961 r. tytuł poddziału drugiego rozszerzono i brzmi on obecnie: „b) Poszczególne archiwa. Inwentarze”.

Mniejsze może znaczenie dla ogółu archiwistów posiadają bieżące regionalne bibliografie historyczne. Wspomnę tu o dwóch, posiadających stosunkowo duży zakres terytorialny: bibliografii Śląska oraz bibliografii Pomorza. Pierwsza, wydawana w osobnych pozycjach książkowych lub w czasopiśmie „Sobótka”²⁵, obejmuje obecnie druki z lat 1939—1963, druga, ogłaszana na łamach czasopisma „Zapiski Historyczne”²⁶ — lata 1958—1963. Obie umieszczają literaturę archiwalną w części poświęconej naukom pomocniczym historii pod nagłówkiem: śląska — „Archiwistyka i bibliotekoznawstwo”, pomorska — „Archiwa”²⁷.

²⁴ J. Baumgart, S. Głuszek, *Bibliografia historii polskiej za lata 1944—1947*, Wrocław 1962; J. Baumgart, *Bibliografia historii polskiej za rok 1948*, Kraków 1952; *za r. 1949*, Wrocław 1954; *za l. 1950—1951*, Wrocław 1955; *za l. 1952—1953*, Wrocław 1956; *za r. 1954*, Wrocław 1957; *za r. 1955*, Wrocław 1958; J. Baumgart, A. Malcówna, *Bibliografia historii polskiej za lata 1956—1957*, Wrocław 1960; *za r. 1958*, Wrocław 1960; *za r. 1959*, Wrocław 1961; *za r. 1960*, Wrocław 1962; *za r. 1961*, Wrocław 1963; *za r. 1962*, Wrocław 1964; *za r. 1963*, Wrocław 1965.

²⁵ K. Maleczyński, *Bibliografia historii Śląska za lata 1939—1946*, Wrocław 1954; B. Kocowski: *za rok 1947*, „Sobótka” 5 (1950), s. 1—30; K. Maleczyński: *za l. 1948—1955*, Wrocław 1961; *za r. 1956*, „Sobótka” 12 (1957), s. 401—434; K. Maleczyński, J. Pabisz: *za r. 1959*, 15 (1960), s. 585—616; J. Pabisz: *za r. 1960*, 16 (1961), s. 425—472; *za r. 1961*, 17 (1962), s. 453—498; *za r. 1962*, 18 (1963), s. 321—368; *za r. 1963*, 19 (1964), s. 445—506.

²⁶ H. Baranowski, W. Chojnacki, *Bibliografia historii Pomorza Wschodniego i Zachodniego za rok 1958*, „Zapiski Historyczne” 24 (1958/59), z. 4, s. 199—321; *za r. 1959*, 26 (1961), z. 2, s. 85—161; *za r. 1960*, 27 (1962), z. 2, s. 249—326; *za r. 1961*, 23 (1963), z. 2, s. 257—334; *za r. 1962*, 29 (1964), z. 3, s. 103—187; *za r. 1963*, 30 (1965), z. 2, s. 101—178.

²⁷ Przydatne archiwiszcze polskiemu mogą być również niekiedy regionalne bibliografie niemieckie dotyczące Śląska, Pomorza, nawet Poznańskiego — ich wykaz

Tak więc prace dotyczące archiwów rejestrują wszystkie polskie bibliografie historyczne, retrospektywne i bieżące. Grupują je na ogół razem, czasem wspólnie z pracami dotyczącymi bibliotek, zaliczając z małymi wyjątkami do nauk pomocniczych historii. Bardzo różnie owe działy archiwalne bywają nazywane. Najczęściej nazwa brzmi po prostu „Archiwa”, czasem „Archiwa i archiwoznawstwo”, rzadziej tylko „Archiwoznawstwo”, a w jednym wypadku „Archiwistyka”. Różnorodny jest układ wewnętrzny tego działu. Z reguły nie uwzględnia powszechnie przyjętych podziałów współczesnej nauki o archiwach.

Działy poświęcone archiwom w bibliografiach historii Polski nie zawsze też zawierają wszystkie prace z zakresu archiwistyki, bywają one bowiem przesuwane i do działów innych. Również szereg prac z pogranicza archiwistyki i takich zwłaszcza nauk (czy umiejętności), jak dyplomatyka i źródłoznawstwo, umieszczanych jest niekonsekwentnie raz w dziale „Archiwa”, to znów „Źródłoznawstwo” lub „Dyplomatyka”. A oto kilka przykładów zaczerpniętych z najbardziej dziś wykorzystywanej *Bibliografii historii Polski* Baumgarta.

Tytuły takie, jak: *Bemerkungen über die thematische Inventarisierung von Quellen zur Geschichte des Dorfes in Polen*, Źródła archiwalne do położenia prawnego włościan w Królestwie Polskim w XIX w., Źródła wschodnie w Archiwum Koronnym do dziejów orientalizacji smaku artystycznego w Polsce XVI—XVIII w., Archiwum książęcej Komory Cieszyńskiej jako baza źródłowa do dziejów Śląska Cieszyńskiego — znajdujemy w *Bibliografii* w dziale „Źródłoznawstwo”²⁸.

Kwalifikacja taka nie wywoływałaby zastrzeżeń, gdyby nie to, że w dziale „Archiwa” umieszczono pozycje nie różniące się od poprzednich swym charakterem: *Materiały dotyczące ruchu robotniczego w aktach Jędrzeja i Zofii Moraczewskich*, Źródła do historii rewolucji 1905—1907 w zasobach aktowych AGAD w Warszawie, Źródła do wewnętrznych dziejów kościoła w Polsce w rękopiśmiennych zbiorach kościelnych²⁹.

Zupełnie poza dział „Archiwa” trafiały niekiedy typowe pomoce archiwalne, nawet wówczas gdy odpowiedni poddział nosił tytuł „Po-

zob. W. Chojnacki, J. Kowalik, *Bibliografia niemieckich bibliografii dotyczących Polski 1900—1958*. Poznań 1960; zob. również W. Chojnacki, *Materiały do bibliografii bibliografii Pomorza Zachodniego*, „Szczecin” 2 (1958), z. 9, s. 83—98 oraz tegoż *Bibliografia bibliografii Pomorza Wschodniego*, „Zapiski Historyczne” 24 (1958/59), z. 4, s. 87—145. Podstawowe regionalne bibliografie polskie zestawia H. Madur owicz - Urbańska, op. cit., s. 31—33 (zob. również s. 12—14); — wszystkie wydane po drugiej wojnie światowej rejestrują kolejne tomy *Bibliografii Baumgarta*.

²⁸ *Bibliografia historii Polski za lata 1956—1957*, poz. 872, 886; za lata 1944—1947, poz. 542; za rok 1963, poz. 752.

²⁹ *Bibliografia historii Polski za rok 1961*, poz. 499; za lata 1956—1957, poz. 774; za rok 1963, poz. 586.

szczególne archiwa. Inwentarze". I tak wydanego przez Archiwum m. Poznania i Województwa Poznańskiego *Katalogu planów miast i wsi wielkopolskich* musimy szukać w tomie *Bibliografii* za 1962 r. w dziale „Kartografia”, a w tomie za 1963 r. w dziale „Geografia historyczna”³⁰.

W tomie *Bibliografii* za 1958 r. nie umieszczono drukowanej w tymże roku w „Studiach Źródłoznawczych” recenzji K. Konarskiego z pracy O. H. Meisnera *Urkunden und Aktenlehre der Neuzeit*³¹, choć nie pominięto w tymże tomie recenzji z dzieła Meisnera pióra T. Grygiera opublikowanej w „Archeionie” w 1956 r.³². Recenzja ta znalazła się w dziale „Dyplomatyka”³³. I znów ta kwalifikacja byłaby do przyjęcia, gdyby nie to, że innych prac, które podobnie jak dzieło Meisnera należą swym zakresem i do dyplomatyki, i do archiwistyki, szukać musimy w *Bibliografii* w dziale „Archiwa”; są tam mianowicie dosyć konsekwentnie zaliczane wszelkie prace na temat kancelarii³⁴.

Wszystko to, co dotychczas powiedziano, wskazuje dosyć wyraźnie, że zestawienia literatury archiwalnej w bibliografiach historii Polski, dokonywane przede wszystkim pod kątem potrzeb i zainteresowań historyków, nie mogą już dziś wystarczyć osobom prowadzącym badania w zakresie archiwistyki. Rozwój tej nauki w Polsce wymaga opracowania odrębnej bibliografii archiwalnej.

Archiwiści polscy odczuwali potrzebę takiej bibliografii już w okresie międzywojennym i kilkakrotnie, choć raczej pośrednio, dawali temu wyraz. Szereg wskazówek bibliograficznych podał St. Ptaszycki w opublikowanej w 1923 r. *Encyklopedii nauk pomocniczych historii* wymieniając sporo pozycje obcych, zwłaszcza typu podręcznikowego, oraz — obszerniej — prace polskie i dotyczące poszczególnych archiwów oraz archiwaliów polskich³⁵. Rodzaj przewodnika po polskiej literaturze archiwalnej próbował dać w 1933 r. J. Siemieński w swoim *Przewodniku po archiwach polskich*³⁶. Kilka lat wcześniej K. Kaczmarczyk dokonał

³⁰ Odpowiednio pozycje 826 i 847.

³¹ „Studia Źródłoznawcze” II (1958), s. 167.

³² „Archeion” XXV (1956), s. 381.

³³ *Bibliografia historii Polski za rok 1958*, poz. 597.

³⁴ A więc Friedberga o kancelariach miejskich staropolskich, Bieleckiej o kancelariach grodzkich i ziemskich, Rostockiego o kancelariach urzędów administracyjnych XIX w. — *Bibliografia historii Polski za rok 1955*, poz. 626; za rok 1962, poz. 576; za rok 1960, poz. 495, 496; za rok 1958, poz. 432, 433.

³⁵ St. Ptaszycki, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii i literatury polskiej*, Lublin 1923. Zob. rozdział „Archiwistyka” s. 194—261; literatura obca jest tam omówiona na s. 194—198, — dotycząca poszczególnych archiwów cytowana w odpowiednich partiach pracy.

³⁶ J. Siemieński, *Przewodnik po archiwach polskich. I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1933; „Bibliografia” na s. 93—100.

na łamach „Archeionu” obszernego przeglądu literatury archiwalnej odrodzonej Polski, stanowiącego w istocie doskonałą ocenę powojennego dorobku polskiej archiwistyki³⁷. Przegląd ten poprzedziło omówienie przez tegoż polskiej literatury archiwalnej z okazji IV Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu w 1925 r. w osobnym artykule drukowanym w „Kurierze Poznańskim”³⁸.

Najbardziej zbliża się swym charakterem do wykazu bibliograficznego *Spis ważniejszych wydawnictw i prac dotyczących się polskich archiwów państwowych* zamieszczony w drugim tomie „Archeionu”³⁹. Spis ten składa się z 6 działów: „Wydawnictwa zawierające zarządzenia władz”, „Dzieła zawierające wiadomości ogólne o archiwach polskich”, „Prace dotyczące się archiwów państwowych byłego Królestwa Kongresowego”, „Prace o poszczególnych archiwach byłego zaboru rosyjskiego”, „Archiwa dawnej Galicji w ogóle”, „Poszczególne archiwa dawne galicyjskie”.

Bibliografię dotyczącą poszczególnych archiwów na ziemiach polskich podał również K. Buczek w swym wykazie archiwów opublikowanym w „Nauce Polskiej”⁴⁰. Ponieważ wykaz ten obejmuje wszelkiego rodzaju archiwa: państwowe, kościelne, miejskie, prywatne, bibliografia Buczka posiada szerszy zakres niż wspomniane poprzednio, nie zawiera jednak prac o charakterze ogólnym.

Przeglądu publikacji dotyczących archiwów za pierwsze lata po drugiej wojnie światowej dokonał A. Stebelski w tomie XVII „Archeionu”⁴¹. Działalność wydawniczą państwowej służby archiwalnej omawiał w okresie powojennym dwukrotnie P. Bańkowski, również na łamach „Archeionu”⁴², a wykaz wydawnictw Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych zamieszczany jest w każdym numerze tego czasopisma.

³⁷ K. Kaczmarczyk, *Literatura archiwalna odrodzonej Polski (1918—1926)* „Archeion” III (1928), s. 3—167 i odb. Warszawa 1928.

³⁸ K. Kaczmarczyk, *Nasze archiwa w latach 1901—1925*, „Kurier Poznański” z 5 grudnia 1925 r. Nr 341 i odb. Poznań 1926. Autor nie podaje danych bibliograficznych o pracach, które wspomina w tekście artykułu. Na zjeździe historyków w Poznaniu wygłosił również referat W. Łopaciński, *O dotychczasowych wydawnictwach archiwalnych i o potrzebach w tym zakresie*, „Pamiętnik 4. Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6—8 grudnia 1925 r. Referaty”, Lwów 1925, Referat ten nie przynosi jakiegoś pełniejszego zestawienia publikacji archiwalnych, wspomina jedynie o wydawnictwach Wydziału Archiwów Państwowych.

³⁹ *Spis ważniejszych wydawnictw i prac dotyczących się polskich archiwów państwowych*, „Archeion” II (1927), s. 194—207.

⁴⁰ K. Buczek, *Archiwa polskie*, „Nauka Polska” 7 (1927), s. 1—97; 12 (1930), s. 1—85.

⁴¹ A. Stebelski, *Przegląd publikacji powojennych dotyczących archiwów (1945—1947)*, „Archeion” XVII (1948), s. 164—178.

⁴² P. Bańkowski, *Działalność naukowo-wydawnicza państwowej służby archiwalnej w Polsce Ludowej*, „Archeion” XXIV (1955), s. 87—96; tenże, *Działalność*

Dużym krokiem naprzód w kierunku uzyskania prawdziwej bibliografii archiwistyki polskiej stało się opracowanie przez R. Piechotę *Bibliografii archiwalnej za lata 1945—1955*, a następnie za lata 1956—1960, opublikowanej w dwóch dodatkach do „Archeionu”⁴³. Bibliografia ta, która winna raczej nosić tytuł „Polska bibliografia archiwalna”, jest w gruncie rzeczy jeszcze bibliografią selekcyjną, gromadzi jednak razem kilkaset pozycji, przeważnie artykułów drukowanych w periodykach polskich z wyłączeniem „Archeionu”⁴⁴. Pozycje te ułożono w zeszycie pierwszym w działach: „I. Organizacja archiwów, ich zadania i kadry archiwalne”, „II. Zasób archiwalny, jego gromadzenie, udostępnianie i popularyzacja”, „III. Problemy archiwistyki”, „IV. Archiwoznawstwo” (Archiwa w ogólności, Poszczególne archiwa podlegające NDAP, Informacje o materiałach archiwalnych znajdujących się w innych archiwach i bibliotekach), „V. Archiwa za granicą”. W zeszycie drugim nieco zmieniono nazwę działu II, brzmi ona: „Zasób archiwalny, jego gromadzenie, udostępnianie, popularyzacja i konserwacja”. Wprowadzono też nowy dział: „Ustrój władz i organizacja kancelarii”, jako kolejny piąty, przesuwając dotychczasowy piąty na miejsce szóste. „Archiwa za granicą” otrzymały teraz dwa poddziały: „Ogólne informacje o archiwach zagranicznych” i „Polonica w archiwach zagranicznych”.

Przydatność praktyczna tej niewątpliwie pierwszej *sensu stricto*, choć o ograniczonym zakresie, polskiej bibliografii archiwalnej jest bardzo duża i jej ukazanie się należy powitać z radością. Bibliografia ta zbiera w zasadzie całą literaturę archiwalną rozsianą w postaci artykułów po licznych czasopismach polskich, a wyjątkowo uwzględnia również druki nieperiodyczne, głównie wydawnictwa Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Wartość bibliografii byłaby jednak bez porównania większa, gdyby zdecydowano się rozszerzyć jej zakres, jeśli już nie na całość powojennej literatury archiwalnej, to przynajmniej na prace drukowane we wszystkich wydawnictwach periodycznych. Tymczasem bibliografia nie rejestruje w ogóle prac zamieszczanych w czołowym polskim czasopiśmie poświęconym sprawom archiwalnym, jakim jest organ Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych — „Archeion”! Autorka bibliografii tłumaczy ten fakt istnieniem spisu treści tego czasopisma od numeru

naukowa i wydawnicza państwowej służby archiwalnej w Polsce Ludowej, „Archeion” XLI (1964), s. 159—177.

⁴³ R. Piechota, *Bibliografia archiwalna za lata 1945—1955*, wkładka do „Archeion” XXXIX (1963); za lata 1956—1960, wkładka do „Archeion” XL (1964).

⁴⁴ Autorka we wstępie tłumaczy również opuszczenie drugiego periodyku poświęconego „wyłącznie sprawom archiwalnym” — „Tek Archiwalnych”. „Teki” jednak w ogóle sprawom archiwalnym nie są poświęcone — jest to periodyk przeznaczony do wydawania w nim źródeł tzw. „małego formatu”.

XVI (1939) do XXX (1959)⁴⁵, tłumaczenie to jest jednak niewielką pociechą dla tych wszystkich, którzy by pragnęli znaleźć najważniejszą przynajmniej powojenną archiwalną literaturę polską zestawioną razem. Trzeba też dodać, że przy druku omawianej bibliografii nie uniknięto błędów w tytułach podawanych prac, nieraz istotnie zmieniających ich sens⁴⁶.

W najbliższym czasie otrzymamy zapewne trzeci zeszyt *Bibliografii archiwalnej*, obejmujący lata 1961—1965. Należy się jednak zastanowić, czy tego typu bibliografia winna być kontynuowana w przyszłości oraz czy należy na niej poprzestać w odniesieniu do lat 1945—1965. Jak się wydaje, nadszedł czas, kiedy archiwistyka polska winna otrzymać pełną retrospektywną bibliografię. Bibliografia ta mogłaby być opracowana w dwóch częściach: część pierwsza dla literatury archiwalnej do 1944 r., część druga dla lat 1945—1965. W pierwszej kolejności winna się ukazać część druga. Opracowanie jej byłoby znacznie ułatwione przez wspomnianą wyżej *Bibliografię archiwalną*, wydaną jako dodatek do „Archeionu”. Postulowana bibliografia retrospektywna musiałaby otrzymać postać osobnego wydawnictwa książkowego. Równocześnie trzeba by podjąć prace około bieżącej bibliografii archiwalnej, tak aby w numerach „Archeionu” za rok 1967 lub 1968 można było opublikować już bibliografię za rok 1966. Publikowanie tej bibliografii na łamach „Archeionu” wydaje się bowiem czymś jak najbardziej naturalnym. Mimo że przy bibliografiach specjalnych zasada autopsji przy tytułach wydawnictw nie musi być przestrzegana, obie bibliografie: retrospektywna i bieżąca, winny być chyba opracowywane w oparciu o najpoważniejszą specjalistyczną bibliotekę archiwalną w Polsce, jaką posiada Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.

Dokładnemu przedyskutowaniu powinien ulec zakres takiej bibliografii. Nie ma wątpliwości, że winien on objąć wszystkie prace polskie i dotyczące archiwaliów polskich należące do szeroko rozumianej archiwistyki (nauki o archiwach). Należałoby bibliografią objąć również, jak się wydaje, publikacje z zakresu dyplomatyki, sfragistyki, być może i paleografii oraz prace o papierniach i znakach wodnych. Wówczas w dziedzinie nauk pomocniczych historii zakres polskiej bibliografii podobny by

⁴⁵ R. Piechota, *op. cit.*, wkładka do „Archeion” XXXIX, s. 1. Spis, na który się autorka powołuje, opracowała E. Brańska, *Spis rzeczy w „Archeionie” od nr XVI (1939) do nr XXX (1959)*, „Archeion” XXXIII s. 143—181.

⁴⁶ Np. w *Bibliografii archiwalnej za lata 1945—1955*, poz. 193, tytuł brzmi: *Archiwum Diecezji Wrocławskiej* (winno być: *Wrocławskiej*); poz. 202: *Najstarsze dokumenty biskupstwa bobolińskiego* (winno być: *hobolińskiego*). Autorem tej pracy jest Zygmunt Sułowski, a nie, jak podano, Zygmunt Sułkowski. Ukazała się w „Rocznikach Historycznych” za rok 1950, ale nie w 1950 r., a dopiero w r. 1952.

był zakresowi bibliografii umieszczanej na łamach „Archivum”. Natomiast należałoby uniknąć rozszerzania tego zakresu na inne nauki pomocnicze, jak to uczyniono w *Mezinárodní archivní bibliografie* ⁴⁷.

Nie należy bowiem chyba brać pod uwagę przydatności pewnych dyscyplin dla archiwisty jako kryterium przy ustalaniu zakresu bibliografii. Tylko w ten sposób będzie można uniknąć nadmiernego jej rozbudowania. Dlatego m.in. wypadnie chyba zrezygnować z włączenia do bibliografii prac z historii ustroju, nawet ustroju administracyjnego, tak bliskiego archiwistom ⁴⁸. Będą natomiast musiały do niej wejść prace z pogranicza dziejów ustroju (historii urzędów) z jednej strony, a archiwistyki i dyplomatyki — z drugiej. Mam tu na myśli prace tego typu, jakie w „Archeionie” drukowane są w dziale „Ustrój władz i organizacja kancelarii”. Dyskusyjną wydaje się kwestia umieszczania w bibliografii wydawnictw źródłowych, obejmujących źródła przechowywane w archiwach.

Również przedyskutowania wymaga układ wewnętrzny bibliografii. Nie można bowiem poprzestać na takim układzie, jaki w oparciu o praktykę „Archeionu” wprowadziła R. Piechota do swej *Bibliografii archiwalnej*. Nowy układ powinien w większym stopniu uwzględniać podziały współczesnej nauki o archiwach. Dla uzyskania większej przejrzystości potrzeba też więcej poddziałów, niż w wymienionej *Bibliografii* wprowadzono.

Pomimo użycia w tytule niniejszego artykułu określenia „bibliografia archiwalna”, wcale nie jestem pewien, czy jest to nazwa właściwa dla tak pomyślanej bibliografii. Termin „archiwalny” nie jest przecież zupełnie jednoznaczny. Może oznaczać „tyczący się archiwum”, ale również i „przechowywany w archiwum”, „złożony do archiwum”, co w potocznym rozumieniu równoznaczne jest z „nieaktualny”, nawet „niepotrzebny”. Jak wiadomo, również sam termin „archiwum” jest wieloznaczny. W tej sytuacji właściwszą byłaby chyba nazwa „bibliografia archiwistyki polskiej”, gdyby znów nie dwuznaczność pojęcia „archiwistyka” ⁴⁹. Może więc „bibliografia polskiej nauki o archiwach”?

Przydatność postulowanej bibliografii na pewno będzie duża. Jej pojawienie się powitają z wdzięcznością nie tylko archiwiści państwowej

⁴⁷ Bibliografia ta obejmuje w dziale nauk pomocniczych historii: paleografię, dyplomatykę, źródłoznawstwo, chronologię, sfragistykę, heraldykę i metrologię.

⁴⁸ Zwłaszcza wobec istnienia specjalistycznej bibliografii w tym zakresie. Mianowicie od lat J. Sawicki publikuje na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego” *Materiały do polskiej bibliografii historycznoprawnej*. Zob. np. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 15 (1963), z. 1, s. 347—403.

⁴⁹ Por. przypis 1.

służby archiwalnej, archiwiści spoza tej służby i coraz liczniejsi archiwiści zakładowi, ale także i szersze grono historyków polskich. Bibliografia ułatwiłaby też w dużym stopniu udostępnienie polskiej myśli archiwalnej archiwistom obcym, a zawartości archiwów polskich — historykom innych krajów.

SPRAWOZDANIE
Z DZIAŁALNOŚCI NACZELNEJ DYREKCJI ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH
I PODLEGŁYCH JEJ PLACÓWEK W ROKU 1965

I. Akty prawne z roku 1965 dotyczące archiwów

A. OBWIESZCZENIA, ROZPORZĄDZENIA I ZARZĄDZENIA WYDANE PRZEZ PREZESA RADY MINISTRÓW, PRZEWODNICZĄCEGO KOMITETU NAUKI I TECHNIKI, MINISTRA SZKOLNICTWA WYŻSZEGO I MINISTRA KULTURY I SZTUKI

1. Obwieszczenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 15 kwietnia 1965 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z 5 listopada 1958 r. o szkolnictwie wyższym (Dz. U. Nr 16, poz. 114).

2. Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 kwietnia 1965 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 17 lutego 1960 r. o Polskiej Akademii Nauk (Dz. U. Nr 17, poz. 119).

3. Obwieszczenie Przewodniczącego Komitetu Nauki i Techniki z dnia 7 maja 1965 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 17 lutego 1961 r. o instytutach naukowo-badawczych (Dz. U. Nr 19, poz. 129).

4. Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 30 czerwca 1965 r. w sprawie trybu zgłaszania wniosków oraz wydawania zaświadczeń i zezwoleń na wywóz za granicę dóbr kultury (Dz. U. Nr 31, poz. 206).

5. Okólnik Ministra Kultury i Sztuki z dnia 30 czerwca 1965 r. w sprawie określenia przedmiotów nie stanowiących dóbr kultury (Mon. Pol. Nr 39, poz. 221).

6. Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 kwietnia 1965 r. zmieniające zarządzenie w sprawie sieci archiwalnej (Mon. Pol. Nr 21, poz. 98).

B. ZARZĄDZENIA NACZELNEGO DYREKTORA ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

Nr 3 z dnia 15. II. 1965 r. — zlikwidowanie Powiatowego Archiwum Państwowego w Bydgoszczy.

Nr 4 z dnia 12. V. 1965 r. — utworzenie stanowiska pracy do spraw norm zakładowych.

Nr 7 z dnia 30. VII. 1965 r. — przekształcenie Powiatowego Archiwum Państwowego w Sandomierzu na Oddział Terenowy.

Nr 8 z dnia 30. VII. 1965 r. — przekształcenie Powiatowego Archiwum Państwowego w Suwałkach na Oddział Terenowy.

Nr 15 z dnia 4. X. 1965 r. — przekształcenie Powiatowego Archiwum Państwowego w Gryficach na Oddział Terenowy w Płotach.

Nr 16 z dnia 11. X. 1965 r. — używanie języków obcych w korespondencji z zagranicą.

Nr 17 z dnia 11. X. 1965 r. — tryb pracy Kierowniczego Aktywu Doradczego w NDAP.

Nr 18 z dnia 16. X. 1965 r. — regulamin udostępniania materiałów archiwalnych do celów wystawowych.

Nr 19 z dnia 16. X. 1965 r. — zmiana zarządzenia nr 10 z r. 1960 o udostępnianiu materiałów archiwalnych w pracowniach naukowych archiwów państwowych.

Nr 20 z dnia 28. X. 1965 r. — powołanie nowego składu Rady Redakcyjnej i Komitetu Redakcyjnego czasopisma „Archeion”.

Nr 23 z dnia 30. X. 1965 r. — wydawanie zezwoleń na niszczenie akt wybrakowanych.

Nr 24 z dnia 29. XI. 1965 r. — powołanie Zastępcy Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

Nr 26 z dnia 4. XII. 1965 r. — powołanie zespołów roboczych w oparciu o plan prac NDAP.

Nr 26 z dnia 8. XII. 1965 r. — w sprawie Centralnej Komisji Metodycznej i Centralnej Komisji Brakowania Materiałów Archiwalnych.

C. PISMA OKÓLNE NACZELNEGO DYREKTORA ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

Nr 3 z dnia 5. V. 1965 r. — o instrukcji Ministerstwa Sprawiedliwości w sprawie dokumentacji zbrodni hitlerowskich.

Nr 5 z dnia 29. V. 1965 r. — jednolity tryb postępowania ze szczątkami zespołów.

Nr 6 z dnia 27. VII. 1965 r. — obowiązki pracowników naukowo-badawczych w zakresie opiniowania prac przeznaczonych do druku oraz projektów aktów normatywnych.

Nr 7 z dnia 8. IX. 1965 r. — postępowanie z aktami oddziałów urzędów rolnych wydziałów rolnictwa i leśnictwa wojewódzkich i powiatowych rad narodowych.

Nr 9 z dnia 25. IX. 1965 r. — sprawy związane z wyjazdami archiwistów delegowanych do archiwów zagranicznych.

Nr 10 z dnia 11. X. 1965 r. — sprawa przekwalifikowania pracowników archiwów w r. 1966.

Nr 13 z dnia 5. XI. 1965 r. — zabezpieczenie akt reorganizowanych zrzeszeń prywatnego przemysłu.

Nr 15 z dnia 17. XII. 1965 r. — powołanie komisji dla opracowania wniosków zmierzających do usprawnienia działalności archiwów zakładowych.

Nr 16 z dnia 31. XII. 1965 r. — w sprawie opłat stemplowych pobieranych przez archiwa państwowe.

Nr 21 z dnia 30. X. 1965 r. — w sprawie archiwizacji akt wyborczych.

II. Sprawy personalne

1. Naczelną Dyрекcja Archiwów Państwowych

Stan personalny w dniu 31. XII. 1965 r. wynosił 34 osoby, w tym 4 pracowników obsługi. Spośród pracowników Biura Prac Naukowych 2 osoby są samodzielnymi pracownikami naukowo-badawczymi, 2 — adiunktami naukowo-badawczymi, 5 — starszymi asystentami naukowo-badawczymi i 1 — asystent naukowo-badawczy.

2. Archiwa

Stan personalny w dniu 31. XII. 1965 r. wynosił we wszystkich archiwach państwowych 776 osób, w tym pracowników działalności podstawowej 542, administracji — 78, obsługi — 156.

Wśród pracowników działalności podstawowej było: 13 samodzielnych pracow-

ników naukowo-badawczych (w tym 1 profesor i 7 docentów), 54 adiunktów naukowo-badawczych, 54 starszych asystentów naukowo-badawczych i 29 asystentów naukowo-badawczych.

III. Sprawy budżetowo-finansowe

1. Naczelną Dyrekcja Archiwów Państwowych

Wykonanie budżetu za rok 1965. Część 27, dział 11, rozdział 7

§	Nazwa paragrafu	Wykonanie w r. 1964	Budżet na r. 1965	Wykonanie w r. 1965
1	Place	885 694	979 000	937 493
2	Ubezpieczenia	136 422	152 000	144 412
3	Bezosobowy fundusz plac	84 920	35 000	34 067
4	Nagrody	57 000	40 000	37 400
6	Inne świadczenia	1 978	2 000	1 998
7	Podróże służbowe	59 155	65 000	55 378
8	Wydatki administracyjno-gospodarcze ...	258 709	182 000	165 705
8a	Bieżący remont pomieszczeń	82 263	—	—
14	Zakup inwentarza i książek	32 205	66 000	62 176
21	Usługi obce	359 885	90 000	88 437
22	Fundusz reprezentacyjny i dyspozycyjny	8 879	18 000	9 156
24	Różne wydatki	1 229	1 000	848
45	Przejściowy dodatek mieszkaniowy	—	5 000	4 751
	Ogółem	1 968 339	1 635 000	1 541 821

2. Archiwa

Wykonanie budżetu za rok 1965. Część 27, dział 4, rozdział 52

§	Nazwa paragrafu	Wykonanie w r. 1964	Budżet na r. 1965	Wykonanie w r. 1965
1	Place	13 665 897	14 586 000	14 293 463
2	Ubezpieczenia	2 117 986	2 260 000	2 216 381
3	Bezosobowy fundusz plac	448 717	450 000	425 140
4	Nagrody	274 749	291 000	284 410
6	Inne świadczenia	29 197	35 000	34 078
7	Podróże służbowe	282 626	292 000	280 328
8	Wydatki administracyjno-gospodarcze ...	3 644 143	3 989 000	3 938 810
8a	Bieżący remont pomieszczeń	1 417 482	1 596 000	1 560 576
9	Prace naukowo-badawcze	891 719	1 016 000	1 003 733
14	Zakup inwentarza i książek	1 374 890	1 500 000	1 435 324
15	Zakupy inwestycyjne	496 645	928 000	926 858
18	Kapitałne remonty	2 104 324	2 500 000	2 397 206
24	Różne wydatki	59 847	67 000	65 504
45	Przejściowy dodatek mieszkaniowy	—	80 000	70 424
	Ogółem	26 808 222	29 590 000	28 932 235

IV. Sieć archiwalna

W okresie sprawozdawczym utworzono Oddział Terenowy w Płotach (woj. szczecińskie), dokąd przeniesiono zasób Powiatowego Archiwum Państwowego z Gryfic. Archiwa powiatowe w Sandomierzu i Suwałkach przekształcono na oddziały terenowe. Likwidacji uległo Powiatowe Archiwum Państwowe w Bydgoszczy. W rezultacie tych zmian sieć archiwów w ciągu r. 1965 zmniejszyła się o 1 placówkę i wynosi w dniu 31. XII. 1965 r.: 3 archiwa centralne, 17 wojewódzkich, 23 oddziały terenowe i 65 archiwów powiatowych. Łącznie więc Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych podlegało 108 archiwów.

V. Lokale i magazyny archiwalne

Sytuacja lokalowa archiwów państwowych uległa w r. 1965 dość znacznej poprawie. W okresie tym nastąpiło przeniesienie WAP w Lublinie do nowego lokalu, obszerniejszego i bardziej dostosowanego do potrzeb archiwum. Ponadto oddano do użytku archiwów pomieszczenia w odbudowanym zamku w Płotach; nowy lokal otrzymało również Powiatowe Archiwum Państwowe w Wałbrzychu, a kilku innym archiwom powiatowym przydzielono dodatkowe pomieszczenia. Sytuacja lokalowa szeregu archiwów wojewódzkich (Katowice, Kraków, Koszalin) i terenowych (np. Inowrocław, Końskie, Słupsk, Szczytno, Legnica) jest ciągle jeszcze bardzo ciężka. Szczupłość pomieszczeń magazynowych nie pozwala na przejmowanie akt z urzędów i instytucji. Ponadto silny stopień zawilgocenia budynków archiwalnych (trudnego do usunięcia) ujemnie wpływa na stan zachowania archiwaliów.

Powierzchnia magazynowa archiwów powiększyła się w ciągu roku sprawozdawczego o 833 m², osiągając liczbę 46 758 m². Liczba regałów wzrosła o 1 700 mb, przy czym nowe regały, metalowe, odpowiednio skonstruowane, są wygodniejsze i w znacznym stopniu zabezpieczają akta przed przewilgoceniem. W wielu archiwach nadal brak jest odpowiedniej ilości regałów, co w dużym stopniu utrudnia prace porządkowe. Ogółem liczba regałów wynosiła w końcu roku sprawozdawczego 165 286 mb.

VI. Państwowy zasób archiwalny i jego opracowanie

1. Zasób archiwalny

Stan państwowego zasobu archiwalnego wzrósł w r. 1965 o 596 zespołów akt obejmujących około 225 220 jednostek archiwalnych. Należy zaznaczyć, że liczby te nie obrazują rzeczywistych dopływów nowych akt do magazynów, ale stanowią różnicę pomiędzy dopływami akt i ich ubytkami spowodowanymi przekazywaniem części zespołów, a niejednokrotnie całych zespołów akt, na makulaturę. Wśród nabytków znalazły się przejmowane z urzędów akta administracji państwowej PRL, akta wyborcze, akta sądowe i notarialne oraz akta metrykalne, wreszcie fragmenty zespołów akt pochodzące z rewindykacji z ZSRR i wymiany z NRD i CSRS (zob. dalej s. 182 — VII. Rewindykacja i wymiana akt).

Na koniec roku sprawozdawczego państwowy zasób archiwalny przechowywany w archiwach podległych Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych wynosił 26 767 zespołów liczących około 9 130 000 jednostek archiwalnych.

W skład państwowego zasobu archiwalnego wchodzi również zasób Archiwum Dokumentacji Mechanicznej, na który składało się według stanu na koniec 1965 r.: 354 983 sztuk fotografii, w tym pozytywów stanowiły — 252 184 sztuki, negatywy —

29 521, diapozytywy — 73 283 klatki, klisze — 904 (przybyło 14 000 fotografii z CAF i Warszawskiej Telewizji), 1 359 nagrań na taśmach magnetycznych i 13 512 nagrań na płytach (przybyło tylko 95 nagrań na taśmach).

Stan zasobu bibliotecznego wynosił w dniu 31 grudnia 1965 r. — 283 104 wol., w tym w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych — 13 200 wol., w archiwach — 269 904 wol.

2. Opracowanie zasobu

a) inwentaryzacja

Stan zinwentaryzowania zasobu:	na początku roku	na końcu roku
Ogółem liczba zespołów	26 171	26 767
zespołów zinwentaryzowanych	15 608	16 409
jednostek zinwentaryzowanych	5 642 500	5 810 400
ogólna liczba inwentarzy	14 723	15 564
w tym: a) kartkowych	4 360	4 694
b) książkowych	10 363	10 870

Opracowanie zasobu archiwów państwowych odbywało się zgodnie z planem. W pierwszej kolejności opracowywane były zespoły akt PRL, a na drugim planie postawione były zespoły z okresów wcześniejszych, wśród których szczególną uwagę położono na akta z okresu okupacji hitlerowskiej ze względu na przydatność tych materiałów do toczących się procesów przeciwko przestępcom hitlerowskim.

W r. 1965 opracowywane były m.in. następujące zespoły aktowe:

w Archiwum Głównym Akt Dawnych: Metryka Koronna, Archiwum Kameralne, Militaria z Jabłonny, Archiwum Królestwa Polskiego, General-Policmajster Warszawski, Tymczasowa Komisja Śledcza, Komisja Województwa Mazowieckiego, Archiwum Roskie, Archiwum ks. Józefa Poniatowskiego, zbiory kartograficzne i zbiory pieczęci;

w Archiwum Akt Nowych: Ministerstwo Spraw Zagranicznych i polskie placówki dyplomatyczne (1918—1939), Centralny Komitet Obywatelski, Związek Legionistów, Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem, Obóz Zjednoczenia Narodowego, akta Władysława Sikorskiego, Bronisława Piłsudskiego, Walerego Sławka, Józefa Hallera, Ignacego Paderewskiego, zespoły z okresu PRL — Ministerstwo Przemysłu i Handlu, Główna Komisja Upaństwowienia Przedsiębiorstw, Główny Urząd Planowania Przestrzennego, Biuro Organizacji Dostaw, Towarzystwo Uniwersytetów Robotniczych;

w WAP w Białymstoku: Der Polizeipräsident in Białystok, Wojewódzka Rada Związków Zawodowych, Biuro Geodezji i Urzędzeń Rolnych w Wysokiem Mazowieckiem, akta starostw i wydziałów powiatowych w Augustowie, Suwałkach, Sejnach, akta miejskie, bankowe, kościelne, policyjne, szkolne, gminne, kancelarii adwokackich;

w WAP w Bydgoszczy: Amtsgericht Bromberg (Bydgoszcz), Amtsgericht Leslau (Włocławek), Gerichtsuntersuchungsanstalt Bromberg (Bydgoszcz), Więzienie w Fordonie i Koronowie, akta banków, zakładów przemysłowych i przedsiębiorstw handlowych, akta m. Torunia, Gniewkowa, Czerska, akta cechów, gmin, kancelarii adwokackich;

w WAP w Gdańsku: Oberlandesgericht, Wojewódzka Rada Związków Zawodowych, Miastoprojekt w Gdańsku, Gdańska Dyrekcja Odbudowy, Zakłady Mechaniczne im. Gen. Świerczewskiego w Elblągu, akta starostwa w Starogardzie, akta

powiatowych rad narodowych w Sztumie, Kwidzynie, Wejherowie, Kartuzach, akta m. Gdańska, Elbląga, akta prezydów miejskich rad narodowych w Elblągu, Gdyni, Sztumie, Lęborku, Kartuzach, Pucku, Lebie, akta gmin, akta cechowe, szkolne;

w WAP w Katowicach: Urząd Wojewódzki Śląski (1922—1939), Der Reichsführer SS Reichskommissar, Zentralbodenamt Berlin i Volkstums-Bodenamt Katowitz, Der Landrat des Kreises Teschen i Beuthen — Tarnowitz (1939—1945), P.O. „Służba Polsce”, Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy w Katowicach, Dyrekcja Policji w Katowicach, Oberbergamt zu Breslau, Centralny Zarząd Przemysłu Węglowego w Katowicach, akta kopalń, akta katastralne, gmin, cechów, bankowe, kartografia;

w WAP w Kielcach: Rząd Gubernialny Radomski, Komisarze do Spraw Włościańskich guberni radomskiej, Zarząd Dóbr Państwowych w Radomiu, Kielecki Urząd Powiatowy, Radomskie Towarzystwo Kredytowe, Urząd Wojewódzki Kielecki, Kreishauptmann Kielce, Państwowy Urząd Repatriacyjny — Oddział Wojewódzki w Kielcach, Archiwum Ordynacji Myszkowskiej, akta gmin, bankowe, cechowe;

w WAP w Koszalinie: akta starostw i powiatowych rad narodowych w Słupsku, Drawsku i Złotowie, akta miasta Połczyna, Słupska, Złotowa, Drawska i Czarnego, akta sądowe i notarialne;

w AP w Krakowie: Urząd Wojewódzki w Krakowie (1921—1939, 1945—1950), Wojewódzka Rada Narodowa (1945—1950), Dyrekcja Dóbr Żywieckich, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, akta starostw i powiatowych rad narodowych w Wadowicach, Białej Krakowskiej, Oświęcimiu, Tarnowie, Dąbrowie Tarnowskiej, Bochni, akta miasta Szczakowej, Jordanowa, Makowa, akta gmin;

w WAP w Lublinie: Urząd Wojewódzki Lubelski (1944—1950), Powiatowa Rada Narodowa w Lublinie, Puławach, Chełmie, Kraśniku, Łukowie, akta miasta Parczewa, Radzyna, Międzyrzecza Podlaskiego, Terespoła, Łukowa, akta gmin, kas Stefczyka;

w AP w Łodzi: Kancelaria Gubernatora Piotrkowskiego, Piotrkowski Gubernialny Zarząd Żandarmerii, Zjazd Sędziów Pokoju w Piotrkowie, akta starostwa w Sieradzu i Skierniewicach (1945—1950), akta miasta Piotrkowa, Kutna, Zgierza, Łodzi, Skierniewic, akta sądów, gmin, szkół, cechów, akta łódzkich przedsiębiorstw przemysłu włókienniczego (K. Eiseta, R. Raschuga, B-ci Zajbert, P. Eisenbrauna, A. Prussaka, „Widzewska Manufaktura”).

w WAP w Olsztynie: Państwowy Urząd Repatriacyjny — Oddział w Olsztynie, akta sądowe, gmin;

w WAP w Opolu: akta NSDAP, akta starostwa w Kluczborku, Strzelcach Opolskich, Niemodlinie, Prudniku, akta miasta Opola, Nysy i Raciborza;

w AP w Poznaniu: Ręgerung Posen, Landratsamt i Kreisausschuss w Gostyniu, Jarocinie, Kępnie, Koźminie, Obornikach, Pleszewie, Szamotułach i Śreńmiej, akta sądów z okresu okupacji, akta notarialne, akta starostw w Śreńmiej, Turku, Kole, Jarocinie, akta miasta Poznania, Odolanowa, Pleszewa, Pogorzeli, Nowego Tomysła, Buku, Grodziska Wlk., Kostrzyna, Lwówka, Opalenicy, Pniewa, Kłodawy, Czarnkowa, akta gmin, zbiory kartograficzne;

w WAP w Rzeszowie: akta sądowe, notarialne, banków, akta powiatowych urzędów ziemskich, akta gmin;

w WAP w Szczecinie: akta NSDAP, Urząd Wojewódzki w Szczecinie, akta starostw powiatowych i powiatowych rad narodowych w Gryfinie, Goleniowie, Pyrzycach, Myśliborzu i Stargardzie, akta miasta Nowogardu i Kamienia Pomorskiego;

w AP w Warszawie: Siedlecki Gubernialny Urząd Żandarmerii, Kancelaria Warszawskiego Policmajstra, Urząd Wojewódzki Warszawski (1944—1950), Biuro Odbudowy Stolicy, Państwowy Urząd Repatriacyjny — Oddział Warszawski, Żyrardowskie Zakłady Lniarskie, Zbiór Korotyńskich, akta starostw powiatowych i powiatowych rad narodowych w Aninie, Radzyminie, Mińsku Mazowieckim i Grodzisku Mazowieckim, akta miasta Warszawy (Zarząd Miejski), Sierpeca, Raciąża, Grójca, Kałuszyna, Ceglowa, Karczewa, Żelechowa, Grodziska Mazowieckiego, Żyrardowa, akta Urzędu Skarbowego w Przasnyszu, akta gmin, sądów, więzień i notariatów, materiały kartograficzne;

w AP we Wrocławiu: akta NSDAP, akta katastralne, sądowe, starostwa i powiatowej rady narodowej w Lubaniu, akta miasta Wałbrzycha, Jeleniej Góry, Międzyborza i Prusic, akta gmin, zakładów przemysłowych, kartografia;

w WAP w Zielonej Górze: Landeskrankenanstalten Meseritz-Obrawalde, Wojewódzka Rada Narodowa, akta starostw i powiatowych rad narodowych w Żarach, Żaganiu, Szprotawie, Skwierzynie, Międzyrzeczu, akta miasta Drezdenko, Sulechów, akta gmin, sądowe, notarialne, skarbowe.

b) sumaryzowanie, indeksowanie, skorowidzowanie

w Archiwum Głównym Akt Dawnych: opisano sumarycznie rewindykowane z ZSSR protokoły i indeksy czynności Sejmu Wielkiego (25 ksiąg), opracowano indeks osobowy do Ksiąg Referendarskich z lat 1697—1733, indeksowano księgi asygnat Archiwum Skarbu Koronnego Dział VI;

w AP w Krakowie: opracowano indeks do Księgi Grodzkiej Skarbowej z r. 1726 wraz z dodatkowym wykazem urzędów i dygnitarstw;

w AP w Łodzi: zakończono prace nad skorowidzowaniem Piotrkowskiej Izby Skarbowej, opracowano częściowo sumariusz dla akt Łódzkiego Komitetu Giełdowego, ponadto w archiwach terenowych (w Łęczycy, w Łowiczu i w Sieradzu) opracowywano skorowidze i indeksy do akt notarialnych;

w AP w Warszawie: prowadzono prace nad skorowidzem właścicieli nieruchomości na podstawie ksiąg wieczystych Hipoteki Warszawskiej, nad skorowidzami map i planów Biura Odbudowy Stolicy i Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii.

Należy dodać, że wszystkie prace nad sumaryzowaniem, indeksowaniem i skorowidzowaniem zostały w roku sprawozdawczym ograniczone i częściowo wstrzymane, chodziło bowiem o przyspieszenie tempa prac nad porządkowaniem i inwentaryzowaniem zasobu. W omawianym zakresie archiwa kontynuowały jedynie prace rozpoczęte w latach ubiegłych.

c) opracowywanie przewodników po archiwach

w Archiwum Głównym Akt Dawnych kontynuowano prace nad II tomem Przewodnika po zasobie archiwum, który obejmie zespoły III i V oddziału.

W kilku innych archiwach również rozpoczęto prace nad przewodnikami. Ponadto delegaci archiwów centralnych i wojewódzkich brali udział w konferencji poświęconej zagadnieniu opracowywania przewodników po archiwach.

d) prace nad przewodnikami po zespołach

W roku sprawozdawczym archiwa przystąpiły do opracowywania przewodników po zespołach, z których niektóre przewidziane są do druku. Przygotowano już przewodniki po następujących zespołach:

w AP w Łodzi: Inspekcja Fabryczna Guberni Piotrkowskiej, Piotrkowski Rząd Gubernialny, Powiatowe Zarządy Żandarmerii, Łódzka Giełda Pieniężna;
w WAP w Lublinie: Kancelaria Gubernatora Lubelskiego;
w AP w Poznaniu: Akta miasta Gniezna, Akta miasta Turka, Akta majątku Thurn-Taxis w Krotoszynie;
w WAP w Rzeszowie: Starostwo Powiatowe Sanockie, Powiatowa Rada Narodowa w Lesku;
w AP we Wrocławiu: Akta miasta Wrocławia.

e) inne prace

w Archiwum Głównym Akt Dawnych: przygotowano do publikacji Inwentarz akt Komisji Rządowej Wojny (M. Chojnacki);
w WAP w Gdańsku zakończono prace nad Katalogiem rękopisów elbląskich (E. Morcinkowa);
w AP w Krakowie zakończono prace nad przygotowaniem do publikacji Inwentarza Archiwum m. Kazimierza (M. Friedberg);
w AP w Warszawie opracowano Biuletyn informacyjny o mapach warszawskich przechowywanych w zasobie tego archiwum;
w WAP w Zielonej Górze (PAP w Szprotawie) opracowano przewodnik po zasobie Powiatowego Archiwum Państwowego w Szprotawie.

3. Ewidencja zasobu

W oparciu o dotychczasowe wyniki scontrum, prowadzonego we wszystkich archiwach od r. 1961 (archiwa w Krakowie i w Radomiu zakończyły scontrum swego zasobu dopiero w r. 1965), większość archiwów opracowała i przesłała do Naczelnej Dyrekcji na nowo sporządzone kartoteki zespołów. Centralna kartoteka zespołów po szczegółowej analizie, którą przeprowadzało i nadal będzie prowadzić Biuro Prac Naukowych NDAP, będzie spełniać rolę podstawowej pomocy ewidencyjnej, informującej o zawartości archiwów państwowych.

4. Komisje metodyczne

Komisje metodyczne działające w archiwach odbyły w roku sprawozdawczym 64 posiedzenia. Poza oceną wstępów do inwentarzy archiwalnych oraz zastosowanych metod przy opracowywaniu różnych typów zespołów akt (akta samorządowe i administracyjne z okresu PRL, spuścizny, akta szkolne, gospodarcze, organizacji społecznych itp.) dużo czasu poświęcono zagadnieniu opieki nad zasobem narastającym: opiniowano wykazy instytucji pozostających pod specjalną opieką archiwów państwowych, omawiano sprawę wizytacji archiwów zakładowych, sprawę brakowania i przejmowania akt z urzędów. Komisje metodyczne zajmowały się również metodami opracowywania przewodników po zasobach archiwów.

VII. Rewindykacja i wymiana akt

W roku sprawozdawczym Naczelna Dyrekcja po wstępnej segregacji przekazała do archiwów państwowych dalszą partię akt rewindykowanych w r. 1963 z ZSRR, a mianowicie:

do WAP w Katowicach — akta Głównej Komendy Policji Województwa Śląskiego, akta Dyrekcji Policji w Chorzowie, Miejskiej Komendy Policji Województwa Śląskiego w Chorzowie i Komisariatu Policji w Hajdukach Wielkich (432 j.a.);

do WAP w Kielcach — akta Kieleckiego Sądu Okręgowego, Prokuratora Kieleckiego Sądu Okręgowego i Kieleckiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii (38 j.a.).

Ponadto Archiwum Państwowe w Poznaniu przekazało do WAP w Zielonej Górze akta otrzymane w r. 1964 z archiwów NRD, a mianowicie: akta Schlesische Kriegs-und Domänen Kammer, Regierung Legnitz, akta kościelne z Głogowa i akta miasta Czerwieńska (155 j.a.).

Drobne ilości akt przekazały do archiwów polskich archiwa CSRS.

VIII. Konserwacja archiwaliów

Prace konserwatorskie prowadzone były przez Centralne Laboratorium Konserwacji Archiwaliów przy Archiwum Głównym Akt Dawnych (które jednocześnie prowadziło badania naukowe z dziedziny mikrobiologii i chemii), pracownie konserwatorskie archiwów państwowych w Poznaniu i Wrocławiu oraz na mniejszą skalę w Archiwum Akt Nowych i w Archiwum Państwowym w Łodzi. Nie można jednak, niestety, podolać ciągle zwiększającym się potrzebom w zakresie zabezpieczania zasobu i ratowania stanu zdrowotnego akt. W ciągu r. 1965 poddano dezynsekcji 25 000, a dezynfekcji 18 000 j.a. Poza tym w celach zabezpieczających stosowano podklejanie dokumentów, map i planów tworzywami sztucznymi i bibulką japońską. Wszystkie archiwa we własnym zakresie prowadziły szycie bądź klejenie akt (ponad 40 000 j.a.), zabezpieczanie dokumentów i pieczęci oraz inne drobne zabiegi konserwatorskie. Pracownie introligatorskie zajmowały się oprawą akt, książek i usuwaniem uszkodzeń technicznych w aktach.

Centralne Laboratorium Konserwacji Archiwaliów oprócz współpracy z Instytutem Przemysłu Organicznego w zakresie badań naukowych z dziedziny konserwacji archiwaliów, prowadziło szkolenie i konsultacje, udzielało fachowych porad nie tylko pracownikom archiwów państwowych, ale również pracownikom muzeów i bibliotek z terenu Warszawy, Gdańska, Krakowa, Łodzi, Płocka i Torunia.

IX. Mikrofilmowanie akt

Produkcja mikrofilmów negatywów przedstawiała się w r. 1965 następująco:

1) w pracowniach własnych wykonano	1 077 500 klatek
a) w ADM	548 780 klatek
b) w WAP w Gdańsku	220 000 „
c) w AP w Poznaniu	303 875 „
d) w AP we Wrocławiu	4 845 „
2) w pracowni mikrofilmowej Towarzystwa Naukowego w Toruniu wykonano	39 000 klatek
Ogółem wyprodukowano	1 116 500 klatek

Produkcja mikrofilmów pozytywów wynosiła 74 842 mb taśmy, tj. około 1 870 000 klatek, z tego w Pracowni Reprograficznej PAN — 20 562 mb, a w pracowni Archiwum Dokumentacji Mechanicznej — 54 180 mb. Procentowe wykonanie planu stanowi dla negatywów 95%, a dla pozytywów — 136% (planowano minimum 55 000 mb).

Poza mikrofilmami pracownie własne wykonały ponad 12 750 sztuk fotokopii, reprodukcji i powiększeń.

Mikrofilmowaniem objęto przede wszystkim zespoły akt zagrożone zniszczeniem lub przeznaczone do przekazania za granicę. Duży procent produkcji stanowiły kwerendy zagraniczne i zlecenia od badaczy krajowych. W roku 1965 były mikrofilmowane następujące zespoły:

W pracowni Archiwum Dokumentacji Mechanicznej: a) z zasobu AGAD: księgi ziemskie i grodzkie brzesko-kujawskie i ziemskie ostrzeszowskie oraz Archiwum Radziwiłłów; b) z zasobu AAN: Prezydium Rady Ministrów, Komisja Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych; c) z zasobu WAP w Katowicach: Archiwum Górnicze z Dąbrowy Górniczej; d) z zasobu OT w Radomiu: Radomski Naczelnik Wojskowy.

W pracowni WAP w Gdańsku: a) z zasobu WAP w Gdańsku: Rada Portu i Dróg Wodnych w Gdańsku; b) z zasobu WAP w Olsztynie: Rejencja Olsztyńska.

W pracowni AP w Poznaniu: a) z zasobu AP w Poznaniu i WAP w Bydgoszczy: Komisja Generalna w Bydgoszczy; b) z zasobu WAP w Szczecinie: Greiswalder Juristenfakultät; c) z zasobu AP we Wrocławiu: Stany Krajowe Górnych Łużyc. Ponadto dla Archiwum PAN — Oddział w Poznaniu zmicrofilmowano z zasobu własnego fragment zespołu Izby Przemysłowo-Handlowej w Poznaniu (ponad 9 000 klatek).

W pracowni AP we Wrocławiu zmicrofilmowano akta Stanów Krajowych Górnych Łużyc z własnego zasobu.

Pracownia Towarzystwa Naukowego w Toruniu wykonała mikrofilmy z zasobu WAP w Bydgoszczy: akta miasta Nowego oraz wypożyczone z Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich i Prokuratury Wojewódzkiej w Bydgoszczy akta dochodzeń przeciwko zbrodniarzom wojennym na terenie b. województwa pomorskiego.

X. Udostępnianie materiałów archiwalnych

1. Wypożyczanie akt:

a) międzynarodowe wypożyczanie akt

W ramach międzynarodowej wymiany archiwaliów sprowadzono w ciągu r. 1965 do użytku badaczy krajowych z archiwów NRD 210 j.a., natomiast do archiwów NRD wypożyczono w tym czasie 101 j.a. W ramach wymiany mikrofilmów Naczelna Dyrekcja otrzymała 5 484 klatek z akt tzw. „poloniców” z CSRS i ZSRR, wysłała do archiwów NRD, CSRS i ZSRR 9 020 klatek mikrofilmów.

b) udostępnianie akt w pracowniach naukowych

W r. 1965 z zasobu archiwów państwowych udostępniono 5 354 osobom 138 708 jednostek archiwalnych w czasie 38 149 odwiedzin (w roku 1964 osób korzystających 4 852, odwiedzin 37 414, udostępnionych jednostek 113 551). Należy podkreślić, że zainteresowanie badaczy skupiało się głównie na materiałach dotyczących powstania i pierwszych lat Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Poza tym w związku z prowadzonymi poszukiwaniami materiałów dowodowych do procesów przeciwko hitlerowskiemu zbrodniarzom wojennym z akt z okresu okupacji korzystali pracownicy Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce oraz przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości NRD, NRF i Austrii. Wśród badaczy zagranicznych należy wymienić poza naukowcami z krajów demokracji ludowej przedstawicieli Danii, Francji, Indii, NRF, Szwecji, USA i W. Brytanii (zob. tabela na s. 185).

2. Kwerendy

Archiwa w roku sprawozdawczym przeprowadziły ogółem 18 888 kwerend (w r. 1964 — 18 062), w tym krajowych — 17 661, zagranicznych — 1 227:

z tego:

dla władz i urzędów krajowych — 1986, zagranicznych — 124,

dla celów naukowych w kraju — 201, za granicą — 42,

dla osób prywatnych w kraju — 15474, za granicą — 1061.

Ponadto Biuro Prac Naukowych Naczelnej Dyrekcji załatwiło 430 kwerend (70 krajowych, 360 zagranicznych).

Podobnie jak w roku ubiegłym, najwięcej było kwerend dla osób prywatnych (zaświadczenia dla celów emerytalnych, majątkowych, szkolnych, w mniejszej ilości chodziło o dowody działalności rewolucyjnej i niepodległościowej). Szczególnie dużo było pracochłonnych kwerend z akt notarialnych i hipotecznych. Kwerendy dla władz i urzędów prowadzono głównie w aktach sądowych i prokuratorskich, zarówno z okresu okupacji, jak i z okresu PRL. Ograniczały się one do poszukiwania materiałów dowodowych do procesów sądowych. Rozpoczętą w roku sprawozdawczym kwerendą dla Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce zostały objęte wszystkie archiwa (zob. rejestracja tematyczna archiwaliów, s. 186). Z kwerend naukowych

Udostępnienie akt w pracowniach naukowych archiwów oraz kwerendy

Lp.	Archiwum	Pracownia naukowa			Liczba przeprowadzonych kwerend	
		liczba osób korzystających	liczba odwiedzin	liczba udostępnionych jednostek	krajowych	zagranicznych
1	AGAD	606	7 964	15 059	183	55
2	AAN	251	2 997	15 044	707	8
3	ADM	40	100	2 660	8	—
4	WAP w Białymstoku	83	225	2 227	371	124
5	WAP w Bydgoszczy	624	3 602	12 755	823	42
6	WAP w Gdańsku	275	2 084	8 313	257	26
7	WAP w Katowicach	327	2 111	17 026	342	36
8	WAP w Kielcach	214	832	3 327	2 181	12
9	WAP w Koszalinie	70	286	1 569	42	7
10	AP w Krakowie	602	4 138	8 768	333	60
11	WAP w Lublinie	299	2 466	4 872	934	275
12	AP w Łodzi	420	2 088	5 003	4 367	93
13	WAP w Olsztynie	46	384	756	307	30
14	WAP w Opolu	122	825	1 645	149	19
15	AP w Poznaniu	342	2 237	10 072	906	47
16	WAP w Rzeszowie	122	360	1 772	1 164	209
17	WAP w Szczecinie	105	703	4 071	140	43
18	AP w Warszawie	214	1 665	9 185	3 883	48
19	AP we Wrocławiu	462	2 552	11 132	273	84
20	WAP w Zielonej Górze	130	530	3 452	291	9
	Ogółem	5 354	38 149	138 708	17 661	1 227
	w tym OT	799	4 512	17 001	2 278	64
	PAP	746	2 623	9 581	4 261	44

należy wymienić poszukiwania materiałów do dziejów Warszawy z okazji VII wieków Warszawy i 20-lecia wyzwolenia i dziejów innych miast, stosunków handlowych XIV i XV w., wojen szwedzkich, powstania styczniowego, wielkopolskiego, okupacji hitlerowskiej, początków władzy ludowej.

Wśród kwerend zagranicznych obok poszukiwań genealogicznych, dowodów stażu pracy, świadectw szkolnych i odpisów z akt notarialnych prowadzono poszukiwania materiałów do dziejów ludności żydowskiej w Polsce (dla Ziomkostw w Izraelu), Polaków studiujących na uniwersytecie w Genewie, materiałów do historii Danii, działalności Sekcji Rosyjskiej Partii Komunistycznej Niemiec w latach 1919—1920, Bułgarów przebywających w Poznaniu w XVIII—XIX w., aktorów francuskich w Polsce głównie w XVIII—XIX w. itd.

XI. Prace ewidencyjno-informacyjne

1. Inwentarze archiwalne

Liczba inwentarzy archiwalnych znajdujących się w Biurze Prac Naukowych NDAP doszła w końcu roku 1965 do liczby 1123 (w r. 1965 przybyło 246). Kontynuowano prace nad analizą posiadanych inwentarzy oraz przystąpiono do opracowania nowego katalogu inwentarzy znajdujących się w Naczelnej Dyrekcji.

2. Ewidencja materiałów archiwalnych przechowywanych poza archiwami państwowymi

W r. 1965 w ramach akcji rejestrowania materiałów archiwalnych przechowywanych poza archiwami państwowymi ewidencję prowadziły następujące archiwa:

Archiwum Główne Akt Dawnych — w Bibliotece Narodowej i Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego;

Archiwum Akt Nowych — w Bibliotece Narodowej;

WAP w Katowicach — w Bibliotece Śląskiej w Katowicach;

AP w Krakowie (archiwa terenowe) — w regionalnych muzeach, bibliotekach i archiwach parafialnych w Chrzanowie, Nowym Targu, Oświęcimiu, Tarnowie i Żywcu;

AP w Poznaniu — w Bibliotece Kórnickiej i Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz w Muzeum Regionalnym w Koninie (rejestracja zakończona);

WAP w Rzeszowie — w muzeach regionalnych w Krośnie, Gorlicach i Bieczu.

Ogółem zarejestrowano w 1965 r. — 884 pozycje. Kartoteka liczy według stanu na 31. XII. 1965 — 2104 pozycje.

3. Rejestracja tematyczna archiwaliów

W r. 1965 w mniejszym zakresie kontynuowano rejestrację materiałów archiwalnych dotyczących innych krajów. W Archiwum Głównym Akt Dawnych rejestrowano bohemica, a w AP w Łodzi germanica. Jako rodzaj uzupełnienia rejestrowanych germaniców wytypowano inwentarze archiwalne zespołów zawierających materiały do dziejów Niemiec, które zostaną zmikrofilmowane i przesłane do Zarządu Archiwów NRD.

Rozpoczęta w roku ubiegłym przez Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce akcja gromadzenia materiałów dowodowych przeciwko hitlerowskim

zbrodniarzom wojennym — objęła wszystkie archiwa państwowe. Przygotowano spisy zespołów, na podstawie których niektóre archiwa przystąpiły do opracowywania kartoteki osobowej przestępców hitlerowskich.

XII. Nadzór nad archiwami zakładowymi

1. Prace normatywne

W roku sprawozdawczym została uregulowana sprawa nadzoru nad archiwami zakładowymi. Opracowane zostały nowe wykazy urzędów, instytucji i przedsiębiorstw pozostających pod specjalnym nadzorem państwowej służby archiwalnej, których liczba wynosiła 11 293 (łącznie z 427 archiwami dokumentacji technicznej). Podobnie jak w latach ubiegłych, archiwa i NDAP zatwierdzały i opiniowały wykazy akt, normatywy i instrukcje kancelaryjne, a mianowicie:

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych — 86 wykazów akt, instrukcji kancelaryjnych i instrukcji o prowadzeniu składnic akt dla resortu finansów, handlu zagranicznego, skupu, rolnictwa, sprawiedliwości, dla prezydentów rad narodowych, spółdzielczości i Związku Inwalidów Wojennych;

WAP w Białymstoku — 8 wykazów akt i instrukcji kancelaryjnych (przedsiębiorstwa budżetowe, remontowe i zjednoczenie przemysłu terenowego);

WAP w Bydgoszczy — instrukcje kancelaryjne dla prezydentów powiatowych rad narodowych z terenu PAP w Chojnicach;

WAP w Gdańsku — 5 wykazów akt dla Stoczni Gdańskiej w Gdańsku, Biura Konstrukcyjnego Taboru Morskiego w Gdańsku, Gdańskiego Przedsiębiorstwa Geologicznego, Biura Projektów Budownictwa Morskiego i Zakładów Mechanicznych im. K. Świerczewskiego w Elblągu;

WAP w Katowicach — 14 wykazów akt i instrukcji kancelaryjnych dla zjednoczenia i zakładów przemysłowych biur projektowych;

WAP w Koszalinie — wykazy akt i instrukcje kancelaryjne dla wojewódzkiej i powiatowych komend straży pożarnych oraz dla Centrali Materiałów Budowlanych;

AP w Krakowie — 25 wykazów i instrukcji (w tym 2 instrukcje dla archiwów dokumentacji technicznej);

WAP w Lublinie — 5 wykazów akt i 3 instrukcje kancelaryjne, m. in. dla Zakładów Azotowych w Puławach, dla Wydziału Kultury Prezydium WRN;

AP w Łodzi — 12 wykazów akt;

WAP w Opolu — 3 wykazy akt, 3 instrukcje kancelaryjne i 2 instrukcje o porządkowaniu składnic;

AP w Poznaniu — 10 wykazów akt i instrukcji kancelaryjnych (zakłady przemysłowe, budowlane, PKP);

WAP w Rzeszowie — 17 wykazów akt i instrukcji kancelaryjnych (zakłady przemysłowe, rafinerie nafty, Prezydium WRN, Wojewódzki Dom Kultury, Wojewódzka Miejska Biblioteka Publiczna, Zarząd Kin, Orkiestra Symfoniczna w Rzeszowie);

WAP w Szczecinie — 2 wykazy akt (Szczecińskie Biuro Projektów Budownictwa Przemysłowego i Szczecińskie Zakłady Gastronomiczne);

AP w Warszawie — 56 wykazów akt i instrukcji kancelaryjnych, m. in. dla biur projektowych (dokumentacja techniczna);

AP we Wrocławiu — 15 wykazów akt i instrukcji kancelaryjnych (Prezydium WRN, Dyrekcja Okręgowa Poczty i Telekomunikacji, zakłady przemysłowe,

Wojewódzkie Biuro Projektów, „Samopomoc Chłopska”, Wojewódzki Związek Gminnych Spółdzielni, Wojewódzkie Zjednoczenie PGR).

2. Wizytacje archiwów zakładowych

Archiwa państwowe zadania swe w zakresie wizytacji archiwów zakładowych i archiwów dokumentacji technicznej wykonały w 95% (przeprowadzając 4 315 wizytacji). Wizytacje prowadzono pod kątem zabezpieczania i przygotowywania akt do przekazywania do archiwów państwowych.

W roku sprawozdawczym nastąpiła pewna poprawa stanu archiwów w zakładach przemysłowych i radach narodowych. Niektóre archiwa zakładowe zatrudniły wyszkolonych archiwistów. Poprawa ta jest wynikiem współpracy archiwów państwowych z radami narodowymi i zakładami pracy, pomocy udzielanej przez archiwa państwowe przy organizowaniu archiwów zakładowych i prowadzonego szkolenia personelu archiwów zakładowych.

3. Brakowanie akt

W okresie sprawozdawczym Wojewódzkie Komisje Brakowania Materiałów Archiwalnych wydały 12 963 zezwolenia na przekazanie 45 930 m³ akt na makulaturę oraz dokonały 1661 ekspertyz archiwalnych.

4. Kontrola zbiornic makulatury

W roku sprawozdawczym przeprowadzono 908 kontroli zbiornic makulatury.

5. Szkolenie personelu archiwów zakładowych

Podobnie jak w latach ubiegłych, archiwa prowadziły szkolenie pracowników archiwów zakładowych w formie organizowanych kursów, konferencji szkoleniowych, instruktaży indywidualnych, doraźnych konsultacji. Szkoleniem objęto ponad 2 100 osób na 97 kursach zorganizowanych przez archiwa państwowe. Ponadto szkoleniem w zakresie porządkowania akt zajmowało się Towarzystwo Krzewienia Wiedzy Praktycznej w Poznaniu, prowadząc Zaoczny Kurs Archiwalny, którego punkty konsultacyjne działały przy archiwach państwowych w Lublinie i Łodzi. Z Towarzystwem tym współpracuje wielu archiwistów, prowadząc konsultacje i zajęcia praktyczne oraz opracowując skrypty z zakresu archiwistyki i archiwoznawstwa.

XIII. Działalność naukowa i wydawnicza

1. Zebrania naukowe

Na posiedzeniach naukowych, które odbyły się w r. 1965, wygłoszono 99 referatów, z tego pracownicy archiwów centralnych — 15, archiwów wojewódzkich — 65, oddziałów terenowych — 9 i archiwów powiatowych — 10.

Szczegółowy wykaz referatów zawiera załącznik nr 1. Tematyka referatów obejmowała przede wszystkim zagadnienia metodyczne związane z opracowywaniem zasobu, problematykę archiwoznawczą i zagadnienia ustrojowe. W zebraniach naukowych brali niejednokrotnie udział pracownicy nauki spoza państwowej służby archiwalnej.

2. Własne prace naukowe pracowników Naczelnej Dyrekcji i personelu archiwów

Wykaz publikacji ogłoszonych drukiem w roku 1965 przez pracowników NDAP i archiwów państwowych zawiera załącznik nr 2.

3. Prace wydawnicze Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych

Naczelną Dyrekcję Archiwów Państwowych wydała w r. 1965 następujące pozycje:

1) „Archeion” nr XLII, 2) Wykaz tematów opracowywanych na podstawie rękopiśmiennych źródeł archiwalnych i bibliotecznych, zeszyty XV—XVI, 3) Materiały do dziejów Warszawy w warszawskich archiwach państwowych (opr. E. Brańska), 4) Materiały archiwalne do historii XX-lecia Polski Ludowej (opr. A. Ptaśnikowa i K. Rostocka), 5) Inwentarz akt Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa (opr. M. Motas), 6) Inwentarz akt Okręgowego Urzędu Górniczego w Krakowie (opr. St. Mika), 7) Katalog mikrofilmów i fotokopii poloniców z archiwów zagranicznych (opr. B. Jagiełło i H. Karczowa).

W produkcji znajdowały się: „Archeion” nry XLIII i XLIV, „Teki Archiwalne” t. X, Inwentarz Archiwum m. Kazimierza i Wykaz tematów z. XVII.

4. Współpraca z instytucjami naukowymi

W roku sprawozdawczym, podobnie jak w latach ubiegłych, archiwa państwowe kontynuowały współpracę z różnymi instytucjami naukowymi (PAN, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersytet Jagielloński, komitety wydawnictw historycznych, oddziały PTH, TMH itd.), z regionalnymi towarzystwami naukowymi, Towarzystwem Rozwoju Ziemi Zachodnich, muzeami i bibliotekami. Archiwiści brali udział w pracach wymienionych instytucji przy organizowaniu sesji naukowych i zjazdów, przygotowywaniu referatów i odczytów. Do bardziej interesujących sesji należały: sesja poświęcona historii rozwoju przemysłu na ziemiach polskich, VII wieków Warszawy oraz konferencje naukowe z okazji XX-lecia PRL zorganizowane w Katowicach, Koszalinie, Opolu, Szczecinie i Wrocławiu, Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej w Warszawie.

XIV. Prace kulturalno-oświatowe

W związku z obchodami XX-lecia PRL na ziemiach północnych i zachodnich archiwa zorganizowały okolicznościowe wystawy (w Cieszynie, Elblągu, Gliwicach, Jeleniej Górze, Malborku, Opolu, Poznaniu, Szczecinie i Wrocławiu). Ponadto wystawy o XX-leciu PRL zorganizowane w roku 1964 trwały jeszcze w Gnieźnie, Krakowie, Łodzi, Piotrkowie Trybunalskim, Płocku, Skierniewicach i Żyrardowie.

Z wystaw poświęconych innym zagadnieniom wymienić należy:

- 1) Ekspozycja plakatów z lat 1939—1944 (WAP w Kielcach).
- 2) Rewolucja 1905—1907 (AP w Łodzi i archiwa terenowe).
- 3) „Rok 1939 przypomina” (PAP w Łęczycy).
- 4) „Krotoszyn w dokumencie archiwalnym — 550-lecie dziejów miasta” (OT w Kaliszu).
- 5) Przygotowanie materiałów do wystawy z okazji 600-lecia Jasła (OT w Jasle).
- 6) „900-lecie m. Zakroczymia” (AP w Warszawie i archiwa terenowe).
- 7) „900-lecie m. Ciechanowa” (j.w.).

Poza wymienionymi wystawami archiwa zorganizowały wiele pokazów i ekspozycji.

zycji okolicznościowych, współpracując często z muzeami regionalnymi i bibliotekami.

Archiwiści uczestniczyli w pracach kulturalno-oświatowych, publikując artykuły i informacje o archiwach w miejscowej prasie, prowadząc akcję odczytową i przygotowując audycje radiowe i telewizyjne. Tradycyjnie brali udział w obchodach Dni Oświaty, Książki i Prasy, w Komitetach Obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego i pracach Komisji Oświaty i Kultury prezydów rad narodowych. Niezależnie od tego archiwa organizowały wycieczki połączone z pokazami dla młodzieży szkolnej i nauczycielstwa, spotkania z młodzieżą, pogadanki, prelekcje i lekcje historii w szkołach.

XV. Szkolenie studentów

W ramach szkolenia archiwalnego w r. 1965 zorganizowano w kilku archiwach praktyki wakacyjne dla słuchaczy Studium Archiwalnego w Toruniu (AGAD, AP w Krakowie, AP w Warszawie i AP we Wrocławiu). Studenci Uniwersytetu Warszawskiego, Łódzkiego i Jagiellońskiego odbywali w archiwach zajęcia praktyczne połączone z prelekcjami.

XVI. Stosunki z zagranicą

W roku sprawozdawczym pracownicy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i archiwów państwowych wyjeżdżali za granicę z okazji:

1) udziału w międzynarodowych kongresach i konferencjach archiwalnych:

a) Henryk Altman (naczelný dyrektor) — IX Konferencja Okrągłego Stołu (Londyn), Posiedzenie Komitetu Wykonawczego Międzynarodowej Rady Archiwalnej (Madryt), Kongres Archiwistów Francuskich (Paryż), Posiedzenie Komisji Historycznej Polsko-Węgierskiej (Węgry), Zjazd Archiwistów USRR (Kijów);

b) dr Michał Antonów (dyr. WAP w Katowicach) — Konferencja Komisji Polsko-Czechosłowackiej (Bratysława);

2) udziału w Międzynarodowym Stażu Archiwalnym w Paryżu — mgr Jerzy Burchardt z AP we Wrocławiu;

3) wystawy pod nazwą „Tradycje przyjaźni polsko-radzieckiej” zorganizowanej w Moskwie — a) Henryk Altman (naczelný dyrektor) — otwarcie wystawy, b) mgr Aleksander Nowiński (NADP) — likwidacja wystawy;

4) wyjazdów wymiennych archiwistów:

a) do NRD — mgr Witold Look z WAP w Bydgoszczy (PAP Chojnice), mgr Lucyna Turek-Kwiatkowska z WAP w Szczecinie, mgr Władysław Żywień z AP w Poznaniu;

b) do WRL — mgr Mieczysław Kołodziejczak z AP w Łodzi;

c) do ZSRR — mgr Bogdan Jagiełło z NDAP.

Ponadto w ramach wymiany między Polskim Towarzystwem Historycznym a historykami niemieckimi wyjeżdżały: do NRD — dr Krystyna Górską-Gołaską z AP w Poznaniu i mgr Stanisława Pańków z AP w Krakowie. (Prywatnie odbył podróż naukową do Berlina dr Andrzej Kunisz z AP w Krakowie na sympozjum poświęcone problematyce późnego antyku).

Archiwa polskie odwiedzili archiwiści z NRD (5 osób), z CSRS (1 osoba), z Francji (2 osoby), z Włoch (2 osoby) i Szwecji (1 osoba).

Ponadto pracownicy wymiaru sprawiedliwości z NRD i NRF poszukiwali w archiwach polskich materiałów dokumentujących zbrodnie hitlerowskie.

Z pracowni naukowych korzystali liczni badacze zagraniczni — zob. s. 184.

WYKAZ REFERATÓW WYGŁOSZONYCH NA POSIEDZENIACH NAUKOWYCH

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie: 1) M. Husarska — Stan konserwacji naukowej w Polsce, 2) I. Sulowska-Kuraś — Księgi wpisów Metryki Koronnej z lat 1447—1794, 3) M. Wąsowicz — Omówienie Przewodnika po WAP w Szczecinie.

Archiwum Akt Nowych: 1) A. Franusiewicz — Omówienie czasopisma: „Woprosy Archiwowiedienja” za r. 1964; 2) E. Kolodziej — Omówienie czasopisma „Der Archivar” za rok 1964, 3) B. Kroll — Technika opisu i inwentaryzacji akt XX-wiecznych, 4) M. Motas — Przepisy archiwalne w Polsce międzywojennej, 1918—1939, 5) M. Motas — Omówienie Przewodnika po WAP w Szczecinie, 6) B. Skrzyszewska — Konkretne źródłownawstwo historii ZSRR. Omówienie artykułu zamieszczonego w „Woprosach Istorii” nr 1/1965 (M. P. Gubenki i Litwaka) oraz doświadczeń polskich, 7) St. Stanisławska — Omówienie czasopisma: „The American Archivist” nr 1/1964, 8) M. Tarkowski — Omówienie czasopism: „Archives” i „Journal of the Society of Archivists” z r. 1964.

Archiwum Dokumentacji Mechanicznej: 1) H. Karczowa, T. Jarzębska i E. Szelenbaum — Omówienie krajowej literatury dotyczącej archiwizacji nagrań, 2) H. Karczowa, T. Jarzębska i E. Szelenbaum — Omówienie zagranicznej literatury dotyczącej archiwizacji nagrań, 3) D. Majerowicz — Cechy i metody opracowania fotografii dokumentalnej, 4) M. Wróblewski — Londyńskie zbiory fotografii prasowej.

WAP Białystok: 1) I. Filipowicz — Dzieje Archiwum Państwowego w Suwałkach, 2) D. Godlewska — Zespoły fragmentaryczne, szczątkowe oraz varia w PAP w Łomży, 3) A. Sztachelska — Wstęp do grupy zespołów zarządów miejskich powiatu białostockiego.

WAP Bydgoszcz: 1) K. Ciesielska — Wstęp do inwentarza XIX-wiecznych akt m. Torunia, 2) Zbiorowo — Przewodnik po zasobie szczecińskim.

WAP Gdańsk: 1) Cz. Biernat — Ogólne zasady opracowywania przewodników po archiwach — ocena przewodnika szczecińskiego, 2) Cz. Stodolny — Ocena akt o wartości trwałej związków zawodowych na terenie województwa gdańskiego, 3) J. Wiśniewski — Z doświadczeń szkolenia archiwistów przyzakładowych na terenie działalności WAP w Gdańsku.

WAP Katowice: 1) A. Bogdanow, I. Pampuch — Omówienie zagranicznych czasopism archiwalnych, 2) J. Jaros — Uwagi o zespole: Centralny Zarząd Przemysłu Węglowego w Katowicach, 3) M. Rożkowicz — Charakterystyka zespołu: „Gau-arbeitsamt u. Reichstreuhänder der Arbeit Oberschlesien”, 4) B. Spyra — Akta z okresu okupacji hitlerowskiej w OT Pszczynie, 5) Zbiorowo — Omówienie przewodnika po WAP w Szczecinie.

WAP Kielce: 1) H. Kowalczyk — Materiały źródłowe do dziejów przemysłu w latach 1919—1939 w zasobie WAP w Kielcach, 2) T. Ryszewska i St. Marcinkowski — Źródła do początków władzy ludowej w Kieleckiem w zasobie WAP w Kielcach, 3) Zbiorowo — dyskusja nad Przewodnikiem po WAP w Szczecinie.

WAP Koszalin: 1) Z. Jażdżewski — Omówienie wstępu do zespołu akt „Wydział Powiatowy i Powiatowa Rada Narodowa Miastko”, 2) Z. Jażdżewski — Informacja o ostatnich wydawnictwach NDAP, 3) A. Muszyński — Wykaz akt, sposób opracowania i jego znaczenie dla narastającego zasobu, 4) H. Rybicki — Zagaje-

nie dyskusji nad Przewodnikiem po WAP w Szczecinie, 5) H. Rybicki — Ustalenie zasad postępowania z zespołami szcztątkowymi, 6) H. Rybicki — Pojęcie i metody opracowywania dokumentacji sposobem mechanicznym.

AP Kraków: 1) H. Dobrowolski — Z pobytu na Węgrzech, o archiwach i za-
bytkach sztuki, 2) M. Friedberg — Przygotowanie do zawodu archiwalnego, 3) Z. Ho-
mecka — Sąd 6-ciu miast, jego organizacja i akta (1356—1725), 4) W. Kolak — Zbiór
rycin A. Grabowskiego w Archiwum Państwowym M. Krakowa i Województwa
Krakowskiego, 5) St. Pańków — Omówienie Przewodnika po WAP w Szczecinie,
6) Z. Wojaś — Omówienie „Katalogu archiwum prowincji oo. Bernardynów w Kra-
kowie” w opracowaniu H. S. Wyczawskiego.

WAP Lublin: 1) M. Mantyka — Omówienie „Archeionu” XL i XLI,
2) M. Stankowa — Księga sądu kasztelana lubelskiego w Wawolnicy w w. XV,
3) W. Zysko — Struktura władz policyjnych woj. lubelskiego i ich pozostałość akto-
wa w WAP w Lublinie, 4) Zbiorowo — Stan archiwów zakładowych prezydentów rad
narodowych woj. lubelskiego, 5) Zbiorowo — Dyskusja nad Przewodnikiem po WAP
w Szczecinie.

AP Łódź: 1) H. Bieniek, J. Wasiak — Z praktyki stosowania wykazów akt
w zakładach łódzkich, 2) M. Kołodziejczak — Wartość historyczna akt administracji
państwowej i samorządowej z lat 1945—1947, 3) A. Rynkowska, M. Kołodziejczak —
Wrażenie z wizyt w archiwach włoskich i wrażenia z pobytu na Węgrzech, 4) Cz. Wło-
darska — Omówienie Przewodnika po WAP w Szczecinie, 5) Zbiorowo — Omówie-
nie „Archeionu” XLI.

WAP Olsztyn: 1) T. Grygier — Dokumentacja współczesna woj. olsztyńskie-
go, 2) T. Grygier — Izba Rady Najwyższej Prus Książęcych, 3) Fl. Rzemieniuk — Za-
rządy gminne i gminne rady narodowe powiatu nowomiejskiego, 4) E. Staniszew-
ski — Przegląd polskiej literatury archiwalnej za rok 1963, 5) A. Żołądkowski —
Zespół otwarty Prezydium PRN w Moragu.

WAP Opole: 1) S. Czech i J. Cichoń — Charakterystyka stanu zachowania
akt starostw powiatowych z terenu województwa opolskiego, 2) L. Izbiński — Wstęp
do zespołu „Deutscher Volksbund für Polnisch-Schlesien”, 3) H. Lasończyk — Po-
niemieckie inwentarze „Akt miasta Opola”, 4) S. Spychalski — Systematyzacja do-
kumentów pergaminowych w zespole „Akta miasta Nysy”, 5) K. Różanowski — Me-
toda systematyzacji i porządkowania akt NSDAP i jej organizacja na Górnym
Śląsku.

AP Poznań: 1) J. Bobińska — Przewodnik po zespole Akta miasta Turka,
2) K. Chojnacka — Uwagi w sprawie inwentaryzacji dokumentów, 3) Wł. Michałek —
Zespół akt majątku Thurn-Taxis w Krotoszynie, 4) St. Nawrocki — Propozycje
zmiany metod nadzoru nad narastającym zasobem, 5) K. Pawlak — Przewodnik po
zespole Akta miasta Gniezna, 6) I. Radtke — Jednolite rzeczowe wykazy akt,
7) Cz. Skopowski — Archiwum Państwowe w Poznaniu w XX-leciu Polski Ludowej,
8) R. Szczepaniak — Akta z okresu Polski Ludowej w Archiwum Państwowym
w Kaliszu, 9) Zbiorowo — Przegląd wydawnictw NDAP, 10) Zbiorowo — Dyskusja
nad Przewodnikiem po WAP w Szczecinie.

WAP Rzeszów: 1) A. Myćko — Uwagi na temat wartości archiwalnej akt
zespołów PGR w latach 1949—1954 na tle ich powtarzania się w aktach Okręgowego
Zarządu PGR, 2) Zbiorowo — Dyskusja nad Przewodnikiem po WAP w Szczecinie,
3) Zbiorowo — Dyskusja nad referatem St. Nawrockiego „Praktyka brakowania akt
w urzędach”.

WAP Szczecin: 1) B. Frankiewicz — Materiały archiwalne do zagadnienia
pracy niewolniczej na Pomorzu Zachodnim w latach 1939—1945, 2) H. Lesiński —

Państwowa służba archiwalna we Włoszech w świetle nowego ustawodawstwa archiwalnego, 3) A. Poniatowska — Organizacja i zasób aktowy Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie, 4) L. Turek-Kwiatkowska — Przekształcenie Archiwum Szczecińskiego w placówkę naukową w drugiej połowie XIX wieku, 5) Zbiorowo — Omówienie wydawnictw NDAP z roku 1965.

AP Warszawa: 1) J. Kazimierski — Zarys historii Archiwum Miejskiego Warszawy w latach 1643—1951, 2) J. Kowalska i A. Wróblewski — Akta „Ochrawy” Warszawskiej, 3) I. Okón — Omówienie Przewodnika po WAP w Szczecinie, 4) H. Świdowa — Metody przechowywania druków w aktach archiwalnych, 5) S. Wójcikowa — Kryteria gromadzenia zbiorów w bibliotece archiwum.

AP Wrocław: 1) J. Domański — Mapy i rysunki techniczne w Magistracie m. Wrocławia, 2) E. Kobzdaj — Powstanie i rozwój władz miejskich i powiatowych w Legnicy w latach 1945—1950, 3) W. Malewiczowa — Akta klasztoru cystersów w Krzeszowie, 4) Cz. Margas — Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Jeleniej Górze w latach 1945—1950, 5) J. Michalska — Problemy opieki nad narastającym zasobem archiwalnym (uwagi do artykułów Cz. Biernata i S. Nawrockiego z „Archeionu” XL), 6) A. Stojanowska — Księgi gospodarcze majątku Hatzfeldtów w XVIII—XIX w., 7) Zespołowo — Dyskusja nad Przewodnikiem po WAP w Szczecinie.

WAP Zielona Góra: 1) J. Bławatowa — Dobrowolna Opieka Społeczna w mieście i powiecie Gorzów w latach 1945—1949, 2) M. Brychcy — Porządkowanie akt b. zarządów gminnych, 3) W. Daraszowa — Omówienie Przewodnika po WAP w Szczecinie, 4) L. Milczarek — Przewodnik po zespołach PAP w Szprotawie.

Załącznik nr 2

WYKAZ PRAC, ARTYKUŁÓW, RECENZJI I SPRAWOZDAŃ OGŁOSZONYCH DRUKIEM W R. 1965 PRZEZ PRACOWNIKÓW NACZELNEJ DYREKCJI ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH I ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych:

1) H. Altman (łącznie z A. Rynkowską). *Recenzja: La legge sugli archivi*. Rzym 1963 („Archeion” XLII);

2) P. Bańkowski: a) *Dokumenty grodzieńskie do historii rodu Adama Mickiewicza* („Archeion” XLIII), b) *Konferencja dyrektorów archiwów państwowych* (jw.);

3) E. Brańska: a) *Materiały do dziejów Warszawy w warszawskich archiwach państwowych*, Warszawa 1965, b) *Les archives municipales en Pologne* („Archivum”, Paryż 1965), c) *Das Organisationsnetz der staatlichen Archive in Volkspolen* (Informationsdienst der Staatlichen Archivverwaltung für wissenschaftliche Übersetzung Nr. 2, Poczdam 1965 — przekład artykułu zamieszczonego w „Archeionie” XLI);

4) B. Jagiello (łącznie z H. Karczową): *Katalog mikrofilmów i fotokopii polonich z archiwów zagranicznych*, Warszawa 1965;

5) W. Lipińska: *Kontrola (scontrum) państwowego zasobu archiwalnego* („Archeion” XLII);

6) A. Nowiński: *Wystawa archiwalna pt. „Tradycje przyjaźni polsko-rosyjskiej* („Archeion” XLII);

7) A. Ptaśnikowa i K. Rostocka: *Materiały archiwalne do historii XX-lecia Polski Ludowej*, Warszawa 1965;

8) K. Rostocka: zob. A. Ptaśnikowa i K. Rostocka;

9) K. Weyman: Artykuły hasłowe w wydawnictwie encyklopedycznym Towarzystwa Naukowego Organizacji i Kierownictwa pod nazwą „Vademecum Dyrektora”: a) *Akta*, b) *Dokumentacja — rodzaje i znaczenie*, c) *Papier — oszczędna gospodarka papierem*, d) *Papier — rodzaje, klasy, odmiany, gramatury i formaty*, e) *Skorowidze*, f) *Tabele*, g) *Terminowanie spraw*.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

1) J. Jankowska: *Archiwa państwowe na ziemiach zachodnich i północnych w okresie dwudziestolecia Polski Ludowej* („Przegląd Zachodni”, Nr 2/1965);

2) D. Kosacka: *Historia Lasu Bielańskiego* („Rocznik Warszawski” IV, 1963);

3) St. Kuczyński: a) *Muzeum Historii Francji w Archives nationales w Paryżu* („Archeion” XLII), b) *Dwie pieczęcie większe Janusza I, księcia mazowieckiego* („Wiomości Numizmatyczne” 1965), c) *O fałszerzach pieczęci w dawnej Polsce* („Mówią Wieki” 1965), d) *150 lat w służbie nauki. Jubileusz Archiwum Głównego* („Stolica” 1965), e) *Międzynarodowy staż archiwalny w Archives nationales w Paryżu* („Studia Źródłoznawcze” X), f) *II-gi Tydzień Archiwów (12—20. X. 1963)* (jw.), g) *Insygnia* — hasło [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. 5, Warszawa 1965, h) *Recenzja*: Wł. Budka: *Pieczęć i herb m. Jasła* [w:] *Studia z dziejów Jasła i pow. jasielskiego*, Kraków 1964 („Wiomości Numizmatyczne” 1965), i) *Recenzja*: F. Gryglewicz: *Pieczęć i jej symbolika w Nowym Testamencie*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1963 t. 10 („Studia Źródłoznawcze” X), j) *Recenzja*: E. Kamiencewa, N. W. Ustiugow: *Russkaja sfragistyka i gieraldyka*, Moskwa 1963 („Wiomości Numizmatyczne” 1965), k) *Recenzja*: K. Konarski: *Dalekie i bliskie*, Wrocław 1965 („Mówią Wieki” 1965);

4) H. Rappaport: a) *Geneza II Rzeczypospolitej a rola PPS* („Kwartalnik Historyczny” 1965), b) *Polonica w aktach III Oddziału Kancelarii Własnej Jego Cesarskiej Mości, przechowywanych w byłym Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym w Moskwie* („Archeion” XLII);

5) I. Sułkowska-Kuraszowa: *Sprawozdanie z działalności Sekcji Archiwalnej Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie w r. 1965* („Archeion” XLII);

6) M. Wąsowicz: a) *Spotkanie archiwistów z Niemieckiej Republiki Demokratycznej z pracownikami naukowymi archiwów warszawskich w dniu 14 października 1964 roku* („Archeion” XLII), b) *Sprawozdanie z czasopisma „Der Archivar” XVII, z. 2/3* (jw.), c) *Moje wrocławskie wspomnienia* („Sobótka” XX);

7) J. Zaborowska: a) *Akta Kaliskiego Trybunału Cywilnego 1807—1876 (1879)* („Archeion” XLII), b) *Przekład pracy: W. Doroszenko, Więzy rynkowe folwarków inflanckich w XV i XVI w.* („Przegląd Historyczny” LVI).

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

1) B. Kroll: *Akta polskich władz emigracyjnych na Zachodzie z okresu drugiej wojny światowej przechowywane w Archiwum Akt Nowych w Warszawie* („Archeion” XLII);

2) M. Motas: a) *Inwentarz akt Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa 1918—1922*, Warszawa 1965;

3) A. Piber: *Spuścizna archiwalna — jej istota, zawartość, układ — metody porządkowania* („Archeion” XLII);

4) B. Skrzyszewska (łącznie z Z. Landau): *Sprawozdania resortów Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego* [w:] *Polska Ludowa. Materiały i Studia*, t. IV, Warszawa 1965.

Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie:

1) H. Karczowa (łącznie z B. Jagiełło): *Katalog mikrofilmów i fotokopii poloniców z archiwów zagranicznych*, Warszawa 1965.

AP w Bydgoszczy:

1) K. Ciesielska: a) *Dwa nieznane pamiętniki uczestników powstania styczniowego* („Archeion” XLII), b) *Sprawozdanie z działalności Sekcji Archiwalnej Toruńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w r. 1964* (jw.), c) *Dzieje miast: Barcina, Kamienia Krajeńskiego, Kikoła, Koronowa, Lipna, Łasina, Łobżenicy, Miasteczka, Mroczy, Rynaszewa, Sępólna, Solca, Tucholi i Wysokiej* [w:] *Miasta polskie w tysiącleciu*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, d) *Recenzja: W. Maas: Zur Siedlungskunde des Warthe—Weichsellandes, Sozialgeographische Betrachtungen*. Marburg/Lahm 1961 („Zapiski Historyczne TNT” XXX), e) *Recenzja: T. Esman i Z. Guldon: Statuty i przywileje cechów bydgoskich z lat 1434—1770*, Bydgoszcz 1963 (jw.), f) *Recenzja: A. Wolff: Księga ławnicza miasta Nowej Warszawy (1416—1485)*, Wrocław 1960 („Archeion” XLII);

2) I. Janosz-Biskupowa: a) *Rola Torunia w Związku Pruskim i wojnie trzynastoletniej 1440—1466* („Roczniki TNT” 60, 1965), b) *Rozwój przestrzenny miasta Jeziorany* („Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1965), c) *Dzieje miast: Brzeście Kujawskiego, Chodcza, Górzna, Janikowa, Kcyni, Kowala, Lubrańca, Nieszawy i Ostromecka* [w:] *Miasta polskie w tysiącleciu*...

3) T. Kaliski: a) *Historia miast: Gniewkowa, Inowrocławia, Janowca Wielkopolskiego, Kwieciszewa, Rogowa i Zernik* (jw.), b) *Miasta pod zaborem pruskim (1773—1918)* [w:] *Żnin. 700 lat dziejów miasta*, Bydgoszcz 1965, c) (z B. Kwiatkowską): *Kruszwica w okresie 1772—1918* [w:] *Kruszwica. Zarys monograficzny*, Toruń 1965;

4) B. Kwiatkowska: a) *Historia miast: Kruszwicy, Pakości, Gąsawy, Gębic i Wylatowa* [w:] *Miasta polskie w tysiącleciu...*, b) zob. T. Kaliski i B. Kwiatkowska;

5) A. Perlińska: a) *Materiały o sytuacji mieszkaniowej bezrobotnych Grudziądza. Sprawa tzw. „Madery” w latach 1931—1935* („Rocznik Grudziądzki” 1965), b) *Wystawa w Bydgoszczy pt. „W 25 rocznicę najazdu hitlerowskiego”* („Archeion” XLII), c) *Kruszwica w okresie międzywojennym* [w:] *Kruszwica. Zarys monograficzny*, Toruń 1965, d) *Żnin w międzywojennym dwudziestolecu (1919—1939)*, [w:] *Żnin. 700 lat dziejów miasta*...

WAP w Gdańsku:

1) Cz. Biernat: a) *Les Archives d'Etat a Gdańsk* („Acta Poloniae Historica” XI), b) *Wyodrębnianie zespołów w zasobie aktowym rad narodowych* („Archeion” XLII);

2) W. Klesińska: a) *Elbląg* [w:] *Miasta polskie w tysiącleciu*..., b) *Związek Pruski* („Litera” 6/1965);

3) J. Rumiński: a) *Falszerstwa dokumentów Krzysztofa Stanisława Janikowskiego w Prusach Królewskich w połowie XVII w.* („Zapiski Historyczne TNT”

XXX), b) (łącznie z E. Cieślakiem) *Raporty rezydentów francuskich w Gdańsku w w. XVIII (1715—1719)*, Gdańsk 1964.

WAP w Katowicach:

1) M. Antonów: *Towarzystwo przemysłowców polskich w Bytomiu, Katowicach i Królewskiej Hucie w latach 1890—1914* („Kwartalnik Opolski” 1964);

2) Z. Boda-Kręzel: a) *Plany ewakuacji więzień i obozów na terenie rejencji katowickiej w 1943 r.* („Zaranie Śląskie” 1965), b) *Niektóre dane o działalności podziemia* (Biuletyn nr 53 Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach pt.: „Rozwój życia politycznego w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945—1947”, Katowice 1965);

3) J. Jaros: a) *Historia górnictwa węglowego w Zagłębiu Górnśląskim do 1914 r.*, Wrocław 1965, b) *Problem akt personalnych do r. 1945 w przemyśle węglowym* („Archeion” XLII), c) *Recenzja: S. Kossuth, Górnictwo węglowe na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku* („Przegląd Górniczy” XXI), d) *Zarys dziejów kopalni Murcki do 1945 r.* (Informacja techniczno-ekonomiczna Jaworznicko-Mikołowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego);

4) F. Sobalski: a) *Nowy lokal Archiwum Państwowego w Częstochowie* („Archeion” XLII), b) *Opis zabudowań dworu i wsi Nieznanice, pow. Wieluń, z r. 1819* („Polska Sztuka Ludowa”, 1965), c) *Skargi cechów ciesielskiego i malarskiego w Częstochowie* (jw.), d) *Materiały do stosunków gospodarczo-społecznych powiatu częstochowskiego w XIX—XX w.* („Ziemia Częstochowska” V, Katowice 1965).

WAP w Kielcach:

1) J. Jedliński: *Konferencja naukowa archiwistów państwowych województwa kieleckiego* („Archeion” XLII);

2) A. Makowska: *Sprawozdanie z czasopisma „The American Archivist” 1964, nry 1—2* („Archeion” XLII).

WAP w Koszalinie:

1) H. Rybicki: *Recenzje: a) Golczewski, Pomorze Zachodnie na przełomie dwu epok* („Zapiski Koszalińskie” 1964), b) *Z pradziejów Pomorza Środkowego — praca zbiorowa* (jw.), c) *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik* (jw.), d) *Początki władzy ludowej w Kołobrzegu* („Biblioteka Słupska” XIV, Poznań 1965).

AP w Krakowie:

1) Z. Abrahamowicz: a) *Trzy tureckie strategiczne mapy Ukrainy XVI—XVII w.* (Sprawozdania z posiedzeń Oddziału PAN w Krakowie, VII—XII, 1964), b) *Persisches Kasane in türkischen und slavischen Sprachen und in der Toponymik des Dest-i Qüpcaq* („Ural-altaische Jahrbücher” XXXVI, Wiesbaden 1965), c) *Turkie Geographie Nomes Quaci'abd Quaci Saracji in Crimea* („Folia Orientalia” VI, Kraków 1965).

2) H. Dobrowolski: a) *Materiały poświęcone pamięci i spuściźnie prof. dr Zygmunta Młynarskiego, Działalność rewolucyjna i społeczno-polityczna* („Biuletyn Prasoznawczy” nr 7, 1964), b) *Lenin w Krakowskim Związku Pomocy Więźniom Politycznym w Rosji* („Informator Przyjaźni” nr 2, Kraków 1965), c) *Pierwsza Międzynarodówka w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie* („Małopolskie Stu-

dia Historyczne" 1965), d) *Głos w dyskusji na sesji naukowej poświęconej setnej rocznicy utworzenia I Międzynarodówki* („Z pola walki" 1965), e) *Krakowska Izba Przemysłowo-Handlowa i jej akta z lat 1850—1939* („Archeion" XLII), f) *IX Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Warszawie, Dział Polska Ludowa, Warszawa 1964* (głos w dyskusji), g) *Dzieje miast: Nowego Sącza (współautorstwo) i Zakopanego* [w:] *Miasta polskie w tysiącleciu ...*, h) *Henryk Kapiszewski (nekrolog)*, („Archeion" XLII);

3) M. Friedberg: *Recenzja: Księga długów miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej w oprac. K. Ciesielskiej i I. Janosz-Biskupowej* („Archeion" XLII);

4) A. Kamiński: a) *Jordan Mikołaj z Zakliczyna (1467—1521)* (PSB XI), b) *Jordan Spytek Wawrzyniec z Zakliczyna (1518—1568)* (jw.), c) *Historia miejscowości Czchowa, Dobczyń, Gdowa, Krościenka, Skawiny, Wojnicza, Zakliczyna* [w:] *Miasta polskie w tysiącleciu ...*, d) *Recenzja: Biecz. Studia historyczne pod red. R. Kality* („Małopolskie Studia Historyczne" 1965), e) *Informacja o wystawie „600 lat Skawiny w dokumencie archiwalnym (1364—1964)"* („Archeion" XLII);

5) H. Kapiszewski: a) *Odrębność zespołowa akt Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie z okresu okupacji* („Archeion" XLII), b) *Jerschina M. St. (1905—1959) pedagog, pisarz, działacz młodzieżowy i kulturalny* (PSB XI), c) *Józef (zm. 1501) metropolita kijowski* (jw.), d) *Jurkowski Eugeniusz (1897—1945) poseł na sejm, działacz społeczno-polityczny* (jw.).

6) A. Kielbicka: a) *IX Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Warszawie, Dział Polska Ludowa, Warszawa 1964* (głos w dyskusji), b) *Ważne źródła do historii gospodarczej — akta Izby Przemysłowo-Handlowych* („Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 1965);

7) A. Kunisz: a) *Zarysy dziejów 7 miast Ziemi Tarnowskiej* [w:] *Miasta polskie w tysiącleciu ...*, b) *Kontakty ludności ziem polskich z imperium rzymskim w świetle znalezisk monetarnych* („Wiadomości Numizmatyczne" 1965);

8) St. Mika: *Inwentarz akt Urzędu Górniczego w Krakowie 1854—1943*, Warszawa 1965;

9) A. Palarczykowa: *Die Nazibehörden des Konzentrationslagers Auschwitz, deren Kanzlei und ihr Aktennachlass* („Archivmitteilungen" XV, 1965 — przekład z „Archeionu" XL).

10) St. Pańków: a) *Podstawowe wiadomości z zakresu nauki o archiwach*, Poznań 1965 (skrypt Towarzystwa Krzewienia Wiedzy Praktycznej dla korespondencyjnego kursu archiwalnego), b) *Justimonti Wawrzyniec (zm. ok. 1610), Włoch nobilitowany w Polsce* (PSB XI), c) *Kalahora Salomon (zm. 1592), doktor medycyny w Krakowie i Kazimierzu pod Krakowem* (jw.), d) *Kaldherberger Piotr (zm. 1423), mieszczanin krakowski* (jw.), e) *Miasto Chrzanów* [w:] *Miasta polskie w tysiącleciu ...*;

11) St. Peleszowa: *Nieznane listy Adama Naruszewicza* („Ruch Literacki" 1965);

12) B. Ratusiński: *Recenzja: E. Wojciechowski: Zarys rozwoju rachunkowości w dawnej Polsce*, Warszawa 1964 („Przegląd Historyczny" LVI);

13) Z. Rączka: *Jeszcze raz o nadaniu praw miejskich dla m. Żywca* („Gazeta Krakowska" nr 27/1965);

14) Z. Wenzel-Homecka: *Joachim Limbau z Drossen (zm. 1526), malarz krakowski* (PSB XI);

15) Z. Wojaś: a) *Jordan Achacy z Zakliczyna (zm. 1608)* (PSB XI), b) *Zarys dziejów miejscowości: Bochni, Lipnicy Murowanej, Niepołomic, Wiśnicza Nowego* [w:] *Miasta polskie w tysiącleciu ...*

WAP w Lublinie:

- 1) F. Cieślak: *Sprawozdanie z czasopisma „Archivalische Zeitschrift” 60, 1964 („Archeion” XLII);*
- 2) M. Stankowa, (współautorstwo): *Zamek w Bochotnicy pod Kazimierzem („Przegląd Lubelski” I, 1965);*
- 3) W. Zyśko: *Sprawozdanie z czasopisma „Archivmitteilungen” 1963/4—6 („Archeion” XLII).*

AP w Łodzi:

- 1) M. Bandurka: a) *Udział nauczycieli łódzkich w walce o szkołę polską („Biuletyn Historyczny ZNP. Zarząd Okr. m. Łodzi”, wydany z okazji 60-lecia nauczycielskiego ruchu związkowego), b) (artykuły prasowe): „Strajki szkolne”, „Manifestacje” i „Strajki szkolne na wsi w latach 1905—1907” („Głos Robotniczy” 1965);*
- 2) A. Bednarek: *Recenzje publicysty w Getynger Arbeits-Kreis („Przegląd Zachodnio-Pomorski” 3/1965);*
- 3) M. Cygański: a) *Z dziejów okupacji hitlerowskiej w Łodzi 1939—1945, Łódź 1965, b) Hans Koch i Peter Emil Nasarski — Reformatorzy „bońskiego rewizjonizmu” (Przegląd Zachodnio-Pomorski” 1965), c) Recenzja: G. Reitlinger — The GG Allbi of Nation („Wojskowy Przegląd Historyczny” 1964), d) artykuły informacyjne dotyczące problematyki okupacyjnej w czasopismach: „Za wolność i Lud”, „Ogłosy”, Biuletyn Zachodniej Agencji Prasowej;*
- 4) M. Kołodziejczak: *Jeziorowski Teodor (PSB XI);*
- 5) J. Kozłowski: *Materiały do dziejów łódzkiej organizacji ZNP w archiwach Zarządu Okręgu ZNP w Łodzi (1945—1962) i Wojewódzkiego Zarządu Okręgowego ZNP w Łodzi (Biuletyn Historyczny ZNP — Zarząd Okręgowy m. Łodzi, 1965);*
- 6) A. Rynkowska: a) *Sprawozdanie z „Rassegna degli Archivi di Stato” XXIII (1963), nry 1—2 („Archeion” XLI), b) (łącznie z H. Altmanem) Recenzja: La legge sugli archivi, Rzym 1963 (jw.).*

WAP w Olsztynie:

- 1) T. Grygier: a) *Organizacja władzy najwyższej Prus Książęcych („Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1964); b) Dokumentacja współczesna województwa olsztyńskiego (jw.), c) Sumariusz akt Etats-Ministerium (jw., 1965), d) Sprawozdanie z czasopisma „Der Archivar” XVII, z. 1 („Archeion” XLII), e) Recenzja: I. Geundermann: Herzogin Dorothea von Preussen („Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1965).*

WAP w Opolu:

- 1) S. Czech: a) *Materiały dotyczące Opolszczyzny okresu Polski Ludowej w archiwach państwowych województwa opolskiego („Kwartalnik Opolski” 1965), b) Powiat i miasto Opole w pierwszych latach po wyzwoleniu („Studia Śląskie” IX, 1965);*
- 2) Cz. Glensk: a) *PTZO — Teatr Objazdowy („Kwartalnik Opolski” 1965), b) Zła passa czy coś więcej, czyli festiwale i dzień powszedni PTZO (jw.), c) Tematy współczesne (jw.);*
- 3) L. Izbiński: *Patrioci czescy w brzeskim więzieniu 1942—1944, Opole 1965.*

AP w Poznaniu:

1) J. Bielecka: a) *Inwentarze ksiąg archiwów grodzkich i ziemskich Wielkopolski XIV—XVIII w.*, Poznań 1965, b) *O lepszą systematyzację źródeł do historii gospodarczej* („Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” XXVI, 1964), c) *Recenzja*: V. Proházka: *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16 a 17 století*. Č.A.V. Praha 1963 („Studia Źródłoznawcze” X, 1965);

2) K. Górską-Gołaską: *Pomiary gruntowe w Wielkopolsce*, Wrocław 1965;

3) J. Majewski: a) *Gospodarka i administracja miasta* [w:] *Dzieje Gniezna, Warszawa 1964*, b) *Spółdzielczość oszczędnościowo-pożyczkowa w Wielkopolsce i na Pomorzu 1918—1939*, Warszawa 1965, c) *Problematyka badań nad przedsiębiorstwami typu spółdzielczego w okresie kapitalizmu* („Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” XXVI, 1964);

4) St. Nawrocki: a) *Dzieje Gniezna* (współautorstwo), b) *Pierwsze dni okupacji hitlerowskiej w Wielkopolsce* (Serwis publicystyczno-informacyjny Zachodniej Agencji Prasowej nr 46/47 1965), c) *Materiały archiwalne dotyczące ziem polskich w okresie drugiej wojny światowej, przechowywane w Deutsches Zentralarchiv, Abteilung I w Poczdamie* („Archeion” XLII), d) *Recenzja*: J. Wójtowicz: *Narastanie kapitalizmu w rolnictwie ziemi chełmskiej (majorat ostromecki w latach 1772—1880)*, Toruń 1962 („Kwartalnik Historyczny” LXXI), e) *Sprawozdanie z czasopisma „Archives” nr 31, 1964*, („Archeion” XLII), f) *Sprawozdanie z czasopisma „Journal of the Society of Archivists”, II, 1963—1964, nry 7—9 (jw.)*;

5) I. Radtke: *Recenzja*: B. Hinz „Die Schöppenbücher der Mark Brandenburg, besonders des Kreises Züllichau-Schwiebus, Berlin 1964 („Przegląd Zachodni” 4/1965);

6) Cz. Skopowski: *Korespondencyjny Kurs Archiwalny Towarzystwa Krzewienia Wiedzy Praktycznej w Poznaniu* („Archeion” XLII);

7) R. Szczepaniak: *Sprawy archiwalne na posiedzeniach prezydiów powiatowych rad narodowych na terenie działalności Archiwum Państwowego w Kaliszu* („Archeion” XLII).

WAP w Szczecinie:

1) B. Frankiewicz: a) *Hitlerowskie obozy pracy przymusowej na terenie Szczecina w latach drugiej wojny światowej* („Przegląd Zachodnio-Pomorski” 4/1965), b) *Zbiory pieczęci w świetle ankiet Międzynarodowego Komitetu Sfragistycznego* („Archeion” XLII);

2) H. Lesiński: a) *Rozwój oświaty, kultury i nauki na Pomorzu Zachodnim w XX-leciu Polski Ludowej* („Przegląd Zachodnio-Pomorski”, 6/1965), b) *Dzieje Kołobrzegu* — praca zbiorowa pod redakcją H. Lesińskiego („Biblioteka Słupska” XVI, 1965);

3) A. Poniatowska: a) *Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego w zespole akt pruskiego Naczelnego Prezydenta Prowincji Pomorskiej* („Archeion” XLII), b) *Prasa proletariacka na Pomorzu Zachodnim* („Prasa Polska” 4/1965);

4) L. Turek-Kwiatkowska: *Szczeciński Sąd nadworny w XVI—XVII wieku* („Czasopismo Prawno-Historyczne” XVII, 1965).

AP w Warszawie:

1) J. Rogala: a) *Inwentarz drukarni St. Strąbskiego w 1848 r.* („Roczniki Biblioteczne”); b) (łącznie z H. Świdową): *Nekrologia* („Rocznik Warszawski” IV, 1963);

2) H. Świdowa: zob. J. Rogala i H. Świdowa.

AP we Wrocławiu:

1) A. Dereń: *Archiwum Państwowe m. Wrocławia i Województwa Wrocławskiego oraz archiwa terenowe w latach 1960—1965* („Sobótka” 4/1965);

2) J. Domański: a) *Polskie nazwy miejscowe powiatu złotoryjskiego* („Szkice legnickie” III, 1965);

3) Cz. Margas: *Bibliografia jeleniogórska za lata 1962—1964 i kronika wydarzeń w Jeleniej Górze w roku 1947 i 1963* („Roczniki Jeleniogórskie” III);

4) J. Paślawska: *Recenzja: G. Szekely: Egy nemet humanista es az 1514 évi Magyarországi megtorlás* („Sobótka” 2/1965);

5) Wl. Pyrek: *Sprawozdanie z czasopisma „Archivmitteilungen” XIV, z. 1* („Archeion” XLII);

6) A. Stojanowska: *Recenzja: Ordnungs- und Verzeichnungs-grundsätze für die staatlichen Archive der Deutschen Demokratischen Republik, 1964* („Archeion” XLII).

W. Lipińska, D. Olszewska, M. Pestkowska (Warszawa)

KONFERENCJA DYREKTORÓW ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

W dniu 3 lutego 1966 r. odbyła się w Warszawie pierwsza pod przewodnictwem naczelnego dyrektora Leona Chajna konferencja dyrektorów archiwów państwowych z udziałem przedstawicieli Podstawowej Organizacji Partyjnej, Sekcji Archiwalnej przy Związku Zawodowym Pracowników Kultury i Sztuki i Stowarzyszenia Archiwistów Polskich.

Na program konferencji złożyły się: 1) Informacja naczelnego dyrektora o bieżących pracach Naczelnej Dyrekcji i najbliższych zamierzeniach, 2) Dyskusja nad sprawozdaniem z prac archiwów państwowych i Naczelnej Dyrekcji w latach 1961—1965, 3) Koncepcja i charakter okresowych konferencji dyrektorów archiwów.

Zapoznając zebranych z aktualnymi pracami Naczelnej Dyrekcji, naczelny dyrektor zaznaczył, że są one w zasadzie kontynuacją prac prowadzonych w latach 1961—1965, ale ze względu na konieczność podniesienia roli i autorytetu państwowej służby archiwalnej podjęto szereg niezbędnych kroków zmierzających przede wszystkim do zapewnienia archiwom odpowiedniej podstawy materialnej (zwiększenie etatów i kredytów). Ponadto będzie zwrócona uwaga na podjęcie w większym niż dotychczas stopniu prac nad dalszym rozwojem i pogłębieniem teorii archiwalnej, której osiągnięcia ułatwią archivistom prace nad należytym opracowywaniem zasobu archiwalnego. Wszelkie prace, jakie będą w przyszłości prowadzone, będą oparte o długofalowe plany prac. Dla ustalenia wytycznych i założeń do planu prac na obecne 5-lecie powołano do życia kilka zespołów roboczych, złożonych ze specjalistów (wykaz zespołów roboczych podano w niniejszym numerze na s. 201), które zajmują się już pewnymi zagadnieniami.

W drugim punkcie porządku obrad zastępca naczelnego dyrektora dr M. Biełńska dała wprowadzenie do dyskusji nad sprawozdaniem z prac archiwów i NDAP za lata 1961—1965, zwracając szczególną uwagę na sprawy opracowania zasobu, opiekę nad zasobem narastającym i przejmowanie akt do archiwów.

Jak wynikało z rozesłanego do uczestników konferencji sprawozdania, plan na lata 1961—1965, zakładający pełne udostępnienie do badań naukowych zasobu historycznego, który znajdował się w magazynach archiwalnych przed rozpoczęciem planu 5-letniego, został wykonany. W ciągu 5 lat opracowano 1 500 000 jednostek ar-

chiwalnych, przeprowadzono również scontrum zasobu. Wykonanie podstawowego zadania, i to przez mniej niż planowano placówek archiwalnych, stało się możliwe głównie dzięki temu, że zrezygnowano z pełnego wykonania planu w zakresie pomocy archiwalnych wyższego rzędu oraz dzięki pewnej redukcji planu wydawniczego. Minione 5-lecie przyniosło poważne osiągnięcia na odcinku współpracy z archiwami zakładowymi. Sprawozdanie podkreśliło również poważny wysiłek archiwów włożony w udostępnianie akt (udostępniono 555 000 jednostek archiwalnych), w przeprowadzaniu kwerend (ponad 80 000 kwerend) i rozwój akcji popularyzacyjnej.

Ożywiona dyskusja skoncentrowała się przede wszystkim na zagadnieniu archiwów zakładowych i opiece nad narastającym zasobem. Pomimo dużego wysiłku archiwów państwowych, koncentrującego się na czasochłonnych wizytacjach archiwów zakładowych, mimo żmudnego szkolenia ich personelu, licznych konsultacji przy opracowywaniu instrukcji kancelaryjnych i wykazów akt, sytuacja ciągle nie jest zadowalająca i wymaga dalszej mobilizacji państwowej służby archiwalnej oraz podjęcia bardziej zdecydowanych posunięć odgórnych. Dyskutanci wysuwali przy tym pilną potrzebę właściwej obsady archiwów zakładowych przez osoby odpowiednio przygotowane i przeszkolone. Poza tym poruszono w dyskusji szereg zagadnień dotyczących całokształtu prac archiwów państwowych, kładąc nacisk na zagadnienia związane z konserwacją archiwaliów i potrzebą wprowadzenia do pracy w archiwach odpowiednio przeszkolonych pracowników naukowo-technicznych.

W ostatnim punkcie obrad dyrektorzy archiwów przedłożyli propozycje dotyczące charakteru okresowych spotkań z kierownictwem Naczelnej Dyrekcji. Większość z nich wypowiedziała się za tym, aby konferencje, które powinny się odbywać co kwartał, miały charakter mieszany, tzn. aby tematem ich obrad obok spraw organizacyjno-sprawozdawczych były i zagadnienia metodyczne.

Naczelny dyrektor podsumowując dyskusję podkreślił konieczność większych niż dotychczas kontaktów kierownictwa NDAP z archiwami.

Wanda Lipińska (Warszawa)

POWOŁANIE NA OKRES I PÓŁROCZA 1966 R. ZESPOŁÓW ROBOCZYCH PRZY NACZELNEJ DYREKCJI ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

Dla usprawnienia prac Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w okresie nadchodzącego pięcioletnia (1966—1970) na posiedzeniu Kierowniczego Aktywu Doradczego w dniu 6 października 1965 r. zapadła decyzja o konieczności powołania do życia na okres I półrocza 1966 r. kilku zespołów roboczych, złożonych z doświadczonych pracowników państwowej służby archiwalnej oraz specjalistów od odpowiednich zagadnień archiwalnych. W oparciu o tę decyzję zarządzeniem nr 25 naczelnego dyrektora archiwów państwowych z dnia 4 grudnia powołano siedem zespołów roboczych w składzie następującym:

I. *Zespół do spraw międzyarchiwalnego scalania i rozmieszczania zasobu*: doc. dr J. Jankowska (przewodnicząca), prof. dr A. Stebelski (delegat Rady Archiwalnej), dr Ir. Ihnatowicz, dr W. Maciejewska, doc. dr T. Mencel (członkowie);

II. *Zespół do spraw ustalenia kierunku prac w zakresie normalizacji przepisów podstawowych o państwowej służbie archiwalnej*: doc. dr Z. Kolankowski (przewodniczący), dr M. Bielińska, prof. dr R. Gerber, mgr K. Radczuk, ob. K. Weyman, mgr W. Zyśko (członkowie);

III. *Zespół do spraw analizy sytuacji kadrowej, struktury zatrudnienia i stano-*

wisk w centralnych i wojewódzkich archiwach: mgr H. Dmowska-Grabiasowa (przewodnicząca), mgr B. Kroll, ob. U. Laudańska, mgr W. Lipińska, doc. dr M. Wąsowicz (członkowie);

IV. *Zespół do spraw realizacji uchwał V Konferencji Metodycznej*: dr W. Maciejewska (przewodnicząca), doc. dr A. Kamiński, mgr A. Ptaśnikowa, mgr K. Rostocka, ob. dyr. B. Skrzyszewska (członkowie);

V. *Zespół do spraw kryteriów oddziałów PRL w archiwach*: dr Ir. Ihnatowicz (przewodniczący), doc. dr T. Mencel (delegat Rady Archiwalnej), mgr H. Chrościcka, dr Henryk Dobrowolski, mgr J. Kazimierski, mgr B. Kubiczek (członkowie);

VI. *Zespół do spraw archiwalizacji dokumentacji naukowo-technicznej i dokumentacji audio-wizualnej*: dr D. Kosacka (przewodnicząca), doc. dr Z. Kolankowski (delegat Rady Archiwalnej), mgr K. Rostocka, mgr O. Staroń, prof. dr A. Wyczański, doc. dr A. Wysocki (członkowie);

VII. *Zespół do spraw wzorcowej tematyki kompleksowej wizytacji*: dr M. Bielińska (przewodnicząca), dr H. Lesiński, ob. R. Mercikowa, ob. nac. J. Mikołajczewski, mgr A. Ptaśnikowa, dr Cz. Skopowski (członkowie).

Odpowiedzialnymi za pracę wymienionych zespołów roboczych wznaczeni zostali z ramienia Kierowniczego Aktywu Doradczego: dr W. Maciejewska za pracę zespołów I i IV, dr M. Bielińska za pracę zespołu II, doc. dr M. Wąsowicz za pracę zespołu III, ob. dyr. B. Skrzyszewska za pracę zespołu V, ob. dyr. E. Paszkowska za pracę zespołu VI i mgr W. Lipińska za pracę zespołu VII.

W I kwartale 1966 r. zespoły robocze odbyły po kilka posiedzeń. Sprawozdania z działalności zespołów roboczych, jak również wnioski podjęte w wyniku prac prowadzonych w I półroczu 1966 r., zamieszczone zostaną w następnym XLVI numerze „Archeionu”.

E. Brańska (Warszawa)

KIEROWNICZY AKTYW DORADCZY PRZY NACZELNYM DYREKTORZE ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

Kierownicz Aktyw Doradczy przy naczelnym dyrektorze Archiwów Państwowych wznowił po dłuższej przerwie dnia 6 października 1965 r. swą działalność. W skład Aktywu wchodzi, poza naczelnym dyrektorem: zastępca naczelnego dyrektora, dyrektor Biura Prac Naukowych Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, dyrektorzy dwu centralnych archiwów warszawskich (AGAD, AAN), pierwszy sekretarz podstawowej organizacji partyjnej oraz przewodniczący Sekcji Archiwalnej przy Zarządzie Głównym Związku Zawodowego Pracowników Kultury i Sztuki. Ponadto każdorazowo uczestniczą w obradach referenci spraw omawianych na porządku dziennym.

W ciągu półroczu, tj. od października 1965 do marca 1966 r., Aktyw odbył 4 posiedzenia (6. X., 30. X., 30. XII. 1965 r. i 15. I. 1966 r.). Przedmiotem obrad, poza omówieniem jego regulaminu i planu pracy na najbliższy okres, były następujące sprawy: wytyczne do planu prac archiwów państwowych na rok 1966, opiniowanie rocznych planów archiwów, preliminarz budżetowy na rok 1966, plan wydawniczy Naczelnej Dyrekcji Archiwów na rok 1966, remanenty wydawnictw, zasady honorowania prac wydawniczych w państwowej służbie archiwalnej, zasady uzyskiwania przez pracowników archiwów państwowych zwolnień na prace wydawnicze i naukowo-badawcze, zasady mikrofilmowania akt w archiwach, porządkowanie archiwów zakładowych przez spółdzielczość inwalidzką, odpłatność przeprowadzonych

w archiwach kwerend dla osób prywatnych. Dyskusja nad każdym z wymienionych zagadnień kończyła się podjęciem konkretnych wniosków, które stanowiły następnie podstawę do dalszej działalności Naczelnej Dyrekcji i archiwów państwowych.

Poza wymienionymi sprawami na każdym posiedzeniu dyskutowano nad bieżącymi problemami dotyczącymi państwowej służby archiwalnej.

W. Lipińska (Warszawa)

POSIEDZENIA CENTRALNEJ KOMISJI METODYCZNEJ

(grudzień 1965 — marzec 1966)

Zarządzenie nr 26 naczelnego dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 8 grudnia 1965 r. powołało na następny okres 3 lat Centralną Komisję Metodyczną w nowym, następującym składzie: dr M. Antonow, prof. P. Bańkowski, dr M. Bielińska, dr Cz. Biernat, dr I. Ihnatowicz, doc. dr J. Jankowska, doc. A. Kamiński, mgr B. Kroll, dr W. Maciejewska, doc. T. Mencil, dr St. Nawrocki.

Na pierwszym posiedzeniu dnia 14 grudnia 1965 r. Komisja, w myśl obowiązującego regulaminu, wybrała jednogłośnie na przewodniczącego dr Ir. Ihnatowicza, a na zastępców: doc. A. Kamińskiego i doc. J. Jankowską.

Jako pierwsze pilne zadanie nowa Komisja, po przeprowadzeniu dyskusji, uznała ustalenie planu prac na rok 1966 i sformułowała jego podstawowe wytyczne. Szczegółowy projekt planu prac przedstawiony został przez przewodniczącego na następnym posiedzeniu CKM w dniu 4 lutego 1966 r. W posiedzeniu tym, obok członków Komisji, wzięli udział dyrektorzy archiwów centralnych i wojewódzkich jako przewodniczący wojewódzkich archiwalnych komisji metodycznych.

W wyniku wymiany zdań nad przedstawionym projektem planu włączono do niego następujące problemy:

- 1) sprawę obcojęzycznych nazw zespołów akt po urzędach i instytucjach powołanych do życia na ziemiach polskich przez władze zaborcze lub okupacyjne;
- 2) rozmieszczenie zasobu archiwalnego między archiwa państwowe;
- 3) podział zasobu w obrębie archiwów.

Powyższa problematyka została nawiązana do prac rozpoczętych przez CKM w latach poprzednich. Uzasadnia ją konieczność ostatecznego uregulowania wciąż jeszcze nie rozwiązanych powyższych problemów. Uznano je za szczególnie pilne w związku z podjętymi przez archiwa państwowe pracami w zakresie opracowywania i wydawania pomocy ewidencyjno-informacyjnych, głównie przewodników po zasobach archiwów, oraz ze względu na konieczność uporządkowania centralnej karteoteki zespołów w NDAP.

Ożywiona dyskusja, w której kilkakrotnie brało udział 11 osób, wszechstronnie oświetliła słuszność wysuniętej problematyki. Skorygowano natomiast rozmieszczenie jej w czasie, wysunięto tematy dodatkowe i pewne wnioski organizacyjne.

W toku dalszej dyskusji uzasadniano konieczność opracowywania długofalowych planów pracy Komisji. Znalazło to odbicie we wniosku o przedłużenie kadencji CKM na okres 5-letni i opracowanie odpowiedniego planu tematów. Pięcioletnia kadencja Komisji pozwoli na skoordynowanie jej pracy z potrzebami archiwów i Naczelnej Dyrekcji Archiwów. Uzgodniono również, że Komisja, w myśl postanowień statutu, zajmować się będzie ustalaniem zasad ogólnych, a nie rozważaniem problemów szczegółowych. Uchwały Komisji wraz z ich uzasadnieniem będą zgłaszane do druku w „Archeionie”.

W dalszej dyskusji wypowiedziano się za koniecznością nawiązania ściślejszej współpracy CKM z komisjami w archiwach centralnych i wojewódzkich poprzez sugerowanie opracowania pewnych szczegółowych tematów, wynikających z potrzeb zainteresowanych archiwów, jak również poprzez delegowanie członków CKM na niektóre posiedzenia archiwalnych komisji metodycznych.

Spośród innych problemów, omawianych na posiedzeniu, na uwagę zasługuje jeszcze włączenie do planu Komisji ustalenia zasad opracowania pewnych typów zespołów akt ze szczególnym uwzględnieniem akt współczesnych powstałych po r. 1945. Problem tych akt, zdaniem dyskutantów, wymaga jednak nawiązania bliższej współpracy z archiwami różnych krajów.

W związku z pierwszym wymienionym na początku tematem planu Komisji, dotyczącym obcojęzycznych nazw zespołów, powierzono opracowanie ogólnych zasad w tym zakresie dr St. Nawrockiemu (AP Poznań), który na posiedzeniu CKM w dniu 21 marca przedstawił projekt instrukcji wraz z uzasadnieniem. Projekt ten oraz sporządzone przez archiwa wykazy obcojęzycznych nazw zespołów wraz z propozycjami przetłumaczenia ich na język polski stały się podstawą ożywionej dyskusji. Wobec dużej rozbieżności zdań i przedstawionego przez mgra Bogdana Krolla dodatkowego kontrprojektu instrukcji ustalono na razie ogólne założenia, a mianowicie: 1) w przypadkach występowania obcojęzycznych nazw zespołów archiwalnych należy podawać również ich nazwę w języku polskim, 2) w pierwszej kolejności należy podawać obcojęzyczną nazwę zespołu, jeżeli jest ona oryginalną nazwą twórcy zespołu, a w następnej — jej tłumaczenie w języku polskim, 3) w przypadku, jeżeli są równouprawnione z punktu widzenia formalno-prawnego dwie albo więcej wersje tej samej nazwy w kilku językach, w pierwszej kolejności podaje się nazwę w języku polskim. Ponadto powierzono przygotowanie w terminie do 16 kwietnia nowego projektu instrukcji, w oparciu o wymienione wyżej ogólne założenia, 3-osobowej komisji, w skład której weszli: prof. dr Piotr Bańkowski, mgr Bogdan Kroll i dr Stanisław Nawrocki. Nowy projekt instrukcji przedstawiony będzie na najbliższym posiedzeniu CKM.

Anna Ptaśnikowa (Warszawa)

POSIEDZENIA KOMITETU REDAKCYJNEGO „ARCHEIONU”

Powołany zarządzeniem naczelnego dyrektora Archiwów Państwowych nr 20 z dnia 28 października 1965 r. (zob. „Archeion” XLIV, s. 260) nowy skład Komitetu Redakcyjnego „Archeionu” zebrał się w dniu 10 stycznia 1966 r. dla rozpatrzenia najaktualniejszych spraw dotyczących tego czasopisma. Na porządku dziennym znalazły się: 1) referat red. prof. P. Bańkowskiego pt. „Archeion w ostatnim pięcioleciu i jego dzisiejsze potrzeby”, 2) omówienie ostatnio wydanego numeru XLII, 3) zapoznanie członków Komitetu z zawartością znajdujących się w produkcji numerów XLIII i XLIV (przekazanych do PWN 30 czerwca i 30 grudnia 1965 r.).

Przewodniczący Komitetu naczelny dyrektor L. Chajm w przemówieniu wstępnym sprecyzował rolę Komitetu Redakcyjnego, która polegać ma na: 1) opiniowaniu rocznych i długofalowych planów wydawniczych „Archeionu”, 2) opiniowaniu artykułów zgłoszonych do redakcji, 3) opiniowaniu poszczególnych numerów przygotowanych do druku, 4) ocenie numerów wychodzących z druku i wyciąganiu odpowiednich wniosków, które należałoby uwzględnić przy opracowywaniu numerów następnych.

W ożywionej dyskusji rozpatrywano wszechstronnie rolę „Archeionu” w przeszłości. Nie negując dotychczasowych osiągnięć tego czasopisma, jego roli i znaczenia nie tylko dla rozwoju archiwistyki polskiej, ale i światowej, wysunięto szereg spraw, które by mogły w większym jeszcze stopniu podnieść jego znaczenie i jego atrakcyjność. Do takich spraw należą m. in.: 1) opracowywanie rocznych i długofalowych planów wydawniczych „Archeionu” w oparciu o roczne i długofalowe plany naukowe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, 2) rozbudowanie działu „Problemy archiwistyki” i działu „Recenzje”, 3) wprowadzenie stałego działu „Bibliografia archiwalna”, 4) ewentualne przekształcenie „Archeionu” z półrocznika w kwartalnik, 5) usprawnienie systemu rozprowadzania tego czasopisma, 6) zorganizowanie spotkania redakcji „Archeionu” i Komitetu Redakcyjnego z czytelnikami.

Poruszono również na tym posiedzeniu sprawę tekstu rozesłanej przez redakcję ankiety.

Na następnym posiedzeniu Komitetu Redakcyjnego w dniu 22 kwietnia na porządku dziennym znalazły się dwie sprawy, zreferowane przez red. prof. P. Bańkowskiego: 1) „Archeion” nr XLV, przygotowany przez redakcję do przekazania do produkcji w końcu kwietnia, 2) Plan 5-letni „Archeionu”, przewidujący m. in. wydawanie „Archeionu” trzy razy do roku, poczynając od numeru XLV. Obie wymienione wyżej sprawy, po przeprowadzonej nad nimi wszechstronnej dyskusji, w której kilkakrotnie zabierali głos wszyscy członkowie Komitetu, zostały jednomyślnie zaakceptowane.

Przedmiotem dyskusji była również interpelacja ze strony członków Komitetu w sprawie przedłużającej się już do 11-u miesięcy produkcji XLIII numeru „Archeionu”, którego ukazanie się przewidziane jest dopiero w maju bieżącego roku.

W sprawie zapowiedzianego na początek bieżącego roku spotkania redakcji „Archeionu” z jego czytelnikami postanowiono — ze względu na wielostronne wyniki ankiety (zob. s. 5—14) — przesunąć je na koniec roku.

Eugenia Brańska (Warszawa)

KONFERENCJA NA TEMAT MATERIAŁÓW KARTOGRAFICZNYCH I TECHNICZNYCH DO ODBUDOWY I ROZBUDOWY WARSZAWY

W ramach uroczystości obchodzonych w r. 1965 dla uczczenia VII wieków Warszawy i XX rocznicy jej wyzwolenia, odbyła się w Pałacu Staszica w Warszawie w dniu 28 marca 1966 r. konferencja naukowa pt. „Materiały kartograficzne i techniczne do odbudowy i rozbudowy Warszawy w świetle potrzeb badań naukowych”. Obrady zajął naczelný dyrektor archiwów państwowych Leon Chajny, witając w imieniu organizatorów licznie przybyłych uczestników odbudowy Warszawy, historyków techniki, urbanistów i archiwistów.

Program konferencji obejmował trzy referaty. W pierwszym z nich dr D. Kosacka (AGAD) omówiła „Materiały kartograficzne do dziejów pomiarów i planowania Warszawy (urbanistyczne, architektoniczne i przemysłowe) od czasów najdawniejszych do r. 1918, przechowywane w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych”. Na przykładzie tych materiałów referentka wskazała, że z całego siedmioletniego okresu istnienia Warszawy w zbiorze kartograficznym AGAD zachowało się jedynie około 1000 planów. W tym stanie rzeczy referentka wysunęła postulat jak najszerzej pojętego scalenia wszelkich zachowanych materiałów kartograficznych dotyczących Warszawy.

Następnie zabrała głos mgr J. Szymańska-Pętała (AP M. St. Warszawy i Woj. Warszawskiego), która przedstawiła referat pt. „Dokumentacja techniczna do urbanistyki i architektury zabytkowej Warszawy w latach 1918—1965”. Autorka omówiła organizację instytucji zajmujących się projektowaniem urbanistycznym oraz instytucji zajmujących się odbudową i konserwacją architektury zabytkowej na terenie Warszawy w okresie międzywojennym i powojennym. Referentka położyła nacisk na stan zachowania dokumentacji, wskazując na jej rozproszenie. Omówiła również istniejące zbiory i podkreśliła trudności lokalowe i robocze.

Trzeci referat przedstawiła mgr O. Staroń na temat „Dokumentacja projektowo-kosztorysowa odbudowy i rozbudowy przemysłu warszawskiego z lat 1944—1965”. Referentka położyła główny nacisk na stan zagrożenia materiałów, cennych zarówno dla potrzeb nauki, jak i dla bieżących zadań gospodarki, stan wynikający z braku zrozumienia dla ich wartości przez twórców i użytkowników tych materiałów.

W dyskusji zabierali głos przedstawiciele instytutów naukowo-badawczych, ośrodków urzędowych Prezydium Stołecznej Rady Narodowej oraz archiwisci. We wszystkich głosach przewijała się troska o stan dokumentacji kartograficznej i technicznej przedstawiony w referatach. Wskazywano na konieczność energicznego podjęcia środków zaradczych. Jako takie środki proponowano m. in. wydanie odpowiednich aktów prawnych, nałożenie na zainteresowane instytucje obowiązku przeprowadzenia selekcji powstającej dokumentacji, podjęcie energicznych kroków w zakresie scalenia rozproszonego materiału archiwalnego, zwłaszcza znajdującego się w zbiorach prywatnych. Podkreślono też konieczność sporządzania dokumentacji, przeznaczonej na trwałe przechowanie, na lepszych gatunkach papieru.

W dyskusji przewijała się również myśl zorganizowania scentralizowanego przechowywania materiałów typu kartografii i dokumentacji technicznej. Uzasadniała ją potrzebami udostępniania (inż. Bieniecki, prof. Pazdur, inż. Biernacki). Nawiązując do stwierdzonego w referatach zjawiska różnego stopnia zainteresowania materiałami technicznymi w różnych pionach resortowych, prof. Pazdur wysunął postulat powołania „resortowych organów opiekuńczych”, których zadaniem byłaby współpraca w zakresie zabezpieczenia cennych materiałów archiwalnych. Kilku dyskutantów zwróciło uwagę na potrzebę opracowania i opublikowania katalogu planów Warszawy (doc. Kalinowski, mgr Rynert, inż. Biernacki, doc. Kolankowski). Niektórzy uczestnicy przekazali swe uwagi na piśmie (prof. Kaczorowski).

Podsumowując wyniki zebrania, dr M. Bielińska, zastępca naczelnego dyrektora archiwów państwowych, stwierdziła, że konieczne jest wydanie przepisów prawnych, zobowiązujących instytucje produkujące dokumentację do jej właściwego przechowywania i do selekcji na drodze prawidłowego zorganizowania archiwów zakładowych i opracowania zasad kwalifikowania dokumentów. Naczelna Dyrekcja Archiwów zajmie się tymi zagadnieniami, jak również sprawą scalenia dokumentacji zarówno między archiwami krajowymi, jak i w skali międzynarodowej. Zostanie również zwrócona uwaga na zbiory znajdujące się w rękach prywatnych. Dr Bielińska poinformowała wreszcie, że w druku znajduje się katalog najstarszych planów Warszawy (do r. 1795), którego publikacja przewidziana jest w r. 1966. Dalejze części katalogu są w opracowaniu.

W sali, w której odbywała się konferencja, eksponowane były przykładowe materiały kartograficzne i techniczne dotyczące Warszawy. Szczególne zainteresowanie budził najstarszy plan Ujazdowa z r. 1606 Alessandro Albertiniego.

WYSTAWA pt. „70 LAT RUCHU LUDOWEGO NA WARMII I MAZURACH”

Dnia 18 lutego 1966 r. w gmachu Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie otwarta została wystawa archiwalna pt. „70 lat ruchu ludowego na Warmii i Mazurach”. Organizatorem wystawy był Komitet Wojewódzki Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. Wystawę otwarto z okazji Wojewódzkiego Zjazdu Delegatów ZSL, przypadającego w 70 rocznicę powstania Mazurskiej Partii Ludowej (8 lutego 1896 roku).

Scenariusz wystawy przewidywał pokazanie rozwoju polskiego ruchu ludowego na Warmii i Mazurach w ciągu 70 lat jego istnienia. Ekspozyty (oryginały dokumentów, fotokopie dokumentów, fotografie, rysunki, mapy) z lat 1850—1952 pochodziły z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie, a z lat 1945—1965 — z Archiwum Komitetu Wojewódzkiego ZSL w Olsztynie. Druki pochodziły z Biblioteki Naukowej Archiwum Wojewódzkiego, Biblioteki Stacji Naukowej PTH w Olsztynie oraz z Biblioteki WK ZSL w Olsztynie.

Dwie pierwsze gabloty oraz jedna plansza obejmowały dokumenty dotyczące ruchu społecznego na Warmii i Mazurach w w. XIX. Cztery dalsze gabloty i dwie plansze obejmowały dokumenty inwigilacyjne policji pruskiej w sprawie organizującego się polskiego ruchu ludowego na Warmii i Mazurach. Plansze obejmowały m. in. fotografie organizatorów Mazurskiej Partii Ludowej (MPL) z r. 1896. Następne dwie gabloty i cztery plansze przedstawiały materiały związane z walką MPL z pruskim aparatem administracyjnym, walką wyborczą do parlamentu pruskiego oraz geografią wyborczą polskich organizacji na Warmii i Mazurach. Jako specjalne zagadnienie zilustrowano walkę o język polski w życiu publicznym, prowadzoną przez MPL za pośrednictwem pisma „Mazur”. Dwie gabloty i trzy plansze dotyczyły działalności gospodarczej MPL prowadzonej za pośrednictwem banków ludowych. Przedstawione mapy ilustrowały kierunki osadnictwa niemieckiego oraz obrony osadnictwa polskiego. Szeroki zakres działania politycznego MPL ilustrowały fakty łączności partii z polskim ruchem ogólnokrajowym oraz z niemiecką opozycją. Następne dwie gabloty obrazowały polską literaturę naukową dotyczącą ruchu ludowego na Warmii i Mazurach przed r. 1914. Trzy gabloty i dwie plansze poświęcono ruchowi ludowemu w okresie plebiscytu. W gablotach przedstawiono pełną dokumentację aktową (archiwalną) tego zagadnienia. Plansze ilustrowały cele strategiczne i taktyczne prób powstańczych. Kolejne trzy gabloty i trzy plansze ilustrowały rozwój polskiego ruchu ludowego w Prusach Wschodnich (dokumenty archiwalne, fotografie, druki, mapy). Cztery gabloty zawierały literaturę naukową dotyczącą polskiego ruchu ludowego w Prusach Wschodnich 1918—1945.

Osobną częścią wystawy były ekspozyty ilustrujące dzieje ruchu ludowego w województwie olsztyńskim w latach 1945—1965. Cztery ekrany i sześć gablot obejmowały dokumenty (fotokopie), prasę i wydawnictwa ludowe dotyczące udziału działaczy ludowych w wyzwoleniu Warmii i Mazur, w organizowaniu administracji, osadnictwa, działalności wydawniczej, w walce o władzę w latach 1945—1947 oraz dotyczące problematyki zjednoczeniowej ruchu ludowego na terenie województwa olsztyńskiego. Specjalnie podkreślona była rola Stronnictwa Ludowego w sprawach dotyczących ludności autochtonicznej. Wreszcie ostatnie sześć gablot oraz cztery plansze skupiały materiały dotyczące Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w latach 1960—1965. Szczególnie podkreślono naukową działalność Stronnictwa.

W ciągu pierwszych trzech dni wystawę zwiedziło przeszło 1500 osób. Zainteresowała się nią również Telewizja i Polskie Radio. Wystawa przeniesiona zostanie kolejno do wszystkich miast powiatowych województwa.

Tadeusz Grygier (Olsztyn)

KONFERENCJA POLSKO-CZECOSŁOWACKIEJ KOMISJI HISTORYCZNEJ

W dniach 12—14. V. 1965 r. odbyła się w Bratysławie i Smolenicach kolejna X konferencja Polsko-Czechosłowackiej Komisji Historycznej. Na program konferencji złożyły się: referat prof. dra Cz. Madajczyka i doc. dra H. Ślábka pt. „Główne założenia reformy agrarnej w Polsce i w innych krajach socjalistycznych (1945—1948)”, referat dra J. Chlebowczyka pt. „Polska historiografia o dziejach czechosłowackich oraz o stosunkach polsko-czeskich i słowackich w XIX—XX w. (1945)” oraz komunikaty: dra P. Ratkoša o przygotowaniach do wydania publikacji „Słowacy i Polacy w przeszłości”, dra M. Antonowa z ramienia Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i dra I. Holla z ramienia Archivní Sprava w Pradze. Dwa ostatnie komunikaty archiwalne informowały o postępie prac nad rejestracją bohemiców i poloniców, prowadzoną w archiwach państwowych obu krajów oraz o współpracy w zakresie przekazywania i udostępniania obu stronom archiwaliów. Konferencja przyjęła wniosek delegata Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych o utworzenie w jej ramach podkomisji archiwalnej i zwróciła uwagę na potrzebę informowania ogółu zainteresowanych o wynikach obustronnej akcji rejestracyjnej.

Konferencje Polsko-Czechosłowackiej Komisji Historycznej odbywają się obecnie raz w ciągu roku na zmianę w Polsce i Czechosłowacji. Udział delegata Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych miał miejsce po raz pierwszy w r. 1965.

Michał Antonów (Katowice)

WYMIENNE PODRÓŻE NAUKOWE ARCHIWISTÓW POLSKICH ZA GRANICĘ

W drugiej połowie 1965 r. i w pierwszym kwartale 1966 r. następujący archiwiści polscy odbyli w ramach wymiennych podróży kulturalnych kilkunastodniowe podróże naukowe za granicę: 1) mgr W. Look, kierownik Powiatowego Archiwum Państwowego w Chojnicach (17. VIII—28. VIII. 1965), 2) mgr L. Turek-Kwiatkowska, pracownik Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Szczecinie (8. IX.—20. IX. 1965), 3) mgr M. Kołodziejczak, dyrektor Archiwum Państwowego w Łodzi (25. VIII.—3. IX. 1965 r. i 4) mgr K. Rostocka, pracownik Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (3. II.—12. II. 1966).

Celem podróży mgra Looka były archiwa Niemieckiej Republiki Demokratycznej, a w szczególności — Archiwum Państwowe w Merseburgu (oddział Centralnego Archiwum w Poczdamie), gdzie mgr Look przeprowadził poszukiwania materiałów do historii miasta Chojnic i powiatu chojnickiego w latach 1773—1920. Materiały do tej tematyki znalazły się w aktach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Ogólnej Organizacji Rzeszy i Prus, a także w Ministerstwie Kultury. W szczególności zasługują w nich na uwagę dwa zespoły: Rep. 77 — Ministerium des Innern — Politisch verdächtige Polen i Rep. 99, IX — Kammergericht — Polenprocesse. W aktach tych odzwierciedla się m.in. walka ludności powiatu chojnickiego z naporem germanizacyjnym na tym terenie. W walce tej odegrała znaczną rolę młodzież gimnazjum chojnickiego, której jednym z przywódców był Florian Cejnowa, znany pisarz kaszubski (1817—1881). W aktach znajduje się specjalny wolumen dotyczący tej postaci.

W Merseburgu przebywała również mgr L. Turek-Kwiatkowska, która poszu-

kiwała materiałów uzupełniających do pracy doktorskiej pt. „Rozwój publicznej służby archiwalnej na Pomorzu w w. XIX”. Kwerenda, przeprowadzona częściowo w Poczdamie, nie dała oczekiwanych rezultatów, ponieważ zasób Centralnego Archiwum Poczdzamskiego jest w ten sposób podzielony, że w Poczdamie zostały zgromadzone wszystkie akta dotyczące Rzeszy Niemieckiej (z wyjątkiem akt kilku ministerstw, jak np. *Auswertiges Amt*), natomiast akta dotyczące Prus zostały umieszczone w magazynach w Merseburgu. Dlatego też akta Pruskiej Dyrekcji Archiwów, której podlegało archiwum prowincjonalne w Szczecinie (specjalnie interesujące dla wspomnianej wyżej pracy doktorskiej), znajduje się w Merseburgu. Mgr Turek-Kwiatkowska zbadała następujące zespoły: 1) Rep. 178 — *Direktorium des Staatsarchivs*, a w szczególności zawarte w nim sprawozdania i opinie dotyczące Archiwum Szczecińskiego w latach 1806—1918; 2) *Nachlässe*, w których znajdują się spuścizny poszczególnych pruskich generalnych dyrektorów archiwów (H. von Sybel, R. Koser, P. Kehr). W toku kwerendy natrafiono m.in. na akta z okresu hitlerowskiego, mówiące o zakazie udostępniania archiwaliów szczecińskich badaczom polskim. Mgr Turek-Kwiatkowska zakwalifikowała 200 klatek dokumentów do zmikrofilmowania.

Mgr M. Kołodziejczak przebywał w ciągu kilkunastu dni na Węgrzech. Jego podróż miała na celu zapoznanie się z metodami nadzoru węgierskich archiwów państwowych nad archiwami zakładowymi. M. Kołodziejczak w pierwszej kolejności zapoznał się dokładnie ze sposobem układania akt w magazynach. Jak wynika z jego relacji, w archiwach węgierskich panuje w zasadzie system przejęty z archiwów austriackich, polegający na „układaniu akt w magazynach płasko — w kilkunastucentymetrowych wiązkach, obłożonych w tektury i spinanych ciasno parcianymi paskami (lub innymi), przy czym obowiązuje zasada, że akt się nie szyje”. Metodę tę archiwiści węgierscy uzupełniają sporządzeniem „różnego rodzaju dodatkowych pomocy, w postaci np. indeksów rzeczowych i skorowidzów”. Sprawa opieki nad narastającym zasobem archiwalnym, zdaniem mgr Kołodziejczaka, posiada na Węgrzech również swą specyfikę. W archiwach węgierskich „zagadnienie to przedstawia się w ten sposób, że kancelaria, registratura i archiwum (zakładowe) stanowią trzy człony ściśle ze sobą połączone i powiązane (nie tylko z racji struktury organizacyjnej, ale — co jest bardzo istotne — w praktyce codziennej), a problemy i trudności każdego z nich są przez pracowników administracyjnych traktowane na jednakowej płaszczyźnie, z jednakową znajomością rzeczy i jednakową uwagą. Praktycznie, niemal każdy pracownik administracji (nie mówiąc już o osobach na kierowniczych stanowiskach) potrafi jednakowo dobrze obsługiwać każdy z tych działów”. W związku z powyższą sytuacją archiwiści archiwów państwowych nie przeprowadzają okresowych wizytacji archiwów zakładowych: „Mając, oczywiście, kontakty z urzędami i instytucjami, pomagają i doradzają czy udzielają instrukcji, ale na ogół tylko wówczas, kiedy są przez te zakłady zapraszani”. Warto dodać, że na Węgrzech nie ma wyraźnych zarządzeń, aby akta np. z lat 1945—1950 były przekazywane do archiwów państwowych.

Na Węgry również skierowana była 10-dniowa podróż naukowa mgra K. Rostockiej, która miała za zadanie ogólne zapoznanie się z organizacją i działalnością archiwów węgierskich. W zakresie organizacji mgr Rostocka zwróciła szczególną uwagę na rolę tzw. „inspektorów archiwalnych”. Jest ich sześciu. „Funkcję tę sprawują doświadczeni dyrektorzy archiwów. Spełniają oni rolę doradców, a w żadnym przypadku nie są kontrolerami. Do powierzonych sobie archiwów dojeżdżają co 2—3 miesiące”. Co się tyczy kontroli, to niezależnie od inspektorów „każde archiwum jest odwiedzane przez naczelnego dyrektora dwa razy do roku. Natomiast co

cztery lata są przewidziane kompleksowe wizytacje. Wszystkie działy pracy podlegają wówczas kontroli. W wizytacji biorą udział: inspektor i dwóch pracowników z Naczelnej Dyrekcji. Wizytacja trwa 3—4 dni. W ostatnim dniu wizytacji przyjeżdża naczelny dyrektor. Przy ocenie wniosków, przy wspólnej dyskusji zapadają ostateczne decyzje. W zakresie prac związanych z narastającym zasobem mgr Rostocka zwróciła m.in. szczególną uwagę na problem, który był również przedmiotem zainteresowań dyr. Kołodziejczaka, a mianowicie — stosunek archiwów państwowych do archiwów zakładowych. Na podstawie poczynionych obserwacji mgr Rostocka stwierdziła m.in.: że „prace w archiwach węgierskich idą w trzech kierunkach: 1) opracowywanie własnego zasobu znajdującego się w archiwach państwowych, 2) opieki nad narastającym zasobem, 3) publikacja źródeł i indywidualnej pracy naukowej”. „Czas poświęcony pracy w archiwum — píše mgr Rostocka w urzędowym sprawozdaniu z podróży — jest w zasadzie równomiernie rozłożony na trzy części, odpowiadające trzem powyższym kierunkom. W praktyce nie zawsze da się to zrealizować, gdyż potrzeby w zakresie nadzoru nad narastającym zasobem są tak duże, że czas przewidziany w planie na tę opiekę okazuje się niedostateczny. Opieka nad narastającym zasobem dlatego tak dużo czasu na Węgrzech pochłania, że archiwiści udzielają szczegółowych konsultacji w zakresie porządkowania akt w archiwach zakładowych. Do obowiązku instytucji, która ma przekazać akta, należy dać grupę roboczą do uporządkowania akt i zapewnić środki materialne, a do Archiwum Państwowego — wydelegowanie pracownika do kierowania tymi pracami. Pracownik tyle tygodni pracuje w instytucji, ile jest to koniecznie potrzebne, ale opracowane materiały nie mogą mieć niedociągnięć. W ten sposób do archiwów węgierskich przychodzą już faktycznie uporządkowane zespoły. Archiwa państwowe opracowują do tych zespołów już tylko środki i pomoce ewidencyjne”.

Czytelnik, pragnący bliżej zainteresować się szczegółami omawianych tu podróży naukowych, znajdzie je w obszerniejszych sprawozdaniach złożonych w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych.

W r. 1965 odbyła się jeszcze jedna wycieczka naukowa za granicę — tym razem podjęta prywatnie. Odbyła ją doc. dr A. Rynkowska, samodzielny pracownik nauki z Archiwum Państwowego w Łodzi. Doc. Rynkowska, jak wynika z jej sprawozdania, zwiedziła 7 archiwów włoskich, z których wyniosła przede wszystkim jedno wspólne spostrzeżenie, godne szczególnej uwagi, że w archiwach włoskich „nigdzie nie spotkała archiwisty porządkującego akta”. Tłumaczy się to tym, że praca powyższa we Włoszech wchodzi w zakres obowiązków urzędów i instytucji, które porządkują same swój materiał aktowy i dopiero po uporządkowaniu przekazują go w różnych terminach do archiwów państwowych.

Pierwszym etapem podróży dra Rynkowskiej była Parma. Archiwum w tym mieście należy do stosunkowo niewielkich, liczy bowiem tylko około 10 kilometrów bieżących akt. Cały ten zasób jest uporządkowany, a personel jego, składający się z dwóch osób, zajmuje się głównie kwerendami. Przy Archiwum Parmeńskim istnieje dwuletnia szkoła paleografii, dyplomatyki i archiwistyki. We Włoszech jest 17 archiwów, przy których działają podobne szkoły, liczące przeważnie po kilku lub kilkunastu uczniów.

Druga zwiedzona placówka archiwalna to Archiwum w Cagliari — stolicy Sardynii. Archiwum to, oczywiście, nie prowadzi prac porządkowych. Chlubą jego są, zdaje się, akta notarialne, których i inne archiwa włoskie posiadają zresztą znaczne ilości. W Cagliari znajduje się centrum mikrofilmowe i fotograficzne. Przy archiwum istnieje szkoła archiwalna.

Palermo, stolica Sycylii, było trzecim etapem wycieczki. Archiwum to, jak

i inne, otrzymuje z urzędów akta nie tylko uporządkowane, ale i wybrakowane. Archiwum posiada bogate materiały do okresu Risorgimento, do Wiosny Ludów z lat 1848—1849 i z epoki Garibaldiego. Wśród tych akt trafiają się polonica. Przy Archiwum istnieje również szkoła archiwalna.

Czwarte zwiedzone archiwum — to Messina. Liczy ono tylko 3 kilometry pólek archiwalnych. Obsługuje je dwóch archiwistów i woźni. Podstawowym jego zasobem są akta notarialne z lat 1400—1854, pochodzące z kancelarii ponad 200 notariuszy. Ułożone są alfabetycznie według nazwisk notariuszy.

Archiwum Państwowe w Rzymie było piątym w cyklu wycieczkowym. Personel jego liczy 20 osób. Dyrektorem jest dr M. Del Piazzo, autor wielu publikacji archiwalnych i współtowarzysz Polaków w jednym z obozów hitlerowskich w czasie drugiej wojny światowej. Przy Archiwum funkcjonuje również szkoła archiwalna.

Duże zainteresowanie cudzoziemca budzi następnie zwiedzone Archiwum w Modenie. Niedgdyś było to archiwum prywatne dynastii książąt Este. Archiwum liczy 28 kilometrów bieżących pólek i posiada pięciu pracowników. Trzecią część zajęć w tym archiwum stanowią kwerendy. Archiwum Modeńskie posiada 20 000 pergaminów, z których najstarszy ma pochodzić z r. 781. Są tu obfite źródła do stosunków zagranicznych, m.in. z Polską. Polonica obejmują lata 1520—1712 i zawierają m.in. listy Zygmunta I i Zygmunta Augusta. Polonicom tym — dodajmy od siebie — poświęcony jest ich inwentarz, sporządzony przez E. Czapskiego i wydany drukiem w r. 1959 w Rzymie. Recenzja jego ukazała się w numerze XXXIV „Archeionu” w r. 1961. Przy Archiwum istnieje stacja mikrofilmowa i szkoła archiwalna.

Ostatnią zwiedzoną placówką archiwalną było Archiwum Watykańskie. Jego zwiedzenie wymaga, jak wiadomo, referencji instytucji naukowej, lub polecenia jakiejś wybitnej osobistości. Archiwum to, założone w r. 1612, zostało dopiero w r. 1881 za zgodą papieża Leona XIII otwarte dla badaczy naukowych. Korzystać można z akt przed r. 1845. W r. 1810 Archiwum było wywiezione przez Napoleona do Paryża, z którego wróciło w kilka lat później, ale ze znacznymi stratami. Zbiory Watykańskie liczą 13 kilometrów długości. Przy Archiwum istnieje biblioteka licząca 100 000 tomów. Archiwum prowadzi dwuletnią szkołę paleografii, dyplomatyki i archiwistyki. W r. 1964 uczęszczało do niej 30—40 słuchaczy, w połowie cudzoziemców.

W r. 1932 została przy Archiwum powołana do życia Międzynarodowa Komisja dla bibliografii Archiwum Watykańskiego. Instytucja ta ma na celu orientowanie zainteresowanych w dokonanych już badaniach, opartych na źródłach watykańskich, i służy do ułatwiania poznania obszernej wielojęzycznej literatury, związanej z archiwaliami watykańskimi. Wśród licznych i cennych zbiorów, w dziale zwanym Sekretariat Stanu znajduje się korespondencja zagraniczna, prowadzona m.in. z kościołem katolickim w Polsce. Liczy ona 367 tomów. Podobna korespondencja, dotycząca Polski i Rosji, obejmuje 30 tomów.

R.A.

Z DZIAŁALNOŚCI STOWARZYSZENIA ARCHIWISTÓW POLSKICH

Dnia 25 marca 1966 r. zebrało się rozszerzone Plenum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. W posiedzeniu wzięli udział członkowie Zarządu Głównego, Komisji Rewizyjnej i Sądu Koleżeńskiego oraz przedstawiciele Zarządów Oddziałów w Gdańsku, Katowicach, Kielcach, Krakowie, Łodzi, Poznaniu, Warszawie, Zielonej Górze. Były też reprezentowane środowiska białostockie i lubelskie, gdzie formalnie nie utworzono dotąd Oddziałów SAP.

Obrady otworzyła Przewodnicząca Zarządu Głównego doc. dr J. Jankowska, witając naczelnego dyrektora Archiwów Państwowych L. Chajna, który również przybył na zebranie. Przewodnicząca poruszyła najważniejsze elementy pracy Stowarzyszenia, ujęte w sprawozdaniu rozesłanym uczestnikom narady. Sprawozdanie obejmuje przegląd działalności Zarządu Głównego oraz Oddziałów za okres roczny. Stwierdzono pewną dysproporcję działalności poszczególnych Zarządów. Usunięcie wynikających stąd niedociągnięć było jednym z motywów zwołania rozszerzonego plenum ZG. Następnie zabrała głos mgr W. Lipińska, skarbnik SAP, podając uzupełniające dane finansowe. Z kolei w imieniu Komisji Rewizyjnej mgr Cz. Włodarska odczytała protokół rewizji przeprowadzonej w marcu w agendach sekretariatu i kasie ZG DAP. Równocześnie sekretarz ZG, mgr J. Żeglicki, poinformował o kontroli, którą przeprowadziły ostatnio organy kontrolujące Dzielnicowej Rady Narodowej (Warszawa-Mokotów). Protokołu tej kontroli dotąd nie otrzymano, wyniki, według ustnej wypowiedzi, były pozytywne.

Z kolei wiceprzewodniczący ZG, dr Cz. Skopowski, omówił plan pracy Zarządu Głównego i Oddziałów na najbliższą przyszłość. Wiele cennych spostrzeżeń zawierały referaty przedstawicieli oddziałów w Gdańsku i Krakowie na wspólny temat: „Formy pracy oddziałów Stowarzyszenia Archiwistów Polskich”. Pierwszy z tych referatów, mgra J. Wiśniewskiego, zobrazował szeroki wachlarz zainteresowań Oddziału, aktywnie włączającego się do wszelkich form działalności prowadzonej przez Wojewódzkie Archiwum Państwowe i inne archiwa na terenie województwa gdańskiego oraz Towarzystwo Krzewienia Wiedzy Praktycznej. Referat krakowski, wygłoszony przez dr H. Dobrowolskiego, zaprezentował koncepcję skoncentrowania uwagi Stowarzyszenia na dziedzinach nie objętych działalnością innych instytucji archiwalnych. W pracy tej Oddział krakowski uzyskał poważne osiągnięcia.

W dyskusji zabrali głos niemal wszyscy uczestnicy zebrania. Mgr J. Żeglicki i doc. dr Z. Kolankowski omówili niektóre zagadnienia z działalności Zarządu Głównego, poruszając sprawy organizacyjne i wydawnicze. Następnie przedstawiciele Oddziałów informowali o problemach pracy, osiągniętych wynikach oraz zamierzeniach na przyszłość, koncentrując wymianę poglądów m.in. wokół sposobów uzyskiwania nowych członków, różnych form działalności SAP, problemów związanych z zagadnieniem usług archiwalnych i działalności spółdzielni inwalidzkich na tym polu. Wśród przyjętych wniosków wymienić można postulat rozważenia sprawy zorganizowania zakładu usług archiwalnych, włączenia się SAP do uroczystości związanych z Millennium, włączenia się do współpracy z Główną Komisją Badania Zbrodni Hitlerowskich, ufundowania nagród za najlepiej prowadzone archiwum zakładowe oraz na najlepiej opracowany artykuł metodyczny. Uchwalono zatwierdzenie przedłożonych przez Oddziały planów pracy. W wolnych wnioskach omówiono sprawę udziału SAP w pracach organizacyjnych projektowanego spotkania Redakcji „Archeionu” z Czytelnikami.

WYKAZ ARCHIWISTÓW, KTÓRZY W LATACH 1965—1966 ZOSTALI POWOŁANI
NA STANOWISKA SAMODZIELNYCH PRACOWNIKÓW
NAUKOWO-BADAWCZYCH

Na podstawie przepisów o instytucjach naukowo-badawczych Minister Szkolnictwa Wyższego powołał na stanowisko samodzielnego pracownika naukowo-badawczego — na wniosek naczelnego dyrektora Archiwów Państwowych — następujące osoby:

z dniem 1 lipca 1965 r. — doc. dra Jerzego Jarosa (WAP w Katowicach);

z dniem 1 stycznia 1966 r. — dra Czesława Biernata (WAP w Gdańsku), dra Mieczysława Chojnackiego (AGAD w Warszawie), dra Henryka Lesińskiego (WAP w Szczecinie), mgra Stanisławę Pańków (AP w Krakowie), dra Stefana Rosiaka (AP w Łodzi), dra Marię Sławoszewską (WAP w Gdańsku).

RECENZJE, SPRAWOZDANIA Z KSIĄŻEK, NOTATY BIBLIOGRAFICZNE

WOJEWÓDZKIE ARCHIWUM PAŃSTWOWE W SZCZECINIE. PRZEWODNIK, WARSZAWA 1964, ss. 258.

Gdy w r. 1953 archiwa polskie podjęły akcję opracowywania biuletynów informacyjnych o zasobach, jako pierwszy ukazał się numer poświęcony Archiwum szczecińskiemu¹. W chwili obecnej, gdy państwowa służba archiwalna wytyczyła sobie nowe zadanie, mianowicie opracowanie przewodników po zasobach poszczególnych archiwów, znowu jako pierwsze w szeregu ustawiło się Archiwum szczecińskie. Fakt ten jest godzien zanotowania i podkreślenia, świadczy on bowiem o ambicjach zespołu pracowników, którzy w ciągu niespełna dwudziestu lat od momentu przejęcia częściowo zrujnowanego budynku archiwalnego w Szczecinie wraz z resztkami zasobu i rozsianymi po podłogach kartkami repertoriów, potrafilili zgromadzić ogromny zasób rozproszony po różnych zakątkach kraju, a nawet poza jego granicami, przywrócić mu dawny porządek i podjąć się opracowania przewodnika.

Po tym lirycznym nieco wstępie wypadnie przystąpić do charakterystyki *Przewodnika*. Jest to praca zbiorowa ośmiu pracowników naukowych Archiwum szczecińskiego, pod redakcją dyrektora tegoż Archiwum dra Henryka Lesińskiego, który wydawnictwo opatrzył przedmową oraz opracował rozdział wstępny poświęcony dziejom Archiwum.

Jak większość tego typu wydawnictw, *Przewodnik* po Archiwum szczecińskim dzieli się na trzy zasadnicze części: a) wstęp, b) charakterystyka zasobu, c) aparat uzupełniający.

Na część pierwszą składa się przedmowa, w której w sposób zwięzły wyłożono zasady opracowania *Przewodnika*, oraz wstęp, w którym przedstawiono dzieje Archiwum szczecińskiego na tle zmian politycznych i ustrojowych Pomorza Zachodniego. Omówiono więc kolejne podziały akt poszczególnych zespołów, scharakteryzowano poważniejsze nabytki, wreszcie wiele uwagi poświęcono stratom, jakie Archiwum poniosło, głównie na skutek wojen. Informacje po organizacji sieci archiwalnej na Pomorzu Zachodnim oraz o wewnętrznej organizacji Archiwum szczecińskiego (biblioteka, Komisja Brakowania, podział na oddziały) kończą część wstępną *Przewodnika*. Do tej części należą też zdjęcia fotograficzne budynku archiwalnego i jego wnętrza.

Część druga, czyli charakterystyka zasobu, jest, jak informuje przedmowa, „odzwierciedleniem struktury Archiwum szczecińskiego, poszczególne bowiem rozdziały i działy są odpowiednikami oddziałów Archiwum i ich części składowych”. Archiwum szczecińskie posiada pięć oddziałów: I — Archiwa książęce, kapitulne, podworskie, zbiory dokumentów, rękopisów i spuścizn; II — Akta administracji państwowej; III — Akta władz sądowych; IV — Akta instytucji samorządowych, kościelnych, szkolnych, stowarzyszeń i organizacji; V — Akta instytucji gospodarczych i przemysłowych. Osobny dział stanowią zbiory kartograficzne. Zasoby poszczególnych oddziałów, a ściślej mówiąc zasoby oddziałów II—V, dzielą się na dwie części chronologiczne: 1) akta do roku 1945, 2) akta Polski Ludowej. W *Przewodni-*

¹ *Archiwalny Biuletyn Informacyjny*, Warszawa 1953 (lipiec). Drugie wydanie rozszerzone ukazało się w r. 1957.

ku porządek ten jest nieco odwrócony, bowiem jako pierwszy przeprowadzono podział chronologiczny, dzieląc zasób Archiwum na akta „sprzed roku 1945” i „akta od roku 1945”, a dopiero w obrębie tych grup zasadniczych przeprowadzono podział zasobu zgodny z istniejącymi oddziałami Archiwum. Tak rozwiązany schemat układu *Przewodnika* wydaje się całkowicie słuszny i uzasadniony, jakkolwiek raczej nie jest „odzwierciedleniem” struktury Archiwum.

Część pierwsza *Przewodnika*, omawiająca akta do r. 1945, dzieli się na pięć rozdziałów, odpowiadających zasobom poszczególnych oddziałów. W obrębie tych rozdziałów podzielono zasób na grupy rzeczowe (ustrojowe), a dopiero w tych grupach wyodrębniono pojedyncze zespoły.

Każdy rozdział *Przewodnika* i każda grupa zespołów poprzedzona jest wstępem historyczno-ustrojowym, informującym o zmianach ustrojowych zachodzących w ciągu wieków oraz o zakresie władzy i zadaniach różnych instytucji. Natomiast charakterystyka ustrojowa poszczególnych zespołów, a raczej instytucji, które te zespoły wytworzyły, jest raczej krótka i informuje przeważnie tylko o dacie powstania i likwidacji instytucji, ewentualnie o strukturze wewnętrznej tej instytucji i zakresie jej kompetencji. Opracowania ustrojowe są niewątpliwie dużym osiągnięciem autorów *Przewodnika* i będą bardzo użyteczne dla badacza, niestety, jednak trzeba powiedzieć, że nie zawsze są one dość precyzyjne, przede wszystkim w zakresie terminologii (Nadprezydent — s. 79, Naczelny Prezydent — s. 63), nie mówiąc już o filiacji poszczególnych urzędów, która często tylko w drodze szczegółowej analizy tekstu jest możliwa do ustalenia. Jako przykład może posłużyć opracowanie ustrojowe Komisji Generalnej we Frankfurcie nad Odrą (s. 78—79), gdzie tylko ważny czytelnik doczyta się, że Komisja Generalna zakończyła swą działalność w r. 1919, a w miejsce jej powstał Krajowy Urząd Kultury Rolnej, który z kolei w r. 1933 ustąpił miejsca Wydziałowi Kultury Rolnej przy Urzędzie Nadprezydenta. Bardziej może jeszcze uderzające jest stwierdzenie zawarte w opracowaniu ustrojowym zespołów miejskich (s. 133 w. 5—10), że „całością spraw miejskich kierowało w w. XIX i XX kolegium zwane magistratem”, i zaraz w następnych wierszach, że do obowiązków rady miejskiej „należała kontrola kolegium magistrackiego” i że to „kolegium sprawowało władzę wykonawczą”. W takim ujęciu hierarchia władz miejskich staje się zupełnie niejasna.

A już do potknięć nieoczekiwanych wypadnie chyba zaliczyć stwierdzenie na stronie 195 (w. 13—14), że w r. 1945 pełnomocnicy Rządu na Pomorzu „wykonywali swoją władzę w oparciu o statut organizacyjny i instrukcję kancelaryjną”. Przy całym szacunku dla instrukcji kancelaryjnej, trochę to nikła podstawa do wykonywania władzy. Zresztą uczciwie trzeba powiedzieć, że na stronie poprzedniej jest obszernie omówiona istotna podstawa prawna działalności pełnomocników, to znaczy uchwała Rady Ministrów z 16 kwietnia 1945 r.

Gdy chodzi o charakterystykę zespołów, to na charakterystykę tę składają się następujące elementy: nazwa zespołu, charakterystyka ustrojowa instytucji, zawartość zespołu, pomoce archiwalne, bibliografia.

Nazwy zespołów odpowiadają w zasadzie nazwie instytucji, która akta wytworzyła, a gdy chodzi o akta wytworzone przed r. 1945 — są dwujęzyczne: najpierw w języku niemieckim, następnie w polskim. Nazwę poprzedza numer kolejny zespołu w obrębie grupy rzeczowej; numer ten oczywiście nie odpowiada numerowi zespołu ani w obrębie całego Archiwum, ani nawet w obrębie Oddziału. Nazwę niemiecką od polskiej oddziela zwykle tajemniczy znak „Rep.” uzupełniony cyfrą arabską. Z lektury wstępu można się domyśleć, że jest to skrót od „repozytura”, ale autorzy *Przewodnika* tego nie wyjaśnili i, co ważniejsze, nie wyjaśnili, jakie

znaczenie ma on dla badacza. Obok tytułu (nazwy) zespołu zamieszczone są daty krańcowe akt w nim zawartych oraz podana jest w nawiasie liczba jednostek archiwalnych. Daty te niemal z reguły nie pokrywają się z datami powstania i likwidacji instytucji, która akta wytworzyła. Sprawa jest jasna, gdy akta mieszczą się w granicach chronologicznych węższych niż granice działalności instytucji. Natomiast często się zdarza, że akta znacznie poza te granice wykraczają. Niestety, wyjaśnienia w tej sprawie są niezwykle rzadkie, a zmuszanie czytelnika, by sam wyjaśnił sobie taką zagadkę, jest raczej denerwujące.

Jak wyżej powiedziano, informacje ustrojowe o instytucji, która zespół wytworzyła, są raczej zwięzłe. Natomiast rozbudowana jest bardzo, niekiedy w sposób sztuczny, część opisu nosząca tytuł „zawartość zespołu”. Część tę nieco odmiennie opracowano dla zespołów powstałych po r. 1945, odmiennie zaś dla zespołów starszych. W pierwszym przypadku „zawartość zespołu” odpowiada strukturze urzędu i wynika niejako z jego kompetencji. Natomiast w stosunku do zespołów dawniejszych zadano sobie ogromny trud przedstawienia treści akt, szeregując tę treść w grupy tematyczne mniej lub więcej rozbudowane, przy czym grupy te, jeśli się można tego domyślać na podstawie lektury, nie pozostają w żadnym stosunku do rzeczywistego układu akt w zespole, a zostały utworzone wyłącznie na użytek *Przewodnika*. Celowość tej pracy wydaje się problematyczna, a wynik jej pozostaje w uderzającej dysproporcji w stosunku do innych, może bardziej istotnych dla badacza, informacji zawartych w *Przewodniku*. Trzeba przy tym dodać, że autorzy, opracowując tematykę zespołów, nie ustrzegli się przed pewnym pomieszaniem pojęć i kryteriów. Jako przykład niech posłużą akta miasta Kołobrzega (s. 142), gdzie wyróżniono grupę rzeczową główną „administracja ogólna 1518—1924 (516 j.a.)” i rozbudowano ten temat, dodając, że w aktach tych są sprawy ordynków, statutów, wyborów, urzędników, obywatelstwa, kancelarii, archiwum i biblioteki, czyli od strony treści rozbudowano tytuł główny. Między te hasła treściowe wpleciono jednak i hasła formalne, bo wymieniono „księgę ławniczą 1618”, która zapewne zawiera wiele zapisów zarówno na tematy wymienione w tej grupie, jak i na wiele innych tematów z innych grup, ale sama jako żywo tematem nie jest.

Charakterystykę zespołów kończą informacje o pomocach archiwalnych i o literaturze związanej z danym zespołem, ewentualnie o publikacji źródeł zawartych w zespole. Wykazy bibliograficzne są ponadto na końcu każdego rozdziału. W wykazach tych dziwi trochę brak pracy J. Mitkowskiego, *Pomorze Zachodnie*, (Poznań, Instytut Zachodni 1946).

Wśród pomocy archiwalnych wyróżnia się inwentarze książkowe, kartkowe i spisy zdawczo-odbiorcze. Wydaje się, że informacje te, jakże ważne dla użytkownika archiwum, są o wiele za skąpe. Z reguły ograniczają się do stwierdzenia, że inwentarz istnieje, i podają jego formę, co dla badacza jest raczej zupełnie obojętne. Jeśli jednak suche stwierdzenie, że dany zespół posiada inwentarz, może u korzystającego wywołać pewien niedosyt, bo chciałby wiedzieć chociaż, z jakiego czasu ten inwentarz pochodzi i w jakim języku jest spisany, to już wręcz niepokój wywołują tego rodzaju informacje, jakie znajdujemy na stronie 72 (w. 1 od dołu), że akta Naczelnego Prezydium składają się z 8 „dopływów” i każdy z nich posiada własny inwentarz, w zestawieniu ze stroną 75, gdzie miejsce „pomocy archiwalne” jest puste i w ogóle nie ma wzmianki o inwentarzu.

Do takich niepokojących informacji można też zaliczyć uwagę na stronie 88, że akta Rejencji Szczecińskiej posiadają repertoria i inwentarze w łącznej ilości 34 tomów oraz inwentarz kartkowy. Informacja jest dokładna, jeżeli chodzi o liczbę, natomiast jakość, stopień użyteczności tych repertoriów byłyby dla badacza niezmier-

nie cenną, bodaj nawet cenniejszą, informacją. Czytelnik archiwista chciałby zaś jeszcze wiedzieć, czy istotnie są to pomoce archiwalne, czy te repertoria to przypadkiem nie dawne pomoce kancelaryjne, które obecnie, zresztą bardzo słusznie, pełnią rolę pomocy archiwalnych.

Na stronie 113 czytamy, że Sąd Kameralny Rzeszy posiada inwentarz książkowy, indeks osób i miejscowości i indeks rzeczowy. Informacja ta natychmiast rodzi pytanie, czy te indeksy są dla całego zespołu liczącego 1897 j.a.? A jeżeli istotnie do całego, to po co było trudzić się z dzieleniem zespołu na grupy tematyczne, skoro przy pomocy indeksów i tak każdy odnajdzie interesujący go materiał?

Wreszcie wypadnie zanotować uwagi zamieszczone na stronach 170 i 178, gdzie czytamy, że akta Konsystorza Ewangelickiego posiadają cztery inwentarze, a akta szkół, które, jak wyraźnie zaznaczono, „stanowią jeden zespół”, posiadają „inwentarze książkowe i kartkowe”. Dlaczego tak jest, czytelnik pozostawiony jest własnym przypuszczeniom.

Wydaje się, że rozdział „pomoce archiwalne” jest jedną ze słabszych stron *Przewodnika*, i to tym bardziej, że, jak wiadomo, Archiwum szczecińskie posiada tych inwentarzy wiele i że odegrały one poważną rolę w pracach nad uporządkowaniem zasobu rozproszonego w czasie ostatniej wojny.

Najslabsza zaś chyba jest ostatnia część *Przewodnika*, czyli to, co nazywamy „aparatem uzupełniającym”, a więc indeksy. Czytelnik odnosi wrażenie, że autorom zbrakło sił i energii do zakończenia pracy i jej definitywnego zamknięcia. *Przewodnik* posiada dwa indeksy: osób i miejscowości. Brak indeksu rzeczowego usprawiedliwiono uwagą w przedmowie, że rolę tego indeksu ma „spełnić rozbudowany spis treści *Przewodnika*”. Że tak nie jest i że spis treści roli tej nie spełnia, bo spełnić nie może, o tym łatwo się można przekonać. Spis bowiem informuje wyłącznie o tym, gdzie, na której stronie omówiony jest dany zespół. Ale ilu badaczy interesuje się zespołem „jako takim”? Zdecydowana większość szuka materiałów do zagadnienia, który jest w danym momencie na warsztacie. I tu *Przewodnik* zawodzi w zupełności.

Ten bądź co bądź ciężki zarzut wymaga poparcia przykładami. I tak badacz interesujący się księgami miejskimi prawa magdeburskiego (którym to prawem, jak czytamy na stronie 132, rządziły się miasta pomorskie) zmuszony będzie, z braku odpowiedniej informacji w indeksach, do pracowitego przejrzenia rozdziału o zespołach miejskich (s. 135—155) i wylowienia potrzebnych mu wskazówek. Niestety, na tej drodze osiągnięte informacje będą niepełne, i żeby je uzupełnić, badacz zmuszony będzie do uważnego przeczytania całego *Przewodnika*, żaden indeks, a już tym bardziej spis treści, nie zaprowadzi go bowiem np. do „księgi sądowej z Białoboków z lat 1474—1557” na stronie 43 (w. 23 od góry). Na takie same poszukiwania skazany będzie badacz interesujący się szkolnictwem, organizacją opieki zdrowotnej, śladami polskości na Pomorzu i wielu, wielu innymi zagadnieniami.

Przechodząc do sprawy indeksów zamieszczonych w *Przewodniku* trzeba stwierdzić, że i one nie zadowolą w pełni czytelnika. Tym razem niech jako przykład posłuży hasło „Kamień” w indeksie miejscowości. Z indeksu dowiadujemy się, że hasło to występuje na 43 stronach *Przewodnika*. Po odnalezieniu wszystkich tych 43 wzmianek, łatwo już można ustalić, że aż 22 razy szukanie było niecelowe, bo indeks odesłał tylko do terminu „Kamień” w formie rzeczownikowej lub przymiotnikowej, a wzmianki, czy wręcz informacje o aktach w jakikolwiek sposób związanych z miastem znajdują się tylko na 21 stronach. Żeby się jednak tego dowiedzieć, trzeba przejrzeć, i to dosyć uważnie 43 strony, podczas gdy tak prosty zabieg, jak wytluszczenie odpowiednich cyfr w indeksie, sprawę by z miejsca rozwiązał,

nie mówiąc już, że w indeksie imiennym zawsze dopuszczalne jest rozbudowanie hasła głównego hasłami rzeczowymi.

O tym, że autorzy *Przewodnika* zdawali sobie sprawę z jego braków, zwłaszcza gdy chodzi o informację o aktach dotyczących jakiegoś wybranego zagadnienia, świadczą nieliczne wprowadzie, ale jednak istniejące informacje, kierujące poszukiwaniami badacza. Do takich niezwykle cennych informacji trzeba zaliczyć uwagę na stronie 156 (w. 16—15), że materiałów do historii cechów należy szukać również w aktach miejskich i w archiwum ksiąg szczecińskich, na stronie 175 (w. 8—12), że materiały do dziejów fundacji szkolnych znaleźć można również w aktach miejskich oraz w aktach Kolegium Szkolnego, a nawet w aktach sądowych, wreszcie na stronie 179 (w. 16—18), że materiały do działalności instytucji kulturalnych znajdują się również wśród akt administracji państwowej i w aktach miejskich. Można tylko wyrazić żal, że w *Przewodniku* nie rozstawiono więcej takich znaków drogowych. Jako przykład takiego dotkliwego braku informacji niech posłuży znowu Urząd Pełnomocnika Rządu, o którym czytamy na stronach 193—195. Na próżno czytelnik szuka informacji, gdzie znajdują się akta tego Urzędu. Wydaje się, że wskazówka taka jest w *Przewodniku* niezbędna, i nie zastąpi jej zamieszczona w przypisie uwaga, że akt brak, a pewna ilość korespondencji znajduje się w aktach Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie.

W *Przewodniku* omówiono zarówno zasób Archiwum Wojewódzkiego w Szczecinie, jak i zasoby dwu podległych archiwów powiatowych: w Stargardzie i Gryficach. Natomiast nie wydaje się, by słuszne było zamieszczanie charakterystyki kilku zespołów przechowywanych w Archiwum Wojewódzkim w Koszalinie (s. 138), w Szczecinku (s. 123) lub w Słupsku (s. 173), a to tym bardziej, że nie wyjaśniono, dla jakich powodów zespoły te znalazły się w *Przewodniku* szczecińskim.

Nie wyjaśniono również, co oznacza zamieszczony na stronie 242 „Wykaz zespołów akt nie opracowanych w *Przewodniku*” (słowo „akt” jest chyba zbędne w tym tytule). Można by przypuszczać, że są to zespoły nieuporządkowane, a zatem niedostępne, i do takiego przypuszczenia upoważnia notatka na stronie 89, że część zespołu akt Prezydium Policji w Szczecinie nie została uwzględniona w *Przewodniku*. Jednak akt tych z kolei nie wymieniono w cytowanym „Wykazie”, a ponadto kilka zespołów uwzględnionych w „*Przewodniku*” opatrzone uwagą „akta niezinventaryzowane” (s. 204, 214, 215).

Autorzy tych wątpliwości nie rozpraszają, podobnie jak nie rozpraszają wielu innych. Przypuszczać należy, że źródłem tych braków jest zatrącenie właściwej perspektywy i niedostateczne uświadomienie sobie, dla kogo i w jakim celu *Przewodnik* jest pisany. Autorzy bowiem piszą o rzeczach doskonale znanych, bliskich, codziennych, a zapominają, że dla czytelnika one takimi nie są. Dlatego wydaje się, że użyteczne byłoby sumienne przeczytanie przewodnika przeznaczonego do druku przez kogoś, kto, nie znając zasobu danego archiwum z bliska, wystąpiłby w roli jego użytkownika i zadał autorom te liczne pytania „dlaczego?”, na które po wydrukowaniu nie są już w stanie odpowiedzieć.

Na zakończenie chwilę uwagi należałoby jeszcze poświęcić sprawie języka i terminologii. Zupełnie niezrozumiałe jest, dlaczego w *Przewodniku*, przeznaczonym niewątpliwie dla czytelnika polskiego, podano nazwy zespołów w języku niemieckim, zamieszczając dopiero na drugim miejscu nazwę polską. Raz jeden porządek ten został odwrócony (s. 188), mianowicie w tytule zbioru kartograficznego, ale można z kolei wyrazić wątpliwość, czy nazwa niemiecka „Kartensammlung” jest tu w ogóle potrzebna. Ewentualny argument, że nazwy niemieckie są oryginalnymi nazwami instytucji, nie jest przekonujący, bo na pewno nie jest nazwą instytucji tytuł

„Französische Okupation” (s. 71) lub „Kirchenarchive” (s. 173). Niewątpliwie autorzy sprawę języka w *Przewodniku* rozważali i znaleźli argumenty przemawiające za takim, a nie innym rozwiązaniem sprawy, ale czy istotnie czytelnik *Przewodnika* nie zasługuje na to, by mu te argumenty wyłożyć, tak żeby bez zniecierpliwienia szukał Złotowa pod Flatow, Chociwela pod Freienwalde, a Walcza pod Deutsch Krone?

Druga sprawa to terminologia archiwalna. Co znaczą takie terminy, jak „układ zwarty zasobu”, „zasada jedności miejsca” (s. 17 w. 5 i 1 od dołu), „zespoły czy repozytury” (s. 19, w. 16 od dołu), „rewersy panujących” (s. 28 w. 6 od góry)? Na tego rodzaju pytania daremnie szukać by odpowiedzi w obowiązującym słowniku archiwalnym. Wydaje się, że przewodnik jest swoistą formą podręcznika i jak każdy podręcznik wymaga starannego wyważenia używanych w nim terminów i zwrotów.

W ogólnej ocenie *Przewodnika* szczecińskiego — jeżeli taką ocenę wolno przeprowadzić — za najpoważniejsze braki wypadnie uznać niedopracowanie informacji o pomocach archiwalnych i sprawę indeksów. Inne wytknięte w recenzji braki czy nawet błędy schodzą na plan dalszy, a chyba dyskusyjna pozostanie sprawa celowości opracowania grup tematycznych w „zawartości zespołu”. Wszystkie jednak niedociągnięcia — i te większe, i te drobne — równoważy fakt samego istnienia *Przewodnika*. I dlatego trzeba powiedzieć — i zdanie to nie jest bynajmniej tylko kurtuazyjnym zwrotem, jakim kończy się zwykle recenzje — że jeżeli następne przewodniki wielu tych niedociągnięć unikną, a ostatnie osiągną nawet pewną doskonałość, to będzie w tym wiele zasługi właśnie tego pierwszego, szczecińskiego, i jego autorów.

Stanisława Pańków (Kraków)

KORESPONDENCYJNY KURS ARCHIWALNY. PRACA ZBIOROWA POD REDAKCJĄ CZ. SKOPOWSKIEGO. POZNAŃ 1966, S. 411.

Praca, wydana przez poznański Wojewódzki Oddział Towarzystwa Krzewienia Wiedzy Praktycznej, obejmuje komplet skryptów dla słuchaczy Korespondencyjnego Kursu Archiwalnego. Kurs ten jest prowadzony od 1964 r. Skrypty, wydane początkowo w formie odrębnych broszur, zostały poddane w r. 1965 szczegółowej analizie na podstawie doświadczeń, które przyniósł pierwszy rok nauczania. W dyskusji nad nimi wzięli udział konsultanci kursu ze wszystkich województw oraz autorzy i opiniodawcy skryptów. W związku ze zgłoszonymi uwagami niektóre skrypty uległy znacznym przeróbkom i w r. 1966 ukazują się w nowym, zmienionym zbiorowym wydaniu.

Wydawnictwo obejmuje 11 opracowań, omawiających kolejno: organizację pracy kancelaryjnej, rodzaje i podziały współczesnej dokumentacji, przechowywanie specyficznych rodzajów archiwaliów (dokumentacja projektowo-kosztorysowa, mapy i fotografie), podstawowe wiadomości z zakresu nauki o archiwach, prowadzenie archiwum zakładowego, podział akt na kategorie oraz porządkowanie, ewidencjonowanie, brakowanie i konserwację akt. Większość rozdziałów jest zakończona pytaniami kontrolnymi i tematami prac pisemnych. Cennym uzupełnieniem zbioru są teksty 22 aktów prawnych dotyczących kwalifikacji i czasokresów przechowywania archiwaliów oraz ich udostępniania, brakowania i przekazywania do archiwów państwowych. Ponadto do książki są załączone wzory druków używanych w archiwach zakładowych.

Korespondencyjny Kurs Archiwalny obejmuje w sumie całokształt wiadomości

o funkcjonowaniu kancelarii, o różnych rodzajach dokumentacji archiwalnej oraz o pracach archiwum zakładowego w zakresie potrzebnym dla wysoko kwalifikowanego pracownika składnicy akt. Występujące jeszcze w niektórych częściach książki usterki są stosunkowo drobne. Tak np. mimo parokrotnego koordynowania skryptów przez redakcję nie udało się uniknąć pewnych powtórzeń (np. uwagi o systemach kancelaryjnych w skrypcie I i IV, o zasadzie proveniencji w skrypcie VI i IX itp.) oraz przeoczono różnice w sposobie opracowania poszczególnych tematów (np. brak pytań kontrolnych do niektórych rozdziałów). Wydaje się też, że pomimo poczynionych już skrótów i uproszczeń pewne partie materiału (np. dotyczące prac prowadzonych w archiwach państwowych) mogą się jednak okazać dla słuchaczy zbyt trudne. Studiowanie skryptów ma się jednak odbywać pod kierunkiem konsultantów — wykwalifikowanych archiwistów, których zadaniem jest udzielanie kursistom potrzebnych wyjaśnień, a także sprawdzanie, czy tekst został należycie zrozumiany. Pomoc konsultantów powinna więc ułatwić początkującym archivistom zakładowym przyswojenie sobie niezbędnych wiadomości. Zbiór skryptów może się ponadto przydać do uzupełnienia posiadanych wiadomości wielu pracownikom archiwów państwowych, zwłaszcza tym, którzy nadzorują składnice akt.

Jerzy Jaros (Katowice)

FRANCIŚZEK PABICH, *DZIEJE NAJSTARSZEJ PAPIERNI W PRUSACH KRÓLEWSKICH*, „PRZEGLĄD PAPIERNICZY” XXI (1965), NR 12, S. 387–389.

Krótki ten artykuł zawiera nie lada „odkrycie”. Oto według autora historycy mylili się, przyjmując, że pierwsza papiernia w Prusach Królewskich powstała na obszarze Gdańska w drugiej połowie XV w. (przed r. 1473). Znacznie starszą od niej miała być bowiem papiernia pod Toruniem, istniejąca już jakoby w r. 1382, a więc, dodajmy, wyprzedzająca pierwszą wzmiankę o papierni norymberskiej (r. 1390)¹, uchodzącej w nauce za najstarszą w środkowej Europie. Niestety, jednak ta sensacja jest tylko błędem autora, nie umiającego należyście interpretować tekstu ani średniowiecznych dokumentów, ani cytowanych przez siebie niemieckich opracowań. Dokumenty z r. 1382, 1403, 1415, 1431 i 1551, wydane przez C.P. Woelky’ego (*Urkundenbuch des Bistums Culm*, nry 362, 443, 490, 560 i 1004) nie mówią nic o papierni, lecz wyłącznie o dwóch różnych młynach zbożowych, które autor mylnie utożsamia.

Jeden z nich znajduje się w Bierzglu, należał do szpitala św. Ducha w Toruniu, potem w r. 1415 wraz z tym szpitalem przeszedł na własność toruńskich benedyktynek. Brak wiadomości czy choćby śladów, aby tu kiedykolwiek wyrabiano papier. Młyn ten w języku niemieckim nazywano Junchern (Jungheren) Mole. Że Jungher (Junker) znaczy to samo co Jungfrau = dziewica i że młyn nosił — jak kościół — wezwanie św. Ducha, to już elementarne kompromitujące błędy. Papiernia powstała przy innym młynie, należącym od początku do klasztoru benedyktynek, leżącym nad rzeką Łąką w obrębie wsi zwanej Pruska Łąka i nazywanym w dokumentach niemieckich Jungfrauen Mole, lub Nonnen Mole. Zbudował ją między r. 1551 a 1559 Jan Stroband, patrycjusz i rajca toruński, wzięwszy w dziedziczną dzierżawę od zakonnic ów młyn, opustoszały i nieczynny od lat ponad 30. Dopiero od tego czasu

¹ L. Sporhan-Krempel und W. v. Stromer, *Das Handelshaus der Stromer von Nürnberg und die Geschichte der ersten deutschen Papiermühle*, „Vierteljahrschrift für Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte” 47 (1960) z. 1, s. 85.

zaczęto tę osadę młyńską nazywać Molendinum papiraceum in Lanka lub wprost Papiernią. Autor nie podaje o tej papierni żadnych nowych źródłowych wiadomości i reprodukuje tylko znane już filigrany.

Nie prostując dalszych pomyłek i nieścisłości, pragnę poruszyć sprawę znaku wodnego z wyobrażeniem muru miejskiego o trzech basztach z bramą w kółku, który można nazwać bądź herbem Grzymała, bądź uproszczonym herbem miasta Torunia. Zgodnie z Z. Mocarskim przypisałem go w r. 1937 papierni Strobanda w Pruskiej Łące, mimo że ta papiernia używała od r. 1559, za pozwoleniem generalnego sejmiku malborskiego, znaku z herbem Prus Królewskich². Nie znałem wówczas innej papierni, która przed r. 1564³ mogłaby znaczyć swoje wyroby takim filigranem. Obecnie mogę wskazać na papiernię pod Przysierskiem w starostwie świeckim. Zbudował ją Jerzy Konopacki, starosta świecki h. Grzymała, w latach 1549—1566 i osadził w niej majstra Niemca nazwiskiem Wilde. Lustracja województwa pomorskiego z r. 1565 stwierdza, że ów Wilde często wyjeżdża i zaniedbuje swój warsztat⁴. Lecz papiernia działała nadal, skoro w r. 1570 starościna-wdowa opłaca z Przysierska pobór od trzech czeladników, zapewne także papierników⁵. Herbu Konopackich mogła używać papiernia w Przysiersku (następnie notowana jako osobna miejscowość pod Przysierskiem zwana Papiernią) na pewno do r. 1579, w którym Konopaccy utracili starostwo świeckie. Ustalenie, z której papierni pochodzą najwcześniejsze filigrany z tym herbem, wymaga jednak dokładniejszych badań, gdyż syn Jana Strobanda, Henryk, od r. 1578 burmistrz Torunia († 1609), znaczy swój papier niewątpliwym już herbem tego miasta: mur z trzema basztami i bramą w tarczy trzymanej przez anioła, i do tego herbu dodaje swoje inicjały: HS⁶.

Włodzimierz Budka (Kraków)

OPIS MATERIAŁÓW I DOKUMENTÓW II MIĘDZYNARODÓWKI 1889—1914. (W ZAKŁADZIE HISTORII PARTII PRZY KC PZPR). WARSZAWA, PAŹDZIERNIK 1962, MASZYNOPIS POWIELANY, S. NLB. I, II, 90. ZAKŁAD HISTORII PARTII PRZY KC PZPR. SEKTOR MIĘDZYNARODOWEGO RUCHU ROBOTNICZEGO.

Ogólny rozwój badań nad dziejami ruchu robotniczego w Polsce jest w znacznej mierze uzależniony od znajomości problematyki międzynarodowego ruchu robotniczego. Doceniając wagę tego zagadnienia, a szczególnie aspekt wzajemnego oddziaływania obu ruchów, tj. ruchu robotniczego danego kraju i międzynarodowego, Zakład Historii Partii przy KC PZPR utworzył pod koniec lat pięćdziesiątych Sekcję Międzynarodowego Ruchu Robotniczego.

Wymieniony w tytule *Opis materiałów...* został właśnie opracowany przez tę Sekcję. Stanowi on pierwszą część zaplanowanej większej pracy typu bibliograficznego o międzynarodowym ruchu socjalistycznym. Część druga i trzecia znajdują się w toku przygotowywania. Obejmują one lata 1914—1923 oraz 1923—1940.

² Z. Mocarski, *Książka w Toruniu*, Toruń 1934, odbitka z pracy zbiorowej *Dzieje Torunia*, s. 37 i 39; W. Budka, *Herby Prus Królewskich i Prus Książęcych jako znaki wodne*, „Przegląd Biblioteczny” XI (1937), s. 289—292.

³ Mocarski zna ten filigran od r. 1565, lecz w listach do Hozjusza z Gólabia i Lubawy (Kraków, Bibl. Czartoryskich rkps 1605 ss. 1529, 1665, 1691) występuje on już w r. 1564.

⁴ S. Hoszowski, *Lustracja woj. pomorskiego 1565*, Gdańsk 1961, s. 178; A. Boniecki, *Herbarz XI*, s. 89; W. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 125; *Słownik Geograficzny XI*, s. 659 (art.ks. Frydrychowicza) oraz IX, s. 228.

⁵ *Źródła Dziejowe*, XXIII, s. 189.

⁶ *Tablica polskich znaków wodnych* zestawiona przez K. Stefańskiego [w]: *Polska, jej dzieje i kultura*, Warszawa, Trzaska—Ewert—Michalski, t. II, s. 480.

Omawiana praca spełnia praktycznie funkcję przewodnika bibliograficznego, rejestruje bowiem materiały i dokumenty II Międzynarodówki (bądź z nią tylko związane), a przechowywane w Archiwum i Bibliotece Zakładu Historii Partii. Oprócz podstawowych elementów bibliograficznych wyjaśnia — tam, gdzie to jest niezbędne — treść i podaje sygnatury do każdej pozycji. Metoda ta znakomicie ułatwia pracownikom naukowym szybkie dotarcie do różnorodnych źródeł.

Przy sporządzaniu zawartości opisu-przewodnika bibliograficznego, obok zasobów bibliotecznych i podstawowej kolekcji archiwaliów II Międzynarodówki (materiały kongresów i Sekretariatu Międzynarodowego Biura Socjalistycznego), wykorzystano także bogate w materiały Archiwum Polskiej Partii Socjalistycznej — dział Związku Zagranicznego Socjalistów Polskich (tzw. archiwum Londyńskie)¹. Oba te zespoły częściowo uzupełniono na podstawie cennych materiałów mikrofilmowych, otrzymanych z Centralnego Archiwum Partyjnego IMEL w Moskwie oraz z Instytutu G.G. Feltrinelli w Mediolanie². Prawie wszystkie źródła są w obcych językach, głównie w angielskim, francuskim, niemieckim, rosyjskim, a tylko częściowo w polskim.

Ogólnie biorąc, praca zawiera 773 pozycje źródłowe, na które składają się: korespondencja związana z przygotowywaniem kongresów i konferencji, sprawozdania różnych partii i organizacji socjalistycznych — w tej liczbie polskich — na poszczególne kongresy, protokoły obrad kongresów oraz uchwały i rezolucje, apele, sprawozdania z obrad kongresów i konferencji, biuletyny, ważniejsze artykuły itp. Wszystkie wymienione źródła występują w formie broszur, druków ulotnych, rękopisów, maszynopisów (w tym odpisów i materiałów powielanych).

Całość pracy jest podzielona na 16 rozdziałów, z których 10 obejmuje kolejne kongresy II Międzynarodówki, a pozostałe 6 — okresy pomiędzy kongresami.

Materiały kongresowe są ułożone chronologicznie według następujących kongresów: w Paryżu (14 — 20 lipiec 1889), Brukseli (16 — 23 sierpień 1891), Zurychu (6 — 12 sierpień 1893), Londynie (27 lipiec — 1 sierpień 1896), Paryżu (23 — 27 wrzesień 1900), Amsterdamie (14 — 20 sierpień 1904), Stuttgartzie (18 — 24 sierpień 1907), Kopenhadze (28 sierpień — 3 wrzesień 1910) i Bazylei (24 — 27 listopad 1912). Jako ostatnie włączono materiały przygotowawcze do X Kongresu, który miał się odbyć w Wiedniu w dniach 23 — 29 sierpnia 1914 r. W obrębie każdego kongresu uwzględniono w miarę możliwości podział na grupy, np. prace przygotowawcze do kongresów, materiały komisji kongresowych, materiały delegacji polskich, sprawozdania z przebiegu obrad, artykuły prasowe o przebiegu kongresów i inne.

Równolegle z materiałami kongresów przeplatają się (od r. 1900) w podobnym układzie materiały konferencji międzynarodowych oraz posiedzeń Międzynarodowego Biura Socjalistycznego jako instancji wykonawczej. Oddzielnie podano „prace bieżące” tegoż Biura (okólniki, biuletyny, korespondencja).

Ciekawą grupę stanowią materiały polskich partii socjalistycznych (PPS, PPS zaboru pruskiego i PSD Galicji i Śląska). Źródła te przy kongresach w Zurychu (1893), Londynie (1896) i Paryżu (1900) zostały wydzielone jako materiały „delegacji polskiej” (s. 3—4, 7—8, 13, 18—20). Są to głównie mandaty delegatów (I. Daszyński, S. Dębski, B. A. Jędrzejowski, W. Jodko, I. Mościcki, A. Zelcer i in.), protokoły posiedzeń delegacji (s. 4, 13, 19), korespondencja m. in. w sprawie mandatu R. Luksemburg (s. 19), odezwy itp. Ponadto pojedyncze dokumenty występują w całej pracy.

¹ L. Dubacki i S. Stanisławska, *Archiwum PPS*, „Z pola walki” 1959, nr 1, s. 274—285.

² G. Iwański i J. Targalski, *Archiwum Mikrofilmów Zakładu Historii Partii przy KC PZPR*, „Z pola walki” 1963, nr 1—2, s. 399—411.

Podsumowując powyższe, należy stwierdzić, że recenzowana praca, chociaż prezentuje wybrane źródła dotyczące II Międzynarodówki tylko w jednej instytucji oraz pomimo pewnych niedociągnięć (np. brak wstępu, niedostateczne uściślenie pisowni nazwisk np. Jędrzejewski, Kazakiewicz, zamiast Jędrzejowski, Kozakiewicz)³ stanowi cenną pomoc dla badaczy interesujących się dziejami międzynarodowego ruchu socjalistycznego. Ponadto praca ta nie jest również obojętna dla niektórych archiwów. Orientując bowiem w sposób przejrzysty w liczebności i rodzaju przechowywanych w Zakładzie Historii Partii źródeł, może okazać się wielce przydatna przy ustalaniu nowych, brakujących i dotąd nie znanych jeszcze dokumentów z omawianego zakresu. Wydaje się, że warto byłoby podjąć w tym kierunku dalsze niezbędne wysiłki.

Leonard Dubacki (Warszawa)

ISTORICZNI DŻEREŁA TA ICH WIKORISTANNIA. WIPUSK PIERŠIJ. KIJIW 1964, s. 292. (INSTITUT ISTORII AKADEMII NAUK UKRAIŃSKOJ RSR. ARCHIWNE UPRAWLINNIA PRI RADI MINISTRIW UKRAIŃSKOJ RSR).

Wymienione w tytule zbiorowe wydawnictwo ukraińskie, omawiające materiały historyczno-archiwalne jako źródło do badań naukowych, przygotowane zostało pod auspicjami Ukraińskiego Instytutu Historii przy Akademii Nauk i Ukraińskiego Zarządu Archiwów Państwowych. Składają się na tę publikację 23 szkice, podzielone na trzy grupy, zatytułowane: 1) artykuły (statti), 2) komunikaty (powidomlennia) i 3) notatki (zamitki). W gruncie rzeczy nie ma między nimi chyba różnicy, wszystkie bowiem są opracowaniami niewielkich rozmiarów i każde jest owocem mniej lub więcej wnikliwych badań naukowych. W opracowaniu tych szkiców wzięło udział 27 autorów i autorek, historyków i archiwistów, przede wszystkim ze środowiska kijowskiego i lwowskiego. Tematyka tego zbioru jest bardzo różnorodna, niemniej jednak związana wyłącznie z problematyką nauk pomocniczych historii. W szczególności omówiono w nim zagadnienia archiwoznawcze, sprawy związane z wydawnictwem źródeł, z krajoznawstwem, paleografią, dyplomatyką, chronologią, geografiami historyczną, historią urzędów, sfragistyką i numizmatyką. Całość książki jest przeznaczona w zasadzie dla zawodowych historyków i archiwistów, ale również i dla miłośników dyscyplin historycznych i problemów archiwalnych.

Zawarty w tym wydawnictwie cykl prac rozpoczynają dwa artykuły z dziedziny archiwistyki. Pierwszy, zbiorowy (W. Grabowieckiej, W. Kaliniczienki i Sz. Lutkowskiego) pt. *Pro rol dżierzawnich archiwu u rozvitku krajeznawstwa* (s. 9—20) analizuje źródła archiwalne lokalnego pochodzenia i uzasadnia jednocześnie wartość materiałów przechowywanych w archiwach państwowych dla historii terenowej. Archiwistę więcej zainteresuje artykuł drugi, będący również pracą zbiorową (J. Garnaży, F. Jesienkowa i G. Romanija), zatytułowany *Diejaki pitannia komplektuwanja archiwu dokumentalnymi matieriałami* (s. 21—25). Przedmiotem rozważań jest tu palący problem brakowania akt w tzw. narastającym zasobie archiwalnym. Problem ten jest, jak wiemy, nie tylko wysoce aktualny, ale i niezmiernie trudny do rozwiązania, toteż autorzy artykułu ograniczają się raczej tylko do ogólnych wskazań teoretycznych.

Na szczególną uwagę archiwisty polskiego zasługuje dalszy artykuł o charakte-

³ Przy części drugiej, która ukaże się w r. 1966, będzie oprócz wstępu zamieszczony wspólny dla części I i II indeks nazwisk, wykaz czasopism i skrótów.

rze archiwalnym. Jest to szkic L. Procenki pt. *Aktowi knigi jak dżereło do wiwczennia specjalnych istoricznych disciplin* (s. 52—62) — Księgi aktowe (staropolskie, sądowe) jako źródło do studiów nad naukami historycznymi. W szkicu tym chodzi o zbiór staropolskich ksiąg sądowych grodzkich, ziemskich i podkomorskich, obecnie przechowywanych w Archiwum Państwowym w Kijowie. Tym typem dokumentacji, przechowywanej i w archiwach polskich, wszechstronnie zainteresowała się po wojnie, jak wiadomo, polska nauka historyczna, a archiwiści polscy w ciągu kilku lat powojennych stworzyli dla niej imponujący pomocniczy warsztat pracy pod postacią olbrzymiej kartoteki materiałów do dziejów wsi. Tu mimochodem należy sprostować niezupełnie ściśle zapewnienie autora, że dokumentacja tego rodzaju zachowała się jedynie w zbiorach kijowskich. Podobne księgi, przetrzebione dotkliwie przez czas i klęski dziejowe, zachowały się również w archiwach w Warszawie, Lublinie, Krakowie i w Poznaniu. Z bardzo interesującego artykułu L. Procenki warto tu zacytować kilka faktów i cyfr, dotyczących tej grupy ksiąg sądowych, które powstały na kresach wschodnich b. Rzeczypospolitej i po rozbiorach znalazły się najpierw w archiwach polskich istniejących na tych terenach, a później w archiwach państwowych rosyjskich. Po zlikwidowaniu sądownictwa polskiego w tzw. guberniach zachodnich staropolskie księgi sądowe zgromadzone zostały głównie w trzech archiwach państwowych — w Kijowie, Wilnie i Witebsku. Ogólna ich liczba wynosiła wtedy 32 000 tomów. W samym archiwum kijowskim znalazło się ich 6 000. Zajmowały one tam wtedy pół kilometra półek archiwalnych. Zawierucha drugiej wojny światowej liczbę tę zredukowała do 2 000, rozlokowanych obecnie na 150 me-trach półek magazynowych. Z 362 pierwotnych zespołów uratowało się zaledwie 27.

Ocalałe w Kijowie księgi sądowe dotyczą w zasadzie b. województw kijowskiego, wołyńskiego, bractawskiego i podolskiego. Pod względem chronologii przedstawia się ta cenna dokumentacja następująco: z w. XVI spośród 166 ksiąg przedwojennych zachowało się 148; z w. XVI—XVII ze 139 — uratowało się 10; z w. XVII z 748 — pozostało 719; z w. XVII—XVIII z 23 — 16; z w. XVIII z 4745 zachowało się 903 księgi; wreszcie z w. XVI—XVII—XVIII z pięciu ksiąg zachowały się wszystkie pięć. Jak z tych liczb widać, najmniejsze straty poniosły księgi w wieku XVI, a najdotkliwiej odczuły wojnę z wieku XVIII. Gdy mowa o chronologii, to można jeszcze dodać, że najstarszą zachowaną księgą jest księga miejska kamieniecka z r. 1520.

Nie mniej od cyfr jest interesujący język kijowskich ksiąg sądowych. Według obliczeń autora, pod tym względem obraz ich zarysowuje się w następujących kształtach: z 3169 przedwojennych ksiąg sądowych pisanych w języku wyłącznie polskim, dochowało się obecnie w archiwum kijowskim 842 księgi; ksiąg w języku polskim i jednocześnie w ukraińskim jest obecnie 371 (przed wojną było ich 543); ksiąg w języku wyłącznie ukraińskim jest 311 (przed wojną 496); ksiąg w języku polskim i łacińskim — 146 (przed wojną 763); w języku wyłącznie łacińskim — 102 (przed wojną 868); w języku polskim, ukraińskim i po łacinie — 9; w języku ukraińskim i po łacinie — 3; po polsku i po ormiańsku — zachowało się 6 ksiąg; po polsku i po żydowski — 1; po ormiańsku zachowały się 2 księgi z przedwojennych 26.

Omówione w artykule kijowskie księgi sądowe zawierają nie tylko wpisy prywatnych spraw sądowych, ale i przywileje królewskie, uchwały konfederacji, lauda sejmikowe — słowem, sprawy dotyczące terytorium całej b. Rzeczypospolitej. M. in. wśród tych ksiąg znajdują się też inwentarze Skarbu Koronnego i w szczególności Summariusze dochodów w dobrach królewskich, leżących w województwie krakowskim, ruskim, podolskim, lubelskim, brzeskim i chełmińskim — wszystkie z lat 1569—1596. Osobną grupę akt tworzą akta Kijowskiej Komisji Granicznej (Kordonowej) z XVIII stulecia.

Autor tego szkicu, najwidoczniej specjalizujący się w studiach nad tym olbrzymim zbiorem akt, poświęcił swą pracę przede wszystkim ocenie tych akt pod kątem ich wartości jako materiału do badań nad paleografią, dyplomatyką, geografiami historyczną, metrologią, chronologią, sfragistyką, heraldyką, numizmatyką i archiwistyką. Poszczególne ustępy, poświęcone tym dyscyplinom pomocniczym historii, ilustrowane są odpowiednimi przykładami, zaczerpniętymi z różnych dokumentów. Tak np. w ustępach mówiących o znaczeniu ksiąg sądowych dla archiwoznawstwa autor podaje krótką historyczną wzmiankę o księgach krzemienieckich i zaznacza, że napotkał w swych studiach materiały do rewizji (protokoły) archiwów sądowych. Jeden zespół ksiąg sądowych, a mianowicie — krzemienieckich, stał się przedmiotem opracowania aż dwu dalszych artykułów. Jeden Z. Chomuteckiej pt. *Paleograficzni osobliwosti aktowich knig kremienieckich sudiw XVI st.* (s. 195—202) zajmuje się analizą kształtu graficznego liter ukraińskich w zabytkach XVI stulecia. W drugim pt. *Formi dokumentiw aktowich knig kremienieckogo ziemskogo suda* (s. 203—209) autor W. Czuntułowa analizuje formę stylową dokumentów występujących w aktach krzemienieckich (np. skargi, zeznania woźnych, kontrakty ślubne, darowizny, testamenty, akty kupna-sprzedaży, dilacje itp.).

Osobną grupę szkiców stanowią artykuły oparte na materiałach źródłowych przechowywanych w zbiorach lwowskich. Na czele tych artykułów znajduje się ciekawa praca P. Zacharczyszynej pt. *Paleograficzni osobliwosti lwiwskiego piśma XVI—XVII st.* (s. 180—195). Analiza autora skupia się tu na kształcie liter alfabetu ukraińskiego i na ewolucji, jakiej ulegały one w ciągu XVI—XVII stulecia.

W tej grupie artykułów specjalnego opracowania doczekał się dokument pergaminowy z r. 1425, będący już przed wojną przedmiotem zainteresowań ze strony polskich historyków Lwowa (Łoziński — 1892, Jaworski — 1910, Charewiczowa — 1929). W artykule pt. *Lwiwski cechowi pieczętka XIV—XV st. ta pitannia pro czas ich winikniennia* W. Gawrilenko analizuje pieczęcie cechów lwowskich, przywieszone do wymienionego pergaminu, zawierającego przysięgę na wierność Władysławowi Jagielle, złożoną przez Magistrat i mieszczan lwowskich w wymienionym wyżej r. 1425. Autorowi udało się zidentyfikować jedną z pieczęci cechowych, której zartyt napis utrudniał polskim badaczom pełne rozeznanie się w niej. Ciekawy ten artykuł uzupełniają odbitki kilkunastu pieczęci i tekstów, omówionych przez autora.

Na zbiorach lwowskich oparte są również m. in. artykuły z zakresu chronologii J. Kisia (s. 218—224), z sfragistyki O. Markiewicza (s. 233—247), z kartografii J. Kripiakiewicza (s. 263—267) i z numizmatyki I. Swiesznikowa (s. 268—276).

Piotr Bańkowski (Warszawa)

INFORMATIONSDIENST DER STAATLICHEN ARCHIVVERWALTUNG FÜR WISSENSCHAFTLICHE ÜBERSETZUNG, Nr. 2, HERAUSGEGEBEN VON DER STAATLICHEN ARCHIVVERWALTUNG IM MINISTERIUM DES INNERN DER DEUTSCHEN DEMOKRATISCHEN REPUBLIK, POTSDAM 1965, SS. 81.

Informationsdienst wydawany jest techniką offsetową przez Państwowy Zarząd Archiwów Niemieckiej Republiki Demokratycznej w Poczdamie. Periodyk ten, podobny do naszych „Przekładów z obcej literatury archiwalnej”, przeznaczony jest wyłącznie do użytku służbowego. Drukuje się w nim przekłady prac z zagranicznej literatury archiwalnej specjalnie interesujących archiwistów niemieckich.

Numer 2 omawianego wydawnictwa rozpoczyna artykuł Eugenii Brańskiejk pt. *Sieć organizacyjna archiwów państwowych w Polsce Ludowej* („Archeion” XLI,

1964, s. 9—29), tłumaczony na język niemiecki przez Gertrudę Kroning (s. 5—39). Jest to wszechstronny i wyczerpujący obraz dziejów i rozwoju, zadań i osiągnięć polskiego dwudziestolecia archiwalnego oraz zamierzeń na najbliższe lata archiwów państwowych w Polsce Ludowej. Do tekstu przekładu dodano również załącznik pt. „Sieć archiwów państwowych”, w którym obok aktualnych nazw archiwów centralnych, wojewódzkich, terenowych i powiatowych podano aktualny ich adres i datę oznaczającą początek działalności archiwum¹.

Drugą z kolei pozycję stanowi rosyjski artykuł M. I. Awtokratowej, I. S. Nazi-na, K. I. Rubelzona i L. L. Smoktunowicza pt. *O stworzenie jednolitego systemu naukowego aparatu informacyjnego archiwów ZSRR* (O sozdanje jedinoj sistiemy nauczno-sprawocznego apparata archiwow SSSR, „Woprosy archiwowiedienja” 10, 1965, zes. 1, s. 3—14), tłumaczony na język niemiecki przez dra Botho Brachmanna i dra Hermanna Schreyera (s. 41—67). Artykuł jest próbą zebrania i analizy radzieckiej literatury naukowej w celu sformułowania zasad do stworzenia w archiwach jednolitego systemu naukowego aparatu informacyjnego. Jak autorzy stwierdzają, dotychczas nie opracowano sposobu wprowadzenia w życie tego systemu. Autor stwierdza brak jednolitości w metodzie i budowie pomocy archiwalnych w archiwach radzieckich, co wpływa negatywnie na ich naukowy poziom i utrudnia korzystanie z nich. Jednolitość aparatu informacyjnego osiągnąć można przez zastosowanie jednolitych form inwentaryzacji, klasyfikacji treści, jednolitych wykazów akt i przez zastosowanie jednolitej metodyki w przeprowadzaniu tej pracy w archiwach państwowych, zakładowych i w registraturach urzędów i instytucji. Warunki jednolitości pracy przy tworzeniu pomocy archiwalnych stwarzają przede wszystkim jednolite wykazy akt opracowywane w ZSRR dla poszczególnych instytucji, jak również dla pewnych kompleksów materiałów. Na przykład zarządzenie Rady Ministrów ZSRR „Dla popierania informacji naukowo-technicznej w kraju” wprowadziło dla materiałów tego rodzaju uniwersalną dziesiętną klasyfikację, jaką stosuje się za granicą. Rozwój jednolitego systemu naukowego aparatu informacyjnego wymaga stworzenia takich pomocy naukowych, które orientowałyby w treści wielkich kompleksów akt. Istnieje już taka pomoc pt. „Archiwa ZSRR”. W ramach całego państwowego zasobu opracowuje się i przewiduje się następujące pomoce naukowe: centralny katalog zespołów, centralny katalog systematyczny akt oraz przewodnik archiwalny obejmujący całość państwowego zasobu archiwalnego ZSRR. W miarę rozwoju gospodarki narodowej, nauki i kultury w ZSRR wprowadzać się będzie w archiwistyce nowe zdobycze nauki i techniki. Obecnie używa się już np. kart perforowanych. Zaznaczyć należy, że w ZSRR zwrócono szczególną uwagę na tworzenie pełnowartościowych inwentarzy książkowych oraz w miarę możliwości katalogów systematycznych i katalogów nazwisk tak w archiwach państwowych, jak i w archiwach zakładowych i registraturach instytucji. Na te ostatnie materiały zwraca się szczególną uwagę. Stworzenie i udoskonalenie tych dwóch zasadniczych pomocy jednolitego systemu naukowego aparatu informacyjnego prowadzi do następnej ważnej pomocy, jaką jest przewodnik po archiwum.

Ostatni artykuł omawianego wydawnictwa pt. *Kierownictwo i kontrola prac registratury* (E. A. Bekow, Rukowodastwo i kontrol za wiedenjem dieloproizwodstwa, „Woprosy archiwowiedienja” 1, 1965, s. 31—37) tłumaczony również z języka rosyjskiego na język niemiecki przez dra Botho Brachmanna i dra Hermanna Schreyera (s. 69—81), porusza ważne zagadnienie organizacji registratury, jej kierownictwa i kontroli. Kierownictwo registratury w zasadzie ma polegać na: 1) udziale w opracowywaniu odpowiednich instrukcji dla registratury danej insty-

¹ Artykuł omówiono tylko pobieżnie ze względu na to, że jest drukowany w „Archeionie”.

tucji, 2) zatwierdzeniu instrukcji służbowej dla pracowników i zapewnieniu im potrzebnych warunków pracy, 3) informowania o zadaniach i przeznaczeniu registratury oraz na realizowaniu stałej kontroli nad jej funkcjonowaniem, 4) wciągnięciu wszystkich pracowników instytucji do pracy nad poprawą registratury i utrzymaniem w niej odpowiedniego porządku. Kierownictwo powinno koordynować pracę registratury przez planowanie jej prac. Powinno ono interesować się również całością prac registratury: obiegiem i załatwianiem pism, sposobem ich łączenia w sprawy, układem spraw w teczkach, ewidencją akt w naukowym aparacie informacyjnym i przygotowaniem ich do przekazania ich do archiwum. Kontrolę całej registratury lub pewnych jej działów organizuje kierownik i osoby odpowiedzialne za porządek i organizację registratury wraz z aktywem partyjnym i związkowym. Budowę registratury w ogólnym ujęciu przedstawia załączony do artykułu schemat. Ujmuje on przejrzyste organizację i kontrolę registratury, tworzenie, klasyfikację oraz zabezpieczenie akt.

Danuta Kubiak (Poznań)

LISTE DER BESTÄNDE DES STAATSARCHIVS MARBURG MIT ANGABE IHRES UMFANGES, VON JOH. PAPRITZ UNTER MITWIRKUNG VON WILHELM GÖTTIG, HEINRICH SEIBEL U. WILHELM THOMAS, MARBURG 1963, SS. 120.

Archiwum państwowe w Marburgu nie posiada dotąd drukowanego przewodnika po całym przechowywanym tam zasobie aktowym. Wprawdzie już trzykrotnie próbowano opracować tego rodzaju pomoc archiwalną, opracowania dotychczasowe nie są jednakże zadowalające, gdyż albo obejmują tylko niewielki fragment zasobu, albo też zawierają zbyt ogólnikowe informacje. Podobne opracowanie przygotował już w 1956 r. J. Papritz pod tytułem „Das Staatsarchiv Marburg”.

Przygotowanie dla omawianego archiwum przewodnika po zespołach, odpowiadającego w pełni wymaganiom stawianym tego rodzaju opracowaniom, nie jest obecnie możliwe. Na przeszkodzie stoi przede wszystkim niedostateczne opracowanie przechowywanych tam archiwaliów. Omawiane archiwum terytorialnym zasięgiem swej działalności obejmuje rejencję Kassel. Na obszarze tym w dawnych wiekach znajdowało się kilka odrębnych państweczek. Pozostały po nich różne zespoły akt, z których najdawniejsze (klasztor Fulda) sięgają do połowy VIII w. Zgodnie z dawnymi zasadami w poprzednich wiekach akta przejmowane do archiwum układano w nim na podstawie cech zewnętrznych. Rozrywano więc zwarte zespoły akt w celu rozdzielenia występujących w nich dokumentów, akt, ksiąg, map itp. Obecnie, gdy prawo obywatelstwa uzyskuje zasada przynależności zespołowej, powstały ogromne trudności przy próbach pełnego jej zastosowania w omawianym archiwum. W związku z przeprowadzkami archiwaliów, głównie przy ściąganiu ich z powrotem do archiwum z kopalń, do których były ewakuowane podczas wojny, próbowano przeprowadzić scalenie materiałów we właściwe zespoły akt. W odniesieniu do przeważającej części nie było to jednak możliwe, gdyż liczne archiwalia nie posiadają wyraźnych cech, które pozwoliłyby bez popełnienia błędu przydzielić je do właściwego zespołu. Konieczne są teraz dalsze przemieszczenia akt w obrębie archiwum, a nie jest to sprawa łatwa do przeprowadzenia, gdyż zasób archiwum liczy około 30 km bieżących półek.

Zdaniem autora, wydanie przewodnika w obecnej chwili utrwaliłoby aktualny stan uporządkowania zasobu. Z drugiej strony istnieje jednakże pilna potrzeba wydania aktualnego przewodnika po zasobach archiwum. Aby dać naukowcom na

okres przejściowy klucz do zasobu archiwalnego, postanowiono wydać tylko „Wykaz” przechowywanych materiałów, poprzedzony wyjaśnieniami niezbędnymi dla właściwego z niego korzystania. Omawiany „Wykaz” nie daje poglądu na zespoły akt, przechowywane w archiwum marburskim, ale wymienia tylko grupy i serie dokumentacji. W „Wykazie” jest bowiem utrzymany tradycyjny podział materiałów według ich cech zewnętrznych, a więc na dokumenty, akta, księgi (jak np. księgi rachunkowe, protokoły, księgi katastralne, kopiarze, księgi kościelne, rejestry stanu cywilnego, księgi gruntowe i itp.), mapy, kartoteki i zbiory (manuskrypty, zbiór znaków wodnych, pieczęcie i stemple, herby i drzewa genealogiczne, obrazy, fotografie, płyty z nagraniami dźwiękowymi, filmy, zbiór zarządzeń, zbiór czasopism).

Ażeby czytelnika przybliżyć do materiału, autorzy słusznie nie ograniczyli się do podania tylko nazw głównych grup, ale — gdzie to było możliwe — wprowadzili dalszy podział na serie. Tak więc z dokumentów w grupie „Landgrafschaft Hessen” wydzielono m. in. podgrupę „Landgräfliches Archiv”, a w niej serie: „Landgräfliche Personalien”, „Landgräfliche Ehesachen”, „Landgräfliche Testamente”, „Verträge der Landgrafen untereinander”, „Verträge der Landgrafen mit Rotenburg” itp. Ułatwia to, oczywiście, dotarcie do wielu materiałów.

Niemniej wielu bliższych i szczegółowszych informacji w „Wykazie” nie znajdujemy. Co się tyczy ilości akt w poszczególnych grupach, to nie określono jej w jednostkach archiwalnych lub w metrach bieżących, ale w paczkach. W słowie wstępnym wyjaśniono, że każda paczka ma przeciętną grubość 11 cm i że mieści się w niej od 2 do 20 jednostek archiwalnych. Jeśli z danej serii lub grupy nie zachowała się przynajmniej jedna paczka o wyżej podanych rozmiarach, w „Wykazie” objętość nie była podana.

Z „Wykazu” nie wynika też, do których materiałów opracowano już inwentarze. Jedynie na końcu „Wykazu” podano repertoria ogłoszone drukiem przez J. Papritza. Odnoszą się one do akt politycznych z lat 1567—1821, Rejencji Heskiej w Fuldzie, Naczelnego Prezydium Prowincji Hessen-Nassau, Pruskiej Rejencji w Kassel, czterech landratur i protokołów z grupy „Księgi”.

Uwagi wstępne w „Wykazie” zawierają liczne interesujące informacje o stanie opracowania zasobów jednego z najbardziej wartościowych archiwów państwowych w Niemieckiej Republice Federalnej.

Stanisław Nawrocki (Poznań)

A CSÁKY CSALÁD LEVÉLTÁRA (ARCHIWUM RODZINY CSÁKY). (ZESTAWIŁ) FERENC M A K S A Y, BUDAPEST 1964, LEVÉLTÁRAK ORSZÁGOS KOZPONTJA, S. 191, 5 NLB, 1 TABL. MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR. LEVÉLTÁRI LEJTÁRAK 29 (WĘGIECKIE ARCHIWUM KRAJOWE. INWENTARZE ARCHIWALNE 29).

Pierwsi znani przodkowie wymienionej w tytule rodziny Csáky'ch w ciągu w. XIV przenieśli się z komitatu Pest na tereny tzw. Tiszántúlu (Kraj Zacisański) — na wschód i południe od górnego biegu Cisy. Tam też, otrzymując liczne nadania, utrwaliли oni swój stan posiadania. Od jednego z otrzymanych majątków — Csák — wywodzą swe ostateczne miano. Swe ziemie w Bihar uzupełnili dość szybko nabytkami ziemskimi z pobliskich i północnych komitatów oraz posiadłościami w Siedmiogrodzie.

W okresie najazdu i niewoli tureckiej, podczas gdy większa część komitatu Bihar znalazła się w rękach półksiężyca, rodzina Csáky'ch skoncentrowała się głównie na terenach włości w Górnych Węgrzech, na Spiszu i w Siedmiogrodzie. Dzięki

koligacjom rodzinnym znaleźli się oni też na ziemiach komitatów Nógrád, Hont, Turóc, Liptó, Bács, Komárom, Vas.

Wraz ze spustoszeniem Bihar w XVII stuleciu, rodzina Csáky'ch skoncentrowała się głównie na Spiszu, podczas gdy kilka gałęzi rodu pozostało w Koszycach, we Wschodnich Węgrzech i w Siedmiogrodzie.

Rodzina Csáky'ch od dawna odgrywała znaczną rolę w życiu politycznym i gospodarczym kraju, ale nie tyle na skutek wpływów majątkowych, lecz raczej w oparciu o osobiste walory jej członków. Znany jest tu István, zaufany Zygmunta Batorego i przywódca wojsk siedmiogrodzkich, jego syn również István (1603—1662), kapitan wojskowy Górnych Węgier, pozostający w bliskich stosunkach z księciem siedmiogrodzkim, i szereg innych, pełniących rozliczne funkcje polityczne i administracyjne.

Przedstawiciele rodziny Csáky'ch brali udział nie tylko w walkach przeciw Turkom, lecz utrzymywali żywy kontakt z przywódcami ruchu na rzecz niezawisłości stanów węgierskich. Materiały archiwalne tej rodziny zawierają wiele cennych dokumentów mówiących o walkach z turecką okupacją i przeciwko Habsburgom i o działalności politycznej, gospodarczej i kulturalnej tego rodu. Materiały XVIII-wieczne są szczególnie interesujące ze względu na działalność sędziego Zsigmonda, arcybiskupa Kalocsy Imrego, arcybiskupa Ostrzyhomia Miklósa i innych wysokich wojskowych i urzędników państwowych pochodzących z tej rodziny. Tu można również spotkać ciekawe materiały dotyczące powstania antyhabsburskiego Ferencza Rakóczego, źródła do sesji sejmowych, do historii ziem spiskich i działalności kościoła katolickiego.

W materiałach tych znaleźć można również liczne dane i dokumenty dotyczące problemów gospodarczych, finansowych, prawnych, sądowych, jak również materiały do dziejów górnictwa na Górnych Węgrzech, do warunków życia górników, gospodarki rolnej i leśnej, uprawy winorośli i handlu winem. W aktach XVIII/XIX stulecia można też znaleźć dokumenty do reformy agrarnej Józefa II.

Pierwsza wzmianka o archiwum rodzinnym Csáky'ch pochodzi z r. 1666. W papierach rodzinnych z r. 1724 istnieje notatka o istnieniu tzw. „archiwum generale” rodziny, przechowywanym w Lewoczy, w którym gromadzono najważniejsze materiały odnoszące się do dziejów całej rodziny. W tym czasie nie prowadzono jeszcze żadnych systematycznych prac porządkowych, podobnie jak i samo gromadzenie akt miało charakter żywiołowy. Dopiero od końca XVIII stulecia można mówić o pewnych konkretnych pracach archiwalnych. Od r. 1796 na podstawie upoważnień rodziny Gyorgy Raisz przez wiele lat prowadził prace nad archiwum Csáky'ch. Z tego okresu datują się pierwsze prace porządkowe, inwentaryzacyjne i konserwatorskie. On też czynił starania o dalsze gromadzenie akt, ściągając materiały z małych dworskich archiwów i dążąc do koncentracji materiałów rodowych w jednym miejscu. Przygotowanie pierwszych inwentarzy, które w w. XIX były systematycznie uzupełniane i rozszerzane wraz z napływem nowych materiałów, jest pełną zasługą Raisza. Dodać warto, że prace te prowadzone były przy żywej pomocy i konsultacji ówczesnego archiwariusza komitetu spiskiego Sándora Várady Szakmáry.

Obok tego centralnego archiwum rodzinnego powstawały też w ciągu w. XVIII drobne archiwa rodzinne Csáky'ch z dalszych gałęzi rodowych, najczęściej w miejscach zamieszkania poszczególnych rodzin. W ciągu XIX w. znaczniejsi przedstawiciele rodu czynili starania o koncentrację rodowych materiałów, jeśli nie w jednym, to choćby w kilku centralnych punktach, by w ten sposób zapobiec rozproszaniu materiałów rodowych.

W drugiej połowie XIX w. postanowiono przekazać materiały mniejszych ar-

chiwów do Lewoczy. Na podstawie decyzji reprezentantów rodu (mając na uwadze lepsze zabezpieczenie zbiorów) w r. 1911 przekazano zgromadzone w 70 skrzyniach archiwum do oddziału archiwalnego Węgierskiego Muzeum Narodowego. Tam dokonano ponownej rejestracji i inwentaryzacji, by w r. 1934 w momencie połączenia archiwów węgierskich wejść mogły do tzw. Archiwum Krajowego.

W ostatnim czasie w ciągu lat blisko 20 kontynuowano prace porządkowe, selekcyjne i inwentaryzacyjne. Wykorzystując dawne wykazy, spisy i inwentarze, starano się o odpowiednie uwspółcześnienie materiałów pomocniczych, chcąc jednocześnie zachować maksymalnie oryginalny układ archiwów. Żmudnym wysiłkiem Iván Borsa odtworzył w r. 1948 inwentarze spalone w działaniach wojennych 1945 roku.

Znaczną trudność w pracach porządkowych i klasyfikacyjnych stanowiło rozczłonkowanie poszczególnych spraw i grup aktowych, dzielących się dodatkowo na poszczególne odłamy rodzinne, a nawet członków rodziny, jak również — braki w zbiorze. Problemem był tu też sam układ, przestarzały i nie odpowiadający warunkom stawianym przez zasady współczesnej archiwistyki. Z drugiej jednak strony układ ten przez wiele dziesiątków lat był już znany i cytowany w pracach naukowych. Opracowanie materiałów pomocniczych i wyjaśniających stało się więc zadaniem pierwszoplanowym, zaś przygotowanie drukowanego inwentarza sprawą zasadniczą.

Dziś cały materiał aktowy dzieli się na dwa zasadnicze działy: 1) materiały centralnego archiwum rodzinnego, gałęzi rodzinnych i innych ogólnych materiałów i 2) archiwalia poszczególnych członków rodzin i ich spuścizny. Cały zespół liczy 738 paczek, 67 tomów i 106 metrów mikrofilmu. Sam inwentarz omawianego zespołu ma 8 części: 1) archiwum centralne, 2) archiwum koszyckie, 3) archiwum z Illéssfalva, 4) archiwum z Kluknó, 5) materiały porządkowe po śmierci László Csáky'ego z lat 1637—1828, 6) materiały nie zinwentaryzowane włączone do archiwum w XIX stuleciu, 7) miscellanea, 8) papiery Anala Vince Csáky'ego.

Repertorium opracowane przez Ferencę Maksay'a przy współudziale Ivána Borsa, a wydane staraniem Węgierskiego Archiwum Krajowego, prócz pełnego inwentarza zawiera jeszcze wstęp oraz indeks miejscowości, tablicę genealogiczną i streszczenia obcojęzyczne.

Karol Móravski (Warszawa)

VERSLAGEN OMTRENT S RIJKS OUDE ARCHIEVEN, 1962. TWEDE SERIE — XXXV, S GRAVENHAGE 1963. (SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI HOLENDERSKICH ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH ZA ROK 1962).

Jak widać z wymienionego w tytule sprawozdania, organizacja archiwów holenderskich odbiega poważnie od organizacji służby archiwalnej w Polsce. Przede wszystkim istnieje w Holandii podział na archiwa państwowe i samorządowe. Prócz tego istnieją tam archiwa specjalistyczne, jak archiwa gospodarcze, organizacji społecznych i związków wyznaniowych.

Według stanu na rok 1960 archiwa holenderskie liczyły łącznie 114 placówek. W tym 1 archiwum centralne w Hadze, 10 państwowych archiwów prowincji, 67 archiwów miejskich, regionalnych (obejmujących więcej niż jedno miasto) i gospodarki wodnej, 24 archiwa kościelne protestanckie, katolickie, zgromadzeń zakonnych i innych grup wyznaniowych, archiwum dworu królewskiego, archiwum ekonomiczno-historyczne, archiwa górnictwa państwowego, archiwa banku holenderskiego,

państwowy instytut dokumentacji wojennej, archiwum wojskowe, archiwa genealogiczne¹.

Do powyższego zestawienia nie wchodzi archiwa zakładowe, posiadające niejednokrotnie bogatą dokumentację, obejmującą nieraz okres nawet ponad stuletni. Tak więc poza państwową służbą archiwalną pozostaje poważna część archiwów. Są one podporządkowane resortom centralnym, administracji samorządowej, hierarchii kościelnej lub organizacjom społecznym.

Również jest dość luźna zależność organizacyjna państwowych archiwów prowincji od generalnego dyrektora archiwów, który jest równocześnie dyrektorem archiwum centralnego. Nie ma bowiem w Holandii generalnej dyrekcji jako osobnej jednostki zarządzającej. Jeden z dyrektorów archiwum prowincji podczas pobytu niżej podpisanego w Holandii określił stanowisko dyrektora generalnego wśród dyrektorów pozostałych archiwów państwowych jako pierwszego wśród równych (*primus inter pares*).

Przy archiwum centralnym w Hadze zorganizowano szkołę archiwalną. Studia w niej trwają parę lat, bez przerywania pracy zawodowej, z wykładami raz w tygodniu (sobota) i kończą się dyplomem drugiej, a następnie pierwszej klasy. Szkoła archiwalna wydaje własne publikacje. Dotychczas ukazały się trzy pozycje: J. L. van der Gouw, *Inleiding tot de archivistiek*² (Wprowadzenie do archiwistyki), J. L. van der Gouw, H. Hardenberg, W. J. van Hoboken, G.W.A. Panhuysen, *Nederlandse archiefterminologie*³ (Holenderski słownik terminologii archiwalnej), J. L. van der Gouw, *Oud schrift*⁴ (Paleografia).

Władza naczelna archiwów państwowych nie wydaje czasopisma archiwalnego. Ukazujący się od r. 1892 „Nederlands archievenblad” jest organem Związku Archiwistów Holenderskich. Do Związku mogą należeć archiwiści wszystkich archiwów oraz archiwiści archiwów zakładowych i pracownicy registratur (posiadający odpowiednie kwalifikacje i przygotowanie fachowe). W r. 1961 Związek liczył 1 członka honorowego, 218 członków zwyczajnych oraz 3 członków korespondentów⁵. Na łamach „Nederlands archievenblad” omawiane są sprawy związkowe i podstawowe problemy metodyczne.

Działalność archiwów państwowych znajduje odbicie w sprawozdaniach publikowanych przez Ministerstwo Oświaty, Kultury i Nauki, któremu państwowa służba podlega. Sprawozdania ukazują się w odstępach rocznych, składają się z dwóch części i obejmują następujące grupy zagadnień:

Część pierwsza poświęcona jest ogólnym sprawom archiwalnym w formie syntetycznego sprawozdania z działalności generalnego dyrektora archiwów. Są tutaj zasygnalizowane jedynie najważniejsze wydarzenia. I tak w r. 1962 znajdujemy informacje o zatwierdzonej przez parlament nowym prawie archiwalnym, o trudnościach związanych z budownictwem archiwalnym, o działalności stałej komisji państwowej dotyczącej registratur i archiwów zakładowych w administracji państwowej, konferencji naukowej, organizowanej wspólnie ze Związkiem Archiwistów, o udziale dyrektora generalnego w komisjach, zjazdach, kongresach, podróżach zagranicznych i wreszcie o mikrofilmowaniu zasobu archiwalnego.

Do powyższego sprawozdania należą załączniki, które zawierają sprawozdanie z działalności szkoły archiwalnej oraz komisji egzaminacyjnej (w pierwszym przy-

¹ „Nederlands archievenblad” 64 (1960), z. 2, s. 59—74.

² Publicaties van de Archiefschool no. 1, Zwolle 1956.

³ Publicaties van de Archiefschool no. 2, Zwolle 1962.

⁴ Publicaties van de Archiefschool nd. 3, Zwolle 1963. Publikacja nr 2 i 3 była omawiana na łamach „Archeionu”.

⁵ „Nederlands archievenblad” 65 (1961), z. 3, s. 105—113; z. 4, s. 133—134.

padku — zestawienie liczbowe uczniów i absolwentów, w drugim — wykaz nazwisk osób, które zdały egzamin z wynikiem pomyślnym). Dyrektor generalny jest bowiem dyrektorem szkoły archiwalnej i przewodniczącym komisji egzaminacyjnej. Dalszym załącznikiem jest szczegółowy protokół z dorocznego spotkania dyrektora generalnego z dyrektorami państwowych archiwów prowincji. Tutaj poruszane są sprawy organizacyjne dotyczące wszystkich archiwów. Spotkania z reguły odbywają się pod koniec roku kalendarzowego.

Część druga poświęcona jest działalności poszczególnych archiwów, z archiwum centralnym na czele. Schemat sprawozdań jest następujący: personel (przyjęcia, zwolnienia, dłuższe choroby, awanse, odznaczenia, uzyskanie dyplomów w szkole archiwalnej lub stopni naukowych w szkołach wyższych). Drugim punktem sprawozdania jest charakterystyka pomieszczeń archiwalnych i stanu fizycznego zasobów. Punkt następny dotyczy prac porządkowo-inwentaryzacyjnych. Podane są nazwy zespołów i nazwiska osób opracowujących je, z reguły bez wyliczania liczby jednostek. W punkcie czwartym scharakteryzowano udostępnianie zasobów dla badań naukowych. Podano tutaj zestawienia liczby osób korzystających w pracowniach naukowych, liczby udostępnianych archiwaliów oraz wykonanych mikrofilmów i fotokopii na zamówienia krajowe i zagraniczne. Poza tym wymieniono najważniejsze kwerendy załatwiane pisemnie. Problematykę badawczą odzwierciedla wykaz publikacji opartych na zasobach poszczególnych archiwów. Wreszcie w ostatnim punkcie omówiono współpracę z innymi archiwami. Do każdego sprawozdania dołączono zestawienia nabytków i ubytków⁶.

Sprawozdania holenderskich archiwów państwowych są w swych podstawowych zrzębach podobne do sprawozdań ogłaszanych przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych w „Archeionie”. Różnica polega na tym, że każde archiwum ujmowane jest osobno. Punkt ciężkości działalności archiwów holenderskich spoczywa bez wątpienia na pracach porządkowo-inwentaryzacyjnych. Trudniej ustalić, z jakiego okresu pochodzą porządkowane zespoły. W każdym razie opracowywanie akt XX-wiecznych należy do zupełnych wyjątków. Dużo czasu poświęca się na wykonywanie indeksów, szczególnie ksiąg notarialnych, które stanowią dla dawniejszych okresów podstawowe źródło dla badań naukowych. Natomiast dalsze miejsce zajmuje tam tzw. opieka nad narastającym zasobem. W każdym razie archiwiści holenderscy pragną zapewnić sobie w coraz szerszym zakresie prawo współdecyzji (ale nie wyłączności) w sprawach registratur i archiwów zakładowych w instytucjach tworzących trwałe zasoby aktowe.

Czesław Biernat (Gdańsk)

⁶ Według identycznego schematu sprawozdania ogłaszają co najmniej niektóre archiwa samorządowe. Por. np. *Verstagen, bedrijven, diensten en commissies van Amsterdam*, 1961, No. 1, Gemeentelijke Archiefdienst.

PRZEGLĄD ZAGRANICZNYCH CZASOPISM ARCHIWALNYCH

„WOPROSY ARCHIWOWIEDIENJA”, NAUCZNO-INFORMACJONNYJ BIULETIEN. GŁAWNOJE ARCHIWNOJE UPRAWLENJE PRI SOWIETIE MINISTROW SSSR. MOSKWA 1965, NR 3 i 4.

Numer 3 i 4 z r. 1965 „Woprosy Archiwowiedienja” są ostatnimi numerami tego wydawnictwa. Informuje o tym redakcja we wstępie do nru 4. „Biuletien” wychodził przez 10 lat. Ogółem ukazało się 38 numerów z tym tytułem. Miejsce tego wydawnictwa zajmie nowe czasopismo pt. „Sowietskije archivy”, które będzie wychodzić 6 razy w ciągu roku, po 8 arkuszy druku, czyli o objętości dotychczasowych numerów „Woprosow”. Kontynuując i rozwijając tematykę „Woprosow”, będzie ono poświęcać więcej uwagi sprawom źródłoznawstwa i innych dyscyplin historii oraz zagadnieniom biurowości w urzędach, organizacjach i przedsiębiorstwach. Wydawany przy współudziale Instytutu Marksizmu-Leninizmu przy CK KPSS oraz Instytutu Historii Akademii Nauk ZSSR, obliczony jest na szeroki krąg pracowników archiwów, muzeów, bibliotek, kancelarii ministerstw, urzędów i organizacji, jak również nauczycieli, krajoznawców i tych wszystkich, którzy interesują się materiałami historycznymi, włączając w to dokumentację techniczną i kinofotofonową. Redakcja „Woprosow” zapowiedziała ukazanie się pierwszego numeru „Sowietskich archiwow” już w styczniu 1966 r.

Numer 3. Podstawowym artykułem w tym numerze, podsumowującym dwuletni okres, jaki upłynął od uchwały Rady Ministrów z dnia 25 lipca 1963 r.¹, jest praca G.A. Bielowa pt. *Bolsze celeustremennosti w naucznoj i praktičeskoj rabotie*. (Więcej celowości w nauce i praktyce, s. 3—15). Autor wyraża opinię, że ogólnie biorąc archiwom państwowym w tym czasie udało się wykonać szereg zadań w zakresie zabezpieczenia materiałów źródłowych, uporządkować archiwa ministerstw oraz innych urzędów, jak również teoretycznie rozwiązać aktualne problemy budownictwa archiwalnego. Duży wpływ miały konferencje i narady przeprowadzone w latach 1964—1965, a przede wszystkim ogólnozwiązkowa konferencja w Moskwie w czerwcu 1964 r. Główny Zarząd Archiwów poświęcił wiele uwagi budowie nowych gmachów archiwalnych i rekonstrukcji starych. W ciągu dwóch lat wybudowano 22 nowe gmachy archiwalne, a 18 znajduje się w trakcie budowy. Należy też odnotować, że w republikach Związku stawiane są gmachy nie tylko dla centralnych czy krajowych archiwów, lecz i dla oddziałów miejskich i rejonowych. Dużo uwagi zwrócono na zbadanie problemów w dziedzinie zabezpieczania i konserwacji materiałów archiwalnych oraz opracowania aparatu naukowo-informacyjnego i zasad zbudowania jednolitego systemu tego aparatu w archiwach państwowych. W szeregu związkowych i republikańskich ministerstw i urzędów podjęto kroki w celu zwiększenia kadr archiwistów i podwyższono pobory o 25—30%. Porządkowanie materiałów archiwalnych jest przeprowadzane zarówno przez same instytucje, jak i przez specjalnie zorganizowane zespoły osobowe działające przy archiwach państwowych. Zespołów takich już jest przeszło 30 i uporządkowały one 2,5 miliona j.a. Na odcinku opieki nad narastającym zasobem archiwalnym poważną pracę wykonał Główny Zarząd Archiwów, który wspólnie z Komitetem koordynującym prace naukowo-badawcze ZSRR opracował zestawienie dokumentacji

¹ O środkach udoskonalenia pracy archiwalnej w ZSRR.

naukowo-technicznej podlegającej trwałemu przechowywaniu. Przeprowadzona też została eksperymentalna praca wyselekcjonowania materiałów archiwalnych o trwałym przechowywaniu w całym szeregu instytutów naukowo-badawczych i projektowo-konstrukcyjnych; szczegółowo zbadano dokumentację głównych naukowo-badawczych instytutów różnych gałęzi gospodarki narodowej. Podsumowano doświadczenie organizacji ewidencji i naukowo-informacyjnego aparatu w przeszło 30 naukowo-badawczych instytucjach Moskwy; opracowano „Schemat przykładowego wykazu materiałów naukowo-badawczych i technicznych ze wskazaniem czasokresu i miejsca ich przechowywania”. Zostały również przeprowadzone seminaria i kursy dla naczelników kancelarii i sekretariatów ministerstw i urzędów oraz kierowników archiwów zakładowych w celu podwyższenia kwalifikacji i wymiany doświadczeń. Przy Państwowym Instytucie Historyczno-Archiwalnym w Moskwie są stale czynne kursy doskonalenia kadr pracowników kancelarii, sekretariatów ministerstw i urzędów, jak również pracowników archiwów zakładowych. W r. 1964 i na początku 1965 Główny Zarząd Archiwów łącznie z zarządami archiwów republik opracował projekt planu prac na okres pięcioletni 1966—1970.

Artykuł S. D. Pilkiewicz pt. *Archiwnoje dielo w USSR* (Praca archiwalna w Ukraińskiej SSR, s. 16—25) również omawia wyniki realizacji wspomnianej uchwały Rady Ministrów na terenie Republiki Ukraińskiej. Autor wysuwa postulat, ażeby archiwiści przeprowadzili specjalne badania poświęcone zagadnieniom oceny wartości naukowej różnego rodzaju dokumentów, podkreśla jednak, że zagadnienia te nie mogą być traktowane jako monopol archiwistów, gdyż decyduje się tu los podstawy źródłoznawczej radzieckiego społeczeństwa. Jedynie wspólnym wysiłkiem uczonych — a w tej liczbie i archiwistów — muszą być gruntownie zbadane rodzaje dokumentacji w istniejących instytucjach, organizacjach i przedsiębiorstwach, określony i uzasadniony naukowo zakres tych materiałów archiwalnych, które należy przejmować do archiwów państwowych w pierwszej kolejności i w stanie kompletnym. Następnie muszą być ustalone instytucje, których dokumentacja będzie przyjmowana tylko przykładowo, wreszcie instytucje, których materiały w ogóle nie będą przejmowane. Bardzo ważne jest też do rozwiązania zagadnienie „dubletowości” i odzwierciedlania dokumentów nie tylko w granicach jednego zespołu, lecz i we współzależności materiałów różnych zespołów.

Artykuł *Naprawlenie i osnovnyje itogi raboty CGIA SSSR w 1960—1965 gg.* (Kierunki i podstawowe wyniki pracy Państwowego Centralnego Archiwum Historycznego ZSRR w latach 1960—1965, s. 26—34) pióra I. N. Fircowa i L. E. Szepielewa, omawia wyniki wykonania planu perspektywicznego tego archiwum. Plan przewidywał trzy podstawowe zadania: rozwinięcie pracy naukowo-badawczej, następnie zbudowanie jednolitego systemu aparatu naukowo-informacyjnego do zespołów Archiwum i wreszcie zwrócenie szczególnej uwagi odnośnie do przechowywania i wszechstronnego wykorzystania materiałów archiwalnych. W rezultacie Archiwum wydało szereg publikacji m. in. książkę pt. *Problemy archiwowiedienja i istocznikowiedienja* (Problemy archiwoznawstwa i źródłoznawstwa).

Liczyjcie archiwownie fondy. Widly i znaczenije ich istoriczeskich istocznikow (Prywatne zbiory archiwalne. Rodzaje i znaczenie ich źródeł historycznych, s. 35—48). Zagadnienie to w obszernym i gruntownym artykule rozważa prof. S.S. Dmitrjew w następujących rozdziałach: miejsce przechowywania prywatnych zbiorów; definicja prywatnego zbioru; rodzaje twórców zbiorów; rodzaje źródeł historycznych, typowe i charakterystyczne dla prywatnych zbiorów XIX—XX w.; dwa podejścia badaczy do źródeł znajdujących się w prywatnych zbiorach; uwagi o podstawowych rodzajach pisemnych źródeł w prywatnych zbiorach.

Numer 4. Dalszy ciąg uwag wymienionych w artykule S.S. Dimitrjewa znajdujemy w pracy E.W. Kołosowej i W.W. Caplina pt. *Gosudarstwiennyye archiwy i dokumentalnye fondy licznego proischożdenija* (Archiwa państwowe i zespoły pochodzenia prywatnego, s. 14—23). Rozważania swoje autorzy zamykają następującymi stwierdzeniami: koncentracja zespołów prywatnego pochodzenia w archiwach państwowych stanowi ważne i odpowiedzialne zadanie instytucji; praca ta musi być właściwie zorganizowana, gdyż tylko pod tym warunkiem będzie ona celowa i skuteczna; zasięg osób, których materiały są warte przechowywania w archiwach państwowych jak i rodzaj tych materiałów, wymagają ciągłej kontroli; zasada dobrowolnego przekazywania materiałów przez właścicieli winna leżeć u podstaw gromadzenia tego rodzaju zespołów.

Artykuł pt. *Ob uluższenji raboty archiwow wiadomstw, uczreżdżenij, organizacij i predpriatij* (O udoskonaleniu pracy archiwów, urzędów, instytucji, organizacji i przedsiębiorstw, s. 6—13) napisany jest przez A.S. Malitikowa pod kątem realizacji wspomnianej na początku uchwały Rady Ministrów. Autor z satysfakcją stwierdza, że wiele wyznaczonych zadań zostało wykonanych. M. in.: udoskonalono organizację metodycznego kierownictwa archiwami urzędów i sprecyzowano spisy instytucji i przedsiębiorstw, których materiały podlegać mają przekazaniu do archiwów państwowych. Ministerstwa i inne instytucje powzięły specjalne uchwały. Wydano też zarządzenia i przewidziano środki zmierzające ku usprawnieniu pracy archiwalnej, a cały szereg urzędów przydzielił dodatkowe pomieszczenia dla archiwów zakładowych. Wychodząc z założenia, że kontrolę pracy tych archiwów i biurowości instytucji należy prowadzić równolegle — zarówno przez służbę archiwalną, jak i personel kontrolujący poszczególnych zakładów pracy — Główny Zarząd Archiwów opracował i wydał specjalną instrukcję pt. „*Rekomeindacii po uluższenju kontrola wyszestojaszczich uczreżdżenij za sostojanjem archiwow i diełoproizwodstwa w podwiadomstwiennych uczreżdżenjach, organizacjach i na predpriatjach*” (Zalecenia odnośnie do kontroli przez władze nadrzędne archiwów zakładowych i biurowości w podległych instytucjach, organizacjach i przedsiębiorstwach).

Zalecenia te stanowią pomoc metodyczną dla przeprowadzających kontrolę.

Również wykonaniem uchwały Rady Ministrów zajmuje się artykuł B.W. Warkiki pt. *Archiwnoje dieło w Estonskoj SSR* (Praca archiwalna w Estońskiej SRR, s. 24—29), gdzie Rada Ministrów wydała 30 października 1963 r. zarządzenie „O środkach udoskonalenia pracy archiwalnej w republice”. W rezultacie z 2300 instytucji, których akta mają być przekazywane do archiwów państwowych — 1700 całkowicie uporządkowało swoją dokumentację.

M. E. Nikolajewa i A.G. Federow przedstawiają artykuł pt. *Nauczno-sprawocnyj apparat w CGANCh SSSR* (Naukowo-informacyjny aparat w Państwowym Centralnym Archiwum Gospodarki Narodowej ZSRR, s. 30—37). Celem właściwego ustalenia tego zagadnienia powołano w Archiwum w r. 1962 Oddział Ewidencji i Aparat Naukowo-Informacyjny, zapoznano się z doświadczeniami w tej dziedzinie archiwów krajowych i zagranicznych, opracowano schemat podstawowych rodzajów aparatu naukowo-informacyjnego i na tych podstawach wytknięto plan perspektywicznej realizacji.

Oprócz artykułów omawiane numery zawierają komunikaty, notatki o wymianie doświadczeń, recenzje, bibliografię i kronikę.

Niezależnie od wymienionych artykułów Główny Zarząd Archiwów w ścisłym nawiązaniu do wspomnianej uchwały Rady Ministrów „O środkach udoskonalenia pracy archiwalnej w ZSRR” opublikował artykuł pt. *Materiały k razrabotkie Jedi-*

noj gosudarstwiennoj sistiemy dieloproizvodstwa (Materiały do opracowania jednolitego systemu biurowości państwowej, s. 71—87) zwracając się z apelem do czytelników o nadsyłanie uwag i propozycji.

Leopold Kosiński (Warszawa)

„ARCHIWY UKRAJINY”, NAUKOWO-INFORMACIJNYJ BIULETEŃ ARCHIWNOGO UPRAWLINNIA PRI RADI MINISTROW URSR. NR 4(72) 1965, LIPIEN—SERPEN. KIJIV.

W kilku działach czasopismo podaje krótkie opracowania i informacje. Obszerniejsze jest tylko otwierające zeszyty 4 redakcyjne sprawozdanie z drugiej ogólnoukraińskiej konferencji naukowej, poświęconej archiwistyce i innym naukom pomocniczym historii. Konferencja, w której brało udział ponad 600 osób, odbyła się w dniach 1—4 czerwca 1965 r. w Kijowie. Uczestniczyli w niej pracownicy ukraińskich archiwów państwowych i partyjnych oraz przedstawiciele szkół wyższych, muzeów, Instytutu Marksizmu i Leninizmu oraz wielu instytutów naukowych Ukrainy i innych republik związkowych, a także przedstawiciel polskiej służby archiwalnej i przedstawiciel Zarządu Archiwalnego Czeskosłowackiej Republiki Socjalistycznej.

Na posiedzeniach plenarnych konferencji omawiano: zagadnienia budownictwa archiwalnego, udział historyków-archiwistów w opracowaniu historii nauki ukraińskiej, współczesne problemy nauk pomocniczych historii oraz stosunki międzynarodowe ukraińskich instytucji archiwalnych.

Oprócz tego na posiedzeniach sekcyjnych wygłoszono 40 referatów, z tego 18 na sekcji archiwistyki i biurowości. Wśród tych ostatnich najbardziej zapewne interesujący dla polskiego archiwisty i historyka był referat pt. „Charakterystyka katastrów gruntowych Galicji i obecne możliwości korzystania z nich”.

Dalsza treść numeru mieści się w ramach działów: artykuły, wymiana doświadczeń, komunikaty, dokumenty, przegląd opracowań i źródeł, krytyka i bibliografia, listy do redakcji, nowe nabytki archiwów, kronika, materiały do Ukraińskiego Słownika Biograficznego i wspomnienia pośmiertne. Poruszana w tych działach problematyka jest bardzo różnorodna pod względem rzeczowego i terytorialnego zasięgu, obejmuje bowiem i zagadnienia charakteru ogólniejszego, jak np. artykuł prof. K. Mitajewa o podstawowych zasadach opracowania jednolitego systemu biurowości państwowej i tematykę całkiem drobną i szczegółową, a nawet nie pozostającą w związku z archiwistyką, jak np. wiadomość o pracach bibliograficznych Muzeum Krajoznawczego w Złotonoszy (obw. czerkaskiego), nie mówiąc o wspomnianych już materiałach biograficznych.

Z owej pomniejszej tematyki dla polskiego czytelnika interesujący jest przytoczenie źródełowy A. Huljaka (s. 63—69), który ogłasza cztery dokumenty ilustrujące działalność cudzoziemskich internacjonalistów na południu Ukrainy w latach 1918—1919. Spośród tych dokumentów nr 1 podaje tekst protokołu posiedzenia Komitetu Wykonawczego Odeskiej Grupy SDKPiL z dnia 28 stycznia 1918 r., zaś nr 3 — tekst ukraiński ulotki Sztabu I Dywizji Międzynarodowej, zredagowanej po polsku w czerwcu 1919 r. przez Odeską Grupę Komunistycznej Partii Robotniczej Polski, a zwracającej się z apelem do robotników polskich, by wstępowali w szeregi dywizji.

Pozycją z polskiego widzenia najbardziej interesującą jest artykuł informacyjny S. Piskowya pt. *Lwiwski Teka A. Schneidra jak istorikokrajnaznawcze dżereło* (s. 73—76), a w szczególności — jego część druga, pierwsza bowiem, poświęcona osobie samego Schneidra, oparta jest na nie wolnym, jak się zdaje, od drobnych nie-

ścisłości brulionie jego autobiografii z r. 1875. Nie wzbogaca ona — wbrew przekonaniu autora — życiorysu naszego kolekcjonera żadnym szczegółem, który mógłby zmienić panującą już w literaturze opinię o jego umysłowości i działalności.

Antoni Julian Schneider był synem Leopolda, pochodzącego podobno z Bawarii, najpierw kaprała huzarów, a potem „strażnika tabacznego”, i córki rządcy dóbr, szlachcianki Teresy Wodnickiej. Urodził się w Olszаницy niedaleko Złoczowa 12 czerwca 1825 r. (autor artykułu przyjmuje za brulionem autobiografii Schneidra datę 9 czerwca). Schneider wzrastał w środowisku podobnym do wielu innych domów drobnych urzędników, wywodzących się z Niemców austriackich, czeskich i innych, lecz spolonizowanych w Galicji. Ojciec odumarl go w dzieciństwie. Niedostatek, jaki zapanował skutkiem tego w rodzinie, sprawił, że młody Schneider poprzestał na ukończeniu gimnazjum w r. 1845 i musiał wcześniej zacząć zarabiać na życie. Przyjął wówczas pracę w kancelarii 8 pułku huzarów stacjonowanego na zamku w Żółkwi. Tam zetknął się z papierami po Sobieskich i Radziwiłłach i tam też obudziło się w nim zainteresowanie przeszłością oraz zamiłowanie do gromadzenia pisanych przede wszystkim jej świadectw. Część zapoczątkowanego wówczas zbioru weszła do ogłoszonych później przez Schneidra drukiem, głównie dzięki subwencji Wydziału Krajowego, dwóch tomów *Encyklopedii do krajoznawstwa Galicji* (1868—1874, litery A do Balin). To ambitne przedsięwzięcie przerastało jednak siły autora, historyka-samouka. Ogromny materiał, jaki zebrał Schneider, obejmował około 2000 tek i składał się z akt, ksiąg i dokumentów wydobytych z makulatury, z wycinków gazetowych, druków i notatek kolekcjonera. Materiał ten, jak i kolekcjonerski nawyk jego właściciela, tak zapanowały nad pisarzem i autorem *Encyklopedii*, że groziło to przerodzeniem się jej w silva rerum ogromnej objętości i kosztowności, bez widoków w dodatku na ukończenie w rozsądnym terminie. Sejm Krajowy cofnął skutkiem tego w r. 1877 subwencję na wydawanie *Encyklopedii*, lecz nabył od Schneidra jego zbiór w zamian za dożywotnią pensję 600 złotych reńskich rocznie od dnia 1 stycznia 1878 r. Zbiór przewieziono do Krakowa. Przechowuje go dziś Archiwum Państwowe w Krakowie pod nazwą „Teki Antoniego Schneidra”.

Schneider rozstał się ze swym zbiorem z wielkim bólem i żalem. Zaczął wprawdzie zbierać na nowo, ale mimo to popadł w depresję psychiczną i odebrał sobie życie 25 lutego 1880 r. — zapisawszy przedtem swój nowy zbiór Zakładowi Narodowemu im. Ossolińskich we Lwowie.

Szczegóły powyższe, znane zwłaszcza z opracowania Łucji Charewiczowej (*Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, Lwów 1938), przytoczył autor artykułu częściowo za wspomnianą autobiografią Schneidra, a do reszty za Charewiczową i innymi, aby zwrócić uwagę na znaczenie dla badań nad historią regionalną i lokalną zachodniej Ukrainy tej części zbiorów Schneidra, którą ten legował Ossolineum, a którą przechowuje dziś Biblioteka Naukowa we Lwowie. Lwowskie „Teki Schneidra”, podobnie jak krakowskie, zawierają materiały w układzie alfabetyczno-rzeczowo-topograficznym, odnoszące się do całej dawnej Galicji i Bukowiny, jak i naszych dzisiejszych województw: rzeszowskiego i krakowskiego.

Zachowana we Lwowie druga seria „Tek Schneidra” składa się z 222 tek (tak mówi autor na s. 74, ale to zapewne błąd drukarski, bo podsumowanie szczegółowych wycień daje wynik 282), podzielonych na 7 grup, oznaczonych majuskulnymi literami alfabetu łacińskiego A—G. Autor słusznie zauważa, że Schneider nie oddał do Krakowa całego swego zbioru, lecz zachował sobie niektóre jego ważne części i pracował nad nimi w latach 1878—1880. Zatem tylko część — i to zapewne nieznaczna — tek lwowskich stanowi wynik kolekcjonerstwa dwóch ostatnich lat życia Schneidra, reszta powstała przed r. 1878.

Lwowska Biblioteka Naukowa przechowuje dziś następujące Teki Schneidra:

A. Alfabetyczny wykaz nazw miejscowych Galicji, łącznie z nazwami obiektów fizjograficznych i innych, położonych na terenie poszczególnych miejscowości (81 tek).

B. Alfabetyczne wykazy nazw miejscowych, obiektów fizjograficznych i innych w obrębie osad, według podziału administracyjnego Galicji na powiaty (65 tek).

C. Materiały do heraldyki, sfragistyki i dyplomatyki galicyjskich miast i wsi w układzie alfabetycznym (20 tek).

D. Materiały krajoznawcze Bukowiny w układzie alfabetyczno-rzeczowo-topograficznym (42 teki).

E. Materiały do „Rejestru starożytnych zabytków we wszystkich prowincjach dawnej Polski od czasów przedchrześcijańskich do końca XVII wieku” w układzie alfabetyczno-rzeczowo-topograficznym (27 tek).

F. Materiały statystyczne do leśnictwa, przemysłu i dróg galicyjskich oraz materiały kartograficzne, nie uporządkowane przez Schneidra (28 tek).

G. Materiały nie uporządkowane, zebrane przez Schneidra z myślą o włączeniu ich do istniejących już i uporządkowanych tek i kartotek (19 tek).

W życiorysie Schneidra, jak i w ocenie zawartości jego lwowskich Tek, uległ autor w pewnym stopniu sugestii autobiograficznych wywodów kolekcjonera. Użył on dzięki temu określeń i charakterystyk nie zawsze przekonujących. Schneider był niewątpliwie fanatycznym zbieraczem i miłośnikiem przeszłości. Był i pisarzem w opracowaniach szczegółowych, monograficznych niewątpliwie pożytecznym, ale wybitnym historykiem-krajoznawcą trudno go nazwać. Był on raczej niezmiernie pracowitym i wytrwałym samoukiem o dużej nawet, lecz nie uporządkowanej, wiedzy. Toteż nie wydają się całkiem sprawiedliwe utyskiwania autora, że Schneider oddał swój zbiór za nędzną pensję, bo 600 złotych reńskich rocznie wystarczała naówczas w pełni na skromne utrzymanie, lub twierdzenie, że społeczno-polityczne stosunki galicyjskie drugiej połowy w. XIX zniweczyły „wielki talent badawczy Antoniego Schneidra”, gdyż we wszelkich jego poczynaniach górują zainteresowania kolekcjonera, a nie badacza, jak by być musiało, gdyby istotnie posiadał wielkie w tym kierunku uzdolnienie. Kolekcjonerstwo mu zresztą nie uchybia, bo i tak zasłużył na wdzięczną pamięć historyków i krajoznawców, gdyż w zbiorze swoim ocalił od zniszczenia wiele oryginalnych aktów i dokumentów, będących niekiedy jedyną pozostałością po galicyjskich urzędach i władzach z w. XVIII i XIX. Trzeba tylko pamiętać, że był przede wszystkim zbieraczem, a ponadto należy odróżniać w jego zbiorze źródła oryginalne od osobistych zapisek, wyciągów i rysunków. Korzystanie z tych ostatnich wymaga krytycznej ostrożności. Dotyczy to m. in. zbioru sfragistyczno-heraldycznego, znajdującego się w Tekach lwowskich. Całkiem pewne są w nim oryginalne odciski pieczęci, natomiast mniej pewne — rysunki herbów. Schneider, zapytany w r. 1873 o herb miasteczka Niepołomic, odpowiedział, że na znanym mu odcinku pieczęci widać zamek z czterema kominami i datę 1740 nad dachem oraz dwa lwy wspierające się o boczne ściany zamku. Nie omieszczał jednak dodać, że miasto powinno zmienić ten herb, lwy zastąpić jeleniami, a zamiast daty 1740 umieścić nad dachem rogi jelenia (Archiwum PAN, Oddz. w Krak.: PAU I — 12, 1. 104/1873). Tego rodzaju „ulepszeń” spodziewać się można i w rysunkach herbów, i w innych zapiskach Schneidra, o jakich wspomina omówiona informacja o jego Tekach lwowskich.

„ARCHIVMITTEILUNGEN”, ZEITSCHRIFT FÜR THEORIE UND PRAXIS DES ARCHIV-
WESENS, HG. VON DER STAATLICHEN ARCHIVVERWALTUNG DER DEUTSCHEN DEMO-
KRATISCHEN REPUBLIK, BERLIN XV (1965), z. 3—6.

Zeszyt 3. Wśród artykułów poświęconych analizie metod porządkowania i inwentaryzacji zespołów wysuwa się na czoło obszerna informacja Hansa-Joachima Schreckenbacha na temat sposobu opracowania akt Zarządów Powiatowych Brandenburgii z lat 1945—1952, przechowywanych i opracowywanych w Archiwum Państwowym w Poczdamie (*Die Bestände der Kreisverwaltungen 1945—1952 und ihre Bearbeitung im Landeshauptarchiv Potsdam*, s. 81—90). Przed omówieniem koncepcji układu akt autor daje krótki rys historyczny przedstawiający dzieje urzędu landrata i zachodzące zmiany strukturalne w latach 1945—1952, odsyłając jednocześnie czytelnika do odpowiedniej literatury. Archiwistę polskiego mogą zainteresować rozwiązania metodyczne przyjęte w pracy nad tymi zespołami i uwagi autora na temat zespołu złożonego (wspólne potraktowanie akt urzędów samodzielnie działających, a następnie zespolonych z władzami powiatowymi — Arbeitsamt, Finanzamt, Katasteramt i inne).

Z okazji dwudziestolecia działalności Zrzeszenia Wolnych Niemieckich Związków Zawodowych Paul Lentmann w artykule archiwoznawczym (*Quellen zur Geschichte der deutschen Gewerkschaftsbewegung im Archiv des FDGB-Bundesvorstandes*, s. 90—94) informuje o zasobie archiwum centralnych władz związkowych. Przegląd źródłowy materiałów, przedstawionych przez autora wedle struktury władz, dotyczy specjalnie okresu 1945—1950, z którego zasób jest już w zasadzie opracowany. Podstawą udostępniania akt są strukturalne spisy zdawczo-odbiorcze, ale rozpoczęto już opracowanie systematycznego inwentarza kartkowego w myśl zasad obowiązujących w archiwach państwowych, z uwzględnieniem różnych aspektów działalności związkowej. Archiwum związkowe, utworzone formalnie w r. 1958, wykształciło się z istniejącego od r. 1946 „archiwum prasowego” Związku. Autor ocenia akta związkowe jako niezwykle cenny materiał historyczny, ilustrujący udział związków zawodowych w tworzeniu socjalistycznych stosunków produkcji w państwie.

Organizacja władz szkolnych Saksonii od drugiej połowy XIX w. do reformy szkolnictwa przeprowadzonej po r. 1945 oraz ich zasób aktowy są przedmiotem źródłoznawczego artykułu Agaty Kobuch pt. *Die sächsischen Bezirksschulinspektionen und Bezirksschulämter und ihre Registraturen* (s. 100—106).

Zagadnienia metodyczne porusza także Hartmut Harnisch w artykule *Provenienzprinzip und Bestandsbildung bei der Ordnung archivalischer Kartenbestände im Landeshauptarchiv Potsdam* (s. 94—100), opisując proces rekonstrukcji zasobu kartograficznego w Archiwum Państwowym w Poczdamie. Punktem wyjściowym przy opracowywaniu planów zespołowych było badanie funkcji urzędu, i to zarówno w odniesieniu do planów nowszych, z XIX i XX w., jak i wcześniejszych, z XVII i XVIII stulecia. Konsekwentne zastosowanie zasady proveniencji w pracy nad zasobem kartograficznym pozwoliło na uzyskanie właściwej struktury i zgodności układu z pozostałymi zespołami akt w Archiwum. Dzięki prowadzonej od 10 lat pracy archiwalnej nad tym materiałem, zdołano opracować ponad 10 000 planów zespołowych i tyleż map i planów stanowiących zbiory.

Eberhard Schetelich jest autorem informacji pt. *Archiv und Schule* (s. 106—110), w której obszernie zrelacjonowano przebieg narady, jaka miała miejsce 21 marca 1965 r. w Berlinie w ramach III Kongresu Niemieckiego Towarzystwa Historycznego. W spotkaniu wzięło udział znaczne grono (ponad 100 osób) archiwistów, muzeologów i nauczycieli historii, a przedmiotem rozważań były zadania na polu kształcenia i socjalistycznego wychowania młodzieży. W czasie obrad, którym prze-

wodniczył Wolf Paschmann z Wydziału Oświaty Magistratu Wielkiego Berlina, wykład inauguracyjny wygłosił prof. dr Bernhard Stohr z Instytutu Pedagogiki w Dreźnie. Wygłoszono poza tym trzy referaty na temat form współpracy archiwów i muzeów ze szkołą. Ze strony archiwów zagadnienia te referował dyrektor Archiwum Centralnego dr Helmut Lötze. I w referatach, i w dyskusji wskazywano na możliwości pogłębienia współpracy pomiędzy zainteresowanymi instytucjami i zwracano uwagę na potrzebę publikacji materiałów pomocniczych do nauczania historii. Autor informacji, omawiając szczegółowo formy współpracy archiwum ze szkołą (prospekty, wycieczki, wystawy, pogładowe serie reprodukcji dokumentów itp.), podkreśla zarazem, że zagadnienia te nie są dla archiwów zupełnie nowe. Podobny temat dyskutowano na Międzynarodowym Kongresie Archiwów w Paryżu w r. 1954. W archiwach francuskich istnieje specjalna służba pedagogiczna do współpracy ze szkołą. Dużo uwagi poświęca się tej stronie działalności archiwów również w innych krajach, jak np. w ZSRR, w Belgii i USA.

Funkcję archiwisty miejskiego w zakresie tworzenia zbiorów ze zdjęć dotyczących ważniejszych wydarzeń w życiu miasta na przykładzie własnych doświadczeń w Archiwum w Schmalkalden omawia Willy Hönniger w krótkim artykule pt. *Gedanken und Erfahrungen beim Aufbau einer Bildsammlung im Stadtarchiv* (s. 111—113).

Dział „techniki archiwalnej” reprezentuje opracowanie (cz. II) dr Karela Bednářa z Instytutu Historii Czechosłowackiej Akademii Nauk na temat fotografii w promieniach niewidzialnych (*Die Fotografie mit unsichtbaren Strahlen*, s. 113—116). W części wstępnej opracowania omawia autor właściwości i źródła promieniowania ultrafioletowego, opisuje budowę lampy rtęciowej i wyjaśnia zjawiska luminescencji i fluorescencji (fosforiscencji). Promienie ultrafioletowe wykazują podobne właściwości jak promienie podczerwone, przenikają one jedne przedmioty, przez inne są absorbowane. Stopień przenikliwości względnie absorpcji uzależniony jest od długości fal i intensywności promieniowania oraz od struktury i warstwy wierzchniej materii. Tak np. cienka płytka srebra przepuszcza promienie w zasięgu 3400—3100 Ångströmów, nie przepuszcza natomiast promieni widzialnych i dlatego używana jest jako filtr. W fotografii przy pomocy promieni ultrafioletowych używa się normalnego obiektu w przypadkach długości fal do 3400 Å, natomiast w promieniach o krótszej rozpiętości używa się obiektów specjalnych z soczewką ze szkła kwarcowego. Oprócz wskazania najbardziej odpowiedniego materiału negatywowego i zwrócenia uwagi na dobór filtrów znajdujemy w artykule dokładny opis dwu sposobów fotografii w ultrafiolecie (przy prostych promieniach ultrafioletowych i przy zjawisku luminescencji) oraz opis fotografii dokonywanej w promieniach rentgenowskich. Fotografia w promieniach niewidzialnych daje, zdaniem autora, dla archiwisty duże możliwości w rozwiązywaniu określonych zadań. W grę wchodzić tu mogą badania dawnego papieru i uszkodzeń, próby odczytywania wyblakłego, nieczytelnego tekstu, badania palimpsestów, wykrywania fałszyfikatów itp.

W dziale „Literaturbesprechungen” omówiono m. in. nry XXXIX i XL „Archeionu”.

Zeszyt 4. Przegląd osiągnięć archiwistyki niemieckiej w dwudziestolecu powojennym i zadań, jakie stoją przed archiwami państwowymi w NRD w najbliższej przyszłości, znalazł szczegółowe odbicie w obszernej informacji Waltera Hochmutha (*Wissenschaftliche Leitungstätigkeit als Voraussetzung für die Planung und Erfüllung der perspektivischen Aufgaben des staatlichen Archivwesens*, s. 121—128). Zagadnienia metod planowania perspektywicznego, problemy przejmowania i opracowania zasobu, udostępniania i wykorzystywania materiałów archiwalnych, spra-

wy postępu technicznego i budownictwa archiwalnego, sprawy szkolenia i dokształcania kadr, omawiane na rozszerzonej konferencji dyrektorów archiwów w czerwcu 1965 r., zostały w sposób systematyczny przedstawione w opracowaniu nowego dyrektora Państwowego Zarządu Archiwów.

Z kolei Waldemar Schupp przedstawia bilans 10-letniej działalności Szkoły Archiwalnej w Poczdamie (*10 Jahre Fachschule für Archivwesen*, s. 128—135). Szkolenie średniej kadry archiwalnej rozpoczęto w NRD w r. 1950 jeszcze przed utworzeniem Szkoły Archiwalnej. Nauka 2-letnia, połączona z praktyką, odbywała się również w wybranych archiwach terenowych, a od r. 1953 prowadzona była centralnie przy Niemieckim Archiwum Centralnym w Poczdamie. W okresie 1950—1955 przygotowano do zawodu w ramach czterech turnusów 63 archiwistów. Szkoła Archiwalna istnieje formalnie od 1 września 1955 r. Od r. 1962 czas nauki został przedłużony do trzech lat. Szczególną uwagę zwraca się na praktykę zawodową w archiwach. W drugim roku nauki obowiązuje jednomiesięczna praktyka w archiwum państwowym i zakładowym, końcowa zaś praktyka wynosi 20 tygodni, przy czym ostatnie sześć tygodni przeznaczają się na pisanie pracy. Do r. 1955 Szkołę Archiwalną (w tym w ramach szkolenia zaocznego) ukończyło 331 absolwentów. Ukończenie Szkoły Archiwalnej daje uprawnienia archiwisty państwowego (*Staatlich geprüfter Archivar*). Należy tu dodać, że system archiwalnego szkolenia i dokształcania pracowników jest w NRD bardzo rozbudowany i wielokierunkowy, uwzględniający przy tym różny stopień przygotowania ogólnego kandydatów.

Dr Reinhard Kluge w artykule *Methodische Fragen der Erschliessung von Beständen der Abteilung Kapitalismus* (s. 135—138) podjął bardzo rzeczową polemikę z poglądami archiwistów, którzy zalecają przy opracowywaniu akt z epoki kapitalizmu stosować zasadę Maxa Bära, tj. prowadzić inwentaryzację akt w dowolnej kolejności bez uprzedniego porządkowania zespołu. Proces rekonstrukcji zespołu przeprowadzany na kartach w oderwaniu od właściwego obiektu jest zdaniem autora, niewłaściwy przy stosunkowo dobrze prowadzonej kancelarii i wcale nie wiąże się z zaoszczędzeniem czasu, bowiem inwentaryzacja wstępna objąć musi zawsze również i materiały do brakowania.

Dział opracowań zamyka obszerna informacja na temat rozwoju służby archiwalnej w Bułgarii (Künčo Georgiev — *Die Entwicklung des staatlichen Archivwesens in Bulgarien*, s. 138—145).

Treść zeszytu wypełniają jeszcze sprawozdania i przegląd literatury zagranicznej. W części sprawozdawczej czytelnik znajdzie informację o przebiegu obrad III Kongresu Niemieckiego Towarzystwa Historycznego, który odbył się w Berlinie w dniach 19—22 marca 1965 r. z udziałem 600 delegatów i gości zagranicznych, m. in. z Polski.

Zeszyt 5. W ubiegłym roku po kilkuletniej pracy przygotowawczej doszło do wydania w NRD nowego aktu prawnego o państwowej służbie archiwalnej w postaci rozporządzenia Rady Ministrów z 17 czerwca 1965 r. Redakcja w artykule wstępnym, zatytułowanym *Archive und sozialistische Gesellschaft* (s. 161—169), omawia zadania archiwów w świetle nowego rozporządzenia. W artykule podkreślono, że rozporządzenie z 17 czerwca 1965 r. wytycza i precyzuje zadania archiwów w socjalizmie, podkreśla odpowiedzialność urzędów i instytucji za sprawy archiwalne, określa treść i zakres pojęcia państwowego zasobu archiwalnego i po raz pierwszy reguluje zagadnienia biurowości. Poza tym nowe rozporządzenie daje podstawę do ingerencji w przypadkach koniecznych w dziedzinie dysponowania zasobem archiwalnym niepaństwowym.

Po tym wprowadzającym artykule następuje pełny tekst (przedruk) rozporzą-

dzenia z 17 czerwca 1965 r. o archiwach państwowych i dwóch zarządzeń wykonawczych z 25 czerwca 1965 r. Sprawie organizacji archiwów i sieci archiwalnej według nowych przepisów poświęca Redakcja oddzielnie krótkie omówienie, wskazując na istotne, charakterystyczne momenty tej organizacji (*Zur Leitung und Organisation des staatlichen Archivwesens*, s. 169—171). Z uwagi na to, że zagadnienia te mogą być przedmiotem szerszego zainteresowania wśród archiwistów polskich, w niniejszym przeglądzie zwrócimy na nie większą uwagę.

Rozporządzeniem z 17 czerwca 1965 r. skodyfikowano w NRD liczne przepisy archiwalne o charakterze podstawowym, wydane w latach 1949—1951. W nowym akcie prawnym zostały utrzymane główne założenia organizacyjne przyjęte przed 15 laty w rozporządzeniu z 13 lipca 1950 r. Kierownictwo i odpowiedzialność za całokształt zagadnień archiwalnych spoczywa nadal w pionie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i należy do Państwowego Zarządu Archiwów (w płaszczyźnie lokalnej do referatów archiwalnych w ramach wydziałów spraw wewnętrznych rad narodowych). W państwowej sieci archiwalnej zaszły pewne zmiany. Dotychczasowe „Landeshauptarchive” i „Landesarchive” przekształcono na „archiwa państwowe” i „historyczne archiwa państwowe”. Istnieje obecnie poza Archiwum Centralnym 9 archiwów państwowych (Poczdam, Magdeburg, Schwerin, Drezno, Weimar, Greifswald, Lipsk, Meinigen, Rudolstadt) i 5 archiwów historycznych (Altenburg, Bautzen, Gotha, Greiz, Oranienbaum), podległych archiwom państwowym w Weimarze, Dreźnie i Magdeburgu. Archiwa państwowe w Dreźnie, Magdeburgu i Schwerinie posiadają także placówki terenowe (Aussenstellen). Za każdorazową zgodą Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i szefa Niemieckiej Policji Ludowej mogą być tworzone stałe archiwa resortowe. Zarządzanie zasobem w tych archiwach ma się odbywać samodzielnie, ale według zasad rozporządzenia o archiwach państwowych. Prawne ujęcie problematyki państwowego zasobu archiwalnego, zbliżone bardzo do pojęć ustalonych w naszym ustawodawstwie archiwalnym, odbiega jednak w kilku punktach od sposobu uregulowania w naszym rozporządzeniu. Państwowy zasób archiwalny obejmuje tam również materiały archiwalne pochodzenia niepaństwowego, jeśli posiadają one znaczenie ogólnospołeczne i przekazane zostaną przez właścicieli we władanie państwowe. Przekazywanie takich materiałów do archiwów państwowych może nastąpić w formie darów albo depozytów, ale w przypadku zagrożenia Ministerstwo może podejmować odpowiednie kroki dla zabezpieczenia zasobu niepaństwowego. U nas postanowienia o ochronie prawnej państwowego zasobu archiwalnego przewidziane są na gruncie odrębnego aktu, tj. ustawy o ochronie dóbr kultury. Przez materiały archiwalne (Archivgut), które tworzą państwowy zasób archiwalny, rozumie się wszelką dokumentację (pisemną, obrazową, dźwiękową), która ze względu na swe społeczne znaczenie może być przechowywana wiecześnie lub czasowo. Jest w tym pewna różnica w stosunku do ujęcia w naszym rozporządzeniu. Wyraźnie podkreślono natomiast zasadę, że zespoły akt nie mogą być dzielone. Odrębne postanowienia dotyczą zasad pracy kancelaryjnej (podkreślenie roli wykazu akt) i trybu brakowania akt. Decyzje o wybrakowaniu akt w urzędach i instytucjach terenowych wydają rady narodowe na szczeblu okręgu, a nie archiwa państwowe.

W trybie zarządzeń wykonawczych unormowano zagadnienia szczegółowe: sprawę sieci archiwalnej i właściwości archiwów oraz zasady korzystania z materiałów archiwalnych.

Kolejny artykuł rozpoczynający dział „teorii i praktyki archiwalnej”, opracowany przez Gerharda i Irmtraut Schmid, porusza teoretyczno-archiwalne problemy związane z archiwalnym opracowaniem zdjęć fotograficznych (mikrofilmów), na

podstawie doświadczeń w Centralnym Archiwum w Poczdamie. Wychodząc od przyjętych w literaturze niemieckiej pojęć: Registraturgut — Archivgut — Sammlungsgut, autorzy artykułu stwierdzają, że nie można zdjęć fotograficznych kwalifikować z góry do jednej z wymienionych grup. Badanie funkcjonalnego związku z działalnością archiwotwórcy daje dopiero podstawę do rozróżnienia trzech grup tej dokumentacji. Występować mogą: 1) zdjęcia jako zasób aktowy, 2) zdjęcia jako duplikat zasobu aktowego i zbiorów oraz 3) zdjęcia jako zbiór. W artykule wypowiedziano pogląd, że zdjęcia (filmy) przechowywane magazynowo oddzielnie, a nie raz i w specjalnych oddziałach archiwum, mogą być pod względem metody opracowania, tj. w zakresie rozgraniczenia zespołów, porządkowania i inwentaryzacji, traktowane analogicznie do dokumentacji aktowej, przy zastosowaniu ogólnych zasad porządkowania i inwentaryzacji. Zawsze tam, gdzie stwierdzić można określone związki funkcjonalne z działalnością „archiwotwórcy”, materiały takie nie mogą stanowić oddzielnych zespołów, lecz muszą być traktowane jako określone części zespołów. W zakończeniu artykułu podano wyciąg z wytycznych do opracowania mikrofilmów, obowiązujących w Archiwum Centralnym w Poczdamie. Artykuł ten pt. *Archivische Bearbeitung von fotografischen Aufnahmen* (s. 171—180) zainteresować może u nas w szczególności kierownictwo i personel Archiwum Dokumentacji Mechanicznej.

Dwa krótkie artykuły o charakterze informacyjnym kończą dział „teorii i praktyki archiwalnej”. W pierwszym Ingeborg Lustig informuje o podjętych w r. 1965 krokach w sprawie organizacji archiwum Wolnej Młodzieży Niemieckiej (*Das Archivwesen der Freien Deutschen Jugend*, s. 180—182), drugi zaś, pióra I. N. Kuntikova, poświęcony jest omówieniu organizacji służby archiwalnej w Demokratycznej Republice Wietnamu (*Das Archivwesen der Demokratischen Republik Vietnam*, s. 183—185). Decyzja o utworzeniu Archiwum Centralnego Wietnamu i instrukcja archiwalna podpisana przez Cho-Chi-Mina datowane są jeszcze w r. 1945, ale realizacja tych postanowień na skutek późniejszego rozwoju wypadków nie nastąpiła. Dopiero po porozumieniach genewskich i wycofaniu oddziałów francuskich w Północnego Wietnamu można było przystąpić do organizacji prac archiwalnych w stosunku do zabezpieczonych archiwaliów z okresu 1858—1945. Archiwum Centralne w Hanoi, działające początkowo w ramach Ministerstwa Propagandy, później Kultury, podlega obecnie Zarządowi Archiwów i dzieli się na dwa wydziały: pierwszy obejmuje akta z okresu przedrewolucyjnego, drugi dokumenty i akta instytucji Demokratycznej Republiki Wietnamu, w zasobie obejmującym 7 915 mb liczba zinwentaryzowanych jednostek wynosi 170 000.

Końcowe strony numeru wypełnia bogaty dział sprawozdań i dział recenzji.

Zeszyt 6. W uroczystości poświęconej dziesięcioleciu Szkoły Archiwalnej w Poczdamie w dniu 16 września 1965 r. uczestniczył wiceminister Spraw Wewnętrznych Wenzel, który w przemówieniu swoim wskazywał nie tylko na fachowe problemy i zadania archiwów, ale i na ogólniejszą rolę i pozycję archiwisty w państwie. Redakcja zamieszcza tę wypowiedź we fragmentach na łamach „Archivmitteilungen”, nadając jej tytuł: *Die Aufgaben der staatlichen Archive beim umfassenden Aufbau des Sozialismus in der Deutschen Demokratischen Republik* (s. 201—204).

W związku z dwudziestą rocznicą demokratycznej reformy rolnej zamieszczono dwa wyczerpujące przeglądy materiałowe, ukazujące odbicie przebiegu reformy rolnej na terenie Meklemburgii i Sachsen-Anhalt w zespołach archiwum w Schwerinie i Magdeburgu. Autorami są: Siegfried Kuntsche i Herbert Papendieck, *Archivalische Quellen zur Geschichte der demokratischen Bodenreform*, s. 204—216).

Terminologische Zwischenbilanz (s. 216—221) to tytuł wypowiedzi Heinricha

Otto Meisnera, który na tle ożywionych studiów teoretyczno-archiwalnych ustosunkowuje się — piórem znawcy — do niektórych najbardziej dyskutowanych problemów z dziedziny terminologii archiwalnej, wskazując na stan wiedzy w tym zakresie w archiwistyce niemieckiej. Rozważania swoje prof. Meisner poświęca wnikliwej analizie pojęć „registratura” i „archiwum” oraz spornemu problemowi wzajemnego stosunku takich pojęć, jak materiały archiwalne i zbiory (*Archivgut, Sammlungsgut*).

Dział historii archiwów reprezentują dwa artykuły: Rudolf Diezel, *Entstehung und Entwicklung des Historischen Staatsarchivs Greiz im Rahmen der thüringischen Archivgeschichte* (s. 221—229) i Dietrich Pietschmann, *Das ehemalige Regierungsarchiv in Merseburg. Ein Beitrag zur Archivgeschichte des 19. Jahrhunderts* (s. 229—239).

Dział sprawozdawczy zawiera m.in. ciekawą informację o wystawie zorganizowanej przy współpracy archiwistów niemieckich w Muzeum Historycznym w Warszawie pt. „Varsoviana w zbiorach drezdeńskich” (*Ausstellung mit Dresdener Archivalien in Warschau*, s. 242—244).

Treść zeszytu zamyka omówienie obcej literatury archiwalnej i drobne informacje w dziale „Różne”.

Wojciech Zyśko (Lublin)

„ARCHIVNI ČASOPIS”, VYDAVA ARCHIVNI SPRÁVA MINISTERSTVA VNITRA, PRAHA 1965, Z. 3 I 4.

Zeszyt 3.. Vasil Horkovič w artykule *Pramene k dějinám národnooslobodzovacieho boja a Slovenského národného povstania* (Źródła do dziejów walki narodowowyzwoleńczej i słowackiego powstania narodowego) (s. 129—144) referuje stan zachowania oraz wymienia miejsca, gdzie są przechowywane i udostępniane dla badań źródła archiwalne dotyczące podanego w tytule zagadnienia. Artykuł posiada pierwszorzędą wartość informacyjną dla wszystkich zainteresowanych historyków, tym bardziej że źródła, o których mowa, są dość znacznie rozproszone i nie zawsze można dojść miejsca ich aktualnego przechowywania stosując tylko dociekanie oparte na podstawie zasady proveniencji i pertynencji. Przyczyniły się do tego stanu rzeczy skomplikowane politycznie dzieje Komunistycznej Partii Słowacji, stojącej na czele ruchu narodowowyzwoleńczego od początku okupacji hitlerowskiej; autor, pisząc o tym, nie ogranicza się do suchych informacji źródłoznawczych, lecz podaje także istotne szczegóły historyczne, niezbędne przy poszukiwaniach materiałowych. Dodać należy, że w artykule omówione zostały wyłącznie archiwalia znajdujące się w archiwach CSRS, pominięto natomiast materiały przechowywane za granicą, przede wszystkim w NRD i NRF, których też jest dość sporo.

Również informacyjny charakter nosi artykuł Jána Dubovský'ego pt. *Daňové úrady a daňové správy na Slovensku* (Urzędy podatkowe i administracja podatkowa w Słowacji) (s. 144—157). Dotyczy on organizacji skarbowości po roku 1849 i omawia przeobrażenia, jakim podlegała ona w wyniku przemian politycznych od tego czasu aż po rok 1949.

Jiří Zálaha w artykule *Schwarzenberské repertáře z hlediska moderní archivní teorie* (Repertoria schwarzenberskie z punktu widzenia nowoczesnej teorii archiwalnej) (s. 157—164) omawia ciekawy problem wykorzystania we współczesnym archiwum dawnych pomocy archiwalnych. Posiadłości rodziny Schwarzenbergów w południowych Czechach wynosiły w połowie XIX wieku ponad 166 tys. hektarów

i były największym, a przy tym dobrze zorganizowanym kompleksem dóbr ziemskich na ziemiach czeskich w tym okresie. Organizacja własnej wewnętrznej służby archiwalnej dóbr schwarzenberskich rozpoczęła się u schyłku XVIII wieku; opracowany został wtedy i wprowadzony w życie jednolity plan układu akt, obejmujący dziedzinę działów, podzielonych dalej na 74 tzw. rubryki. Prace mające na celu uporządkowanie archiwaliów według tego planu trwały stosunkowo krótko i zostały zakończone w zasadzie już w ciągu lat dwudziestych XIX wieku. Przy tej sposobności sporządzone zostały szczegółowe repertoria dokumentów, akt, ksiąg rachunkowych, map i planów. Autor, porównując informacje zawarte w tych repertoriach z wymaganiami dzisiejszej inwentaryzacji źródeł archiwalnych, stwierdza, że repertoria schwarzenberskie przedstawiają po dziś dzień znaczną wartość jako pomoc archiwalna i zasługują z tego względu na szersze udostępnienie, np. w formie drukowanej edycji.

W dziale sprawozdań J. Holl relacjonuje dziewiąte posiedzenie *Table Ronde des Archives* (s. 164—167), a Z. Samberger pisze o międzynarodowych stażach archiwalnych w Paryżu (s. 167—171). J. Nuhlíček w notatce *K činnosti mistopisných komisí* (W sprawie działalności komisji topograficznych) (s. 171—174) zajmuje się zagadnieniem nazewnictwa miejscowego w związku z reformą podziału administracyjnego kraju, postulując, aby zmiany nazw miejscowości, dokonujące się zazwyczaj na wniosek właściwych terytorialnie rad narodowych, były wprowadzane w życie dopiero po zasięgnięciu opinii kompetentnych pracowników nauki. Przy sposobności omawiania tego zagadnienia autor referuje również najważniejsze czeskie i słowackie wydawnictwa słownikowe dotyczące nazw miejscowych. Krótki przegląd literatury dotyczącej archiwów fińskich opublikował R. Pražák (s. 174—175). Szczegółowe sprawozdanie z narady archiwalnej w Liptowskim Mikulaszu w maju 1965 roku, poświęcone przede wszystkim problemom występującym w pracy archiwów powiatowych, ogłosił J. Charous (nb. jeden z głównych referentów i uczestników dyskusji na wspomnianej naradzie) (s. 175—179). Oprócz tego w dziale pomieszczono jeszcze sprawozdania z działalności archiwum w Děčíně, będącym oddziałem archiwum państwowego w Litomierzycach; archiwum to organizuje m.in. odczyty naukowe, pośród których znalazła się prelekcja M. Košťala pt. *Fryderyk Chopin a pólnocne Czechy* (s. 179—180) oraz z posiedzenia czechosłowackiej Komisji do Wydawania Źródeł do Historii Nowożytniej i Najnowszej (s. 180).

W dziale, który nie nosi żadnego osobnego tytułu, ale jest wyodrębniony graficznie i może być zatytułowany „Zgony i jubileusze”, zamieszczone zostały: wspomnienie pośmiertne o zmarłym w roku 1965 brneńskim archiwistcie, Jiřím Radimským (którego artykuły były kilkakrotnie omawiane w „Archeionie”) pióra J. Šebánka, wybitnego specjalisty w zakresie nauk pomocniczych historii (s. 181), oraz notatki donoszące o jubileuszach: 75-leciu urodzin Františka Roubíka, przez Z. Fiałę (s. 182—183) i sześćdziesięcioleciu urodzin archiwisty z Brna, Jaroslava Dřímala, napisany jeszcze przed śmiercią przez J. Radimský'ego (s. 183).

W dziale recenzji omówiono dwa nowe czeskie przewodniki archiwalne — tom 2 przewodnika po archiwum państwowym w Brnie oraz po archiwum powiatowym Praga-Zachód, nowy międzynarodowy słownik archiwalny obejmujący 175 podstawowych terminów w językach: francuskim, angielskim, niemieckim, hiszpańskim, włoskim i holenderskim pt. *Elsevier's Lexicon of Archive Terminology* i — pomiedzy innymi publikacjami archiwalnymi — także nowy przewodnik po WAP w Szczecinie.

Zeszyt 4. František Hoffmann i Jiřídřich Obršlík (wraz z czterema współpracownikami) informują w artykule pt. *Archivy a historická práce v Jihomo-*

rauském kraji od r. 1958 (Archiwa a praca historyczna w okręgu południowomorawskim od roku 1958) (s. 193—214) o wydanych pracach naukowych opartych na miejscowych materiałach archiwalnych. Podobnie jak w analogicznych przeglądach regionalnych badań naukowych dotyczących innych ziem Czechosłowacji, i tu autorzy stwierdzają przewagę problematyki historii najnowszej, okresu między I i II wojną światową, tłumacząc to nie tyle rzeczywistymi zainteresowaniami badawczymi, ile nie wystarczającą znajomością języków, w jakich spisane są źródła dotyczące epok dawniejszych, tzn. łaciny i niemieckiego. Autorzy ponawiają zastrzeżenie na uwagę postulat, aby nie wydane drukiem prace oparte na materiale archiwalnym (np. prace dyplomowe studentów wyższych uczelni) były również składane w maszynopisie w tych archiwach, w których powstały. W artykule tym pojawiają się wreszcie, nie po raz pierwszy przy podobnej okazji, skargi archiwistów na lekceważący stosunek młodych historyków do źródeł archiwalnych, co przejawia się najczęściej w mocno niekompletnej kwerendzie i niesumieinnym wykorzystaniu materiałów przeglądanych.

Cenny artykuł pt. *Pojetí archivnictví v nové literatuře* (Pojęcie archiwistyki w nowszej literaturze) opublikował Josef Hanzal (s. 214—222). Autor zwraca uwagę, że większość ogłoszonych z zakresu archiwistyki prac dotyczy różnych zagadnień praktycznych, zaniedbuje się natomiast opracowywanie problemów teoretycznych. Może to, jego zdaniem, odbić się z czasem niekorzystnie na praktyce archiwalnej, a nawet już dziś zaobserwować można różnorodność traktowania podobnych kwestii praktycznych w różnych archiwach; wynika to właśnie z braku głębszego zrozumienia odpowiednich elementów teorii lub po prostu z faktu, że wieloma sprawami praktycznymi teoria w ogóle jeszcze się nie zajęła.

Autor konstatuje dalej, że pojęcie archiwistyki (dodać tu należy, że używany przez niego termin „*archivnictví*” bardziej odpowiada znaczeniem polskiemu „archiwoznawstwu”, będącemu nb. nie najszcześliwszym dosłownym przetłumaczeniem niemieckiej „*Archivkunde*”) w skrajnych ujęciach bywa rozumiane jako określenie samodzielnej dyscypliny naukowej lub — przeciwnie — jako pewien zasób czysto praktycznych umiejętności.

Referując najważniejsze poglądy istniejące na ten temat w literaturze, głównie niemieckiej, ale także i polskiej (m.in. F. Meinecke, H. O. Meisner, A. Brenneke, W. Leesche, J. Papritz, K. Konarski, K. Arlamowski, M. Friedberg), gdyż w Niemczech i Polsce piśmiennictwo poświęcone tej problematyce jest najobfitsze, oraz powołując się na włoskiego teoretyka archiwoznawstwa, Casanovę, J. Hanzal próbuje zająć między zreferowanymi ekstremami stanowisko kompromisowe, uważając, że w codziennej pracy archiwisty nie się nie zmienia, bez względu na to, czy będziemy uważali archiwistykę za odrębną dyscyplinę naukową, czy też nie, sam jednak nie jest skłonny do przyznania jej w pełni samodzielnego stanowiska. Nie jest jednak archiwistyka tylko zwykłym zbiorem czysto technicznych umiejętności; tworzenie zasobów archiwalnych według zasad naukowych, „unaukowienie brakowania” wykracza poza tak ograniczone rozumienie archiwistyki. Archiwista dzisiejszy przygotowuje materiał dla przyszłego historyka i przez podejmowanie decyzji dotyczących archiwizacji zyskuje wpływ na formowanie się poglądów na dzieje naszych czasów. Archiwista musi zatem posiadać rozległą i wszechstronną wiedzę: historyczną, archiwistyczną, prawniczą i administracyjną.

Archiwistyka współczesna obejmuje cztery części składowe: teorię archiwalną, prawo archiwalne, historię archiwów i technikę archiwalną. Omawiając w końcowej części swego artykułu zadania, jakie stoją przed szkoleniem archiwistów, autor postuluje takie ich ustawienie, by uwzględniły elementy wszystkich tych czterech

dziedzin. Widzi on potrzebę zorganizowania zróżnicowanych studiów na poziomie wyższym, uwzględniających nie tylko archiwistykę dotyczącą materiałów z okresu feudalizmu, dominującą w dotychczasowym kształceniu archiwistów, lecz również problematykę specyficzną dla okresu najnowszego (archiwa gospodarcze, dokumentacja techniczna). Aczkolwiek można by zarzucić J. Hanzalowi pewne niekonsekwencje w rozumowaniu, zwłaszcza w kwestii, czy archiwistyka jest, czy też nie jest samodzielną dyscypliną naukową, to całkowicie wypadnie się zgodzić z jego żądaniem zaprzestania traktowania archiwistyki jako dziedziny dającej się opanować wyłącznie na drodze zdobycia praktycznej rutyny i mogącej być w związku z tym domeną nefachowców i dyletantów. Szczegółowe jego propozycje dotyczące programu i organizacji kształcenia kadr archiwistów należy traktować jako interesujący przyczynek do międzynarodowej dyskusji na ten temat.

Dalsza część zeszytu zawiera dwa artykuły bibliograficzne. Pierwszy z nich, pióra Michala Kušika, poświęcony jest prof. Alexandrowi Hůščavie z Bratysławy z okazji jubileuszu sześćdziesięciolecia jego urodzin (s. 222—226). Prof. Hůščava jest profesorem nauk pomocniczych historii na Uniwersytecie Komeńskiego w Bratysławie, członkiem Słowackiej Archiwalnej Rady Naukowej, redaktorem kilku czasopism naukowych. Opublikował on szereg prac z zakresu dyplomatyki, paleografii i historii Słowacji w średniowieczu; prace te zostały omówione w poświęconym mu artykule, utrzymanym w bardzo ciepłym i serdecznym tonie. Drugi artykuł poświęcony jest pamięci zmarłego w wieku 46 lat w r. 1965 historyka i archiwisty z Brna, Jiřigo Radimský'ego (s. 227—235) (nekrolog jego był zamieszczony już w poprzednim zeszycie „A.Č.”, zob. wyżej); autorami jego są M. Trantírek i M. Wurmová. Pełna bibliografia prac zmarłego stanowi aneks do wspomnień o jego działalności naukowej, archiwalnej i dydaktyczno-pedagogicznej.

Wartościowy przyczynek do metrologii czeskiej ogłosił Gustav Hofmann *Míry a váhy ve starém českém železářství* (Miary i wagi w dawnym czeskim hutnictwie żelaznym) (s. 235—239). Oprócz krótkiego wprowadzenia mieści się tu tablica kilkunastu najważniejszych jednostek masy i objętości, ułożona w porządku alfabetycznym, podająca ich wzajemny stosunek oraz przeliczenie na system metryczny. Choć dotyczy ona miar używanych w Czechach, może mieć pewne znaczenie dla badaczy hutnictwa śląskiego, tym bardziej że sam autor konstatuje wpływy śląskie, saskie i morawskie na kształtowanie się czeskiego systemu miar w tej dziedzinie.

W dziale dyskusji Josef Maršál nawiązuje do opublikowanego w numerze 1/1965 „A.Č.” artykułu L. Bajgra i J. Kuny o resortowych instrukcjach brakowania i ich znaczeniu dla praktyki brakowania (s. 240—244). Autor wskazuje na liczne niekonsekwencje w brakowaniu akt w archiwach i registraturach zakładowych, prowadzące niejednokrotnie do przeznaczania na makulaturę wartościowego i zasługującego na trwałe przechowywanie materiału aktowego, a wynikające z niejasnych i nierzadko sprzecznych ze sobą sformułowań odpowiednich instrukcji resortowych. Powodują one działanie archiwistów zakładowych, szczególnie tych spośród nich, którzy nie posiadają należytego przygotowania zawodowego, po linii najmniejszego oporu — czyli przeznaczanie na makulaturę cennego materiału źródłowego. Autor zachęca do dalszej dyskusji nad tą sprawą.

Dział sprawozdań przynosi relację G. Čechovej i S. Duškovej z XII Międzynarodowego Kongresu Nauk Historycznych w Wiedniu w sierpniu—wrześniu 1965 roku, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki archiwalnej, a zwłaszcza wystąpienia czechosłowackich na ten temat (s. 244—247), Z. Šambergera z kolejnego posiedzenia Czechosłowackiej Archiwalnej Rady Naukowej (s. 247—249) oraz komunikaty o posiedzeniu czechosłowacko-włoskiej komisji historycznej (s. 249) i o wy-

stawie poświęconej osiemdziesięcioleciu „Rovnosti” w Brnie („Rovnost” jest najstarszym czasopismem komunistycznym w Czechosłowacji, wychodzącym od 20 sierpnia 1885 roku) (s. 249—250). Znalazł się tu także krótki nekrolog Jana Klepla (1907—1965) (s. 250—251) pióra K. Černý'ego. Jan Klepl był jednym z prekursorów archiwistyki przemysłowej w Czechach, związanym z Archiwum Historii Przemysłu, Handlu i Techniki, a następnie Narodowym Muzeum Technicznym w Pradze.

Pośród trzech opublikowanych w omawianym zeszycie recenzji znajduje się omówienie pracy Mariana Friedberga „Wydawanie drukiem źródeł archiwalnych” (s. 252—254). Autor recenzji, St. Drkal, jest zdania, że znaczenie pracy Friedberga wykracza poza ramy potrzeb polskiego edytorstwa i że z pożytkiem mogą z niej korzystać również wydawcy w Czechosłowacji.

Jerzy Serczyk (Toruń)

„LEVÉLTÁRI SZEMLE”, BUDAPEST 1965, Z. 3.

Zeszyt 3 czasopisma „Levéltári Szemle” z r. 1965 otwiera sprawozdanie z Krajowej Konferencji Archiwalnej 1965 roku (*Az 1965 évi országos levéltáros konferencia*, s. 1—58), która odbyła się w dniach 23—24 lutego 1965 r. w Budapeszcie. Konferencja dała pełny przegląd działalności służby archiwalnej na Węgrzech, jej organizacji, warunków pracy i płac oraz zasadniczych problemów pracy naukowo-badawczej w minionym pięcioleciu. Referenci szczególną uwagę zwrócili na takie zagadnienia, jak warunki przechowywania archiwaliów, porządkowanie i brakowanie akt, prace personelu pomocniczego, prace badawcze, publikacje archiwalne, praca popularyzacyjna, mikrofilmowanie materiałów archiwalnych, problem kształcenia kadr, stosunki z archiwami zagranicznymi i problemy charakteru administracyjnego. Szeroka i konkretna dyskusja pozwoliła na właściwe ustawienie wielu spornych dotąd problemów. Podobnie przedstawiony w drugim dniu obrad referat dyrektora Oszkára Sashegyi, będący perspektywicznym planem działalności archiwów, poruszył wiele ważkich zagadnień z dziedziny archiwistyki.

W dziale historii archiwów Miklós Komjáthy zamieszcza studium poświęcone kształtowaniu się wspólnej rady ministrów Monarchii Austro-Węgierskiej (*Az Osztrák-Magyar, Monarchia közös [birodalmi] minisztertanácsának kialakulása*, s. 59—102). Stosunki polityczne w drugiej połowie XIX w. skłoniły Habsburgów do pewnych prób reform i uregulowania stosunków z Królestwem Węgierskim. Sugestie polityków węgierskich padły wówczas na podatny grunt. Klęska poniesiona przez Monarchię Austriacką w r. 1866 w bitwie pod Sadową przyspieszyła decyzję utworzenia w r. 1867 Monarchii Austro-Węgierskiej. W myśl zawartej ugody Węgry otrzymały oddzielny parlament i rząd, ale wspólnego z Austrią króla, ministra spraw zagranicznych, wojskowych i finansów.

Na 44 stronach gestego druku omawia autor problemy organizacji i administracji Rady Ministrów Monarchii Austro-Węgierskiej od r. 1867, a więc od momentu ukształtowania się Monarchii Węgierskiej po lata pierwszej wojny światowej, która ostatecznie zaważyła na losach tego dziwnego organizmu. Bogato udokumentowane materiałami archiwalnymi (z których pewna część wykorzystywana jest po raz pierwszy) studium stanowi ciekawy i wartościowy przyczynek na polu badań naukowych nad dziejami Węgier końca XIX i początku XX w. Poruszane tu problemy prawno-ustrojowe wyjaśniają wiele zawiłości tej biurokratycznej maszyny cesarstwa. Kwestie współdziałania reprezentantów dwóch zasadniczych państwowotwórc

czych elementów, tj. Austriaków i Węgrów, wygrywanie atutów pochodzenia — stanowi kapitalny element z punktu widzenia obyczajowości i problemów narodowościowych.

Károly Jenei, pracownik Archiwum Krajowego w Budapeszcie, zamieszcza w tym samym numerze artykuł o porządkowaniu sądowych materiałów archiwalnych epoki feudalizmu z komitatu Fejér 1737—1843 (*Fejér megye feudáliskori törvénykezési iratanyagának, 1737—1848, rendezése*, s. 105—112). Jenei informuje czytelnika o historii powstania zespołu i przyczynach, dlaczego omawiany materiał aktowy znany jest dopiero od r. 1737.

Autor podaje również dzieje zespołu i nazwiska archiwistów, którzy w okresie powstawania zasobu opiekowali się nim. Prócz tego znajdzie tu czytelnik schemat układu zespołu, według którego zespół został uporządkowany. W pracach porządkowych przyjęto ostatecznie następujący podział: 1) *Protocolla sedralia*, 2) *Causae civiles*, 3) *Acta sedralia et criminalia*, 4) *Acta sedralia*, 5) *Processus criminales*, 6) *Processus verbales*, 7) *Acta iuridica et instrumenta publica*, 8) *Protocolum representationum sedralium*, 9) *Protocolum protestationum*, 10) *Protocolum intabulationum*, 11) *Index actorum iuridicorum*. Prócz tego w kilku przypadkach autor podaje wzór kart inwentarzowych.

Dział „Z życia archiwów” przynosi przede wszystkim plan pracy Sekcji Archiwów na rok 1965/1966 oraz wypowiedzi na temat pracy archiwów państwowych w Pécs i Kecskemét. Prócz tego znajdziemy tu interesujący artykuł na temat współpracy Państwowego Archiwum w Győr z miejscową rozgłośnią radiową (*A Győri Állami Levéltár a helyi rádió szolgálatában*, s. 129—134) przy opracowywaniu audycji dokumentalnych z dziedziny historii, polityki i socjologii.

Ferenc Oltvai, dyrektor archiwum w Szegedzie, daje sprawozdanie z prac związanych z wystawą dokumentów dotyczących dziejów gminy Mezökovácsháza z komitatu Csanád (*Kiállítás Mészökövácsháza község dokumentumaiból*, s. 135—138), zorganizowanej z racji 150 rocznicy istnienia wymienionej gminy. Oprócz książki pamiątkowej wydanej z tej okazji, w której zamieścili swe prace również pracownicy służby archiwalnej, odbyła się sesja naukowa. Ponadto zorganizowano w miejscowym domu kultury okolicznościową wystawę, w organizacji której wzięli żywy udział archiwiści węgierscy. Autor podaje również scenariusz tej wystawy.

Sándor Gyimesi pisze o historiografii regionalnej w komitacie Borsod (*A helytörténetírás Borsod megyében*, s. 139—158), dając szeroki przegląd tematów z nowoczesnym uwzględnieniem zmian terytorialnych i administracyjnych, jakie dokonywały się na tych terenach w ciągu minionego stulecia. Autor podkreśla, że przy poszukiwaniach bibliograficznych dotyczących terytorium dawnego komitatu Abauj w wielu przypadkach napotkał liczne prace słowackiej historiografii (część wschodnia komitatu Abauj dziś w granicach administracyjnych komitatu Borsod, podczas gdy reszta znajduje się na terenie Czechosłowacji). Podkreślając wagę badań nad historią regionalną, wskazuje Gyimesi na pożyteczną inicjatywę Biblioteki Komitatuwej przygotowującej tzw. Repertorium Historii Regionalnej, będące pierwszym krokiem na drodze systematycznych badań naukowych nad dziejami regionu. Swoją przeglądnął Gyimesi na dwie zasadnicze części: na literaturę do r. 1945 i literaturę po wyzwoleniu. Jeśli jednak badania naukowe przed r. 1945 nie miały charakteru zorganizowanego (publikacje były sporadyczne, występowały głównie w czasopiśmie lub publicystycznych periodykach i w ogromnej części posiadały małe wartości naukowe), to dopiero w kilka lat po wyzwoleniu można mówić o pełnowartościowych publikacjach naukowych i popularyzacyjnych.

Jak zwykle, zeszyt podaje jeszcze relacje z zagranicznych podróży służbowych,

przekłady ciekawszych artykułów z obcych czasopism fachowych, wreszcie kronikę i streszczenia obcojęzyczne.

Karol Mórański (Warszawa)

"THE AMERICAN ARCHIVIST", PUBLISHED QUARTERLY BY THE SOCIETY OF AMERICAN ARCHIVISTS, WASHINGTON, 28 (1965), NR 4.

Ostatni numer pisma „The American Archivist” z r. 1965 zamieszcza najpierw dwa artykuły o stanie archiwów w krajach Ameryki Łacińskiej i w Tanganice.

Autor pierwszego artykułu Gunnar Mendoza, dyrektor archiwów i biblioteki narodowej w Socre (Boliwia), ilustruje i uzasadnia w artykule pt. *Archival Underdevelopment in Latin America* (s. 503—510) związek między zacofaniem ekonomicznym Ameryki Łacińskiej, a tym, co określa jako „niedorozwój archiwalny” krajów tej strefy świata. Twierdzenie, swoje autor opiera na wynikach badań przeprowadzonych z okazji Ogólnoamerykańskiego Seminarium Archiwalnego w Waszyngtonie (1961) oraz na własnej znajomości omawianych archiwów. Mimo że archiwa narodowe tych krajów mają prawie półtorawiekowe doświadczenia (pierwsze z nich powstało w Meksyku w r. 1823), to obecna ich sytuacja (28 zbadanych instytucji) nie jest zadowalająca. Ilustrują ten stan rzeczy następujące dane: tylko trzy archiwa mieszczą się w budynkach przeznaczonych specjalnie na potrzeby archiwalne, żadne nie jest wyposażone w zabezpieczenia przeciwpożarowe lub automatyczną regulację wilgotności i temperatury, tylko jedno z nich ma klimatyzację i tylko jedno rozporządza kompletnym wyposażeniem do konserwacji, mikrofilmowania i oprawy akt, tylko 11 ma metalowe półki, natomiast aż 23 przechowują akta w paczkach związanych sznurkiem, a nie w teczkach.

Przekazywanie akt z urzędów i instytucji do archiwów nie jest jeszcze należycie zorganizowane, brak jest bowiem zarówno miejsca w archiwach, jak i ustalonych przepisów, które by tę sprawę regulowały. Stałe przetrzymywanie akt w urzędach powoduje ich niszczenie. Obecnie tylko w jednym państwie Ameryki Łacińskiej stosuje się ustalony program brakowania akt.

W pracy nad porządkowaniem akt stosuje się obecnie, podobnie jak w przeszłości, do pewnego stopnia zasadę subiektywnego, sztucznego układu materiału archiwalnego. Archiwiści tworzą np. tzw. „kolekcje historyczne” na podstawie specjalnie dobranych dokumentów z różnych grup i serii akt. Kolekcje te dotyczą różnych wybitnych osób, ważnych wydarzeń lub problemów interesujących historyków. Praktykę taką stosuje 26 zbadanych archiwów. Jednocześnie posługują się one systemem indywidualnych spisów, w których za jednostkę archiwalną uważany jest pojedynczy dokument lub akt. Ten system pracy jest nadzwyczaj czasochłonny i kosztowny. Brak funduszy jest najważniejszym problemem do rozwiązania dla instytucji archiwalnych Ameryki Łacińskiej. Podobnie przedstawia się kwestia personelu, który jest niedostatecznie wyszkolony. Tylko w czterech państwach prowadzone są szkoły archiwalne, ale absolwenci ich wolą pracować w instytucjach handlowych lub przemysłowych, gdzie otrzymują wyższe płace (np. w towarzystwach naftowych w Wenezueli). Sytuację archiwów pogarsza nieustabilizowana sytuacja polityczna, brak konsekwentnej polityki władz w tej dziedzinie, ogólne niedoceniaenie znaczenia archiwów i zawodu archiwisty. W zakończeniu artykułu G. Mendoza proponuje podjęcie szeregu środków zmierzających do poprawy sytuacji archiwów Ameryki Łacińskiej.

Marcia Wright w artykule *The Tanganyika Archives* (s. 511—520) zapoznaje czy-

techników z trudną sytuacją archiwum narodowego Tanganiki, powstałego w r. 1962 w oparciu o fundusze przyznane przez rząd i UNESCO. Pracami archiwum za rządów angielskich kierował pracownik brytyjskiego Public Record Office — Jeffrey Ede. Najważniejsze problemy w pracy tego archiwum to zabezpieczenie akt przed niszczącym wpływem tropikalnego klimatu oraz skutkami zmienności władz politycznych w tym kraju w ciągu ostatnich kilkunastu lat. Ostatnie obce władze brytyjskie w ciągu kilku lat przed uzyskaniem niepodległości przez Tanganikę starannie opróżniły akta tajne i poufne administracji kolonialnej z wszelkich materiałów, które uznano za nie nadające się do przekazania nowemu rządowi. Brak troski ze strony administracji prowincjonalnej o swe akta i niedostateczna kontrola nad nią ze strony władz centralnych spowodowały powstanie olbrzymich luk w zasobie aktowym archiwum niepodległej Tanganiki. W r. 1962 stwierdzono, że zachowało się jedynie 20% akt sekretariatu b. zarządu brytyjskiego, że ocalały tylko fragmenty akt dawnej niemieckiej administracji kolonialnej z lat 1891—1916. W r. 1962 ustalono podstawowe kierunki działalności archiwum: zabezpieczenie zasobu aktowego administracji i obowiązek dostarczania organom państwowym potrzebnych im informacji. Realizacja tych zadań jest możliwa dzięki poparciu finansowemu ze strony rządu Tanganiki.

Bardzo interesujący jest artykuł Petera M. McLellana i Gordona P. Bakera pt. *Incidence of Allergy in Archival Work* (s. 531—584), którego autorzy informują, że na podstawie ankiety wśród archiwistów czterech stanów północno-zachodnich USA stwierdzono, że 42% spośród nich dotkniętych jest alergią (wśród ogółu ludności ilość przypadków alergii waha się w granicach 10—50%). Powoduje ją wdychanie kurzu ze starych archiwaliów. Kurz domowy, który może być podobny do kurzu archiwalnego, jest końcowym rezultatem rozpadu i rozkładu różnych produktów zwierzęcych i roślinnych, powstałego częściowo w wyniku działalności bakterii. Jedynym sposobem „leczenia” alergii jest usunięcie jej przyczyny. Pewną ulgę może przynieść wstrzykiwanie ekstraktu przygotowanej specjalnie substancji. Należy też uzupełnić system ogrzewania elektronicznymi urządzeniami pyłochłonnymi, usuwającymi 70—99% cząsteczek kurzu znajdujących się w powietrzu lub stosować, jako środek zastępczy, maski pyłowe.

Omawiany numer uzupełnia bibliografia archiwalna za r. 1964, w tym dwie pozycje polskie, oraz recenzje wydawnictw, m.in. przewodników do akt genealogicznych w National Archives i do zbiorów Archives of American Art oraz podręcznika archiwalnego T. R. Schellenberga pt. *The Management of Archives*, przeznaczonego dla bibliotekarzy zajmujących się opracowywaniem akt osób prywatnych i instytucji.

Andrzej Piórkowski (Warszawa)

„DER ARCHIVAR”, MITTEILUNGSBLATT FÜR DEUTSCHES ARCHIVWESEN, SIEGSBURG 1965, Z. 5.

Zeszyt otwiera obszerny artykuł J. Papritz pt. *Grundsätzliches zur archivischen Karten-Titelaufnahme* (s. 331—344), podejmujący próbę ustalenia ogólnych zasad redagowania tytułów map i planów przy inwentaryzacji zbiorów kartograficznych. Autor wychodzi z założenia, że kartographica ze względów konserwacyjnych muszą być przechowywane samoistnie, tzn. wyłączone ze swej pierwotnej „wspólnoty proveniencyjnej”. Usystematyzowanie zbiorów kartograficznych musi opierać się na „wspólnocie mechanicznej”. Ponieważ zbiory kartograficzne stale narastają, przeto

nie należy dla nich sporządzać inwentarzy książkowych. Wystarczą inwentarze kartkowe. Inwentarze te muszą jednak podawać dokładny tytuł każdej inwentaryzowanej mapy czy planu. Przy ustalaniu tego tytułu nie można posługiwać się metodą stosowaną przez bibliotekarzy, lecz należy uwzględnić specyficzne potrzeby i cele archiwistyki. Przy sporządzaniu karty inwentarzowej trzeba przede wszystkim pamiętać, że tytuł mapy czy planu musi być uzupełniony informacją o celu i treści mapy oraz powinien zawierać dane dotyczące obszaru geograficznego, tematu i elementów charakterystycznych. Drugim zadaniem inwentaryzującego archiwisty jest podanie specjalnego celu, któremu miała służyć opisywana mapa, ponieważ przy jej sporządzaniu kierowano się wyłącznie potrzebami praktycznymi. Stąd wypływa duża konieczność zaznaczenia na karcie związku obiektu kartograficznego z aktami, ponieważ mapy bez akt nie można dokładnie odczytać (np. mapy katastralne bez uwidocznionego związku z księgami i recesami nie mają znaczenia naukowego, tak jak dokumentacji architektonicznej bez akt również nie można zrozumieć). Tymi szczegółowymi potrzebami mogły być np. względy majątkowe, urbanistyczne, prawne, organizacyjne lub militarne. Trzeci postulat — to ustalenie genezy powstania mapy. Tak więc tytuł karty inwentaryzacyjnej mapy czy planu winien wyjaśnić cel ich powstania, (Entstehungszweck), stopień rozwojowy (Entstehungsstufe), ustalić proveniencję, podać sygnaturę akt, do których należą, wymienić autora czy współautorów, wskazać datę możliwie dokładną (ustaloną w razie potrzeby nawet metodą paleograficzną) oraz opisać mapy dodatkowe. Tego rodzaju elementy opisowe uzasadniają postulat o konieczności zerwania przez archiwistów z bibliotekarską (alfabetyczną) metodą katalogowania zbiorów kartograficznych. Archiwalna ich inwentaryzacja posiada własne prawa.

W. Leesch w artykule pt. *Zur Entwicklung des mitteldeutschen Archivwesens* (s. 345—371) daje obraz rozwoju archiwistyki w Niemieckiej Republice Demokratycznej. W pierwszym rzędzie autor podkreśla ścisłą zależność organizacji archiwistyki NRD od przemian w ustroju państwa. I na tej podstawie wyodrębnia trzy okresy rozwojowe: I. od r. 1946 do 1950, w którym istniały tylko archiwa jako jednostki autonomiczne, II. od r. 1950 do 1952, w którym organizacja archiwalna pokrywa się z federalnym ustrojem politycznym NRD, III. od r. 1952. Tu centralizm państwowy doprowadził do ujednolicenia i scentralizowania organizacyjnego archiwistyki. Zewnętrznym wyrazem tego centralizmu to — powstanie 1 stycznia 1953 r. „Państwowego Zarządu Archiwalnego” (Staatliche Archivverwaltung). Z kolei Leesch omawia wartość centralnej kartoteki zasobu archiwalnego w NRD, w której widzi zasadniczą pomoc w centralnym planowaniu pracy, w kierowaniu nią oraz w nadzorze nad dopływami archiwaliów z urzędów i brakowaniu ich akt. Centralne zarządzanie służbą archiwalną w NRD pozwoliło na ustalenie jednolitego rozplanowania organizacyjnego zasobu archiwalnego we wszystkich archiwach. Podstawą układu akt w archiwum są okresy rozwojowe historii: feudalizm (do r. 1807), kapitalizm (do r. 1945) oraz socjalizm (po r. 1945). Ta jednolitość podziału archiwalnego jest w pełni przeprowadzona w zakresie akt okresu socjalistycznego. Dla archiwistów zachodnio-niemieckich szczególną nowością są archiwa powiatowe, łączące zadania archiwów komunalnych z państwowymi. Zdaniem autora, warta jest naśladownictwa koncepcja łączenia trzech funkcji w rękach archiwisty powiatowego, a mianowicie: 1) kierownictwa archiwum rady powiatowej, 2) kierownictwa powiatowego archiwum państwowego (tzw. Endarchiv), 3) kierownictwa referatu archiwalnego w wydziałach spraw wewnętrznych w radach powiatowych.

Szczególnym problemem poruszonym w artykule, a sprawiającym trudności tak w NRD, jak i w NRF, są archiwa administracyjne, zakładowe, składnice akt (Ver-

waltungsarchive). Dotychczas nie można ustalić istotnego ich charakteru. Grawitują one między dawniejszą registraturą akt dawnych a archiwalnym magazynem przejściowym. W zasadzie ta druga rola przeważa i głównym ich celem jest ochrona akt przed niebezpieczeństwem zniszczenia ich w momencie opuszczenia registratury bieżącej, a dojścia do archiwum państwowego. Odminną grupę stanowią tzw. archiwa gospodarcze (Wirtschaftsarchive). Tu autor wysuwa wątpliwości, czy ze względów natury personalnej da się je skutecznie prowadzić. Brak w nich bowiem wyszkolonej kadry urzędniczej. Ten brak wiąże się, zdaniem Leescha, z innym zagadnieniem, a mianowicie z wartościowaniem akt. Rozwiązania tego problemu w NRD ułatwiły pracę naukową archiwów i odciążyły je od pracochłonnej archiwalnej pracy administracyjnej. Niemniej ze względów na „materialistyczne ujęcia” nie uwolniły archiwistów od odpowiedzialności za kwalifikację archiwalną akt, ponieważ przy ich wartościowaniu do dotychczasowych zasad doszły jeszcze zasady socjalistyczne (walki klas, toku produkcji, zmian w strukturze własnościowej).

Masowość, permanentne reorganizacje w administracji oraz brak dokładnej znajomości przepisów kancelaryjnych spowodowały zdaniem autora tak w NRD, jak i NRF trudności w zakresie porządkowania akt. Według Leescha rozwiązania archiwistyki w NRD są ciekawe w zakresie ustalania granic zespołów, wewnętrznej ich struktury, opartej na planie podziału czynności, formowania inwentarzy sumarycznych dla zespołów mniej ważnych i pracy kolektywnej przy porządkowaniu wielkich zespołów aktowych. Zamykając artykuł, Leesch podkreśla trzy momenty, różniące archiwistykę NRD od archiwistyki NRF, a mianowicie: a) gwałtowny wzrost archiwów w NRD doprowadził do zróżnicowania zawodu archiwalnego, b) wzmożona działalność archiwów spowodowała wprowadzenie do życia publicznego „archiwalnego toku myślenia”, c) trafne rozwiązywanie wielu problemów, związanych z porządkowaniem akt najnowszych i współczesnych.

Zagadnieniem prawa archiwalnego we Włoszech zajął się obszernie J. Sydow w artykule pt. *Das neue italienische Archivgesetz* (s. 372—375). Prawo to zostało omówione w „Archeionie” (nr XLII, s. 321—325), toteż tutaj wystarczy zaznaczyć tylko, że włoski dekret o archiwach z dnia 30 września 1963 r. zmienia ustawę o archiwach z r. 1939. Dla uproszczenia terminologii archiwalnej dekret operuje tylko dwoma pojęciami „archiwum” i „dokument”. Główną nowością dekretu jest uznanie prywatnej własności archiwaliów z zastrzeżeniem publicznego prawa wglądu (ale nie wykorzystania) do archiwaliów posiadających znaczną wartość historyczną. Dekret nie uwzględnia jednakże innego żądania archiwistów, by dyrektorem generalnym archiwów był archiwista. Tym sposobem funkcje te spełniać może w myśl dekretu urzędnik. Inną nowością jest dostosowanie sieci archiwów do podziału administracyjnego państwa. Dekret ustala również datę graniczną korzystania z akt państwowych na lat 50 od daty powstania aktów, a z akt prywatnych i sądowych na lat 70. Do archiwów urzędy mają przekazywać akta po 40 latach.

Sprawy techniczne archiwów porusza G. Richter w artykule pt. *Erfahrungen beim Wiederaufbau des Hauptstaatsarchivs Stuttgart* (s. 375—380). Na przykładzie odbudowy archiwum w Stuttgarcie autor dzieli się swymi spostrzeżeniami. Najważniejszym jest sprawa lokalizacji archiwum. Stuttgarskie rozwiązanie włącza budynek archiwum w kompleksy dzielnic koncentrującej instytucje kulturalne i naukowe (biblioteki, muzea, szkoły wyższe itp.). Magazyny archiwum mają tylko dwa piętra ponad ziemią, a trzy piętra pod ziemią. Specjalna izolacja ma zabezpieczać magazyny przed wodą i wilgocią.

T. Trumpp w artykule pt. *Anforderungen der xerographischen Rückvergrößerung an die Mikrofilm* (s. 381—383) porusza sprawę wykorzystywania mikrofilmów.

Mikrofilm musi być przede wszystkim czytelny. Stąd próby powiększenia obrazów mikrofilmowych przy pomocy kserografii.

Z drobnych notatek zeszytu należy odnotować zestawienie zarządzeń archiwalnych, jakie ukazały się w latach 1954—1963 w NRF. Ciekawostką akcji popularyzacyjnej Archiwum Federalnego (Bundesarchiv) w Koblencji są „spotkania wieczorne” (Vortragsabende), mające charakter spotkań naukowych, a zarazem towarzyskich. Warto również zwrócić uwagę na sprawozdanie W. Rohra z rozwoju archiwistyki amerykańskiej (Vereinigte Staaten von Amerika) w latach 1963—1964 (s. 418—431). Z uwagi na wpływ tej archiwistyki na archiwistykę zachodnioniemiecką podkreślić warto kilka stwierdzeń W. Rohra. Otóż w centrum obecnego zainteresowania archiwistów amerykańskich mają być archiwa uniwersyteckie, archiwa dokumentacji mechanicznej oraz sprawy kierownictwa archiwami. Jeśli chodzi o tę ostatnią sprawę, to panuje pogląd, iż kierownikami archiwów i zarządów archiwalnych muszą być najwybitniejsi fachowcy archiwalni. Muszą oni jednakże być zwolnieni od pracy administracyjnej. Jeśli chodzi o metodykę archiwalną, to archiwistyka amerykańska łączy zasady porządkowania akt z całością organizacyjną archiwaliów, tzn. z ich strukturą, z budową zespołów oraz z zewnętrzną formą akt. Archiwiści amerykańscy rozwiązują sprawę masowości akt poprzez tworzenie magazynów przejściowych (Records Centers i Records Management). Zeszyt kończy kronika archiwalna.

Tadeusz Grygier (Olsztyn)

„ARCHIVES”, THE JOURNAL OF THE BRITISH RECORDS ASSOCIATION, LONDON, VII (1965) 34.

Omawiany numer angielskiego czasopisma archiwalnego otwiera artykuł od redakcji zatytułowany *Archives in the computer age* (s. 73—74), poświęcony dokumentacji związanej ze stosowaniem elektronowych itp. maszyn do liczenia. Artykuł zwraca uwagę na konieczność podjęcia zawczasu dyskusji przez archiwistów i historyków w celu ustalenia, jakie materiały w związku ze stosowaniem wspomnianych maszyn będą musiały być przechowywane jako źródła historyczne. Korzystanie z maszyn przyczynia się bowiem do eliminowania licznych ksiąg kasowych i rachunkowych, jakie dotąd były prowadzone. Księgi te po prostu nie są już potrzebne i nie będą w przyszłości w użyciu. Na uwagę zasługuje następnie artykuł pt. *Manuscript sources for the history of science* (s. 75—79), napisany przez Alana Jeffreysa. Omawia on źródła rękopiśmienne do dziejów nauki. Autor podkreśla znaczenie badań naukowych w tej dziedzinie. Materiały do dziejów nauki są jednak bardzo różnorodne, zwłaszcza z okresu najnowszego, który liczyć można od XVIII wieku. Poza instytucjami, archiwami itp. wiele materiałów przechowywanych jest u osób prywatnych. Autor wymienia także większe zbiory tych materiałów na terenie Wielkiej Brytanii, zwłaszcza w Londynie. W dziale poświęconym omówieniu dziejów i zawartości archiwów lokalnych w Wielkiej Brytanii (*Local archives of Great Britain*) znajduje się artykuł B. C. Jonesa na temat archiwum dla okręgu Cumberland, Westmorland i Carlisle (*Cumberland, Westmorland and Carlisle Record Office, 1960—1965*, s. 80—86). Okręgi te posiadają bowiem jedno wspólne archiwum, które w obecnej formie zorganizowane zostało dopiero w r. 1960. Poprzednio archiwalia tamtejsze rozproszone były w różnych instytucjach i urzędach. W ciągu roku z akt tego archiwum korzysta około 500 osób. Następny z kolei artykuł, S. C. Newtona pt. *Burne-Jones and the Colvins: a Record Office discovery* (s. 87—90) poświę-

cony jest dokonaniem w Durham County Record Office odkryciu cennych listów pisanych przez E. C. Burne-Jonesa, znanego malarza żyjącego w XIX w., do Colvina, kustosa działu druków w Muzeum Brytyjskim i do jego żony.

W dziale korespondencji z czytelnikami wydrukowany został list znanego archiwisty angielskiego R. Somerville'a (s. 93—94) w sprawie wydanego w r. 1964 przez Międzynarodową Radę Archiwów słownika archiwalnego. Słownik nosi tytuł *Elsevier's Lexicon of Archive Terminology*. Somerville wysuwa wiele zastrzeżeń co do sformułowań „angielskiej” części słownika, zwłaszcza co do używania synonimów „archives” i „records” w archiwalnej terminologii angielskiej. Wypowiada się za używaniem określenia „records” przy określaniu materiałów archiwalnych w ogóle, a nie „archives”, które to pojęcie jest węższe.

Dział informacji i uwag rozpoczyna omówienie publikowanego w r. 1965 wykładu brytyjskich stowarzyszeń historycznych, prehistorycznych i pokrewnych. Działalność niewielkich często oddziałów tych stowarzyszeń opiera się głównie na entuzjazmie członków. Redakcja zwraca tu także uwagę na tzw. mikropublikacje, w których na jednej karcie umieszczony jest szereg informacji z różnych czasopism z danej dziedziny. Publikacje te ogromnie ułatwiają pracę naukowcom różnych dziedzin. Warto zanotować również publikację poświęconą konserwacji materiałów archiwalnych współczesnych pt. *The Preservation of Modern Records: General Advice* (s. 96).

W dziale recenzji omówiono kilkanaście wydawnictw angielskich i innych. Należy zwrócić uwagę na recenzję przewodnika po zespołach przechowywanych w Brandenburgisches Landeshauptarchiv Potsdam. Interesująca jest również informacja o wydawnictwie źródeł historycznych do dziejów południowej i południowo-wschodniej Azji, a przechowywanych w archiwach zachodnioeuropejskich.

Wśród nadesłanych do British Records Association publikacji nigdy nie są wymieniane publikacje Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, są natomiast uwzględniane publikacje Polskiej Akademii Nauk.

Stanisław Nawrocki (Poznań)

„LA GAZETTE DES ARCHIVES”, ASSOCIATION AMICALE PROFESSIONNELLE DES ARCHIVISTES FRANÇAIS, PARIS 1965, NR 51.

Omawiany numer „La Gazette des Archives” otwiera artykuł pióra E. Taillemite'a pt. *Quelques enseignements d'un voyage aux Etats-Unis* (s. 201—215). Autor w towarzystwie drugiego archiwisty francuskiego odbył w końcu 1964 r. krótką podróż do Stanów Zjednoczonych. Celem podróży było zapoznanie się z pracami większych bibliotek i archiwów amerykańskich. Artykuł przynosi informację o działalności wizytowanych bibliotek, archiwów, towarzystw naukowych, muzeów i fundacji prywatnych, nie pozbawioną interesujących — szczególnie dla czytelnika obcego — porównań z analogicznymi instytucjami we Francji.

Z bibliotek amerykańskich najważniejsza jest oczywiście Biblioteka Kongresu w Waszyngtonie (założona w r. 1800), posiadająca największe zbiory w skali światowej. Do r. 1934 spełniała też ona rolę archiwum narodowego USA. Jeszcze obecnie w dziale rękopisów tej biblioteki przechowuje się papiery prezydentów od Waszyngtona do Coolidge'a i innych wybitnych osobistości. Biblioteka Kongresu — z jej wieloma działami specjalistycznymi i pracownikami, kilkunastoma czytelniami i audytoriami — sprawia wrażenie, jak się wyraża autor, ogromnego „domu kultury”. Na uwagę zasługuje ożywiona działalność wydawnicza biblioteki — publi-

kacja katalogów i inwentarzy, biuletynów informacyjnych i czasopisma kwartalnego. Jeśli organizacja Biblioteki Kongresu zbliżona jest do organizacji bibliotek narodowych w Europie, to nie da się tego powiedzieć o archiwach. Zorganizowane są one na zasadzie decentralizacji. Poza Archiwum Narodowym istnieją niezależne od niego Archiwa Federalne (Federal Record Centres) i szereg archiwów państwowych wydzielonych. Archiwa podlegają resortowi administracji, nie zaś — jak przeważnie w Europie — resortowi kultury, i odgrywają w administracji państwowej poważną rolę (np. Archiwum Narodowe upoważnione jest do publikowania tekstów oficjalnych, ustaw, zarządzeń i mów prezydenta USA itp.). Artykuł informuje krótko o pracach archiwów amerykańskich, głównie w zakresie opracowywania akt, i przedstawia kilka ważniejszych przewodników ogólnych po archiwach i tematycznych po zespołach oraz inne pomoce archiwalne. Autor zwraca uwagę na doskonale wyposażenie techniczne archiwów amerykańskich i nie bez nuty zazdrości wspomina o dalszych dużych nakładach na wyposażenie archiwów. Ten obraz amerykańskich bibliotek i archiwów, widziany oczami Francuza, uzupełniają informacje o wizytowanych towarzystwach naukowych i ich działalności oraz o muzeach i fundacjach prywatnych. Wrażenia z podróży zamyka relacja o pracach w zakresie ochrony zabytków historycznych, nie tak przecież dawnych w USA, lecz już otoczonych troskliwą, opartą na solidnej podstawie materialnej opieką specjalnego urzędu.

W drugim z kolei artykule J. P. Babelon, kustosz Muzeum Historii Francji w Archives nationales w Paryżu, omawia pamiątki wykute z kamieni zburzonej w 1789 r. Bastylli (*Les maquettes et les pierres de la Bastille. Récolement des souvenirs lapidaires provenant de l'activité du patriote Palloy*, s. 217—230). Autor zajął się tą sprawą na marginesie prac nad nowym scenariuszem i katalogiem Sali Rewolucji Francuskiej w Muzeum Historii Francji (por. o Muzeum, „Archeion” XLII (1965), s. 281—296). Wśród eksponatów zgromadzonych w Sali Rewolucji znajduje się makieta Bastylli, wykuta z kamienia pochodzącego z murów tej twierdzy. Makiet takich i innych pamiątek wykonanych z kamieni Bastylli istnieje więcej. Na podstawie ankiety rozesłanej do muzeów francuskich i obcych udało się zestawić inwentarz przedmiotów pamiątkowych z kamieni twierdzy. Są to makiety Bastylli, kamienie z okolicznościowymi napisami i planem twierdzy, płyty z motywem czapki frygijskiej, z napisem na cześć deklaracji praw człowieka itp. Wszystkie te pamiątki wykonane zostały przez przedsiębiorcę mularskiego, „patriotę” Pierre François Palloy, w latach 1790—1793. Papiery Palloy’a zachowane w bibliotece m. Paryża wykazują, że osobliwe to „pamiątkarstwo” było zorganizowaną akcją propagandową rządu rewolucyjnego. Pamiątki bastylskie rozsyłane były po całym kraju, a same tylko makiety twierdzy wykonane zostały w 83 egzemplarzach i rozesłane do wszystkich departamentów Francji. Interesujący artykuł J. P. Babelona, stanowiący przyczynek do historii rewolucji francuskiej, dowodzi, że również problematyka historyczna gości na łamach „Gazette des Archives”.

Zagadnieniom z zakresu archiwoznawstwa poświęcony jest następny artykuł. G. Weill omawia zespół akt syndykatu paryskiej kolei obwodowej, przechowywany w Archives nationales (*Les fonds des chemins de fer de ceinture aux Archives nationales*, s. 233—241). Paryska kolej obwodowa, powołana do życia w r. 1851, przeżywała lata swojej świetności w okresie do pierwszej wojny światowej. Po r. 1918 rozpoczął się okres szybkiego upadku kolei, spowodowany wzrastającym znaczeniem metra i komunikacji autobusowej. W r. 1934 zlikwidowano kolej obwodową, z wyjątkiem jednego odcinka eksploatowanego do dnia dzisiejszego przez koleje państwowe. Autor omawia metody porządkowania i układ akt oraz w krótkim prze-

gładzie przedstawia zawartość zespołu. Nie jest to jednak zespół kompletny; część dokumentów przejął zarząd metra paryskiego (RATP), inne trafiły do archiwów kolei państwowych (SNCF). Artykuł przynosi też zarys dziejów syndykatu paryskiej kolei obwodowej; Nie był on dotychczas przedmiotem zainteresowań literatury historycznej.

Dział kroniki (s. 245—273) przynosi dalszy ciąg sprawozdania z działalności archiwów departamentowych w latach 1962—1963 i 1963—1964 (por. początek sprawozdania nr 49 i 50 pisma). W sprawozdaniu uwzględniono następujące zagadnienia: warunki lokalowe archiwów, zmiany w zasobie aktowym, wykonane prace, udostępnianie, publikacje i wystawy, konserwacja i mikrofilmowanie akt, opieka nad archiwami komunalnymi, budżet. W kronice administracyjnej odnotowano ważniejsze pisma okólne i zarządzenia oraz zmiany personalne w służbie archiwalnej w okresie od 1 lipca do 30 września 1965 r. W kronice „przyjacielskiej” (*chronique amicale*) zamieszczono zawiadomienia o urodzinach dzieci pracowników archiwów i nekrologi zmarłych archiwistów. Sprawozdania z kongresów i zebrzań uzupełniają dział kroniki. Pierwsze sprawozdanie dotyczy XII kongresu archiwistów francuskich, który odbył się w Paryżu i w Blois w dniach 7—9 października 1965 r. Tematem kongresu było zagadnienie związku między badaniami historycznymi i pracami archiwów. Zagadnienie to było przedstawione w interesującym dwugłosie badaczy-historyków i archiwistów; pierwsi przedstawili potrzeby nauki historycznej w zakresie źródłoznawstwa i udostępniania źródeł, drudzy opowiedzieli, w jaki sposób postulaty te są i będą realizowane na przykładzie wybranych zespołów z zasobu Archives nationales. To samo zagadnienie było obszernie omówione w odniesieniu do archiwów departamentowych. Jest już tradycją kongresów archiwistów francuskich, że imprezom tym towarzyszy inauguracja nowego gmachu archiwalnego. XII kongres połączony był z inauguracją dwóch obiektów: nowego budynku w kompleksie gmachów Archives nationales w Paryżu, wyposażonego całkowicie w regały typu „compactus”, oraz nowego gmachu archiwum departamentu Loir-et-Cher, w Blois, jednego z najnowocześniejszych gmachów archiwalnych zbudowanych w ostatnich latach. W drugim sprawozdaniu omówiono obrady walnego zebrania Association Amicale Professionnelle des Archivistes Français, odbytego dnia 7 października 1965 r. z okazji kongresu archiwistów francuskich w Paryżu. Poza sprawami organizacyjnymi omawiano stan zaawansowania prac nad przygotowywanym podręcznikiem archiwistyki, a inspektor F. Dousset, prezes Stowarzyszenia, wygłosił referat o archiwach francuskich wobec problemu regionalizowania administracji, w którym przedstawił zagadnienie tzw. *dépôts régionaux*. Zagadnienie to było przedmiotem też dla regionalnych konferencji archiwistów w r. 1965. Tezy na rok 1966, rozwinięte w specjalnym kwestionariuszu, dotyczą zagadnień wydawniczych w pracy archiwów (przewodniki, inwentarze, repertoria, sumariusze, indeksy, a także wydawnictwa źródłowe). W wytycznych do pracy na rok 1966 zebranie walne przyjęło kilka ważnych dla archiwistów francuskich wniosków, m. in. w sprawie zmiany statutu archiwów departamentowych, reorganizacji „regionów archiwalnych”, szerszego udziału archiwistów w konferencjach naukowych itp.

W dziale recenzji (s. 275—277) zamieszczono krótkie omówienia dwóch prac — o archiwach amerykańskich oraz o administracji francuskiej na wyspie Mauritius (na Oceanie Indyjskim) i jej aktach z lat 1721—1810. Całość dopełniają liczne ogłoszenia reklamujące sprzęt biurowy, biblioteczny i archiwalny (szczególnie regały), pomoce biurowe, urządzenia klimatyzacyjne, aparaty do mikrofilmowania i szybkiej reprodukcji itp.

„JOURNAL OF THE SOCIETY OF ARCHIVISTS”, LONDON, III (1965), NR 2.

Kolejny, drugi numer tomu III organu brytyjskiego Stowarzyszenia Archiwistów otwiera artykuł pióra Rogera H., nowo obranego prezesa Stowarzyszenia, pt. *The British Archivist and his Society* (s. 43—48). Jest to tekst referatu wygłoszonego jako „Presidential Address” na dorocznym generalnym meetingu Stowarzyszenia, które odbyło się w listopadzie 1964 r. w Londynie. W błyskotliwej formie, odwołując się często do własnych wspomnień, głównie z początków pracy archiwalnej, autor charakteryzuje cechy solidnego, zamiłowanego w swej pracy archiwisty, wskazuje na dużą wagę społeczną tego zawodu. W artykule znaleźć można zapowiedź prac Stowarzyszenia na najbliższy okres, m.in. propozycje ustanowienia nagrody za zasługi położone na polu archiwistyki, ujednolicenia słownictwa archiwalnego, zanalizowania sprawy uposażeń i innych zagadnień socjalnych pracowników archiwów.

Pierre Chaplais zajął się sprawą początków dokumentu królewskiego i kwestią jego wiarygodności w dyplomatyce okresu anglosaskiego (*The Origin and Authenticity of the Royal Anglo-Saxon Diploma*, s. 48—61). Autor wskazuje na niedostatki dyplomatyki angielskiej, zarówno w zakresie wydawnictw źródłowych, jak i opracowań. Szczególnie nie wyjaśniona jest kwestia początków dokumentu w Anglii — jego recepcji i rozwoju w VII—VIII w. Na podstawie różnych przekazów Chaplais próbuje cofnąć początki dokumentu pisanego na okres przed trzecie ćwierćwiecze VII w., z którego to czasu pochodzą pierwsze zachowane dyplomy. Decydująca rola w rozpowszechnianiu dokumentu w Anglii przypadła duchowieństwu. Wielcy misjonarze — Augustyn w końcu VII w. i arcybiskup Teodor w następnym stuleciu — wraz ze swym otoczeniem przynieśli z kontynentu znajomość pisma i, co więcej, potrzebę jego używania. Duchowieństwo spisało z ustnej tradycji ludowej pierwsze prawa, jemu też zawdzięczać należy redakcje pierwszych dokumentów królewskich; były to nadania na rzecz kościoła. Dokumenty te posiadały cechę wiary publicznej. Autor — bogato ilustrując — przypuszcza, że również późniejsze dokumenty biskupie nosiły charakter publiczny, w związku z czym ich wystawców można by uznać za authentic persone.

Artykuł Hugh'a M. Waltona przedstawia zagadnienia związane z tzw. destruction schedules w odniesieniu do akt sądowych, głównie sądów objazdowych (*Destruction schedules: Quarter Sessions', Magistrates' Courts' and Coroners' Records*, s. 61—75). Destruction schedules (odpowiednik francuskiego terminu visa, niemieckich Freigabe, Ermächtigung) jest to zezwolenie udzielone przez upoważniony urząd innemu urzędowi, np. z pionu administracji, na przystąpienie do porządkowania (w tym brakowania) akt własnych lub nawet niekiedy cudzych. W Anglii prawo wydawania destruction schedules posiada Public Record Office, co jest unormowane odpowiednim aktem prawnym (*The Public Record Office Act* z 1877 r.). Autor omawia na przykładzie różnych zespołów akt sądowych sposób, w jaki zespoły te były porządkowane i brakowane jeszcze przed przejęciem ich przez archiwa państwowe. Ponadto omówione są zagadnienia związane z przejmowaniem akt sądowych przez archiwa lub przekazywaniem ich na zniszczenie.

Norman E. Evans przedstawia list carów Iwana V i Piotra I Aleksiejewiczów do Karola II, króla Anglii, z 9 czerwca 1682 r., przechowywany w Public Record Office (*A Russian Royal Letter of 1682*, s. 75—82, 2 ilustr.). Przynosi on wiadomość o śmierci cara Fiodora III i o objęciu tronu przez jego braci Iwana V i Piotra I (współrządy) oraz wyraża uczucia przyjaźni nowych carów dla króla angielskiego. List utrzymany jest w stylu i w formie uroczystych gramot, składa się z napuszo-

nych zwrotów i grzecznościowych formuł, ozdobiony jest bogatą ornamentyką malarzką. Autor artykułu nie ogranicza się do komentarza na temat treści listu i jego formy, lecz krótko charakteryzuje również ówczesną administrację państwową w Rosji i stosunki dyplomatyczne dworu carskiego. Najwięcej miejsca poświęca działalności kancelarii, omawia różne rodzaje dokumentów, ich formę zewnętrzną, język, sposób datowania itp. Na tym tle list do króla angielskiego przedstawia się jako typowy dokument epoki poprzedzającej okres przed reformą Piotra I. Zachowany w zbiorach Public Record Office list Piotra I z 11 października 1709 r. do królowej Anny, również omówiony w artykule, nosi już wszystkie cechy dokonanych przemian. Jest to krótkie, treściwe pismo z prośbą o udzielenie audiencji wysłannikowi cara, pozbawione wszelkich ozdób stylistycznych i graficznych, datowane według kalendarza juliańskiego. W omawianym artykule między datami dwóch listów zawarta została trafna charakterystyka zmian kancelaryjnych, nie pozbawiona też szerszego spojrzenia na okres wielkich przemian w Rosji przełomu XVII i XVIII wieku.

Dział artykułów zamyka W. H. Langwell informacją o ochronie papieru i pergaminu przed wilgocią w magazynach archiwalnych (*The Protection of Paper and Parchment against Dampness in Storage*, s. 82—85, 1 ilustr.). Autor omawia metody walki ze skutkami wilgoci — głównie z pleśnią — i zaleca w tym zakresie stosowanie nowego preparatu brytyjskiego pod nazwą „Cunilate 2174” rozcieńczonego spirytusem metylowym lub innym alkoholem. Załączona tabela wykazuje optymalne relacje między temperaturą pomieszczeń i stopniem nawilgocenia powietrza.

Dział komunikatów przynosi dwie pozycje. E. L. Jones i A. J. T. Collins podkreślają znaczenie akt prywatnych gospodarstw rolnych i farm dla badaczy historii gospodarczej (*The Collection and Analysis of Farm Record Book*, s. 86—89). Akta te, zwłaszcza księgi (liczne od XVII w.), dotychczas nie były wykorzystywane przez badaczy, głównie z powodu ich rozproszenia w prywatnym posiadaniu. Autorzy postulują skupienie tych akt — przynajmniej starszych — w archiwach i ich opracowanie; załączony wzór opisu katalogowego służyć ma przy pracach nad sporządzaniem pomocy archiwalnych. W drugim komunikacie P. Rutledge przedstawia, w jaki sposób władze miasta portowego Great Yarmouth (Norfolk) zorganizowały swoje archiwum i zarządzały nim w okresie od XVI do XIX w. (*Archive Management at Great Yarmouth since 1540*, s. 89—91). Jest to interesujący przykład dość wczesnego zastosowania nowożytnych zasad archiwalnych w praktyce.

Treść omawianego tu zeszytu czasopisma dopełniają komunikaty i wiadomości oraz recenzje (s. 92—99). Wśród wiadomości znajduje się informacja o przekazaniu do Kent Record Office księgi stanu cywilnego parafii Frinsted z lat 1561—1714 oraz komunikat o nowych metodach badań nad kwasowością papieru, a także drobniejsze ogłoszenia. Dział recenzji zawiera obszerne omówienie kartularza opactwa augustiańskiego w Cirencester (Gloucestershire) oraz krótsze przeglądy treści ostatnich angielskich wydawnictw źródłowych, monografii historycznych i katalogów archiwalnych. Z obcych wydawnictw omówiono wydany niedawno w Amsterdamie międzynarodowy „Lexicon of Archive Terminology”, opracowany przez Komitet Terminologii przy Międzynarodowej Radzie Archiwalnej. Całość zamyka sprawozdanie z dorocznej konferencji Society of Archivists, która odbyła się w Bristolu i Gloucester w dniach 1—3 kwietnia 1965 r. i była połączona ze zwiedzaniem archiwów w tych miastach.

„NORDISK ARKIVNYT”, UDGIVER: RIGSARKIVET, RIGSDAGSGARDEN, KOBENHAVN
1965, NRY 3—4.

Numer 3. Wstępny redakcyjny artykuł w tym numerze skandynawskiego czasopisma archiwalnego omawia sprawę filmowania zabezpieczającego materiały archiwalne, przeprowadzanego w ostatnich latach w centralnym archiwum duńskim. Na cele te rząd przeznacza corocznie poważne kwoty pieniężne. Archiwum rocznie wykonuje około 900 tys. zdjęć (s. 41—42).

Kolejny artykuł S. Møllera poświęcony jest dwudziestolecu archiwum miejskiego w Helsinkach. W ubiegłym roku archiwum to otrzymało nowoczesny budynek wraz z odpowiednim urządzeniem wewnętrznym. Pomieści się w nim około 14 tys. mb. akt (s. 42—45).

Następna informacja dotyczy prowadzonego przez Duńczyków od kilku już lat mikrofilmowania „daniców” w zagranicznych archiwach. W ubiegłym roku mikrofilmowano materiały do historii Danii przechowywane w archiwach francuskich, zwłaszcza z akt Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Poza tym przeprowadzano również rozmowy na ten temat w Holandii oraz w Austrii i w Hannoverze (s. 45—46).

W ubiegłym roku przeprowadzono w Danii szkolenie tych pracowników bibliotek, którzy zajmują się aktami przechowywanymi w bibliotekach. Brało w nim udział około 50 osób. Program szkolenia był bardzo obszerny i obejmował różne zagadnienia archiwalne (s. 46).

Interesująca jest również informacja o szwedzkim archiwum i muzeum prasy, założonym w r. 1965 w Sztokholmie. Gromadzi ono prasę codzienną, periodyczną, materiały dotyczące stowarzyszeń i klubów dziennikarskich, wycinki prasowe do dziejów prasy szwedzkiej, wykazy pseudonimów, bibliotekę podręczną itp. materiały (s. 47).

Wśród informacji o różnych archiwach skandynawskich i zagranicznych na uwagę zasługuje omówienie wyjątkowego pod tym względem przejściowego pomieszczenia na akta na terenie byłej fabryki w Hayes na przedmieściach Londynu (s. 55).

Numer 4. Pierwsza informacja w tym numerze jest wspomnieniem poświęconym zmarłemu niedawno archiwistcie „państwowemu” w Danii, drowi Axel Linvald. Autor — H. Jørgensen — szczegółowo omawia działalność i zasługi zmarłego w zakresie prac i publikacji archiwalnych (s. 57—61).

Na uwagę zasługuje wiadomość o powołaniu nowego duńskiego czasopisma archiwalnego pod tytułem („Arkiv-Tidsskrift for arkivforskning”). Mają się ukazywać dwa numery rocznie (w kwietniu i listopadzie), i to od początku 1966 roku. Poświęcone ono będzie teorii archiwalnej, dziejom administracji, technicznym zagadnieniom archiwalnym itp. (s. 61).

Z dalszych informacji wynika, że Dania rozszerza zakres mikrofilmowania „daniców” przechowywanych w archiwach zagranicznych. Toczyły się m.in. pertraktacje w sprawie filmowania „daniców” w archiwach Związku Radzieckiego (s. 62).

Kolejna informacja mówi o podróży archiwalnej delegacji norweskiej do Danii i Szwecji. Norwegowie interesowali się przede wszystkim nowym budownictwem archiwalnym w obu tych krajach (s. 64).

Należy również zwrócić uwagę na zwięzłą, ale ciekawą informację o organizacji centralnego archiwum państwowego w Szwecji. Według nowych założeń ma się ono składać z dwóch działów: merytorycznego i technicznego (s. 65—66). W archiwach skandynawskich dyskutowana jest również sprawa przechowywania taśm z nagraniami dźwiękowymi. Szczególnie ważne jest określenie wartości źródłowej tego rodzaju materiałów (s. 66).

Podobnie jak pozostałe, również i ten numer zawiera bardzo liczne informacje z bieżącego życia duńskich archiwów lokalnych oraz służby archiwalnej w pozostałych krajach skandynawskich. Wymienić należy m.in. konferencję archiwalną w Helsinkach, wiadomość o wizycie archiwistów z NRD w Finlandii, o przekazaniu do archiwów państwowych w Norwegii licznych rodowych kolekcji archiwalnych. Wreszcie — wiadomość o zmianie na stanowisku naczelnego dyrektora Archiwów Państwowych w Polsce (s. 67—78).

Stanisław Nawrocki (Poznań)

„WOPROSY ISTORII”, Moskwa 1965, nr 9.

W drodze wyjątku redakcja zamieszcza wśród sprawozdań z prasy archiwalnej krótką informację o artykule, opublikowanym w radzieckim czasopiśmie historycznym wymienionym wyżej w tytule. Jest to artykuł zamieszczony w nrze 9 z r. 1965 pod tytułem *Woprosy sozdanija istorikowieczeskoj bazy po istorii sowjetskogo obszczestwa* (Problemy stworzenia i zabezpieczenia podstawy źródłowej do badań nad historią społeczeństwa radzieckiego, s. 15—24). Autorzy tego artykułu (M. S. Sielezniew i M. N. Czernomorski) poruszają w nim kilka zagadnień z zakresu problematyki akt najnowszych, będącej przedmiotem dyskusji nie tylko w radzieckiej prasie archiwalnej, ale i w czasopismach charakteru wyłącznie historycznego. Zagadnienia te nie są nowe dla archiwisty polskiego, niemniej jednak zasługują na uwagę ze względu na sposób ich ujmowania i uzasadniania przez kolegów archiwistów radzieckich. Punktem wyjścia tych zagadnień jest troska o zapewnienie historykom maksimum najcenniejszych źródeł dla przyszłych badań nad dziejami społeczeństwa radzieckiego. Zdaniem wymienionych autorów, zarówno niektóre zarządzenia władz archiwalnych, jak również i praktyka w archiwach radzieckich — wskazują w pewnych przypadkach na niedostateczną troskę w zakresie zabezpieczenia i brakowania akt najnowszych.

Zjawisko to ma przede wszystkim miejsce przy zabezpieczaniu tzw. materiałów czy dokumentów zbiorczych, jak np. sprawozdania lub raporty roczne i ogólne przesyłane do władz wyższych i centralnych. W tych przypadkach zazwyczaj przekazuje się na makulaturę dokumentację, na której powyższe sprawozdania zostały oparte. Tymczasem „makulatura” ta może zawierać nieraz cenne źródła, szczególnie dla historii lokalnej.

Z kolei autorzy artykułu uważają za niewłaściwe, a praktykowane w archiwach radzieckich, niszczenie tzw. korespondencji urzędowej zawierającej pewien etap w toku urzędowania, prowadzący do pewnych ostatecznych ustaleń, decyzji, postanowień i zarządzeń. Brak tej korespondencji utrudnia nieraz badania w zakresie studiów nad genezą rozporządzeń prawodawczych i ustaw.

Następnie niewłaściwe jest również zarządzenie o bezwzględnym niszczeniu po 75 latach akt osobistych pracowników urzędów i przedsiębiorstw (jeśli nie wchodzi tu w grę osobistości wybitne). Materiały te w mniemaniu autorów artykułu mogą mieć znaczenie przy różnych studiach typu statystycznego i socjologicznego.

Zdaniem tych samych autorów wymaga pewnego rozważenia zarządzenie o wyjęciu spod kontroli archiwalnej i przekazywaniu na makulaturę akt instytucji najniższego stopnia i zachowania tylko dokumentacji wzorcowej. To samo dotyczy również i wykazu urzędów i przedsiębiorstw nie podlegających nadzorowi archiwów państwowych. W jednym i drugim przypadku w ośrodkach tych mogą się trafiać

akta o poważnej doniosłości naukowej. Co się zaś tyczy instytucji najniższego stopnia o charakterze lokalnym, to niewątpliwie zawierają one cenny materiał do badań nad dziejami regionu. Autorzy zdają sobie sprawę, że te i inne pominięte tu postulaty rozszerzają znacznie dotychczasową podstawę źródłową i muszą w konsekwencji wysunąć na porządek dzienny kwestię pojemności dotychczasowych magazynów archiwalnych, toteż problem budowy nowych gmachów i rozbudowy starych stanowi również jedno z zagadnień poruszonych w omawianym artykule.

R. A.

CZESŁAW MILEWSKI

(1896—1966)

Po kilkumiesięcznej ciężkiej chorobie zmarł w dniu 8 marca 1966 r. i pochowany został na cmentarzu Bródnowskim Czesław Milewski, wieloletni kustosz Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.

Urodzony 20 lipca 1896 r. we wsi Mosaki—Łysowo w pow. ciechanowskim, uczęszczał do gimnazjum w Pułtusku. Borykając się z trudnościami materialnymi, przyjmował w latach 1918—1922 różne zajęcia. Próby pogodzenia pracy zawodowej ze studiami uniwersyteckimi skończyły się niepowodzeniem: w r. 1922 trzeba było zrezygnować z rozpoczętych w r. 1920 studiów prawnych na Uniwersytecie Warszawskim.

Z dniem 1 stycznia 1923 rozpoczął pracę w służbie archiwalnej, w której miał pozostać do końca życia. W kilka miesięcy po przyjęciu pracy w archiwum Akt Dawnych delegowany został na 3 i pół miesiąca do polskiej delegacji w Mieszanej Komisji Reewakuacyjnej i Specjalnej do rewindykacji archiwaliów w Moskwie. Następne lata aż do r. 1944 przepracował w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie. Wywieziony z Warszawy po upadku powstania, wrócił już 5 lutego 1945 r. i zgłosił się niezwłocznie do pracy w Archiwum Głównym Akt Dawnych, w którym znalazły się również ocalałe resztki zasobu Archiwum Akt Dawnych.

Czesław Milewski

W ciągu ponad 40-letniej pracy w archiwach Cz. Milewski opracował dziesiątki zespołów, zajmował się zagadnieniami z dziedziny archiwoznawstwa, współpracował w przygotowaniu prac naukowych i publikacji źródłowych. Nie mówiąc o opracowaniach zachowanych w rękopisie, trzeba wspomnieć o artykułach opublikowanych w *Stratach archiwów i bibliotek warszawskich* (t. II, Warszawa 1956), trzeba wymienić również wydawnictwo źródłowe *Proces Romualda Traugutta i członków Rządu Narodowego. Akta Audytoriatu Polowego z lat 1863—1864* (t. I—IV, Warszawa 1960—1961). *Straty...* stanowią cenną pomoc dla wszystkich, którzy interesują się losami archiwów warszawskich w czasie drugiej wojny światowej, *Proces...* zaś znany jest historykom jako kapitalne źródło do dziejów powstania styczniowego.

W ciągu wieloletniej pracy Cz. Milewski poznał bardzo dobrze organizację władz rosyjskich XIX w. na terenie Królestwa Polskiego, a orientując się doskonale w systemie kancelaryjnym tych władz, stał się autorytetem we wszystkich sprawach związanych z opracowywaniem zespołów aktowych Królestwa. Pracę ułatwiała mu świetna znajomość języka rosyjskiego. Wiadomościami swymi chętnie dzielił się ze wszystkimi i równie chętnie każdemu pomagał w trudniejszych sprawach. Spo-

kojny i mało mówny, mający duże poczucie obowiązku i odpowiedzialności, niechętnie wysuwał się naprzód, ale śmiało bronił swego zdania, jeśli zaszła potrzeba.

Dzięki swej prawości i uczciwości cieszył się wśród wszystkich pracowników niekłamana życzliwością i sympatią.

W uznaniu zasług zawodowych odznaczony był Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi i Medalem X-lecia.

Pozostała po nim pamięć jako dobrego kolegi, szczerego przyjaciela i dobrego człowieka.

Michał Wąsowicz (Warszawa)

СОДЕРЖАНИЕ НОМЕРА

Журнал „Archeion“ в освещении архивной анкеты. В начале 1966 г. редакция „Archeion'a" разослала своим читателям 120 анкетных листов с целью собрать о нем мнения архивных работников. В ответ на анкету было получено 110 выполненных опросных листов. Высказавшиеся в них архивисты в общем положительно оценили роль журнала, высказывая одновременно пожелание, чтобы „Archeion" выходил три — четыре раза в год (стр. 5).

Ст. Паньков, *Путеводители по архивам.* В связи с предпринятыми Польской Генеральной Дирекцией работами над составлением архивных путеводителей, автор обсуждает ряд вопросов, связанных с редактированием этого типа архивных изданий. В статье обращено особое внимание на три основные части образцового путеводителя, а именно: 1) вступление, в котором должна быть помещена история и сведения об организации фондообразователя; 2) изложение, содержащее характеристику фондов; 3) научно-справочный аппарат. В заключении автор дает обзор наиболее ценных польских и зарубежных архивно-справочных изданий (стр. 15).

Я. Михальская, *Архивы учреждений, предприятий и организаций в Вроцлавском воеводстве.* Статья имеет полемический характер. Автор высказывает критические замечания по отношению к мнениям, высказанным в двух статьях, напечатанных в XL номере „Archeion'a". Одна из них (Берната, стр. 81) озаглавлена „Новые методы организации экспертизы ценности документальных материалов в архивах учреждений, и предприятий", а другая (Навроцкого, стр. 95) носит заглавие „Недостатки в деятельности экспертных комиссий при оценке документальных материалов в учреждениях и предприятиях". Автор старается доказать, что предлагаемые Бернатом новые методы надзора над ведомственными архивами могут на практике вызвать осложнения. По отношению к статье Навроцкого, автор высказывает взгляд, что отмеченные Навроцким затруднения в деятельности экспертных комиссий имеют лишь местный характер (стр. 29).

Ч. Стодольный, *Некоторые соображения о научной ценности документальных материалов профсоюзных организаций Гданьского воеводства.* Обсуждая научное значение упомянутых в заглавии документальных материалов, автор: 1) характеризует содержание этих материалов, 2) дает анализ функций и деятельности профсоюзных организаций, 3) оценивает т. наз. классификатор, охватывающий 23 категории документальных материалов. По мнению автора некоторые категории этих материалов не имеют научного значения и должны быть исключены из упомянутого классификатора (стр. 39).

А. Стояновская, *Хозяйственные книги XVII—XIX столетия Жмигродского княжества в Нижней Силезии.* Статья посвящена характеристике хозяйственных документальных материалов большого количества имений, которые до XVII столетия носили название Жмигродского княжества. В течение этого столетия упомянутые имения перешли во владение рода Хацфельдов, которые владели ими до 1945 г. В этом году в результате аграрной реформы жмигродские имения стали собственностью Польской Народной Республики, а фамильный архивный фонд Хацфельдов был передан во Вроцлавский Государственный Архив. Архивное наследие этого рода насчитывает около 1000 документов и свыше 6000 рукописных книг, главным образом хозяйственного характера. Книги эти подразделены на 4 группы, охарактеризованные автором (стр. 49).

Я. Семковичова, *Польский Военный Архив (1915—1939). История учреждения*. В начале первой мировой войны был основан в Вене Польский Военный Архив, который поставил себе целью собирание всякого рода памятников польской жизни, связанных с ходом военных действий. Архив был основан группой польской интеллигенции, пребывающей в 1915 г. в столице Австрии. Вскоре после его основания архив был перевезен во Львов, а в последствие в Краков, (оба города входили до конца войны в состав Австро-Венгерской империи). В Кракове архив находился под покровительством тогдашней Польской Академии Наук. Во главе архива стал в течение нескольких лет Вл. Семкович, профессор Краковского Университета. В 1922 г. архив был перевезен в Варшаву и передан в Польскую Военную Библиотеку в качестве депозита. В сентябре 1939 г. во время осады Варшавы германскими войсками Библиотека сгорела, а вместе с ней и собрания Военного Архива (стр. 63).

В. Туронёва, *Технические архивы в Вроцлавском воеводстве*. На территории Вроцлавского воеводства находится свыше 50 архивов, в которых хранятся документальные технические материалы, касающиеся разных областей польского народного хозяйства. Материалы эти имеют не только местное, но и общегосударственное значение. Значительная часть статьи посвящена анализу этой документации. В конце статьи автор формулирует ряд требований, предлагая м. пр.: 1) составление учреждениями перечней дел с точки зрения их практической и научной ценности, и 2) улучшение условий архивных помещений (стр. 75).

Ол. Старонь, *Проблема проектно-сметных технических документальных материалов в иностранных архивных журналах*. Автор приводит в сокращенном виде содержание восьми статей, появившихся в 1961—65 гг. в трех архивных журналах в СССР, Чехословакии и Германской Народной Республике. В частности приведено содержание двух статей из журнала „Archivmitteilungen” (Fr. Höher 1961, 1963), трех статей из Вопросы Архивоведения (В. Фельдман, И. Нудра, С. Бедяева, 1965) и трех из журнала „Archivní Časopis” (Б. Кут, Л. Байгер, 1962, 1963, 1964), (стр. 85).

Я. Цихонь и С. Чех, *Уездные документальные материалы Опольского региона в 1945 по 1950 г.* Авторы характеризуют документальные материалы 13 уездных управлений, находящихся на территории Опольской области в Нижней Силезии. Обсуждению подлежат только те материалы, которые отложились с 1945 по 1950 г., т. е. до того момента, когда в Польше была введена реформа организации администрации, т. е. в 1950 г. Несмотря на то, что значительная часть этой документации подверглась уничтожению, в вроцлавских архивах сохранилось около 10 000 дел. Материалы эти составляют главный источник для истории Опольской области в годы ее существования (стр. 97).

Л. Левандович и В. Воциньский, *Новейшие инвентарные описи Центрального Военного Архива (1960—1964)*. Статья состоит из двух частей. В первой части автор характеризует инвентарные описи к фондам, которые возникли в междувоенный период. Несмотря на довольно широко развернутую в эти годы работу над составлением описей, они не исчерпали всех междувоенных документальных материалов. Вторая часть статьи посвящена характеристике тех инвентарных описей, которые были составлены в последнее пять лет и обнимают архивные фонды Польской Народной Армии (1945—1960). В статье схарактеризованы описи только наиболее ценных фондов. Одна из описей (1943—1945) опубликована в печати (стр. 109).

Ч. Охрыско-Влодарская, *Судебные учреждения германских военных властей в гор. Лодзи во время первой мировой войны*. В Лодзинском Государственном Архиве хранится архивный фонд, обнимающий около 2 000 архивных единиц документальных материалов, отложившихся в процессе деятельности германских военных судебных властей в Лодзинском районе в 1914—1919 г. В течение этого времени в г. Лодзи и ее окрестностях действовали три суда:

- 1) Kriegsgericht vel Feldkriegsgericht des Kais. — Deutschen Gouvernements Łódź,
- 2) Gericht der Ortskommandantur Łódź,
- 3) Gericht des Kais. — Deutschen Militärgouvernements Łódź.

В наибольшем количестве сохранилась документация третьего из этих судов. К наиболее интересным судебным делам можно причислить следующие: 1) нелегальное пользование оружием, 2) военный шпионаж, 3) нелегальная торговля и контрабанда, 4) кража предметов первой необходимости, 5) принудительные батальоны труда (стр. 119).

Б. Ягелло, *Организация и деятельность Центральной Лаборатории Микрофильмов Главного Архивного Управления СССР в Москве*. Статья обсуждает три вопроса: 1) деятельность Центральной Лаборатории, 2) работы отдела хранения микрофильмов и 3) „Технические условия” (стр. 139).

В. Живень, *Микрофильмирование документальных материалов в Германской Народной Республике*. Автор обсуждает два вопроса: 1) организацию продукции микрофильмов и 2) организацию Репрографической Лаборатории в Кененблятт (стр. 141).

Г. Карчова, *Musée de la Parole et Phonothèque Nationale a Paris*. Автор приводит исторические данные об основании и деятельности Музея Слова и Национальной Фонотеки, основанных в Париже в начале текущего столетия (стр. 151).

А. Томчак, *Польская архивная библиография*. Автор обсуждает следующие проблемы: 1) особенности зарубежной архивной библиографии, 2) характер польской архивной библиографии и 3) недостатки архивной библиографии, помещенной в журнале „Archeion” (стр. 161).

Архивная хроника. Отчет о деятельности Польской Генеральной Дирекции и подчиненных ей органов за 1965 г. (стр. 175); Конференция директоров государственных архивов (стр. 200); Деятельность специальных комиссий по подготовке 5-летнего плана (стр. 201); Отчет о деятельности Консультативного Актива при Генеральном Директоре Государственных Архивов (стр. 202); Заседание Центральной Методической Комиссии (стр. 203); Заседание Редакционного Комитета журнала „Archeion” (стр. 204). Конференция по вопросу о картографических и технических материалах, касающихся гор. Варшавы (стр. 205); Архивная выставка в гор. Олыштыне (стр. 207); Польско-чешская конференция историков (стр. 208); Научные экскурсии за границу польских архивистов (стр. 208); Отчет о деятельности Польского Общества Архивистов (стр. 211). Перечень архивных работников, получивших звание самостоятельных научных работников (стр. 213).

Некролог: Ч. Милевский (стр. 265).

Книжное обозрение (стр. 267).

Обзор зарубежных архивных журналов (стр. 275).

CONTENTS OF THE ISSUE

„*Archeion*” in the light of an archival poll. Early in 1966, the Editorial Office of „*Archeion*” mailed polling questionnaires to 120 archives; the purpose was to find out the opinion of archivists on that periodical. As shown by the replies, „*Archeion*” has a good press. Among the wishes, first comes the demand for an expansion of the „archival problems” section, and of various parts of the „chronicle of archives”; moreover, in many of the replies there were demands for more frequent issues of the periodical (p. 5).

St. Pańków, *Archive guides*. In connection with the drive started by the State Archives’ Supreme Board, namely the elaboration of archive guides, the author takes up various problems involving the substance and the tasks of such guides. She first discusses the more important Polish archival aids now available, and gives a characteristic of these of the guides published abroad (amounting to a dozen-or-so) which have been discussed in the past in the columns of „*Archeion*”. Further, the author analyzes the fundamental components of a good archive guide. She discerns three such components: 1) an introduction, which should contain a concise history, and an outline of the organization of the offices and institutions the records of which are mentioned in the guide; 2) the contents of the separate record groups and the methods of their description; 3) a list of archival aids, into which she included first of all the inventories, indexes, repertories and bibliographies (p. 15).

J. Michalska, *Problems of the care of the newest records in the light of the experience of the Wrocław Archives*. This is a polemical article. It opposes certain theses expressed in two articles carried by No. XL of „*Archeion*”. One of them (Cz. Biernat) mentioned the need for applying new supervision and protection methods with respect to the records arriving in the archives from offices and institutions. The second (St. Nawrocki) reported about the discarding of records, as it is done in offices. The author tries to prove that it is difficult to introduce the new supervision methods now recommended, and she proves that the methods applied in the Wrocław Archives are the right ones. Three problems are discussed in the article: 1) the institutions producing records of a permanent value; 2) the control over archives in establishments; 3) the functions of the voivodship discarding commissions (p. 29).

Cz. Stodolny, *Assessment of Trade Union records of a permanent value in Gdańsk Voivodship*. The assessment of the records under reference, produced by the Trade Unions in Gdańsk Voivodship in the years 1945—1965, has been based on the analysis of three factors: 1) the substance of the trade union records kept in the Gdańsk Archives (245 inventory units); 2) the functions and range of activity of the district trade union organizations; 3) the classifying list of records, published in 1958 the Trade Unions’ Central Council. The author is particularly concerned with the analysis of the classifying list, which comprises 23 categories of records. The analysis of these categories leads to the conclusion that some of them are of no scien-

tific importance. In the conclusion the author recommends to the Central Council the preparation of a new list of records of a permanent value (p. 39).

A. Stojanowska, *17-th to 19-th centuries stewardship books of the Zmigród principality in Lower Silesia*. The article gives a characteristic of the stewardship books of the large land estate which, until the 17th century, was called the „Zmigród principality”. In the 17th century the estate became the property of the Hatzfeldt family which has owned it until 1945. In that year the estate became the property of the Polish State as the result of the land reform, and the Zmigród Archiv was transferred to the Wrocław State Archives. The Zmigród estate records consist of over 1000 documents and more than 6000 various records and stewardship books. The latter are composed of the following 4 groups: 1) books from the 17th to mid-18th centuries, containing inventories, farming and breeding accounts, etc.; 2) books from the first part of the 17th century containing accounts of grain produce and expenditure; 3) 19th century books of the same kind, but kept by an improved method; and 4) 17-th to 19th-century books of fisch management (p. 49).

J. Semkowiczowa, *The Polish War Archives. The history of that institution*. Early in World War One, the Archive under reference was set up in Vienna; it proposed to collect all the documents that referred to Poland and were connected with the 1914—1919 war. That institution was created by a group of Polish intellectuals then living in the capital of Austria. Even during the war that Archive was transferred to Lwów, and next to Cracow, which towns made part of the Austrian Monarchy until the end of the war. In Cracow, the Archive remained under the care of the Polish Academy of Sciences and Letters (Polska Akademia Umiejętności). It has been Władysław Semkowicz, Professor of the Cracow University, who gave the idea for the creation of that Archive, organized and directed it. In 1922 the Archiv was transferred, as a permanent deposit, to the Central Military Library in Warsaw. During the siege of Warsaw in September 1939, the Central Military Library burned down, and the Military Archive with it (p. 63).

W. Turoniowa, *The condition of technical archives in Wrocław Voivodship*. Several technical archives exist in Wrocław voivodship; they collect records of various branches of the Polish national economy. These records have both local and an all-Poland importance. The author gives a lengthy description of the materials collected in these archives. She also discusses the condition of the respective premises and gives a characteristic of the staff. To conclude, she brings up certain suggestions, two of which are given priority: 1) the preparation by industrial works of lists which would divide records into categories from the point of view of their practical and scientific value; 2) an improvement of the condition of the premises (p. 75).

O. Staroń, *The problem of blueprints and cost estimates in German, (GDB) Soviet and Czech periodicals*. The author quotes the contents of 8 articles on blueprints and cost estimates which were published in the years 1961—1965 in three archival periodicals issued in the socialist countries. She selected two articles from the periodical „Archivmitteilungen” (Fr. Hoehner, 1961—1963); three from „Woprosy archiwowiedzenia” (B. S. Feldman, A. W. Glazkow, I. S. Nudra, S. S. Biediajew, 1965); and three from „Archivni Czasopis” (B. Kut, L. L. Bajger, 1962, 1963, 1964) (p. 85).

J. Cichoń and St. Czech, *Records of county offices in Opole area (Lower Silesia) from the years 1945—1950*. The authors give a characteristic of records of 13 county offices located in the area under reference. The description includes only the record materials produced in the years 1945—1950, i. e. in the period prior to the general reform of administration in People's Poland which took place in 1950.

Although a considerable part of these records were destroyed, yet some 10,000 inventory units remained. These records constitute the most valuable material for the history of the Opole region in the first years following World War II (p. 97).

L. Lewandowicz and B. Woszczyński, *Archival inventories compiled in the years 1961—1964 by the Central Military Archives*. The article is composed of 2 parts. In the first, the authors give a characteristic of inventories of these record groups which were produced in the period between the two World Wars. Although some inventarization work has been done during the 20 inter-war years, yet it had a rather preliminary character. Part two consists of a description of the inventories which were prepared over the past five years, and which include record groups of the people's Polish Army. The article describes only the inventories of the larger and more important record groups. A part of these inventories has been made on index cards. Some of the records even have inventories in book form. One of them, covering records from the years 1943—1945, has been printed (p. 109).

Cz. Ohryzko-Włodarska, *The courts of German military authorities in Łódź in the years 1914—1919, and the records left by them*. The Łódź State Archives contain a record group, consisting of about 2000 inventory units, produced by German military courts functioning during World War I in the territory of the so-called „Kingdom of Poland”. These were the following courts: 1) Kriegsgericht vel Feldkriegsgericht des Kais.-Deutschen Gouvernements Lodz; 2) Gericht der Ortskommandantur Lodz; 3) Gericht des Kais.-Deutschen Militärgouvernements Lodz. Most numerous are the records left by the latter. The cases tried in these courts involved both military and civilian persons. Of a particular interest is that second category of cases, as it involved the Polish population residing in Łódź and in the close neighbourhood. Most of the records pertain to: 1) cases of illegal possession of arms, 2) treason and espionage, 3) illegal trade and smuggling, 4) stealing of food-stuffs, 5) the formation of compulsory labour battalions (p. 119).

B. Jagiello, *Organization and work of the Central Microfilm Laboratory at the USSR Central Board of Archives*. The article is composed of: 1) a characteristic of the work of the Moscow Central Microfilm Laboratory; 2) some information on the microfilm recording and storing sections at the Moscow Central State Archives of Old Records; and 3) information on the „Technical Principles” for microfilming, worked out by the Board of Archives in 1964 (p. 139).

Wł. Żywień, *Microfiling of records in Archives in the German Democratic Republic*. As can be assumed from the title, the author reports on record microfilming problems in the GDR. The article is based, among others, on the „Richtlinien für die Herstellung, Ordnung, Verzeichnung von Positiv-und Negativ-filmkopien”, published in 1965. The author is particularly interested in: 1) the organization of the microfiling; and 2) the Central Reprographic Laboratory at Kessenblatt (p. 141).

H. Karczowa, *Museum of the Word and the National Record Library (Musée de la Parole, la Phonothèque Nationale)*. The article gives some information on the origins of the institutions under reference and the trends of their operation; and also a characteristic of and the methods for the classification of the collection (p. 151).

A. Tomczak, *Article on the bibliography of Polish archives*. The author discusses three problems: 1) the character of the bibliography of archives abroad, with emphasis on the great importance of international bibliography published in the periodical „Archeion”; 2) a historical outline of the bibliography of Polish archi-

ves; 3) the shortcomings of the bibliography of archives published by „Archeion” (p. 161).

Archival Chronicle Report on 1965 activities of the Supreme Board of State Archives and of the posts subordinated to it (p. 175); Report from the conference of State Archives directors (p. 200); Appointment of work groups for the elaboration of principles for the plan of archival work (p. 201); Report from sessions of the Group of Executive Advisers held in the time from October 1965 to March 1966 (p. 202); Sessions of the Central Committee of Methods, held in the time from December 1965 to March 1966 (p. 203); Session of the „Archeion” Editorial Committee (p. 204); Report from the scientific conference entitled „Scientific aspects of the Cartographic and Technical Materials for the Reconstruction and Expansion of Warsaw” (p. 205); Exhibition entitled „70 years of the peasant movement in Warmia and Mazury Land” (p. 207); Conference of the Polish-Czechoslovak Historical Commission (p. 208); Reports from travels abroad of Polish archivists for research purposes (p. 208); Report from debates of the full Board of the Polish Archivists Association (p. 211); List of the archivists appointed in 1965—1966 to positions of senior research workers (p. 213).

Obituary notice (p. 265).

Critical reviews of books (p. 267).

Review of foreign publications on archival subjects (p. 275).

WYDAWNICTWA
NACZELNEJ DYREKCJI ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

I. WYDAWNICTWA CIĄGŁE

A. periodyczne

ARCHEION

Organ Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych
Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym

po wojnie ukazały się:

- Tom XVII, r. 1948, ss. 248, red. W. Suchodolski i P. Bańkowski
Tom XVIII, r. 1948, ss. 214, red. W. Suchodolski i P. Bańkowski
Tom XIX—XX, r. 1951, ss. 536, red. R. Gerber
Tom XXI, r. 1952, ss. 272, red. P. Bańkowski
Tom XXII, r. 1954, ss. 262, red. P. Bańkowski
Tom XXIII, r. 1954, ss. 248, red. P. Bańkowski
Tom XXIV, r. 1955, ss. 404, red. P. Bańkowski
Tom XXV, r. 1956, ss. 429, red. P. Bańkowski
Tom XXVI, r. 1956, ss. 337, red. P. Bańkowski
Tom XXVII, r. 1957, ss. 426, red. P. Bańkowski
Tom XXVIII, r. 1958, ss. 342, red. P. Bańkowski
Tom XXIX, r. 1959, ss. 391, red. P. Bańkowski
Tom XXX, r. 1959, ss. 244, red. P. Bańkowski
Tom XXXI, r. 1959, ss. 213, red. P. Bańkowski
Tom XXXII, r. 1960, ss. 201, red. P. Bańkowski
Tom XXXIII, r. 1960, ss. 248, red. P. Bańkowski
Tom XXXIV, r. 1961, ss. 272, red. P. Bańkowski
Tom XXXV, r. 1961, ss. 236, red. P. Bańkowski
Tom XXXVI, r. 1962, ss. 296, red. P. Bańkowski
Tom XXXVII, r. 1962, ss. 359, red. P. Bańkowski
Tom XXXVIII, r. 1963, ss. 396, red. P. Bańkowski
Tom XXXIX, r. 1963, ss. 328 + 15, red. P. Bańkowski
Tom XL, r. 1964, ss. 374, red. P. Bańkowski
Tom XLI, r. 1964, ss. 455, red. P. Bańkowski
Tom XLII, r. 1965, ss. 368, red. P. Bańkowski
Tom XLIII, r. 1966, ss. 332, red. P. Bańkowski
Tom XLIV, r. 1966, ss. 356, red. P. Bańkowski.

B. zbiorowe

TEKI ARCHIWALNE

- Tom I, r. 1953, ss. 147, red. A. Stebelski
Tom II, r. 1954, ss. 402, red. A. Stebelski

Tom III, r. 1954, ss. 257, red. A. Stebelski
 Tom IV, r. 1955, ss. 252, red. Z. Kolankowski
 Tom V, r. 1957, ss. 355 red. A. Stebelski
 Tom VI, r. 1959, ss. 460, red. Z. Kolankowski
 Tom VII, r. 1961, ss. 613, red. A. Stebelski
 Tom VIII, r. 1961, ss. 412, red. Z. Kolankowski
 Tom IX, r. 1963, ss. 340, red. A. Stebelski
 Tom X, r. 1966, ss. 362, red. Z. Kolankowski.

C. seryjne

1. ARCHIWALNE BIULETYNY INFORMACYJNE

Archiwalny Biuletyn Informacyjny — Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Warszawa 1958, ss. 124.

A. B. Inf. — Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku, Warszawa 1957, ss. 16

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. w Bydgoszczy, Warszawa 1954, ss. 30

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. w Gdańsku, Warszawa 1954, ss. 22

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. w Katowicach, Warszawa 1955, s. 34

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. w Kielcach, Warszawa 1954, ss. 34

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. w Krakowie, Warszawa 1955, ss. 56

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. w Lublinie, Warszawa 1956, ss. 49

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. w Łodzi, Warszawa 1956, ss. 55

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. w Olsztynie, Warszawa 1953, ss. 18 (wyd. I); Warszawa 1957, ss. 18 (wyd. II)

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. w Opolu, Warszawa 1954, ss. 16

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. w Poznaniu, Warszawa 1956, ss. 55

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. w Rzeszowie z siedzibą w Przemyśle, Warszawa 1955, ss. 49

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. w Szczecinie, Warszawa 1953, ss. 37 (wyd. I); Warszawa 1957, ss. 37 (wyd. II)

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. w Warszawie, Warszawa 1957, ss. 50

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. we Wrocławiu, Warszawa 1955, ss. 48

A. B. Inf. — Woj. Arch. Państw. w Zielonej Górze, Warszawa 1956, ss. 21

A. B. Inf. — Państwowe Archiwa Wojewódzkie. Uzupełnienia i sprostowania do zeszytów wydanych w latach 1953—1957, Warszawa 1958, ss. 136

*

A. B. Inf. — Materiały archiwalne z okresu drugiej wojny światowej (1939—1945), Warszawa 1956, ss. 216

A. B. Inf. — Materiały archiwalne dotyczące okresu 1944—1945. Zeszyt I — Instytucje centralne, Warszawa 1957, ss. 240

*

A. B. Inf. — Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (wydała Naczelną Dyrekcja Archiwów Państwowych i Centralne Archiwum Wojskowe), Warszawa 1959, ss. 154.

2. PRZEWODNIKI

a) po archiwach

Przewodnik po zespołach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie; praca zbiorowa pod red. J. Karwasińskiej, Warszawa 1958, ss. 387

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie, Przewodnik; praca zbiorowa pod red. H. Lesińskiego, Warszawa 1964, ss. 258

b) po zespołach, zbiorach

Wł. Semkowicz, Przewodnik po zbiorze rękopisów wilanowskich; uzup. i przyg. do druku P. Bańkowski, Warszawa 1961, ss. VIII. 367

Przewodnik po zespole akt Kancelarii Gubernatora Lubelskiego; oprac. J. Tomczyk, Warszawa 1966, ss. 123

3. INWENTARZE ARCHIWALNE

a) katalog inwentarzowy

Katalog Inwentarzy Archiwalnych, Warszawa 1957, ss. 417

b) inwentarze zespołów, zbiorów

Akta Komisji Policji Obojga Narodów i Komisji Policji Koronnej (1791—1794); oprac. J. Jankowska, Warszawa 1949, ss. 40

Inwentarz Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego; oprac.: L. Łysiak, A. Ptaśnikowa, H. Zajacowa, Warszawa 1958, ss. 140

Inwentarz akt Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa, 1918—1922; oprac. M. Mołas, Warszawa 1965, ss. 261

Inwentarz akt Okręgowego Urzędu Górniczego w Krakowie [1843] 1872—1939 [1943]; oprac. St. Mika, Warszawa 1965, ss. 44

Inwentarz archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem, 1335—1802; oprac. M. Friedberg, Warszawa 1966, ss. 274.

c) inwentarze tematyczne

Inwentarz materiałów archiwalnych do historii ruchu robotniczego w Polsce (1867—1916); praca zbiorowa pod red. R. Gerbera, Warszawa 1951—1953, tom I ss. 373; tom 2, ss. 283.

Inwentarz materiałów archiwalnych do dziejów rewolucji 1905—1907 roku na ziemiach polskich; praca pod red. H. Rappaporta, Warszawa 1956—1962, tom I ss. 471; tom 2 część 1, ss. 450; tom 2 część 2, ss. 545; tom 3, ss. 420

4. ŹRÓDŁA HISTORYCZNE

Tom 1 — Inwentarze dóbr ziemskich województwa krakowskiego z lat 1576—1700. Wybór z ksiąg relacji grodu krakowskiego pod red. A. Wolffa; do druku przyg. A. Kamiński, A. Kielbicka, St. Pańków, Warszawa 1956, ss. 537+1 mapa.

Tom 2 — Proces Romualda Traugutta i członków Rządu Narodowego. Akta Audy-

toriatu Polowego z lat 1863—1864 pod red. E. Halicza oprac. A. Borkiewicz, Cz. Milewski, K. Morawska, Fr. Ramotowska, A. Sienkiewicz, Warszawa 1960—1961, tom I, ss. LXXXVI, 324; tom II część 1, ss. 345; tom II, część 2, ss. 345; tom III, ss. 285; tom IV, ss. 87.

5. ZBIORY PRZEPISÓW ARCHIWALNYCH I KANCELARYJNYCH

a) zbiory przepisów archiwalnych

Zbiór przepisów archiwalnych (stan na dzień 1 października 1952 r.); do druku pod red. Z. Kolankowskiego przyg.: Z. Kolankowski i K. Murza-Murzicz, zes. 1, ss. 74, wyd. I, Warszawa 1952; wyd. II, Warszawa 1954

Zbiór przepisów archiwalnych (stan na dzień 30 czerwca 1961 r.); pod red. E. Brańskiej do druku przyg.: M. Bielińska i A. Ptaśnikowa, Warszawa 1962, s. VII, 252

b) zbiory przepisów kancelaryjnych

Zbiór przepisów i informacji o kwalifikacji i terminach przechowywania akt oraz prowadzeniu składnic akt (archiwów zakładowych); do druku przyg.: J. Jaroś i K. Weyman, wyd. I, Warszawa 1956, ss. 60; wyd. II rozszerzone, Warszawa 1961, ss. 87; wyd. III, Warszawa 1962 ss. 87

Wytyczne w sprawie ewidencji, oceny i przekazywania do archiwów państwowych dokumentacji technicznej; do druku przyg. M. Bielińska, Warszawa 1960, ss. 14.

6. PRZEKŁADY Z OBCEJ LITERATURY ARCHIWALNEJ

nr 1 — O. E. Karnauchowa, Redagowanie inwentarzy archiwalnych w świetle dotychczasowej praktyki w archiwach państwowych Związku Radzieckiego (Istoriczeskij Archiw, Moskwa 1955, nr 2, s. 198—202); przeł. P. Bańkowski, Warszawa 1955, ss. 12.

nr 2 — L. L. Smoktunowicz, Z doświadczeń nad inwentaryzacją zbiorów kartograficznych (Istoriczeskij Archiw, Moskwa 1955, nr 5, ss. 180—188); przeł. J. Romanowski, Warszawa 1956, ss. 14

nr 3 — G. Enders, Archiwistyka (Archivistik, Potsdam 1956); przeł. Fr. Procki, Warszawa 1957, ss. 31

nr 4 — G. Linko, Wylączanie makulatury z materiałów archiwów technicznych (Archiwnoje Dielo, Moskwa 1936, nr 39, s. 13—17); przeł. Z. Kolankowski; A. A. Kuzin, Archiwa techniczne, rozdz. VI — Brakowanie dokumentacji technicznej (Tiechniczieskie archiwy, Moskwa 1956, s. 94—122); przeł. Z. Kolankowski i O. Staroń, Warszawa 1958, ss. 47

nr 5 — G. Bascapè, Zbiory pieczęci. Zagadnienie metod porządkowania, klasyfikacji i katalogowania (Rassegna degli Archivi di Stato, XVIII, 1958, nr 3, s. 324—348); przeł. J. Stoch, Warszawa 1960, ss. 50

nr 6 — Główny Zarząd Archiwów przy Radzie Ministrów ZSRR. Przepisy podstawowe dotyczące pracy archiwów państwowych. Rozdział I — Kształtowanie zasobu archiwów, ocena (ekspertyza) wartości materiałów archiwalnych, kształtowanie zespołów archiwalnych (Moskwa 1962) przeł. H. Altman, Warszawa 1964, ss. 51

7. WYKAZY TEMATÓW OPRACOWANYCH NA PODSTAWIE RĘKOPIŚMIENNYCH ŹRÓDEŁ ARCHIWALNYCH I BIBLIOTECZNYCH

- Zesz. I (1 styczeń 1956 — 31 marzec 1957); oprac. L. Hass, Warszawa 1957, ss. 70
Zesz. II (1 kwiecień 1957 — 31 grudzień 1957); oprac. L. Hass, Warszawa 1958, ss. 102
Zesz. III (1 półrocze 1958); oprac. L. Hass, Warszawa 1958, ss. 72
Zesz. IV (II półrocze 1958); oprac. L. Hass, Warszawa 1959, ss. 101
Zesz. V (I półrocze 1958); oprac. L. Hass, Warszawa 1960, ss. 111
Zesz. VI (II półrocze 1959); oprac. B. Sobol, Warszawa 1960, s. 136
Zesz. VII (I półrocze 1960); oprac. B. Sobol, Warszawa 1961, ss. 179
Zesz. VIII (II półrocze 1960); oprac. J. Stoch, Warszawa 1962, ss. 154
Zesz. IX—X (rok 1961); oprac. E. Brańska, Warszawa 1963, ss. 358
Zesz. XI (I półrocze 1962); oprac. H. Stebelska, Warszawa 1963, ss. 219
Zesz. XII (II półrocze 1962); oprac. H. Stebelska, Warszawa 1963, ss. 148
Zesz. XIII (I półrocze 1963); oprac. H. Stebelska, Warszawa 1964, ss. 184
Zesz. XIV (II półrocze 1963); oprac. H. Stebelska, Warszawa 1964, ss. 196
Zesz. XV (I półrocze 1964); oprac. H. Stebelska, Warszawa 1965, ss. 200
Zesz. XVI (II półrocze 1964); oprac. H. Stebelska, Warszawa 1965, ss. 167
Zesz. XVII (I półrocze 1965); oprac. H. Stebelska, Warszawa 1966, ss. 197
Zesz. XVIII (II półrocze 1965); oprac. H. Stebelska, Warszawa 1966, ss. 156

II. WYDAWNICTWA ZWARTE

(w układzie chronologicznym)

- G. Kaleński, Brakowanie akt, wyd. 3 popr. i uzup. Warszawa 1948, ss. 48
A. Bachulski, Szkice Archiwalne; Warszawa 1952, ss. 48
A. Bachulski, K. Konarski, A. Wolff, Polski Słownik Archiwalny; Warszawa 1952, ss. 46
Konserwacja materiałów archiwalnych (praca zbiorowa); Warszawa 1952, ss. 92 + 13 tabl.
K. Chojnacka, W. Lachnitt, I. Okoń, A. Wielopolski, Przeszłość Pomorza Przemawia; Szczecin 1952, ss. 82
K. G. Mitiajew, Teoria i praktyka pracy archiwalnej, przeł. z jęz. ros.: W. Suchodolski, K. Murza-Murzicz, A. Rybarski i A. Sienkiewicz, Warszawa, 1954, ss. 253
Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych (1939—1944); tom I — Archiwa warszawskie, Warszawa 1957, ss. 392, red. A. Stebelski; tom II — Archiwa warszawskie, Warszawa 1956, ss. 484, red. K. Konarski; tom III — Biblioteki warszawskie, Warszawa 1955, ss. 395, red. P. Bańkowski
Les Archives de la Republique Populaire de Pologne; praca zbiorowa, Varsovie 1956, ss. 31
P. Bańkowski, Archiwum Stanisława Augusta. Monografia archiwoznawcza; Warszawa 1958, ss. 315
Księga pamiątkowa 150-lecia Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie; praca zbiorowa pod red. A. Stebelskiego, Warszawa 1958, ss. 583
W. Maciejewska, Przewodnik po kartotece materiałów do dziejów wsi; Warszawa 1959, ss. 51

*Od autorów z prośbą
o przejście*

REGINA PIECHOTA

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych

POLSKA BIBLIOGRAFIA ARCHIWALNA ZA LATA 1961—1965

Polska bibliografia archiwalna za lata 1961—1965 jest trzecim z rzędu odcinkiem bibliografii publikowanej na łamach „Archeionu”¹. Zgromadzone w niej tylko te pozycje bibliograficzne, które ukazały się w krajowej prasie periodycznej wymienionego w tytule okresu, z pominięciem artykułów zawartych w „Archeionie”, których wykaz opublikowany będzie w XLVI numerze tego czasopisma. Niniejsza bibliografia nie uwzględnia również artykułów opublikowanych przez polskich archiwistów na łamach zagranicznych czasopism archiwalnych.

Artykuł niniejszy podzielony został na trzy zasadnicze części:

Część I — Bibliografia (s. 2).

Część II — Indeks autorów i redaktorów (s. 35).

Część III — Wykaz uwzględnionych czasopism i innych wydawnictw ciągłych wraz z zastosowanymi ich skrótami (s. 39).

Przy systematyzacji materiału bibliograficznego zawartego w części I oparto się w zasadzie na układzie zastosowanym poprzednio², który obejmuje obecnie następujące rozdziały i podrozdziały:

A. Organizacja archiwów, ich zadania i kadry archiwalne (s. 2).

B. Zasób archiwalny, jego gromadzenie, opracowywanie, udostępnianie, popularyzacja i konserwacja (s. 4).

C. Problemy archiwistyki³ (s. 6).

D. Archiwoznawstwo (Archiwa, ich dzieje, zawartość) (s. 10).

1. Ogólne informacje o archiwach i archiwaliach (s. 10).

2. Archiwa podlegające Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (s. 11).

¹ Pierwszy odcinek bibliografii archiwalnej obejmujący lata 1945—1955 opublikowano w „Archeionie” XXXIX (1963), drugi — za lata 1956—1960 — w „Archeionie” XL (1964).

² Zob. Bibliografia archiwalna za lata 1956—1960, „Archeion” XL (1964).

³ W rozdziale tym, poza literaturą traktującą o metodycznych zagadnieniach archiwalnych, zamieszczono prawie całą literaturę dotyczącą tzw. narastającego zasobu archiwalnego, bez względu na jej charakter, aby literatura związana z tym zagadnieniem znajdowała się w jednym miejscu niniejszej bibliografii.

3. Archiwa nadzorowane przez państwową służbę archiwalną⁴ (s. 17).
4. Archiwa wydzielone⁵ (s. 20).
5. Archiwalia przechowywane w bibliotekach naukowych (s. 26).
6. Archiwalia przechowywane w muzeach (s. 27).
- E. Ustrój władz i organizacja kancelarii (s. 28).
- F. Archiwa za granicą (s. 29).
 1. Ogólne informacje o archiwach zagranicznych (s. 29).
 2. Współpraca archiwów polskich z archiwami zagranicznymi (s. 29).
 3. Polonica w archiwach zagranicznych (s. 30).
- G. Organizacje społeczne archiwistów (s. 34).
 1. Stowarzyszenie Archiwistów Polskich (s. 34).
 2. Sekcja Archiwalna przy Zarządzie Głównym Związku Zawodowego Pracowników Kultury i Sztuki (s. 35).
- H. Bibliografie archiwalne (s. 35).

I. BIBLIOGRAFIA

A. ORGANIZACJA ARCHIWÓW, ICH ZADANIA I KADRY ARCHIWALNE

1. Altman Henryk: Les archives polonaises. Perspectives Polonaises. R. 3: 1960 nr 8—9 s. 111—116.
2. Bańkowska Anna: Akt przybywa — gmach zajęty. O sytuacji w warszawskich archiwach. Stolica. R. 19: 1964 nr 42 s. 7, 11.
3. Bańkowski Piotr: Antoni Walawender (3 VI 1903—25 IV 1960). In memoriam. Kwart. Hist. R. 63: 1961 nr 1 s. 291—293.
4. Bańkowski Piotr: Józef Stojanowski [Nekr.]. Kwart. Hist. R. 71: 1964 nr 4 s. 1136—1137.
5. Bielińska Maria: Archiwa — zadania i organizacja. W: Vademecum Dyrektora. Poradnik-informator dla przedsiębiorstw przemysłowych. Dział XV. Organizacja i technika pracy biurowej. Warszawa 1960—1965 s. XV 6 [2 strony].
6. Chojnacki Mieczysław: Antoni Rybarski [Nekr.]. Kwart. Hist. R. 71: 1964 nr 3 s. 379—380.
7. Chrościcka Halina: Szkolenie pracowników archiwów zakładowych w Archiwum Akt Nowych (z doświadczeń lat 1951—1965). Archiwista. 1965 nr 3 s. 4—12.
8. Dereń Andrzej: Wspomnienie pośmiertne o Józefie Stojanowskim [Nekr.]. Sobótka. R. 19: 1964 nr 3/4 s. 519—520.
9. Hruszka Czesława: Dlaczego chronimy zabytki rękopiśmienne? W: Sprawy Ośw. Kult. Woj. Pozn. T. 3: 1963 s. 149—153.

⁴ Zgrupowana tu jest cała literatura archiwalna z lat 1961—1965 związana z tymi archiwami, bez względu na to, że niektóre pozycje bibliograficzne kwalifikują się do innych rozdziałów niniejszej bibliografii.

⁵ Jak wyżej.

10. Ihnatowicz Ireneusz: Dorobek nauk pomocniczych historii XIX i XX wieku w Polsce w świetle nowych potrzeb. *Studia Źródłozn.* [T.] 8: 1963 s. 1—14.
11. Ihnatowicz Ireneusz: Les sciences auxiliaires de l'histoire moderne et contemporaine en Pologne. *Acta Pol. Hist.* T. 10: 1964 s. 65—80.
12. Instrukcja kancelaryjna dla wydziałów i równorzędnych jednostek organizacyjnych prezydentów wojewódzkich rad narodowych. Warszawa 1965 Urząd Rady Ministrów 16° ss. 32. Urząd Rady Ministrów. Biuro do Spraw Prezydentów Rad Narodowych.
13. Konarski Kazimierz: Dalekie a bliskie. Wspomnienia szczęśliwego człowieka. Wrocław-Warszawa-Kraków 1965 Ossolineum 8° ss. 523, nlb 4.
14. Konarski Kazimierz: Za archiwalną kurtyną. *Mówią Wieki.* R. 6: 1963 nr 5 s. 12—16.
15. Konicki Zdzisław: Jubileusz zasłużonego archiwisty [S. Rosiaka]. *Ziemia Łęcz.* R. 29: 1962 nr 14 s. 2.
16. Korespondencyjny Kurs Archiwalny. *Org.-Met.-Techn.* R. 7: 1964 nr 2 s. 19.
17. Mackiewicz Stanisław: Rozmyślenia w archiwum. *Kierunki.* R. 8: 1963 nr 16 s. 6.
18. Madajczyk Czesław, Zieliński Henryk: Stan badań i potrzeby w zakresie historii Polskiej Ludowej. [Problem gromadzenia bazy źródłowej w archiwach]. W: Polska Ludowa. Warszawa 1964 *Pol. Tow. Hist.* 8° s. 7—43, podsumowanie s. 450—455. IX Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Warszawie 13—15 września 1963 r. Referaty i dyskusje.
19. Mencil Tadeusz: Służba archiwalna i nauki historyczne. *Kwart. Hist.* R. 70: 1963 nr 4 s. 913—927.
20. Przepisy podstawowe dotyczące pracy archiwów państwowych. Rozdział 1. Kształtowanie zasobu archiwów, ocena (ekspertyza) wartości materiałów archiwalnych, kształtowanie zespołów archiwalnych. (Przeł. z ros. Henryk Altman, red. Eugenia Brańska). Warszawa 1964 Państw. Wyd. Nauk. 4° ss. 51. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Przekłady z Obcej Literatury Archiwalnej 6, powiel.
21. Putrament Jerzy: O potrzebie archiwów (o właściwy stosunek do najbliższej przeszłości). *Kącik laika. Przegl. Kult.* R. 11: 1962 nr 34 s. 10.
22. Skopowski Czesław: Szkolenie archiwistów. *Archiwista.* 1965 nr 3 s. 1—3.
23. Skopowski Czesław: Wymiana doświadczeń. *Archiwista.* 1965 nr 3 s. 25—26.
24. Tomczak Andrzej: Rzut oka na dzieje archiwów polskich i na ich aktualne zadania. (Streszczenie referatu wygłoszonego na I Walnym Ogólnokrajowym Zjeździe Delegatów Stowarzyszenia Archiwistów Polskich). *Archiwista.* 1965 nr 1 s. 6—8.
25. T[repiński] A[ntoni]: Piotr Bańkowski (Biogr.). *Stolica* R. 19: 1964 nr 15 s. 12.
26. Wąsowicz Michał: Jubileusz Prof. Kazimierza Konarskiego. *Kwart. Hist.* R. 69: 1962 nr 1 s. 273—279.
27. Woszczyński Bolesław: Regały drewniane czy metalowe. *Archiwista.* 1965 nr 2 s. 23—25.
28. Wójcik Witold: Zagadnienie usytuowania archiwów wojewódzkich widziane oczyma górnika. *Org.-Met.-Techn.* R. 8: 1965 nr 2 s. 28—30.
29. Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na dzień 30 VI 1961 r. Oprac. Maria Biełlińska, Anna Ptaśnikowa. (Red. Eugenia Brańska). Warszawa 1962. Państw.

- Wyd. Nauk. Łódź 8° ss. VII, nlb 1, 252, tab. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.
30. Zbiór przepisów i informacji o kwalifikacji i terminach przechowywania akt oraz prowadzeniu składnic akt (archiwów zakładowych). [Oprac.] Jerzy Jaros, Karol Weyman. (Stan prawny na koniec października 1960 r.). Wyd. 2 rozsz. Warszawa 1961 Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. 86, nlb 1 Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.
 31. Zbiór przepisów i informacji o kwalifikacji i terminach przechowywania akt oraz o prowadzeniu składnic akt (archiwów zakładowych). Wyd. 3. Stan prawny na koniec października 1960 r. [Oprac.] Jerzy Jaros, Karol Weyman. Warszawa 1962 Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. 86, nlb 4, tab., bibliogr., powiel. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.

B. ZASÓB ARCHIWALNY, JEGO GROMADZENIE, OPRACOWYWANIE, UDOSTĘPNIANIE, POPULARYZACJA I KONSERWACJA

32. Altman Henryk: [Gromadzenie i kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego]. Głos w dyskusji. W: Polska Ludowa. Warszawa 1964. Pol. Tow. Hist. 8° s. 345—356. IX Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Warszawie 13—15 września 1963 r. Referaty i dyskusje.
33. Archiwa warszawskie. [Składanka z tekstem Eugenii Brańskiej wydana przez Naczelną Dyrekcję Archiwów Państwowych z okazji II „Tygodnia Archiwów”]. Warszawa 1963 Nacz. Dyr. Arch. Państw. 16° ss. nlb 4.
34. Babiński Leon: Kwerendy prawnika w archiwach szczecińskich. Spraw. Pozn. TPN. Nr 1: 1952—1954 [druk:] 1961 s. 152—154.
35. Bielecka Janina: Inwentarze ksiąg archiwów grodzkich i ziemskich Wielkopolski w XIV—XVIII wieku. Województwo poznańskie, kaliskie, gnieźnieńskie, inowrocławskie. Poznań 1965 Polska Akademia Nauk 8° ss. XX, 607. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Prace Komisji Historycznej. T. 22.
36. Dobrowolski H[enryk]: Dwadzieścia lat Polskiej Partii Robotniczej. Uwagi na marginesie krakowskiej wystawy. Małop. Stud. Histor. R. 5: 1962 z. 1/2 s. 101—103.
37. Fijałek Jan: Siedem wieków Łodzi. Wystawa archiwalna — Łódź 18 I—27 II 1960 r. Roczn. Łódzki. T. 4: 1961 s. 227—230.
38. Górska-Gońska Krystyna: Katalog planów miast i wsi wielkopolskich. Z. 1: Powiaty (wg stanu z r. 1918): Poznań-Zachód, Poznań-Wschód, Grodzisk, Nowy Tomyśl, Oborniki. Oprac. ... Poznań 1961 Wyd. Pozn. 8° ss. 81, pl. 20. Archiwum Państwowe M. Poznania i Województwa Poznańskiego.
39. Grygier Tadeusz: Dokumentacja archiwalna urzędów województwa olsztyńskiego. Kom. Maz.-Warm. [R. 8]: 1964 nr 3 s. 346—371.
40. Grygier Tadeusz: Dokumentacja współczesna województwa olsztyńskiego. Kom. Maz.-Warm. [R. 8]: 1964 nr 4 s. 520—530.
41. Grygier Tadeusz: Sumariusz akt naczelnej władzy Prus Książęcych „Etats-Ministerium”. Kom. Maz.-Warm. [R. 9]: 1965 nr 1 s. 137—160; nr 2 s. 327—336; nr 3 s. 505—512.
42. Husarska Maryna: Archiwalne materiały — warunki przechowywania archiwaliów papierowych. W: Vademecum Dyrektora. Poradnik-informator dla przedsiębiorstw przemysłowych. Dział XV. Organizacja i technika pracy biurowej. Warszawa 1960—1965 s. XV 8 [2 strony].

43. Husarska Maryna: Konserwacja akt. Poznań 1964. Tow. Krzew. Wiedzy Prakt. 8° ss. 23. Korespondencyjny Kurs Archiwalny, powiel.
44. Informator dla korzystających z materiałów archiwalnych. Poznań 1962 Archiwum Państwowe Miasta Poznania i Województwa Poznańskiego 4° ss. 45, nlb 2, powiel.
45. Informator dla korzystających z materiałów archiwalnych. Poznań 1964 ss. 66. Archiwum Państwowe Miasta Poznania i Województwa Poznańskiego. [Maszynopis powielany].
46. Kamiński Adam: Drugi „Tydzień Archiwów” i 85-lecie Archiwum Państwowego w Krakowie. Życie Liter. R. 13: 1963 nr 42 s. 9.
47. Katalog mikrofilmów archiwalnych. T. 1,2 Warszawa 1961—1962. Nacz. Dyr. Arch. Państw. 4° ss. 297+175. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie, powiel.
48. Kazimierski Józef: Obchody 400-lecia miasta Siedlec i 130 rocznicy bitwy pod Iganiami. Kwart. Hist. R. 68: 1961 nr 4 s. 1122—1123.
49. Kowalik Romuald, Sadurska Irena, Czerwińska Elżbieta: Zniszczenia papieru przez mikroflorę. Blok.-Not. Muz. Mick. 1963 nr 2 s. 258—312.
50. Kuczyński Stefan Krzysztof: II Tydzień Archiwów (12—20-X 1963 r.). Studia Źródłozn. [T.] 10: 1965 s. 227—228.
51. Materiały archiwalne do historii dwudziestolecia Polski Ludowej. Archiwalny Biuletyn Informacyjny. (Opracowały i do druku przygotowały Anna Ptaśnikowa i Karolina Rostocka). Warszawa 1965 Nacz. Dyr. Arch. Państw. 8° ss. XVIII, 710. Do użytku wewnętrznego.
52. Mika Stanisława: Inwentarz akt Okręgowego Urzędu Górniczego w Krakowie [1854] 1872—1939 [1943]. Oprac. Warszawa 1965. Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. 43, nlb 1. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Państwowe Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego.
53. Mołas Mieczysław: Inwentarz akt Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa 1918—1922. Oprac. ... Warszawa 1965 Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. 261, nlb 1. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Akt Nowych w Warszawie.
54. Rappaport Herman: Inwentarz materiałów archiwalnych do dziejów rewolucji 1905—1907 r. na ziemiach polskich. T. 2 cz. 2: Kancelaria General-Gubernatora Warszawskiego. 1 I 1906 — 30 VI 1907; T. 3: Red. Henryk Altman. Warszawa 1961—1962 8° ss. nlb 2, 545 + XIII, nlb 1, 406. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, powiel.
55. Semkowicz Władysław: Przewodnik po zbiorze rękopisów wilanowskich. Uzupełnił i przygotował do druku Piotr Bańkowski. Warszawa 1961 Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. VII, nlb 1, 366, nlb 2, tabl. 5, portr. 4. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.
56. Sumariusz protokołów Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego 1815—1867. Cz. 1. 1815—1830. Oprac.: Kazimierz Konarski, Halina Dmowska-Grabiasowa, Klementyna Morawska, Franciszka Ramotowska. T. 3—4. Warszawa 1961—1962. Nacz. Dyr. Arch. Państw. 8° ss. XVII, 337 + XXVI, 748.
57. Wan-Dan-Chua: Konserwacja obiektów graficznych. Blok.-Not. Muz. Mick. 1963 nr 2 s. 247—256.
58. Wiśniewska-Bieniek Halina: Wystawa historyczna — „Kształtowanie się władzy ludowej w Łodzi i województwie w latach 1945—1947”. Roczn. Łódzki. [T.] 6: 1962 s. 306—309.
59. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik. (Praca

- zbiorowa pod red. Henryka Lesińskiego). Warszawa 1964 Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. 257, nrb 1. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie.
60. Wykaz tematów opracowywanych na podstawie rękopiśmiennych źródeł archiwalnych i bibliotecznych. Z. 8—16. Warszawa 1962—1965 Państw. Wyd. Nauk. 8°, powiel. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.
61. Wykaz zespołów archiwalnych zawierających materiały do historii przemysłu w latach 1864—1944/1945. Przygotowały: W. Lipińska, D. Olszewska, M. Pestkowska. Warszawa 1964 4° ss. 49. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, powiel.
62. Wystawa: W stulecie powstania styczniowego 1863—1963. Warszawa [I—VI 1963 r. Warszawa 1963]. 16° ss. nrb 16, ilustr. Muzeum Historyczne m. st. Warszawy. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

C. PROBLEMY ARCHIWISTYKI

63. Andrzejewski Antoni: Korespondencja biurowa. (Red. Ewa Turczyńska). Warszawa 1963. Ministerstwo Finansów 4° ss. 118. Ministerstwo Finansów. Zakład Organizacji i Techniki Pracy Biurowej. Biblioteka Organizatora Pracy Biurowej nr 8. (Na prawach rękopisu).
64. Bielińska Maria: Archiwalne materiały. W: Vademecum Dyrektora. Poradnik-informator dla przedsiębiorstw przemysłowych. Dział XV. Organizacja i technika pracy biurowej. Warszawa 1960—1965 s. XV 7 [2 strony].
65. Bielińska Maria: Archiwum zakładowe (składnica akt). W: Vademecum Dyrektora. Poradnik-informator dla przedsiębiorstw przemysłowych. Dział XV. Organizacja i technika pracy biurowej. Warszawa 1960—1965 s. XV 10 [2 strony].
66. Bielińska Maria: Dokumentacja i jej znaczenie. W: Kurs zaoczny naukowej organizacji w pracy biurowej. Warszawa 1961. z. 5 s. 3—9, powiel.
67. Bielińska Maria: Dokumentacja współczesna, jej rodzaje i podział. Biuletyn Zarządu Głównego RSW „Prasa”. 1963 nr 10/64 s. 7—15. Załącznik.
68. Bielińska Maria: Dokumentacja współczesna, jej rodzaje, podział i znaczenie. Poznań 1964 Tow. Krzew. Wiedzy Prakt. 8° ss. 32. Korespondencyjny Kurs Archiwalny, powiel.
69. Bielińska Maria: Registratura. W: Vademecum Dyrektora. Poradnik-informator dla przedsiębiorstw przemysłowych. Dział XV. Organizacja i technika pracy biurowej. Warszawa 1960—1965 s. XV 89 [2 strony].
70. Bielińska Maria: Znaczenie archiwów dla instytucji prasowych i wydawniczych. Biuletyn Zarządu Głównego RSW „Prasa”. 1963 nr 10/64 s. 1—6. Załącznik.
71. Bielińska Maria: Znaczenie dokumentacji aktowej dla gospodarki narodowej i dla badań naukowych. W: Kurs zaoczny naukowej organizacji w pracy biurowej. Warszawa 1961 z. 5 s. 56—62, powiel.
72. Biernat Czesław: Rozgraniczenie zespołów w zasobie rad narodowych. [Warszawa 1964 Nacz. Dyr. Arch. Państw. 4° ss. 21. Maszynopis powielany].
73. Błaszczyk Kazimierz: Uwagi o niektórych problemach gromadzkich rad narodowych. [Prace kancelaryjne, wykazy akt]. Org.-Met.-Techn. R. 5: 1962 nr 6 s. 4—6.
74. Dardziński Zbigniew: Organizacja pracy kancelarii głównej. Org.-Met.-Techn. R. 7: 1964 nr 2 s. 10—13.
75. Dereń Andrzej: W sprawie porządkowania akt Rejencji Opolskiej. (Uwagi na

- marginesie artykułu M[ariana] Czaplińskiego „Kancelaria i registratura Re-jencji Opolskiej). *Sobótka. R.* 17: 1962 nr 1 s. 131—136.
76. Friedberg Marian: Wydawanie drukiem źródeł archiwalnych. Metoda i technika pracy edytorskiej. Warszawa 1963 Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. 117, nrb 1, bibliogr. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.
 77. Gliński Leopold: Usprawnienie obiegu dokumentacji w poznańskim „Mo-stostalu”. *Org.-Met.-Techn. R.* 7: 1964 nr 2 s. 23—24.
 78. Ihnatowicz Ireneusz: Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł histo-rycznych XIX i początku XX wieku. *Studia Źródłozn. [T.]* 7: 1962 s. 99—124.
 79. Ihnatowicz Ireneusz: W sprawie zasad publikacji źródeł historycznych z XIX i XX wieku. *Przegl. Hist. T.* 52: 1961 z. 1 s. 164—172.
 80. Jachowski Józef: Nomenklatura haseł klasyfikacyjnych dla materiałów aktowych w administracji terenowej. *Org.-Met.-Techn. R.* 8: 1965 nr 5 s. 27—29.
 81. Jarmulski Saturnin: Konieczność kodyfikacji przepisów z dziedziny orga-nizacji pracy biurowej. *Org.-Met.-Techn. R.* 7: 1964 nr 3 s. 22—23.
 82. Jarmulski Saturnin: Teoria a praktyka rejestracji i obiegu akt. (Przyczy-nek metodyczny). *Org.-Met.-Techn. R.* 5: 1962 nr 7 s. 4—6.
 83. Jaros Jerzy: Podział akt na kategorie. Poznań 1964. Tow. Krzew. Wiedzy Prakt. 8° ss. 16. Korespondencyjny Kurs Archiwalny, powiel.
 84. Jaros Jerzy: Składnica akt. [Archiwum zakładowe]. W: Kurs zaoczny nau-kowej organizacji w pracy biurowej. Warszawa 1961 z. 5 s. 50—55, powiel.
 85. Jaros Jerzy: Zasady kwalifikowania materiałów archiwalnych. W: Kurs zaoczny naukowej organizacji w pracy biurowej. Warszawa 1961 z. 5 s. 10—17, powiel.
 86. Jarzębowski Witold: Organizacja obiegu pism i technika wykonywania czynności korespondencyjnych. W: Kurs zaoczny naukowej organizacji w pra-cy biurowej. Warszawa 1961 Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownic-twa. Oddział Warszawski. Z. 4. s. 1—49, powiel.
 87. Jarzębowski Witold: Praca biurowa — analiza obiegu dokumentów. W: *Vademecum Dyrektora. Poradnik-informator dla przedsiębiorstw przemysło-wych. Dział XV. Organizacja i technika pracy biurowej. Warszawa 1960—1965. s. XV 72 [2 strony].*
 88. Kamiński Tadeusz: Usprawnienie organizacji pracy biur gromadzkich. *Org.-Met.-Techn. R.* 7: 1964 nr 3 s. 10—11.
 89. Kaźmierczak Stanisław: Problem archiwów zakładowych w świetle za-dań Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. *Archiwista. 1965* nr 2 s. 13—18.
 90. Klonowska Weronika: Z problematyki archiwów zakładowych na terenie Warszawy i województwa warszawskiego. *Archiwista. 1965* nr 2 s. 1—12.
 91. Kościółek Jan: System kancelaryjny w administracji radzieckiej. *Org.-Met.-Techn. R.* 8: 1965 nr 2 s. 1—3.
 92. Kuczyński Stefan (Krzysztof): Inwentaryzacja pieczęci w archiwach pań-stwowych. *Studia Źródłozn. [T.]* 7: 1962 s. 218.
 93. Litwiniuk Jan: Metoda opracowywania planów akt. *Org.-Met.-Techn. R.* 7: 1964 nr 10 s. 6—9.
 94. Maćkowiak Wojciech: Organizacja obiegu dokumentów czynnikiem uspra-wnienia pracy biurowej. *Przegl. Techn. [R. 83]: 1962* nr 6 s. 56—58.
 95. Małecki Jan: Księgi celne krakowskie i problem ich wydania. *Kwart. Hist. Kult. Mater. R.* 9: 1961 nr 2 s. 251—273.
 96. Muszyński Bronisław: Obieg dokumentów w przedsiębiorstwie. *Org.-Met.-Techn. R.* 5: 1962 nr 4 s. 3—6.

97. Nawrocki Stanisław: Brakowanie akt w archiwach zakładowych (składnicach akt). Poznań 1964 Tow. Krzew. Wiedzy Prakt. 8° ss. 25. Korespondencyjny Kurs Archiwalny, powiel.
98. Nowe teczki do przechowywania akt. [Jugosławia]. Org.-Met.-Techn. R. 4: 1961 nr 4 s. 29.
99. Organizacja obiegu dokumentów. 1. Ramowa instrukcja kancelaryjna. 2. Metoda opracowywania wykazu akt. 3. Przykładowy wykaz akt typowych. 4. Wytyczne w sprawie stosowania rozdzielników pism w centralach resortów. Praca zbiorowa pod red. J. Litwiniuka. (Warszawa 1961) Zakł. Org. i Techn. Pracy Biurowej przy Min. Finans. 16° ss. 46. Biblioteka Organizatora Pracy Biurowej (1).
100. Organizacja registratury. (Wybór tłumaczeń). (Pod red. Urszuli Styczyńskiej). Warszawa 1963 Ministerstwo Finansów 4° ss. 63. Ministerstwo Finansów. Zakład Organizacji i Techniki Pracy Biurowej. Materiały i Studia nr 48. (Na prawach rękopisu).
101. Paprocki Franciszek: Porządkowanie i inwentaryzacja akt (z uwzględnieniem potrzeb archiwów zakładowych). Poznań 1964 Tow. Krzew. Wiedzy Prakt. 8° ss. 41. Korespondencyjny Kurs Archiwalny, powiel.
102. Piotrowski Leszek: Uregulowanie czynności kancelaryjnych w przedsiębiorstwie. Org.-Met.-Techn. R. 8: 1965 nr 3 s. 13—16.
103. Pohorski Andrzej: Zastosowanie techniki mikrofilmowej do potrzeb administracji. Przegl. Techn. [R. 83]: 1962 nr 6 s. 31—33.
104. Radczuk Krzysztof: Typowe prace kancelaryjne. Wykaz akt. Biuletyn Zarządu Głównego RSW „Prasa”. 1963 nr 10/64 s. 16—28. Załącznik.
105. Radtke Irena: Organizacja pracy kancelaryjnej. Poznań 1964 Tow. Krzew. Wiedzy Prakt. 8° ss. 28. Korespondencyjny Kurs Archiwalny, powiel.
106. Ramowa instrukcja kancelaryjna biura gromadzkiej rady narodowej. (Oprac. Tadeusz Kamiński. Red. Ewa Turczyńska). Warszawa 1963 Min. Finans. 4° ss. 24, 7, zał. 11, 3. Ministerstwo Finansów. Zakład Organizacji i Techniki Pracy Biurowej Biblioteka Organizatora Pracy Biurowej nr 11. (Na prawach rękopisu).
107. Ratajski Lech, Winid Bogodar: Kartografia ekonomiczna. Metody opracowania map gospodarczych. Wyd. 2 popr. i uzup. Warszawa 1963 Państw. Przeds. Wyd. Kartogr. 8° ss. 273, nrb 1.
108. Rawski Tadeusz: [Problem udostępniania archiwaliów najnowszych]. Głos w dyskusji. W: Polska Ludowa. Warszawa 1964. Pol. Tow. Hist. 8° s. 434—437. IX Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Warszawie 13—15 września 1963. Referaty i dyskusje.
109. Rostocka Karolina: Wybrane zagadnienia dotyczące prowadzenia archiwum zakładowego w wydawnictwach. Biuletyn Zarządu Głównego RSW „Prasa”. 1963 nr 10/64 s. 29—38. Załącznik.
110. Staroń Olimpia: Niektóre problemy kwalifikowania dokumentacji projektowo-kosztorysowej. Biul. Arch. PAN. [R. 6]: 1964 nr 7 s. 3—13.
111. Staroń Olimpia: Uwagi o porządkowaniu akt instytucji naukowych o profilu technicznym. Biul. Arch. PAN. [R. 4]: 1962 nr 5 s. 14—22.
112. Staroń Olimpia, Górska-Gołaska Krystyna, Żytyński Stanisław: Dokumentacja projektowo-kosztorysowa. Mapy i fotografie w archiwum zakładowym. Poznań 1964 Tow. Krzew. Wiedzy Prakt. 8° ss. 29. Korespondencyjny Kurs Archiwalny, powiel.

113. Sucheni-Grabowska Anna: W sprawie publikacji akt sejmikowych stanów pruskich. *Studia Źródłozn.* [T.] 9: 1964 s. 231—232.
114. Sucheni-Grabowska Anna: W sprawie wydawania źródeł nowożytnych. *Źródła zwarte, zbiory i wybory źródeł.* *Studia Źródłozn.* [T.] 7: 1962 s. 125—134.
115. Szczepaniak Roman: *Archiwum zakładowe.* Poznań 1964 Tow. Krzew. Wiedzy Prakt. 8° ss. 27, Korespondencyjny Kurs Archiwalny, powiel.
116. Usprawnienie korespondencji. *Org.-Met.-Techn. R.* 5: 1962 nr 6 s. 27.
117. Walter Mieczysław: Czy zbiór biblioteczny S.B. K. Klosego może być zespołem archiwalnym i bezsporną własnością Archiwum Państwowego? (Na marginesie zatrzymania zbioru w Archiwum Państwowym we Wrocławiu). *So-bótka. R.* 16: 1961 [druk:] 1962 nr 2 s. 293—296.
118. Weyman Karol: Akta. W: *Vademecum Dyrektora. Poradnik-informator dla przedsiębiorstw przemysłowych. Dział XV. Organizacja i technika pracy biurowej.* Warszawa 1960—1965 s. XV 1 [2 strony].
119. Weyman Karol: Akta — klasyfikacja. W: *Vademecum Dyrektora. Poradnik-informator dla przedsiębiorstw przemysłowych. Dział XV. Organizacja i technika pracy biurowej.* Warszawa 1960—1965 s. XV 2 [6 stron].
120. Weyman Karol: Akta — wykaz akt. W: *Vademecum Dyrektora. Poradnik-informator dla przedsiębiorstw przemysłowych. Dział XV. Organizacja i technika pracy biurowej.* Warszawa 1960—1965 s. XV 5 [3 strony].
121. Weyman Karol: Dokumentacja — rodzaje i znaczenie. W: *Vademecum Dyrektora. Poradnik-informator dla przedsiębiorstw przemysłowych. Dział XV. Organizacja i technika pracy biurowej.* Warszawa 1960—1965 s. XV 14 [3 strony].
122. Weyman Karol: Kancelaria — instrukcja. W: *Vademecum Dyrektora. Poradnik-informator dla przedsiębiorstw przemysłowych. Dział XV. Organizacja i technika pracy biurowej.* Warszawa 1960—1965 s. XV 21 [2 strony].
123. Weyman Karol: Kancelaria — systemy kancelaryjne. W: *Vademecum Dyrektora. Poradnik-informator dla przedsiębiorstw przemysłowych. Dział XV. Organizacja i technika pracy biurowej.* Warszawa 1960—1965 s. XV 22 [2 strony].
124. Weyman Karol: Klasyfikacja akt i wykaz akt. W: *Kurs zaoczny naukowej organizacji w pracy biurowej.* Warszawa 1961. Z. 5 s. 18—49, powiel.
125. Weyman Karol: Korespondencja — obieg pism. W: *Vademecum Dyrektora. Poradnik-informator dla przedsiębiorstw przemysłowych. Dział XV. Organizacja i technika pracy biurowej.* Warszawa 1960—1965 s. XV 30 [3 strony].
126. Weyman Karol: O mikrofilmowaniu materiałów archiwalnych. *Org.-Met.-Techn. R.* 6: 1963 nr 4 s. 4—6.
127. Weyman Karol: O wykazie akt. *Org.-Met.-Techn. R.* 6: 1963 nr 3—9 s. 1—4.
128. Zapasiewicz Jerzy: Parę uwag w sprawie organizacji obiegu dokumentów w przedsiębiorstwie. *Org.-Met.-Techn. R.* 7: 1964 nr 8—9 s. 9—12.
129. *Zasady racjonalnej pracy kancelaryjnej* pod red. J. Litwiniuka. Warszawa 1964 Ministerstwo Finansów 4° ss. 88. Ministerstwo Finansów. Zakład Organizacji i Techniki Pracy Biurowej. Biblioteka Organizatora Pracy Biurowej. Nr 1, powiel.
130. Żeglicki Józef: Porządkowanie otwartych zespołów akt. *Biul. Arch. PAN.* [R. 3]: 1961 nr 4. s. 12—28.

D. ARCHIWOWNAWSTWO

(ARCHIWA, ICH DZIEJE, ZAWARTOŚĆ)

1. Ogólne informacje o archiwach i archiwaliach

131. Beiersdorf O[ttton]: Korespondencja Sekretarza Stanu R[ządu] N[arodo-
wego] do Komisarza Pełnomocnego w zaborze austriackim oraz dokumenty do-
tyczące działalności Policji Narodowej w Krakowie w latach 1863—1864. Spra-
wozd. z Posiedzeń Kom. PAN Oddz. w Krakowie. Styczeń—czerwiec 1963 s. 136—
141.
132. Chamerańska Halina: Źródła do dziejów powstania styczniowego w biblio-
tekach i archiwach polskich. Przegl. Bibliot. R. 31: 1963 z. 1 s. 29—33.
133. Dereń Andrzej: Archiwalia śląskie rewindykowane z Czechosłowackiej Re-
publiki Socjalistycznej. Sobótka. R. 18: 1963 nr 4 s. 532—534.
134. Figa Izrael: Materiały do historii województwa katowickiego w Archiwum
Naczelnego Komitetu Narodowego. Zaranie Śl. R. 28: 1965 nr 4 s. 889—897.
135. Golczewski Kazimierz: Źródła do początków polskiej władzy ludowej na
Pomorzu Zachodnim. Szczecin. [R. 6]: 1962 z. 1/2 s. 75—94; z. 5/6 s. 135—152;
z. 7/8 s. 87—102.
136. Golczewski Kazimierz: Wybór źródeł do powstania i organizacji Polskiej
Partii Robotniczej na Pomorzu Zachodnim. Szczecin. [R. 6]: 1962 z. 3—4 s. 101—
118.
137. Góralski Zbigniew: Materiały dotyczące traktów i przepraw od 1767 roku
z zaginionych akt Komisji Skarbu Koronnego. Kwart. Hist. Kult. Mater. R. 13:
1965 nr 2 s. 369—376.
138. Groniowski Krzysztof: Materiały do dziejów Lubelszczyzny w papierach
M. Wieniukowa. Roczn. Lubelski. T. 4: 1962 s. 303—306.
139. Jankowska Jadwiga: Archiwa państwowe na Ziemiach Zachodnich i Pół-
nocnych w okresie dwudziestolecia Polski Ludowej. Przegl. Zach. R. 21: 1965
nr 2 s. 281—297.
140. Jędruszcak Hanna: Dzieje Polski Ludowej [m. in. o bazie źródłowej w ar-
chiwach]. Kwart. Hist. R. 71: 1964 nr 1 s. 230—232.
141. Kielbicka Aniela: [Izby Przemysłowo-Handlowe jako źródło badań do hi-
storii Polski Ludowej]. Głos w dyskusji. W: Polska Ludowa. Warszawa 1964
Pol. Tow. Hist. 8° s. 440—447. IX Powszechny Zjazd Historyków Polskich 13—15
września 1963. Referaty i dyskusje.
142. Kolankowski Zygmunt: Rękopisy prac naukowych Joachima Lelewela
w zbiorach polskich. Kwart. Hist. R. 68: 1961 nr 4 s. 991—998.
143. Lewak Adam: The Archives and Libraries of Warsaw during World War
II 1939—1945. [Warszawa]. Polish Rev. Vol. 7: 1962 No 2 s. 3—39.
144. Malczyński Karol: Kilkanaście dokumentów Władysława Łokietka z lat
1296—1329. Studia Źródłozn. R. 6: 1962, s. 129—149.
145. Materiały do dziejów Warszawy w warszawskich archiwach państwo-
wych. (Do druku przygotowała i wstępem zaopatrzyła Eugenia Brańska). War-
szawa 1965 Nacz. Dyr. Arch. Państw. 16° ss. 79, nlb 1. Naczelna Dyrekcja Ar-
chiwów Państwowych. Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Akt No-
wych, Archiwum Państwowe Miasta Warszawy i Województwa Warszawskiego.
146. Pampuch Irena: Materiały archiwalne do badań w zakresie geografii Ślą-
ska Górnego i Cieszyńskiego. Katowice 1962 16° ss. 26, nlb 2. Śląski Instytut
Naukowy. Biuletyn. Nr 33.

147. Polkowski Roman Leszek, Strzałkowski Waldemar: Materiały do dziejów Gwardii Ludowej i Armii Ludowej w archiwach warszawskich. *Wojsk. Przegl. Hist. R.* 7: 1962 nr spec. s. 459—464.
148. Polskie zabytki cechowe. Archiwalia [Katalog]. Warszawa 1961 Wyd. Przem. Lekkiego i Spożyw. 8° ss. 326, nlb 2 mapa 1. Muzeum Historyczne m. st. Warszawy. Związek Izb Rzemieślniczych; Biblioteka Tysiąclecia Rzemiosła Polskiego [T.] 4.
149. Popiołek Kazimierz: Materiały archiwalne do dziejów trzeciego powstania śląskiego. *Zaranie Śl. R.* 24: 1961 z. 1a spec. s. 211—224.
150. Rappaport Herman: Uwagi do rozdziałów źródłoznawczych w poszczególnych tomach historii Polski. [Przegląd materiałów archiwalnych]. *Kwart. Hist. R.* 69: 1962 nr 1 s. 88—94.
151. Rechowicz Henryk: Materiały do listy strat działaczy społecznych na Śląsku w latach 1939—1945. *Zaranie Śl. R.* 28: 1965 z. 1a s. 402.
152. Sierocki Tadeusz: Źródła do badań historii ruchu zawodowego (1918—1939) w niektórych wojewódzkich archiwach państwowych. *Biul. Biura Hist. CRZZ.* [R. 2]: 1963 nr 3/4 s. 105—114.
153. Stebelski Adam: Losy archiwów polskich w latach wojny 1939—1945. *Roczn. Warszawski.* [T.] 4: 1963 [druk.] 1964 s. 169—217.
154. Stebelski Adam: The fate of polish archives during world war II. (Translated by Barbara Przestępska). Warszawa 1964 Państw. Wyd. Nauk. 16° ss. 59, nlb 1. The Central Directorate of State Archives.
155. Turoń Wanda: Dowody polskości Śląska w źródłach kartograficznych. *Sobótka. R.* 17: 1962 nr 1 s. 90—95.
156. Zajączkowska Wanda: Gazety urzędowe z okresu okupacji 1914—1918 jako źródło historyczne. *Roczn. Łódzki.* [T.] 5: 1961 [druk.] 1962 s. 183—195.

2. Archiwa podlegające Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych

a) Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

157. Karczewska Teresa: Przegląd pieczęci pruskich z dokumentów traktatu toruńskiego z 1466 r. *Kom. Maz.-Warm. [R. 6]:* 1962 nr 4 s. 753—779.
158. Kosacka Daniela: Nowe plany przemysłowe w Archiwum Głównym Akt Dawnych. *Kwart. Hist. Kult. Mater. R.* 10: 1962 nr 3/4 s. 773—783.
159. Kuczyński Stefan Krzysztof: Intaglio rzymskie jako pieczęć przy dokumencie traktatu toruńskiego z 1466 roku. *Przegl. Hist. T.* 55: 1964 z. 2 s. 301—307.
160. Kuczyński Stefan Krzysztof: Pieczęć wielka litewska Jana III w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. *Wiad. Numizm. R.* 7: 1963 z. 3 s. 126—129.
161. Łonczyńska Krystyna: Mapy Referendarii Koronnej w drugiej połowie XVIII wieku. *Kwart. Hist. Kult. Mater. R.* 12: 1964 nr 3 s. 411—428.
162. Sułkowska Irena: Les Archives Centrales des Actes Anciens à Varsovie. *Acta Pol. Hist. [Vol.]* 9: 1964 s. 115—127.
163. Wiśniewski Jerzy: Nieznany oryginał dokumentu lokacji Augustowa z 1557 r. *Rocz. Białostocki. T.* 3: 1962 s. 425—437.

b) Archiwum Akt Nowych w Warszawie

164. Dzianowski Kazimierz: Tu nie ma tajemnic. [Archiwum Akt Nowych w Warszawie]. *Świat. R.* 13: 1963 nr 45 s. 3—5.
165. Klonowska Weronika, Sosnowska Krystyna, Tarakanowska Ma-

ria: Materiały do dziejów ruchu ludowego w Polsce w Archiwum Akt Nowych. Roczn. i Dziejów Ruchu Lud. 1962 nr 4 s. 435—454.

166. Skrzyszewska Bronisława: Zasoby archiwalne AAN [Archiwum Akt Nowych] dotyczące położenia ekonomicznego i struktury klasy robotniczej w Polsce. Najnow. Dzieje Pol. Mat. 1914—1939. T. 7: 1964 s. 117—123.
167. Sosnowska Krystyna, Tarakanowska Maria, Wojciechowska Róża: Materiały Archiwum Związku Harcerstwa Polskiego w Archiwum Akt Nowych. Kwart. Hist. R. 70: 1963 nr 1 s. 211—218.
168. Sosnowska Krystyna, Tarakanowska Maria, Wojciechowska Róża: Materiały Związku Harcerstwa Polskiego w Archiwum Akt Nowych. Harcerstwo. R. 4: 1962 nr 35 s. 60—64.

c) Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie

169. Bańkiewicz Ryszard: Historia w konserwie. [Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie]. Świat. R. 15: 1965 nr 43 s. 10—11.
170. Bańkowska Anna: Dokumenty na taśmie i kliszy. [Archiwum Dokumentacji Mechanicznej]. Stolica. R. 19: 1964 nr 49 s. 6.

d) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku

171. Filonik Adam: Archiwa państwowe Białostocczyzny w latach 1953—1963. Roczn. Białostocki. T. 5: 1964 s. 239—253.
172. Sztachelska Alina: Archiwa w województwie białostockim. Roczn. Ziemi Białost. T. 1: 1962 s. 181—186.

e) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

173. Augustyn Józef: Amatorzy pilnie poszukiwani. [O pracach Archiwum Państwowego w Bydgoszczy]. Kaszëbë. R. 5: 1961 nr 4 s. 2.
174. Baszyński Czesław, Perlińska Anna: Archiwalia miasta Grudziądza w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Bydgoszczy. Roczn. Grudziądzki. [R.] 2: 1961 s. 169—176.
175. Ciesielska Karola: Materiały źródłowe do dziejów Lublina i Zamościa w Archiwum Toruńskim. Roczn. Lubelski. T. 4: 1961 s. 283—302.
176. Janosz-Biskupowa Irena: Materiały dotyczące udziału Torunia w wyprawie krzyżackiej na Ziemię Dobrzyńską w r. 1409. Zap. Hist. T. 25: 1960 z. 2 s. 83—101.
177. Kwiatkowska Barbara: Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy. Oddział w Inowrocławiu w latach 1953—1961. Ziemia Kujaw. [T.] 1: 1963 s. 269—274.
178. Żmijewski Henryk: Powiatowe Archiwum Państwowe we Włocławku w latach 1950—1961. Ziemia Kujaw. [R.] 1: 1963 s. 274—277.

f) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku

179. Biernat Czesław: Les Archives d'Etat à Gdańsk. Acta Pol. Hist. T. 11: 1965 s. 187—203.
180. Czaplicka Janina: Zbiór kartograficzny i ikonograficzny w archiwum miasta Elbląga. Roczn. Elbląski. T. 2: 1963 s. 299—304.
181. Groth Paweł: Jeszcze jedna mapa rękopiśmienna województwa chełmińskiego z czasu po 1765 r. [W Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Gdańsku]. Zap. Hist. T. 26: 1961 z. 1 s. 55—63.

182. Klesińska Wanda: Archiwum miasta Elbląga. Roczn. Elbląski. T. 1: 1961 [druk.:] 1962 s. 73—95.
183. Milewski Edgar: Kilometry dokumentów. [Archiwum gdańskie]. Tyg. Mor. R. 7: 1964 nr 33 s. 7.
184. Wiecka Janina: Powiatowe Archiwum Państwowe w Elblągu. Roczn. Elbląski. T. 2: 1963 s. 321—324.

g) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Katowicach

185. Antonów Michał: Informacja o działalności Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach za lata 1959—1960. Sobótka. R. 16: 1961 nr 2 s. 307—309.
186. Antonów Michał: Materiały archiwalne na terenie województwa katowickiego i wskazówki do korzystania z nich. W: Tysiąclecie Państwa Polskiego w pracy nauczyciela. Katowice 1961 s. 70—77.
187. Antonów Michał: Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Katowicach w latach 1961—1964. Sobótka. R. 20: 1965 nr 4 s. 647—650.
188. Bałon Karol: Archiwum książęce Komory Cieszyńskiej jako baza źródłowa do dziejów Śląska Cieszyńskiego. Zanie Śl. R. 26: 1963 z. 3 s. 467—475.
189. Boda-Kręzel Zofia: Materiały archiwalne dotyczące Polski Ludowej w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Katowicach. Zanie Śl. R. 25: 1962 z. 1a spec. s. 289—308.
190. Gieryski Tadeusz: Wśród tajemnic archiwalnych. [Państwowe Archiwum w Częstochowie]. Nad Wartą. R. 5: 1962 nr 10 s. 2.
191. Szefer Andrzej: Nieznane dokumenty o działalności Freikorpusu w rejonie bielskim w przededniu wybuchu drugiej wojny światowej (maj-wrzesień 1939 roku). Zanie Śl. R. 28: 1965 z. 2 s. 535—541.

h) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Koszalinie

192. Muszyński Adam: Wśród starych akt i cennych dokumentów. [Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Koszalinie]. Zap. Koszal. R. 11: 1962 z. 3 s. 44—48.

i) Archiwum Państwowe M. Krakowa i Woj. Krakowskiego

193. Dobrowolski Henryk: [Baza źródłowa do dziejów Polski Ludowej w Archiwum Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego]. Głos w dyskusji. W: Polska Ludowa. Warszawa 1964 Pol. Tow. Hist. 8° s. 395—398. IX Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Warszawie 13—15 września 1963. Referaty i dyskusje.
194. Dobrowolski Henryk: Pierwsza Międzynarodówka w zasobie aktowym Archiwum Państwowego w Krakowie. Małop. Stud. Histor. R. 8: 1965 z. 1/2 s. 111—117.
195. Małeckie Jan: Księgi celne krakowskie i ich znaczenie jako źródła do historii handlu. Spraw. PAN Oddz. Krak. Styczeń-czerwiec 1960 [druk.:] 1961 s. 47—49.
196. Pęckowski Zbigniew: Nieznane dokumenty miechowskie [1325—1399]. Małop. Stud. Histor. R. 5: 1962 z. 1/2 s. 34—38.
197. Ratusiński Bogusław: Archiwum Dzikowskie Tarnowskich. Kwart. Hist. R. 68: 1961 nr 3 s. 824—827.
198. Ratusiński Bogusław: Archiwum Stronnictwa Prawicy Narodowej. [Archiwum Tarnowskich w Dzikowie]. Najnow. Dzieje Pol. Mat. 1914—1939. T. 5: 1962 s. 221—223.
199. Ratusiński Bogusław: Materiały do dziejów wojskowości w Archiwum

Dzikowskim Tarnowskich. W: Stud. i Mat. Hist. Wojsk. T. 3 cz. 1. Warszawa 1962 s. 281—286.

200. Waligórska Krystyna: Archiwum i zbiór kartograficzny generała Józefa Chłopickiego w Archiwum Państwowym w Krakowie. W: Stud. i Mat. Hist. Wojsk. T. 8: 1962 cz. 1 s. 287—289.

j) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie

201. Kossowski Aleksander: Archiwalia lubelskie do dziejów unii kościelnej w Polsce. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 4: 1962 s. 227—258.
202. Stankowa Maria: Materiały do dziejów Lublina w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie. Roczn. Lubelski. T. 4: 1961 [druk.:] 1962 s. 269—282.
203. Stankowa Maria: Materiały do stosunków Lublina z Wrocławiem w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie (XV—XVIII wiek). Sobótka. R. 18: 1963 nr 2 s. 209—213.

k) Archiwum Państwowe M. Łodzi i Woj. Łódzkiego

204. Bandurka Mieczysław: Archiwum Miejskie w Łodzi. Odgłosy. R. 6: 1963 nr 44 s. 8.
205. Bandurka Mieczysław: Tu mówi historia... [Archiwa województwa łódzkiego]. Ziemia Łęcz. R. 30: 1963 nr 21 s. 8.
206. Bandurka Mieczysław: Zasób archiwów terenowych województwa łódzkiego oraz jego przydatność dla badań regionalnych. Roczn. Łódzki. [T.] 5: 1961 [druk.:] 1962 s. 157—172.
207. Bartyś Julian: Materiały fotograficzne do etnografii Ukrainy w archiwum łódzkim. Łódzkie Studia Etnogr. T. 3: 1961 s. 137—151.
208. Bortnowski Władysław: Papiery generała Stanisława Klickiego w zbiorach Państwowego Archiwum w Łodzi. Roczn. Łódzki [T.] 5: 1961 [druk.:] 1962 s. 173—181.
209. Kołodziejczak Mieczysław: Materiały do dziejów przemysłu włókienniczego przechowywane w Łódzkim Archiwum. Przegl. Włókien. 1962 nr 3 s. 184—185.
210. Mielczarek Jan: Materiały do dziejów powstania 1863 r. w P[owiatowym] A[rchiwum] P[aństwowym] w Sieradzu. Roczn. Łódzki. [T.] 8: 1963 s. 201—214.
211. Ohryzko-Włodarska Czesława: Akta do dziejów Kalisza w Archiwum Łódzkim. W: Osiemnaście wieków Kalisza. T. 3. Kalisz 1962 s. 397—439, ilustr.
212. Ohryzko-Włodarska Czesława: Materiały źródłowe do uwłaszczenia włościan w łódzkim okręgu przemysłowym. Roczn. Łódzki. [T.] 8: 1963 s. 215—236.
213. Tomczak Andrzej: Katalog planów miasta Łęczycy. Warszawa 1962 Państw. Wyd. Nauk. 4° ss. 34, nłb 3, tabl. 8, pl. 18. Zakład Historii Architektury i Urbanistyki Polskiej Akademii Nauk. Ilustrowany Katalog Źródeł Kartograficznych do Historii Budowy Miast Polskich. Z. 7.
214. Zajączkowska Wanda: Zbiór Tadeusza Regera znanego działacza socjalistycznego ziemi cieszyńskiej (przechowywany w Archiwum Państwowym w Łodzi). Sobótka. [R. 19]: 1964 nr 3/4 s. 511—519.

l) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie

215. Grygier Tadeusz: Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie. Kom. Maz.-Warm. [R. 7]: 1963 nr 2 s. 306—320.
216. Przywuska Aniela: Akta podworskie w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie. Kom. Maz.-Warm. [R. 8]: 1964 nr 2 s. 168—195.

l) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Opolu

217. Czech Stefan: Materiały dotyczące Opolszczyzny okresu Polski Ludowej w archiwach państwowych województwa opolskiego. Kwart. Opolski. R. 11: 1965 nr 1 s. 199—211.
218. Glensk-Mykita Czesława: Materiały archiwalne do historii Krapkowic. Kwart. Opolski. R. 8: 1962 nr 3/4 s. 121—134.
219. Kopeć Jerzy: Bohemica w archiwach Opolszczyzny. Zesz-y Nauk. WSP Opole. Językozn. 1962 nr 2 s. 87—98.
220. Rożanowski Kazimierz: Zbiór Kastnera jako źródło badań historii nyskiego regionu. Kwart. Opolski. R. 8: 1962 nr 2 s. 77—90.

m) Archiwum Państwowe M. Poznania i Woj. Poznańskiego

221. Gąsiorowski Antoni: Najstarsze dokumenty poznańskiego domu joanitów. Studia Źródłozn. [T.] 8: 1963 s. 83—95; [T.] 9: 1964 s. 47—60.
222. Janecki Bohdan: Co to jest archiwum? [Powiatowe Archiwum Państwowe w Pile]. Ziemia Nadnot. 1965 nr 11 s. 4.
223. Nawrocki Stanisław: Akta z okresu okupacji hitlerowskiej w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Poznaniu. W: Stud. i Mat. Dziejów Wielkop. i Pomorza. T. 7: 1962 z. 2 s. 277—300.
224. Nawrocki Stanisław: Materiały z hitlerowskich więzień do dziejów Wielkopolski w okresie okupacji [w Archiwum Państwowym w Poznaniu]. W: Stud. i Mat. Dziejów Wielkop. i Pomorza. T. 7: 1962 z. 2 s. 301—335.
225. Skopowski Czesław: Archiwum Unitatis. Informacja tymczasowa. Studia Źródłozn. [T.] 7: 1962 s. 219.
226. Śliżiński Jerzy: Odnalezienie i rewindykacja zaginionego Archiwum Jednoty Braci Czeskich z Leszna. Slavia Occident. T. 22: 1962 s. 337—338.

n) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Rzeszowie
z siedzibą w Przemyślu

227. Arłamowski Kazimierz: Archiwa województwa rzeszowskiego w latach 1945—1959. Roczn. Woj. Rzeszowskiego. R. 2: 1959 z. 2 [druk.] 1962—1963 s. 107—128.

o) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie

228. Buczek Roman: Pieczęcie cechów zachodnio-pomorskich od XV do XIX wieku. Materiały Zach.-Pomor. T. 6: 1960 [druk.] 1961 s. 419—454, tabl. 21.
229. Frankiewicz Bogdan: Materiały źródłowe do dziejów Gryfic w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Szczecinie. Szczecin. [R. 6]: 1962 z. 9/10 s. 97—101.
230. Lesiński Henryk, Fenrych Wiktor: Najstarszy fragment księgi miejskiej Wolina z lat 1367—1379. Materiały Zach.-Pomor. T. 7: 1961 s. 577—605.
231. Orlińska Halina: Materiały kartograficzne starego Szczecina [1570—1913]. Szczecin. [R. 6]: 1962 z. 5/6 s. 123—133.

p) Archiwum Państwowe. M. Warszawy i Woj. Warszawskiego

232. Biernacki Stanisław: Inwentarz pozostałości po Zygmuncie Voglu. Roczn. Warszawski. [T.] 2: 1961 s. 323—333.
233. Kazimierski Józef: Inwentarz pozostałości po księciu Józefie Poniatowskim z 1814 roku. W: Teki Archiwalne. T. 9: 1963 s. 169—247.
234. Kazimierski Józef: Piętnaście lat pracy Archiwum Państwowego m. st. Warszawy i Województwa Warszawskiego. Roczn. Warszawski. [T.] 1: 1960 [druk.:] 1961 s. 344—349.
235. Kołodziejczyk Ryszard: Akta notarialne jako źródło do dziejów Warszawy. W: Studia historyczne. Księga jubileuszowa z okazji 70 rocznicy urodzin prof. dra Stanisława Arnolda. (Warszawa) 1965 „Książka i Wiedza” 8° s. 193—200.
236. Kołodziejczyk Ryszard: Akta założenia Towarzystwa Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej. Roczn. Warszawski. [T.] 3: 1962 [druk.:] 1963 s. 293—314.
237. Szymańska Jadwiga: Lindleyowskie mapy Warszawy [1896 r.]. Roczn. Warszawski. [T.] 3: 1962 [druk.:] 1963 s. 315—320, map 5.

r) Archiwum Państwowe M. Wrocławia i Woj. Wrocławskiego

238. Dereń Andrzej: Archiwum Państwowe Miasta Wrocławia i Województwa Wrocławskiego oraz archiwa terenowe w latach 1961—1965. Sobótka. R. 20: 1965 nr 4 s. 641—645.
239. Dereń Andrzej: Wspomnienia z pierwszych lat pobytu we Wrocławiu i pracy we Wrocławskim Archiwum Państwowym. Sobótka. R. 20 1965 nr 1a s. 207—213.
240. Dereń Andrzej: Zarys działalności Archiwum Państwowego m. Wrocławia i Województwa Wrocławskiego w latach 1945—1960. Roczn. Wrocławski. T. 6: 1962 [druk.:] 1963 s. 181—194.
241. Dereń Andrzej: Zbiór S. B. Klosego w świetle rzeczywistych wydarzeń. Sobótka. R. 16: 1961 [druk.:] 1962 nr 2 s. 297—301.
242. Kobzdaj Eugeniusz: Archiwum Państwowe w Legnicy. W: Szkice legnickie. [T.] 1. Wrocław 1962 s. 199—214, tabl. 2.
243. Lesiewski Andrzej: Zabalsamowana pamięć. [O Archiwum w Jeleniej Górze]. Now. Jel.-Górs. R. 4: 1961 nr 26 s. 5.
244. Malewiczowa Wanda: Kolekcja akt dotycząca biskupstwa wrocławskiego [w Archiwum Państwowym M. Wrocławia i Województwa Wrocławskiego]. Sobótka. R. 16: 1961 [druk.:] 1962 nr 4 s. 630—632.
245. Malewiczowa Wanda: Zasoby archiwalne miasta Kłodzka w Archiwum Państwowym we Wrocławiu. Sobótka. R. 16: 1961 [druk.:] 1962 nr 4 s. 632—633.
246. Michalska Janina: Materiały dotyczące Polskiej Partii Robotniczej znajdujące się w Archiwum Państwowym we Wrocławiu. Sobótka. R. 17: 1962 nr 2a s. 189—192.
247. Wąsowicz Michał: Moje wrocławskie wspomnienia. Sobótka. R. 20: 1965 nr 1a s. 222—229.

s) Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Zielonej Górze
z siedzibą w Starym Kisielinie

248. Kucner Alfred: Wartość naukowa zasobu aktowego Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Zielonej Górze. Roczn. Lubuski. R. 2: 1960 [druk.:] 1961 s. 246—252.

3. Archiwa nadzorowane przez państwową służbę archiwalną

a) Archiwum Głównego Urzędu Statystycznego

249. Marek Helena: Źródła do badań nad położeniem klasy robotniczej w Polsce w Głównym Urzędzie Statystycznym w Warszawie. Z Pola Walki. R. 4: 1961 nr 2 s. 237—242.
250. Żeglicki Józef: Archiwalia Głównego Urzędu Statystycznego. Wiad. Statyst. R. 10: 1965 z. 2 s. 20—23.
251. Żeglicki Józef: Archiwum G[łównego] U[rzędu] S[tatystycznego]. Wiad. Statyst. R. 8: 1963 z. 1 s. 22—25.

b) Archiwa Polskiej Akademii Nauk

b/1. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

252. Chankowski Stanisław: Dziesięciolecie Archiwum Polskiej Akademii Nauk. Kwart. Hist. Nauki i Techn. R. 10: 1965 nr 1/2 s. 107—112.
253. Chankowski Stanisław: Fragmenty materiałów źródłowych do dziejów powstania styczniowego w zbiorach Archiwum PAN. Biul. Arch. PAN. [R.] 5: 1963 nr 6 s. 27—36.
254. Chankowski Stanisław: Les Archives de l'Academie Polonaise des Sciences. Organon. 1965 nr 2 s. 261—266.
255. Chankowski Stanisław: Materiały Artura Śliwińskiego III — 59. [Inwentarz]. Biul. Arch. PAN. [R. 3]: 1961 nr 4 s. 72—126.
256. Chankowski Stanisław: Materiały Janusza Iwaszkiewicza. [Inwentarz]. Biul. Arch. PAN. [R. 6]: 1964 nr 7 s. 33—53.
257. Chankowski Stanisław: Relikty rapperswilskie w zbiorach Archiwum Polskiej Akademii Nauk. Przegl. Hist. T. 52: 1961 nr 4 s. 759—764.
258. Deresiewicz Janusz: Sprostowanie do przeglądu zawartości działu „spuścizn” w Archiwum PAN. Kwart. Hist. Nauki i Techn. R. 7: 1962 nr 1 s. 191.
259. Dymnicka Hanna, Wrzosek Maria: Akta Polskiego Towarzystwa Historycznego w Archiwum Polskiej Akademii Nauk. Kwart. Hist. R. 70: 1963 nr 3 s. 697—705.
260. Dymnicka Hanna, Wrzosek Maria: Inwentarz akt Polskiego Towarzystwa Historycznego z lat 1923—1939. Biul. Arch. PAN. [R. 5]: 1963 nr 6 s. 39—79.
261. Flis Michał: Przegląd zawartości działu „spuścizn” Archiwum PAN (część 2). Biul. Arch. PAN. [R. 4]: 1962 nr 5 s. 71—99.
262. Flis Michał: Przegląd zawartości działu „spuścizn” w Archiwum PAN. Kwart. Hist. Nauki i Techn. R. 8: 1963 nr 1 s. 152—156.
263. Inwentarze archiwalne. [Informacje ogólne]. Biul. Arch. PAN. [R. 3]: 1961 nr 4 s. 29—30.
264. Inwentarze archiwalne. [Informacje ogólne]. Biul. Arch. PAN. [R. 5]: 1963 nr 6 s. 37—38.
265. Inwentarze archiwalne. [Informacje ogólne]. Biul. Arch. PAN. [R. 6]: 1964 nr 7 s. 31—32.
266. Inwentarze archiwalne. [Informacje ogólne]. Biul. Arch. PAN. [R. 7]: 1965 nr 8 s. 11—12.
267. Inwentarze zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1—6 „Biuletynu Archiwum PAN”. Biul. Arch. PAN. [R. 6]: 1964 nr 7 s. nlb 1.

268. Kolankowski Zygmunt: Organizacja i praca Archiwum Polskiej Akademii Nauk (1953—1961). Biul. Arch. PAN. [R. 4]: 1962 nr 5 s. 4—13.
269. Piedos Zofia: O materiałach jakuckich Adama Szymańskiego w zbiorach Archiwum PAN w Warszawie. Przegl. Orient. 1962 nr 2 s. 158—163.
270. Przewodnik po zespołach i zbiorach Polskiej Akademii Nauk. Opracowanie zbiorowe pod kierunkiem Zygmunta Kolankowskiego. Wrocław-Warszawa-Kraków 1965 Ossolineum, Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. 184, tabl. 16. Archiwum Polskiej Akademii Nauk.
271. Sprawozdanie Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] za rok 1960. Biul. Arch. PAN. [R. 3]: 1961 nr 4 s. 134—167.
272. Sprawozdanie Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] za rok 1961. Biul. Arch. PAN. [R. 4]: 1962 nr 5 s. 125—147.
273. Sprawozdanie Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] za rok 1962. Biul. Arch. PAN. [R. 5]: 1963 nr 6 s. 130—143.
274. Sprawozdanie Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] za rok 1963. Biul. Arch. PAN. [R. 6]: 1964 nr 7 s. 120—132.
275. Sprawozdanie Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] za rok 1964. Biul. Arch. PAN. [R. 7]: 1965 nr 8 s. 103—117.
276. Staroń Olimpia: Materiały Wiktora Ormickiego. [Inwentarz]. Biul. Arch. PAN. [R. 7]: 1965 nr 8 s. 55—78.
277. Statut Archiwum Polskiej Akademii Nauk. Biul. Arch. PAN. [R. 5]: 1963 nr 6 s. 3—11.
278. [Wojciechowska Róża]: Zbiór przepisów o postępowaniu z dokumentacją aktową w Polskiej Akademii Nauk. Warszawa 1963 Archiwum Polskiej Akademii Nauk 16° ss. 31 + 10 zał. Wyd. powiel.
279. Wołoszyński Ryszard: Materiały do dziejów ruchu robotniczego w Archiwum Polskiej Akademii Nauk. Z Pola Walki. R. 4: 1961 nr 1 s. 202—204.
280. Wrzowska Maria: Akta I Kongresu Nauki Polskiej (1949—1951) w Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk]. Biul. Arch. PAN. [R. 4]: 1962 nr 5 s. 23—70.
281. Wrzowska Maria: Materiały Aleksandra Lednickiego. [Inwentarz]. Biul. Arch. PAN. [R. 6]: 1964 nr 7 s. 54—70.
282. Zubalowa Halina: Organizacja pracy w dziale mikrofilmów, fotokopii i fotografii Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk]. Biul. Arch. PAN. [R. 6]: 1964 nr 7 s. 14—30.

b/2. Oddział Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

283. Kamiński Andrzej: Materiały Tadeusza Mańkowskiego. [Inwentarz]. Biul. Arch. PAN. [R. 7]: 1965 nr 8 s. 13—54.
284. Materiały do dziejów oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej (1939—1945) na terenie dystryktu krakowskiego. PAN — Oddział w Krakowie. Roczn. Komis. Nauk Pedagog. R. 1: 1961 ss. 153, nrb 2.
285. Sprawozdanie Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] za rok 1962. Oddział Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] w Krakowie. Biul. Arch. PAN. [R. 5]: 1963 nr 6 s. 143—145.
286. Sprawozdanie Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] za rok 1963. Oddział Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] w Krakowie. Biul. Arch. PAN. [R. 6]: 1964 nr 7 s. 132—133.
287. Sprawozdanie Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] za rok 1964. Od-

dział Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] w Krakowie. Biul. Arch. PAN. [R. 7]: 1965 nr 8 s. 117—120.

b/3. Oddział Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu

288. Marciniak Anna: Materiały Edwarda Schechtla. [Inwentarz]. Biul. Arch. PAN. [R. 7]: 1965 nr 8 s. 79—96.
289. Sprawozdanie Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] za rok 1962. Oddział Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] w Poznaniu. Biul. Arch. PAN. [R. 5]: 1963 nr 6 s. 146—152.
290. Sprawozdanie Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] za rok 1963. Oddział Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] w Poznaniu. Biul. Arch. PAN. [R. 6]: 1964 nr 7 s. 134—137.
291. Sprawozdanie Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] za rok 1964. Oddział Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] w Poznaniu. Biul. Arch. PAN. [R. 7]: 1965 nr 8 s. 121—124.
292. Szajbel Jan: Materiały Antoniego Wróblewskiego w Archiwum Polskiej Akademii Nauk — Oddział w Poznaniu. [Inwentarz]. Biul. Arch. PAN. [R. 5]: 1963 nr 6 s. 80—127.
293. Szajbel Jan: Materiały Ludwika Skubiszewskiego. [Inwentarz]. Biul. Arch. PAN. [R. 6]: 1964 nr 7 s. 94—105.
294. Wardęska Zofia: Materiały Zygmunta Moczarskiego. [Inwentarz]. Biul. Arch. PAN. [R. 6]: 1964 nr 7 s. 71—93.
295. Zubalowa Halina: Materiały doc. dr Wisławy Knapowskiej w Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu. Stud. i Mat. Dziejów Wielkop. i Pomorza. T. 6: 1961 z. 2 za rok 1960 s. 460—463.
296. Zubalowa Halina: Materiały Wisławy Knapowskiej (1889—1956) w Archiwum Polskiej Akademii Nauk — Oddział w Poznaniu. [Inwentarz]. Biul. Arch. PAN. [R. 3]: 1961 nr 4 s. 31—71.

c) Archiwa szkół wyższych i towarzystw naukowych

297. Andrzejewska M[aria]: Warszawskie Towarzystwo Muzyczne. Biblioteka-Muzeum-Archiwum. Por. Muz. 1961 nr 4 s. 19—21.
298. Historia Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod red. Henryka Barycza. Kraków 1965 Uniwersytet Jagielloński 8° ss. 158, nlb 1. Uniwersytet Jagielloński. Wydawnictwa Jubileuszowe. T. 22.
299. Piskorska Helena: Inwentarz akt i zbiorów archiwalnych Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Roczn. i TN Tor. R. 64: 1961 z. 1 s. 47.
300. Zieliński Józef: Inwentarz akt senatu akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849—1939. Oprac. i wstęp... Kraków 1963 Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. 128, nlb 2. Uniwersytet Jagielloński. Wydawnictwa Jubileuszowe. T. 4. Inwentarze i Katalogi Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Seria B. T. 2.
301. Zeleńska-Chełkowska Anna: Inwentarz akt senatu i władz nadrzędnych oraz wydziałów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1796—1849. Oprac. i wstęp... Kraków 1962 Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. XII, 142, nlb 1, tabl. 1. Uniwersytet Jagielloński. (Inwentarze i Katalogi Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Seria B. T. 1: Seria Wydawnictw Jubileuszowych T. 1).

4. Archiwa wydzielone

a) Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie

302. Igieński Andrzej: Stan archiwaliów dotyczących lotnictwa w latach 1926—1939. *Biul. Hist. Dowództwa Wojsk Lotn. i OPL OK.* 1962 nr 1 s. 173—177.
303. Inwentarz akt Ludowego Wojska Polskiego z lat 1943—1945. Jednostki bojowe. Seria 1. Cz. 1, 2. Warszawa 1961. Centralne Archiwum Wojskowe 4° ss. 381, nlb 1 + 387 — 686. Centralne Archiwum Wojskowe.
304. Lewandowicz Leszek, Wrzosek Mieczysław: O działalności Centralnego Archiwum Wojskowego w latach 1955—1960. *Wojsk. Przegl. Hist. R.* 6: 1961 nr 3 s. 421—424.
305. Lewandowicz Leszek, Woszczyński Bolesław: O działalności Centralnego Archiwum Wojskowego w latach 1961—1964. *Wojsk. Przegl. Hist. R.* 10: 1965 nr 1/2 s. 848—852.
306. Woszczyński Bolesław: Kilka informacji o działalności Centralnego Archiwum Wojskowego (z okazji dwudziestolecia). *Archiwista.* 1965 nr 3 s. 13—16.
307. Woszczyński Bolesław: Materiały archiwalne przekazane Centralnemu Archiwum Wojskowemu ze Związku Radzieckiego. *Wojsk. Przegl. Hist. R.* 9: 1964 nr 4 s. 231—237.
308. Wrzosek Mieczysław: Materiały do dziejów Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943—1945 w Centralnym Archiwum Wojskowym. *Wojsk. Przegl. Hist. R.* 6: 1961 nr 2 s. 258—268.
309. Wrzosek Mieczysław: Metody porządkowania akt Ludowego Wojska Polskiego z lat 1943—1945 w Centralnym Archiwum Wojskowym. *Zesz-y Nauk. WAP. Ser. Hist. R.* 8: 1962 Nr 6 s. 191—201.

b) Archiwa partyjne i stronnictw politycznych

b/1. Informacje ogólne

310. Jakubowski Józef: Akta „obce” w archiwach partyjnych. *Życie Partii.* 1964 nr 1 s. 34—35.
311. Jakubowski Józef: Archiwa K[omitetów] W[ojewódzkich]. *Życie Partii.* 1962 nr 5 s. 34.
312. Jakubowski Józef: Problemy archiwalne akt partyjnych z okresu Polski Ludowej. *Z Pola Walki. R.* 7: 1964 nr 2 s. 309—313.
313. Jakubowski Józef: Problemy archiwalne akt P[odstawowych] O[rganizacji] P[artyjnych]. *Życie Partii.* 1963 nr 12 s. 34—35.
314. Kutner Władysław, Czuchajowa Zofia: Jeszcze o aktach archiwów [podstawowych organizacji partyjnych]. *Życie Partii.* 1964 nr 2 s. 30—31.

b/2. Archiwum Zakładu Historii Partii przy KC PZPR w Warszawie

315. Informator o zasobie mikrofilmowym. T. 1 do 1918 roku. Oprac. Jerzy Targalski; T. 2 1918—1939 (Warszawa 1964, 1965) 8° ss. VII, 144 + II, 114. Zakład Historii Partii przy KC PZPR. Archiwum.
316. Iwański Gereon: Źródła do dziejów ruchu zawodowego w Polsce w latach 1918—1939 w Archiwum Mikrofilmów Zakładu Historii Partii przy KC PZPR (informacja ogólna). *Biul. Biura Hist. CRZZ [R. 2]:* 1963 nr 3/4 s. 93—104.
317. Iwański Gereon, Targalski Jerzy: Archiwum Mikrofilmów Zakładu Historii Partii przy KC PZPR. *Z Pola Walki. R.* 6: 1963 nr 1/2 s. 399—411.

318. Janowski Andrzej: Dzieje Archiwum Zakładu Historii Partii przy KC PZPR. Z Pola Walki. R. 5: 1962 nr 1 s. 242—246.
319. Janowski Andrzej: L'Institut d'Histoire du Parti près le Comité Central du Parti Ouvrier Polonais Unifié. (Collections et travaux). Acta Pol. Hist. [T]. 8: 1963 s. 137—149.
320. Jesionek Czesław, Kamińska Helena: Prace działu gromadzenia wspomnień Zakładu Historii Partii. Z Pola Walki. R. 4: 1961 nr 1 s. 197—202.
321. Kałestyska Lidia: Nowe nabytki archiwalne w Archiwum Zakładu Historii Partii. Uzupełnienie zespołu tzw. „Archiwum Londyńskiego PPS”. Z Pola Walki R. 8: 1965 nr 4 s. 261—264.
322. Maj Kazimiera: Zespół akt Polskiej Partii Robotniczej we Francji (XII 1945—VI 1948) w Zakładzie Historii Partii. Z Pola Walki R. 5: 1962 nr 4 s. 286—290.
323. Mark Edward: Akta Polskiej Partii Robotniczej, Gwardii Ludowej i Armii Ludowej w Archiwum Zakładu Historii Partii przy KC PZPR. Z Pola Walki. R. 4: 1961 nr 4 s. 486—495.
324. Mroczkowski Władysław: Materiały dotyczące ruchu robotniczego w aktach Jędrzeja i Zofii Moraczewskich. Z Pola Walki. R. 4: 1961 nr 3 s. 278—281.
325. Mroczkowski Władysław: Materiały organizacji młodzieżowych znajdujące się w Archiwum Zakładu Historii Partii przy KC PZPR. Pokolenia. 1962 nr 6 s. 247—256.
326. Mroczkowski Władysław: Materiały organizacji młodzieżowych znajdujące się w Archiwum Zakładu Historii Partii przy KC PZPR. Lata 1919—1939. Pokolenia. 1963 nr 1 s. 295—307.
327. Opis materiałów i dokumentów II Międzynarodówki 1889—1914 (w Zakładzie Historii Partii przy KC PZPR). Warszawa 1962 4° k. nlb 1, II, 90 jednostr. Zakład Historii Partii przy KC PZPR. Sektor Międzynarodowego Ruchu Robotniczego, powiel.
328. Paszta Józef: Relacje byłych działaczy P[olskiej] P[artii] R[obotniczej] o organizowaniu władzy ludowej, zebrane przez Dział Gromadzenia Wspomnień Zakładu Historii Partii. Z Pola Walki. R. 4: 1961 nr 3 s. 281—284.
329. Sierocki Tadeusz: Materiały do historii związków zawodowych (1944—1948) w zespołach akt KC PZPR i CKW PPS w Archiwum Zakładu Historii Partii przy KC PZPR. Biul. Biura Hist. CRZZ. [R. 4]: 1965 nr 2 s. 91—101.
330. Sierocki Tadeusz: [Zawartość Archiwum Zakładu Historii Partii]. Głos w dyskusji. W: Polska Ludowa. Warszawa 1964 Pol. Tow. Hist. 8° s. 388—395. IX Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Warszawie 13—15 września 1963. Referaty i dyskusje.
331. Targalski Jerzy: Materiały do dziejów socjal-demokratycznych związków zawodowych w Królestwie Polskim w mikrofilmach zespołu akt Feliksa Dzierżyńskiego w Archiwum Mikrofilmów Zakładu Historii Partii przy KC PZPR. Biul. Biura Hist. CRZZ. [R. 3]: 1964 nr 1 s. 65—68.
332. Targalski Jerzy: Materiały archiwalne do dziejów walk strajkowych i ruchu zawodowego w Polsce do 1918 roku w Archiwum Mikrofilmów Zakładu Historii Partii przy KC PZPR (informacja ogólna). Biul. Biura Hist. CRZZ. [R. 2]: 1963 nr 1/2 s. 116—129.
333. Umińska Apolonia: Materiały archiwalne z dziejów walk strajkowych i ruchu zawodowego robotników przemysłu włókienniczego w Polsce. Spuścizna po Antonim Szczerkowskim. Biul. Biura Hist. CRZZ. [R. 3]: 1964 nr 1 s. 69—77.
334. Umińska Apolonia: Spuścizna po Antonim Szczerkowskim w zbiorach Zakładu Historii Partii przy KC PZPR. Z Pola Walki. R. 6: 1963 nr 4 s. 346—351.

335. Zatorski Aleksander: Nieznany dokument z historii stosunków polsko-radzieckich. Z Pola Walki. R. 8: 1965 nr 4 s. 161—166.

b/3. Archiwa Komitetów Wojewódzkich PZPR

Komitet Wojewódzki Białostocki

336. Gnatowski Michał: Powstanie, rozwój i zawartość Archiwum przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Białymstoku. Roczn. Białostocki. T. 5: 1964 s. 255—266.
337. Kozłowski Teodor: Materiały do dziejów pierwszych lat Polski Ludowej w Archiwum K[omitetu] W[ojewódzkiego] PZPR w Białymstoku. Z Pola Walki. R. 7: 1964 nr 3 s. 252—255.

Komitet Wojewódzki Gdański

338. Kujawa Leonard: Informacja o zasobach i pracy Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Gdańsku. Z Pola Walki. R. 7: 1964 nr 4 s. 259—262.

Komitet Wojewódzki Kielecki

339. Iwaniak Stefan: Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Kielcach. Z Pola Walki. R. 5: 1962 nr 2 s. 230—233.

Komitet Wojewódzki Krakowski

340. Czuchajowa Zofia: Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Krakowie. Z Pola Walki. R. 6: 1963 nr 4 s. 351—354.
341. Wolski Władysław: Tajemnica pewnego archiwum [Komunistycznej Partii Polski]. Życie Liter. R. 12: 1962 nr 4 s. 4.

Komitet Wojewódzki Łódzki

342. Hałas Izidor: Materiały do dziejów Polskiej Partii Robotniczej w Łodzi i województwie łódzkim w archiwach KW i KŁ PZPR. Roczn. Łódzki. [T.] 6: 1962 s. 81—96.
343. Turajczyk Leon: O zasobach akt Polskiej Partii Robotniczej w Archiwum Komitetu Łódzkiego PZPR. Z Pola Walki. R. 5: 1962 nr 4 [druk.] 1963 s. 291—294.

Komitet Wojewódzki Olsztyński

344. Wilamowska Aniela: Akta P[olskiej] P[artii] R[obotniczej] w Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Olsztynie. Z Pola Walki. R. 6: 1963 nr 3 s. 237—240.

Komitet Wojewódzki Poznański

345. Ziętek Henryk: Akta KW PPR w Archiwum K[omitetu] W[ojewódzkiego] PZPR w Poznaniu. Z Pola Walki. R. 8: 1965 nr 4 s. 271—276
346. Ziętek Henryk, Żebrowska Janina: Akta Polskiej Partii Robotniczej 1945—1948 w Archiwum KW PZPR w Poznaniu. Poznań 1963 8° ss. 32, nłb 1. Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Poznaniu. Wydział Propagandy i Kultury, powiel.

Komitet Wojewódzki Szczeciński

347. Kulawczyk Janina: Akta Polskiej Partii Robotniczej na Pomorzu Zachodnim. Lata 1945—1948. Archiwum KW PZPR w Szczecinie. Oprac. ... Szczecin 1964 Komitet Wojewódzki PZPR 16° ss. 31, nłb 1. Do użytku wewnętrznego.

Komitet Wojewódzki Warszawski

348. Czech Zofia: Zespół akt P[olskiej] P[artii] R[obotniczej] z lat 1944—1948 w Archiwum Komitetu Warszawskiego PZPR. Z Pola Walki. R. 5: 1962 nr 2 s. 228—230.

Komitet Wojewódzki Wrocławski

349. Kowalik Anastazja: Materiały dotyczące Polskiej Partii Robotniczej znaj-

dujące się w składnicy akt KW PZPR we Wrocławiu. Sobótka. R. 17: 1962 nr 2a s. 182—188.

b/4. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego

350. Kowalczyk Stanisław: Źródła rękopiśmienne do historii ruchu ludowego w okresie 1945—1949 znajdujące się w Archiwum-Z[akładu] H[istorii] R[uchu] L[udowego]. Rocz-i Dziejów Ruchu Lud. 1964 nr 6 s. 483—486.

b/5. Archiwum Centralnego Komitetu Stronnictwa Demokratycznego

351. Wosiński Henryk: Zasoby archiwalne Centralnego Komitetu Stronnictwa Demokratycznego. Zesz-y Hist.-Polit. SD. 1965 z. 1 s. 143—147.

c) Archiwa kościelne i klasztorne

352. Archiwum Archidiecezjalne — Biblioteka Kapitulna — Muzeum Archidiecezjalne we Wrocławiu w roku 1960. Wrocł. Wiad. Kośc. R. 16: 1961 nr 6 s. 153—154.
353. Ciesielski Augustyn: Materiały archiwalne do dziejów bibliotek w Wielkopolsce (biblioteki klasztorne cystersów). Rocz-i Bibliot. R. 8: 1964 z. 3/4 s. 457—462.
354. Do archiwów i bibliotek kościelnych w Polsce. Komunikat (w sprawie przewodnika informacyjnego o źródłach do historii krajów Ameryki Łacińskiej). Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 4: 1962 s. 399—400.
355. Froch Władysław: Materiały archiwalne do dziejów szkół parafialnych w Lubelskiem od XV do XVIII w. Spraw. TN KUL. 1962 nr 13 s. 77—78.
356. Gadać Kornel: Inwentarz Archiwum Prowincji Krakowskiej Zakonu OO. kapucynów. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 2: 1961 z. 1—2 s. 53—165.
357. Gadać Kornel: Katalog rękopisów bibliotecznych Prowincji Krakowskiej Zakonu OO. kapucynów 1600—1900. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 7: 1963 s. 95—272.
358. Grudziński Kajetan: Najstarsze zabytki rękopiśmienne języka polskiego w zbiorach bernardyńskich (do połowy XVI w.). Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 4: 1962 s. 357—362.
359. Hałas Marian, Łukasiewicz Elżbieta: Sprawozdanie z działalności Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL za rok 1963. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 9: 1964 s. 65—67.
360. Heising Roman: Odkrycia i badania zabytków dawnej muzyki polskiej. [O archiwum jasnogórskim w Częstochowie]. Ruch Muz. 1961 nr 22 s. 21.
361. Karliński Stanisław: Osiem prac metodycznych Ośrodka AMBK oraz zastosowanie ich w zbiorach kościelnych. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 4: 1962 s. 343—351.
362. Krakowski Stefan: Przyczynek do roli archiwów kościelnych w badaniach regionalnych — archiwalia parafii staromiejskiej w Częstochowie. Roczn. Łódzki. [T.] 4: 1961 s. 51—64.
363. Kumor Bolesław: Archidiakoniat sądecki. Opracowanie materiałów źródłowych do atlasu historycznego kościoła w Polsce. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 8: 1964 s. 271—304; T. 9: 1964 s. 93—286.
364. Kumor Bolesław: Archiwum Diecezjalne w Tarnowie. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 2: 1961 z. 1—2 s. 43—52.
365. Kumor Bolesław: Katalog mikrofilmów Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Mu-

- zeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Nr 1. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 6: 1963 s. 67—153.
366. Kumor Bolesław: Kopiarz kolegiaty Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Wiślicy. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 10: 1965 s. 207—222.
367. Kumor Bolesław: Projekt statutu i regulaminu Archiwum Parafialnego w Diecezji Tarnowskiej. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 4: 1962 s. 7—14.
368. Kumor Bolesław: Sprawozdanie z działalności Ośrodka A[rchiwów], B[ibliotek] i M[uzeów] K[ościelnych] za rok 1960. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 4: 1962 s. 351—353.
369. Kumor Bolesław: Sprawozdanie z działalności Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych za rok 1961. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 5: 1962 s. 345—347.
370. Kumor Bolesław: Sprawozdanie z działalności Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych za rok 1962. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 7: 1963 s. 273—274.
371. Kumor Bolesław: Sprawozdanie z kursu dla pracowników archiwów kościelnych zorganizowanego przez Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych w dniach 3—8 lipca 1961 r. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 3: 1961 z. 1—2 s. 103—110.
372. Kumor Bolesław: Sprawozdanie z kursu dla pracowników inwentaryzacji średniowiecznych rękopisów bibliotecznych, zorganizowanego przez Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych w dniach od 4 do 8 lipca 1960 r. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 2: 1961 z. 1—2 s. 283.
373. Librowski Stanisław: Dotychczasowe osiągnięcia w dziedzinie reformy organizacji archiwów kościelnych w Polsce. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 3: 1961 z. 1—2 s. 3—24.
374. Librowski Stanisław: Rejestracja archiwaliów i starych druków na terenie diecezji włocławskiej w r. 1960. Spraw. TN KUL. 1962 nr 13 s. 104—106.
375. Librowski Stanisław: Rejestracja archiwaliów i starych druków na terenie diecezji włocławskiej w latach 1960—1962. I. Sprawozdanie z rejestracji dokonanej w roku 1960. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 5: 1962 s. 347—359.
376. Librowski Stanisław: Rejestracja archiwaliów i starych druków na terenie diecezji włocławskiej w latach 1960—1962. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 6: 1963 s. 269—278.
377. Librowski Stanisław: Wizytacje diecezji włocławskiej. Cz. 1: Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej. T. 1: Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze. Z. 1: Wstęp ogólny. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 8: 1964 s. 5—186.
378. Librowski Stanisław: Wizytacje diecezji włocławskiej. Cz. 1: Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej. T. 1: Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze. Z. 2: Wizytacje w latach 1123—1421. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 10: 1965 s. 33—206.
379. Librowski Stanisław: Źródła do wewnętrznych dziejów kościoła w Polsce w rękopiśmiennych zbiorach kościelnych. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 7: 1963 s. 77—94.
380. Librowski Stanisław: Źródła do zabytkoznawstwa w archiwach kościelnych. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 6: 1963 s. 211—225.
381. Litak Stanisław: Akta wizytacyjne parafii z XVI—XVIII wieku jako źródło historyczne. Zesz-y Nauk. KUL. R. 5: 1962 nr 3 s. 41—58.
382. Litak Stanisław: Materiały do dziejów parafii i klasztorów w Archiwum Państwowym w Radomiu. Spraw. TN KUL. 1961 nr 12 [druk.:] 1962 s. 85—86.

383. Litak Stanisław: Z badań nad archiwami parafialnymi. Spraw. TN KUL. 1960 nr 11 [druk.:] 1961 s. 103—106.
384. Makara Jakub: Archiwum parafialne w Jarosławiu. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 6: 1963 s. 7—16.
385. Matuszewski Józef: Liber baptisatorum parafii Szubin z lat 1736—1785. W: Stud. i Mat. Dziejów Wielkop. i Pomorza. T. 7: 1962 z. 2 s. 199—220.
386. Pawelczak Władysław: Statuty kapituły katedralnej poznańskiej. (Kodeks CP 90). Spraw. Pozn. TPN. 1961 nr 1 s. 62—64.
387. Rybus Henryk: Kilka uwag o zniszczonych aktach arcybiskupów gnieźnieńskich i o nieznanym życiorysie Piotra Gamrata. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 2: 1961 z. 1—2 s. 303—316.
388. Rybus Henryk: Regesty wybranych zapisek z akt działalności arcybiskupów gnieźnieńskich. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 3: 1961 z. 1—2 s. 111—404.
389. Rybus Henryk: Regesty wybranych zapisek z akt działalności arcybiskupów gnieźnieńskich. Indeks osób, miejscowości i rzeczy. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 6: 1963 s. 313—341.
390. Seyda Józef: Sprawozdanie z seminarium muzealnictwa kościelnego zorganizowanego przez Ośrodek A[rchiwów], B[ibliotek] i M[uzeów] K[ościelnych] w Lublinie w dniach od 15 do 17 września 1964 roku. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 10: 1965 s. 279—280.
391. Sikora Franciszek: Uwagi o dokumentach klasztoru cysterek w Owińskich. Studia Źródłozn. [T.] 9: 1964 s. 61—73.
392. Stopniak Franciszek: Archiwum Diecezjalne w Lublinie. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 4: 1962 s. 15—22.
393. Stopniak Franciszek: Archiwum parafialne dekanatu lubelskiego. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 9: 1964 s. 5—19.
394. Stopniak Franciszek: Sprawa odzyskania akt Konsystorza Lubelskiego z pracowni Akademii Umiejętności w Krakowie. (Przyczynek do genezy wydawnictwa Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum). Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 6: 1963 s. 295—300.
395. Sułowski Zygmunt: O potrzebie rejestracji metryk kościelnych. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 5: 1962 s. 7—11.
396. Szymański Józef: Archiwum i biblioteka parafialna w Wojniczu. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 2: 1961 z. 1—2 s. 167—176.
397. Świdziński Sebastian: Sprawozdanie z prac porządkowych w Archiwum Klasztoru OO. paulinów na Skalce w Krakowie (1957—1959). Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 2: 1961 z. 1—2 s. 289—293.
398. Świerczek Wendelin: Katalog rękopiśmiennych zabytków muzycznych Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 10: 1965 s. 223—278.
399. Świerk Alfred: Archiwum Archidiecezjalne i Biblioteka Kapitulna we Wrocławiu w latach 1960—1965. Sobótka. R. 20: 1965 nr 4 s. 645—646.
400. Urban Wincenty: Katalog Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu. Rękopisy I. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 10: 1965 s. 5—32.
401. Urban Wincenty: Rękopisy liturgiczne Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 6: 1963 s. 155—190.
402. Urban Wincenty: Rękopisy skrypturystyczne i egzegetyczne w zbiorach Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 9: 1964 s. 21—36.
403. Urban Wincenty: Sprawozdanie z czynności Archiwum i Muzeum Archi-

- dzieceźjalnego oraz Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu za lata 1960—1961. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 6: 1963 s. 265—269.
404. Urban Wincenty: Sprawozdanie z czynności Archiwum i Muzeum Archidiecezjalnego oraz Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu w 1963 r. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 8: 1964 s. 252—255.
405. Vetulani Adam: Średniowieczne rękopisy plockiej Biblioteki Katedralnej. Rocz-i Bibliot. R. 8: 1964 z. 3/4 s. 313—443.
406. Wójcik Walenty: Archiwum i Biblioteka Kapituły w Sandomierzu. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 7: 1963 s. 5—41.
407. Wyczawski Hieronim Eug[eniusz]: Katalog Archiwum Prowincji OO. bernardynów w Krakowie. Cz. 1. Dokumenty. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 3: 1961 z. 1—2 s. 25—102.
408. Wyczawski Hieronim [Eugeniusz]: Katalog Archiwum Prowincji OO. bernardynów w Krakowie. Cz. 2. Rękopisy. (Dokończenie). Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 4: 1962 s. 23—225; T. 5: 1962 s. 13—210.
409. Wyczawski Hieronim [Eugeniusz]: Katalog Archiwum Prowincji OO. bernardynów w Krakowie. Indeks. Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 6: 1963 s. 17—65.
410. Wyczawski [Hieronim] Eugeniusz: Księgi mszalne jako źródło historyczne. (Uwagi na marginesie najstarszych bernardyńskich ksiąg mszalnych). Arch., Bibl. i Muz. Kośc. T. 7: 1963 s. 43—76.

5. Archiwalia przechowywane w bibliotekach naukowych

411. Dician Amelia: O nowych nabytkach rękopiśmiennych [Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich] w 1960 r. Ze Skarba Kultury. Z. 14: 1962 s. 118—120; Z. 15: 1963 s. 291—294.
412. Grodziski Stanisław: Księga sądowa klucza dóbr Pieskowej Skały. Małop. Stud. Histor. R. 4: 1961 z. 3/4 s. 87—92.
413. Inwentarz rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej. Oprac. Anna Jalbzykowska, Jerzy Zathę przy współudziale Zofii Łagodowej, Janiny Tyszkowskiej. Cz. 1. Nr 6001—6500; cz. 2. Nr 6501—7000. Kraków 1962, 1963. Państw. Wyd. Nauk. 8° ss. XIII, 283, nlb 1 + 424, nlb 4. Wydawnictwo Jubileuszowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. T. 3. Inventarium librorum manuscriptorum Bibliothecae Jagiellonicae.
414. Jabłoński Zbigniew, Preissner Alojzy: Katalog rękopisów. Sygnatury 1811—2148; sygnatury 2149—2298. Wrocław 1962, 1965. Zakł. Nar. im. Ossolińskich. Wyd. PAN 8° ss. XII, 317, nlb 1 + XIV, 408, nlb 2. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie.
415. Kamłowa Danuta: Materiały do historii ruchu ludowego w Polsce znajdujące się w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Narodowej. Rocz-i Dziejów Ruchu Lud. 1961 nr 3 s. 419—421.
416. Katalog rękopisów Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego w Lublinie. Cz. 3. Sygnatury 1729—2043. Oprac. Wanda Szwarcówna. Lublin 1964 8° ss. 135. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego w Lublinie.
417. Katalog rękopisów. Pod red. Bogumila Stanisława Kupścia. T. 6. Rękopisy 6001—6600. Utwory i spuścizny literackie, pamiątki i inne materiały źródłowe historyczne od połowy XVIII do połowy XX w. Warszawa 1963 Biblioteka Narodowa 8° ss. X, 337.
418. Kozerska Helena, Stummer Wanda: Inwentarz spuścizny rękopiśmiennej Adama Lewaka w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Rocz-i Bibliot. R. 8: 1964 z. 3/4 s. 375—392.

419. Kozerska Helena, Stummer Wanda: Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. T. 1. Nr 1-262. Oprac. ... Warszawa 1963 8° ss. XVI, nlb 2, 342, nlb 3, tabl. 7. Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. [T.] 5.
420. Kupść Bogumił St[anisław]: Zestawienie materiałów dotyczących Joachima Lelewela w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Narodowej. Przegl. Bibliot. R. 29: 1961 z. 2 s. 135–147.
421. Łuczakowa Jadwiga, Olszewska Maria: Inwentarz rękopisów Biblioteki Kórnickiej. Z. 2. Sygn. 1613–2700. Poznań 1963 8° ss. V, nlb 1, 202, bibliogr., powiel. Polska Akademia Nauk. Biblioteka Kórnicka.
422. Łuczakowa Jadwiga: Katalog akt Organizacji Głównej powstania styczniowego w zaborze pruskim. (Z archiwum Jana Działyńskiego). Pam. Bibliot. Kórn. 1963 z. 8 s. 357–388.
423. Olszewski Henryk: Materiały do dziejów polskiego parlamentaryzmu w rękopisach Biblioteki Kórnickiej. Pam. Bibliot. Kórn. 1963 z. 8 s. 165–175.
424. Preissner Alojzy: Katalog korespondencji Walerego Eliasza-Radzikowskiego, Aleksandra Hajdeckiego, Hieronima Łopacińskiego i Jana Łosia. Materiały do katalogu rękopisów Biblioteki P[olskiej] A[kademii] N[auk] w Krakowie. Roczn. Bibliot. PAN w Krakowie R. 5: 1959 [druk.:] 1961 s. 313–336.
425. Siciński Bogdan: Polskie teksty rękopiśmienne z XV wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Spraw. Wrocł. TN. [T.] 12 [Ser.] A: 1957 [druk.:] 1961 s. 53–55.
426. Śmiałowski Józef: Materiały archiwalne dotyczące powstania styczniowego w okręgu łódzkim w Bibliotece im. Raczyńskich w Poznaniu. Roczn. Łódzki. [T.] 8: 1963 s. 193–200.
427. Turska Jadwiga: Indeks do inwentarza rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. T. 1–2. Współprac. Ryszard Grabowski [i in.]. Wrocław 1962 4° ss. 576. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk.
428. Wroneczak Jerzy: Rękopisy uncjalne Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Spraw. Wrocł. TN. [T.] 15 [Ser.] A: 1960 [druk.:] 1962 s. 23–25.
429. Zathę Jerzy: Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej. Wrocław 1963 Zakł. Nar. im. Ossolińskich. Wyd. PAN 8° ss. LI, nlb 1, 734, nlb 2, tabl. 23. Polska Akademia Nauk. Biblioteka Kórnicka.

6. Archiwalia przechowywane w muzeach

430. Dziadosz Edward, Gryń Edward: Państwowe Muzeum na Majdanku w latach 1944–1963. [Zbiory Archiwum] W: Zeszyty Majdanka. [T.] 1. Lublin 1965 s. 188–190.
431. Fiszman Samuel: Archiwalia mickiewiczowskie. Wrocław-Warszawa-Kraków 1962 Ossolineum [Wyd.] PAN 8° ss. 152. Komitet Słowianoznawstwa Akademii Nauk.
432. Maszczyński Tadeusz, Ryszewski Bohdan: Zbiór archiwaliów w Muzeum Świętokrzyskim w Kielcach. Roczn. Muz. Świętokrzys. T. 2: 1964 s. 375–378.
433. Odrowąż-Pieniążek Janusz: Zbiory rodzinne Towiańskich nabyte przez Muzeum Adama Mickiewicza. Blok-Not. Muz. Mick. 1963 nr 2 s. 199–226.

E. USTRÓJ WŁADZ I ORGANIZACJA KANCELARII

434. Bender Ryszard: Rady miejskie w Lubelskiem w latach 1861—1863. *Czas. Prawno-Hist.* T. 14: 1962 z. 2 s. 127—163.
435. Bielecka Janina: Na marginesie recenzji artykułów o kancelariach ziemskich i grodzkich w Wielkopolsce. *Rocz-i Hist. R.* 28: 1962 s. 235—238.
436. Bielińska Maria: Kancelaria Władysława Łokietka w latach 1296—1299. Ze studiów nad kancelarią wielkopolską. *Studia Źródłozn. [T.]* 6: 1961 s. 21—80.
437. Bobrowski Kazimierz: Ze studiów nad dokumentami i kancelarią Bolesława Wstydliwego. *Acta Univers. Wratislav.* Nr 36. *Hist.* 1965 z. 9 s. 29—66.
438. Bobrowski Kazimierz: Ze studiów nad dyplomatyką książęcą w Polsce w XIII wieku. *Sobótka. R.* 19: 1964 nr 1/2 s. 55—65.
439. Budzisz Konrad: Z dziejów powstania rad narodowych w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945—1947. *Zaranie Śl. R.* 28: 1965 z. 2 s. 542.
440. Chorażkowska Sabina: Prawo o aktach stanu cywilnego. Według stanu prawnego na dzień 30 III 1965 r. (Teksty zebrała i opracowała ...). Warszawa 1965 Wydawnictwo Prawnicze 16° ss. 88.
441. Czapliński Marian: Kancelaria i registratura Rejencji Opolskiej. *Sobótka. R.* 16: 1961 nr 2 s. 176—199, tabl. 1.
442. Gąsiorowski Antoni: Uwagi o najstarszej kancelarii miasta Poznania. (Na marginesie pracy Ireny Radtke, Kancelaria miasta Poznania od XII do XV wieku, *Roczniki Historyczne. R.* 27: 1961 s. 161—189). W: *Stud. i Mat. Dziejów Wielkop. i Pomorza T.* 8: 1963 z. 1 s. 139—152.
443. Grodecki Roman: Początki rady miejskiej w Krakowie. *Rocz-i Dziejów Społ. i Gosp. T.* 25: 1963 [druk.] 1964 s. 47—71.
444. Grodziski Stanisław: Jeszcze o księgach sądowych. Uwagi polemiczne na marginesie pracy L. Łysiaka. *Czas. Prawno-Hist. T.* 15: 1963 z. 1 s. 287—292.
445. Grygier Tadeusz: Organizacja władz naczelných Prus Książęcych. *Kom. Maz.-Warm. [R. 8]:* 1964 nr 4 s. 460—512.
446. Hruszka Czesława: Działalność Rady Narodowej w zaborze pruskim w latach 1913—1921. *Stud. i Mat. Dziejów Wielkop. i Pomorza. T.* 6: 1961 z. 2 (12) s. 153—171.
447. Kaniówna Czesława: Klasyfikacja gmin w byłej rejencji opolskiej. *Acta Univers. Wratislav.* Nr 9. *Studia Geogr. T.* 1: 1963 s. 77—90.
448. Koberdowa Irena: Warszawska Rada Miejska w okresie 1861—1863. *Roczn. Warszawski. [T.]* 2: 1961 s. 100—134.
449. Łysiak Ludwik: W sprawie genezy ksiąg sądowych wiejskich. *Czas. Prawno-Hist. T.* 14: 1962 z. 2 s. 175—194.
450. Łysiak Ludwik: W sprawie genezy ksiąg sądowych wiejskich. (po raz drugi). *Czas. Prawno-Hist. T.* 15: 1963 z. 1 s. 293—297.
451. Majewski Jan: Struktura i rola urzędów rozjemczych do spraw majątkowych posiadaczy gospodarstw wiejskich w latach 1932—1939. *Rocz-i Dziejów Społ. Gosp. T.* 22: 1960 [druk.] 1961 s. 109—163.
452. Mencil Tadeusz: Organizacja i działalność administracji miejskiej w Lublinie w latach 1809—1866. *Roczn. Lubelski. T.* 4: 1962 s. 45—112.
453. Mitkowski Józef: Studia nad kancelarią księcia Kazimierza kujawsko-łęczyckiego (1233—1267). *Spraw. Pozn. TPN.* 1952/1954 nr 1 s. 123—124.
454. Radtke Irena: Kancelaria miasta Poznania od XIII—XV wieku. *Rocz-i Hist. R.* 27: 1961 s. 161—189.
455. Rostocki Władysław: Kancelaria i dokumentacja aktowa urzędów admini-

- stracji w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (do 1867 r.). Wrocław-Warszawa-Kraków 1964 Ossolineum PAN 8° ss. 117. Instytut Polskiej Akademii Nauk.
456. Sulowska Irena: Księgi polskiej kancelarii koronnej w drugiej połowie XV wieku. *Studia Źródłozn.* [T.] 6: 1961 s. 81—101.
457. Tomczak Andrzej: Kancelaria biskupów wrocławskich w okresie księgi wpisów (XV—XVIII w.). Toruń 1964 PAN 8° ss. 289, nlb 3. *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu*. R. 69: 1964, z. 3.
458. Turek-Kwiatkowska Lucyna: Szczeciński sąd nadworny w XVI i XVII wieku. *Czas. Prawno-Hist.* T. 17: 1965 s. 107—134.
459. Turoń Bronisław: Z dziejów kancelarii biskupów wrocławskich w Nysie w latach 1601—1700. *Sobótka*. R. 19: 1964 nr 1/2 s. 88—96.
460. Turoń Wanda: Zarys dziejów kancelarii Henryka Probusa (1270—1290). *Sobótka*. R. 19: 1964 nr 1/2 s. 39—54.

F. ARCHIWA ZA GRANICĄ

1. Ogólne informacje o archiwach zagranicznych

461. Archiwum akademii jako placówka dokumentacji naukowej. [Tłum. artykułu Heinricha Otto Meisnera pt. *Das Akademie — Archiv als wissenschaftliche Dokumentationsstelle*]. *Biul. Arch. PAN*. [R. 3]: 1961 nr 4 s. 3—11.
462. Chudek Kazimierz: Z francuskich doświadczeń audiowizualnych. *Por. Bibliot.* 1961 nr 2 s. 47—48.
463. Hlavaček Ivan: Czechosłowackie zespoły archiwalne w publikacjach z lat 1951—1962. *Studia Źródłozn.* [T.] 9: 1964 s. 232—234.
464. Kostadinowa Laura: Archiwum Bułgarskiej Akademii Nauk. *Biul. Arch. PAN*. [R. 5]: 1963 nr 6 s. 12—26.
465. Kowicka Elżbieta: Manufaktura porcelany, muzeum i archiwum w Sévres. *Kwart. Hist. Kult. Mater.* R. 10: 1962 nr 3/4 s. 788—791.
466. Platt Julian: Biblioteki i archiwa Kijowa i Wilna. *Sprawozdanie z podróży naukowej do ZSRR (XI 1960—II 1961)*. *Spraw. Wrocław. TN*. T. 16: [ser.] A: 1961 [druk.] 1963 s. 15—17.
467. Turoń Bronisław: Z pracy archiwów czeskich. *Sobótka*. R. 17: 1962 nr 2 s. 316—317.

2. Współpraca archiwów polskich z archiwami zagranicznymi

468. Chankowski Stanisław: Wizyta historyka nauki w Archiwum Polskiej Akademii Nauk. *Mówią Wieki*. R. 4: 1961 nr 11 s. 23—26.
469. Gierowski Józef: VII Sesja Polsko-Niemieckiej Komisji Historycznej w Dreźnie. *Kwart. Hist.* R. 68: 1961 nr 3 s. 838—840.
470. Gierowski Józef: Obrady polsko-niemieckie w Gdańsku. *Kwart. Hist.* R. 69: 1962 nr 2 s. 544—547.
471. Gierowski Józef: Obrady polsko-niemieckie w Rostocku. *Kwart. Hist.* R. 70: 1963 nr 1 s. 225—226.
472. Grygier Tadeusz: Gość z Niemieckiej Republiki Federalnej w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie. *Kom. Maz.-Warm.* [R. 5]: 1961 nr 2 s. 317.
473. Janowski Andrzej: IV Międzynarodowy Kongres Archiwów w Sztokholmie. *Kwart. Hist.* R. 68: 1961 nr 1 s. 271—274.

474. Kolankowski Zygmunt: Podstawowe zagadnienia współpracy Archiwów Akademii Nauk krajów socjalistycznych. Biul. Arch. PAN. [R. 7]: 1965 nr 8 s. 3—10.
475. Kuczyński Stefan Krzysztof: Międzynarodowy Staż Archiwalny w Archives nationales w Paryżu. Studia Źródłozn. [T.] 10: 1965 s. 227.
476. Międzynarodówka archiwistów [6 Konferencja Okrągłego Stołu w Warszawie]. Stolica. R. 16: 1961 nr 29/30 s. 44—45.
477. Móravski Karol: Sesja Komisji Polsko-Węgierskiej. Kwart. Hist. R. 69: 1962 nr 2 s. 548.
478. Wąsik Aniela: Wizyta przedstawiciela Archiwum w Merseburgu [w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie]. Kom. Maz.-Warm. [R. 6]: 1962 nr 2 s. 515—516.

3. Polonica w archiwach zagranicznych

479. Gerstmann Zygmunt: Polonica w pierwszej nowoczesnej bibliografii powszechnej Konrada Gesnera (1545). Roczn. Komis. Hist. Liter. [R.] 1: 1963 s. 5—52.
480. Katalog mikrofilmów i fotokopii poloników z archiwów zagranicznych. Z. 1. Oprac. B. Jagiello i H. Karczowa. Warszawa 1965 Nacz. Dyr. Arch. Państw. 16° ss. VIII, 60. Na prawach rękopisu.
481. Katalog mikrofilmów sprowadzonych z zagranicy w latach 1954—1958. (Oprac. B. Dziadkiewiczowa). Warszawa 1963 Dział Wydawn. OD i IN PAN 16° ss. nlb 4, 126. Ośrodek Dokumentacji i Informacji Naukowej Polskiej Akademii Nauk, powiel.

a) w Austrii

482. Biskup Marian: Centralne Archiwum Zakonu Krzyżackiego w Wiedniu. Przegl. Hist. R. 55: 1964 z. 1 s. 78—83.
483. Kieniewicz Stefan: Militarne znaczenie osi saskiej w planach dowództwa carskiego 1862 r. [Polonica]. Roczn. Warszawski. [T.] 4: 1963 [druk.:] 1964 s. 372—375.
484. Maleczyński Karol: Średniowieczne silesiacy i polonica w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych w Wiedniu. Sobótka. R. 18: 1963 nr 1 s. 84—93.
485. Rozdolski Roman: Nowe dokumenty do historii zniesienia pańszczyzny w Galicji w 1848 r. Przegl. Hist. T. 53: 1962 nr 1 s. 119—127.
486. Wereszycki Henryk: Alarm wojenny 1875 roku w świetle niewykorzystanych źródeł. Kwart. Hist. R. 68: 1961 z. 3 s. 689—716.
487. Woliński Janusz: Wojna polsko-turecka 1672—1676 w świetle relacji rezydentów austriackich w Turcji. Stud. i Mat. Hist. Wojsk. T. 7: 1961 cz. 2 s. 322—393.
488. Zwoliński Stefan: Badania archiwalne Zespołu Historii Górnictwa i Hutnictwa Tatrzańskiego Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN. Kwart. Hist. Nauki i Techn. R. 10: 1965 nr 3 s. 466—468.

b) w Czechosłowacji

489. Měťšk Frido: Archiwum Kultury Serbołużyckiej w Budziszynie i znaczenie jego zbiorów dla nauki polskiej. Sobótka. R. 18: 1963 nr 4 s. 534—538.
490. Měťšk Frido: Serbołużyckie archiwum kulturalne w Budziszynie i jego zna-

czenie dla polskich badań naukowych. (Z niem. tłum. Franciszek Szymiczek). *Zaranie Śl. R.* 26: 1963 z. 3 s. 476—480.

491. Urban Waclaw: Niektóre polonica z XVI i XVII wieku w zbiorach czechosłowackich. *Zeszyty Nauk. Uniw. Jagiel. Prace.* [Nr] 56: *Prace Hist. Z.* 9: 1962 s. 171—191.
492. Urban Waclaw: Znaczenie archiwów Bardiowa i Preszowa dla badania dziejów Małopolski. *Małopol. Stud. Histor. R.* 4: 1961 z. 2 s. 73—82.

c) we Francji

493. Bobińska Celina: Archiwum Zjednoczenia Emigracji Polskiej w Paryżu na tle innych ineditów do dziejów lewicy emigracyjnej po 1864 r. *Kwart. Hist. R.* 69: 1962 nr 1 s. 95—115.
494. Bobińska Celina: Archiwum Zjednoczenia Emigracji Polskiej w Paryżu na tle innych ineditów do dziejów lewicy emigracyjnej po 1864 r. *Spraw. PAN Oddz. Krak.* 1961 [z.] 1 s. 104.
495. Borejsza Jerzy W[o]ciech: Polonica w Archiwum Prefektury Policji w Paryżu. *Z Pola Walki. R.* 8: 1965 nr 1 s. 167—170.
496. Fiszman Samuel: Sprawozdanie z podróży naukowej do Paryża (wrzesień—listopad 1964 r.). [Polonica w bibliotekach i archiwach Paryża]. *Biul. Polon. R.* 8: 1965 z. 22—23 s. 165—167.
497. Klimowicz Mieczysław: Sprawozdanie z podróży naukowej do Paryża (26 IX 1960—25 IX 1961) w ramach stypendium Polskiej Akademii Nauk. (Polonica w bibliotekach i archiwach Paryża]. *Biul. Polon. R.* 4: 1961 z. 12 s. 26—28.
498. Rączka Zofia: Archiwalia żywieckie w Archives nationales w Paryżu. *Małopol. Stud. Histor. R.* 8: 1965 z. 1/2 s. 95—102.
499. Sawrymowicz Eugeniusz: Sprawozdanie z podróży naukowej do Francji i Szwajcarii (8 maja—20 czerwca 1961 r.). [Polonica w archiwach paryskich i szwajcarskich]. *Biul. Polon. R.* 5: 1962 z. 13 s. 70—71.
500. Skwarczyński Zdzisław: Sprawozdanie z podróży naukowej do Paryża. [Polonica w archiwach i bibliotekach francuskich]. *Biul. Polon. R.* 8: 1965 z. 22—23 s. 170.

d) w Hiszpanii

501. Wyczański Andrzej: *Archivo General de Simancas*. *Kwart. Hist. R.* 69: 1962 nr 2 s. 433—439.

e) w Holandii

502. Kormanowa Zanna: Dyplomatyczne zaplecze Kongresu Haskiego I Międzynarodówki w świetle archiwów holenderskich. *Kwart. Hist. R.* 71: 1964 nr 3 s. 637—659.

f) w Jugosławii

503. Wierzbicki Jan: Polonica z zagrzebskich archiwów. *Pam. Słow. T.* 11: 1961 s. 236—244.

g) w Niemieckiej Republice Demokratycznej

504. Kornow E.: Źródła archiwalne do powstań górnośląskich 1919—1921 w państwowych archiwach Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Tłum. z niem. Anzelm Gorywoda. *Zadanie Śl. R.* 24: 1961 z. 1a spec. s. 335—343.

505. Kubiak Stanisław: Marcin Kasprzak w Wielkopolsce w świetle nowych materiałów w archiwach Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Kron. Miasta Pozn. R. 29: 1961 nr 1 s. 55—64.
506. Madeja Józef: Praca nauczycielska Józefa Lompy w świetle niemieckich dokumentów archiwalnych. Kwart. Naucz. Opol. 1963 nr 2 s. 3—15.

h) w Niemieckiej Republice Federalnej

507. Biskup Marian: Mikrofilm odpisów katastru fryderycjańskiego dla Prus Królewskich z r. 1772—1773. Kwart. Hist. R. 68: 1961 nr 2 s. 558—560.
508. Biskup Marian: Spisy jeńców polskich z bitwy pod Chojnicami. [Archiwum w Getyndze]. Przegl. Hist. T. 56: 1965 z. 1 s. 88—103.
509. Kupść Bogumił St[anisław]: Listy Lelewela i materiały o uchodźcach polskich z 1831 r. w Bibliotece Uniwersyteckiej w Getyndze. Przegl. Bibliot. R. 29: 1961 nr 2 s. 127—134.

i) w Rumunii

510. Kawecka-Gryczowa Alodia: Sprawozdanie z podróży naukowej do Rumunii (19—31 X 1962 r.). [Polonica w bibliotekach i archiwach Rumunii]. Biul. Polon. R. 6: 1963 z. 16 s. 19—21.

j) w Stanach Zjednoczonych Ameryki

511. Tych Feliks: 125 nieznanych listów Róży Luksemburg w Stanach Zjednoczonych. [Materiały te znajdują się w The Hoover Institution on War Revolution and Peace of Stanford University]. Z Pola Walki. R. 7: 1964 nr 3 s. 183.
512. Żółtowska Ewelina: Polonica w Ameryce Południowej. Kultura. [R. 17]: 1963 nr 10 s. 122—135.

k) w Szwajcarii

513. Bobińska Celina: Archiwum Zjednoczenia Emigracji Polskiej w Paryżu na tle innych ineditów do dziejów lewicy emigracyjnej po 1864 r. [Archiwum w Brnie. Polnische Flüchtlinge. Allgemeines 1864—1865]. Kwart. Hist. R. 69: 1962 nr 1 s. 101.

l) w Szwecji

514. Pilichowski Czesław: Nieznane polonica w bibliotekach szwedzkich. Gdańsk 1962 8° ss. 103, tabl. 8, bibliogr. Gdańskie Towarzystwo Naukowe. Wydział I Nauk Społecznych i Humanistycznych.
515. Ślaski Kazimierz: Wyniki poszukiwań źródłowych dotyczących kontaktów naukowych polsko-szwedzkich, dokonanych w zbiorach szwedzkich w 1959 r. Przegl. Hist. T. 52: 1961 z. 4 s. 765—774.

m) we Włoszech

516. Kłoczowski Jerzy: Kwerenda polska w archiwach watykańskich w 1962 r. Przegl. Hist. T. 55: 1964 z. 2 s. 257—266.
517. Lewański Julian: Sprawozdanie z podróży naukowej do Włoch (13 IX—15 XI 1964 r.). [Polonica w archiwach i bibliotekach włoskich]. Biul. Polon. R. 8: 1965 z. 22—23 s. 170—171.
518. Nowak-Dłużewski Juliusz: Poszukiwania naukowe we Włoszech na

- jesieni roku 1961. [Polonica w archiwach włoskich]. Biul. Polon. R. 5: 1962 z. 13 s. 67—70.
519. Lisowski J.: *Polonica ex libris obligationum et solutionum Camerae Apostolicae ab a 1375, coll. ... Romae 1960*. *Studia Źródłożn.* [T.] 7: 1962 s. 212.
520. Odrowąż-Pieniążek Janusz: *Archiwum Begeyów w Turynie*. *Blok-Nót. Muz. Mick.* 1963 nr 2 s. 227—244.
521. Rytel Jadwiga: *Sprawozdanie z podróży naukowej do Włoch (22 X 1964 — 13 II 1965)*. [Polonica w archiwach i bibliotekach włoskich]. Biul. Polon. R. 8: 1965 z. 24 s. 108—109.

n) na Węgrzech

522. Tanty Mieczysław: *Kontakty rosyjskich komitetów słowiańskich ze Słowianami z Austro-Węgier (1868—1875)*. *Kwart. Hist. R.* 62: 1964 nr 1 s. 59—77.

o) w Związku Radzieckim

523. Baculewski Jan, Sławińska Halina: *Sprawozdanie z podróży naukowej do Lwowa (14 X — 21 X 1963 r.)*. [Polonica w archiwach i bibliotekach Lwowa]. Biul. Polon. R. 7: 1964 z. 20 s. 68—69.
524. Baculewski Jan: *Sprawozdanie z podróży naukowej do Lwowa (14 X — 21 X 1963 r.)*. Biul. Polon. R. 7: 1964 z. 20 s. 68—69.
525. Bartyś J.: *Materiały do historii wynalazczości technicznej w XIX wieku w Centralnym Archiwum Historycznym w Leningradzie*. *Kwart. Hist. Kult. Mater. R.* 13: 1965 nr 1 s. 232—234.
526. Czarniecki Stanisław: *Materiały źródłowe z zakresu historii polskich nauk geologicznych w ZSRR*. *Kwart. Hist. Nauki i Techn. R.* 8: 1963 nr 1 s. 148—149.
527. Fiszman Samuel: *Sprawozdanie z podróży naukowej do Moskwy i Leningradu (14 XI — 14 XII 1961 r.)*. [Polonica w archiwach i bibliotekach Moskwy i Leningradu]. Biul. Polon. R. 5: 1962 z. 13 s. 72—74.
528. Humeniuk Eugeniusz: *Nieznany rękopis Tadeusza Kościuszki*. [W zbiorach Oddziału Rękopisów Lwowskiej Państwowej Biblioteki Naukowej]. *Kwart. Hist. R.* 72: 1965 nr 4 s. 897—900.
529. Jurkowski Marian: *Ukraińskie polonica*. *Slavia Orient. R.* 10: 1961 nr 3 s. 437—439.
530. Lewin Paulina: *Polonica w dziale rękopisów Instytutu Literatury Światowej im. Gorkiego w Moskwie*. (Między innymi dokumenty dotyczące polskich pisarzy rewolucyjnych). *Przegl. Human. R.* 6: 1962 nr 4 s. 155—169.
531. Lichodziejewska Feliksa: *Sprawozdanie z podróży naukowej do USRR (9 X 1962 — 21 X 1962)*. [Polonica w archiwach i bibliotekach Lwowa i Kijowa]. Biul. Polon. R. 5: 1962 z. 15 s. 34—35.
532. Makowski Stanisław: *Sprawozdanie z podróży naukowej do Kijowa i Lwowa (maj—lipiec 1964)*. [Polonica w archiwach i bibliotekach Lwowa i Kijowa]. Biul. Polon. R. 7: 1964 z. 21 s. 81—84.
533. *Moskiewskie Historyczne Archiwum Państwowe. Akta III oddziału carskiej kancelarii — 10 tek Bałaszewicza — Alfreda Potockiego*. *Kwart. Hist. R.* 69: 1962 nr 1 s. 103.
534. Platt Julian: *Sprawozdanie z podróży naukowej do ZSRR (8 XI 1960 — 10 II 1961)*. [Polonica w archiwach i bibliotekach radzieckich]. Biul. Polon. R. 4: 1961 z. 12 s. 19—22.
535. Przybylski Ryszard: *Sprawozdanie z podróży naukowej do ZSRR (wrze-*

- sień 1961). [Polonica w archiwach i bibliotekach Moskwy i Leningradu]. Biul. Polon. R. 4: 1961 z. 12 s. 24—25.
536. Sierocka Krystyna: Sprawozdanie z podróży naukowej do ZSRR (wrzesień 1961). [Polonica w archiwach i bibliotekach Moskwy i Leningradu]. Biul. Polon. R. 4: 1961 z. 12 s. 22—24.
537. Sierocka Krystyna: Sprawozdanie z podróży naukowej do ZSRR (17 I — 28 II 1962 r.). [Polonica w archiwach i bibliotekach w ZSRR]. Biul. Polon. R. 5: 1962 z. 14 s. 13—14.
538. Sierocki Tadeusz: Archiwum Hermana Diamanda w Lwowskiej Bibliotece Publicznej. Z Pola Walki. R. 7: 1964 nr 3 s. 245—251.
539. Sierocki Tadeusz: Materiały archiwalne do dziejów ruchu robotniczego w archiwach lwowskich. Z Pola Walki. R. 8: 1965 nr 2 s. 292—299.
540. Sierocki Tadeusz: Polonica w Archiwum Instytutu Historii Partii KC KPU w Kijowie. Z Pola Walki. R. 8: 1965 nr 4 s. 264—271.
541. Skok Henryk: Polacy z zaboru pruskiego na zesłaniu po 1863 r. w świetle Archiwum Moskiewskiego. Kom. Maz.-Warm. [R. 7]: 1963 nr 1 s. 48—59.
542. Sobol Roman: Sprawozdanie z podróży naukowej do Kijowa i Lwowa (maj 1965). [Polonica w archiwach i bibliotekach Lwowa i Kijowa]. Biul. Polon. R. 8: 1965 z. 24 s. 100—102.
543. Suchodolski Zbigniew: Sprawozdanie z podróży naukowej do ZSRR (11 V — 10 VII 1964 r.). [Polonica]. Biul. Polon. R. 7: 1964 z. 21 s. 84—86.
544. Witczak Tadeusz: Sprawozdanie z kwerendy naukowej w ZSRR. [Polonica w archiwach i bibliotekach Leningradu i Kijowa]. Biul. Polon. R. 8: 1965 z. 22—23 s. 163—165.
545. Wąsowicz Michał: Dokumenty szkolne w Obwodowym Archiwum Państwowym w Stanisławowie. Głos Naucz. 1961 nr 28 s. 2.

G. ORGANIZACJE SPOŁECZNE ARCHIWISTÓW

1. Stowarzyszenie Archiwistów Polskich

546. Do pracowników wszystkich archiwów. [W sprawie organizacji Stowarzyszenia Archiwistów Polskich]. Archiwista. 1965 nr 1 s. 1—2.
547. Igielski Andrzej: W sprawie statutu S[towarzyszenia] A[rchiwistów] P[olskich]. Archiwista. 1965 nr 3 s. 17—20.
548. Kronika Stowarzyszenia [Archiwistów Polskich]. Archiwista. 1965 nr 1 s. 23—24.
549. Kronika Stowarzyszenia [Archiwistów Polskich]. Archiwista. 1965 nr 3 s. 30—32.
550. Kronika Stowarzyszenia [Archiwistów Polskich]. Archiwista. 1965 nr 2 s. 30—32.
551. Od redakcji. [W sprawie pisma „Archiwista”]. Archiwista. 1965 nr 1 s. 3.
552. Protokół z obrad I Walnego Ogólnokrajowego Zjazdu Delegatów Stowarzyszenia Archiwistów Polskich (streszczenie). Streścił B. Woszczyński. Archiwista. 1965 nr 1 s. 4—6.
553. Referat sprawozdawczo-programowy wygłoszony na I Walnym Ogólnokrajowym Zjeździe Delegatów Stowarzyszenia Archiwistów Polskich przez Przewodniczącą Tymczasowego Zarządu Głównego S[towarzyszenia] A[rchiwistów] P[olskich] kol. J. Jankowską. Archiwista. 1965 nr 1 s. 8—18.

554. Sprawy organizacyjne [Stowarzyszenia] A[rchiwistów] P[olskich]. Archiwista. 1965 nr 2 s. 19—22; nr 3 s. 21—24.
555. Władze Stowarzyszenia Archiwistów Polskich wybrane na I Walnym Ogólnokrajowym Zjeździe Delegatów w dniu 27 marca 1965 r. w Warszawie (po ukonstytuowaniu). Archiwista. 1965 nr 1 s. 19—22.

2. Sekcja Archiwalna przy Zarządzie Głównym Związku Zawodowego Pracowników Kultury i Sztuki

556. Sułkowska Irena: III krajowa narada archiwistów. Kwart. Hist. R. 68: 1961 nr 2 s. 557—558.

H. BIBLIOGRAFIE ARCHIWALNE

557. Archiwoznawstwo, bibliotekoznawstwo. 1. Archiwoznawstwo. W: Bibliografia historii Polski. Pod red. Heleny Madurowicz-Urbańskiej. T. 1, cz. 1. Warszawa 1965 s. 213—229.
558. Biblioteki. Archiwa. Sprawy książki i czytelnictwa. D. Archiwa. W: Czarnecki Feliks: Bibliografia Ziem Zachodnich 1945—1958. Poznań 1962 s. 489—493.
559. Chankowski Stanisław: Bibliografia Archiwum P[olskiej] A[kademii] N[auk] (część 2). Biul. Arch. PAN [R. 4]: 1962 s. 100—117.
560. Jędrzejczak Maria: Bibliografia zawartości pierwszych dziesięciu tomów czasopisma Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Arch. Bibl. i Muz. Kośc. T. 10: 1965 s. 294—307.
561. Książki i czytelnictwo. Biblioteki. Archiwa. 4. Archiwa. W: Bibliografia Śląska 1961. Katowice—Kraków 1965 s. 268—269.
562. Nauki pomocnicze historii. 1. Archiwa. W: Baumgart Jan, Malcówna Anna: Bibliografia historii polskiej za rok 1961. Wrocław—Warszawa—Kraków 1963 s. 33—37.
563. Nauki pomocnicze historii. 2. Archiwa. W: Baumgart Jan, Malcówna Anna: Bibliografia historii polskiej za rok 1962. Wrocław—Warszawa—Kraków 1964 s. 38—43.
564. Nauki pomocnicze historii. 2. Archiwa. W: Baumgart Jan, Malcówna Anna: Bibliografia historii polskiej za rok 1963. Wrocław—Warszawa—Kraków 1965 s. 39—45.
565. Piechota Regina: Bibliografia archiwalna za lata 1945—1955. (Warszawa 1963) ss. 15. Wkładka do Archeionu nr 39.
566. Piechota Regina: Bibliografia archiwalna za lata 1956—1960. (Warszawa 1964) ss. 23. Wkładka do Archeionu nr 40.

INDEKS AUTORÓW I REDAKTORÓW

Altman Henryk 1, 20, 32, 54
 Andrzejewska Maria 297
 Andrzejewski Antoni 63
 Antonów Michał 185—187
 Arłamowski Kazimierz 227
 Augustyn Józef 173

Babiński Leon 34
 Baculewski Jan 523, 524
 Balon Karol 188
 Bandurka Mieczysław 204—206
 Bańkowicz Ryszard 169
 Bańkowska Anna 2, 170

- Bańkowski Piotr 3, 4, 55
Bartyś Julian 207, 525
Barycz Henryk 298
Baszyński Czesław 174
Baumgart Jan 562—564
Beiersdorf Otton 131
Bender Ryszard 434
Bielecka Janina 35, 435
Bielińska Maria 5, 29, 64—71, 436
Biernacki Stanisław 232
Biernat Czesław 72, 179
Biskup Marian 482, 507, 508
Błaszczak Kazimierz 73
Bobińska Celina 493, 494, 513
Bobrowski Kazimierz 437, 438
Boda-Krężel Zofia 189
Borejsza Jerzy Wojciech 495
Bortnowski Władysław 208
Brańska Eugenia 20, 29, 33, 145
Buczek Roman 228
Budzoń Konrad 439
Chamerska Halina 132
Chankowski Stanisław 252—257, 468, 559
Chojnacki Mieczysław 6
Chorążkowa Sabina 440
Chrościcka Halina 7
Chudek Kazimierz 462
Ciesielska Karola 175
Ciesielski Augustyn 353
Czaplicka Janina 180
Czapliński Marian 75, 441
Czarnecki Feliks 558
Czarniecki Stanisław 526
Czech Stefan 217
Czech Zofia 348
Czerwińska Elżbieta 49
Czuchajowa Zofia 314, 340
Dardziński Zbigniew 74
Dereń Andrzej 8, 75, 133, 238—241
Deresiewicz Janusz 258
Dician Amelia 411
Dmowska-Grabiasowa Halina 56
Dobrowolski Henryk 36, 193, 194
Dymnicka Hanna 259, 260
Dziadkiewiczowa B. 481
Działosz Edward 430
Dzianowski Kazimierz 164
Fenrych Wiktor 230
Figa Izrael 134
Fijałek Jan 37
Filonik Adam 171
Fiszman Samuel 431, 496, 527
Flis Michał, 261, 262
Frankiewicz Bogdan 229
Friedberg Marian 76
Froch Władysław 355
Gadacz Kornel 356, 357
Gąsiorowski Antoni 221, 442
Gerstmann Zygmunt 479
Gierowski Józef 469—471
Gieryski Tadeusz 190
Glensk-Mykita Czesława 218
Gliński Leopold 77
Gnatowski Michał 336
Golczewski Kazimierz 135, 136
Góralski Zbigniew 137
Górska-Golaska Krystyna 38, 112
Grabowski Ryszard 427
Grodecki Roman 443
Grodziski Stanisław 412, 444
Groniowski Krzysztof 138
Groth Paweł 181
Grudziński Kajetan 358
Grygier Tadeusz 39, 40, 41, 215, 445, 472
Gryń Edward 430
Hałas Izidor 342
Hałas Marian 359
Heising Roman 360
Hlavaček Ivan 463
Hruszka Czesława 9, 446
Humeniuk Eugeniusz 528
Husarska Maryna 42, 43
Igielski Andrzej 302, 547
Ihnatowicz Ireneusz 10, 11, 78, 79
Iwaniak Stefan 339
Iwański Gereon 316, 317
Jabłoński Zbigniew 414
Jachowski Józef 80
Jagiello Bogdan 480
Jakubowski Józef 310—313
Jalbrzykowska Anna 413
Janecki Bohdan 222
Jankowska Jadwiga 139
Janosz-Biskupowa Irena 176
Janowski Andrzej 318, 319, 473
Jarmulski Saturnin 81, 82
Jaros Jerzy 30, 31, 83—85
Jarzębowski Witold 86, 87
Jesionek Czesław 320
Jędruszcak Hanna 140

- Jędrzejczak Maria 560
 Jurkowski Marian 529
 Kalestyńska Lidia 321
 Kamińska Helena 320
 Kamiński Adam 46
 Kamiński Andrzej 283
 Kamiński Tadeusz 88, 106
 Kamłowa Danuta 415
 Kaniówna Czesława 447
 Karczeńska Teresa 157
 Karczowa Helena 480
 Karliński Stanisław 361
 Kawecka-Gryczowa Alodia 510
 Kazimierski Józef 48, 233, 234
 Kaźmierczak Stanisław 89
 Kielbicka Aniela 141
 Kieniewicz Stefan 483
 Klesińska Wanda 182
 Klimowicz Mieczysław 497
 Klonowska Weronika 90, 165
 Kłoczowski Jerzy 516
 Koberdowa Irena 448
 Kobzdaj Eugeniusz 242
 Kolankowski Zygmunt 142, 268, 270, 474
 Kołodziejczak Mieczysław 209
 Kołodziejczyk Ryszard 235, 236
 Konarski Kazimierz 13, 14, 56
 Konicki Zdzisław 15
 Kopeć Jerzy 219
 Kormanowa Żanna 502
 Kornow E. 504
 Kosacka Daniela 158
 Kossowski Aleksander 201
 Kostadinowa Laura 464
 Kościółek Jan 91
 Kowalczyk Stanisław 350
 Kowalik Anastazja 349
 Kowalik Romuald 49
 Kowecka Elżbieta 465
 Kozerska Helena 418, 419
 Kozłow Teodor 337
 Krakowski Stefan 362
 Kubiak Stanisław 505
 Kucner Alfred 243
 Kuczyński Stefan Krzysztof 50, 92, 159, 160, 475
 Kujawa Leonard 338
 Kulawczyk Janina 347
 Kumor Bolesław 363—372
 Kupść Bogumił Stanisław 417, 420, 509
 Kutner Władysław 314¹
 Kwiatkowska Barbara 177
 Lesiewski Andrzej 243
 Lesiński Henryk 59, 230
 Lewak Adam 143
 Lewandowicz Leszek 304, 305
 Lewański Julian 517
 Lewin Paulina 530
 Librowski Stanisław 373—380
 Lichodziejewska Feliksa 531
 Lipińska Wanda 61
 Lisowski J. 519
 Litak Stanisław 381—383
 Litwiniuk Jan 93, 99, 129
 Łagodowa Zofia 413,
 Łonczyńska Krystyna 161
 Łuczakowa Jadwiga 421, 422
 Łukasiewicz Elżbieta 359
 Łysiak Ludwik 449, 450
 Mackiewicz Stanisław 17
 Maćkowiak Wojciech 94
 Madajczyk Czesław 18
 Madeja Józef 506
 Madurowicz-Urbańska Helena 569
 Maj Kazimiera 322
 Majewski Jan 451
 Makara Jakub 384
 Makowski Stanisław 532
 Malcówna Anna 562—564
 Małczyński Karol 144, 484
 Małowiczowa Wanda 244, 245
 Małecki Jan 95, 195
 Marciniak Anna 288
 Marek Helena 249
 Mark Edward 323
 Maszczyński Tadeusz 432
 Matuszewski Józef 385
 Mencil Tadeusz 19, 452
 Mětsk Frida 489, 490
 Michalska Janina 246
 Mielczarek Jan 210
 Mika Stanisława 52
 Milewski Edgar 183
 Mitkowski Józef 453
 Morawska Klementyna 56
 Motas Mieczysław 53
 Móravski Karol 477
 Mroczkowski Władysław 324—326
 Muszyński Adam 192
 Muszyński Bronisław 96

- Nawrocki Stanisław 97, 223, 224
Nowak-Dłużewski Juliusz 518
Odrowąż-Pieniążek Janusz 433, 520
Ohryzko-Włodarska Czesława 211, 212
Olszewska Danuta 61
Olszewska Maria 421
Olszewski Henryk 423
Orlińska Halina 231
Pampuch Irena 146
Paprocki Franciszek 101
Paszta Józef 328
Pawelczak Władysław 386
Perlińska Anna 174
Pestkowska Maria 61
Pęcowski Zbigniew 196
Piechota Regina 565, 566
Piedos Zofia 269
Pilichowski Czesław 514
Piotrowski Leszek 102
Piskorska Helena 299
Platt Julian 466, 534
Pohorski Andrzej 103
Polkowski Roman Leszek 147
Popiołek Kazimierz 149
Preissner Alojzy 414, 424
Przybylski Ryszard 535
Przywuska Aniela 216
Ptaśnikowa Anna 29, 51
Putrament Jerzy 21
Radczuk Krzysztof 104
Radtko Irena 105, 454
Ramotowska Franciszka 56
Rappaport Herman 54, 150
Ratajski Lech 107
Ratusiński Bogusław 197—199
Rawski Tadeusz 108
Rączka Zofia 498
Rechowicz Henryk 151
Rostocka Karolina 51, 109
Rostocki Władysław 455
Rozdolski Roman 485
Rożanowski Kazimierz 220
Rybus Henryk 387—399
Ryszewski Bohdan 432
Rytel Jadwiga 521
Sadurska Irena 49
Sawrymowicz Eugeniusz 499
Semkowicz Władysław 55
Seyda Józef 390
Siciński Bogdan 425
Sierocka Krystyna 536, 537
Sierocki Tadeusz 152, 329, 330, 538—540
Sikora Franciszek 391
Skok Henryk 541
Skopowski Czesław 22, 23, 225
Skrzeszewska Bronisława 166
Skwarczyński Zdzisław 500
Sławińska Halina 523
Sobol Roman 542
Sosnowska Krystyna 165, 167, 168
Stankowa Maria 202, 203
Staroń Olimpia 110—112, 276
Stebelski Adam 153, 154
Stopniak Franciszek 392—394
Strzałkowski Waldemar 147
Stummer Wanda 418, 419
Styczyńska Urszula 100
Sucheni-Grabowska Anna 114
Sudolski Zbigniew 543
Sulowski Zygmunt 395
Sulkowska Irena 162, 456, 556
Szajbel Jan 292, 293
Szczepaniak Roman 115
Szefer Andrzej 191
Sztachelska Alina 172
Szwarcówna Wanda 416
Szymańska Jadwiga 237
Szymański Józef 396
Ślaski Kazimierz 515
Śliziński Jerzy 226
Śmiałowski Józef 426
Świerczek Wendelin 398
Świdziński Sebastian 397
Świerk Alfred 399
Tanty Mieczysław 522
Tarakanowska Maria 165, 167, 168
Targalski Jerzy 315, 317, 331, 332
Tomczak Andrzej 24, 213, 457
Trepieński Antoni 25
Turajczyk Leon 343
Turczyńska Ewa 106
Turek-Kwiatkowska Lucyna 458
Turoń Bronisław 459, 467
Turoń Wanda 155, 460
Turska Jadwiga 427
Tych Feliks 511
Tyszkowska Janina 413
Umińska Apolonia 333, 334
Urban Wacław 491, 492
Urban Wincenty 400—404

Vetulani Adam 405
 Waligórska Krystyna 200
 Walter Mieczysław 117
 Wan-Dan-Chua 57
 Wąsik Aniela 478
 Wąsowicz Michał 26, 247, 545
 Wereszycki Henryk 486
 Weyman Karol 30, 31, 118—127
 Wiecka Janina 184
 Wilamowska Aniela 344
 Winid Bogodar 107
 Wierzbicki Jan 503
 Wiśniewska-Bieniek Halina 58
 Wiśniewski Jerzy 163
 Witczak Tadeusz 544
 Wojciechowska Róża 167, 168, 278
 Woliński Janusz 487
 Wolski Władysław 341
 Wołoszyński Ryszard 279
 Wosiński Henryk 351
 Woszczyński Bolesław 27, 305—307
 Wójcik Walenty 406

Wójcik Witold 28
 Wronczak Jerzy 428
 Wrzosek Mieczysław 304, 308, 309
 Wrzosek Maria 280, 281
 Wyczański Andrzej 501
 Wyczawski Hieronim Eugeniusz 407—
 410
 Zajączkowska Wanda 156, 214
 Zapasiewicz Jerzy 128
 Zathay Jerzy 413, 429
 Zatorski Aleksander 335
 Zieliński Józef 300
 Ziętek Henryk 345, 346
 Zubalowa Halina 282, 295, 296
 Zwoliński Stefan 488
 Żebrowska Janina 346
 Żeglicki Józef 130, 250
 Żeleńska-Chelkowska Anna 301
 Żmijewski Henryk 178
 Żółtowska Ewelina 512
 Żytyński Stanisław 112

WYKAZ UWZGLĘDNIONYCH CZASOPISM I INNYCH WYDAWNICTW CIĄGLYCH WRAZ Z ICH SKRÓTAMI

Acta Poloniae Historica. Warszawa
 Acta Universitatis Wratislaviensis.
 Nr 9. Studia Geografica. Wrocław
 Acta Universitatis Wratislaviensis.
 Nr 36. Historia. Wrocław
 Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne.
 Lublin
 Archiwista. Warszawa
 Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii
 Nauk. Warszawa
 Biuletyn Biura Historycznego Central-
 nej Rady Związków Zawodowych.
 Warszawa
 Biuletyn Historyczny Dowództwa Wojsk
 Lotniczych i OPL OK. Warszawa
 Biuletyn Polonistyczny. Warszawa
 Biuletyn Zarządu Głównego Robotni-
 czej Spółdzielni Wydawniczej „Pra-
 sa”. Warszawa
 Blok — Notes Muzeum Mickiewicza.
 Warszawa

Acta Pol. Hist.
 Acta Univers. Wratislav.
 Nr 9. Studia Geogr.
 Acta Univers. Wratislav. Nr 36. Hist.
 Arch., Bibl. i Muz. Kośc.
 Biul. Arch. PAN
 Biul. Biura Hist. CRZZ
 Biul. Hist. Dowództwa Wojsk Lotn.
 i OPL OK
 Biul. Polon.
 Blok — Not. Muz. Mick.

Czasopismo Prawno-Historyczne. Poznań	Czas. Prawno-Hist.
Głos Nauczycielski. Warszawa	Głos Naucz.
Harcerstwo. Warszawa	
Kaszëbë. Gdańsk	
Kierunki. Warszawa	
Komunikaty Mazursko-Warmińskie. Olsztyn	Kom. Maz.-Warm.
Kronika Miasta Poznania. Poznań	Kron. Miasta Pozn.
Kultura. Warszawa	
Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. Warszawa	Kwart. Hist. Kult. Mater.
Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. Warszawa	Kwart. Hist. Nauki i Techn.
Kwartalnik Historyczny. Warszawa	Kwart. Hist.
Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego. Opole	Kwart. Naucz. Opol.
Kwartalnik Opolski. Opole	Kwart. Opolski
Łódzkie Studia Etnograficzne. Łódź	Łódzkie Studia Etnogr.
Małopolskie Studia Historyczne. Kraków	Małopol. Stud. Histor.
Materiały Zachodnio-Pomorskie. Szczecin	Materiały Zach.-Pomor.
Mówią Wieki. Warszawa	
Nad Wartą. Częstochowa	
Najnowsze Dzieje Polski. Materiały 1914—1939. Warszawa	Najnow. Dzieje Pol. Mat. 1914—1939
Najnowsze Dzieje Polski. Materiały II wojny światowej. Warszawa	Najnow. Dzieje Pol. Mat. II wojny świat.
Nowiny Jelenio-Górskie. Jelenia Góra	Now. Jel.-Górs.
Odgłosy. Łódź	
Organizacja — Metody — Technika. Warszawa	Org.-Met.-Techn.
Organon. Warszawa	
Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej. Kórnik	Pam. Bibliot. Kórń.
Pamiętnik Słowiański. Warszawa	Pam. Słow.
Perspectives Polonaises. Warszawa	
Pokolenia. Biuletyn Komisji Historycznej KC ZMS. Warszawa	Pokolenia
Polish Review. Warszawa	Polish Rev.
Poradnik Biblioteczny. Warszawa	Por. Bibliot.
Poradnik Muzyczny. Warszawa	Por. Muz.
Przegląd Biblioteczny. Warszawa	Przegl. Bibliot.
Przegląd Historyczny. Warszawa	Przegl. Hist.
Przegląd Humanistyczny. Warszawa	Przegl. Human.
Przegląd Kulturalny. Warszawa	Przegl. Kult.
Przegląd Orientalistyczny. Warszawa	Przegl. Orient.
Przegląd Techniczny. Warszawa	Przegl. Techn.
Przegląd Włókienniczy. Łódź	Przegl. Włókien.

- Przegląd Zachodni. Poznań
 Przegląd Zachodnio-Pomorski. Szczecin
 Rocznik Białostocki. Białystok
 Rocznik Elbląski. Elbląg
 Rocznik Grudziądzki. Grudziądz
 Rocznik Komisji Historyczno-Literackiej. Wrocław
 Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych. Wrocław
 Rocznik. Krakowski. Kraków.
 Rocznik Lubelski. Lublin
 Rocznik Lubuski. Zielona Góra
 Rocznik Łódzki. Łódź
 Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego. Kielce
 Rocznik Warszawski. Warszawa
 Rocznik Województwa Rzeszowskiego. Rzeszów.
 Rocznik Wrocławski. Wrocław
 Rocznik Ziemi Białostockiej. Białystok
 Roczniki Biblioteczne. Warszawa
 Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego. Warszawa
 Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. Poznań
 Roczniki Historyczne. Poznań
 Roczniki Naukowe. Wyższa Szkoła Wychowania Fizycznego w Poznaniu. Poznań
 Roczniki Towarzystwa Naukowego Toruńskiego. Toruń
 Ruch Muzyczny. Warszawa
 Slavia Occidentalis. Poznań
 Slavia Orientalis. Warszawa
 Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka. Wrocław
 Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Poznań
 Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych oraz Kronika Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Lublin
 Sprawozdania z Posiedzeń Komisji. Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. Kraków
 Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Seria A. Wrocław
- Przegl. Zach.
 Przegl. Zach.-Pom.
 Roczn. Białostocki
 Roczn. Elbląski
 Roczn. Grudziądzki
 Roczn. Komis. Hist.-Liter.
 Roczn. Komis. Nauk. Pedagog.
 Roczn. Krakowski
 Roczn. Lubelski
 Roczn. Lubuski
 Roczn. Łódzki
 Roczn. Muz. Świętokrzys.
 Roczn. Warszawski
 Roczn. Woj. Rzeszowskiego
 Roczn. Wrocławski
 Roczn. Ziemi Białost.
 Roczn-i Bibliot.
 Roczn-i Dziejów Ruchu Lud.
 Roczn-i Dziejów Społ. i Gosp.
 Roczn-i Hist.
 Roczn-i Nauk. WSWF
 Roczn-i TN Tor.
 Ruch Muz.
 Slavia Occident.
 Slavia Orient.
 Sobótka
 Spraw. Pozn. TPN
 Spraw. TN KUL
 Spraw. PAN Oddz. Krak.
 Spraw. Wrocł. TN Ser. A

- Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego. Poznań
Stolica. Warszawa
Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza. Poznań
Studia i Materiały do Historii Wojskowości. Warszawa
Studia Źródłoznawcze. Poznań
Szczecin. Szczecin
Świat. Warszawa
Tygodnik Morski. Gdynia
Wiadomości Numizmatyczne. Warszawa
Wiadomości Statystyczne. Warszawa
Wojskowy Przegląd Historyczny. Warszawa
Wrocławskie Wiadomości Kościelne. Wrocław
Z Pola Walki. Warszawa
Zapiski Historyczne. Toruń
Zapiski Koszalińskie. Koszalin
Zaranie Śląskie. Katowice
Ze Skarbcza Kultury. Wrocław
Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego. Warszawa
Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Lublin
Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nr 56 Prace Historyczne. Kraków
Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej. Seria Historyczna. Warszawa
Zeszyty Naukowe. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Opolu. Językoznawstwo. Opole
Ziemia Kujawska. Inowrocław
Ziemia Łęczycka. Łęczyca
Ziemia Nadnotecka. Piła
Życie Literackie. Kraków
Życie Partii. Warszawa
- Sprawy Ośw. Kult. Woj. Pozn.
Stud. i Mat. Dziejów Wielkop. i Pomorza
Stud. i Mat. Hist. Wojsk.
Studia Źródlozn.
Tyg. Mor.
Wiad. Numizm.
Wiad. Statyst.
Wojsk. Przegl. Hist.
Wrocł. Wiad. Kośc.
Zap. Hist.
Zap. Koszal.
Zaranie Śl.
Zesz-y Hist.-Polit. SD
Zesz-y Nauk. KUL
Zesz-y Nauk. Uniw. Jagiell. Prace [Nr 56]: Prace Hist.
Zesz-y Nauk. WAP. Ser. Hist.
Zesz-y Nauk. WSP Opole. Językozn.
Ziemia Kujaw.
Ziemia Łęcz.
Ziemia Nadnot.
Życie Liter.